

KNYGOTYRA

ISSN 0204-2061

VILNIUS UNIVERSITY

BOOK SCIENCE

2012
Vol. 59

RESEARCH PAPERS

Published since 1961

Vilnius 2012

ISSN 0204-2061

VILNIAUS UNIVERSITETAS

KNYGOTYRA

2012
59 tomas

MOKSLO DARBAI
Leidžiami nuo 1961 m.

Vilnius 2012

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief

Prof. habil. dr. Domas KAUNAS Vilniaus universitetas, Lietuva (Komunikacija ir informacija 06H)
Vilnius University, Lithuania (Communication and information 06H)

Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas / Deputy Editors-in-Chief

Prof. dr. Elena MACEVIČIŪTĖ Švedijos bibliotekininkystės ir informacijos mokslų mokykla, Švedija
(Komunikacija ir informacija 06H)
The Swedish School of Library and Information Studies, Sweden
(Communication and information 06H)

Prof. dr. Aušra NAVICKIENĖ Vilniaus universitetas, Lietuva (Komunikacija ir informacija 06H)
Vilnius University, Lithuania (Communication and information 06H)

Atsakingoji sekretorė / Executive Secretary

Doc. dr. Alma BRAZIŪNIENĖ Vilniaus universitetas, Lietuva (Komunikacija ir informacija 06H)
Vilnius University, Lithuania (Communication and information 06H)

Nariai / Editors

Habil. dr. Ona ALEKNAVIČIENĖ Lietuvių kalbos institutas, Lietuva (Filologija 04H)
The Institute of the Lithuanian Language, Lithuania (Philology 04H)

Prof. dr. Osvaldas JANONIS Vilniaus universitetas, Lietuva (Komunikacija ir informacija 06H)
Vilnius University, Lithuania (Communication and information 06H)

Habil. dr. Natalija LELIKOVA Rusijos nacionalinė biblioteka, Rusija (Istorija, 05H)
The National Library of Russia, Russia (History 05H)

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ Lietuvos istorijos institutas, Lietuva (Istorija 05H)
The Lithuanian Institute of History, Lithuania (History 05H)

Doc. dr. Ilkka MÄKINEN Tampere universitetas, Suomija (Komunikacija ir informacija 06H)
University of Tampere, Finland (Communication and information 06H)

Prof. habil. dr. Krzysztof MIGONŃ Wrocławo universitetas, Lenkija (Komunikacija ir informacija 06H)
University of Wrocław, Poland (Communication and information 06H)

Prof. dr. Arvydas PACEVIČIUS Vilniaus universitetas, Lietuva (Komunikacija ir informacija 06H)
Vilnius University, Lithuania (Communication and information 06H)

Prof. dr. Tiiu REIMO Talino universitetas, Estija (Komunikacija ir informacija 06H)
Tallinn University, Estonia (Communication and information 06H)

Prof. habil. dr. Konrad UMLAUF Berlyno Humboldtų universitetas, Vokietija (Komunikacija ir informacija 06H)
Berlin Humboldt University, Germany (Communication and information 06H)

Doc. dr. Regina VARNIENĖ-JANSSEN Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Lietuva (Komunikacija ir informacija 06H)
Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, Lithuania (Communication and information 06H)

Prof. dr. Viesturs ZANDERS Latvijos universitetas, Latvija (Komunikacija ir informacija 06H)
University of Latvia, Latvia (Communication and information 06H)

Redakcijos adresas / Address

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 503 kab., LT-01513 Vilnius
Saulėtekio al., building 1, room 503, LT-01513 Vilnius, Lithuania
El. paštas (e-mail): domas.kaunas@kf.vu.lt, ausna.navickiene@kf.vu.lt, elena.maceviciute@gmail.com, alma.braziumiene@kf.vu.lt
<http://www.leidykla.eu/mokslo-darbai/knygotyra/>
Tel., faks. (Phone, fax): (370 5) 236 61 11; 236 61 12; (370 5) 236 61 04

Leidybą pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą finansavo Lietuvos mokslo taryba

© Vilniaus universitetas / Vilnius University, 2012

TURINYS

Straipsniai

ŽIVILĖ STONYTĖ. Muzikiniai inkunabulai Lietuvos bibliotekose	9
REMIGIJUS MISIŪNAS. Pirmieji bandymai kaupti išsivijos dokumentinį paveldą JAV	30
EDITA SĖDAITYTĖ. Savilaida sovietinėje Lietuvoje: istoriografinis aspektas	40
NIJOLĖ RAUDYTĖ. Lietuvos personaliniai bibliografijos leidiniai sovietmečiu	53
VAIDA JANKAUSKAITĖ. Sąjūdžio spaudos paveldas Lietuvoje	73
MIHAELA CULEA. Knygų kaip prekių ženklų sklaida ir autoriaus tapatybės reikšmė: lyginamasis požiūris	93
ARŪNAS GUDINAVIČIUS. Skaitmeninė knyga ir jos raida	113
LINA ŠARLAUSKIENĖ. Skaitmeninių serialinių leidinių leidyba Lietuvoje 1996–2011 m.	131
LINA GAIŽAUSKAITĖ. Dvikalbių žodynų leidyba Lietuvoje (1990–2010)	140
NIJOLĖ BLIŪDŽIUVIENĖ. Tarptautinės knygotyros konferencijos mokslo komunikacijos požiūriu	161
DANUTĖ KONTRIMAVIČIENĖ. Prieigos prie archyvų dokumentų patirtys	180
JULIJA ZINKEVIČIENĖ. Archyvistikos studijos Vilniaus universitete: raida ir perspektyvos	205

Publikacijos

DOMAS KAUNAS. Martyno Jankaus atsiminimai apie lietuviškų knygų kontrabandą: pirmasis bandymas	220
ARVYDAS PACEVIČIUS. Diskusija <i>Bibliotheca Litwana</i> termino klausimu	236

Recenzijos

HELMUT HANS JURGEN ARNAŠIUS. Dokumentacija apie XVII amžiaus Klaipėdos krašto Liuteronų bažnyčios padėtį	242
NIJOLĖ LIETUVNINKAITĖ. Akistata su XX amžiaus spaudos paslaptimis	264

Įvairenybės

VYTAUTAS VANAGAS. <i>Universitas linguarum Litvaniae</i> autorystės problema	268
VYTAUTAS VANAGAS. Konstantino Sirvydo bibliografijos papildymas	270

Atmintys

<i>Levui Vladimirovui – 100</i>	
VLADAS ŽUKAS. Kaip buvo ginama Levo Vladimirovo disertacija	272
<i>Vandai Stonienei – 80</i>	
EGLĖ TARASKEVIČIŪTĖ. Vanda Stonienė – mokslininkė ir pedagogė	280
<i>In memoriam</i>	
ŽIEDŪNĖ ZAVECKIENĖ. Su Klemensu Sinkevičiumi (1929–2011) atsisveikinus	298

Kronika		TOMAS PETREIKIS. Knygotyra 2011– 2012 m. konferencijose.....	311
EDITA SĖDAITYTĖ. Teoriniai ir taikomieji dokumentinio paveldo klausimai tarptautinėje knygotyros konfe- rencijoje	301	<i>Knygotyros ir dokumentotyros institutui – 20 metų</i> Literatūros apie Knygotyros ir dokumen- totyros institutą rodyklė	312
AUŠRA NAVICKIENĖ. Dvidešimtoji SHARP konferencija Dubline	307	Atmena „Knygotyros“ autoriams	327

CONTENTS

Articles

- ŽIVILĖ STONYTĖ. Musical incunabula in Lithuania's libraries 9
- REMIGIJUS MISTIŪNAS. The first attempts to collect the documentary heritage of Lithuanian exile in the USA 30
- EDITA SĖDAITYTĖ. The soviet small-circulation samizdat: analysis and results 40
- NIJOLĖ RAUDYTĖ. Lithuanian personal bibliographic publications in Soviet period..... 53
- VAIDA JANKAUSKAITĖ. Printed heritage collections of the reform movement *Sąjūdis* in Lithuania 73
- MIHAELA CULEA. Book branding and promoting authorial identity: a comparative approach 93
- ARŪNAS GUDINAVIČIUS. Digital book and its evolution 113
- LINA ŠARLAUSKIENĖ. Publishing of Lithuanian digital serials (1996–2011) 131
- LINA GAIŽAUSKAITĖ. The publishing of bilingual dictionaries in Lithuania (1990–2010) 140
- NIJOLĖ BLIŪDŽIUVIENĖ. International bibliological conferences through the perspective of scientific communication 161
- DANUTĖ KONTRIMAVIČIENĖ. Experiences of access to documents in archives ... 180
- JULIJA ZINKEVIČIENĖ. Archival studies at Vilnius University: development and perspectives 205

Publications

- DOMAS KAUNAS. Martynas Jankus' reminiscences of the Lithuanian book smuggling 220
- ARVYDAS PACEVIČIUS. Discussion on the concept *Bibliotheca Litwana* 236

Reviews

- HELMUT HANS JURGEN ARNAŠIUS. Documentation of Lutheran church in Klaipėda Region in the 17th century 242
- NIJOLĖ LIETUVNINKAITĖ. Confrontation with the 20th century press secrets.... 264

Miscellanea

- VYTAUTAS VANAGAS. On the authorship of *Universitas linguarum Litvaniae* 268
- VYTAUTAS VANAGAS. The supplement of Konstantinas Sirvydas' bibliography 270

Memories

- Levas Vladimirovas – 100*
- VLADAS ŽUKAS. The defence of Levas Vladimirovas' dissertation 272
- Vanda Stonienė – 80*
- EGLĖ TARASKEVIČIŪTĖ. Vanda Stonienė – academician and scientist of Vilnius University 280
- In memoriam*
- ŽIEDŪNĖ ZAVECKIENĖ. Farewell to Klemensas Sinkevičius (1929–2011) ... 298

Chronicle

EDITA SĖDAITYTĖ. The theoretical and applied issues on documentary heritage at the International bibliological conference	301
AUŠRA NAVICKIENĖ. The 20th SHARP conference in Dublin	307
TOMAS PETREIKIS. The book science at the 2011–2012 conferences	311
<i>The 20th anniversary of the Institute of Book Science and Documentation</i>	
The Index of literature related to the Institute of Book Science and Documentation ...	312
Reminder for authors	330

Straipsniai

MUZIKINIAI INKUNABULAI
LIETUVOS BIBLIOTEKOSE

ŽIVILĖ STONYTĖ

Lietuvos kompozitorių sąjunga
A. Mickevičiaus g. 29 Vilnius, Lietuva
El. paštas: zivile@gregoriana.lt

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos bibliotekose saugomi keturi muzikiniai inkunabulai. Trys iš jų, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos fonduose, aptariami išsamiau, įvertinant jų reikšmę muzikinės spaudos istorijoje. Remiantis pasaulinės muzikinės inkunabulistikos tyrimais taikomas aprašomasis leidinių tyrimo metodas, atskleidžiantis natų spaudos kelią ir parodantis XV a. muzikinės spaudos galimybių įvairovę. Straipsnyje taip pat nagrinėjamos muzikinių liturginių inkunabulų žanrinės ir repertuaro ypatybės, aptariami jų naudojimo, proveniencinės nuosavybės klausimai.

Reikšminiai žodžiai: inkunabulai, muzikinė spauda, grigališkasis choralas, liturginės knygos, mišiolai, gradualai.

ĮVADAS

Seniausiems muzikinės spaudos leidiniams Lietuvoje atstovauja bibliotekose saugomi muzikiniai inkunabulai. Nors jų tėra tik keletas, jie liudija tam tikrą spausdintinės muzikinės minties (ir praktinės, ir teorinės) sklaidą Lietuvoje. Kartu jie yra ir itin reikšmingų muzikinių inkunabulų pavyzdžiai, dėl savo pasirodymo aplinkybių ar dėl spaustuvininkų meistrytės itin branginami pasaulio bibliotekų rinkiniuose.

Ankstviausi su natomis spausdinti leidiniai – muzikiniai inkunabulai – sudaro palyginti nedidelę temiškai specifinę inkunabulistikos šaką. Iš pasaulyje išlikusių

maždaug pusės milijono inkunabulų (tarp jų esama ir paskirų lapų, ir didelių spausdintinių knygų) [7, 8]¹ daugiausia jų sudaro religinė literatūra – 50 proc., grožinė literatūra – 25 proc., teisės veikalai ir mokslinė literatūra – po 10 proc. ir kitos knygos – 5 proc. [31, 174]. Bendroje inkunabulistikoje leidiniai su natomis dažniausiai patenka į religinės literatūros grupę (dažniausiai liturginių poskyri) [9, 68], Lietuvos senosios knygos tyrinėjimuose muzikinės knygos taip

¹ Kiek iš tikrųjų iki mūsų dienų išliko inkunabulų, tiksliai pasakyti sunku. Įvairūs autoriai nurodo skirtingą jų skaičių. Manoma, kad iki XV a. pabaigos Europoje jų buvo išspausdinta apie 40 tūkst. pavadinimų [7, 8; 26, 142].

pat gali būti išsklaidžiusios po skirtingos tematikos rubrikas (apeigynų, giesmynų ir pan.) [20, 117].

Iki mūsų dienų pasaulio bibliotekose ir kitose atminties institucijose išliko 350–450 muzikinių inkunabulų. Iš jų didžiąją dalį (156 pavadinimai) sudaro Italijos spaustuvininkų produkcija, likusieji veikalai buvo spausdinti kitų Europos šalių officinose [5, 1]. Muzikiniai inkunabulai apibrėžiami kaip XV a. spausdintinės knygos, kuriose esama:

- 1) spausdintų natų ir linijų,
- 2) tik natų ar tik linijų,
- 3) tuščių vietų lape, paliktų įrašyti natoms ranka. (Nors ši trečioji savybė, taip pat priskiriama muzikiniams leidiniams, galėtų atrodyti diskutuotina, kai kuriose studijose tokios kategorijos knygos yra nagrinėjamos². Kitose studijose [5] jos neaptariamos, bet įtrauktos į bibliografijas).

Lietuvos bibliotekose saugomų inkunabulų rinkiniai, palyginti su kitų Europos šalių bibliotekomis, nėra itin gausūs, tačiau jie atspindi autorių, leidėjų, tematikos įvairovę. Pirmąkart 1975 metais juos suregistravusio Nojaus Feigelmano duomenimis, Lietuvos bibliotekose tuomet buvo saugomi 453 inkunabulai, iš jų 446 lotyniškai [7, 25–27]. Šie duomenys ilgainiui kito; tyrėjai rasdavo ir aprašydavo dar tuomet neregistruotų inkunabulų egzempliorių. Pats N. Feigelmanas

² Šio požiūrio laikėsi inkunabulų tyrėja Kathi Meyer-Baer teigdama, kad daugelyje tokių knygų egzempliorių natos galėjo būti įrašytos ranka ar atspausdintos vėliau kitoje spaustuvėje [18, 6].

po aštuonerių metų paskelbė informaciją apie Lietuvos inkunabulų sąrašą papildžiusius devynis veikalus [8], didžiųjų Lietuvos bibliotekų darbuotojai taip pat tikslino jose saugomų inkunabulų skaičių, aprašė jų rinkinius. Taigi remiantis pastaraisiais metais patikslintais tyrėjų duomenimis galima teigti, jog šiuo metu Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (toliau – LNB) saugomų inkunabulų rinkinį sudaro 86 inkunabulai³; o 2011 metais buvo patikslintas ir Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulų rinkinys – jį šiuo metu sudaro 315 fizinių vienetų [21, 130]. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomi 63 inkunabulai [4, 145]. Pirmųjų spausdintinių knygų esama ir kitose Lietuvos bibliotekose, asmeniniuose knygų rinkiniuose. Tačiau galima konstatuoti, kad minėti Lietuvos inkunabulų papildymai ir patikslinimai, atlikti per beveik 40 metų nuo N. Feigelmano katalogo pasirodymo, muzikinei inkunabulistikai naujų duomenų nepateikė ir muzikinių inkunabulų skaičius nepasikeitė. Taigi, pagal šiuos duomenis, Lietuvos bibliotekose yra saugomi keturi muzikiniai inkunabulai. Trys iš jų, aptariami šiame straipsnyje, priklauso LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus fondams, o ketvirtasis yra asmeninės bibliotekos rinkinyje⁴.

³ 1984 m. Juozas Tumelis nurodė jų esant 46 [27], naujai įgytus ar rastus inkunabulus aprašė Viktorija Vaitkevičiūtė-Verbickienė, nurodydama 84 knygas ar jų fragmentus [29] ir dar kartą patikslindama šiuos duomenis iki 86 leidinių [28].

⁴ N. Feigelmanas nurodo „Missale Romanum“ egzempliorių, saugomą asmeninėje K. Juknevi-

Nors straipsnyje aptariami muzikiniai inkunabulai knygos istorikams yra žinomi (jie įtraukti į N. Feigelmano katalogą, aprašyti knygotyryninkų darbuose), kaip savita teminė muzikinės spaudos dalis jie nėra tyrinėti. Suprantama, kad dėl negausaus skaičiaus jie negali lygintis su kitos tematikos inkunabulais – antikos rašytojų veikalais, gausiai leista akademinė literatūra, humanistų knygomis. Į senosios Lietuvos muzikinės kultūros tyrinėtojų akiratį taip pat dažniau patenka Lietuvoje išlikę rankraščiniai giesmynai ar jau vėliau spausdinti, čia vartoti muzikos rinkiniai. Muzikologai taip pat yra apžvelgę natų leidybą Lietuvoje, tačiau labiau orientavęsi į vėlesnius, XVI–XVIII a. leidinius [24]. Taigi, šio straipsnio tikslas – remiantis pasaulinės muzikinės inkunabulistikos tyrimais, taikant aprašomąjį leidinių tyrimo metodą, atskleisti Lietuvoje saugomų muzikinių inkunabulų ypatumus, jų žanrines ir repertuaro ypaty-

čienės bibliotekoje (įrašo nr. 309). Tai septyni išlikę mišiolo lapai (*in folio*), rasti kitos knygos įriše. Duomenų apie šiuose lapuose esančias natas nėra – nurodomas tik juodas ir raudonas šriftas bei raudoni inicialai. Pažymima, kad mišiolas išspausdintas Venecijoje Andrijos Paltasičiaus (Andreas de Paltasichis) spaustuvėje 1485 m. Egzempliorius minimas ir Mary Kay Duggan pateikiamoje bibliografijoje [5, 232]; pagal kitus jos tirtus egzempliorius matyti, jog mišiole spausdintos tik natų linijos. M. K. Duggan ir Tarptautinio inkunabulų katalogo duomenimis (ISTC Nr. im00698000), šis mišiolas išleistas *in octavo* formatu, todėl kyla abejonių, ar K. Juknevičienės bibliotekos leidinys tikrai yra tas pats. Daugiau žinių apie šį egzempliorių neturime, juolab nežinoma, kam šis inkunabulas dabar priklauso.

bes, aptarti jų naudojimo ir proveniencinės nuosavybės aspektus.

MUZIKINIŲ INKUNABULŲ TIPOLOGIJA

Pagal bendriausią tipologiją muzikiniai inkunabulai gali būti skirstomi į dvi grupes pagal tai, ar jie yra praktinės, ar teorinės muzikos knygos [17, 273]. Kai kurie tyrėjai skiria tris jų rūšis:

- 1) liturginės Katalikų bažnyčios knygos,
- 2) muzikos teorijos knygos,
- 3) pasaulietinės muzikos knygos [5, 1].

Gausiausia yra pirmoji liturginių knygų grupė – jos pavyzdžių yra ir Lietuvoje.

Muzika, kuri buvo fiksuojama liturginiuose inkunabuluose, yra grigališkasis choralas – liturginis Romos katalikų bažnyčios giedojimas. Šių vokaliųjų vienbalsių melodijų repertuarą pagal liturginį pobūdį ir jo lemiamus giesmių rinkinius galima skirstyti į tris grupes:

- 1) pagal liturginių metų ciklą, vad. *cursus*: giesmių rinkiniai mišioms yra mišiolas (*Missale*) ir gradualas (*Graduale*), liturginių valandų šventimui (*officia*) – antifonaras (*Antiphonarium*) ir responsorialas (*Responsoriale*);
- 2) giesmės, giedamos per procesijas ir vartojamos specifinėse apeigose (laidotuvės, krikštas ir pan.) – tokių giesmių rinkinys vadinamas ritualu (*Rituale*);
- 3) liturginės poezijos (himnų, sekvencijų) melodijų rinkiniai, taip pat ir psalmynas [18, VIII].

Katalikų bažnyčios liturgiją sudaro dvi dalys – mišios ir liturginės valandos. Pagrin-

dinė mišių liturgijai skirta knyga yra mišiolas, kuriame susijungia liturginių ir kitokių tekstų visuma, iki tol (įvairiais liturginių knygų rengimo etapais) buvusi išskaidyta keliose knygose: sakramentoriuje (kunigui), skaitinių ar evangelijų knygoje (diakonui), graduale ir tropariume (giesmininkams), ordinale, kuriame rubrikomis būdavo pažymima, kaip atlikti liturgines apeigas.

Inkunabulų mišioluose muzikos, užrašytos natomis, būdavo labai nedaug. Prie tokių muzikinių intarpų priklausė kunigo atliekami liturginiai rečitatyvai (prefacija, *Pater noster*) ar nekintamųjų mišių dalių (*ordinarium*) intonacijos (*Gloria in excelsis Deo*, *Credo in unum Deum*) ir kartais baigiamoji mišių frazė *Ite missa est*, giedama diakono. Šie muzikos pavyzdžiai buvo pateikiami nuo 1476 m. spausdinto pirmojo mišiolo su natomis [12], kurį „Missale Romanum“ pavadinimu Romoje išleido Ulrichas Hanas (daugiau apie tai žr. 5, 80–84).

Tačiau ir vėlesniais dešimtmečiais, jau esant techninių galimybių spausdinti ir natų linijas, ir pačias natas, kai kurie spaustuvininkai jomis nesinaudodavo – ar nebuvo savo įrangos atnaujinę, ar tiesiog nelinkę šių naujovių priimti. Taigi ir toliau buvo spausdinama liturginių knygų, kuriose muzikinių intarpų vietoje būdavo paliekama tuščios vietos.

MISSALE BASILIENSE

LNB saugomas Bazelyje Nicolajaus Kesslerio 1485 metais išspausdintas *Missale Basiliense* („Bazelio mišiolas“, LNB, šifras R.XV:F.1) su tuščiomis, muzikiniams intarpams skir-

tomis vietomis kaip tik priklauso minėtai muzikinių inkunabulų grupei. Tarptautiniame elektroniniame inkunabulų kataloge (toliau – ISTC)⁵ pažymima, kad pasaulyje išlikę aštuoni šios laidos egzemplioriai (du iš jų smarkiai defektiniai). Jame nėra išspausdinta nei natų linijų, nei pačių natų, tik palikta tam vietos⁶. Kaip minėta, leidėjai numatydavo, kad savuose egzemplioriuose natas galės įsirašyti patys savininkai arba kad jos bus išpaustos vėliau kitoje spaustuvėje. Mišiolas yra palyginti geros būklės (defektiniai pirmasis ir paskutinis lapas). Akivaizdu, kad juo buvo naudotasi – ar liturgijoje, ar mokymosi tikslais. Apie tai liudija gausios lotyniškos marginalijos – rankraštiniai priedašai, pastabos, bent keliais skirtingais braižais įrašytos papildomos maldos; 199-ame lape ranka įrašytas ir papildomas visas skaitinio tekstas. Kadangi aptariamajame egzemplioriuje jokių bandymų užrašyti giedojimų muziką nesama, manytina, kad

⁵ Britų bibliotekos sudarytas *Incunabula Short Title Catalogue*, prieiga per internetą: www.istc.com.

⁶ Tokių leidinių yra įtraukta į vieno privataus knygų rinkinio, atspindinčio muzikinės spaudos radimosi etapus, katalogą [3]. Pavyzdžiui, jame aprašytas ankstyviausias spausdintinis traktatas apie muziką – Frankino Gafurijaus (Franchinus Gafurius) „Theoricum opus musice“, išleistas Neapolyje 1480 m. Jame spausdintų natų nėra, bet keletas tuščių vietų (tarp kurių ir visas puslapis) palikta joms įrašyti ranka. Aprašytame egzemplioriuje jas įrašė ano meto skriptorius. 1492 metais to paties autoriaus traktatas „Theorica Mvsice“ pasirodė Milane, o jame natų pavyzdžiai jau spausdinti iš medžio formų [3, 16–17].

kunigai mišių maldas (ypač prefacijas) galėjo giedoti arba atmintinai, arba iš kitų knygų.

Pažymėtina, kad ir spausdintieji be gaidų mišioliai yra įdomūs studijuojant jų giesmių repertuarą. Jis atspindi skirtingas vietines liturgijas. Kiekviena krašto bažnyčia (diecezija) turėjo savo liturgiją, su jai būdingais elementais – giesmėmis, giedojimo pobūdžiu (pavyzdžiui, XIII a. Anglijoje buvo sukurtas vadinamasis *Sarum* ritas, paplitęs iš Solsberio katedros ir išstūmęs beveik visas karalystėje gyvavusias vietines tradicijas), taip pat egzistavo savi vienuolių ordinų (pranciškonų, dominikonų ir kt.) mišioli. Tai ypač aktualu kalbant apie laikotarpį iki Tridento susirinkimo (ypač jo 22-osios sesijos, įvykusios 1562 m. rugsėjį), kuriame vietines senąsias liturgines tradicijas imta „romanizuoti“ – suvienodinti Romos diecezijos liturginės tradicijos pagrindu („secundum consuetudinem Romanae curiae“). Tokiu būdu kai kurios giesmės, būdingos kokiai vietinei bažnyčiai, išliko tik kai kuriuose spausdintiniuose XVI a. šaltiniuose, o apie tam tikras sekvencijas ar ritmines aleliuja giesmes žinoma tik iš spausdintinių mišiolių [12].

Iš aptariamojo mišiolo kolofone pateiktos informacijos matyti, jog jis skirtas Bazelio diecezijai, parengtas popiežiaus Inocento VIII valdymo metais (1484–1492). Kaip įprasta šio žanro knygoms, mišiolas prasideda liturginių švenčių kalendoriumi (pagal jį dažniausiai mišioli ir identifikuojami – kokiai diecezijai priklauso, ypač pagal nurodymus švęsti specialioms katedroms būdingas šventes, ar pagal tam tikrų toje vietoje garbinamų šventųjų paminėjimus).

Mišiolią sudaro trys pagrindinės dalys: 1) liturginių metų ciklo mišių giesmės ir maldos (*proprium de tempore*, lap. 12r–151v⁷), 2) šventųjų mišios, išdėstytos pagal liturginių metų ciklą (*proprium de sanctis*, lap. 152r–199v), ir 3) bendrosios mišios pagal šventųjų pobūdį, kitoms progoms skirti mišių ciklai (*commune sanctorum*, lap. 200r–243v). Pirmosios dalies pradžią visuomet žymi antifona *Ad te levavi*, kuri nurodo pirmojo advento sekmadienio (liturginių metų pradžios) mišių įžangos giesmės tekstą. Bazelio mišiolyje ji pateikta po rubrikos *Incipit ordo missalis per circulum anni* (lap. 12r). Pirmoji antifonos raidė A puošniai iliuminuota, išpiešta trimis spalvomis – rausva, aukso viduriu ir žalsvu fonu.

Pirmosios dalies ištisinis mišiolo tekstas, kurį sudaro kintamųjų mišių giesmių (*proprium*) tekstai, maldos, skaitiniai, Evangelijos fragmentai, spausdinamas iki lap. 63 – tuomet prasideda kanonas ir prefacijos. Tai įprastinė muzikos vieta mišiolyuose. Po Verbų sekmadienio evangelijos, pateikiant kanono tekstą, beveik keturi lapai (visas mišiolas spausdinamas tekstą išdėstant dviem skiltimis) išspausdinti paliekant tuščios erdvės virš teksto – skirti įsirašyti linijoms ir natoms. 65v lape, po himno *Gloria, laus et honor* vietos palikta trijų giesmių muzikai (himnams *O crux ave, spes unica, Te summa Deus trinitas* ir antifonai *Scriptum est enim percutiam*). 77r lape, pateikiant nuorodas Didžiojo Ketvirtadienio Vakarinei, vietos įrašyti natoms palikta prie pirmosios antifo-

⁷ Mišiolas originalios foliacijos neturi; numeracija lapų apačioje įrašyta pieštuku vėlesniais laikais.

nos *Calicem salutaris accipiam* teksto ir prie *Magnificat* antifonos *Cenantibus autem eis*.

Lape 140r pateikti mišių giesmių *Kyrie eleison* ir *Gloria in excelsis Deo* incipitai, taip pat paliekant vietos natoms. Šių giesmių ciklai išdėstyti pagal švenčių gradacijas, kurių tuo metu laikytasi liturgijoje:

In summi festis: Kyrie

In maioribus solemnitatibus: Kyrie

In maioribus duplicibus: Kyrie, Gloria

In festis duplicibus: Kyrie, Gloria

De apostolis: Kyrie, Gloria

De martiribus: Kyrie, Gloria

De uno martire: Kyrie, Gloria

De confessoribus: Kyrie, Gloria

De virginibus: Kyrie, Gloria

In tempore paschali: Kyrie, Gloria

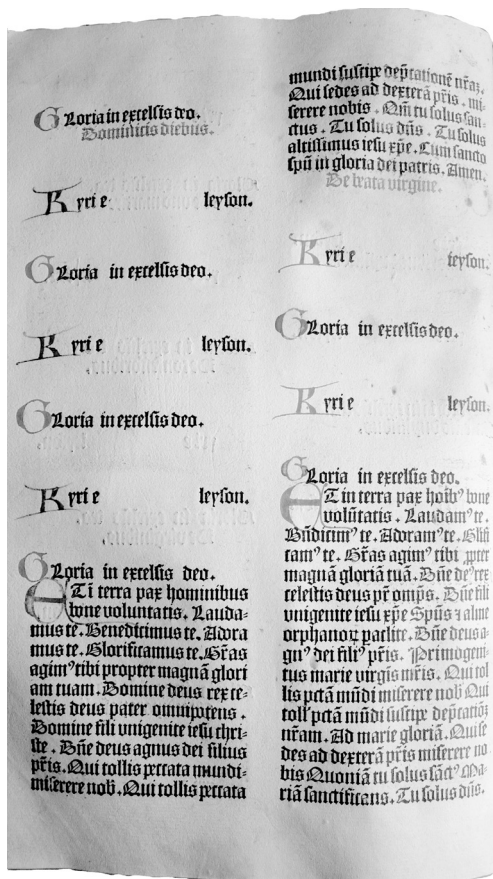
Dominicis diebus: Kyrie, Gloria, Kyrie, Gloria,

Kyrie, Gloria.

De beata virgine: Kyrie, Gloria, Kyrie, Gloria.

Po to pateikti du pilni *Gloria* tekstai, iš kurių antrasis – tropuotas. Prie nekintamųjų mišių dalių su palikta tuščia erdve natoms paminėtini ir du *Credo* incipitai. Lape 141v tęsiami prefacijų tekstai įvairioms šventėms, pateikiamas pakylėjimo tekstas. Antrojoje (*Officium proprium sanctorum*, nuo lap. 152r) ir trečiojoje mišiolo dalyse (*Commune sanctorum*, nuo lap. 200r) vietos natoms nenumatyta – čia pateikiamų mišių giesmių melodijos buvo užrašomos kitoje liturginėje knygoje – graduale. Šiame miširole atskirą dalį (įrištą dviejose vietose) užima kelios dešimtytys sekvencijų, skirtų įvairiems šventiesiems.

Bazelio mišiolas, kaip ir daugelis XV a. knygų, meniškai nėra itin išvaizdus. Tekstas

Missale Basiliense, 1485. LNB, R.XV:F.1

spausdintas juodai, rubrikos – raudonai, pirmosios maldų ar giesmių raidės įrašytos raudona arba mėlyna spalva. Keli inicialai iliuminuoti gausiau, kaip minėtoji *Ad te levavi* antifonos pirmoji raidė. Knygoje vartojami trys šrifto dydžiai – giesmių tekstai spausdinti smulkiiausiu šrifto, kiek didesniu – maldos ar skaitiniai, o pakylėjimo tekstams vartojamas itin stambus šriftas,

kad kunigas, keldamas ostiją ar vyno taurę, tekstus galėtų įžiūrėti iš didesnio atstumo. Mišiole nėra jokių iliustracijų.

Keletą žodžių verta tarti apie mišiole įrišą. N. Feigelmanas jį datuoja XIX a., o prie jo defektų nurodo ir tai, kad trūksta kai kurių lapų [7, 233]. Iš tiesų susidaro toks įspūdis, nes kai kurios teksto dalys neturi tęsinio arba prasideda ne nuo pradžių; lap. 246r iš gretimų lapų išsiskiria savo dideliu šriftu. Tačiau atidžiau patyrinęs teksto turinį atsiskleidžia, jog tai – įrišimo klaidos. Pavyzdžiui, lap. 7–11 pateikti sekvencijų tekstai turėtų būti įrišti prie sekvencijų dalies mišiole gale (tarpusavyje supainioti net ir penki minėti lapai); lapas 151r, kuriame prasideda šv. Adalberto šventės (balandžio 23 d.) liturgija, atklydęs iš antrosios mišiole dalies; minėtasis lap. 246r turėtų būti įrištas prieš pakylėjimo tekstą 146 lape. Visa tai rodo, kad iširus senajam įrišui naujuoju rūpinosi mažai liturginės kompetencijos turintis asmuo arba jis buvo įrištas jau neturint tikslo juo naudotis liturgijoje. Knygos perrišimų galėjo būti ir ne vienas; kažkuriuo knygos tvarkymo etapu mišiolas buvo apipjautas, nukerpant dalį marginalijų lapo apačioje. Knygos kraštas pjautas net 3,7 cm – apie tai galima spręsti iš trijų išlikusių nelieštų (užlenktų) mišiole lapų, kuriuose ranka įrašytus tekstus pasirūpinta išsaugoti.

Knygos lipdė rodo, jog egzempliorius priklausė Žemaičių seminarijos bibliotekai (*Ex Bibliotheca Seminarii Samogitiensis*). Jį galima rasti ir rankraštiniuose Žemaičių seminarijos bibliotekos sąrašuose. Pirmajame, 1812 metų, jis apibūdintas kaip *Missale*

Grande Caractere Gotico, taip pažymint jo didelį formatą (*in folio*) ir gotikinį šriftą [42, 19]. Tokiu pavadinimu jis užrašytas ir 1831–1832 m. kataloge [40, 26]. O štai 1886 m. sudarytas pagrindinis bibliotekos katalogas nurodo *Missale Romanum litteris gothicis impressum, anno 1495 in 8* [33, 278]. Nustatyti tikrąją knygos datą bibliotekininkui sukliudė nuplėšta kolofono dalis (nors būtent dešimtmetį ir galima įskaityti); po signetu esančiame rankraštiniam prieraše tarsi bandoma atkurti kolofono informaciją, bet ir tas kraštas nupjautas. Šalia pieštuku prirašyta 1495 metų data, kuri ir pateko į katalogus. Taigi ar pastarasis knygos įrišas nebus atliktas tarp 1831-ųjų ir 1886-ųjų, kai apipjautą knygą bibliotekininkas jau užregistravo kaip mažesnę, net *in octavo* formato?

Pieštuku knygos pabaigoje įrašyta 1000 rublių kaina veikiausiai žymi sovietmečiu tuometinėje Lietuvos valstybinėje respublikinėje bibliotekoje atliktos inventorizacijos metu nustatytą knygos įkainojimą (panašus įrašas kortelėje rastas ir vėliau aptarsimo gradualo egzemplioriuje).

Įdomu, kad po metų (1486 m.) Michaelio Wensslerio spaustuviėje Bazelyje išleistame mišiole buvo spausdintas ir tekstas, ir linijų eilutės, tačiau natos įrašomos ranka. Toks kur kas brangesnis ir puošnesnis būdas užrašyti giedojimą vertinamas kaip ypatingas, „elegantiškas“ to meto meno pavyzdys⁸. Taip nesant galimybių išspausdinti natos leidi-

⁸ Žr. aukciono informaciją. Prieiga per internetą: <http://www.worthpoint.com/worthopedia/missale-basilienese-richly-ornate-incunable>.

niuose būdavo paliekama vietos jų vėlesniam apipavidalinimui – kaip ir iliuminatoriui vėliau įrašant puošnesnius inicialus. Tik šiuo atveju pirmosiose spausdintinėse knygose natos buvo ne kaip iliustracija, o prasminio muzikinio teksto dalis. Mūsų aptartas mišiolas, nors jame nėra nei natų, nei linijų, taip pat atstovauja savotiškam pereinamajam muzikinių knygų leidybos etapui, kuriame susilieja ir ankstyvosios spaudos, ir rankraščių knygų elementai⁹.

COLLECTORIUM SUPER MAGNIFICAT

Kitas muzikinės spaudos paveldo prasme itin vertingas Lietuvos inkunabulas – Jeano Gersono traktatas *Collectorium super Magnificat* [34] („Traktatas apie *Magnificat*“¹⁰), išleistas 1473 m. Vokietijoje, Eslingene, Conrado Fynerio spaustuvėje (LNB, šifras R.XV:D.13). Tai viena iš dviejų anksčiausiai išleistų LNB saugomų knygų, drauge su prancūzų teologo

⁹ Pažymėtina, kad praktika giesmynuose palikti vietos natas įsirašyti pačiam giesmyno naudotojui buvo paplitusi ir vėlesniais amžiais. Antai 1613 m. Vilniuje buvo išleistas pirmasis katalikiškas giesmynas su natomis, parengtas jėzuito Walento Bartoszewskio, – „Parthenomelica albo pienia nabožne o Pannie Našwiętszej“, kuriame dalis giesmių spausdintos su tuščiomis natų linijomis. Tai liudija, kad giedotojai ir vargonininkai patys galėjo įsirašyti muzikinį tekstą, o dėl to padidėjo galimybė atsirasti daugiau tos pačios giesmės variantų [24, 248].

¹⁰ Taip patikslintinas V. Vaitkevičiūtės-Verbickienės pateiktas šio veikalų vertimas („Traktatas apie šlovinimą“). *Magnificat* – Mergelės Marijos giesmė iš Luko evangelijos (Lk 1, 47–55), kurios atskirų eilučių komentavimas ir sudaro J. Gersono veikalų struktūrą.

Jaques'o Legrando veikalų „Sophologium“ [28, 87]. Leidinys reikšmingas tuo, kad jame pirmąkart spaudos istorijoje išspausdintos muzikos natos.

Jeanas Gersonas (1363–1429) – žymus prancūzų teologas, poetas, mistikas. Jis buvo labai įtakinga to meto asmenybė – dirbo Paryžiaus universiteto kancleriu, turėjo reikšmingų užduočių Bažnyčioje Avinjono skilimo metu, dalyvavo Konstancos susirinkime ir pan. Kaip Paryžiaus Dievo Motinos katedros kanauninkas jis prisidėjo prie šios katedros berniukų choro plėtos, parašė praktinių mokymo instrukcijų, kuriose atsispindi, kaip gerai jis išmanė viduramžių muzikos švietimo sistemą, ypač lavinant ir rengiant berniukus choristus [1].

ISTC duomenimis, iš viso žinoma apie 172 Jeano Gersono veikalų laidos¹¹. Tarp jo darbų – Bažnyčios studijos, pamokslų rinkiniai, paskaitos, filosofijos, teologijos traktatai, poezija. Daugelyje jų ryškus ir mąstytojo požiūris į muziką, kuri tirama filosofiniu ar mistiniu požiūriu – Kristus veikia kaip visuotinės tvėrimo harmonijos dangiškas kantorius. Gersonas savo raštuose ieško termino „canticum“ apibrėžimo, dažnai mini tradicinius ano meto muzikos instrumentus, dėsto muzikos teoriją, kuri, beje, yra gana ortodoksiška – paremta VI a. mąstytojų Boecijaus ar Izidoriaus Seviliečio įžvalgomis [1].

Tam tikros painiavos esama nurodant šio veikalų spaustuvinį. Kaip minėta, LNB

¹¹ Jame taip pat nurodoma daugiau kaip 40 išlikusių šios 1473 m. *Collectorium super Magnificat* laidos egzempliorių.

egzemplioriaus knygos kolofone pateikti duomenys apie Conrado Fynerio spaustuę Eslingene, tačiau vis daugiau bibliografų linksta šį veikalą leidimą susieti su Heinricho Eggesteino spaustuve Strasburge¹². Pagrindo abejonėms dėl Fynerio darbo suteikė britų bibliografo Viktoro Scholdererio tyrimas, kuriame jis palygino šios ir dar keleto Fynerio spausdintų knygų šriftus ir atskleidė, kad jie nėra identiški Fynerio naudotiesiems [22]. Tokiu būdu jis susiejo šias knygas su Eggesteinu, pas kurį Fyneris buvo mokėsis, taigi, galėjęs jo ofcinos technika ir pasinaudoti spausdindamas Gersono veikalą.

Gersono veikalas *Collectorium super Magnificat* lape 6r išspausdintos penkios žemyn nuosekliai einančios natos, tačiau jos pateiktos be natų linijų. Pagal numanomas linijas prieš jas parašyta raidė f žymi fa rakto vietą, o šios natos yra sol, fa, mi, re, do. Pažymėtina, kad jos iš medžio formų spaustos vienu metu su tekstu, o ne vėliau. Po natomis pateiktos ir balsės A, E, I, O, U, kurioms Gersonas priskiria tam tikras moralines kategorijas.

Natų fragmentas pateiktas po šio teksto:

Garbingasis Apaštalas, Evangelijos vaikas, ne dėl išmanymo, bet dėl piktybės vaikas, turėdamas penkis kepalus doktrininio maisto duonos penkiems tūkstančiams vyrų, tarė korintiečiams: „Verčiau ištersiu penkis žodžius savo protu, kad pamokyčiau ir kitus, negu dešimt tūkstančių žodžių kalbomis“. Prieš tai jis pateikė fleitos ir kanklių pavyzdį – jeigu jos

neskambėtų skirtingai, būtų neįmanoma pažinti, ar grojama, ar skambinama; „ir jei trimittas duotų neaiškų garsą, kas rengtųsi į mūsų?“ Ir jis užbaigia, kad tam, kuris meldžiasi, kalba ar gieda, reikia ir pažinimo, ir jausmingumo, idant – perkeltine prasme – dvasios vyras ruoštųsi mūsų ir, tapdamas antruoju vaiku Dovydu, penkiais skaidriais akmenimis iš Šventųjų Raštų srauto patiestų Galijotą, t. y. Šėtoną.

Tai mistinė kantichordo – arba širdies giesmės – parabolė, kurią tas pats Apaštalas ragina giedoti dvasia, giedoti ir protu. Šitoje širdies giesmėje, kaip ir vokalinėje giesmėje, esama trijų dalykų. Pirmiausia, medžiaga, vadinama „raide“. Antra, giesmės garsas, vadinamas „rezonansu“. Trečia, giesmės piešinys, vadinamas „nata“ arba „natele“. Kantichordo medžiaga mes įvardijame šventą ir dorą visų dieviškųjų ir žmogiškųjų dalykų pažinimą. Rezonansu vadiname kiekvieną santūrų ir gerai sutvarkytą širdies ir dvasios jausmą. Natą arba nateleį vaizduojame pažymėti dviem ankstesniems [dalykams], idant būtų aišku, kuriam jausmų rezonansui [kokia] meditacijų raidę reikia pritaikyti.

Šia tema pateiksime kelias eilutes, kurių prasmė bus paaiškinta toliau, remiantis triguba penkių sąranga.

Penki žodžiai raidei:

Magnificus, largus, pius est, justus, miserator.

Penki jausmai harmonijai:

Gaudia, spes, pietas, hinc timor atque dolor.

Penkių balsių pritaikymas penkių jausmų garsams:

A gaudens amat, E sperat, et I miseretur.

O timet, U qua dolens odit et ista notes.

Išdėstymas pagal penkias nateles: *sol, fa, mi, re, ut.*

<...>

Arba natūraliai išdėstykite balses, atsisakydami priebalsių, taip, kaip šiame paveiksle.

¹² Taip nurodo Bodlio bibliotekos inkunabulų katalogas [28, 87], taip pat keli aukcionai, skelbę apie šių knygų pardavimą.

A	E	I	O	U
Džiaugsmas	Viltis	Užuojauta	Baimė	Skausmas
Dievo didybė	Dosnumas	Gailestingumas	Teisingumas	Mūsų skurdas ¹³

Kai kuriuose išlikusiuose šio veikalo egzemplioriuose, pavyzdžiui, Londono universiteto egzemplioriuje, ties natomis ranka raudonu rašalu įpieštos linijos, kurias įterpė nežinomas ano meto skriptorius [3, 5–6].

¹³ Nobilis apostolus, puer evangelicus, non sensibus sed malicia puer, habens quinque panes doctrinalis refectionis in quinque milia hominum, dicebat Corinthiis: Volo quinque verba sensu meo loqui ut alios instruam quam decem milia verborum in lingua. Praemiserat tamen per exemplum de tybia et cythara que nisi distinctionem sonituum dederint, sciri nequit quid canitur aut quid cytharizatur. Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? Concluditurque opus est sensu tam cognitionis quam affectus dum qui orat loquitur aut psallit, quatenus secundum tropologiam homo spiritualis se pararet ad bellum, et cum quinque lapidibus limpidissimis de torrente Sripturarum, Goliath, id est Satanam, sternat, alter David puer factus.

Haec est parabola mystica canticordi vel canticordi cordis, quod hortatur idem Apostolus psallere spiritu, psallere et mente. In quo cantico cordis, tria reperiuntur, ut in cantu oris; primum est cantus materia que vocatur litera. Secundum cantus vox, que dicitur resonantia. Tertium cantus figuratio que denominatur nota vel notula. Materiam canticordi dicimus omnium divinum et humanorum cognitionem piam et honestam. Resonantiam appellamus omnem cordis et spiritus affectionem moderatam et ordinatam. Notam vel notulam figuramus ad precedentium duorum notitiam ut appareat cui resonantie affectuum sit aptanda litera meditationum.

Hac super re dabuntur pauci versus quorum sententia plus elucidabitur, et hoc per triplex quinarium: quinque verba pro litera:

Maždaug po dvejų metų (apie 1475 m.) šis J. Gersono veikalas buvo išspausdintas Kelne, Nicolauso Götzo spaustuvėje. Šios laidos egzemplioriuje, saugomame Darmštato universiteto ir krašto bibliotekoje, natų fragmentas nespausdintas, bet įrašytas ranka. Linijų eilutei specialiai vietos nepalikta, tik penkios teksto eilutės kiek attrauktos nuo dešiniojo krašto¹⁴. Akivaizdu, kad leidėjas neskyrė papildomo dėmesio šiam muzikiniam intarpui arba muzikinei spaudai neturėjo techninės įrangos. Visi šie variantai rodo, kaip smarkiai natų spauda priklausė ir nuo

Magnificus, largus, pius, est, iustus miserator.
quinque affectus pro harmonia:

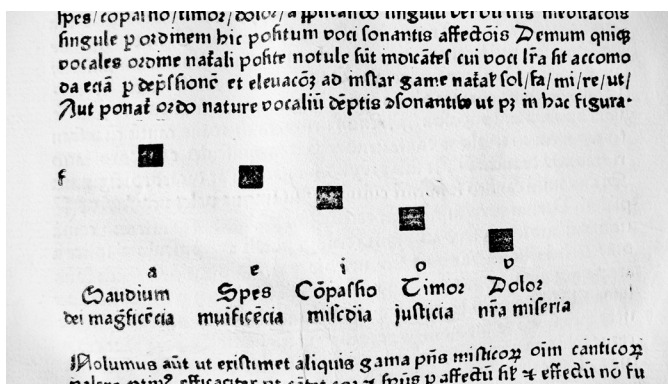
Gaudia, spes, pietas, hinc timor atque dolor.
adaptatio quinque vocalium ad voces quinque affectionum:

A gaudens amat, E sperat, et I miseretur
O timet, V que dolens odit et ista notes.
conformatio ad quinque notulas : sol, fa, mi, re, ut. <...>
Aut ponatur ordo naturae vocalium, demptis consonantibus, ut patet in figura sequenti.

A	E	I	O	U
Gaudium	Spes	Compassio	Timor	Dolor
Dei magnificentia	Munificentia	Misericordia	Justitia	Nostra miseria

Iš lotynų k. vertė Mantė Lenkaitytė-Ostermann. Lotyniškas tekstas pateiktas pagal: Jean Gerson. *Œuvres complètes*. Vol. VIII: L'oeuvre spirituelle et pastorale: (399–422). Ed. P. Glorieux. Paris, 1971, p. 168–169.

¹⁴ Faksimilė internete: <http://tudigit.ulb.tu-darmstadt.de/show/inc-iv-411/>

Pirmasis spausdintas natų pavyzdys muzikos istorijoje – Jeano Gersono *Collectorium super Magnificat*, 1473. LNB, R.XV:D.13

techninių ano meto spaustuvinių galimybių, ir kokių skirtingų variantų buvo galima imtis siekiant perteikti kad ir nedidelį, vos kelių natų muzikos fragmentą.

GRADUALE

Muzikinės spaudos istorijos tyrinėtojams itin vertingas LNB saugomas 1499 / 1500 m.¹⁵ leidėjo Luc'Antonio Giuntos parengtas *Graduale* tomas [37] (šifras R.XV:I.1). Viena žymiausių muzikinių inkunabulų tyrinėtojų Mary Kay Duggan prisipažįsta, jog būtent šio gradualo išskirtinė išvaizda įkvėpė ją imtis senosios muzikinės spaudos tyrinėjimų¹⁶.

¹⁵ Pagal tris kolofonus jo datos bibliografijose nurodomos 1499 m. rugsėjo 28 d., 1499/1500 m. sausio 14 d. ir 1500 m. kovo 1 d.

¹⁶ Savo studijos pratarinėje M. K. Duggan rašo: „Tą akimirka, kai pirmąkart pamačiau milžinišką *Graduale Romanum*, spausdintą Johanno Emericho iš Špejerio (Berkliaus bibliotekos egzempliorių), buvau pakerėta šio ankstyvosios muzikos spaudos šedevro tobulumo ir grožio“

LNB saugomas pirmas atskirai įrištas šio giesmyno tomas. Pagal kolofoną jo data nurodoma 1500 m. kovo 1 d.¹⁷ LNB giesmynas yra vienas iš 33 pasulyje išlikusių šios knygos egzempliorių. Jo vertė didina ir tai, kad jis yra ypač geros būklės – egzemplioriai, saugomi kitų valstybių bibliotekose, pagal aprašymus yra daug labiau susidėvėję ar net smarkiai defektiniai. Kadangi tai vienintelis Lietuvoje saugomas muzikinis inkunabulų giesmynas – chorui skirtas muzikos kūrinių rinkinys, – verta kiek plačiau pristatyti jo žanrą, kuris lėmė jame spausdintų giesmių repertuarą.

Muzikos teorijoje terminas „gradualas“ turi dvi reikšmes. Pirmoji nusako griga-

(„From the moment I first saw Berkeley's copy of the giant *Graduale Romanum* printed by Johann Emerich of Speier, I was captivated by the complexities and beauty of this early masterpiece of music printing“) [5, XI].

¹⁷ N. Feigelmanas nurodo, kad jis išleistas 1499 m. [7, 163].

liškojo choralo giesmę, atliekamą mišiose po pirmojo skaitinio iš Šventojo Rašto. Terminas kilęs iš lotyniško žodžio „gradus“ (laiptas), nes gradualas buvo atliekamas ant presbiterijos laiptų – nuo pakopos, nuo kurios subdjakonas skaitydavo pirmąjį skaitinį. Antroji „gradualo“ reikšmė susijusi su giesmių rinkiniu – taip nuo ankstyvųjų viduramžių vadintos mišių giesmių knygos, kuriose buvo užrašytas vadinamasis *proprium missae* (kintamieji mišių giedojimai). Tiesa, ne nuo pat pradžių – ankstyviausios šio tipo knygos vadintos „antefonarius“. Knygos su mišių giesmių tekstais veikiausiai atsirado anksčiau už kitas mišių knygas, tačiau jų beveik neišliko.

Ankstyviausieji gradualai (arba mišių antifonalai) mus pasiekė dar be muzikinės notacijos; jie užrašyti šiaurės Prancūzijoje. Šių giesmynų (vis tiek galima vadinti juos giesmynais, nors ten tik tekstai) užrašymo laikas – VIII a. pabaiga–IX a. vidurys. Kaip minėta, jie visi be neumų¹⁸, tik vienas, gradualas iš Korbi, turi raides, žyminčias giesmių dermes. Ankstyviausieji mišių tekstų šaltiniai buvo publikuoti 1935 m. rinkinyje *Antiphonale missarum sextuplex*.

Giesmynų pavadinimų skirtumų būta skirtingose šalyse. Antai žymus Karolingų teologas ir liturgistas Amalarijus iš Meco (*Prologus de ordine antiphonarii*, 18, apie 830) rašo, kad tai, ką romėnai vadina kantatoriumu, frankai vadina „gradale“. Tačiau reikia pažymėti, kad šiuo ankstyvuoju laikotarpiu liturginių knygų turinys dažnai susipindavo,

ir net ankstyvuosiuose knygų kataloguose terminai „antiphonarius“ ar „gradale“ dažnai pateikiami greta. Tačiau kadangi terminas „antifonalas“ reiškė ir liturginių valandų giedojimų knygą, pamažu mišių giesmių rinkiniui nusistovėjo gradualo vardas [11, 296].

Nuo IX amžiaus išlikę giesmių rinkiniai su neumų notacija užrašytomis mišių giesmėmis (gradualais, aleliujomis ir traktais, bet kitų giesmių pateikiantys tik incipitus). Prie tokių priskirtinas seniausias rankraštis su užfiksuota adiaSTEMATINE¹⁹ neumine notacija – Sankt Galeno Kantatoriumas (*Cantatorium*, apie 922–925, Stiftsbibliothek 359). Jame vadinamąja Sankt Galeno notacija buvo išreiškiami itin turtingi agoginiai, dinaminiai ir ritminiai niuansai. Greta neumų ženklų čia vartojamos ir abėcėlės raidės, taip pat nusakančios interpretacijos subtilumas.

Randantis notuotiems gradualams, jų repertuaras – mišių giesmių visuma – jau buvo gana stabili. Gradualus sudarė dvi dalys: *Temporale* – giesmės, skirtos liturginio metų laiko savaitėms, ir *Sanctorale* – per metus išsidėstę šventųjų paminėjimai. Pirmuosiuose giesmynuose šios dalys būdavo neatskirtos, o sumišusios, sekant kalendoriumi, nuo XII a. jos atsiskiria. Dažnai gradualuose būdavo užrašomos ir procesijos giesmės.

Gradualo giesmių autorystė, kaip ir sakramentoriaus sukūrimas, ilgą laiką buvo kildinama iš popiežiaus Grigaliaus Didžiojo (pop. 590–604), kuriam giesmes padiktavusi Šventoji Dvasia. Šis priskyrimas (imtas kvestionuoti tik naujaisiais laikais) buvo per

¹⁸ Neumos – ankstyviausios muzikinės notacijos ženklai.

¹⁹ Tai ankstyvoji muzikinė notacija, neatspindinti tikslaus natų aukščio.

visus viduramžius paplitusios legendos dalis. Iš tiesų, Grigaliaus Didžiojo veikla paveikė liturgiją ir reformavo giedojimo atlikimą Romos bažnyčios susirinkime 595 m. Tačiau tokia atribucija puikiai paaiškinama Karolingų epochos kontekste – Karolingų liturgijos reformos ir kanonų teisė priklausė nuo referavimo į senuosius autoritetus. Tokiu pat būdu mišių lekcionarius buvo priskirtas šv. Jeronimo kompetencijai, o mišių sakramentorius susietas su šv. Grigaliaus vardu.

Gradualas, kitaip negu lekcionarius ar tam tikri sakramentoriai, dažniausiai nebuvo izoliuota knyga, įrišta atskiru tomu ir skirta vienam ar keliems giedotojams. Dažnai pasitaiko, kad ji būdavo įrišta su sakramentoriumi, pirma jos. VIII amžiuje, kai grigališkoji liturgija buvo diegiama frankų karalystėje, Mišių liturgijai reikėjo trijų knygų – sakramentoriaus, lekcionarijus ir gradualo.

XV amžiuje Vokietijoje pasirodė pirmieji gotiškomis neumomis spausdinti gradualai (vadinamąja *Hufnagel* notacija), o pirmas *Graduale romanum* kvadratinėmis natomis ant raudonų linijų buvo išleistas Parmoje 1470 m. [13]. Juo prasidėjo spausdintinių giesmynų epocha, tačiau rankraštiniai giesmynai dar ilgai gyvavo greta.

Ne visi leidėjai ryždavosi spausdinti gradualus – melodiškai sudėtingus mišių giesmių rinkinius – tai jiems buvo nemenkas iššūkis. Pirmųjų spausdintinių giesmynų išvaizda mažai kuo skyrėsi nuo rankraštinių. Liturginių knygų formatas buvo itin didelis – ir skirtų kunigui pasidėti ant altoriaus, ir chorui, kuris giesmes sekė knygoje ant pulsto. Grigališkojo choralo rankraštinės notacijos

įvairovė priklausė nuo regiono – egzistavo Romos notacija, gotikinė ar ambraziejiškoji (susijusi su Milano ritu). Spaustuvininkų pasirinkimą, kokia notacija spausdinti liturgines knygas, taip pat lėmė verslo sumetimai, todėl Italijoje vyravo kvadratinė Romos notacija, kuri iki tol ten buvo paplitusi. XV amžiuje Italijoje tik vienas spaustuvininkas vokiečių spausdino gotikine notacija, ir nustatyta, kad tas knygas rengė eksportui per Alpes į Bavariją [5, 3].

Italija buvo pažangiausia muzikinės spaudos šalis, ir čia XV a. leidyboje vyravo trys miestai – Venecija, Roma ir Milanai. Venecija tarp jų nepralenkiama – šiame mieste pasirodė 38 procentai visų Italijos inkunabulų, iš kurių daugiau nei pusė – muzikiniai.

Mūsų aptariamąjį gradualą Venecijoje parengė Luc'Antonio Giuntos (1454–1538) leidykla. Giunta buvo iš Florencijos kilusios italų knygų pardavėjų ir spaustuvininkų giminės atstovas (jie buvo aktyvūs iki XVII a., įsteigė šakas ar turėjo atstovų Londone, Venecijoje, Romoje, Lione ir Salamankoje). Pradėjęs veiklą kaip knygų pardavėjas, Luc'Antonio Giunta nuo 1489 m. pradėjo pats leisti knygas, naudodamasis įvairių spaustuvininkų paslaugomis [2].

Nuo 1494 m. su Luc'Antonio Giuntos leidykla daugiausia bendradarbiavo vokiečių spaustuvininkas Johannesas Emericas iš Špejerio (Johannes Emericus de Spira, fl1487–1506), dirbęs Venecijoje. Jo specializacija buvo liturginės muzikinės knygos²⁰. Spausdinti natoms jis naudojo

²⁰ Iš 71 jo išspausdintų knygų 67 buvo liturginės

medžio formas, keturių dydžių metalo šriftus grigališkai Romos notacijai, taip pat ir menzūrinės muzikos šriftą (juo 1499 m. graduale atspausti menzūriniai *Credo*). Gradualas laikomas didžiausia (54 cm) XV a. pasirodžiusia knyga; jame naudojamas itin didžiulis choralo šriftas, kurio gausios atmainos atspindėjo įvairiausių neumų formas. Spaudos procesas vykdavo dviem etapais – pirmiausia lape buvo atspaudžiamos raudonos linijos, vėliau ant jų spaudžiamos juodos natos. Šių dviejų kolegų bendradarbiavimo rezultatas lėmė, kad jų liturginės knygos visais laikais turėjo didžiausią paklausą – jiems nebuvo varžovų, leidusių knygų tiek daug, taip profesionaliai ir meniškai. Jų parengtos *Graduale romanum* (1499–1501) ir *Antiphonarium romanum* (1503–1504) laidos su tiems laikams naujais natų ir teksto šriftais, puošniais medžio raižinių inicialais kokybe ir dydžiu buvo nepralenkiamos.

Mūsų aptariamo giesmyno tome yra tik liturginių metų giesmių dalis – vadinamasis temporalas, čia pavadintas *dominicale*. Kadangi didžiulės apimties knygos dalys buvo įrišamos atskirai, šiuo metu Lietuvoje saugomas tik pirmasis tomas, kuriame yra mažesnioji pusė gradualo repertuaro.

Pagal Italijos Trento Feiningerio bibliotekoje saugomą pilną gradualo egzempliorių²¹

ir bent 24-iose buvo spausdintų natų arba vienos joms įrašyti (20 mišiolų, vienas gradualas, vienas antifonalas, du procesionalai ir dvi *Libri catechumeni*) [6].

²¹ Šifras FSG 02, aprašas ir faksimilės fragmentai internete: http://www.cantusfractus.org/raph_1/edizioni/FSG_02.htm#C.332

galima nustatyti jo turinį: I tomas (lap. I–CCXVIII): *Proprium de Tempore* (lap. I), II tomas (lap. CCXIX–CCCLXXXI): *Proprium sanctorum* (lap. CCXIX), *Commune sanctorum* (lap. CCLXI), *In agenda defunctorum* (lap. CCCXXV), *In commemoratione Beate Marie Virginis* (lap. CCCXXXv), *Kyriale* (lap. CCCXXXiv), kelios sekvencijos ir dvi antifonos.

Gradualas prasideda lotyniška pratarme, kurioje pažymėta, kad jos autorius ir giesmyno rengėjas yra pranciškonas observantas Pranciškus iš Briugės (Franciscus de Brugis), šv. Antano provincijos. Pratarinėje jis atsiskleidžia kaip gerai muzikos teoriją išmanantis specialistas, gvildenantis aktualias ano meto problemas²². Viena iš įdomesnių – akcidencijų, arba alteracijos ženklų, šiuo atveju – bemolių ar bekarų, vartojimas (grigališkojo choralo dermių sistema ir su tuo susiję melodiniai aspektai buvo tuometinių muzikos teoretikų akirtyje). Gradualo rengėjas pažymi, kad tam tikrus alteracijos skirtumus lėmė ir geografija: „Mes, galai, germanai ir kiti, kurie gyvena gretimuose kraštuose, labiausiai mėgstame si bekarą. Italai ir kitos tautos šiapus kalnų mieliau renkasi si bemolį“²³ [5, 8]. Tyrėjai, lyginę

²² Kai kuriuose Giuntos ir Pranciškaus rengtuose giesmynuose buvo įrištas ir dvylikos dalių traktatas, kuriame atsispindi ano meto muzikos teorija – gvildenami giesmių dermių klausimai, pristatoma solmizacijos sistema [16]. Mūsų nagrinėjamame egzemplioriuje šio traktato nėra.

²³ „Gallici enim nostri: et qui Germanias incolunt omnesque alii eas circa regiones duro maxime delectantur. Italici vero et cetera nationes citra illos montes molli magis alliciuntur“.

kelis šio gradualo egzempliorius, priėjo prie išvados, kad alteracijos ženklų vartojimas buvo svarbus tuometinių diskusijų objektas bei gradualo rengimo ir spausdinimo laiku dar neišspręstas. Todėl daugelis jau išspausdintų bemolių ar bekarų iš knygų buvo trinami, o kai kurie dar užspaudžiami paskutiniuose spaudos etapuose. Mūsų giesmyno egzemplioriuje šių taisyčių taip pat gausu, ir iš esmės tai rodo, kad giesmyno sudarytojas

dmenis Didžiosios Savaitės liturgijoje, kitur patikslina psalmės eilutės tekstą.

LNB gradualo egzempliorius įdomus ir tuo, kad jo pradžioje įklijuota 17 lapų su rankraštinėmis kyrialo natomis – taip nežinomi savininkai pasistengė išspręsti gradualo antrojo tomo repertuaro trūkumą. Šis rankraštis iškelia naujų klausimų. Pirmiausia, aptikus kokių rankraštinių intarpų Lietuvoje saugomame egzemplioriuje, kyla

Graduale Romanum, 1500. LNB, R.XV:I.1

Pranciškus, net knygai išėjus iš spaustuvės, ir toliau ją redagavo [5, 8].

Giesmynas labai puošnus – vartojamas dailių formų šriftas, ryškios spalvos. Jis puoštas ir medžio raižiniais, kurie žymi pirmąsias giesmių ciklų raides. Atkreiptinas dėmesys į itin kruopščiai suderintą natų ir teksto skiemenų išdėstymą, dėl kurio giesmininkams buvo patogų giedoti. Taupant popierių, tekstui užrašyti vartojama daug taisyklių laikais įprastų abreviatūrų. Pažymėtina, jog gradualas yra itin švarus – vieninteliai rankraštiniai įrašai jame vienur pažymi vai-

minčių, kad jei inkunabulas buvo naudotas Lietuvoje, čia galėjo būti ir užrašytos šios giesmės. Dauguma tyrinėtojų natūraliai kelia prielaidas, kad rankraštiniai giesmynai ar jų išlikę fragmentai yra vietinių perrašinėtojų produktas, skirtas naudoti Lietuvoje gyvavusioms vienuolijoms ar katedrų chorams. Tačiau ne visuomet tam užtenka tikrų įrodymų. Pirmiausia, nepavyko nustatyti rankraščio popieriaus kilmės: visi jo lapai turi tą patį kai kur ryškiau, kai kur blankiau matomą vandenženklį, tačiau kol kas jo nepavyko identifikuoti nei remiantis Edmundo

Laucevičiaus, nei kitų Europos kraštų vandenženklųjų duomenų bazėmis. Įklijos lapai yra labai panašaus formato, kaip ir paties inkunabulo (53,5 cm) – tai galėtų reikšti, kad šioji dalis turėjo natūraliai papildyti trūkstantą šio egzemplioriaus inkunabulo medžiagą – kyrią. Įklijoje užrašyta 30 nekintamųjų mišių giesmių, tarp kurių – mišių ciklai, keturios sekvencijos ir keturi *Credo*. Kadangi rankraštiniai lapai kur kas labiau nudėvėti negu paties gradualo, galima spėti, kad į gradualą jie galėjo būti perklijuoti iš kito, senesnio, giesmyno.

Pačioje knygoje nėra jokių žymų, leidžiančių nustatyti jos kilmę ar buvusį priklausymą asmeniui, vienuolijai ar bažnyčiai. N. Feigelmano teigimu, šis inkunabulas į LNB pateko 1945 m. Tarp lapų aptiktas lapelis su įrašu „Graduale Venezia 1499. 1000 rb“ liudija, kad 1976 m. bibliotekoje inventorizavimo metu buvo atliktas knygos įvertinimas (kaip minėta, tokia pat suma nurodyta ir *Missale Basiliense* egzemplioriuje).

Susipažįstant su pasaulyje išlikusių gradualo egzempliorių sąrašais (tiksliausių jų veikiausiai pateikia M. K. Duggan), atkreiptinas dėmesys į vieną jų, esantį Lenkijoje, Krokuvos pranciškonų konventualų vienuolyne – čia saugomas gradualo antrasis tomas. Neturėjęs galimybės šio giesmyno apžiūrėti *de visu*, vis dėlto verta pasvarstyti, ar tai galėtų būti kitas mūsų turimo egzemplioriaus tomas. Pirmiausia, tai geografiškai arčiausiai Lietuvos esantis egzempliorius, priklausantis tam pačiam istoriniam arealui. Antra, tokią galimybę galėtų patvirtinti ir dabartinė jo priklausomybė pranciškonų

ordinui – jau minėta, kad jo sudarytojas Pranciškus iš Briugės buvo pranciškonas; prisimintina ir tai, kad pranciškonai observantai (bernardinai) buvo vienas iš pirmųjų ordinų, įsikūrusių Lietuvoje ir Vilniuje [15, 89]. Nebūtų stebėtina tai, kad šie du gradualo egzemplioriai išsiskyrė ir vėliau, nebūtinai jo įsigijimo ar dovanojimo ordinui metu, ar buvo padalyti tarp skirtingų vienuolijos namų. Šiuos svarstymus galbūt patvirtintų ar paneigtų Krokuvos tomo apžiūra, jame esančių marginalijų pobūdis, galimi rašysenos palyginimai su mūsų aptariamajame egzemplioriuje esančiais pavyzdžiais (Lenkijos inkunabulų katalogas smulkesnių duomenų apie šį inkunabulą, jo proveniencijas ar marginalijas nepateikia).

Su Lietuvos vardu tiesiogiai siejamas tik vienas inkunabulas – Gdanske Konrado Baumgarteno spaustuvėje 1499 m. išspausdinta *Agenda, sive Exsequiale sacramentorum*. Tai vadinamoji pirmoji Lietuvos knyga, Vilniaus kanauninko Martyno iš Radomočia, Lietuvoje, parengtas apeigynas, žymintis spaudos pradžią Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje [20, 123]. Jame surašyta, kaip kunigui atlikti įvairias apeigas – lankyti ligonius, laidoti, krikštyti. Tarp daugelio ano meto kunigo pareigų yra palaiminimai keliaujantiems, įvairūs egzorcizmai, maldos, lydinčios pagimdžiusių moterų įvesdinimą į bažnyčių ir pan. Greta tvarkos, nurodančios, kaip ir kokias maldas skaityti ar giedoti, čia surašyti antifonų, psalmių incipitai, pateikta visų šventųjų litanija [32]. Atkreiptinas dėmesys, jog muzikinėje inkunabulistikoje agendos priskiriamos prie knygų, kuriose

dažniausiai esama spausdintų natų (tai specialioms progoms skirti rinkiniai, kaip *Ceremonialia*, *Benedictionalia*, *Obsequialia*, *Ritualia*, *Vigilia* ir *Processionaria*) [17, 275]. Tačiau šiame agendos leidime natų spausdinta nebuvo.

IŠVADOS

Apibūdinant ankstyvasias spausdintines knygas, paprastai teigiama, kad jos buvo labai panašios į rankraštines. Tą patį galima pasakyti ir apie muziką – pirmieji spausdintiniai muzikos pavyzdžiai atitiko rankraštinių natų išvaizdą. Spaudos pradžioje liturginėms knygoms su natomis buvo būdingos raudonai, kaip ir rubrikos, spausdintos natų linijos, leidinius papuošdavo medžio raižiniai arba vėliau iliuminuoti inicialai, žymintys tam tikrą švenčių ar giesmių ciklo pradžią.

Panagrinėjus Lietuvoje saugomus muzikinius inkunabulus, į klausimą, ar šiais liturginiais leidiniais buvo naudotasi Lietuvoje, iš karto tiesiogiai atsakyti negalima – reikėtų atsižvelgti į ypatingas istorines sąlygas, susiklosčiusias XVI amžiuje. Pirmiausia, nėra tikrų duomenų, kada šios knygos buvo atvežtos į Lietuvą. Antra, svarbu turėti mintyje, kad XVI a. viduryje įvykęs Tridento visuotinis Bažnyčios susirinkimas reformavo liturgiją ir nurodė pakeisti liturgines knygas²⁴. Tačiau Tridento permainos

įsigalėjo ne iškart – Gniezno arkivyskupijos (kuriai priklausė ir Lietuva) kapitula dar 1577 m. svarstė, ar privalu vykdyti Tridento susirinkimo nurodymus, ar laikytis senųjų mišiolių ir brevijorių [25, 245]. Dar po 50 metų Gniezno provincijos sinodo dokumentuose vėl atsispindi rūpestis dėl bažnytinės muzikos atnaujinimo: „Trūkstant bažnytinių knygų, psalmynų, antifonalų ir gradualų, mūsų bažnyčiose vieningai negiedama. Privalu kuo anksčiau atspausdinti Romos ritualą, neseniai išleistą popiežiaus Pauliaus V (1605–1621) nurodymu“ [25, 246]. Pridėtume ir tai, kad muzikos prasme ryškiausia Tridento naujovė buvo tropų ir sekvencijų uždraudimas. Tačiau Lietuvos giesmynuose jų gausu iki pat XVIII a., pavyzdžiui, tropuotos giesmės spausdintos ne vienos laidos sulaukusiame mokomajame 1667 m. Žygimanto Liauksmo *Graduale pro exercitatione studentium*.

Galima svarstyti, kodėl Lietuvoje liturginių inkunabulų išlikę tiek nedaug. Turbūt pirmiausia tai lėmė trumpas, vos 50 metų, jų leidimo laikotarpis. Antra, liturginės knygos vienuolynuose, katedrose ar bažnyčiose buvo naudojamos kasdien, todėl jos gana greitai

²⁴ Yra ne kartą suabejota, ar tokios knygos, parengtos iki Tridento susirinkimo reformų, galėjo būti ir vėliau naudojamos liturgijoje. Apie tai svarstė Sigitas Narbutas ir Zigmas Zinkevičius, aptardami 1501 m. Lione išspausdintą Romos mišiolą ir jame esančias lietuviškas glosas. Kadangi LDK

Tridento susirinkimo nutarimai įsigaliojo nuo 1578 m., mokslininkai padarė prielaidą, kad „aprašomasis mišiolas, kaip ir kitos liturginės knygos, išspausdintos iki Tridento susirinkimo, bažnyčios praktikai vėliau tapo nebeaktualios. Jos galėjo būti naudojamos vėliausiai iki 1578 m. Taigi lietuviški įrašai (glosos), matyt, turėjo atsirasti tarp 1501 ir 1578 metų“ [19, 330]. Kiti tyrėjai pažymi, jog Tridento nutarimai galėjo būti pradėti praktiškai įgyvendinami gerokai vėliau [14; 10, 370]; tai lėmė ir minėtų senųjų įrašų datavimo tikslinimą [23].

susidėvėdavo. Taip pat jos buvo ir labai brangios – jas įpirkti galėdavo institucijos, o ne pavieniai amenys. Kita priežastis – Lietuvoje, ypač liturginių giesmynų srityje, dar ilgai gyvavo rankraštinė knygos kultūra: nors perrašinėti rankraščius taip pat buvo nepigu, tuo užsiėmė vietiniai vienuolynų skriptoriumai.

Straipsnyje išsamiau nagrinėti trys Lietuvoje saugomi muzikiniai inkunabulai, priskirtini skirtingoms muzikinės spaudos paveldo grupėms, pateikiamos muzikos atžvilgiu yra nelygiaverčiai – tai ir leidinys, kuriame vien palikta tuščios vietos

natoms spausdinti, kitas – tik su nedideliu spausdintiniu kelių natų fragmentu, ir galiausiai – puošnaus sudėtingo muzikinio giesmyno tomas. Taigi šie inkunabulai liudija gana platų muzikinės spaudos paveldo spektrą. Tiriant muzikinių inkunabulų temą apskritai, kyla aktualūs senosios liturginės knygos funkcionavimo Lietuvoje klausimai, muzikinių giesmynų reikšmė religinių institucijų bibliotekose ar privačiuose rinkiniuose. Aptartųjų inkunabulų pavyzdžiai akivaizdžiai atskleidžia pagrindinius Europoje plėtotos muzikinės spaudos kelio etapus.

NUORODOS

Literatūra

1. BERRY, Mary. Gerson, Jean Charlier de [Doctor Christianissimus]. Iš *Grove Music Online* [interaktyvus, žiūrėta 2012 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/50021?q=Gerson&search=quick&source=omo_gmo&pos=1&_start=1#firsthit.

2. BRIDGES, Thomas W. Giunta [Giunti; Zonta; Junta; Juncta; de' Giunti Modesti]. Iš *Grove Music Online* [interaktyvus, žiūrėta 2012 m. birželio 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/11235?q=Giunta&search=quick&source=omo_gmo&pos=1&_start=1#firsthit.

3. *A catalogue of one hundred works illustrating the history of music printing from the fifteenth to the end of the seventeenth century in the library of Alfred Henry Littleton*. London, 1911. 38 p.

4. CICĖNIENĖ, Rima. Rašytinio paveldo apsauga ir sklaida Lietuvos mokslų akademijos

bibliotekoje. Iš *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, 2005–2006. Vilnius, 2009, p. 145–148.

5. DUGGAN, Mary Kay. *Italian Music Incunabula: Printers and Type*. Berkeley, 1992. 323 p.

6. DUGGAN, Mary Kay. Emerich, Johann [Emericus, Johannes]. Iš *Grove Music Online* [interaktyvus, žiūrėta 2012 m. birželio 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/42355?q=Johann+Emerich&search=quick&source=omo_gmo&pos=1&_start=1#firsthit.

7. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*: [katalogas]. Vilnius, 1975. 496 p.

8. FEIGELMANAS, Nojus. „Lietuvos inkunabulų“ papildymas. *Knygotyra*, 1983, t. 9 (16), sąs. 1, p. 97–100.

9. GERULAITIS, Leonardas Vytautas. *Printing and publishing in fifteenth-century Venice*. Chicago, 1976. 190 p.

10. GUDMANTAS, Kęstutis. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai ir senieji lie-

tuviški įrašai. Iš *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, kn. 21, p. 363–372.

11. HILEY, David. *Western Plainchant: a handbook*. Oxford, 1993. 661 p.

12. HUGLO, Michel, HILEY, David. Missal. Iš *Grove Music Online* [interaktyvus, žiūrėta 2012 m. vasario 8 d.]. Prieiga per internetą: http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/18784?q=missal&search=quick&source=omo_gmo&pos=1&start=1#firsthit.

13. HUGLO, Michel, HILEY, David. Gradual. Iš *Grove Music Online* [interaktyvus, žiūrėta 2012 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/11577?q=Gradual&search=quick&source=omo_gmo&pos=3&start=1#firsthit.

14. JOVAIŠA, Liudas. Tridento susirinkimas ir Lietuva. *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, 2000, t. 16, p. 35–48.

15. *Kriščionybės Lietuvoje istorija*. Vilnius, 2006. 595 p.

16. MASSERA, Giuseppe. La ‘Mano musicale perfetta’ di Francesco de Brugis dalle prefazioni ai corali di L. A. Giunta, Venezia, 1499–1504. Iš „*Historiae Musicae Cultores*“ Biblioteca, XVIII. Florence, 1963. 111 p.

17. MEYER, Kathi. The Liturgical Music Incunabula in the British Museum, Germany, Italy, and Switzerland. *Oxford Journals*. Library (1939) s4-XX(3), p. 272–294 [žiūrėta 2011 m. vasario 14 d.] Prieiga per: library.oxfordjournals.org.

18. MEYER-BAER, Kathi. *Liturgical Music Incunabula: A Descriptive Catalogue*. Bibliographical Society Publication for the Year 1954. London: The Bibliographical Society, 1962. 63 p.

19. NARBUTAS, Sigitas; ZINKEVIČIUS, Zigmantas. Lietuviškos glosos 1501 m. mišiole. *Baltistica* 11(12), priedas, 1989, p. 325–341.

20. NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius, 2004. 245 p.

21. RAČIUS, Vidas. Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulai: rinkinio raida ir sudėtis. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 124–134.

22. SCHOLDERER, Victor. *Fifty Essays in Fifteenth- and Sixteenth-Century Bibliography*. Edited by Dennis E Rhodes. Amsterdam: Menno Hertzberger & Co., 1966. Prieiga per internetą: http://www.christies.com/LotFinder/lot_details.aspx?intObjectID=2031519 [žiūrėta 2012 m. vasario 9 d.]

23. SUBAČIUS, Giedrius; LENČZUK, Mariusz; WYDRA Wiesław. The Earliest Known Lithuanian Glosses (~1520–1530). *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 31–70.

24. TRILUPAITIENĖ, Jūratė. Natų leidyba Lietuvos XVI–XVII a. muzikinio gyvenimo kontekste. *Knygotyra*, 1998, t. 25 (32), p. 126–144.

25. TRILUPAITIENĖ, Jūratė. Lietuvos bažnytinės muzikos pokyčiai Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo šviesoje. Iš *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*. Vilnius, 2009, p. 238–255.

26. TUMELIS, Juozas. Inkunabulai. Iš *Visuoitinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2005, t. 8, p. 142.

27. TUMELIS, Juozas. Nauji Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos inkunabulai. *Bibliotekų darbas*, 1984, nr. 12, p. 30–31.

28. VAITKEVIČIŪTĖ-VERBICKIENĖ, Viktorija. „Seni“ ir „nauji“ inkunabulai iš Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių fondo. *Bibliografija*, 2007, p. 82–94.

29. VAITKEVIČIŪTĖ-VERBICKIENĖ, Viktorija. Apie LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinį. *Tarp knygų*, 2007, nr. 1, p. 14–15.

30. VAITKEVIČIŪTĖ-VERBICKIENĖ, Viktorija. Mišiolai. *Tarp knygy*, 2005, nr. 4, p. 17–20.

31. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979. 566 p.

Šaltiniai

32. *Agenda, sive Exequiale sacramentorum*. Edidit Martinus canonicus Vlnensis. Gdańsk, 1499. LMAVB, šifras Mf 448.

33. *Catalogus generalis librorum seminarii Samogitiensis*, 1886. LNB, F 90–370. 457 p.

34. GERSON, Jean de. *Collectoriu[m] sup[er] Magnificat particulas habet expositas non semp[er] eode[m] ordine...* [Esslingen: Konrad Fyner], 1473. [169] lap.: natos; 2°. LNB, R.XV:D.13.

35. GERSON, Johannes. *Collectorium super Magnificat*. [Cologne]: N[icolaus] G[ötz], apie 1475]. Faksimilė internete: <http://tudigit.ulb.tu-darmstadt.de/show/inc-iv-411/>.

36. GERSON, Jean. *Œuvres complètes*. Vol. 8: L'oeuvre spirituelle et pastorale (399–422). Ed. P. Glorieux. Paris, 1971, p. 168–169.

37. *Graduale s[ecundu]m morem sancte Romane ecclesie*, integru[m] [et] co[m]pletu[m] videlicet d[omi]nicale, sanctuariu[m], co[m]mune, [et] ca[n]torinu[m], sive kyriale, impressu[m] Venetijs cum privilegio, cu[m] quo etiam imprimuntur antiphonarium et psalmista, sub pena ut i gratia M.CCCCC correctum per

fratrem Franciscum de Brugis ordinis minorum de observantia. Impressum Venetijs: cura atq[ue] impe[nsis] nobil[is] viri Luce A[n]tonij de Giunta Flore[n]tini, arte aut Joa[n]nis Emerici de Spira, 1499 IV Kalendis Octobris [rugsėjo 28], 1499 XIX Kalendis Februariis [sausio 1], 1500 Kalendis Martij [kovo 1]. [3], CCCLXXXI lap.: iliustr., inic., natos; 2°. LNB, R.XV:I.1.

38. *Graduale secundum morem sancte Romane Ecclesie integrum et completum videlicet dominicale, sanctuarium, commune et Cantorinum sive Kyriale*; impressum Venetijs cum privilegio, cum quo etiam imprimuntur Antiphonarium et Psalmista, sub pena ut in gratia M.CCCCC. Correctum per fratrem Franciscum de Brugis ordinis minorum de observantia. Impressum Venetijs, impensis nobilis viri Luceantonii de Giunta Florentini, arte autem Ioannis Emerici de Spira. Anno natalis domini M.CCCCC. Kalendas Martii. Trento, Biblioteca Feininger, šifras FSG 02. Faksimilė internete: http://www.cantusfractus.org/raph_1/edizioni/FSG_02.htm#C.332

39. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. Wrocław, 1970. 3 t.

40. *Katalog Ksiąg Seminarium Dyecezalney...*, 1831–1832. LNB, F 90–368. 38 p.

41. *Missale Basiliense*. Basileae: Nicolaus Kessler, 1485 iiij. K[a]l[endas] aprilis [kovo 29]. [258] lap.: inic.; 2°. LNB, R.XV:F.1.

42. *Regestr Ksiąg Seminarium Żmudskiego...*, 1812. LNB, F 90–367. 23 p.

MUSICAL INCUNABULA IN LITHUANIA'S LIBRARIES

ŽIVILĖ STONYTĖ

Abstract

This article presents four musical incunabula currently kept in Lithuanian libraries. Three of them, found in the Lithuanian National Martynas Mažvydas Library, will be discussed in detail, assessing their significance in music printing history. Based on musical incunabula classification, the publications shall be discussed according to the nature of the printed musical material, looking at whether the publications contain: 1) printed notes and staves (*Graduale Romanum*, Venice: Luc'Antonio Giunta, 1499/1500), 2) only printed notes or only

staves (Jean Gerson *Collectorium super Magnificat*, Esslingen: Conrad Fyner, 1473), and 3) blank spaces on the page left for the insertion of manuscript music (*Missale Basiliense*, Basel: Nicolaus Kessler, 1485).

A descriptive publication research method is used in the article which reveals the evolution of note printing and shows the variety of possibilities in 15th-century music printing. It also analyses the particularities of genre and repertoire in liturgical musical incunabula, discussing their use and marks of ownership.

Įteikta 2012 m. liepos mėn.

PIRMIEJI BANDYMAI KAUPTI SENOSIOS LIETUVIŲ IŠEIVIJOS DOKUMENTINĮ PAVELDĄ JAV

REMIGIJUS MISIŪNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: remigijus.misiunas@kf.vu.lt

Nepriklausomybės metais Lietuvoje nemažai dėmesio skiriama išėivijos istorijos tyrimams. Tačiau XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių išėivijos JAV istorija iki šiol sulaukia mažai dėmesio. Viena iš priežasčių – archyvinės medžiagos stoka. Straipsnyje mėginama analizuoti, kodėl mūsų laikus pasiekę palyginti mažai senosios lietuvių išėivijos (pirmosios emigracijos bangos) paveldo rinkinių, kaip buvo mėginama kaupiti ir išsaugoti paveldą išėivijoje JAV, koks buvo tokių rinkinių turinys remiantis dviejų išėivių – Juozo O. Širvydo ir Aleksandro Račkaus – surinktais rinkiniais.

Reikšminiai žodžiai: JAV, senoji išėivija, dokumentinis paveldas, Juozas O. Širvydas, Aleksandras Račkus.

Emigracija – neatsiejama lietuvių tautos istorijos dalis. Didesnį mastą ji įgavo XIX a., kai žlugo Abiejų Tautų Respublika, bet tik antroje XIX amžiaus pusėje prasidėjo pirmoji masinė lietuvių emigracijos banga, daugiausia nusiaikiusi į JAV. Ši emigracijos banga dar vadinama ir senosios išėivijos, jos chronologine riba laikomi 1948 m., kai į JAV pradėjo masiškai emigruoti buvę DP lietuviai iš Vakarų Europos.

XIX a. JAV stengiantis pritraukti kuo daugiau imigrantų, lietuviai sudarė dalį didelės imigrantų bangos iš Rytų Europos. Ji į JAV plūdo nuo antrosios XIX a. pusės iki Pirmojo pasaulinio karo, o po jo labai

sumenko, 1921 m. JAV vyriausybei įvedus griežtus imigracijos apribojimus. Per kelis dešimtmečius, įvairiais duomenimis, į JAV atvyko apie 200–300 tūkst. lietuvių, o pridėjus JAV gimusius lietuvius, jau nuo trečio XX a. dešimtmečio JAV lietuvių veikėjai teigė, kad čia gyvena apie milijonas lietuvių.

Daugelis lietuvių į JAV pateko per Niujorką, kurio apylinkėse pirmiausia jie ir kūrėsi. Veikiai išėiviai, ieškodami darbo, ėmė keltis į Pensilvaniją, kur viena po kitos kūrėsi jų kolonijos (Danville, Shamokin, Plymouth, Mahanoy-City, Willke-Barre, Shenandoah ir kt.) bei į įvairius pramonės centrus (Bostoną, Filadelfiją, Pitsburgą, Detroitą, Klyvlendą ir

Čikaga). Šiose kolonijose steigtos lietuviškos parapijos ir įvairios draugijos, tapusios pirmaisiais centrais, apie kuriuos pradėjo telktis tautinė veikla.

Kitu organizacinės veiklos etapu tapo bandymai kurti bendrą, visus JAV lietuvius apimančią instituciją. Pirmiausia buvo įsteigtas neilgai gyvavęs Susivienijimas visų lietuvininkų Amerikoje (1886 m.), vėliau – Susivienijimas lietuvininkų Amerikoje (SLA; 1889 m.). 1901 metais nuo jo atsiskyrę nariai įsteigė Lietuvių Romos katalikų susivienijimą Amerikoje, o 1930 m. – komunistinį Lietuvių darbininkų susivienijimą. Sykiu išsivija ideologiniu pagrindu skaidėsi į dešiniuosius (katalikus), kairiuosius (laisvamanius) ir centristus (tautininkus). Dešinieji 1906 m. įkūrė Amerikos lietuvių Romos katalikų federaciją, kairieji – 1900 m. Lietuvių laisvamanių susivienijimą, o 1905 m. – Amerikos lietuvių socialistų partiją. Nuo socialistų atsiskyrę tautininkai 1914 m. įsteigė Tautinę lietuvių pirmėivių partiją (1915 m. pervadintą Lietuvių tautine sandara), kūrė ir kitas organizacijas [4].

Neatsiejama išsivijoje vykusių politinių, visuomeninių ir kultūrinių procesų dalis ir išraiška buvo spauda. Atsiradusi XIX a. pabaigoje, per kelis dešimtmečius ji išplito daugelyje kolonijų, ilgiau ar trumpiau leista keli šimtai periodinių leidinių, pasirodė keli tūkstančiai neperiodinių leidinių. Jie plito išsivių bendruomenėje, buvo kaupiami įvairių organizacijų steigtose bibliotekose ar asmeniniuose išsivių rinkiniuose. Organizacijų gyvavimas buvo neatsiejamas nuo įvairių su jų veikla susijusių dokumentų rinkimo,

jų archyvai gana greitai nuo organizacinės veiklos pradžios tapo nemenku rūpesčiu, nors pirmieji svarstymai apie jų ir apskritai kultūrinio paveldo išsaugojimą pasigirdo tik pačioje XIX a. pabaigoje. Labai stebėtis neverta, užtenka atsiminti, kad ir to meto išsivių bendruomenės sanklodą – įvairiais teiginiais, gal tik apie 2 proc. išsivių turėjo aukštesnį išsilavinimą, o iš pastarųjų gal tik menka dalis ką nors nutuokė apie dokumentinio paveldo kaupimą. Nenuostabu, kad periodinėje spaudoje skelbti kai kurių išsivių siūlymai spręsti šią problemą pasimetė tarp, regis, aktualesnių temų, o ar buvo kokių reikšmingesnių publikacijų, skirtų paveldo išsaugojimo problematikai, dar reikia aiškintis *de visu* peržiūrint senųjų išsivių periodiką.

Šio straipsnio tikslas – pamėginti pagngrinėti pirmuosius bandymus (iki XX a. vidurio) kaupiti ir išsaugoti senosios lietuvių išsivijos dokumentinį paveldą remiantis negausiais pavyzdžiais, iš jų išskiriant du – Aleksandro Račkaus (1893–1965) ir Juozo O. Širvydo (1875–1935). Pagrindiniai tyrimo šaltiniai buvo patys senosios išsivijos paveldo rinkiniai, negausios publikacijos senosios išsivijos periodikoje, knyga apie J. O. Širvydo gyvenimą (Cleveland, 1941) [5] ir asmeninė darbo su senosios išsivijos dokumentiniu palikimu patirtis, sukaupta rengiant monografiją *Informacinių kovų kryžkelėse* (2004) bei šaltinių publikacijas *Lietuva Pasaulinėje Paryžiaus 1900 m. parodoje* (2007) ir *Didi maža tauta: Lietuvos įvaizdžio kampanija JAV 1919 m.* (2008). Tyrimą sunkino tai, kad kol kas nėra atides-

nių senosios išeivijos paveldo tyrimų, o ši straipsnį galima vadinti pirmuoju mėginimu užčiuopti jos veikėjų pastangas išsaugoti dokumentinį paveldą.

Ko gero, pirmą kartą ryškiau su paveldo išsaugojimo klausimu senoji išeivija susidūrė rengdamasi 1900 m. pasaulinei parodai Paryžiuje, nors ir iki to galima rasti vieną kitą užuominą apie būtinybę turėti vienokią ar kitokią dokumentinio paveldo kaupimo instituciją. Pavyzdžiui, 1898 m. birželį Shenandoach, Pa. vykusiame mėnesiniame Lietuvos mylėtojų draugystės (LMD) posėdyje kalbėjęs Tamas Astramskas pabrėždamas leidybos svarbą teigė, kad išleistos knygos, *darbai tokių tautos darbininkų guli sukrauti krautuvėse popierių (archyvuose), iš kur vėlesnieji mylėtojai tėvynės semia mokslą, iš sutrandijusių krūvų popierių surankioja įvairias žinias, kurias, surašę į knygas, paleidžia savo broliams dėl naudos ir pamokslo. Tokiu būdu yra pateikiama tautos istorija.* Anot T. Astramsko, LMD ir buvo įkurta siekiant parūpinti *moksliškujų knygų dėl lietuvių* [3], jų išsaugojimą atidedant vėlesniam laikui.

Paveldo kaupimo idėjos sklido ir tarp JAV, ir tarp Vakarų Europos lietuvių. Kaip minėta, tam daugiausia įtakos turėjo 1900 m. pasaulinė paroda Paryžiuje. Sužinoję apie jos rengimą, 1894 m. lietuviai klierikai (vėliau žymūs išeivijos veikėjai Jonas Žilinskas-Žilius, Antanas Milukas, Antanas Kaupas) įsteigė Lauryno Ivinskio draugystę, turėjusią *suvienytomis sylomis tyrinėti mūsų Tėvynę dabartiniame jos stovyje, rinkti senovės liekanas ir suvesti Lietuvą į pažintį su kitomis tautomis* ir sukauptos medžiagos pagrindu

parengti ekspoziciją pasaulinėje parodoje. Deja, nesulaukus ženklėsnes paramos, draugijos veikla veikiai apmirė [7] ir iniciatyva perėjo Vakarų Europos lietuviams.

1898 m. spaudoje pasirodė Paryžiuje veikusios draugijos „Želmuo“ raginimas kaupti savo *dailos veikalus, kurie, surinkti muziejuose ir bibliotekose, rodo svietui apie tveriančią spėką tautos ir rodo, kad ji gyva ir žengia pirmyn*, nurodant, kad tokie rinkiniai – *šaltiniai, iš kurių semia medžiagą mokslinčiai, raštininkai, artistai ir visi tie, kurie nori susipažinti su istorija jų tautos* [6]. Tačiau labiau atsako sulaukė tais pačiais metais nuskambėję Ciuricho „Draugystės lietuviškos jaunuomenės“ atsišaukimai, raginę rengtis 1900 m. Paryžiaus parodai ir kaupti ekspozicijai reikiamus eksponatus. Po įvairių peripetijų, savanoriams talkinant Lietuvoje ir JAV įsteigtam Lietuvių literatūros parodos Paryžiuje komitetui, buvo surinkta nemažai eksponatų – įvairių laikotarpių spaudos leidinių, liaudies meno pavyzdžių ir kt. Pasibaigus parodai iškilo jų tolesnio likimo klausimas, tad kurį laiką diskutuota apie tautinio muziejaus-bibliotekos steigimą, matant šiai institucijai vietą tuo metu planuotuose statyti Lietuvių tautiniuose namuose, *juk tenai turėtų prieglaudą ir Mokslo Draugija, ir Dailininkai, ir Muziejus, ir Knygynas, ir teatrai etc.* [1, 576].

Deja, nepaisant „Želmens“ draugijos narių demonstruoto entuziazmo (*Kuo labiau siai prispaustos tautos išgali sutverti panašias institucijas. Kodėl gi mes lietuviai negalėtume uždėti tautiško knygyno?*) ir įsitikinimo, kad tai *šiandien yra dar lengvu daiktu* [6],

visgi išaiškėjo, kad toks sumanymas sunkiai įgyvendinamas ir Lietuvoje, neturint net kultūrinės autonomijos. Tokia institucija galėjo būti tik visuomeninio pobūdžio, priklausoma nuo svetimo režimo ir ji bet kurią akimirką jo galėjo būti uždaryta, o sukauptas paveldas – sunaikintas.

Ne ką geresnė situacija buvo ir išeivijoje. JAV skambėjo raginimai rinkti duomenis apie išeivius, o sykiu ir su jų veikla susijusius dokumentus, pavyzdžiui, 1909 m. ir vėliau skatinta kaupti statistinę JAV lietuvių medžiagą. Net buvo parengtas jos rinkimo planas [5, 360] ir pradėta jį įgyvendinti, tačiau neturint institucijos, kurioje tokia medžiaga būtų buvusi kaupiama, ji išsibarstė po įvairius rinkinius. Tiesa, reikia pripažinti, jog būta ne vieno raginimo steigti instituciją, atsakingą už paveldo kaupimą. Pavyzdžiui, 1905 m. SLA seimas pritarė Prieglaudos namų kūrimui, kur, be kitų institucijų, turėjo būti ir muziejus bei tautinis archyvas [5, 156]. 1911 m. spaudoje kelta mintis, kad reikia kurti Amerikos lietuvių muziejų ir archyvą [5, 368], 1912 m. – prie SLA Centralinį lietuvių knygyną, kuris kauptų JAV lietuvių išleistą spaudą ir *taupyty, ypatingai laikraščius, kur mūsų liaudis savo sielos darbą sukrauja* [5, 375].

Deja, šie siūlymai (nors ir sulaukė pritarimo) liko popieriuje, tad vienintelės senosios išeivijos institucijos, kurios prieglausdavo įvairius dokumentinio paveldo rinkinius, buvo religinės, konkrečiai – vienuolynai. Juos galima vadinti išskirtiniais ir tvėrmės (gyvavimo) aspektu, o tai buvo labai svarbu galvojant apie paveldo išsaugojimą. Pavyz-

džiui, per Pirmąjį pasaulinį karą ir pirmais pokario metais veikusios Amerikos lietuvių tarybos (ALT) archyvas išliko dėl to, kad jį priglaudė marijonų vienuolynas savo centre JAV – Marianopolio Šv. Marijos kolegijoje Thompsone (Konektikuto valstija).

Kita XX a. pradžios senosios išeivijos paveldą saugojusi religinė institucija – Šv. Kazimiero seserų vienuolynas Čikagoje, pastatytas 1907 m. kun. Antano Staniukyno rūpesčiu. Vienuolynas priglaudė dalį kunigo sukaupto paveldo (jis buvo surinkęs nemažą biblioteką, knygas užsisakydavo iš Juozapo Zavadskio knygyno Vilniuje; turėjo išsaugojęs savo susirašinėjamą su žymiais visuomenės, politikos ir kultūros veikėjais – Jonu Basanavičiumi, Jonu Jablonskiu, Šatrijos Ragana ir kitais). 1935 m. vienuolyno vyresniajai Marijai Kaupaitei atvežus iš Lietuvos tautinių audinių, medžio drožinių ir surengus jų parodą, ekspozicija tapo vienuolynne steigiamo Lietuvos kultūros muziejaus pagrindu. Į jį pateko ir dalis 1938 m. pasaulinės Niujorko parodos Lietuvos paviljono eksponatų. Vienuolynne kurį laiką saugota ir lietuvių DP sukaupta archyvinė medžiaga, kol buvo pastatytos Pasaulio lietuvių archyvo patalpos.

Nekalto Prasidėjimo seserų vienuolynas Putname XX a. penktajame dešimtmetyje tapo prieglauda kun. Pranciškaus M. Juro sukauptai paveldo kolekcijai, kurios pagrindu įkurtas ir vėliau išplėtotas Amerikos lietuvių kultūros archyvas išliko iki šių dienų.

Tačiau reikia pripažinti, kad ir religinės institucijos bei jose sukauptas kultūros paveldas nėra visiškai saugus, pavyzdžiui, žūtis

pavojus buvo iškilęs Marianapolio Šv. Marijos kolegijai ir joje laikytiems archyvams, tačiau, kaip parodė laikas, tokiose institucijose sukauptų archyvų likimas buvo palankesnis nei privačių asmenų kauptų archyvų.

Kalbant apie asmeninius rinkinius reikia pasakyti, kad juos buvo sukaukęs ne vienas XX a. pradžioje JAV gyvenęs išeivių veikėjas, rinkdamas įvairius, su savo veikla susijusius dokumentus. Daugiausia tai pasakytina apie visuomeninės veiklos dokumentus, kai kada turime reikalą su savininkų pomėgiais ar net beveik profesiniu domėjimusi paveldo kaupimu. Šių rinkinių išsaugojimas savininkams keldavo nemažai rūpesčių, ypač jiems kraustantis iš vienos vietos į kitą (labiausiai tai pasakytina apie parapijas keitusius kunigus).

Dar didesne problema archyvas ar surinkta biblioteka tapdavo savininkui susirengus grįžti į Lietuvą po nepriklausomybės atgavimo 1918 m. Žinoma, kad ne vienas aktyvus išeivijos visuomenės veikėjas (pavyzdžiui, Jonas Šliūpas) grįždamas atsivežė nemažai su savo ilgamete veikla susijusių dokumentų arba dalį savo rinkinio paliko Lietuvos ambasadai Vašingtone (pavyzdžiui, ten savo biblioteką paliko kun. J. Žilinskas). Tiesa, dėl sovietinės okupacijos toli gražu ne visų šių asmenų rinkiniai pasiekė mūsų dienas, pavyzdžiui, kai kurie asmenys tapo sovietinių represijų aukomis, o jų rinkiniai buvo sunaikinti (pavyzdžiui, Fabijono Kemšio).

Praradimų mastą galima mėginti įsivaizduoti pasiremiant dviejų išeivių – į nepriklausomą Lietuvą grįžusių A. Račkaus

ir J. O. Širvydo – rinkiniais, tačiau norint suprasti jų sukaupto paveldo kilmę, pirmiausia reikia paanalizuoti jų biografijas bei veiklą.

J. O. Širvydas gimė 1875 m. Dauliuose, Jūžintų valsčiuje, jaunystėje buvo knygnešys, 1894–1895 m. leido ranka rašytą laikraštėlį „Triūsas muzikėlio“, kurio didelę turinio dalį sudarė tautosaka. 1896 m. J. O. Širvydas buvo suimtas ir trejiems metams ištremtas į Latviją. Grįžęs 1901 m. subūrė slaptą „Žvaigždės“ draugiją, kurios nariai rinko tautosaką, rengė slaptus vaidinimus. Draugijos reikalais J. Širvydas buvo nuvykęs į Peterburgą, kur susipažino su Kazimieru Būga ir Augustinu Voldemaru.

Pajutęs žandarų sekimą, J. O. Širvydas 1902 m. turėjo emigruoti į JAV. Rekomenduotas J. Šliūpo, 1903 m. jis buvo pakviestas redaguoti laikraštį „Vienybė lietuvininkų“. Vėliau įstojo į Lietuvių socialistų partiją, steigė jos kuopas. 1905 m. partijai pasivadinus sąjunga ir pradėjus leisti savaitraštį „Kova“, J. O. Širvydas tapo jo redaktoriumi, prieš tai pasitraukęs iš „Vienybės lietuvininkų“, tačiau 1907 m. grįžo redaguoti pastarąjį laikraštį.

Siekdamas išsilavinimo, J. O. Širvydas kurį laiką lankė filosofijos ir visuotinės literatūros paskaitas Mokslo ir meno akademijoje Bruklino. 1912 m. ėmė dirbti vertėju Niujorko Ellis salos imigracijos institucijoje, o nuo 1913 m. pradžios – vedybų leidimus išduodančiame biure Bruklino. Kartu toliau tęsė darbą „Vienybėje lietuvininkų“, kur redagavo Tėvynės mylėtojų draugijos ir „Sandaros“ skyrius. 1916 m. jis pasitraukė iš redakcijos. Apytikriai tuo metu pakito politinės J. O. Širvydo pažiūros – palikęs

socialistus jis tapo tautinės (arba vidurinės) srovės vienu iš lyderiu. 1914 m. paskirtas į Lietuvos autonomijos (vėliau – Nepriklausomybės) fondo sekretoriaus postą (per trejus metus fondas Lietuvai skyrė apie 85 000 dol.). 1917 m. J. O. Širvydas buvo išrinktas į išeivių srovių sukurtą Tautinę tarybą.

XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje „Vienybė lietuvininkų“ ištikus krizei, J. Širvydas su keliais partneriais įsteigė „Vienybės spaudos“ bendrovę, kurią sudarė 900 akcininkų ir kuri turėjo 35 tūkst. dolerių kapitalą. 1920–1928 m. vėl redagavo laikraštį, kol susilpnėjęs sveikatai grįžo į Lietuvą ir čia mirė 1935 metais. Lietuvoje jam buvo skirta pensija, už nuopelnus buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio ketvirtojo laipsnio ordinu.

A. Račkus gimė 1893 m. Čekiškėje, Kauno apskrityje, iki 1907 m. mokėsi Kauno gimnazijoje. 1910 m. emigravo į JAV, pirmaisiais metais dirbo audimo fabrike. 1912 m. įstojo į jaunimo organizaciją „Lietuvos Vyčiai“ ir buvo vienas iš organizacijos organo – žurnalo „Vytis“ steigėjų, 1915–1916 m. jį redagavo. 1916–1917 m. leido ir redagavo humoristinį žurnalą „Laisvamanių žiedai“, bendradarbiavo daugelyje JAV lietuvių išeivių ir Lietuvoje leistų periodinių leidinių.

1912–1913 m. A. Račkus mokėsi Šv. Lauryno kolegijoje Monrealyje, 1914 m. – Holy Cross kolegijoje Worchesteryje, o 1915 m. – Lojolos universiteto Sociologijos fakultete. 1919–1920 m. A. Račkus studijavo Loyolos universiteto Medicinos fakultete, 1921–1922 m. – Čikagos medicinos moky-

kloje, kurią baigęs vertėsi gydytojo praktika, kartu redagavo „Draugo“ sveikatos skyrių. Ketvirtąjį dešimtmetį grįžo į Lietuvą, dirbo gydytoju, 1936–1938 m. buvo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus istorijos skyriaus vedėjas ir tvarkė šiam muziejui perduotą savo sukauptą paveldo rinkinį. 1940 m. A. Račkus grįžo į JAV, mirė Čikagoje 1965 metais.

Abu išeiviai anksti ėmė kaupti savo rinkinius. Dar Lietuvoje J. O. Širvydas iš giminaičių surinko dalį savo senelio Dominyko Širvydo paliktų knygų, rinko tautosaką ir siuntė ją į JAV Lauryno Ivinskio draugijai, taip pat ją siuntė ir J. Basanavičiui į Bulgariją, išnaudojo pasitaikiusias progas įsigyti naujų knygų. Dalies šios surinktos medžiagos jis neteko per žandarų kratą 1896 m., korespondenciją su lietuvių veikėjais sudegino ją slepiantys asmenys, išsigandę galimų represijų. Kai gyveno tremtyje Subatėje, sudegus žydo namui, kuriame J. O. Širvydas buvo apsistojęs, jis neteko viso turėto turto ir grįžęs į Lietuvą vėl iš naujo kaupė rinkinį. Deja, kai išvyko į JAV, J. O. Širvydo dėdė Jonas sudegino jam paliktas paslėpti knygas ir rankraščius. JAV J. O. Širvydas iš naujo rinko knygas – joms įsigyti išleidęs apie 5 000 dolerių. Prieš mirtį rinkinį padovanojo Vytauto Didžiojo universitetui [5, 84].

J. O. Širvydo parsivežta į Lietuvą archyvinė medžiaga šiuo metu yra išbarstyta. Dalis jos saugoma Vilniaus universiteto, dalis – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekose (dar dalis, likusi pas J. O. Širvydo sūnų Vytautą, kuris, beje, ir pats buvo aktyvus dokumentinio paveldo

rinkėjas, šiuo metu yra Amerikos lietuvių kultūros archyve Putname ir Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje). Tai daugiausia medžiaga, susijusi su plačia, tris dešimtmečius trukusia J. O. Širvydo visuomenine veikla įvairiose JAV lietuvių organizacijose – socialistų, tautininkų, laikraščių redakcijose, Tautos taryboje.

A. Račkaus archyvo situacija ir turinys kitoks ir tai pirmiausia sietina su savininko pažiūra į paveldo kaupimą, kurią galima įvardyti kaip profesinę. Privalu atkreipti dėmesį į tą aplinkybę, kad mokydamasis Šv. Lauryno kolegijoje Monrealyje A. Račkus susidomėjo kolekcionavimu ir muziejiniu darbu – eksponatų tvarkymu bei restauravimu, dirbo kolegijos muziejuje konservatoriaus asistentu. Remdamasis sukauptais eksponatais jis parengė ir paskelbė ne vieną publikaciją angliškoje ir lietuviškoje spaudoje (pavyzdžiui, žurnale „The Numismatist“ – „Amber as a Medium of Exchange“, „Origin of kopeck“, „Origin of Ruble in Lithuania“ ir kt.), po Antrojo pasaulinio karo nuo 1948 m. Čikagoje redagavo leidinius „Lithuanistic Museum Notes“ ir „American Lithuanian Philatelic Specialist“. Be to, A. Račkus priklausė ne vienai paveldo kaupėjų ir tyrėjų draugijai, pavyzdžiui, Amerikos numizmatų asociacijai (*American Numismatic association*), Niujorko Amerikos numizmatų draugijai (*American Numismatic society*), Čikagos monetų klubui (*Chicago Coin club*; 1928 m. buvo jo pirmininkas), Krokuvos Numizmatų ir archeologų draugijai (*Towarzystwo Numizmatyczne-Archeologiczne*), Lietuvos istorijos draugijai (JAV) ir kitoms.

Pats A. Račkus 1917 m. Čikagoje įsteigė Lietuvių numizmatikos ir istorijos draugiją, kuri kaupė medžiagą apie knygnešius, spaudos draudimo laikotarpį. Iš tikrųjų vien A. Račkaus pastangomis prie draugijos buvo įsteigtas Lietuvių numizmatikos ir istorijos muziejus. 1926 m. A. Račkus nemažą savo kolekcijos dalį (apie 81 tūkst. eksponatų) padovanojo Vytauto Didžiojo kultūros muziejui (dabar – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus), kur ji sudarė muziejaus istorijos skyriaus pagrindą. Vėliau dalis eksponatų pateko į Vytauto Didžiojo universitetą ir kitas institucijas. Kalbant apie archyvinį palikimą, dėmesio nusipelno kolekcija, kuri buvo perduota dabartinei Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai 1940 m. ir dabar turi 647 saugojimo vienetus (1889–1940 m.; autografus, mašinosraščius, nuorašus, nuotraukas, spaudos iškarpas ir kitus dokumentus lietuvių, anglų, lenkų, vokiečių, prancūzų ir kitomis kalbomis; fondo numeris 63).

Ko gero, šios kolekcijos struktūra yra tipiškas pavyzdys rinkinių, kuriuos kaupė asmenys išėivijoje. Rinkinį sudaro šešios dalys. Pirmoji apima 1912–1940 metų A. Račkaus asmeninius ir buitines dokumentus (tai jo autobiografija, mokymosi įvairiose institucijoje pažymėjimai, sąskaitos ir sutartys). Antroje dalyje sukaupti dokumentai, susiję su A. Račkaus 1914–1940 metų darbine ir visuomenine veikla. Čia tarp įvairių dokumentų rasime JAV lietuvių kolonijų parapijų, mokyklų, verslo ir pramonės įmonių statistikos lentelių, JAV lietuvių draugijų, klubų veiklos bei kitų išėivijos gyvenimą

atspindinčių dokumentų, A. Račkaus užrašytus knygnešių prisiminimus, jo sudarytus 1918–1936 m. straipsnių apie JAV lietuvių visuomeninį gyvenimą iškarpų rinkinius. Trečią rinkinio dalį sudaro A. Račkaus 1912–1940 metų korespondencija su JAV ir kitų šalių numizmatais bei lietuvių veikėjais (tarp pastarųjų buvo Mykolas Biržiška, J. Basanavičius, Fabijonas Kemėšis, Petras Mikolainis, Kazys Pakštas, J. O. Širvydas, A. Milukas ir kt.). Ketvirtoje dalyje sukaupti 1905–1940 m. A. Račkaus šeimos rankraščiai, čia yra ir A. Račkaus žmonos Katrės Račkienės-Ambrozaitės straipsnių apie Lietuvą JAV lietuvių spaudoje iškarpų ir asmeninės korespondencijos, tėvo Mykolo Račkaus korespondencijos. Penktoji dalis – tai įvairių asmenų ir organizacijų rankraščiai (1889–1940 m.). Joje galima rasti Lietuvių politikos ir šalpos klubo, Lietuvių tautiškos draugijos Čikagoje dokumentų, J. Šliūpo laišku Ignui Sakalui, XIX a. Lietuvos ir Lenkijos valstybės didikų parašų – autografų ir piešinėlių albumą. Šeštoje – ikonografijos (1890–1940 m.) – dalyje, be šeimos nuotraukų, yra ir kitokių, iš jų pažymėtinos JAV lietuvių bei jų renginių nuotraukos.

Grįžtant prie senosios išėivijos paveldo kaupimo problematikos reikia pažymėti, kad patys išėiviai jautė paveldą kaupiančios institucijos stoką. Anot V. Širvydo, neturint *centralinio knygyno ar archyvo, kur tyrėjas galėtų rūpintis klausimus studijuoti ir išaiškinti. Tenka faktų šaltinius po visą plačią Ameriką medžioti. Dažnai nežinoma net kur kreiptis; dažnai tie šaltiniai neprieinami, net visai žuvę* [5, 4]. Tiesa, V. Širvydas taip apgailestavo

rinkdamas medžiagą dideliame biografiniam veikalui apie savo tėvą jau po 1940-ųjų Lietuvos okupacijos, tačiau, ko gero, tiksliausiai to meto išėivių nuostatą dėl paveldo likimo nusako įspūdis, susidaręs skaitant kai kurių išėivių nekrologus. Juose pasitaiko pastabų, kad vienas ar kitas miręs veikėjas paliko savo kaupu archyvus ar knygų rinkinius Lietuvos institucijoms, pirmiausia – Vytauto Didžiojo universitetui, nes jų nekrologuose būdavo būtent tokia sąlyga (žinoma, kad savo spaudos rinkinius VDU, be J. O. Širvydo, paliko JAV lietuviai Jonas Skinderis, Vincas Daukšys ir kt.).

Deja, Lietuvos okupacija 1940 m. pakeitė situaciją, ir sovietinės Lietuvos institucijos toli gražu buvo ne tos vietos, kurioms testamentų vykdytojais, o vėliau ir dauguma rinkinių savininkų, dar gyvi būdami, būtų sutikę patikėti sukauptą paveldą. Galima sakyti, kad žengta porą dešimtmečių atgal, kai didžioji dalis senųjų išėivių savo sukaupto paveldo išsaugojimo klausimus vėl turėjo spręsti patys, orientuodamiesi arba į religines institucijas, arba į pavienius asmenis, pavyzdžiui, į tą patį A. Račkų, kuris grįžęs į Čikagą atnaujino savo muziejaus veiklą, be to, žinoma, kad čia pokario metais veikė Lietuvių tautinis muziejus ir knygynas, priklausantis Čikagos katalikų federacijos apskrīčiai, o jo vedėju buvo Juozas Enčeris [2]. Deja, tokios pavienės iniciatyvos negalėjo išgelbėti visų vertingų rinkinių po jų savininkų mirties, ypač tų, kurie buvo toliau nuo institucijų ar asmenų, galėjusių jais pasirūpinti, o šalia buvusieji nesuprato jų reikšmės ir atsikratydavo

kaip nereikalingų šiukšlių. Liūdni pavyzdžiai būtų A. Miluko ir jo pagalbininkės Julijos Pranaitytės archyvai, sudeginti po jų mirties. Kitąsyk net žinant apie artėjančią gausaus archyvo savininko mirtį nepavykdavo archyvo gauti, nes artimieji, nesuprasdami jo svarbos, pirmiausia, jų nuomone, atsikratydavo makulatūros (tokiu pavyzdžiu būtų žymaus visuomenininko, „Naujienu“ redaktoriaus Pijaus Grigaičio archyvo žūtis).

Po 1948 m. prasidėjusi nauja lietuvių, buvusių dipukų, migracija į JAV pradėjo ir naują kultūrinio paveldo kaupimo etapą. Jau Vokietijoje susirūpinę savo archyvų išsaugojimu naujieji ateiviai ir JAV dėjo pastangų (bene reikšmingiausia jų išraiška – Pasaulio lietuvių archyvo įkūrimas), tarp jų buvo ir ne vienas kolekcininkas (pirmiausia minėti Bronius Kviklys ir Kazys Pemkus). Paveldo kaupimo problemą sprendė ir radikaliai kairioji išėivijos dalis, palaikiusi sovietinę Lietuvos okupaciją, pokario metais įsteigusi specialią komisiją kaupti archyvinę medžiagą ir ją perduoti tuometinei LTSR. Deja, galima tik spėti, kiek vertingų dokumentų jau buvo

prarasta iki šių pastangų, ir tai labai sunkina senosios išėivijos istorijos tyrimus.

Apibendrinant galima teigti buvus dvi senosios išėivijos paveldo kaupimo tendencijas: dokumentinių paveldą kaupė institucijos ir pavieniai asmenys. Pasibaigus institucijos egzistencijai ar asmeniui mirus, kai kada rinkiniai pereinavo religinių institucijų ar kitų asmenų globon, tačiau speciali paveldo saugojimo institucija nebuvo sukurta, suvokiant, kad ji sėkmingai gali veikti tik gimtajame nepriklausomame krašte. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) egzistavimas sutapo su ne vieno žymaus senosios išėivijos veikėjo branda, kai jie susimąstydavo apie savo rinkinių likimą po mirties. Neretai perduodavo rinkinius Lietuvos institucijoms arba ketindavo perduoti po savo mirties, įtraukdami į testamentą atitinkamą sąlygą. Deja, sovietinė Lietuvos okupacija privertė išėiviją grįžti prie ankstesnės schemos, iki po 1948 m. atvykę buvę DP įsitraukė į šios problemos sprendimą, tačiau nesant galimybės perduoti rinkinių į Lietuvą, vis dėlto nemažai jų buvo prarasta negrįžtamai.

NUORODOS

1. BAGDONAS, Jonas. Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 metais. *Mūsų senovė*, 1939, t. 2, nr. 4 (9), p. 576.

2. Juozo Daužvardžio laiškas P. Žadeikiui, 1948, liepos 8. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 656, ap. 2, b. 316, lap. 703.

3. Iš lietuviškų dirvų Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1891, birželio 24, p. 301.

4. JAKŠTAS, Juozas. Lietuviai užsienyje. Iš *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas, 1968, t. 15, p. 414–420.

5. Juozas O. Širvydas: biografijos bruožai. Cleveland, 1941. 493 p.

6. Tautiečiai. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, gegužės 19, p. 240.

7. ŽILINSKAS, Jonas. Kelionė į Europą. *Tėvynė*, 1900, gruodžio 15, p. 11.

THE FIRST ATTEMPTS TO COLLECT THE DOCUMENTARY HERITAGE OF LITHUANIAN EXILE IN THE USA

REMIGIJUS MISIŪNAS

Abstract

Since regaining independence in 1990, the history of Lithuanian emigration has become a significant object of scientific research but the old Lithuanian emigration to the USA from the end of the 19th century up to 1948 remains analyzed very little. One of the main reasons is the lack of archival materials. The aim of this study was to analyze the first attempts to collect and preserve the heritage of the old emigration.

The limited amount of periodicals, archives and author's personal research show that the attempts to establish a heritage preservation institution failed due to the foreseen challenges of sustaining such organisation abroad. Some heritage has survived because it was gathered in personal archives and later transferred to religious

institutions. A significant amount of activists saw it as an unreliable way of preservation; therefore, many of them entrusted their collections to other Lithuanian institutions during the 1918–1940 independence. Most of them were transferred to the Vytautas Magnus University in Kaunas.

The Soviet occupation of Lithuania in 1940 brought new challenges to preserving the heritage. With the wave of new immigrants who arrived to the USA after 1948, the World Lithuanians' Archive in Chicago was established, and the heritage of the old emigration was collected by collectors such as B. Kvirkllys and K. Pemkus. Nevertheless, a significant amount of collections was lost after their owners' death.

Įteikta 2012 m. rugsėjo mėn.

SAVILAIDA SOVIETINĖJE LIETUVOJE: ISTORIOGRAFINIS ASPEKTAS

EDITA SĖDAITYTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: editasedaityte@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjami lietuvių mokslininkų atlikti savilaidos tyrimai išėivijoje ir Lietuvoje. Mokslininkų darbai sugrupuoti pagal skirtingus tyrimo aspektus, išryškinant susiformavusias mokslines koncepcijas: savilaida – rezistencinė veikla, savilaida – Lietuvos spaudos istorijos dalis, savilaida – unikalus kultūros fenomenas. Sudaryta klasifikacija leido nustatyti, kurie pagrindinės spaudos istorijos klausimai yra išanalizuoti giliai, kuriais klausimais mokslininkų nuomonės nesutampa ir kaip būtų galima plėtoti tolesnius tyrimus.

Reikšminiai žodžiai: savilaida, pagrindinė spauda, istoriografija.

ĮVADAS

Sovietinė okupacija radikaliai pakeitė periodinės spaudos ir knygų leidybos padėtį Lietuvoje. Uždraudus religinę, tautinę, antitarybinę ar kitaip valdžiai neįtikusią literatūrą, oficialioje visuomeninėje ir netgi asmeninėje erdvėje neliko vietos kitai nuomonei, kritiniam mąstymui, naujoms idėjoms. Vis dėlto siekis laisvai reikšti mintis neišnyko, tik buvo perkeltas į kitą erdvę. Pradėjo formuotis reiškinys, istoriografijoje įvardijamas kaip savilaida.

Šią sąvoką mokslininkai apibrėžia nevienodai. Vieni autoriai lietuvišką savilaidą sieja su periodine spauda, kurios pradžią žymi 1972 m. pradėta leisti „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“. Kitiems savilaida – tai

visa, nepriklausomai nuo tiražo ir spausdinimo periodiškumo, sovietmečiu leista prieš oficialiąją ideologiją nukreipta spauda – nuo partizanų platintų atsisaukimų iki neginkluoto pasipriešinimo periodinių leidinių. Vidurio ir Rytų Europos šalyse (Lenkijoje, Vengrijoje), kuriose taip pat egzistavo šis reiškinys, sąvoka apima ir nelegaliai rengtas dailės parodas ar spektaklius. Tokiame kontekste savilaidos terminas žymi atskirą kultūrinę erdvę, kurioje įvairiomis formomis buvo galima laisvai reikšti savo idėjas. Vis dėlto Lietuvoje dauguma mokslininkų savilaidos terminą vartoja nuo 8-ojo dešimtmečio pradžiai leisti periodiniams arba nuo 5-ojo dešimtmečio spausdintiems neperiodiniams leidiniams apibūdinti.

Savilaidos tyrimai pradėti publikuoti 1978 m. išeivijoje ir tęsiami iki šiol. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad ši tema nagrinėta daugelyje monografių ir straipsnių, dalis savilaidos, ypač neperiodinės, klausimų vis dar neanalizuota. Todėl šio straipsnio tikslas – nustatyti, kokie lietuviškos periodinės ir neperiodinės savilaidos moksliniai tyrimai yra atlikti ir kokia galėtų būti tolesnė jų plėtotė.

Kadangi šiame darbe analizuojamas problemos ištirtumas, tyrimų istoriografinė literatūra yra ir tyrimo šaltinis. Buvo siekta atrinkti visas mokslines publikacijas, kuriose koku nors aspektu iškeliama lietuviškosios savilaidos klausimai. Straipsnyje neanalizuoti patys leidiniai, dokumentiniai šaltiniai arba atsiminimai, nes tai pirminiai šaltiniai, neteikiantys informacijos apie mokslinius savilaidos vertinimus. Taip pat nenagrinėti užsienio autorių tyrimai, nes siekta susitelkti būtent ties lietuvių mokslininkų požiūriu į lietuvišką savilaidą, išskirti nusistovėjusias nuomones ir dar netirtus klausimus.

Visą surinktą istoriografiją galima suskirstyti į dvi dalis – lietuvių išeivių tyrimai ir tyrimai nepriklausomoje Lietuvoje. Pirmajai daliai priskiriami Stanley V. Vardžio [46; 47; 48; 49], Kęstučio K. Girniaus [5; 6; 7], Sauliaus Sužiedėlio [40], Tomo Remeikio [28; 29] straipsniai ir monografijos, taip pat Gintės Damušytės [4] ir Vytauto Skuodžio [33] publikacijos. Tyrimai nepriklausomoje Lietuvoje temišškai suklasifikuoti į tris grupes. Pirmoji – tai moksliniai tyrimai apie savilaidą kaip rezistencinio judėjimo arba Katalikų Bažnyčios pasipriešinimo

sovietinei sistemai dalį. Šiuo aspektu savilaidą tyrinėjo Romualdas Misiūnas ir Rein Taagepera [23], Algimantas Lileikis [22], Izidorius Ignatavičius [8], Juozapas Romualdas Bagušauskas [3], Arvydas Anušauskas ir Birutė Burauskaitė [1], Arūnas Streikus [37; 38; 39], Živilė Račkauskaitė [27], Gediminas Ilgūnas [9] bei autorių kolektyvai [20; 21]. Antrajai grupei priskiriami tyrimai, kuriuose į savilaidą žiūrima kaip į vieną iš Lietuvos spaudos istorijos etapų. Šia linkme dirbo mokslininkai Vytautas Užtupas [45], Vytautas Urbonas [42; 43; 44], Vanda Stonienė [35; 36] ir Albertas Ruzgas [30; 31]. Trečiajai grupei atstovauja darbai, kuriuose savilaida nagrinėjama kaip unikalus kultūros fenomenas. Daugiausia tai moksliniai straipsniai, parengti Arvydo Anušausko [2], Alvydo Juravičiaus [18], Algirdo Jakubčionio [10], Egidijaus Jaseliūno [11–13; 15–17], Valdemaro Klumbio [19], taip pat Vido Spenglos [34], Vilmos Vasiliauskaitės monografijos [50; 51] ir E. Jaseliūno daktaro disertacija [14].

SAVILAIIDOS TYRIMAI IŠEIVIJOJE

Pirmosios žinios apie savilaidą pasirodė išeivijos spaudoje, nes tik už Sovietų Sąjungos ribų buvo įmanoma tyrinėti pagrindinius leidinius. Vis dėlto slapta patekusi į Vakarų savilaida nebuvo visapusiškai ir išsamiai analizuojama – tyrėjai galėjo naudotis tik atsitiktiniais leidinių numeriais, ne visa Lietuvoje leista pagrindinė periodika autoriams buvo žinoma ir prieinama. Visus svetur publikuotus, savilaidai skirtus tyrimus temišškai galima suskirstyti į keturias

grupės. Žinoma, beveik visuose darbuose analizuojamos kelios temos, bet viena iš jų būna vyraujanti.

Pirmajai grupei atstovauja tie darbai, kuriuose tyrinėjami „LKB kronikos“ leidimo klausimai. Daugiausia ši leidinių nagrinėjo S. V. Vardys [46–49]. Autorius analizavo leidinio pasirodymo priežastis, bandė atsekti tikruosius leidėjus (ne visi savilaidoje pasirodę straipsniai buvo pasirašinėjami arba vartoti slapyvardžiai), nagrinėjo publikuotą informaciją, leidinio ryšius su Rusijoje ėjusiu pagrindiniu leidiniu „Einamųjų įvykių kronika“ bei siekė paaiškinti, kokiais metodais KGB stabdė „LKB kronikos“ spausdinimą ir sklaidą. V. S. Vardžio darbuose taip pat ryškus dar vienas savilaidos tyrimų aspektas – analizuojamas religinės ir tautinės rezistencijos santykis bei jo išraiška savilaidoje.

„LKB kronikos“ istorija nagrinėta ir G. Damušytės publikacijoje [4]. Darbas skirtas leidinio dešimties metų jubiliejui. Autorė pateikia trumpą „LKB kronikos“ istoriją, išskiria pagrindines leidinio pasirodymo priežastis, pateikia apibendrintus „LKB kronikos“ tikslus ir publikacijų tematiką. „LKB kronika“ išeivijoje taip pat buvo tiriama ir kaip dalis Katalikų Bažnyčios istorijos. 1988 m. pasirodė S. Sužiedėlio veikalas *Kardas ir kryžius. Lietuvos Bažnyčios istorija (The Sword and the Cross. A History of the Church in Lithuania)* [40], kuriame nagrinėjamas rezistencinių judėjimų ir savilaidos klausimas. S. Sužiedėlis analizavo „LKB kroniką“, aplinkybes, kurios verčia kunigus užsiimti pagrindinės spaudos

leidimu, taip pat kokią įtaką šis leidinys daro apskritai Katalikų Bažnyčios padėčiai Lietuvoje.

Vienas iš svarbiausių išeivijos mokslininkų nuopelnų – pirmasis bandymas klasifikuoti lietuvišką savilaidą, padėjęs pagrindus vėlesnių autorių savilaidos tyrimų modeliams. Pirmasis savilaidos klasifikaciją 1980 m. pateikė T. Remeikis [29]. Mokslininkas savilaidą skirstė į religinę, tautinę-kultūrinę ir liberaliąją-kairiųjų pažiūrų [29, 122]. Idėjinius skirtumus savilaidoje glaustai aptarė ir V. Skuodis [33]. Autorius mini pagrindinį susiformavusią opoziciją katalikiškai savilaidai. Savilaidos skirtumai minimi ir trumpose žintutėse, išspausdintose periodiniuose leidiniuose „Akiračiai“ ir „Europos Lietuvis“ [24; 26].

Vis dėlto bandymas klasifikuoti savilaidą susilaukė daug kritikos. Gan radikaliai šiuo klausimu mintis reiškė K. K. Girnius [6; 7], kuris visiškai atsisakė leidinių skirstymo į ideologines sroves. Savilaidos straipsnių teminius skirtumus ar pasitaikančią polemiką K. K. Girnius vertino kaip tikslingai skatinamą konfliktą tarp katalikų ir nacionalistų [6, 171]. Kitame tyrime jis taip pat be išlygų iškėlė Katalikų Bažnyčios svarbą disidentiniame judėjime [7, 517–518] ir pakartojo savo idėjas apie dirbtinai kuriamą konfliktą.

Taigi išeivijoje savilaida buvo tiriama kaip rezistencinių judėjimų arba Katalikų Bažnyčios istorijos dalis. Beveik visi mokslininkai daugiausia nagrinėjo „LKB kroniką“ ir tik T. Remeikis mėgino apžvelgti visus Lietuvoje leidžiamus periodinės savilaidos

leidinius, analizuoti jų skirtumus ir taip išskirti rezistencinio judėjimo kryptis. Vis dėlto toks požiūris į savilaidą, kuris vėlesnėje istoriografijoje taps vyraujantis, nebuvo supras-tas. Tad galima teigti, kad išėivijoje savilaida buvo laikoma išskirtinai Katalikų Bažnyčiai ir katalikams būdinga rezistencijos forma. Tai galima paaiškinti tuo, kad „LKB kronika“ buvo lengviausiai prieinama svetur gyvenantiems tyrėjams, apie kitus leidinius teko spręsti iš pavienių kitur perspausdintų straipsnių. Dėl šios priežasties dauguma išėivijos mokslininkų atsisakė išskirti savilaidos ideologines sroves ir visą pagrindinę periodiką laikė katalikiška.

SAVILAIIDOS TYRIMAI NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Atgavus nepriklausomybę tapo įmanomi moksliniai savilaidos tyrimai Lietuvoje. Buvo perimtas ir toliau tęsiamas išėivijos mokslininkų įdirbis bei pradėti analizuoti nauji pagrindinės spaudos aspektai. Savilaidos tyrimai Lietuvoje plėtojami trimis pagrindinėmis kryptimis. Kaip ir išėivijoje, Lietuvoje dalis mokslininkų savilaidą nagrinėja bendrame rezistencinių judėjimų kontekste. Visgi pastebimos ir dvi naujos tendencijos – tyrinėti savilaidą kaip vieną iš periodinės spaudos istorijos etapų arba kaip fenomenalų kultūrinį reiškinį. Šiuo atveju pats savilaidos terminas nesiejamas tik su konkrečiu leidiniu, bet apima visą informacijos atrinkimo, spausdinimo ir platinimo procesą.

Savilaida – rezistencinio judėjimo dalis. Savilaidos, kaip rezistencinio

judėjimo dalies, tyrimai daugiausia publikuoti Lietuvos sovietinės okupacijos analizei skirtose monografijose. Tai R. J. Misiūno ir R. Taagepera [23], A. Lileikio [22], A. Anušausko ir B. Burauskaitės [1] bei autorių kolektyvų parengtos monografijos [21; 32]. Mokslininkai šiuose darbuose nagrinėja antisovietinio pagrindžio raidą, savilaidos reikšmę visame rezistenciniame judėjime arba būtent katalikiškos savilaidos vietą Katalikų Bažnyčios pasipriešini-me okupacijai. Šalia religinio pobūdžio periodinių leidinių aptariama ir pilietinei arba tautinei kryptčiai priskiriama savilaida. *Pilietinės, tautinės savilaidos* terminai dažniausiai vartojami sinonimiškai kalbant apie tokius leidinius kaip „Vytis“, „Laisvės šauklys“, „Perspektyvos“ (šis leidinys kar-tais įvardijamas kaip liberaliosios, o kartais ir eurokomunistinės kryptties), „Alma Mater“. Analizuojamos šių leidinių spausdinimo aplinkybės, bandoma išskirti straipsnių tematikos tendencijas, sudaryti galimas leidinių temines klasifikacijas.

Tyrimuose, kuriuose nagrinėjamas tik Katalikų Bažnyčios pasipriešinimas sovietiniams suvaržymams, daugiausia dėmesio skiriama „LKB kronikos“ leidimo ir platinimo istorijai, analizuojamos leidinio pasirodymo priežastys ir KGB taikytos represijos. Šiuo aspektu religinė savilaida nagrinėjama A. Streikaus [37–39], I. Ignatavičiaus [8], taip pat autorių kolektyvų [20] parengtuose darbuose. Katalikiška savilaida apibūdinama kaip Bažnyčios bandymas kovoti su draudimu oficialiai spausdinti religinio turinio literatūrą. Jos pradžia – 5-ojo dešimtmečio

pabaigoje pradėti spausdinti neperiodiniai religinio turinio leidiniai.

Savilaidos klausimai analizuojami ir išryškinant kai kuriuos rezistencinio judėjimo aspektus. Ž. Račkauskaitė [27] savilaida rėmėsi tyrinėjama 7–8-ojo dešimtmečio jaunimo opozicinę veiklą. J. R. Bagušauskas [3], siekdamas atskleisti jaunimo organizacijų rezistencinio judėjimo raidą, aptaria, kaip jaunimas prisidėjo prie pagrindinės spaudos platinimo. Atskiri rezistencinio pasipriešinimo klausimai nagrinėti T. Remeikio [28] ir G. Ilgūno [9] tyrimuose. T. Remeikis šalia katalikiškų leidinių išskiria nekatalikišką liberaliąją spaudą. G. Ilgūnas savilaidą suskirstė į dvi pagrindines kryptis: „kovojanči už tikinčiųjų teises ir siekianti Lietuvos valstybingumo atkūrimo, kurioje reikėsi tautiškoji ir demokratinė – liberalioji idėjos“ [9, 41].

Naujausioje kolektyvinėje monografijoje *Sąjūdžio ištakų beiėskant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia* [32] savilaida nagrinėjama kaip teorinio paralelinės visuomenės modelio dalis. Tyrime neanalizuojami konkretūs leidiniai, savilaida pateikiama kaip alternatyvi kultūrinė erdvė, kurioje galima laisvai reikšti savo nuomonę bei kuri tarpusavyje jungia grupę žmonių.

Savilaida – Lietuvos spaudos istorijos dalis. Viena iš naujų savilaidos tyrimų kryptių – pagrindinius leidinius nagrinėti kaip Lietuvos spaudos istorijos dalį. Analizuojant Lietuvos periodinės ir neperiodinės spaudos istoriją sovietinės okupacijos laikotarpiu, išskiriama oficialioji komunistinė spauda ir savilaidos pagrindi-

niai leidiniai. Vis dėlto nei šie leidiniai, nei autorių požiūrį formuojančios publikacijos giliau netyrinėjamos, dažniausiai leidiniai tik išvardijami, pateikiama apibendrinta publikacijų tematika, glaustai apibūdinama leidimo sąlygų specifika.

1992 m. išleistoje pirmojoje *Žurnalisto žinyno* [45] dalyje paskelbtas Jono Bulotos parengtas straipsnis „Periodinės spaudos raida Lietuvoje“, kuriame paliečiamas ir pagrindinės spaudos klausimas. J. Bulota išskiria 1941–1944 metus, kai, pasak autoriaus, Lietuvoje susiformavo pirmasis pagrindinės spaudos tinklas – pagrindinių organizacijų rengti leidiniai, kurie įvardijami kaip antisovietinė rezistencinė spauda. J. Bulota mini ir tokią pagrindinę spaudą, kuri nėra analizuojama kitų autorių darbuose, – tremtinių leidinius, spausdintus lageriuose, bandymus rengti spaudą sovietinės armijos daliniuose. Autorius taip pat glaustai aptaria svarbiausius nuo aštuntojo dešimtmečio rengtus periodinės savilaidos leidinius.

Periodinės savilaidos istorija iš dalies atsispindi ir V. Urbono darbuose [42–44]. Tačiau šių leidinių autorius išsamiau nenauginėja, apsiriboja tik jų paminėjimu. V. Urbonas nebando leidinių ir klasifikuoti, tik išskiria katalikiškos krypties leidinius „Ateitis“, „Rūpintojėlis“ ir „Tiesos kelias“. Aptardamas pagrindinius laikraščius autorius akcentavo jų reproduktivimo būdą – išspausdinti poligrafine technika, hektografu, rotatoriumi arba rašomąja mašinėle. Bendrais bruožais nusakoma ir leidiniuose skelbiamų publikacijų tematika. Trumpa savilaidos leidinių istorija (chronologija, straipsnių tematika,

specifiniai bruožai – epigrafai, dedikacijos, prie laikraščio leidimo prisidėję asmenys bei priežastys, dėl kurių nutrauktas leidinio spausdinimas) pateikiama ir A. Ruzgo parengtame pagrindinių leidinių sąvade [31].

Knygotyriniu aspektu savilaidą bandė nagrinėti V. Stonienė. Viename monografijos *XX amžiaus Lietuvos knyga (1904–1990)* [35] skyriuje aptariama pagrindinė spauda. Šis tyrimas perspausdintas ir kitame autorės darbe *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo* [36]. V. Stonienė kaip svarbiausią pagrindinės spaudos leidinių išskyrė „LKB kroniką“, trumpai apibūdino straipsnių tematiką, leidėjus, „LKB kronikos“ patekimą į Vakarus. Taip pat minimi ir kiti periodiniai savilaidos leidiniai bei pagrindinėse spaustuvėse nelegaliai spausdintos maldaknygės, lietuvių kalinių ir tremtinių kūryba.

Savilaidos kaip unikalaus kultūros reiškinių tyrimai. Savilaidos kaip atskiro, unikalaus kultūrinio reiškinių samprata įsitvirtino tik nepriklausomoje Lietuvoje. Tokio pobūdžio tyrimai plėtojami šiomis pagrindinėmis kryptimis: pradėti nagrinėti atskiri periodinės savilaidos leidiniai, daugiau dėmesio skiriama tautinei savilaidai, analizuojama terminijos problematika, kuriami nauji teminės klasifikacijos ir chronologijos modeliai.

Pirmoji savilaidos kaip unikalaus reiškinių tyrimų kryptis – atskirų savilaidos leidinių analizė. Giliausiai išnagrinėta „LKB kronika“. Šiam leidiniui skirta V. Spenglos monografija *Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis* [34], kurioje nagrinėjama „LKB

kronikos“ istorija, KGB kova prieš leidėjus, „LKB kronikos“ straipsnių tematika, priemonės, naudotos siekiant perduoti leidinį į Vakarus, tiražavimo technikos – spausdinimo mašinėlių ir savadarbių kopijavimo aparatų – naudojimo specifika.

„LKB kronika“ nagrinėta ir kai kuriuose straipsniuose. 1999 m. pasirodė E. Jaseliūno publikacija „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“ kaip pagrindžio spaudos leidybos istorijos šaltinis“ [12], kuriame „LKB kronika“ analizuojama kaip istorijos šaltinis, nagrinėjama jo specifika ir galimas panaudojimas tolesniems tyrimams. Aptariama „LKB kronikos“ struktūra – sąvokos „redakcija“ vartojimas, publikacijų autorystės klausimas, informacijos rinkimo tinklas, išleidimo datos problematika. Galima teigti, kad tai vienintelis straipsnis, kuriame savilaidos leidinys nagrinėjimas ne tik iš istorinių, bet ir iš knygotyrinių pozicijų. 1999 m. paskelbtas kitas E. Jaseliūno tyrimas – „Lietuvos katalikiška periodinė spauda XX a. 8-ajame dešimtmetyje“ [11], kuriame analizuojamos katalikiškos savilaidos atsiradimo priežastys ir pagrindinė leidyba, veikusi dar iki „LKB kronikos“ pasirodymo, jos įtaka periodinei savilaidai. Nemažai dėmesio skiriama informacijai, kuri pasiekdavo „LKB kroniką“, analizuojama, kaip ji pasiskirsto geografiškai. Kitame darbe [13] E. Jaseliūnas nagrinėjo Rusijos žmogaus teisių, žydų ir Lietuvos katalikiškojo judėjimo periodinės savilaidos formavimosi tendencijas. Daug dėmesio skiriama organizuoto kunigų pasipriešinimo ištakoms, tokiu būdu bandant atskleisti ir savilaidos leidimą skatinusias priežastis.

Glaustą „LKB kronikas“ spausdinimo istoriją, priešastis, lėmusias leidinio pasirodymą, bei sovietinės valdžios bandymus jį sustabdyti pateikia A. Juravičius [18]. Šia tema paskelbtas istoriko A. Jakubčionio pranešimas [10]. 2004 m. *Parlamento studijose* pasirodė A. Anušausko darbas „Pagrindinės bei alternatyvios spaudos raida ir vaidmuo (1944–1987 m.)“ [2]. Analizuodamas etapą nuo 1972 m. autorius taip pat daugiausia dėmesio skyrė „LKB kronikai“, šio leidinio iniciatoriams, istorijai. Kitų leidinių pateikiami tik pavadinimai.

Atskirose publikacijose taip pat analizuoti leidiniai „Alma Mater“ ir „Perspektyvos“. Pirmojo leidinio spausdinimo istoriją pateikė A. Ruzgas [30], „Perspektyvų“ istoriją, leidinio intelektualinės kokybės ir plitimo visuomenėje aspektus nagrinėjo V. Klumbys [19]. Autorius itin daug rašė apie aštuntojo dešimtmečio pabaigos visuomenę, siekdamas atskleisti to meto situaciją, priešastis, paskatinusias savilaidos augimą.

Kitas naujų tyrimų aspektas – pradėta giliau analizuoti tautinė savilaida. Šiuo požiūriu dvi monografijas parengė V. Vasiliauskaitė [50; 51]. Pirmoje monografijoje *Tautinė ir liberalioji pagrindžio spauda Lietuvoje 1976–1981* [51] išskiriamos trys savilaidos kryptys: 1) katalikiškoji, 2) tautinė, 3) liberalioji. Už šios klasifikacijos ribų paliekami nenuoseklus periodiškumo, vienkartiniai leidiniai. V. Vasiliauskaitė glaustai pateikė liberaliosios ir tautinės savilaidos atsiradimo priešastis, autorius, leidiniuose publikuotų straipsnių tematikos specifiką. Autorė nagrinėjo savilaidos spausdinimo, dauginimo ir

platinimo sąlygas, materialinę bazę – techninę įrangą, patalpas, lėšas. Taip pat aptarti tautinės ir liberaliosios savilaidos ryšiai su išeivija, kurie buvo itin svarbūs spausdinamų idėjų sklaidai, ir su kitais savilaidos leidiniais.

2006 m. pasirodė antroji V. Vasiliauskaitės monografija *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida (1972–1989)* [50]. Šiame darbe pateikiama kitokia savilaidos klasifikacija. Vis dar išlaikomas leidinių skirstymas į tris minėtas kryptis, tačiau jos įvardijamos kitais terminais: 1) religinė, 2) pilietinė, 3) literatūrinė-kultūrinė. V. Vasiliauskaitė taip pat suformulavo savilaidos etapų chronologiją. Jos nustatyti trys laikotarpiai: 1) 1972–1975 m. pradėta leisti „LKB kronika“ yra vienintelis savilaidos leidinys Lietuvoje, 2) 1975–1981 m. išsiplėtojo aktyviausias periodinės pagrindžio spaudos leidimo etapas, 3) 1981–1989 m. dėl represijų nutrūko daugelio periodinių leidinių rengimas ir platinimas.

Šioje monografijoje iškeliami ir savilaidos tyrimuose vartojamos terminijos klausimai. V. Vasiliauskaitė analizavo sąvokos *savilaida* kilmę ir reikšmę. *Savilaida* – tiesioginis rusiško žodžio *самиздат* vertimas. Nors sąvoka *samizdatas* daugelyje Vidurio Rytų Europos šalių nėra verčiama, istoriografijoje aptinkama įvairių šios sąvokos sinonimų. Autorė išskiria tris sąvokos *samizdatas* sinonimų rūšis: 1) legitimumą nusakančios sąvokos – neleistinoji spauda, neoficialioji spauda, uždraustoji, nelegali spauda, antisovietinė, antivalstybinė spauda, 2) leidimo sąlygas ir pobūdį žyminčios sąvokos: pagrindžio spauda, autonominė, konspiracinė, laisvoji,

necenzūruota spauda, 3) savilaidos turinį ir paskirtį nusakančios sąvokos: disidentinė, opozicinė spauda, alternatyvioji literatūra, paralelinė, antroji kultūra. Vis dėlto tiksliausias, visas grupes apimantis yra terminas *savilaida*: tai *visokie spausdintiniai tekstai, pasirodę be valstybinių cenzūros institucijų leidimo: nuo informacinių lapelių, atsisaukimų, pareiškimų, peticijų, dokumentų iki knygų ir periodinių leidinių* [50, 10].

Kitus *savilaidos* sąvokos aspektus dalyje savo daktaro disertacijos nagrinėjo E. Jaseliūnas [14]. Šis disertacijos skyrius vėliau buvo perspausdintas kaip atskiras straipsnis [16]. E. Jaseliūnas analizavo *savilaidos* termino perėjimą į viešąją SSRS erdvę: net ir KGB dokumentuose vartojamas terminas *самиздатовская литература*. Autorius taip pat tyrė sąvokos vartoseną pačioje *savilaidoje* – kurie pagrindiniai leidiniai savo aktyvumu leidimo laikotarpiu patys save įvardijo kaip *savilaidą*. Paaiškėjo, kad *savilaidos* terminas vartotas fragmentiškai, daugiausia keičiant terminu „pagrindinė spauda“. Net ir pačiu terminu *savilaida*, pasak E. Jaseliūno, *buvo identifikuojamas pagrindinės spaudos dauginimo ir platinimo būdas, o ne pats tekstas* [14, 22]. V. Vasiliauskaitės ir E. Jaseliūno atlikta sąvokų analizė žymi ir naują *savilaidos* tyrimų aspektą – siekį į mokslinius darbus apie *savilaidą* įtraukti terminologijos norminimo klausimus ir sistemingą vartojimą.

2006 m. E. Jaseliūnas apgynė daktaro disertaciją „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame–devintajame dešimtmetyje“ [14], kurios tikslas – iširti ir įvertinti *savilaidą*, kaip fenomenalų reiškinių

sovietinėje Lietuvoje, jos raidą ir įtaką dariusius veiksnius. Šalia jau minėtos terminijos analizės pateikiamas ir *savilaidos* plitimo modelis. *Savilaida* – vienintelis leidybos būdas, kai leidėjas ir teksto autorius visiškai nekontroliuoja ir negali pasirinkti nei tiražo, nei galimų skaitytojų. *Savilaida* plinta iš rankų į rankas, ji gali būti perkopijuojama, padauginama, *tokiu jos plitimo metu leidėjo ir skaitytojo funkcijos susilieja, o skaitytojas savaimė tampa ir leidėju* [14, 24]. Leidiniams plintant tokiu būdu galutinis tiražas priklausydavo nuo teksto aktualumo bei skaitytojų siekio patiems kopijuoti ir dauginti *savilaidą*.

Disertacijoje E. Jaseliūnas pateikia naują klasifikaciją, kurioje *savilaida* yra tik viena iš pagrindinės spaudos dalių, šalia naminės, būrelio bei partizaninės spaudos. Naminė spauda skirta tik asmeniniam naudojimui, ji nesklisdavo už namų ribų. Būrelio spauda plinta ne namų, o konkrečių asmenų – bendraminčių, draugų – būrelyje. Partizaninę spaudą sudarė tie leidiniai, kurie turėjo kuo greičiau ir plačiau skliti visuomenėje. Šiuo atveju skaitytojai neištraukiami į platinimą, juolab kad, pavyzdžiui, atsisaukimai nebūdavo kopijuojami. Tyrime nagrinėjama ir *savilaidos* chronologijos problematika. Aptardamas *savilaidos* pradžią autorius mini 1954 m. pasirodžiusius mažus leidinius, skirtus pasidalyti pažįstamų grupėje. Vis dėlto šie leidiniai priskiriami ne *savilaidai*, o būrelio leidiniams. *Savilaidos* pabaigos data taip pat nėra aiški, nes nuo 1988 m. dalis leidinių nuostojo eiti arba tapo Sąjūdžio spaudos dalimi. Tokiu būdu *savilaidos* mechanizmas neteko savo aktualumo ir jį pakeitė nauja, nors vis dar neoficiali, spauda.

Disertacijoje E. Jaseliūnas daugiausia dėmesio skyrė katalikiškajai savilaidai. Autorius nagrinėjo Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaką katalikiškos savilaidos susiformavimui, analizavo, kokiais kanalais ir iš kur į „LKB kroniką“ patekdavo informacija, kaip būdavo atrenkama, kurios žinios yra tikros, o kurios – KGB bandymas kompromituoti leidinį. „LKB kronika“ laikoma pagrindiniu savilaidos leidiniu, ne tik žyminčiu savilaidos pradžia, bet ir skatinančiu kitų leidinių atsiradimą.

2008 m. „Knygotyros“ 51 tome išspausdintas E. Jaseliūno straipsnis „Savilaidos modelis ir Molotovo–Ribbentropo pakto dokumentų sklaidos atvejis“ [15]. Autorius, pasirinkęs vieno atvejo tyrimo metodą, siekia paaiškinti, kaip pogrindžio spaudoje plito konkretus dokumentas. Straipsnyje dar kartą nagrinėjami terminai *savilaida* ir *pogrindinė spauda*. Pasak E. Jaseliūno, savilaida nėra tik tekstinė informacija, savilaidos būdu buvo spausdinamos nuotraukos, žemėlapiai, meno kūrinių reprodukcijos. E. Jaseliūnas linkęs terminą *savilaida* vartoti ne paties kūrinio, o jo platinimo būdo prasme – savilaida šiuo atveju yra ne tai, kas plinta, o kaip plinta. Vis dėlto kitose tyrimo vietose terminai *savilaida* ir *pogrindinė spauda* vartojami sinonimiškai.

Vienas iš naujausių E. Jaseliūno tyrimų „Žiniasklaida ir ideologija. Pralaužiant geležinę uždangą: Rusijos disidentų vaidmuo perduodant laisvą žodį į Vakarų“ [17], kuriame analizuojamas lietuviškos ir rusiškos savilaidos spausdinimas, informacijos tarp įvairių leidinių kaita, kuri įvardijama „piliečių žurnalistikos“ terminu.

Taigi savilaidą Lietuvos mokslininkai nagrinėja keturiais skirtingais aspektais: kaip rezistencinio judėjimo dalį, kaip vieną iš Lietuvos spaudos istorijos etapų, kaip Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos dalį arba kaip atskirą fenomeną. Vis dėlto tyrimuose dar nėra nusistovėjusi sąvokų vartoseną, lieka neaiškūs kai kurie chronologijos aspektai ir leidinių tarpusavio santykiai, be to, visuose darbuose tiriama tik periodikos savilaida. Tad nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad nemažai savilaidos klausimų ištyrinėta, iš tikro dar yra erdvės tolesniems tyrimams ir jų plėtrai.

IŠVADOS

- Nuo 1978 iki 1990 metų Lietuvos savilaida tyrinėta tik išeivijoje. Dėl šaltinių trūkumo analizuota tik maža dalis leidinių. Į savilaidą išeivijos mokslininkai žvelgė kaip į rezistencinio judėjimo (tautinio arba bažnytinio) dalį.
- Tyrimai Nepriklausomoje Lietuvoje prasidėjo nuo 1990 m. Savilaida analizuojama trimis pagrindiniais aspektais: savilaida kaip rezistencinė veikla, savilaida – vienas iš spaudos istorijos etapų, savilaida – atskiras ir unikalus kultūros fenomenas.
- Ne visais klausimais mokslininkų nuomonės sutampa. Istoriografijoje nėra sistemingo savilaidai sinonimiškų sąvokų vartojimo, išskiriamos skirtingos savilaidos susiformavimo priežastys, nėra bendros leidinių ideologinių srovių klasifikacijos. Pagrindą sudaro savilaidos

išskaidymas į religinę ir tautinę arba pilietinę, bet vartojama nevienoda terminija. Istoriografijoje nėra nusistovėję tautinės ir religinės savilaidos tarpusavio ryšių vertinimai. Tyrėjų nuomonės įvairuoja nuo absoliutaus „LKB kronikos“ reikšmės iškėlimo, nutylint kitų leidinių egzistavimą (I. Ignatavičius, V. Spengla), arba atsiribojimo nuo kitos ideologijos srovės, argumentuojant, kad ji jau ištirta (E. Jaseliūnas, V. Vasiliauskaitė), iki bandymų paaiškinti leidinių tarpusavio ryšius (V. Klumbys).

- Dalis savilaidos ypatumų nagrinėta paviršutiniškai arba tik iš dalies. Itin mažai tyrinėta tautinė periodinė savilaida. V. Vasiliauskaitės monografijos neapima visų šios krypties periodinės savilaidos leidinių, nėra aiškūs religinės ir tautinės savilaidos ryšiai. Tik E. Jaseliūnas ir

V. Stonienė bandė tirti savilaidą knygotyrimu aspektu: analizuoti straipsnių autorystės, redakcijos, išleidimo datos klausimus. Dauguma tyrimų atlikti taikant istorinį arba aprašomąjį metodus.

- Visiškai netirta neperiodinė savilaida. E. Jaseliūnas, A. Jakubčionis ir A. Streikus užsimena apie tokių leidinių egzistavimą, bet daugiau jokių faktų nepateikia, plačiau neanalizuoja. Savilaidos tyrimams reikalingos gilesnės šaltinių studijos, būtina nagrinėti neseniai surastus savilaidos leidinius. Dalis autorių remiasi ankstesniais išievių darbais, kurie pagrįsti tik tuo metu prieinama šaltinių baze. Šalia naujų mokslinių tyrimų būtinos ir šaltinių paieškos. Ne visi savilaidos leidiniai yra surasti ir suregistruoti, o netinkamai saugomi šie unikalūs paveldo objektai gali sunykti.

NUORODOS

1. ANUŠAUSKAS, Arvydas; BURAUŠKAUSKAITĖ, Birutė. *Baltijos laisvė – Europos atsakomybė: Baltijos šalių išsivadavimo kelių paieškos: pilietinis protestas ir Europos Parlamentas 1979–1983 metais*. Vilnius, 2002.

2. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Pogrindinės bei alternatyvios spaudos raida ir vaidmuo (1944–1987 m.). *Parlamento studijos*, 2004, nr. 1, p. 61–68.

3. BAGUŠAUSKAS, Juozapas, Romualdas. *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*. Vilnius, 1999. 446 p. ISBN 9986-757-27-4.

4. DAMUŠYTĖ, Gintė. Lietuvos pogrindžio spauda. *Į Laisvę*, nr. 87 (124). Santa Monica, 1983, balandis, p. 50–61.

5. GIRNIUS, K. Kęstutis. Apie katalikybės ir tautiškumo ryšius Lietuvoje. *Aidai*, nr. 3 (340–354), 1983, gegužė–birželis, p. 161–172.

6. GIRNIUS, K. Kęstutis. Lietuvos pasipriešinimo istorijos klystkeliais. *Aidai*, nr. 5 (336–350), 1981, rugsėjis–spalis, p. 340–348.

7. GIRNIUS, K. Kęstutis. Nelygi kova tęsiasi: katalikų pasipriešinimas po 1978 m. Iš *Krikščionybė Lietuvoje*. Čikaga, 1997, p. 514–542.

8. IGNATAVIČIUS, Izidorius. *Lietuvos naikinimas ir tautos kovos (1940–1998)*. Vilnius, 1999. 701 p. ISBN 5-415-01387-3.

9. ILGŪNAS, Gediminas. Lietuvos žmonių kova už laisvę ir nepriklausomybę 1940–1990 metais. *Gairės*, 2000, nr. 2, p. 39–44.

10. JAKUBČIONIS, Algirdas. Bažnyčios pasipriešinimas 1970–1980 metais. *XXI amžius*, 1997 geg. 5–14, nr. 37, p. 10–11.
11. JASELIŪNAS, Egidijus. Lietuvos katalikiška periodinė spauda XX a. 8-ajame dešimtmetyje. *LKMA metraštis*, 1999, t. 15, p. 217–256.
12. JESELIŪNAS, Egidijus. „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“ kaip pagrindžio spaudos leidybos istorijos šaltinis. *LKMA metraštis*, 1999, t. 14, p. 425–437.
13. JASELIŪNAS, Egidijus. Periodinės savilaidos formavimasis: sovietinio disidentizmo reiškinys ir Lietuvos katalikiškasis judėjimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 1 (11), p. 7–43.
14. JASELIŪNAS, Egidijus. *Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame–devintajame dešimtmetyje*: daktaro disertacija. Vilnius, 2006. 171 p.
15. JASELIŪNAS, Egidijus. Savilaidos modelis ir Molotovo–Ribbentropo pakto dokumentų sklaidos atvejais. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 57–76.
16. JASELIŪNAS, Egidijus. Savilaidos termino genėzė: nuo avangardinės poezijos rinkinių pavadinimo iki lietuviškojo naujadaro. *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, t. 18, p. 100–120.
17. JASELIŪNAS, Egidijus. Žiniasklaida ir ideologija. Pralaužiant geležinę uždangą: Rusijos disidentų vaidmuo perduodant laisvą žodį į Vakarų. *Informacijos mokslai*, 2009, nr. 51, p. 54–69.
18. JURAVIČIUS, Alvydas. XX a. pabaigos knygnešiai. *Kultūros barai*, 1991, nr. 1, p. 50–54.
19. KLUMBYŠ, Valdemaras. Pagrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios savilaidos pradžia Lietuvoje. *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 2 (12), p. 179–208.
20. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Vilnius, 2006. 595 p. ISBN 9955-656-18-2.
21. *Lietuva 1940–1990*. Vilnius, 2005. 719 p. ISBN 978-9986-757-78-8.
22. LILEIKIS, Algimantas. *Nenugalėtoji Lietuva*. Vilnius, 1993. 597 p.
23. MISIŪNAS, Romualdas; TAAGEPERA, Rein. *Baltijos valstybės priklausomybės metais, 1940–1980*. Vilnius, 1992. 342 p. ISBN 5-417-00585-1.
24. Naujas savilaidos žurnalas „Vytis“. *Europos lietuvis*, 1980 kovo 10, (Londonas), nr. 10(1500), p. 3.
25. PADRĖZAITĖ, Evelina. Pagrindžio spauda Vilniaus universiteto bibliotekos Prano Račiūno asmens fonde. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 213–219.
26. „Pasauliečių“ ir „dvasiškių“ dialogas. *Akiračiai*, 1979, birželis–liepa, nr. 6. p. 6–7.
27. RAČKAUSKAITĖ, Živilė. Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame–aštuntajame dešimtmetyje. *Genocidas ir rezistencija*, 1998, nr. 2, p. 52–69.
28. REMEIKIS, Tomas. Disidentinis judėjimas ir pagrindžio leidiniai. *Tautos atmintis*, 1996, nr. 6, p. 60–63.
29. REMEIKIS, Tomas. *Opposition to Soviet rule in Lithuania 1945–1980*. Chicago, 1980. 680 p.
30. RUZGAS, Albertas. Pagrindinis kultūros žurnalas. *Kultūros barai*, 1994, nr. 1, p. 73–74.
31. RUZGAS, Albertas. *Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai: okupacijų metai, 1940–1989*. Vilnius, 2010. 247 p. ISBN 978-609-8037-02-9.
32. *Sąjudžio ištakų beiškant*: nepaklusniųjų tinklaveikos galia. Vilnius, 2011. 439 p. ISBN 978-9955-23-532-3.
33. SKUODIS, Vytautas. Lietuvos po-

- grindžio spaudos žingsniai. *Aidai*, 1988, nr. 4 (381), p. 266–272.
34. SPENGLA, Vidas. *Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis*. Vilnius, 2001. 519 p. ISBN 9986-592-31-3.
35. STONIENĖ, Vanda. *XX amžiaus Lietuvos knyga (1904–1990)*. Vilnius, 2000. 142 p. ISBN 9955-425-11-3.
36. STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo*. Vilnius, 2006. 121 p. ISBN 9955-699-14-0.
37. STREIKUS, Arūnas. Lietuvos katalikų Bažnyčia 1940–1990 m. *LKMA metraštis*, 1998, t. 12, p. 39–67.
38. STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990 m.)*. Vilnius, 2002. 374 p. ISBN 9986-757-53-3.
39. STREIKUS, Arūnas. Tikinčiųjų teisių sąjūdis Lietuvoje: didžiausio aktyvumo dešimtmetis (1972–1982 m.). *Genocidas ir rezistencija*, 2003, nr. 1(13), p. 88–92.
40. SUŽIEDĖLIS, Saulius. *The Sword and the Cross: A History of the Church in Lithuania*. Indiana, 1988. 264 p. ISBN 0-87973-416-7.
41. Šveicarijoje leidžiamasis „Samizdat“. *Europos lietuvis*, 1980 spalio 27, nr. 41(1531), p. 2.
42. URBONAS, Vytautas. *Lietuvių laikraštis: nuo seniausių dienų iki mūsų dienų*. Vilnius, 1997. 212 p. ISBN 9986-19-274-9.
43. URBONAS, Vytautas. *Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis*. Vilnius, 1995. 179 p. ISBN 9986-510-04-X.
44. URBONAS, Vytautas. *Lietuvių žurnalas: nuo pirmojo numerio iki šių dienų*. Vilnius, 1993. 176 p.
45. UŽTUPAS, Vytautas. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas, 1992. 351 p.
46. VARDYS, V. Stanley. Katalikiškoji rezistencija ir tautos likimas. *Aidai*, 1978 rugs.–spalis, nr. 7(312–327)–8(313–329).
47. VARDYS, V. Stanley. Maskvos karas prieš LKB Kroniką. *Į Laisvę*, (Santa Monica), 1978 rugs., nr. 73(110), p. 4–16.
48. VARDYS, V. Stanley. Rezistencija Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo: žvilgsnis iš istorinės perspektyvos. *Aidai*, 1981 kovas–balandis, nr. 2(333–347), p. 65–73.
49. VARDYS, V. Stanley. *The Catholic Church, Dissident And Nationality in Soviet Lithuania*. Boulder, 1978. 336 p. ISBN 0-914710-36-2.
50. VASILIAUSKAITĖ, Vilma. *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaidai (1972–1989)*. Vilnius, 2006. 175 p. ISBN 9986-757-71-1.
51. VASILIAUSKAITĖ, Vilma. *Tautinė ir liberalioji pagrindžio spauda Lietuvoje 1976–1981*. Vilnius, 2002. 111 p. ISBN 9986-625-30-0.

THE SOVIET SMALL-CIRCULATION SAMIZDAT: ANALYSIS AND RESULTS

EDITA SĖDAITYTĖ

Abstract

The object of this work is samizdat publications in Lithuania during the Soviet occupation. The aim of this study was to identify what types of research have published by now and how to develop the further analysis of samizdat.

The study has shown, that Lithuanian researchers analyze samizdat in three different aspects: as part of dissident movement, as part of the Lithuanian press history, and as a unique phenomenon. The terms defining samizdat are not used systematically, but the most frequent terms are samizdat, underground press, illegal press, and dissident press. There are different opinions about the emergence of samizdat. Some historians associate the beginning of samizdat with “Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika”, some say that samizdat is part of illegal press started in the nineteenth century, and others that samizdat emerged in the 1950s.

Different authors suggest different classification models of the underground press. The basis of all classifications is the division into religious

and secular press, but the terminology is different in every research. Also, there is no consensus in historiography, how the secular and the religious forms of samizdat are connected with each other. Some historians analyze only the religious underground press and ignore the other types of samizdat. Some say that other types of underground press have already been studied and nothing new can be said. Some scientists look for the ways to show connections between different types of samizdat.

Only E. Jaseliūnas and V. Stonienė tried to analyze samizdat in the aspects of book science: to examine the authorship of articles, printing specifics and release date issues. There are only a few works about the secular periodical samizdat, and there is absolutely no analysis of the non-periodical underground press. The further scientific analysis requires a deeper study of sources; it is necessary to examine the recently detected samizdat press and search for more of it, because not all samizdat press has been found and registered.

Įteikta 2012 m. birželio mėn.

LIETUVOS PERSONALINIAI BIBLIOGRAFIJOS LEIDINIAI SOVIETMEČIU

NIJOLĖ RAUDYTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas,
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: nijole.raudyte@kf.vu.lt

Straipsnyje pateikiama 1948–1989 metais parengtų Lietuvos personalinių bibliografijos leidinių analizė, autorės atlikta remiantis statistiniu ir analitiniu metodais. Analizė atskleidė šios srities bibliografinės veiklos subjektų, objektų, veiklos rezultatų ir jų socialinės paskirties specifiką. Sovietmečiu personalinių bibliografijos leidinių skaičius nuolat augo, aktyviai buvo vykdoma tiek profesionalioji, tiek neprofesionalioji bibliografinė veikla. Personalinės bibliografinės informacijos aksiologinė (vertybinė–orientacinė) funkcija turėjo daug įtakos įgyvendinant jos socialinę paskirtį. Rekomendaciniai (patariamieji) ir mokslo personaliniai bibliografinės informacijos išteklių susiformavo keičiantis vartotojų poreikiams. Šviečiamoji, kultūrinė rekomendacinių (patariamųjų) personalinių bibliografinės informacijos išteklių misija buvo nukreipta į masinį vartotoją, todėl jų paplitimo sfera buvo gana plati. Mokslo personaliniai bibliografinės informacijos išteklių tenkino mokslo tiriamuosius poreikius, taip pat ir patys dažnai tapdavo moksliniais tyrimais. Tad šio žanro personaliniai bibliografinės informacijos išteklių šiandien gali sėkmingai vykdyti pažintinę, mokslotyros, socializacijos ir kt. funkcijas. Daugelis personalinių bibliografijos leidinių, ypač mokslo pagalbinės paskirties, pirmaisiais Nepriklausomybės metais kruopščiai atrinkti, vis dėlto išliko bibliotekų fonduose ir šiandien yra naudojami įvairiems tikslams.

Reikšminiai žodžiai: personaliniai bibliografijos leidiniai, rekomendaciniai (patariamieji) personaliniai bibliografinės informacijos išteklių, mokslo personaliniai bibliografinės informacijos išteklių, bibliografinės veiklos subjektai, kiekybinė analizė, sovietmetis, Lietuva.

ĮVADAS

Personaliniai bibliografijos leidiniai, kaip dalis sovietmečio Lietuvos bibliografijos produkcijos, įvairiais aspektais ir laikotarpiais tyrinėti Stasės Matulaitytės [14; 15], Vlado Žuko [30], Jono Basiulio [4], Osvaldo Janonio [9; 10] publikacijose. Personalinių bibliografijos leidinių raidos analizė Lietuvoje

nėra atlikta. Ypač gausu Rusijos mokslininkų darbų šioje srityje: 1940–1950 m. buvo nagrinėjami personalinės bibliografinės informacijos pateikimo kataloguose ir kartotekose metodikos klausimai; 1960–1970 m. – personologinio aspekto raiškos ir asmens atspindėjimo grožinės literatūros srities personaliniuose bibliografinės informacijos ištekliuose, kraštotyriinių ir literatūros srities

personalinių bibliografinės informacijos išteklių rengimo metodikos klausimai; nuo 1970 m. – literatūros srities personalinių bibliografijos leidinių personologiniu aspektu, bibliografinės veiklos subjekto (bibliografo) asmenybės reikšmės ir įtakos personalinių bibliografinės informacijos išteklių rengimo procesui ir kiti klausimai.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti Lietuvos personalinių bibliografijos leidinių socialinės paskirties, turinio, rengimo ir leidybos specifiką sovietmečiu.

Straipsnio objektas – sovietmečiu parengti Lietuvos personaliniai bibliografijos leidiniai.

Metodika. Atrasti ir peržiūrėti sovietmečiu Lietuvoje parengti personaliniai bibliografijos leidiniai (spausdintiniai personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai, turintys poligrafiškai savarankišką apipavidalinimą, apdoroti redakciniu leidybiniu požiūriu ir skirti personalinės bibliografinės informacijos sklaidai). Gauti duomenys patikrinti remiantis Lietuvos TSR Knygų rūmų (dabar – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras) leidiniu *Lietuvos TSR bibliografinės priemonės* ir Nacionalinės bibliografijos duomenų banku. Nustatyta, kad kai kurie Lietuvos mokslų akademijos ir kitų įstaigų parengti personaliniai bibliografijos leidiniai neįtraukti į valstybinės bibliografijos leidinį *Lietuvos TSR bibliografinės priemonės* (vien 1987 m. nepateko informacija net apie 8 leidinius). Dalies smulkiųjų leidinių rasti nepavyko, todėl duomenys apie juos surinkti iš kitų

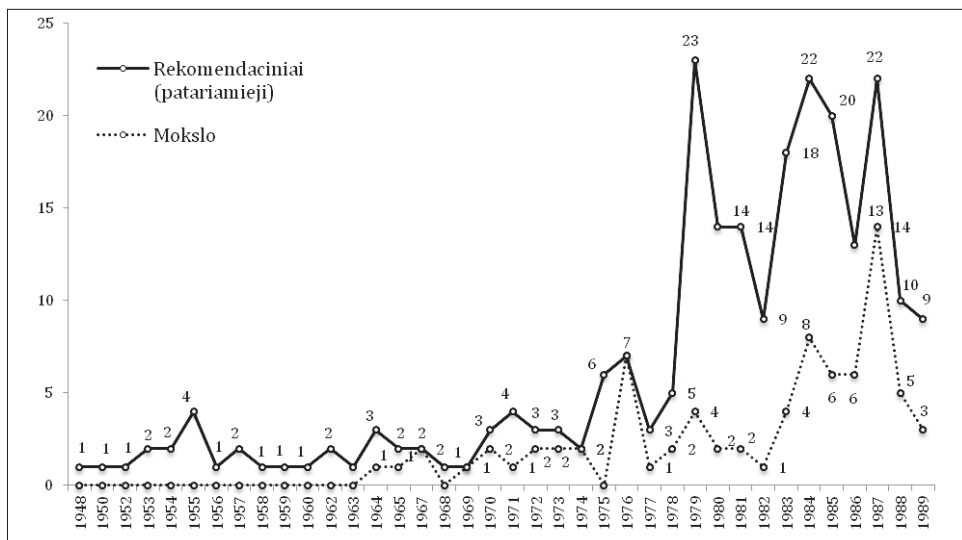
informacijos šaltinių. Sovietmečiu parengti personaliniai bibliografijos leidiniai tyrinėti statistiškai ir analitiškai. Straipsnyje nagrinėjama personalinių bibliografijos leidinių socialinė paskirtis, aptariami bibliografinės veiklos subjektai ir objektai, analizuojamas turinys, suskirstytas pagal mokslo ir veiklos sričių klasifikaciją, pateikiama leidybos kiekybinė analizė. Bendrai keletu įstaigų ir organizacijų parengti leidiniai pažymėti prie kiekvieno atskirai. Knygotyrinis požiūris analizuojant personalinius bibliografijos leidinius patvirtina tyrimo objekto išplėtimo svarbą ir nurodo, kad tyrimo objektas gali būti įvairių institucijų veikla, leidybos ypatumai, produkcijos recepcija ir jų atliekami ar visai sociokultūrinei šalies sistemai įtaką darantys procesai. Analizės rezultatai gali būti naudingi mokslo istorikams ir bibliografinės veiklos specialistams.

PERSONALINIŲ BIBLIOGRAFIJOS LEIDINIŲ SOCIALINĖ PASKIRTIS

Dalis Lietuvos retrospektyviųjų bibliografijos leidinių – personaliniai bibliografijos leidiniai – sovietmečiu vystėsi stipriai veikiami socialinių ekonominių, istorinių kultūrinių bei politinių sąlygų ir buvo glaudžiai susiję su bibliografinės veiklos komponentais. Visų pirma, reikėtų išskirti bibliografijos *subjektų* – bibliografų ir kitų asmenų, bibliografijos priemonių sudarytojų, – veiklą. Antra, svarbu atkreipti dėmesį į bibliografinės veiklos *objektą*, jo specifiką: įvairių sričių mokslo darbus, literatūros ir meno kūrinius – ne tik profesionalių rašytojų, menininkų, bet ir mėgėjų, vietinių kultū-

ros veikėjų, nustatyti vyravusias mokslo ir meno kryptis, literatūros žanrus (grožinius tekstus, mokslinę bei publicistinę medžiagą ir kt.). Objektas pasižymi socialinės aplinkos reflektyvumu (atspindžiu). Tesa Muncey nurodo asmens reflektyvumo bruožus: *asmens patirtis identifikuojama ir ja dalijimasi, ji transformuojama į kūrybą, įgauna viešumą ir kritinio vertinimo galimybę, vyksta asmenybės augimas, patiriamas pasitenkinimas veiklos rezultatu* [17, 148]. Pasak Abrahamo Maslovo, vykstant *savęs aktualizacijai*, pastebima *padidėjusi asmenybės integracija* [13, 238–240]. Trečiasis svarbus personalinių bibliografijos leidinių vystymosi ir funkcionavimo sistemos komponentas, lemiantis personalinių bibliografinės informacijos išteklių socialinę paskirtį, yra informacijos vartotojai ir jų poreikiai. Personalinių bibliografinės informacijos išteklių socialinę paskirtį nurodo jų tikslinė ir adresatinė paskirtis, vartotojiška priklausomybė (naudojimas). Paskirtį realizuoti padeda funkcijos. Viena svarbiausių bibliografinės informacijos socialinių funkcijų – *aksiologinė (vertybinė-orientacinė)* – tenkina dokumentų įvertinimo pagal vartotojų reikmes poreikį. Olegas Koršunovas [35, 98–99] praplečia bibliografinės informacijos tikslų sampratą ir nurodo, kad pats įvertinimas jau yra rekomendacija. Pasak mokslininko, pagrindiniam dokumentiniam poreikiui – dokumentų įvertinimui – įgyvendinti reikia dokumento ir vartotojo poreikio vertybinio atitikmens, o tai atlikti padeda viena iš bibliografinės informacijos socialinių funkcijų – vertybinė (aksiologinė) funkcija. Ji realizuoja sudėtingą dokumento

ir vartotojo atitikimą, pasiekiamą tik dalyvaujant bibliografinės veiklos subjektui. Be vertybinės orientacinės (aksiologinės) funkcijos, personalinės bibliografinės informacijos paskirtį padeda realizuoti ir socialinės funkcijos, būdingos bet kuriam informacijos ištekliui (socialinė-laikinoji (mnemoninė, arba atminties išsaugojimo), socialinė-erdvinė, švietimo, ugdymo, ideologinė, hedonistinė, autoriaus saviraiškos), ir specialiosios funkcijos, būdingos tik personalinei bibliografiniai informacijai (žinių vadybos, lobistinė, reklamos, propagandos, vertės) [21, 190–193]. Realizuojant personalinių bibliografinės informacijos išteklių paskirtį, optimalius rezultatus leidžia pasiekti tik visų bibliografinės veiklos komponentų – objekto, subjekto ir vartotojo – vienybė. Specialieji, personaliniai, bibliografinės informacijos ištekliai turi konkretų adresatą ir konkretų tikslą. Bibliografinės informacijos išteklius galima smulkiai diferencijuoti pagal adresatinę paskirtį (pagal adresato profesinį pasirengimą – specialistams, ne specialistams, pagal veiklos rūšį – mokslo darbuotojams, studentams, moksleiviams, pagal amžių – vaikams, paaugliams, jaunimui. O. Janonis nurodo, kad *bibliografinės informacijos ištekliai į pagalbą mokslui, vadinami mokslo pagalbinais, į pagalbą gamybai – gamybos pagalbinais, į pagalbą savišvietai, mokymui – rekomendaciniais* [7, 95]. Nagrinėjamu laikotarpiu savarankiški personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai pradėti leisti nuo 1948 m., jų rūšių kismui (žr. grafiką) darė įtaką socialinė paskirtis.

Personalinių bibliografinės informacijos išteklių rūšių
pagal socialinę paskirtį kismas (1948–1989)

Nagrinėjamojo laikotarpio pradžioje bibliografų vykdoma tikslinė dokumentų atranka, jų įvertinimas ir rekomendavimas apibrėžtoms vartotojų grupėms pagal jų poreikius, pasirengimo lygį suformavo *rekomendacinius (patariamuosius)* personalinius bibliografinės informacijos išteklius, skirtus į pagalbą savišvietai, mokymui ir mokymuisi. Jų objektas dažnai buvo literatūra, padedanti kelti bendrą kultūrinį, politinį, idėjinį lygį. Iš rekomendacinių (patariamųjų) bibliografinės informacijos išteklių sovietmečiu labiausiai plėtojosi bibliografinės informacijos ištekliai į pagalbą savišvietai. Juos galima skirstyti į *bendrosios savišvietos* (88 leidiniai) ir *profesinės savišvietos* (73 leidiniai). Bendrosios savišvietos

bibliografinės informacijos ištekliai atliko šviečiamąją ir kultūrinę misiją. *Mokomųjų* personalinių bibliografinės informacijos išteklių (5 leidiniai), skirtų mokymui ir mokymuisi, rengimas vyko lėtai, nes galbūt jie neturėjo didesnės paklausos. Rekomendaciniai (patariamieji) personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai buvo rengiami dviejų tipų. Pirmasis tipas – konkrečiam adresatui skirtos stambios, plačios apimties bibliografijos rodyklės. Galima teigti, kad rekomendaciniai (patariamieji) personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai į pagalbą savišvietai ir mokymuisi siaurąja prasme dalyvavo moksleivių edukacijoje pagal iš anksto parengtas programas (nagrinėjant rašytojo kūrybą buvo naudojamosi rekomenduojamų

perskaityti knygų sąrašais ar personaline bibliografijos rodykle). Plačiaja prasme buvo skirti informacijos vartotojui, ieškančiam medžiagos tam tikriems klausimams spręsti (dėstytojams ir lektoriams, rengiantiems pranešimą, paskaitą, naudoti darbe ir kt.). Antrasis tipas – ištekliai, skirti konkrečiam tikslui įgyvendinti, bet neturintys adresato, smulkūs *masiniai rekomendaciniai (patariamieji)* personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai į pagalbą savišvietai – atmenos, sąrašai, katalogai, lankstiniai ir kt. Pastarųjų misija buvo labiau šviečiamoji kultūrinė.

Pastebima pastangų viename rekomendaciniame (patariamajame) personaliniame bibliografinės informacijos ištekliuje patenkinti plačių skaitytojų sluoksnių (masinį) ir specialistų informacinius poreikius. Tokių informacijos išteklių adresatas ir paskirtis būdavo labai platus. Pavydžiui, poetui Jovarui parengta rodyklė *skiriama literatūros dėstytojams, besimokančiam jaunimui ir kitiems skaitytojams, norintiems geriau pažinti liaudies poeto kūrybą <...> ji bus naudinga ir respublikos bibliotekininkams, įvairiomis individualaus ir masinio darbo priemonėmis propaguojantiems grožinę literatūrą* [11, 3]. Panašaus pobūdžio rekomendaciniai (patariamieji) personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai buvo leidžiami Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos (toliau – Valstybinė respublikinė biblioteka) serija *Tarybų Lietuvos rašytojai*. Juose bandoma suderinti masinį ir konkrečiai numatytą adresatą. Tai atskleidžia toks pavyzdys: šios serijos bibliografijos rodyklė *Antanas Vienuolis yra skiriama platiesiems*

skaitytojų sluoksniams <...> bus naudinga ne tik besimokančiam jaunimui ir kitiems skaitytojams, norintiems susipažinti su kūryba, bet ir mokytojams, lektoriams, literatūros darbuotojams, giliau nagrinėjantiems jo literatūrinį palikimą <...> šią rodyklę savo darbe turi plačiai panaudoti ir bibliotekininkai – tiek individualiai rekomenduodami skaitytojams knygas skaitykloje ar abonemente, tiek organizuodami įvairias masinio darbo priemones: skaitytojų konferencijas, literatūros vakarus, bibliografines apžvalgas, parodas [2, 3].

Rekomendacinių (patariamųjų) personalinių bibliografinės informacijos išteklių šviečiamoji ir kultūrinė misija sovietmečiu dažnai buvo ideologizuojama, kaip ir visa kultūros bei švietimo sistema. Valdančiosios partijos poveikis darė įtaką informacijos vertinimui, jos paskirties realizavimui ir vartotojų poreikiams. Bibliografija, kaip socialinis institutas, dažnai tarnavo partinių interesų ir programinių teiginių sklaidai. Tai įrodo ir pirmojo pokariu parengto rekomendacinio personalinio bibliografinės informacijos ištekliaus *Tarybų Sąjungos didvyris Marija Melnikaitė* – turinys bei paskirtis. Spaudoje pasirodė subjektyvūs, ideologizuoti samprotavimai apie tai, kad *pokario metais rekomendacinė bibliografija įgavo savo pilietines teises <...> susiformavo ir išsivystė kaip atskira bibliografijos rūšis tik tarybinėje santvarkoje* [4, 53]. Bibliografijos partiškumo akcentų pastebima rekomendacinių (patariamųjų) personalinių bibliografinės informacijos išteklių įžangose, pratarmėse ir kituose pagalbiniuose tekstuose. 1962 m. Ieva Simonaitytė savo bibliografijos leidinio

ižangoje teigia: *gerai tiems rašytojams, kuriems jau nebereikia patiems rašyti pratarinių...* [6, 3], nes minėti tekstai dažnai buvo pajungti valdančiosios partijos ideologijos sklaidai, o rašytojai tai privalėjo daryti. Populiariu buvo šiuose leidiniuose skelbti tendencingas kūrybos nuotrupas, Jovarui skirtoje bibliografijos rodyklėje įdėtos eilės skelbia: *Mano liaudie, einu aš kartu su tavim...* [11, 2].

Respublikinės bibliotekos bibliografas Stasys Tomonis, sumanęs rašyti disertaciją apie rekomendacinius (patariamuosius) bibliografinės informacijos šaltinius, 1964–1965 m. bandė atlikti *rekomendacinės bibliografijos leidinių panaudojimo tyrimus* [26, 44–53]. Jų anketose Lietuvos bibliotekos siūlė išleisti personalinius bibliografijos leidinius apie Leniną, Borisą Dauguvietį, Kazį Binkį, teigiamai minėjo Valstybinės respublikinės bibliotekos leidinius apie Antaną Vienuolį, Petrą Cvirką, Eduardą Mieželaitį ir kitus rašytojus, tačiau nurodė nedidelį jų naudojamumą: pavyzdžiui, bibliografijos rodyklė *Antanas Vienuolis* (1960) panaudota penkis kartus, *Ieva Simonaitytė* (1962) – tris. Respondentų atsakymų objektyvumas ir patikimumas šiandien kelia abejonių. Praėjus beveik dešimtmečiui, S. Tomonis 1972 m. Maskvoje įvykusios konferencijos „Šiuolaikinės rekomendacinės bibliografijos problemos“ apžvalgoje pažymėjo išaugusį visuomenės susidomėjimą rekomendaciniais bibliografinės informacijos šaltiniais ir pabrėžė, kad *neteisinga iškelti šią bibliografijos rūšį, atibojant nuo kitų* [27, 22].

Septintojo dešimtmečio pradžioje, keičiantis vartotojų poreikiams, kito reko-

mendacinių (patariamųjų) personalinių bibliografinės informacijos šaltinių paskirties suvokimas. Pastebėta, kad vartotojų poreikius gali labiau patenkinti platesnės apimties, daugiau informacijos aprėpiantys informacijos šaltiniai. Pamažu prasidėjo naujas procesas: tarsi perėjimas nuo dokumentų rekomendavimo apibrėžtomis vartotojų grupėms prie tokių personalinių bibliografinės informacijos šaltinių, kuriuose iš anksto galima numatyti platesnį informacinio poveikio tikslą – į pagalbą mokslui. Tad vyko ir tam tikrų svarstymų: kaip keisti šių rekomendacinių (patariamųjų) personalinių bibliografinės informacijos šaltinių rengimo metodiką, kad *rekomenduojamosios literatūros rodyklės būtų skiriamos ilgesniam naudojimui, naudingos ne tik bendriausiam susipažinimui su atitinkama tema, bet ir gilesniam studijavimui* [28, 23]. Bibliografinės veiklos specialistai teigė, kad Valstybinės respublikinės bibliotekos išleistos rekomendacinės bibliografijos rodyklės *Julius Janonis* (1957), *Petras Cvirka* (1958), *Antanas Vienuolis* (1960) jau turėjo minėtų savybių. Matome, kad keičiantis personalinio bibliografijos leidinio socialinei paskirčiai kartu vyko ir jo vidinės struktūros pokyčiai. Septintojo dešimtmečio viduryje, sudėtingėjant vartotojų interesams, susiformavo ir nauja jų realizavimo forma – mokslo personaliniai bibliografinės informacijos šaltiniai, skirti į pagalbą mokslo tiriamajam darbui, o ne plačiųjų skaitytojų sluoksnių (masiniam) poreikiui tenkinti. Spaudoje ir toliau buvo galima matyti subjektyvaus šio proceso suvokimo aspektų: *personalinės bibliografijos rodyklės peraugo rekomendacinės bibliografijos*

ribas, <...> jos priskiriamos prie mokslinės-informacinės bibliografijos [55, 12].

Terminas *mokslo bibliografinės informacijos išteklių* atsirado Tarybų Sąjungoje XX a. 6-ojo dešimtmečio viduryje. Pasak O. Janonio, *pirmieji spausdintiniai mokslo pagalbiniai bibliografinės informacijos ištekliai pasirodė Europoje XVI a., <...> atsirado paties mokslo gelmėse ir iki šiol daugumą jų rengia įvairių sričių mokslininkai* [7, 95]. Personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai į pagalbą mokslui Lietuvoje pradėti leisti nuo 1964 m., o 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje mokslo personalinių bibliografinės informacijos išteklių rengimas sparčiai pažengė į priekį. Parengti reikšmingi personaliniai bibliografijos leidiniai į pagalbą mokslo tiriamajam darbui, turintys ne tik informacinę, bet ir mokslinę bei kultūrinę reikšmę. Daugiausia atkreiptas dėmesys į lietuvių literatūros ir kalbos srities mokslo personalinius bibliografinės informacijos išteklius, skirtus mokslo reikmėms. Pasirodė daugelis vertingų, išsamiai objekto atskleidimu pasižyminčių, dažniausiai sudėtingos struktūros mokslo personalinių bibliografinės informacijos išteklių. Valstybinė respublikinė biblioteka išleido Elenos Lebedienės parengtą bibliografijos rodyklę *Kristijono Donelaičio bibliografija* (1964), V. Žuko – *Julius Janonis* (1965), Patricijos Vitkauskienės ir Vlodo Žuko – *Antanas Strazdas* (1969), Lietuvos TSR mokslų akademijos (toliau – Mokslų akademija) Lietuvių kalbos ir literatūros institutas išleido Algio Samulionio parengtą *Balio Sruogos*

raštu bibliografiją (1970), Jurgio Lebedžio – *Mikalojaus Daukšos bibliografiją* (1971). Šiandien *Kristijono Donelaičio bibliografija* (1964) ir dalis kitų sovietmečiu parengtų personalinių bibliografijos leidinių yra tapę internetinės prekybos objektais¹.

Per nagrinėjamąjį laikotarpį išleisti 79 personaliniai bibliografijos leidiniai, skirti į pagalbą mokslui. Tai sudaro 32 proc. visų nagrinėjamuoju laikotarpiu parengtų personalinių bibliografijos leidinių. Jie buvo skirti *kūrybos tyrinėtojams, pedagogams, bibliografams ir bendrai mokslo darbuotojams* [16, 6], *įvairaus tipo bibliotekoms, lietuvių literatūros tyrinėtojams, pedagogams, studentams filologams bei kitiems, norintiems giliau pažinti kūrybą* [1, 6]. Šios rūšies leidiniams atsirasti dažnai turėjo įtakos mokslinių tyrimų rezultatai. Algimantas Lukošius, parengęs personalinę bibliografijos rodyklę *Kazys Boruta*, nurodo ir šio leidinio atsiradimo priežastis: *rengiant spaudai K. Borutos raštus, buvo sukaupta bibliografijos leidiniui reikalinga gausi medžiaga* [12, 3], Algis Samulionis teigia, kad bibliografijos leidinys *Balio Sruogos raštų bibliografija* (1970) *atsirado jos sudarytojų rengiant mokslinį darbą* [3, 3]. Valstybinė respublikinė biblioteka nuo 1972 m. rengė mokslo personalinius bibliografinės informacijos išteklius, skirtus lietuvių mokslininkams. Pasirodė vertingi, išsamūs duomenis apie asmenis pateikiantys personaliniai bibliografijos leidiniai *Augustinas Janulaitis*

¹ http://sena.vtv.lt/literatura/lebediene_e-kristijono_donelaicio_bibliografija/181332

(1972) ir *Eduardas Volteris* (1973), tačiau vėliau Valstybinė respublikinė biblioteka vis dėlto laikėsi informavimo apie lietuvių rašytojus krypties. Išleisti literatūros mokslo tyrinėtojams skirti leidiniai: Valerijos Vilnonytės ir Algimanto Lukošiuo *Petras Cvirka* (1974), V. Vilnonytės *Kazys Boruta* (1978), Kazimieros Šiaudinienės ir Jono Riškaus *Adomas Mickevičius* (1981) ir kt.

Septintojo dešimtmečio viduryje pradėti bibliografinės veiklos specialistų svarstymai dėl rekomendacinių (patariamųjų) ir mokslo bibliografinės informacijos išteklių paskirties buvo tęsiami ir toliau. 1982 m. Respublikiniame bibliografotyros simpoziume [20, 26] išreikšta grupės Lietuvos bibliografų nuomonė, kad *pagalbinės mokslo ir rekomendacinės bibliografijos funkcijos vis labiau susipina <...> todėl praktikoje į vieną rodyklę galima būtų sujungti du skyrius – populiaros literatūros ir išsamesnės bibliografijos*, tačiau oponentų pusės nuomonė, kad *toks rekomendacinės bibliografijos „nukrypimas“ pakerta vadovavimo skaitymui pagrindus ir todėl yra nepriimtinas* [20, 26], padėjo suvokti skirtingą socialinę personalinių bibliografinės informacijos leidinių misiją.

Personaliniai bibliografijos leidiniai dažnai tenkino kraštotyros reikmes: buvo atsižvelgiama į vietovės literatūrinio gyvenimo, meninės raiškos, mokslo, gamybos ir kitų veiklos sričių specifiką, socialinę kultūrinę aplinką, renkama ir registruojama su žymių asmenų veikla susijusi medžiaga, esanti įvairiose kultūros įstaigose – muziejuose, bibliotekose, archyvuose, švietimo įstaigose ir kt.

PERSONALINIŲ BIBLIOGRAFIJOS LEIDINIŲ VIDINĖ STRUKTŪRA

Sisteminis požiūris į personalinę bibliografinės informacijos leidinį atskleidžia ryšį tarp jį sudarančių komponentų ir rodo, kad jis yra toks glaudus, jog pakeitus vieną struktūros elementą, būtina keisti ir kitą, o dažnai ir visą sistemą. Tokia glaudi sąveika, natūralus ryšys tarp struktūros dalių lemia, kad sąveikaudama su aplinka sistema visada yra vientisa, turinti kokybinį apibrėžtumą. Pasak Baltarusijos mokslininkės Jelenos Kozlenko, *personalinės bibliografinės veiklos objektai evoliucijos metu ne panaikina vienas kitą, bet metodinių sprendimų procese sukuria naują produktą, ne tik turintį naujų savybių, bet ir išsaugantį prieš tai buvusias* [33, 84]. Šis požiūris gali būti taikomas ir personalinės bibliografinės informacijos modeliavimo tikslais. Pasak J. Kozlenko, *evoliucija šiuo atveju vyksta ne laike, bet struktūroje*. Evoliuciniame modelyje personalinė bibliografinė informacija yra leidinių, turinčių informacijos išteklių išsamumo lygį nusakančių elementų, esančių pagrindinėje ir pagalbinėje personalinio bibliografijos leidinio dalyje, struktūros pagrindinis komponentas.

Analizuojant vidinės struktūros evoliuciją, tikslinga išskirti keturis nagrinėjamu laikotarpiu pasitaikančius personalinių bibliografinės informacijos išteklių tipus. Tai ištekliai, pateikiantys:

- bibliografinių duomenų apie asmens darbus (dokumentus);
- bibliografinių duomenų apie asmens darbus (dokumentus) ir literatūrą apie asmens darbus;

- bibliografinių duomenų apie asmens darbus, literatūrą apie asmenį ir jo biografinę informaciją;
- bibliografinių duomenų apie asmens darbus ir jo biografinę informaciją.

Jie skiriasi rengimo metodikos procesu parinkimu ir bibliografinio atspindžio objektu pagrindinėje ištekliaus (leidinio) dalyje ir nuorodomis bei pagalbiniu teksto dalies sandara (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Personalinių bibliografijos leidinių (1948–1989) vidinės struktūros elementai

Dalys	Procentai
Bibliografiniai duomenys apie asmens darbus (dokumentus)	33,5
Bibliografiniai duomenys apie asmens darbus (dokumentus) ir literatūra apie asmens darbus	66,5
Vardų rodyklės	23
Antraščių rodyklės	7
Vertimų rodyklės	7,3
Dalykų rodyklės	2
Pratarmės ar įžangos	28
Gyvenimo ir veiklos datos	14
Turinys	81

Personalinio bibliografinės informacijos ištekliaus socialinės paskirties kaita padeda susiformuoti naujai leidinio vidinei struktūrai. Pasak O. Janonio, *nuo bibliografinės informacijos ištekliaus socialinės paskirties priklauso metodikos sprendimai: bibliografinės atrankos, dokumentų bibliografinės charakteristikos, bibliografinio grupavimo, bibliografinės informacijos ištekliaus žanro pasirinkimas* [7, 94].

Sovietmečiu parengtų rekomendacinių (patariamųjų) personalinių bibliografinės informacijos išteklių vidinė struktūra nesudėtinga: pateikiamos svarbiausios asmens gyvenimo ir kūrybos datos ir kitų asmenų mintys apie objektą (pradėta nuo 1962 m. leidžiant seriją *Tarybų Lietuvos rašytojai*), trumpa kūrybos apžvalga, nurodomi sovietmečiu išleisti kūriniai, taip pat kūriniai, išspausdinti įvairiuose rinkiniuose ir periodikoje. Nuo 1962 m. leidiniuose pateikiamos vardų, slapyvardžių, antraščių rodyklės. Rengiant masinės paskirties leidinius, nuo 1979 m. atkreiptas dėmesys į kitakalbius vartotojus: sąjunginių autorių teisių agentūros leidžiamuose lankstiniuose pagalbines dalies tekstas apie asmenis buvo pateikiamas trimis kalbomis – anglų, rusų, vokiečių.

Mokslo personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai pasižymi sudėtinga vidine struktūra. Juose užregistruoti kūriniai, išėję atskirais leidiniais, išspausdinti rinkiniuose ir periodikoje, įtraukta korespondencija ir straipsniai, pateikiama išsami medžiaga apie asmenį, jam skirta medžiaga, paminėjimai kitos tematikos knygoje bei straipsniuose ir kt. Nemažą bibliografijos leidinio dalį sudaro registravimas tokių kūrinių, darbų ir korespondencijos, kurie nebuvo dedami nė į vieną raštų rinkinį. Rengėjai stengėsi kuo išsamiau pateikti kūrinių vertimus į kitas kalbas. Kai kuriuose leidiniuose, pavyzdžiui, *Kristijono Donelaičio bibliografija* (1964), *Antanas Strazdas* (1969), *Mikalojaus Daukšos bibliografija* (1971), *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis* (1970), suregistruota sunkiai prieinama archyvinė dokumentinė

medžiaga įvairiomis kalbomis. Pagalbinėje bibliografijos leidinio dalyje pateikiama biografinė, memuarinė ir kritinė medžiaga. Joje atsispindi asmens kūrybos vieta kultūros sistemoje, įvairių sričių atstovų požiūris, tam tikro laikotarpio meno, literatūros ar mokslo problematika. Dažnai mokslo personalinių bibliografijos išteklių rengėjai stengdavosi pateikti tokią medžiagą, kuri parodytų *literatūrinį klimata, kuriame rašytojui teko dirbti* [19, 6], asmens populiarumą, jo kūrybos paplitimą. Leidiniuose buvo pateikiama gausi informacinė medžiaga, turinti svarbią reikšmę tyrinėjant asmens biografiją ir rengiant monografijas apie juos. Dokumentų bibliografinė charakteristika išsami: daugelyje pateikiamos anotacijos ir knygų turiniai. Prie bibliografinio įrašo specialiai žymima medžiaga, neperžiūrėta *de visu*. 1964 metais E. Lebedienės leidinyje *Kristijono Donelaičio bibliografija* pirmą kartą rengimo praktikoje bibliografiniame įrašė buvo nurodyta išlikusių rankraščių saugojimo vieta. 1969 m. V. Žuko ir P. Vitkauskienės parengtame leidinyje *Antanas Strazdas* anotacijose pateikta kūrinių istoriografija. Rengiant mokslo personalinius bibliografinės informacijos išteklius kaip patarėjai dalyvaudavo mokslininkai ir kultūros sričių atstovai, rengėjai bendradarbiaudavo su mokslo įstaigomis. Pats personalinis bibliografinės informacijos išteklius kartais tapdavo moksliniu tyrinėjimu. *Kristijono Donelaičio bibliografijos* anotacijose buvo pažymimi klaidingi samprotavimai, pažiūros ir vertinimai. Anotuojant kronikinę medžiagą bibliografijos

rodyklėje *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis* stengtasi sudaryti *jo kūrybos tyrinėjimo ir jos populiarinimo metraštį, kuris ne tik nurodytų šaltinius, bet ir pateiktų faktinių duomenų* [16, 8]. Mokslo personaliniuose bibliografinės informacijos ištekliuose buvo daroma tam tikra dokumentų bibliografinė atranka: dažniausiai neįtraukiami vadovėliai pradinėms mokykloms ir periodika vaikams.

Nuo 1976 m. ėmus sparčiai daugėti visų personalinių bibliografinės informacijos išteklių, o ypač į pagalbą mokslui, atkreiptas didesnis dėmesys į jų rengimo metodikos sudėtingumą, atrankos specifiką, subjektų savybes ir kt. Pastebima, kad personalinės bibliografinės ar biobibliografinės informacijos rengimo procese stiprus ryšys sieja struktūros elementus ir juos atitinkančias sąvokas, tad vieno iš jų pakeitimas sukelia ir kitų pokyčius. Personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai yra veiklos produktas, kurio funkcionalumas priklauso nuo to, kokie metodikos sprendimai ir technologiniai procesai buvo panaudoti rengiant jų sudedamąsias dalis. Remiantis evoliucinio modeliavimo principu matyti, kad jų įvairovė (spausdintiniai, rankraštiniai ir kt.) atskleidžia vystymosi procese veikiančią *pa-veldėjimo grandinės principą* [33, 85], kuris visada pasireiškia rengimo metodikos bei jų turinio (atspindžio objekto) aspektuose. Galima teigti, kad personalinių bibliografinės informacijos išteklių evoliucija rodo ne vystymąsi laike, o ištekliaus struktūroje: atskleidžiama žanrų įvairovė, kurioje atsispindi jų rengimo metodikos principai.

PERSONALINIŲ BIBLIOGRAFIJOS LEIDINIŲ TURINYS

Sovietmečiu personalinių bibliografijos leidinių sparčiai daugėjo: pirmuoju pokario dešimtmečiu buvo išleista 11 pavadinimų, o paskutiniuoju, iki Nepriklausomybės atgavimo, – 137 pavadinimai šios rūšies leidinių. 1948–1989 m. laikotarpiu išėjo 245 personaliniai bibliografijos leidiniai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Personalinių bibliografijos leidinių (1948–1989) pasiskirstymas pagal turinį

Praktinės veiklos sritis. Mokslų šaka (UDK seka)	Leidinių skaičius
Kultūra. Mokslas	1
Bibliografija, bibliotekininkystė	8
Žurnalistika	1
Filosofijos mokslai	13
Religija. Teologija	1
Ekonomika. Ekonomikos mokslai	4
Sociologija. Statistika	6
Politika. Politikos mokslai	10
Valstybė ir teisė. Teisės mokslai	–
Švietimas	10
Gamtos mokslai	7
Fizika	9
Matematika	1
Technika. Technikos mokslai	11
Sveikatos apsauga. Medicinos mokslai	5
Žemės ir miškų ūkis. Žemės ir miškų ūkio mokslai	6
Menas	20
Architektūra	4
Filologijos mokslai. Grožinė literatūra	66
Kalbotyra	7
Istorija. Istorijos mokslai	54
Geografija	1
Iš viso	245

Daugiausia pasirodė personalinių bibliografijos leidinių, skirtų filologams (66) ir istorikams (54); vidutiniškai – dailininkams ir kompozitoriams (20), filosofams (13), inžinieriams (11); negausiai – teologams, žurnalistams, tikslųjų mokslų atstovams ir medicams. Visi leidiniai informuoja daugiau kaip apie kelis šimtus žymių nagrinėjamojo laikotarpio ar praeities veikėjų: aukštųjų mokyklų dėstytojų, profesorių, akademikų, valstybinės premijos laureatų, poetų, rašytojų, menininkų, inžinierių, gydytojų, revoliucinio judėjimo dalyvių, ateistų ir kt. Remiantis sociologo Talcoto Parsonso nuomone, kad *tik jungiant faktus, apibendrinančius atskirus individus, turinčius asmeninį veiksma atitinkamoje socialinėje sistemoje, galima ją suprasti* [18, 72], galima suvokti personaliniuose bibliografijos leidiniuose pateiktos istorinės atminties fiksavimo, saugojimo svarbą ir atkūrimo galimybę juos panaudojant. Kai kurie personaliniai bibliografijos leidiniai vienam asmeniui parengti po keletą kartų: Mikalojui Konstantinui Čiurlioniiui – 6, Valentinui Bagdonui – 4, Petruui Cvirikai, Jurui Poželai, Antanui Sniečkui – 3. Dažniausiai naujų leidinių pasirodymas buvo susijęs su asmenų jubiliejinių datų minėjimu.

Dalies personalinių bibliografijos leidinių tikslas buvo atskleisti literatūrinius ryšius, kaip vieną iš *ypač aktualių tarybinio mokslo ir bibliografijos uždavinių* [30, 163], tad buvo rengiami specialūs darbai apie vieno ar kito rašytojo kūrinių vertimus į lietuvių kalbą, gyvenimo ir kūrybos nagrinėjimą lietuvių spaudoje. Tokios paskirties leidinių pasirodė apie rusų poetą Aleksandrą Puškiną (1950),

Maksimą Gorkį (1960) bei keletas nedidelių Valstybinės respublikinės bibliotekos parengtų atmintinių apie rusų rašytojus Antoną Čechovą (1954), Vladimirą Majakovskį (1955) ir kt.

Devintojo dešimtmečio pabaigoje, išaugus per metus išleidžiamų personalinių bibliografijos leidinių kiekiui, atsirado menkavertės šios rūšies bibliografijos produkcijos. 1987 m. didelę patirtį sukaupęs bibliografas S. Tomonis nurodė, kad *žymiems rašytojams, mokslininkams, visuomenės veikėjams skirtos stambios rodyklės, be abejo, yra labai vertingos <...> tačiau pradėta išleidinėti daugybė rodyklių, skirtų aukštųjų mokyklų dėstytojams, įvairių įstaigų vadovams jų jubiliejų ar kitomis progomis <...>, yra nedidelės apimties, jose skelbiama gana daug nereikšmingos medžiagos, yra nemaža atrankos, išdėstymo ir aprašo klaidų* [23, 11].

Personaliniai bibliografijos leidiniai buvo leidžiami teminėmis serijomis. Valstybinė respublikinė biblioteka 1953–1962 m. rengė rekomendacines serijas *Tarybų Lietuvos rašytojai* (parengtos bibliografijos rodyklės Vytautui Montvilai, Juliuui Janoniui, Petrui Cvirkai ir kt.), 1964 m. – *Žymieji Tarybų Lietuvos revoliucionieriai* (išleistas tik vienas leidinys, skirtas Eugenijai Tautkaitei). 1984 m. Vilniaus inžinerinis statybos institutas (dabar – Vilniaus Gedimino technologijos universitetas) pradėjo mokslo personalinių bibliografinės informacijos išteklių seriją *Mokslų daktarai*, leidžiamą iki šiol.

Nagrinėjamu laikotarpiu vyravo spausdintinių personalinių bibliografinės informacijos išteklių forma. Apie nespausdintinius

1965–1989 m. buvo informuojama leidiniuose *Tarybų Lietuvos mokslinėse bibliotekose sudarytų bibliografinių sąrašų suvestinė rodyklė*. Daug personalinių išteklių likdavo sąrašų ir kartotekų pavidalu. Kitų informacijos laikmenų šios rūšies informacijai fiksuoti buvo negausu, ypač buvo jaučiama informacijos prieinamumo akliesiems atskirtis. Neaišku, dėl kokių priežasčių per nagrinėjamąjį laikotarpį parengtas vienintelis leidinys brailio raštu apie Aklųjų sąjungos narį žurnalistą *Adolfą Venckevičių* (1989), išleistas kartu su spausdintiniu jo variantu.

PERSONALINIŲ BIBLIOGRAFIJOS LEIDINIŲ RENGĖJAI

Praktinės bibliografinės veiklos savitumą suformavo visuomeniniai politiniai pokyčiai, dėl kurių įtakos išryškėjo įvairialypė bibliografinės veiklos subjekto struktūra. Pasak O. Koršunovo, bibliografinės veiklos subjekto samprata *yra gana sudėtinga, nes apima praktinės veiklos sritį, kurioje veikia bibliografai – profesionalai, konkretus kolektyvas (bibliografijos skyriai, sektoriai, įstaigos, tarpusavyje susijusių bibliografijos tarnybų tinklas) ir neprofesionalai (mokslininkai, rašytojai, žurnalistai ir kt.)* [34, 145]. Personalinių bibliografijos leidinių rengimo ir leidybos darbą vykdė didelis skaičius profesionaliosios ir neprofesionaliosios bibliografinės veiklos subjektų (žr. 3 lentelę). Šioje srityje dirbo 44 įstaigos ir organizacijos bei 158 joms priklausantys bibliografai.

Bibliografijos leidinių rengimo ir leidybos planų vykdymą kontroliavo Bibliografinė komisija [23, 11]. Lietuvos bibliotekų

3 lentelė. Personalinių bibliografijos leidinių rengėjai ir (ar) leidėjai (1948–1989)

Rengėjas ir (ar) leidėjas	Skaičius	Leidinių skaičius
Aukštosios mokyklos	4	37
Bibliotekos	14	88
Mokslų įstaigos	5	58
Visuomeninės organizacijos	11	33
Kiti	15	38

bibliografinė veikla rengiant personalinius bibliografijos leidinius buvo numatoma perspektyviniuose operatyviniuose penkmečių ir septynmečių planuose [22, 6–7]. Vertingiausių veiklos rezultatų iš valstybinių įstaigų pasiekė bibliotekos, aukštosios mokyklos ir mokslų įstaigos, tačiau kitos – ministerijos, muziejai, skyriai, komitetai – dažnai buvo tik laikinieji bibliografinės veiklos subjektai, neįgiję didesnės praktikos šioje srityje. Aktyviai personalinių bibliografijos leidinių rengimo bare dirbo visuomeninės organizacijos: draugijos, klubai, valdybos, sekcijos ir kt. Veiklos rezultatai rodo, kad reikšmingiausių rezultatų pasiekta vykdant profesionaliąją bibliografinę veiklą. Vieną trečdalį visų šios rūšies leidinių pateikė įvairių tipų bibliotekos – jos per nagrinėjamąjį laikotarpį tokių leidinių parengė daugiausia. Produktiviausiai dirbo Valstybinė respublikinė biblioteka, kurios veiklos rezultatas yra 42 personaliniai bibliografijos leidiniai. Kita aktyviai šią veiklą vykdžiusi įstaiga – Mokslų akademijos centrinė biblioteka, kuri parengė 11 leidinių. Aukštosios mokyklos taip pat

skyrė nemažai dėmesio šiai veiklai. Rezultatyviai dirbo Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas (nuo 1990 m. – Vilniaus universitetas), kurio padaliniai parengė 18 leidinių, ir Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas – 13 leidinių. Personalinius bibliografijos leidinius rengė 5 mokslų įstaigos. Daugiausia, 52 leidinius, parengė Lietuvos mokslų akademija, o net pusę iš jų, 26 leidinius, jos padalinys Istorijos institutas. Šiai veiklai pirmenybę teikė ir kitos sovietmečiu veikusios mokslų įstaigos: Partijos istorijos institutas (parengė 7 bibliografijos rodykles) bei Sąjunginio sviesto ir sūrių pramonės mokslinio tyrimo instituto Lietuvos filialas (parengė 4 bibliografijos rodykles). Tarp 11 nagrinėjamųjų laikotarpiu veikusių visuomeninių organizacijų aktyviausios buvo Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, parengusi 10 leidinių, ir Tarybų Sąjungos filosofų draugijos Lietuvos skyriaus etikos sekcija – 7 leidinius. Sąjunginis autorinių teisių agentūros Lietuvos skyrius sovietmečiu parengė 16 smulkių personalinių bibliografijos leidinių, skirtų masinei informacijos apie lietuvių rašytojus, mokslininkus ir kompozitorius sklaidai. Ministerijos, rengdamos personalinius bibliografijos leidinius, daugiausia bendradarbiaudavo su įvairiomis įstaigomis. Jų veiklos rezultatas yra 13 leidinių. Beveik 40 proc. visų rengėjų buvo laikinieji bibliografinės veiklos subjektai, parengę po vieną ar keletą leidinių, kartais vertingų ir stambių, bet daugiausia reprezentacinės paskirties ar jubiliejų proga. Tai rodo šių informacijos išteklių populiarumą ir paplitimą visuomenėje.

Bibliografas buvo tam tikro kolektyvo darbuotojas, kurio veikla nukreipta to kolektyvo tikslams įgyvendinti. Kiekvienos šioje srityje dirbusios įstaigos ar organizacijos (kolektyvo) bibliografinės veiklos subjektus taip pat galima suskirstyti į individualius (kai leidinį rengė vienas bibliografas) ir kolektyvinius (kai buvo sutelkiama kolektyvo darbuotojų / bibliografų grupė tikslui įgyvendinti). Kolektyviniai bibliografinės veiklos subjektai (bibliografų grupės ar kolektyvai), priklausę įvairioms įstaigoms ir organizacijoms – bibliotekoms, aukštosioms mokykloms, mokslo įstaigoms, visuomeninėms organizacijoms, parengė 46, t. y. vieną šestąją dalį, nagrinėjamojo laikotarpio personalinių bibliografijos leidinių. 30 leidinių parengė du, 5 leidinius – trys kartu dirbę bibliografai. Kitą dalį leidinių parengė daugiau asmenų apimantys rengėjų kolektyvai, todėl jų pavardės leidiniuose nenurodytos. Taigi sovietmečiu personalinių bibliografinės informacijos išteklių rengimo srityje dirbo ir įvairiems įstaigų bei organizacijų kolektyvams priklausę gausi, 157 individualių profesionaliosios ir neprofesionaliosios bibliografinės veiklos subjektų (bibliografų), grupė. Analizė padėjo atskleisti savitą stilių šioje srityje turinčių bibliografų veiklą.

Nagrinėjamoju laikotarpiu produktyviausiai dirbę personalinių bibliografijos leidinių rengėjai vis dėlto buvo profesionaliosios bibliografinės veiklos subjektai. Tačiau matome ir išimčių. Istorikė Ona Adomnienė individualiai arba su kitais asmenimis parengė daugiausia – net 16 personalinių bibliografijos leidinių. Ji 1958–1981 m. Moks-

lą akademijos Istorijos instituto bibliotekoje dirbo bibliografinį darbą, 1970–1975 m. buvo šios bibliotekos vedėja. Tai rodo, kad neprofesionalioji bibliografinė veikla turi savo pranašumą ir leidžia pasiekti geresnių darbo rezultatų. Ją dažnai atlieka mokslo ar veiklos srities specialistai, operuojantys sukauptomis specialybės žiniomis, kurias sėkmingai pritaiko personalinių bibliografijos leidinių rengimo metodikoje: anotuojant, klasifikuojant ir kuriant pagalbinių tekstą.

Aktyviausiai dirbo LTSR valstybinės respublikinės bibliotekos bibliografas Stasys Tomonis, neprofesionalus bibliografas, baigęs teisės mokslus, bibliografo įgūdžių įgijęs praktikoje, parengė 9 personalinius bibliografijos leidinius. Jis 1953–1983 m. vadovavo LTSR valstybinės respublikinės bibliotekos Bibliografijos skyriui. Minėtame kolektyve dirbęs profesionalus bibliografas V. Žukas, parengęs penkis leidinius, savo prisiminimuose rašo: *I. Kisinas ragino mane sudaryti ir išleisti bibliografinę rodyklę, kuri reprezentuotų autorių kaip bibliografą. Tokiu „reprezentaciniu“ leidiniu buvo rekomendacinė rodyklė „Adomas Mickevičius“ (1955) [31, 27]. Didesnė dalis bibliografinės veiklos subjektų (72 proc.) per visą savo veiklos laikotarpį dalyvavo rengiant tik po vieną leidinį.*

Individualūs bibliografinės veiklos subjektai dažniausiai dalyvavo vienos, tačiau kartais ir keleto įstaigų ar organizacijų kolektyvinėje bibliografinėje veikloje. Profesionalūs bibliografai gerų rezultatų pasiekė bendradarbiaudami su įvairių mokslo, kultūros bei veiklos sričių specialistais, asmeninių archyvų savininkais ir kt. Tokio bendradarbiavimo

rezultatai – išsamios, didelės apimties bibliografijos rodyklės. Viena iš vertingiausių – *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis* (1970), kurią parengė Valerija Čiurlionytė-Karužienė, Simonas Egidijus Juodžis ir V. Žukas. Dalis bibliografų buvo kelių kolektyvų, dažniausiai bibliotekų ir visuomeninių organizacijų, mokslo įstaigų ir bibliotekų, bendradarbiai. Kai kurie bibliografai gilindavosi į tam tikros mokslo ar veiklos srities personalinių bibliografijos leidinių rengimo specifiką (daugiausia – žemės ūkio, filosofijos, technikos), tad dažnai bendradarbiaudavo keliuose artimų sričių kolektyvuose.

Nagrinėjama laikotarpiu vyravo nuostata, kad *racionaliam bibliografinio darbo organizavimui kartais būtinas keleto kolektyvų jėgų mobilizavimas* [23, 12], kaip viena iš perspektyviausių bibliografinės veiklos krypčių. Bibliografinio darbo kooperavimo ir koordinavimo funkcijas atliko Valstybinės tarpžinybinės bibliotekų komisijos Bibliografijos taryba (toliau – Bibliografijos taryba), koordinavusi bibliografijos leidinių leidybą, sudarinėjusi metinius ir perspektyvinius penkmečio bei kitus veiklos planus. Taip buvo bandoma išvengti dubliavimo rengiant visus, taip pat ir personalinius, bibliografijos leidinius. Su bibliografinės veiklos koordinavimu buvo siejamas veiklos kooperavimo klausimas. Suvestiniai perspektyviniai planai [23, 10] kartais padėdavo išvengti veiklos dubliavimo. Būdavo atvejų, kai personalinę bibliografijos rodyklę vienu metu rengė keli autoriai, tačiau sujungus jų darbą būdavo išleisti dideli, vertingi leidiniai. Taigi, vadovaudamiesi Bibliografijos tarybos nuro-

dymu, įstaigos ir organizacijos suburdavo kolektyvinės bibliografinės veiklos subjektus bendram, svarbesniam, rezultatui pasiekti – parengti didesnės apimties personalinę bibliografijos leidinį. Taip bendradarbiavo Valstybinė respublikinė biblioteka ir Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, Valstybinė respublikinė biblioteka ir LTSR savanoriška knygos bičiulių draugija, LTSR savanoriška knygos bičiulių draugija ir Vilniaus Mažvydo klubas, Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas ir Mokslų akademijos Istorijos institutas, Mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas ir Mokslų akademijos centrinė biblioteka, Mokslų akademijos centrinė biblioteka ir Tarybų Sąjungos filosofų draugijos Lietuvos skyriaus Etikos sekcija, Kultūros ministerija ir Valstybinė respublikinė biblioteka bei Vilniaus A. Mickevičiaus viešoji biblioteka, Partijos istorijos institutas ir Valstybinis leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetas bei Lietuvos TSR knygų rūmai ir kt. Tokios sovietmečiu kooperuotos veiklos rezultatas yra kartu parengti 26 personaliniai bibliografijos leidiniai. Buvo atvejų, kai ne visada bibliografinės veiklos koordinavimo praktika pasiteisindavo. Tai rodo nesėkminga bibliografinio žodyno *Lietuvių rašytojai* (1979) rengimo patirtis: *57 žmonės, dalyvavę šio žodyno parengiamajame darbe, pateikė labai įvairios kokybės ir įvairaus braižo medžiagą, <...> tai apsunkino redakcinės grupės darbą* [24, 12], todėl, nors žodyno pirmas tomas buvo išleistas net 30 tūkst. egzempliorių tiražu, dviejų dalių antras tomas taip ir liko rankraščiu.

PERSONALINIŲ BIBLIOGRAFIJOS
LEIDINIŲ LEIDYBOS YPATUMAI

Leidyba dažniausiai rūpinosi pačios juos parengusios įstaigos – bibliotekos, aukštosios mokyklos, mokslo įstaigos, visuomeninės organizacijos. Šios rūšies informacijos ištekliai nebuvo dažna leidyklų produkcija: po keletą išleido Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, „Mintis“, „Vaga“. Leidinių tiražavimas vyko keliais būdais: jie buvo spausdinami žinomose didelėse spaustuvėse arba dauginami vietiniais ar kitų institucijų rotaprintais. Rotaprintais leidinius dauginavo Valstybinė respublikinė biblioteka, Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, Mokslių akademijos institutai ir Centrinė biblioteka bei kitos įstaigos.

Nors visų personalinių bibliografijos leidinių tiražų nepavyko nustatyti, tačiau pagal turimus duomenis bendras sovietmečiu išleistų personalinių bibliografijos leidinių tiražas sudaro 141 932 egzempliorių. Pirmieji pokario personaliniai bibliografijos leidiniai, skirti revoliucinio judėjimo dalyviams ir politikos veikėjams, buvo leidžiami gana dideliais tiražais: 1948–1954 m. nuo 2000 iki 3000 egz., o 1986–1989 m. tapo gerokai mažesni – nuo 25 iki 500 egz. Gausus leidinio tiražas dažnai padėdavo valdančiosios partijos ideologijos sklaidai. Tai įrodo ir pirmoji pokariu pasirodžiusi rekomenduojamos literatūros bibliografijos rodyklė *Tarybų Sąjungos didvyris Marija Melnikaitė* (1948), kurios tiražas buvo net 5000 egzempliorių. Leidžiamų personali-

4 lentelė. Personalinių bibliografijos leidinių tiražo kismas (1948–1989)

Tiražas	Leidinių skaičius	1948– 1954	1955– 1960	1961– 1965	1966– 1970	1971– 1975	1976– 1980	1981– 1985	1986– 1989
Iki 100	61				1	3	18	28	11
101–200	35				1		5	18	11
201–300	27			1		1		15	10
301–500	33				1	1	17	5	9
501–800	7					3		4	
801–1000	9					3	1	5	
1001–2000	13	2	3		1	3	3	1	
2001–3000	13	2	3	2	2	2	1	1	
3001–5000	6	1	1	2			2		
5001–6000	1			1					
Nenurodytas	40	2	5	2	1	2	7	6	13
Leidinių skaičius	245	7	12	8	8	18	54	83	54

nių bibliografijos leidinių tiražo pokyčiai (žr. 4 lentelę) ypač išryškėjo nagrinėjamojo laikotarpio pabaigoje.

Vienas iš gausiai leistų masinių rekomendacinių (patariamųjų) personalinių bibliografinės informacijos išteklių buvo lankstiniai, atmintinės (atmenos) ir katalogai. Lietuvių kompozitoriams skirti šešių puslapių lankstiniai. Pažymėti įrašu „dalijami nemokamai“, jie sėkmingai tenkino masinio vartotojo poreikius. Šių leidinių vidinė struktūra nesudėtinga: pateikta trumpa asmens biografija ir kūrinių sąrašas. 1970, 1971, 1976 m. jie turėjo didelį – 1000 egzempliorių – tiražą. Ypač populiarūs tapo sąjunginės autorių teisių agentūros Lietuvos respublikinio skyriaus 1979–1986 m. leisti 10 puslapių lankstiniai – rekomendaciniai personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai, atlikę švietimo misiją, skirti Lietuvos rašytojams ir mokslininkams. Jie taip pat tenkino masinio vartotojo poreikius: buvo leidžiami 500 egzempliorių tiražu ir platinami nemokamai. Nemažai dėmesio sulaukė, kultūrinę ir šviečiamąją paskirtį atliko kiti, mažos apimties (iki 9 puslapių), rekomendaciniai personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai – atmintinės ir katalogai, leisti gausiu, iki 1000 egzempliorių, tiražu. Galima pažymėti, kad personalinių bibliografijos leidinių tiražo dydis dažnai būdavo nulemtas ir ideologinio aspekto: pavyzdžiui, 1979 m. sąjunginė autorių teisių agentūra rašytojui, politikos veikėjui Juozui Baltušui skirtą personalinę bibliografijos rodyklę išleido 5000 egzempliorių tiražu, o akademikui fizikui Jurui Poželai – tik 400.

Gerokai šoktelėjus leidinių skaičiui, per paskutinį dešimtmetį iki Nepriklausomybės atgavimo tiražai labai sumažėjo. Dominuojantys tapo leidiniai, kurių tiražai buvo nuo 25 iki 100 egzempliorių.

IŠVADOS

Personalinio bibliografijos leidinio baigtumą ir asmenybės atskleidimo vientisumą jame garantuoja pateikėjo, arba subjekto – bibliografo, apibūdinamojo objekto – žymios asmenybės, arba veikėjo, ir adresato – vartotojo, arba skaitytojo, vienovė. Bibliografijos raidos veiksniai (socialiniai, kultūriniai, organizaciniai, istoriniai, nacionaliniai ir kt.) turėjo įtakos personalinių bibliografinės informacijos išteklių socialinei paskirčiai. Pirmieji nagrinėjamuoju laikotarpiu buvo pradėti rengti rekomendaciniai (patariamieji) bibliografinės informacijos ištekliai į pagalbą savišvietai, mokymui ir mokymuisi. Rekomendacinių (patariamųjų) personalinių bibliografinės informacijos išteklių šviečiamoji ir kultūrinė misija turėjo stiprų poveikį masiniam vartotojui. Šio žanro leidinių vidinė struktūra buvo nesudėtinga, leidiniai mažos apimties, patogūs naudoti, todėl, galima manyti, kad buvo labai paplitę (daugelis buvo dalijami nemokamai) ir jų informacinis poveikis nemenkas. XX amžiaus 7-ojo dešimtmečio viduryje, keičiantis vartotojų išsilavinimui ir interesams, pradėti rengti sudėtingos vidinės struktūros, platus objekto personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai į pagalbą mokslo tiriamajam darbui, o tai paskatino priimti naujus jų rengimo metodikos sprendimus. Bibliogra-

finės veiklos subjektas buvo daugialypis: tuo pačiu metu šalyje vykdoma profesionalioji ir neprofesionalioji bibliografinė veikla, joje aktyviai dalyvavo bibliotekos, mokslo ir mokymo įstaigos, visuomeninės organizacijos, o rengiant didesnės apimties, daugiau darbo sąnaudų reikalaujančius leidinius, buvo jungiamasi bendrai veiklai. Laikinas kolektyvas, jeigu jame buvo profesionalus bibliografas, garantavo gerą leidinio kokybę. Didelis bibliografinėje veikloje dalyvavusių

organizacijų ir įstaigų skaičius, nors kartais per visą savo veiklos laikotarpį parengdavo tik po vieną leidinį, rodo šios veiklos reikalingumą ir paplitimą visuomenėje. Bibliografijos partiškumo nuostatos labiausiai pastebimos rekomendaciniuose (patariamuosiuose) personalinės bibliografinės informacijos ištekluose. Mokslo personaliniai bibliografinės informacijos ištekliai, parengti nagrinėjamu laikotarpiu, šiandien yra vertingas mokslo ir kultūros istorijos šaltinis.

NUORODOS

1. *Antanas Strazdas*. Vilnius, 1969. 240 p.
2. *Antanas Vienuolis* (1882–1957). Kaunas, 1960. 56 p.
3. *Balio Sruogos raštų bibliografija*. Vilnius, 1970. 231 p.
4. BASIULIS, Jonas. Bibliografija per pirmąjį tarybų valdžios Lietuvoje dešimtmetį (1940–1950). *Knygotyra*, 1970, t. 1, p. 43–57.
5. BASIULIS, Jonas. Bibliografinių darbų leidimas. *Bibliotekų darbas*, 1967, nr. 2, p. 11–12.
6. *Ieva Simonaitytė*. Kaunas, 1962. 31 p.
7. JANONIS, Osvaldas. *Bibliografijos teorija*. Vilnius, 2009. 201 p.
8. JANONIS, Osvaldas. Dėl personalinių bibliografinių leidinių. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 4, p. 23–24.
9. JANONIS, Osvaldas. Lietuvos bibliografijos produkcija 1986–2000 metais: kiekybinė analizė. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 252–277.
10. JANONIS, Osvaldas. *Tarybų Lietuvos bibliografinė produkcija 1971–1985 m.* Vilnius, 1989. 91 p.
11. *Jovaras*. Vilnius, 1964. 39 p.
12. *Kazys Boruta*. Vilnius, 1978. 281 p.
13. MASLOV, Abraham. *Būties psichologija*. Vilnius, 2011. 342 p.
14. MATULAITYTĖ, Stasė. Gamtos mokslų personalinės bibliografijos raida Lietuvoje. *Knygotyra*, 1991, t. 17, p. 61–79.
15. MATULAITYTĖ, Stasė. Technikos ir žemės ūkio personalinė bibliografija Lietuvoje. *Knygotyra*, 1997, t. 24, p. 61–78.
16. *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis*. Vilnius, 1970. 682 p.
17. MUNCEY, Tessa. *Creating autoethnographies*. Los Angeles, 2010. 152 p.
18. PARSONS, Talcott. *The Structure of Social Action* [interaktyvus]. New York, 1937. 847 p. [žiūrėta 2011 m. gegužės 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.4shared.com/get/snph-HY6F/Parsons_Talcott_-_The_Structur.html>.
19. *Petras Cvirka*. Vilnius, 1974. 630 p.
20. POŠKUTĖ, Birutė. Bibliografų simpoziumas. *Bibliotekų darbas*, 1982, nr. 7, p. 26.
21. RAUDYTĖ, Nijolė. Personalinės bibliografinės informacijos specifika ir funkcijos. *Knygotyra*, 2012, t. 58, p. 181–196.
22. TOMONIS, Stasys; KIZIS, Povilas. Didžiųjų mūsų respublikos bibliotekų leidybi-

nė veikla septynmetyje. *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 8, p. 6–7.

23. TOMONIS, Stasys. Bibliografinės veiklos koordinavimas. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 1, p. 10–12.

24. TOMONIS, Stasys. Biobibliografiniai žodynai. *Bibliotekų darbas*, 1988, nr. 8, p. 12.

25. TOMONIS, Stasys. Mokslinis darbuotojas ir bibliografija. *Bibliotekų darbas*, 1976, nr. 3, p. 5–8.

26. TOMONIS, Stasys. Rekomendacinės bibliografijos leidinių panaudojimas Tarybų Lietuvoje. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1969, t. 7, p. 44.

27. TOMONIS, Stasys. Rekomendacinės bibliografijos problemos. *Bibliotekų darbas*, 1972, nr. 8, p. 20–22.

28. ŽUKAS, Vladas. Apie bibliografijos vystymo darbą. *Bibliotekų darbas*, 1962, nr. 11, p. 23.

29. ŽUKAS, Vladas. *Lietuviškieji literatūros bibliografijos šaltiniai*. Vilnius, 1979. 177 p.

30. ŽUKAS, Vladas. M. Gorkis lietuvių spaudoje. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 2, p. 163–170.

31. ŽUKAS, Vladas. Susitikimai su bibliografu I. Kisinu. *Bibliotekų darbas*, 1990, nr. 10, p. 27.

32. ДЕПЦОВА, Татьяна. *Библиографический метатекст в литературной рекомендательной библиографии*. Москва, 2001. 17 с.

33. КОЗЛЕНКО, Елена. Эволюционное моделирование в библиографоведении: из опыта применения [interaktyvus]. *Bibliosfera*, № 4, 2009, с. 83–87 [žiūrėta 2011 m. lapkričio 30 d.]. Prieiga per URL: <<https://dlib.eastview.com/browse/doc/HYPERLINKhttps://dlib.eastview.com/browse/doc/20968470>>

37. КОРШУНОВ, Олег; ЛИХОВИД, Татьяна; НОВОЖЕНОВА, Татьяна. *Библиографоведение: основы теории и методологии*. Москва, 2009. 336 с.

LITHUANIAN PERSONAL BIBLIOGRAPHIC PUBLICATIONS IN SOVIET PERIOD

NIJOLĖ RAUDYTĖ

Abstract

The article deals with the analysis of Lithuanian personal bibliographic publications issued within the period of 1948–1989. The analysis was performed by the author who followed statistical and analytical principles and it revealed the specifics of subjects, objects and results of this field of bibliographic activity. In Soviet times the number of personal bibliographic publications constantly increased and both professional and non-professional bibliographic work was

carried out in an active way. The analysis of contents of personal bibliographic publications demonstrated that in the Soviet period great attention was drawn to preparation and issue of personal bibliographic publications covering such spheres of activity as philological sciences, fiction and historical sciences. It was found out that the axiological function (regarding value and orientation) of personal bibliographic information was based on a social and pedagog-

ic aspect peculiar to the analyzed period. The personal bibliographic information prepared in the Soviet period nowadays may successfully perform the cognitive, scientific research and socialization functions. Thus, we see that the major part of personal bibliographic publications issued in the Soviet period have survived and were left in Lithuanian libraries though they underwent strong “cleaning of stacks” in

the first years of Independence and today they are used in case of necessity what proves their importance as of the source of history of science and culture. The article is aimed at carrying out the analysis of preparation, publishing and changes in the structure of Soviet-time personal bibliographic publications. The results of the analysis can be useful for science historians and specialists of bibliographic work.

Įteikta 2012 m. birželio mėn.

SAJŪDŽIO SPAUDOS PAVELDAS LIETUVOJE

VAIDA JANKAUSKAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
 Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
 El. paštas: vaida.jankauskaite@vpu.lt

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio spauda turėjo įtakos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui. Jos leidybos materialinių išteklių apribojimai lėmė kiekvieno leidinio egzemplioriaus išskirtinumą bei fizinės būklės trapumą dėl rengėjų, leidinių pavadinimų, popieriaus, formato, išleidimo ir kopijavimo būdų nuolatinės kaitos. Straipsnyje Sąjūdžio spauda nagrinėjama kaip spausdintinis paveldas, saugomas valstybiniuose Lietuvos archyvuose, bibliotekose, muziejuose ir privačių asmenų rinkiniuose. Bibliografiniu tyrimu nustatyta, kad smulkūs instituciniai Sąjūdžio spaudos telkiniai daugiausia susidarė iš privalomojo egzemplioriaus bei spontaniškų kultūros ir mokslo veikėjų dovanų, jie nėra išsamūs. Didžiausių rinkinių (pagal pavadinimų skaičių bibliofilo Žilvino Januškos ir pagal egzemplioriškumą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus) raidos istorijos tyrimas rodo nuoseklus, retrospektyvus komplektavimo ir asmeninės iniciatyvos svarbą išsaugant Sąjūdžio spaudą.

Reikšminiai žodžiai: Sąjūdžio spauda, spaudos paveldas, atminties institucijos, archyvai, bibliotekos, muziejai, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis.

Antrosios Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui lemiamą reikšmę turėjo Lietuvos gyventojų visuomeninio politinio judėjimo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (toliau – LPS) veikla 1988–1990 metais. Rytų Europoje 1989 m. pabaigoje LPS buvo masiškiausias ir organizuočiausias išsivadavimo iš tarybų valdžios judėjimas. Necenzūruota ir labai skaitoma jo spauda, žymėjusi naują laisvėjančios spaudos etapą, kvietė ir vienijo okupuotos šalies visuomenę taikiai ir teisėtai pasipriešinti ir siekti atkurti nepriklausomybę. Akivaizdi Sąjūdžio spaudos reikšmė Lietuvos Respublikos tapatumui skatina

išlikusius Lietuvos atminties institucijose ir asmeniniuose rinkiniuose spaudos telkinius inventorinti ir aktualinti, t. y. įpaveldinti. Sąjūdžio spauda taip pat yra vertingas istorinis humanitarinių ir socialinių mokslų šaltinis. Tačiau dėl intensyvios politinės veiklos LPS nariai ir Sąjūdžio spaudos leidėjai neskyrė pakankamai dėmesio išsaugoti archyvus ir spaudą. Vertingo LPS periodikos pirmųjų numerių reprodukcijų leidinio [34] rengėjo istoriko Romo Batūros manymu, *niekur oficialiai neturime pilno visos Lietuvos Sąjūdžio spaudos rinkinio* [48, 17]. Taigi, Sąjūdžio spaudos paveldo telkinių tyrimo

poreikis pagrįstas moksliniu ir visuomeniniu interesais.

Sąjūdžio spaudos publikuotos bibliografijos rodyklės ir mokslinių tyrimų, tarp jų ir knygotyrimų, taip pat neturime. Istoriografijoje Sąjūdžio spauda dažniausiai tirama kaip istorijos ir žurnalistikos šaltinis turinio (istorinių įvykių fiksavimo ir naujo žiniasklaidos etapo) požiūriu. Turėdami šiuos interesus tyrėjai epizodiškai nagrinėjo Sąjūdžio spaudos kūrimą, leidybą, platinimą. Istorikų įsitikinimu, neginkluoto antitarybinio pasipriešinimo tyrimų nėra daug, palyginti su kitomis Lietuvos istorijos temomis [53]. Be to, Sąjūdžio spauda dažnai tapatinama tik su pagrindine LPS periodika [59], neįskaitant vienkartinųjų bei rajonuose platintų leidinių.

Žurnalistikos tyrėjai Vytas Urbonas ir Jonas Bulota Sąjūdžio spaudą glaustai aptarė Lietuvos periodikos istorijos kontekste [59; 60; 61; 63]. Periodikos tyrėja Genovaitė Burneikienė pabrėžė, kad Sąjūdžio spaudos struktūros ir sisteminimo tyrimai yra būtini, nes oficialioje spaudos statistikoje ir bibliografijoje yra netikslumų, atsiradusių dėl to, kad kai kuri Sąjūdžio spauda nebuvo pristatyta į Knygų rūmus, kurie fiksavo šiuos duomenis ir saugojo šalies spaudos archyvą [49, 77].

Egidijaus Jaseliūno sovietmečio savilaidos (neoficiali, necenzūruojama, be autoriaus ir leidėjo žinios skaitytojų platinta spauda [52, 63]) tyrimuose fragmentiškai paminima ir Sąjūdžio spauda (iki 1989 metų) [51, 10]. Šio istoriko nuomone, savilaidos ir jos išlikusių kolekcijų knygotyrimų tyrimų bei apibendrinimų trūksta [52, 59]. Praėjus dvidešimtmečiui nuo LPS įkūrimo pasirodė

daugiau ir solidesnių jo istorijos mokslinių veikalų [54; 62], kuriuose iškeliamos visų Sąjūdžio spaudos komplektų neišlikimo ir prieinamumo problemos [62, 7]. Reikšminga naujausia istorikų, politologų ir sociologų monografija [47], nagrinėjanti ryšius tarp LPS, neformalių antitarybinių judėjimų ir asmenybių, prisidėjusių prie Sąjūdžio spaudos kūrimo.

Istoriko Nerijaus Šepečio nuomone, *Sąjūdžio epochos istoriografijoje tradicinės ribos tarp mokslinių veikalų, žurnalistinės publicistikos, aktyvių istorijos veikėjų memuarų ir politiškai nuspalvintų interpretacijų yra nusitrynę* [57, 36]. Taigi, objektyviam LPS istoriografijos vertinimui būtinas laiko nuotolis ir lyginamoji analizė.

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti LPS spaudos paveldo telkinį¹ sudėtį ir jų formavimosi raidą Lietuvos atminties institucijose ir privačiuose rinkiniuose. Sąjūdžio spauda laikomi LPS ir jo rėmėjų periodiniai ir vienkartiniai leidiniai (remiantis bibliografijos šaltiniais [20; 26; 31; 35; 41], reprodukcijų leidiniais [32; 34] ir *de visu* tyrimu nustatyti 134 pavadinimai²), leisti Lietuvoje ankstyvuojau Sąjūdžio laikotarpiu nuo 1988 m. birželio 13 d. (pirmojo leidinio) iki 1990 m. kovo 11 d. (Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo). Nuo tada pradėtas įgyvendinti Spaudos ir kitų masinės informacijos prie-

¹ Terminai „telkinys“ ir „rinkinys“ vartojami sinonimiškai.

² Informacija iš: JANKAUSKAITĖ, Vaida. *Sąjūdžio spaudos paveldas Lietuvoje*: magistro darbas. Mokslinė vadovė doc. dr. Alma Braziūnienė. Vilnius, 2012. 147 lap.

monių įstatymas, kuris užtikrino spaudos laisvę [50, 144].

SAJŪDŽIO SPAUDOS LEIDYBOS ASPEKTAI

1988 m. birželio 3 d. įkurta LPS Iniciatyvinė grupė, formaliai rėmusi naująją Michailo Gorbačiovo politiką, iš tikrųjų ėmė telkti piliečių pastangas ginti ir gaivinti nepriklausomą Lietuvą [58, 552]. Silpnėjanti cenzūra ir pertvarkos politika, deklaravusi demokratijos ir viešumo vertybes, sudarė sąlygas atsirasti ir plėtotis šalyje Sąjūdžio spaudai (1988–1990). Ši spauda įtraukė įvairaus išsilavinimo ir amžiaus visuomenės narius į LPS rėmėjus, didino jo įtaką ir populiarumą [62, 148]. LPS įkūrimas ir Sąjūdžio spaudos leidybos telkimas sostinėje Vilniuje buvo nulemtas intelektualų elito, dirbusio pagrindinėse mokslo ir kultūros institucijose. Kituose miestuose, anksčiau didesniuose ir vėliau mažesniuose, kūrėsi gamtosaugos, tremtinių, įvairių įstaigų grupės, rėmusios LPS ir leidusios Sąjūdžio spaudą (Kaune – 11 pavad., kituose miestuose – po vieną ar du pavad.). Sąjūdžio spaudos leidėjai ir kūrėjai, dažnai plačiosios visuomenės nariai ir pradėję žurnalistai, neturėjo pakankamos kompetencijos ir darbo demokratinėje žiniasklaidoje patirties [63, 67]. Kartu su Sąjūdžio spauda pradėjo eiti besikuriančių politinių ir visuomeninių judėjimų, partijų ir sąjungų leidiniai, iš pradžių leisti slapta, o 1989 m. pabaigoje jie tapo legalūs.

Pirmąją LPS Iniciatyvinės grupės leidinių *Informacinis pranešimas* pratęsė „Sąjūdžio žinios“, kurios tapo LPS Vilniaus tarybos,

vėliau LPS Seimo tarybos leidiniu. Jame pirmą kartą Lietuvoje buvo paskelbti svarbūs šalies valstybingumui dokumentai: Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai, Jungtinių Tautų organizacijos priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, UNESCO patvirtinti Žurnalistų etikos principai ir kiti. Taigi, Sąjūdžio spaudoje buvo publikuojami dokumentai, keliantys demokratijos, viešumo ir Lietuvos suvereniteto stiprinimo tikslus, kurių taip pat siekė ir LPS [56, 646].

Dalis Sąjūdžio spaudos atgavino XX a. pradžios tautinio atgimimo ir tarpukario periodinių leidinių pavadinimus, tęstinę numeraciją ir vinjetes, pavyzdžiui, *Mažoji Lietuva*, leista Mažosios Lietuvos lietuvių veikėjų draugijos 1932 m. ir LPS iniciatyvinės grupės Klaipėdoje (1988–1993).

„Minties“ leidykla buvo intelektinė LPS ir jo rėmėjų diskusijų būstinė [47, 172], kurioje išleisti LPS steigiamojo suvažiavimo leidiniai ir pirmieji *Atgimimo* numeriai. Jo redaktorius, LPS Iniciatyvinės grupės narys Romualdas Ozolas 1980–1989 m. dirbo „Minties“ leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju [47, 170]. Bendradarbiavusi su šia leidykla Motiejaus Šumausko spaustuvė išspausdino daugiausia Sąjūdžio spaudos (13 pavad.).

Dėl tarybų valdžios represinių organizacijų (KGB ir Glavlito) sukeltų biurokratinių ir finansinių kliūčių Sąjūdžio spauda keitė savo apimtį, periodiškumą bei kitus leidybinius duomenis, todėl jos klasifikavimas tipologiniu aspektu yra sąlygiškas. Gausiausia Sąjūdžio spaudos dalis yra nereguliarus periodiško masiniai politiniai keturių

puslapių apimties paprastai apipavidalinti laikraščiai, kuriuose vyrauja tekstas. Šie laikraščiai dažnai įvardyti *biuleteniais* ir *leidiniais* tik siekiant formalaus legalumo. Nedidelė Sąjūdžio spaudos dalis yra tęstiniai ir vienkartiniai leidiniai. Dauguma Sąjūdžio spaudos Vilniuje leista lietuviškai masiniam vidurinio ar profesinio išsilavinimo suaugusiam skaitytojui, o skirta tautinėms mažumoms, užsienio politikams ir žurnalistams – rusų, lenkų, vokiečių ir anglų kalbomis.

Sąjūdžio spaudos paklausa viršijo pasiūlą, pavyzdžiui, „Kauno aido“ naujo numerio tiražo Kaune nelikdavo per porą valandų [42, 44]. Pertvarkos laikotarpiu skaitytojai buvo imlūs necenzūruojamai informacijai ir norėjo dalyvauti naujos spaudos kūrime bei išdėstyti savo nuomonę, todėl redakcijoms gausiai siuntė laiškus su komentarais, pasiūlymais, atsiminimais, poezija [63, 66].

Sąjūdžio spaudos žurnalistų darbą nuo 1989 m. stengėsi koordinuoti Sąjūdžio informacinė agentūra – SIA, kuri vykdė Sąjūdžio spaudos mainus LPS viduje bei siuntė ją į užsienį lietuvių išeiviams bei tarptautinėms organizacijoms [42, 44]. Dauguma ankstyvosios Sąjūdžio spaudos pirmųjų numerių buvo savilaida, kurios tiražas išaugdavo, nes leidinys buvo platinamas ir dauginamas stichiška įvairia technika (rotatoriais, kopijavimo aparatais *Era*) pačių skaitytojų be autoriaus ir didesnės tarybų valdžios kontrolės [52, 59]. Šimtąūkstantinių tiražų Sąjūdžio spauda taip pat buvo pardavinėjama ir prenumeruojama.

Sąjūdžio spauda buvo spausdinama rašomąja mašinėle ir poligrafine technika

[59, 438]. Per vieno leidinio gyvavimo laiką gamybos būdai ir medžiagos dažnai kisdavo. Vadinasi, Sąjūdžio spaudos popieriaus ir dažų sudėtyje yra skirtingų cheminių medžiagų, kurios ilgainiui, skatina šios spaudos nykimą (tai patvirtina ir *de visu* tyrimas). Taigi, Sąjūdžio spaudos leidybos specifika buvo nulemta politinių įvykių.

SAJŪDŽIO SPAUDOS PAVELDO TELKINIŲ RAIDA IR SUDĖTIS

Straipsnyje tiriami Sąjūdžio spaudos paveldo instituciniai telkiniai, nustatyti iš istoriografijos, bibliografijos ir kitų šaltinių (daugiausia atsiminimų ir knygotyrinės biografikos). Identifikuotų telkinių įsigijimo būdų, šaltinių, dydžio, funkcionavimo socialinėje aplinkoje žymių ir fizinės būklės informacijos ieškota institucijų ir jų tinklų interneto svetainėse bei apklausiant atsakingus darbuotojus ir privačių rinkinių savininkus. Kai kurių telkinių sudėtis (bibliografiniai, statistiniai duomenys) buvo nagrinėta *de visu*, nes jų susiformavimo istorija nebuvo fiksuota institucijų skaitmeninėse ir spausdintinėse fondų paieškos sistemose. Toliau nagrinėjami Sąjūdžio spaudos paveldo telkiniai atminties institucijose egzemplioriškumo mažėjimo tvarka.

Archyvai. Iš Lietuvos valstybinių archyvų gausiausias Sąjūdžio spaudos paveldo telkinys yra Lietuvos valstybės naujajame archyve, kuriame dauguma saugomų dokumentų yra sukurti po 1990 metų. Iš jų Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija regioninės reikšmės dokumentu pripažino 1990 m. kovo 11 d. aktą „Dėl Lietuvos

nepriklausomos valstybės atstatymo“ [43]. Nuo 1994 m. šis archyvas gauna Sąjūdžio spaudos donacijas iš minėto akto signatarų (advokato Kazimiero Motiekos [24], filosofo Bronislovo Juozo Kuzmicko [4], ekonomisto Kazimiero Antanavičiaus [23]) palikimo. Šių asmenų politinės veiklos dokumentų fonduose saugomas ir išskaidytas Sąjūdžio spaudos paveldas. Jame išskirtinos K. Antanavičiaus marginalijos bei vienkartinis leidinys „LPS bendrosios programos ir įstatų projektai“ su dvidešimties asmenų autografais. Tikėtina, jog šie asmenys – LPS Seimo tarybos nariai, išrinkti LPS Steigiamajame suvažiavime 1988 m. spalį. Tebeveikiančio Sąjūdžio Vilniaus taryba nuo 1995 m. iki 2002 m. dalį istorinėje LPS būstinėje sukauptų rankraščių ir spaudos taip pat perdavė šiam archyvui [29].

Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomi kultūros ir meno įstaigų bei asmenų dokumentai, daugiausia iš XX amžiaus. Čia yra LPS Iniciatyvinės grupės nario ir Seimo tarybos pirmininko, Nepriklausomybės akto signataro, muzikologo Vytauto Landsbergio asmens veiklos dokumentai kartu su LPS spauda ir plakatais [45]. Profesoriaus marginalijų gausu biuletenyje „Ekspres informacija“, leistame 1990 m. vasarį, rengiantis paskelbti Lietuvos nepriklausomybę. Šio biuletenio operatyvumu ir dideliu išėjusių numerių skaičiumi galima paaiškinti gausų jo išlikimą archyvuose.

Kauno apskrities archyve tebetvarkomi LPS Kauno tarybos leisti ir padovanoti išsamūs „Kauno aido“ komplektai kartu su šios tarybos archyvu [30]. Lietuvos ypatingajame archyve gali būti išlikusių tik pavienių Sąjū-

1 lentelė. Lietuvos valstybinių archyvų Sąjūdžio spaudos paveldo telkinių palyginimas (bibliografinio tyrimo duomenys)

Archyvas	Egz.	Pavad.	Daugiausiai išlikę leidiniai	Formavimo metai	Pagrindinis įsigijimo šaltinis ir būdas	Unikalios žymės
Lietuvos valstybės naujasis	164	19	„Atgimimas“, „Ekspres informacija“, „Sąjūdžio žinios“	1994–2011	LPS ir jo narių (Nepriklausomybės Akto signatarų) dovanos	Dovanotojo K. Antanavičiaus marginalijos ir LPS Seimo narių tarybos autografai
Kauno apskrities	45	1	„Kauno aidas“	1995–2008	LPS Kauno tarybos dovana	Nenustatyta
Lietuvos literatūros ir meno	22	11	„Ekspres informacija“, „LPS bendrosios programos ir įstatų projektai“	2001–2005	LPS nario ir Nepriklausomybės Akto signataro V. Landsbergio dovana	Dovanotojo V. Landsbergio marginalijos

Iš viso valstybiniuose archyvuose – 231 egz., 24 skirtingi pavad.

džio spaudos iškarpu [43], nes KGB darbuotojai sekė LPS ir jo spaudos pagrindu rengė santraukas, apžvalgas ir tarnybinius raštus rusų kalba, bet pačių leidinių nesaugojo.

Kaip matyti iš 1 lentelės, archyvuose iš LPS narių donacijų (pagal teisės aktus tai nėra privaloma visuomeninei organizacijai ir privatiems asmenims) nuo 1994 m. tebesiformuoja Sąjūdžio spaudos paveldo telkiniai, integruoti į nepublikuotų dokumentų fondus. Todėl archyvų saugomo Sąjūdžio spaudos paveldo vertė auga, bet matomumas yra mažas.

Bibliotekos. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (toliau – LNB), kaip nacionalinė šalies publikuotų dokumentų saugykla ir archyvinis fondas (specialiai saugomas ateities kartoms), Sąjūdžio spaudos paveldo telkinį pradėjo formuoti privalomojo egzemplioriaus pagrindu (taip pat iš buvusių Knygų rūmų fondų nuo 1992 metų). Dėl dalies leidėjų neprofesionalumo ir finansinio nepajėgumo tebeformuojamas Sąjūdžio spaudos rinkinys nėra išsamus. Dėl lėšų trūkumo pati LNB retrospektyviai neieško Sąjūdžio spaudos paveldo [15]. Šis rinkinys papildomas tik mokslo ir kultūros veikėjų dovanomis. Iš jų didžiausia (tvarkoma, todėl tikslus skaičius neaiškus) į LNB pateko 2005 m. kartu su kaimyninių respublikų antikomunistine periodika (1988–1991) iš Aisčio I. Savukyno [14]. Šio buvusio Laisvės Lygos nario ir istoriko neoficialios spaudos kolekcionavimo veiklai galėjo turėti įtakos ir jo tėvas filologas Bronys Savukynas, dirbęs „Kultūros baruose“ [10]. Pažymėtina, kad ši Sąjūdžio spau-

dos donacija yra išsklaidyta LNB fonduose, viešai nefiksuojuant donatoriaus asmens. Taip prarandamas teminis regioninės reikšmės rinkinys *in corpore*. Mažesni LNB donatoriai: aktorius Algimantas Bružas, etnologas, bibliofilas Vacys Milius ir partizanas, lietuvių išeivis Švedijoje Jonas Pajaujis. Pastarojo asmens antspaudu žymėta asmeninė biblioteka LNB saugoma kaip kolekcija, neišskirstyta fonduose (tai pažymėta ir LNB elektroniniame kataloge). Kitų minėtų donatorių indėlis į Sąjūdžio spaudos paveldo telkinio formavimąsi turėtų būti taip pat matomas.

Vilniaus universiteto bibliotekos (toliau – VUB) darbuotojų, ypač Valdo Kibarto bei LPS ir Jaunimo paminklosaugos klubo aktyvisto, tuometinio istorijos studento Naglio Puteikio asmenine iniciatyva sukaupta didžioji VUB Sąjūdžio spaudos paveldo dalis yra Rankraščių skyriuje suformuotame Atgimimo spaudos fonde (F233). Tiriant šį Sąjūdžio spaudos paveldo telkinį ir jo istorinį kontekstą, atkreiptinas dėmesys į fonde esančius Nepriklausomybės atkūrimą liudijančius atsiminimus, pavyzdžiui, apie 1991 m. Sausio 13-osios tarybinės agresijos išpuolius, TSRS respublikų pertvarkos laikraščius (pavyzdžiui, Baltarusijos „Навіны“, spausdintas Lietuvoje), smulkiuosius spaudinius (informaciniai lapeliai, skelbimai, partijų programos, atsišaukimai ir kt.), „Atgimimo“ redakcijos 1995 m. perduotą korespondenciją (1988–1990 m. prenumeratorių laiška, užsakymų lapeliai ir kvitai) ir kt. Dalį Sąjūdžio spaudos paveldo sudaro VUB darbuotojų parūpintos kopijos, kurios 1990 m. formuojant fondą buvo prilygintos

originalams [17]. A. I. Savukynas 2000 m. siūlė VUB pirkti minėtąjį savo rinkinį, bet jis nebuvo įsigytas dėl tada jau suformuoto gausaus Sąjūdžio spaudos rinkinio [17]. VUB Spaudinių saugojimo skyriuje esama V. Miliaus rinkinyje (žymimas inicialais „VM“), tebeįpildomame giminaičių, taip pat yra Sąjūdžio spaudos. Įrištoje periodikoje yra profesoriaus ekslibrisų bei įrašų.

Klaipėdos universiteto bibliotekoje didžioji dalis Sąjūdžio spaudos (apie 47 pavad., 540 egz.) yra Retų spaudinių, kolekcijų ir rankraščių skyriuje (dr. Kazio Pemkaus biblioteka-archyvas). JAV lietuvių išeivis gydytojas ir bibliofilas K. Pemkus gaudavo Sąjūdžio spaudos *Eros* kopijų iš artimųjų ir Knygų rūmų, LNB, VUB darbuotojų [36]. Kaip dovana atgal į Lietuvą ir būtent šią biblioteką Sąjūdžio spauda kartu su visu K. Pemkaus dokumentiniu paveldu sugrįžo 1995 m. po susitikimo su JAV viešėjusiu universiteto rektoriumi Stasiu Vaitekūnu.

Tuometinės LTSR mokslų akademijos bibliotekos administracija 1988–1990 m. nepalaikė Senosios periodikos skyriaus iniciatyvos išsamiai sukomplektuoti respublikinę periodinę Sąjūdžio spaudą [5]. Ji buvo kaupta tik pavienių akademijos bibliotekos darbuotojų ir dabar saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos bendrosiose saugyklose ir Retų spaudinių skyriaus Senosios periodikos sektoriuje (2 pavad., 228 egz.).

Atkurto 1989 m. Kaune Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje Sąjūdžio spaudos rinkinys tebeįpildomas darbuotojų dovanomis ir saugomas daugiausia asmenų

kolekcijose (jos fiksuojamos elektroniniame kataloge) bei Retų ir senų leidinių rinkinyje (tik „Sąjūdžio žinios“). Donatoriai 1990–1993 m. taip pat buvo lietuvių išeiviai JAV ir publicistai (Bronius Kviklys, Jurgis Gimbutas ir Raimundas Mieželis, bendradarbiavę su šio universiteto Lietuvių išeivijos institutu) ir „Kauno aidą“ redaktorius Vidmantas Valiušaitis [37]. Didžiausia donacija (2010 m.) yra profesoriaus, literatūros ir spaudos istoriko, žurnalisto Leono Gudaičio.

Nemažas rinkinys Sąjūdžio spaudos buvo sukauptas LTSR Aukščiausiosios Tarybos (dabar Lietuvos Respublikos Seimo) skaitykloje, tuomet priklausiusioje LNB [1]. Tai pavyko padaryti iš prenumeratos ir Akto signatarų bei deputatų dovanų. Šiaulių universiteto bibliotekos Retų leidinių skyriaus fonde saugoma tik „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa“, o periodinių leidinių skaitykloje – kita Sąjūdžio spauda ir išsamūs „Atgimimo“ bei „Respublikos“ komplektai, kurie buvo greičiausiai suformuoti prenumeruojant, kaip ir Kauno technologijos universiteto bibliotekoje [2]. Lietuvos edukologijos universiteto bibliotekoje Sąjūdžio spaudos telkinys, kaip ir dauguma kitų, formavosi iš darbuotojų dovanų nuo 1988 metų. Naujusias jo papildymas vienu leidiniu buvo 2010 m. iš LPS Iniciatyvinės grupės narės ir pedagogės Meilės Lukšienės palikimo, jo dalis saugoma kaip kolekcija šioje bibliotekoje [13].

Istoriko, buvusio disidentu, Lietuvos Helsinkio grupės pirmininko, Lietuvos visuotinių žmogaus teisių gynimo deklaracijos signataro Viktoro Petkaus kolekcijoje,

2 lentelė. Lietuvos valstybinių bibliotekų Sąjūdžio spaudos paveldo telkinių palyginimas (bibliografinio tyrimo duomenys)

Biblioteka	Egz.	Pavad.	Daugiausia išlikę leidiniai	Formavimo metai	Pagrindinis išgijimo šaltinis ir būdas	Unikalios žymės
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo	1346	79	„Atgimimas“, „Respublika“, „Sąjūdžio žinios“	1988–2011	Privalomasis egz., kultūros veikėjų dovanos	Dovanotojo J. Pajaujo antspaudas
Vilniaus universiteto	1378	78	„Atgimimas“, „Ekspres informacija“, „Kauno aidas“	1989–2005	Universiteto darbuotojų, studentų dovanos	Dovanotojo V. Miliaus ekslibrisai, įrašai
Klaipėdos universiteto	677	52	„Atgimimas“, „Respublika“, „Mažoji Lietuva“	1988–1995	Dovanos, ypač K. Pemkaus	Nenustatyta
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių	446	17	„Atgimimas“, „Sąjūdžio žinios“	1988–1992	Bibliotekos darbuotojų dovanos	Nenustatyta
Vytauto Didžiojo universiteto	400	15	„Atgimimas“, „Kauno aidas“, „Sąjūdžio žinios“	1989–2010	Dovanos, ypač L. Gudaičio	L. Gudaičio antspaudas
Lietuvos Respublikos Seimo skaitykla	219	13	„Atgimimas“, „Respublika“	1988–1990	LTSR AT narių dovanos, prenumerata	Nenustatyta
Šiaulių universiteto	167	9	„Atgimimas“, „Respublika“	Nenustatyta	Nenustatyta	Nenustatyta
Kauno technologijos universiteto	72	1	„Atgimimas“	1988–1990	Pirkimas, prenumerata	Nenustatyta
Lietuvos edukologijos universiteto	20	5	„Atgimimas“, „Europa“	1989–2010	Universiteto darbuotojų dovanos	M. Lukšienės antspaudas
Mykolo Romerio universiteto	2	2	„Europa“, „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“	2010	V. Petkaus dovana	V. Petkaus ekslibrisai
Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto	Ne-nust.	Ne-nust.	Nenustatyta	1988–2012	Pirkimas, dovanos	–
Apskričių viešosios	Ne-nust.	Ne-nust.	Nenustatyta	1988–2012	Dovanos, privalomasis egz., prenumerata	Nenustatyta

Iš viso valstybinėse bibliotekose – 4727 egz., 82 skirtingi pavad.

saugomoje Mykolo Romerio universiteto bibliotekoje nuo 2010 m. [44], yra du LPS leidiniai (almanachas *Europa* ir *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*), pažymėti ekslibrisais.

Savo raida išsiskiria Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos (toliau – LLTIB) Sąjūdžio spaudos telkinys, nors jo sudėtis nėra aiškiai užfiksuota. Politinių pokyčių metu instituto administracija rėmė Sąjūdžio spaudos pirkimą ir mainus. Vėliau, 1990–1995 m., nebeplatinant šios spaudos, LLTIB siekė išsamiai sukomplektuoti Sąjūdžio periodiką, siūsdama daugkartinius prašymus ir priminimus daugiausia rajoninėms LPS rėmimo grupėms ir redakcijoms [12]. Tačiau redakcijos kartais jokio atsakymo neatsiūsdavo, nes, atsakingo bibliotekininko Prano Vasiliausko nuomone, jau nebeturėjo ankstesnių leidinių ar buvo nutraukę savo veiklą. LLTIB fondai taip pat buvo papildyti LPS informacinės agentūros (1992 m.) ir inžinieriaus Leonardo Pranaičio (2012 m.) dovanota Sąjūdžio spauda.

Sąjūdžio spaudos palikimo mainų su kitomis atminties institucijomis ir įpaveldinimo proga buvo neišnaudota Aleksandro Stulginskio universiteto bibliotekininkų. Jų teigimu: *Sąjūdžio žinios buvo nurašytos 2006 m. Bibliotekoje buvo 1988–89 m. nepilni komplektai, kurie buvo neprenumeruoti ir ne mūsų universiteto profilio leidiniai* [7]. Žinoma, sutvarkius ir įtraukus į fondų paieškos informacines sistemas Sąjūdžio spaudą, esančią Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių, Vilniaus apskričių ir kitose valstybinėse bibliotekose, Sąjūdžio spaudos

paveldo tyrimo objektas išsiplės. Lietuvos regionuose kurta Sąjūdžio spauda turėtų būti išsaugota ir kaip kraštotyros dokumentinis paveldas. Lieka dar vienas neatsakytas klausimas: ar išliko Brailio raštu Lietuvos aklųjų draugijos išleista Sąjūdžio spauda, kurios Lietuvos aklųjų bibliotekoje nėra [55]. Dalis tyrime identifikuotų LPS leidinių (savilaida, mažatiražiai ir kiti) yra saugoma bibliotekų retų spaudinių ir rankraščių skyriuose [27] (Klaipėdos universiteto, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Šiaulių universiteto, Vytauto Didžiojo universiteto, VUB) – tai rodo Sąjūdžio spaudą esant ypač vertingą spaudos paveldą, institucinių saugotojų išmanymą ir juridinį šio paveldo įpaveldinimą.

Bibliotekose daugiausia išliko „Sąjūdžio žinių“, „Atgimimo“, „Respublikos“ ir vienkartinio „Europos“ almanacho, skirtų respublikiniam platinimui, prenumeruotų ir aktyviai platintų per Lietuvos bibliotekų kolektorių, per kurį į bibliotekas pertvarkos metu taip pat pateko Šv. Rašto, nežinotų Lietuvos istorijos ir kultūros knygų [15]. Tačiau šiuo metu tarybinio laikotarpio fondai tvarkomi lėtai, todėl išlieka tikimybė atrasti daugiau Sąjūdžio spaudos, taip pat ir užsienio iševijos rinkiniuose. Sąjūdžio spaudos paveldo fizinė būklė yra vidutiniška, nes šie leidiniai yra dažnai skaitomi.

Muziejai. Veikiančios visuomeninės organizacijos Lietuvos Sąjūdžio tarybos Vilniaus sekretoriato neformalaus muziejaus rinkiniai planuojami perduoti Lietuvos nacionaliniam muziejui (toliau – LNM) [16]. Istorinėje LPS būstinėje įsikūrusiame muziejuje dalis archyvo ir Sąjūdžio spaudos

saugoma netinkamomis sąlygomis, jie nėra tvarkomi. Šis telkinys formavosi stichiškai (fiksuojami tik kai kurie donatoriai) iš LPS informacinės agentūros SIA, LPS narių ir politikų (pedagogo Vytauto Gaidamavičiaus, inžinieriaus Algio Rupainio, filologo Zigmo Zinkevičiaus) dovanų [11]. Skirtingų regionų LPS nariai tarpusavyje keisdavosi spauda, taip pat ir šioje būstinėje, taip ši spauda čia ir išliko. Iki šiol būstinės lankytojai tebedovanoja Sąjūdžio spaudos šiam neformaliai muziejui. Jo spaudos telkiniu taip pat buvo remtasi rengiant reprodukcijų leidinį [34].

LNM yra saugoma dalis svarbiausių valstybės kultūros vertybių [28]. Šio nacionalinio muziejaus Naujaisių laikų istorijos skyriaus rinkiniuose kaupiami Lietuvos istorijos eksponatai nuo pirmosios tarybinės okupacijos 1940 m. birželio 15 d. iki šių dienų [25]. LNM esantis LPS paveldas buvo praturtintas 2010 m., gavus „Atgimimo“ redakcijos pirmuosius kompiuterius ir kopijavimo aparatus iš redaktoriaus R. Ozolo. Skyriaus raštijos rinkinyje kartu su LPS smulkiaisiais spaudiniais ir kitais dokumentais Sąjūdžio spaudos paveldas buvo pradėtas formuoti iš LNM pirmtakų (Revoliucijos, Istorijos ir etnografijos, Religijų istorijos muziejų) darbuotojų pirkimų ir dovanų [16]. Iki šių dienų jos yra pagrindinis Sąjūdžio spaudos paveldo įsigijimo būdas (atsiradimas ir sudėtis yra fiksuoti tik LNM inventorinėse knygoje, jose informacijos paieška yra sudėtinga). Pagrindiniai Sąjūdžio spaudos donatoriai LNM yra LPS Iniciatyvinės grupės (Virgilijus Čepaitis, Alvydas Medalinskas, Arvydas Juozaitis), kitų miestų LPS rėmimo grupių

(Remigijus Grėbliūnas, Henrikas Sambora, Janina Kerpaitė, Gediminas Ilgūnas), Laisvės Lygos (vadovas Antanas Terleckas) nariai ir advokatas Juozas Čivilis [16].

Telšių rajone, Varniuose, veikiančio respublikinio Žemaičių vyskupystės muziejaus bibliotekos periodikos rinkinyje taip pat yra Sąjūdžio spaudos. Nuo 2008 m. ji gauta iš kraštiečių: pirmiau minėto LLTIB bibliotekininko (P. Vasiliausko), istorikų Stanislovo Gutauto ir Gintaro Šidlausko, pagrindžio spaudos leidėjo Domininko P. Akstino. Pažymėtina, kad šis muziejus, kaip ir LNM, turi sukaupęs antitarybinių organizacijų spaudos ir plakatų (1988–1993) [9].

Sąjūdžio spaudos taip pat yra tokioje, regis, neprofilinėje įstaigoje, kaip kad Jurbarko rajono savivaldybės remiama ne pelno viešoji įstaiga „Senovinės technikos muziejus“, įkurta 2004 m. Smalininkuose inžinieriaus Justino Stonio [33]. Jis, vadovaudamas vienam iš LPS žaliaraiščių būrių (LPS mitingų viešosios tvarkos sergėtojų) Vilniuje, rinko ir savo kolekcijos antspaudu žymėjo Sąjūdžio spaudą, kurios vėliau gavo ir iš privačių asmenų.

Panevėžio miesto savivaldybės Panevėžio kraštotyros muziejaus periodikos ir dokumentų rinkiniuose saugomo Sąjūdžio spaudos paveldo dalis aktualinama „Paspriešinimo sovietinei okupacijai“ ir „Sąjūdžio“ ekspozicijoje, įkurtoje 2004 m. buvusioje LPS Panevėžio miesto iniciatyvinės grupės būstinėje. Ši telkinį kartu su LPS archyvu padovanojo buvęs sąjūdielis inžinierius Algirdas Blažys [22].

Telšių rajono savivaldybės Žemaičių muziejaus „Alka“ kraštiečių ir muzieji-

3 lentelė. Lietuvos valstybinių muziejų Sąjūdžio spaudos paveldo telkinių palyginimas (bibliografinio tyrimo duomenys)

Muziejus	Egz.	Pavad.	Daugiausia išlikę leidiniai	Formavimo metai	Pagrindinis įsigijimo šaltinis ir būdas	Unikalios žymės
Lietuvos nacionalinis	362	48	„Aušrinė“, „Ekspres informacija“	1988–2008	LNM darbuotojų ir LPS narių dovanos	Nenustatytų asmenų marginalijos
Lietuvos Sąjūdžio tarybos Vilniaus sekretoriato	454	28	„Ekspres informacija“, „Sąjūdžio žinios“	1988–2011	Likusi LPS informacinės agentūros SIA leistos spaudos dalis, LPS narių ir būstinės lankytojų dovanos	Z. Zinkevičiaus antspaudas
Žemaičių vyskupystės	381	27	„Kauno aidas“, „Sąjūdžio žinios“	2008–2011	Kraštiečių ir kolekcininkų dovanos	–
Senovinės technikos muziejus	263	25	„Atgimimas“, „Sąjūdžio žinios“	2004	Muziejaus savininko dovana	J. Stonio antspaudas
Panevėžio kraštotyros	232	14	„Atgimimas“, „Laisvas žodis“, „Sąjūdžio žinios“	2006	Panevėžio LPS tarybos nario dovana	–
Žemaičių muziejus „Alka“	120	14	„Atgimimas“, „Sąjūdžio žinios“	1988–1990	Telšių rajono LPS narių, muziejaus darbuotojų dovanos	–
Šiaulių „Aušros“	188	13	„Sąjūdžio žinios“	1988–2005	Šiaulių LPS narių, muziejaus darbuotojų dovanos	–
Žemaičių dailės	78	3	„Atgimimas“	2006–2010	Muziejininko P. Grigolos palikimas	–
Mažosios Lietuvos istorijos	29	3	„Mažoji Lietuva“	1988–1990	Muziejaus darbuotojų dovanos	Nenustatyta
Iš viso valstybiniuose muziejuose – 2107 egz., 63 skirtingi pavad.						

ninkų pastangomis LPS paveldo telkinys Istorijos skyriaus rinkiniuose formavosi 1988–1992 m. kartu su kita fragmentiškai renkama pertvarkos periodika, gauta, pavyzdžiui, iš tarybinės Estijos [3].

Respublikiniame Šiaulių „Aušros“ muziejuje nuo 1988 m. saugomas LPS paveldas kartu su Šiaulių LPS tarybos smulkiaisiais spaudiniais, plakatais, neskelbtais dokumentais ir mingų vėliavomis bei ženkliais. Telkinio donatoriai yra muziejininkai ir Šiaulių apskrities LPS nariai: žurnalistė, „Savaitės krivulės“ redaktorė Irena Vasinauskaitė, inžinierius Zigfridas Orentas, Marius Danazas, inžinierė Laimutė Stokaitė ir pedagogė Stanislava Lovčikaitė, redagavusi Pakruojo iniciatyvinės grupės leidinį „Langas“.

Plungės rajono savivaldybės 1994 m. įsteigto Žemaičių dailės muziejaus bibliotekos retųjų spaudinių rinkinyje [46] saugoma Sąjūdžio spauda, perduota kraštiečio Povilo Grigolos paveldėtojų [8]. P. Grigola buvo Simono Daukanto bibliofilų klubo narys ir šio muziejaus darbuotojas, jo asmeninė biblioteka kartu su dar likusia Sąjūdžio spauda, tikėtina, gali būti saugoma giminaičių [6].

Klaipėdos miesto savivaldybės Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus Istorijos skyriaus rinkinyje esantis Sąjūdžio spaudos paveldas liudija Klaipėdos LPS istoriją. Telkinys neišsamus, buvo surinktas muziejininkų kartu su kita to meto periodika, pavyzdžiui, leista opozicinės LPS organizacijos „Jedinstvo“ (rus. Единство).

Muziejininkų profesionalų kruopščiai saugomas kaip fizinis istorijos liudininkas Sąjūdžio spaudos paveldas, susitelkęs Vakarų

Lietuvoje, pasižymi išsamiais respublikinio platinimo leidinių komplektais.

Privatūs rinkiniai. Tyrimo metu Sąjūdžio spaudos paveldo rasta dviejuose privačiuose rinkiniuose. Vienas jų priklauso vilniečiui Žilvinui Januškaitiui, M. Mažvydo bibliofilų klubo nariui [18]. Ž. Januška siekia surinkti visos iki šių dienų Lietuvoje leistos periodikos pavyzdžių [19, 174]. Šiuo tikslu bibliofilas parengė skaitmeninį periodikos katalogą [20], kuriame atskleistos tikslios pirmųjų numerių antraštės ir paantraštės. Šių leidinių dauguma jau sukaupta asmeninėje Ž. Januškos bibliotekoje. Biblioteka gerai tvarkoma, leidiniai saugomi nuolat gerai kontroliuojamomis sąlygomis. Joje taip pat yra neperiodinės ir smulkiosios Sąjūdžio spaudos bei dubletų (tikslus skaičius nėra aiškus) [21]. Aktyviausiai rinkinys buvo kaupiamas (mainant, perkant, prenumeruojant) iki 1997 metų. Ž. Januška taip pat dalyvavo LPS žaliaraiščių veikloje. Dalį rinkinio jis gavo iš bibliofilo Gintauto Trumpio, kuris nuo 1995 m. nebekaupia periodikos [19, 177]. Ž. Januškos Sąjūdžio spaudos paveldo rinkinio vertę rodo tas faktas, kad 2005 m. jis pateikė faksimiliniam leidiniui [34] keletą pirmųjų Sąjūdžio spaudos numerių, kurių rengėjai nerado jokiuose instituciniuose ir asmeniniuose rinkiniuose. Bibliofilo nuomone, ši faksimilinė publikacija gana išsamiai atskleidžia Sąjūdžio spaudos istoriją, nors liko leidinių, kurių nė vieno numerio nepavyko reprodukuoti.

Muziejininkas ir etnologas Šarūnas Šimkevičius taip pat kolekcionuoja Sąjūdžio spaudą [39]. Jis siekia surinkti po vieną eg-

zempliorių kiekvieno pavadinimo lietuviškos ir kitakalbės Lietuvos periodikos, leistos nuo 1760 m. iki 1944 m., bei gimtajame Dzūkijos krašte abiejų Lietuvos nepriklausomybių metais išleistos periodinės spaudos [38, 271]. Š. Šimkevičiaus antspaudu žymimos

asmeninės bibliotekos rinkinyje daugiausiai yra „Atgimimo“, „Sąjūdžio žinių“ ir „Alytaus sąjūdžio“ numerių, prenumeruotų, pirktų ir kauptų mainais 1988–1990 metais. Šiuo metu rinkinys pildomas pasyviau. Dupletiniais numeriais ir naujais pavadinimais

4 lentelė. Sąjūdžio spaudos paveldo telkinių lyginamoji analizė (bibliografinio tyrimo duomenys)

Telkinių savininkai	Formavimo metai	Pagrindinis įsigijimo šaltinis ir būdas	Išlikę egz. / iš jų didžiausio skaičiaus savininkas	Išlikę skirtingi pavad. / iš jų didžiausio skaičiaus savininkas	Pavadinimas leidinių, kurių egz. išlikę daugiausia	Vertę didinančios unikalios žymės
Valstybės archyvai	1994–2011	LPS Iniciatyvinės grupės narių dovanos	231 / Lietuvos valstybės naujasis archyvas (164)	24 / Lietuvos valstybės naujasis archyvas (19)	„Sąjūdžio žinios“	Dovanotojų (V. Landsbergio, K. Antanavičiaus, LPS Seimo tarybos narių) marginalijos ir autografai
Valstybės bibliotekos	1988–2012	Bibliotekų darbuotojų, mokslininkų ir kultūros veikėjų dovanos, prenumerata	4727 / VUB (1378)	82 / LNB (79)	„Atgimimas“, „Respublika“, „Sąjūdžio žinios“	Dovanotojų (V. Miliaus, V. Petkaus, J. Pajaujo, M. Lukšienės) antspaudai, ekslibrisai
Valstybės muziejai	1988–2011	Muziejų darbuotojų ir kultūros veikėjų dovanos	2107 / Sąjūdžio būstinė (454)	63 / LNM (48)	„Sąjūdžio žinios“	Z. Zinkevičiaus, J. Stonio antspaudai, nenustatytų asmenų marginalijos
Privatūs rinkiniai	1988–2011	Sąjūdžio spaudos platinimo vietos, pirkimas, mainai, privatūs asmenys	1153 / Ž. Januška (816)	84 / Ž. Januška (84)	„Sąjūdžio žinios“	Š. Šimkevičiaus antspaudas
Iš viso Lietuvoje – 8218 egz., 120 pavad.						

Ž. Januška mainosi ir su Š. Šimkevičiumi, todėl jų surinkti Sąjūdžio periodinės spaudos pavadinimai iš esmės sutampa. Š. Šimkevičius minėjo, kad negali užtikrinti tinkamų laikymo sąlygų, tad ateityje rinkinį padovanos Alytaus kraštotyros muziejui, kuriame dirba.

Identifikuoti, bet kol kas neprieinami ar mažiau žinomi privatūs Sąjūdžio spaudos paveldo rinkiniai priklauso biologui, bibliografui ir bibliofilui Algimantui Jakimavičiui, žurnalistikos tyrėjo, bibliofilo Jono Bulotos paveldėtojams, LPS nariams: Zigmui Vaišvilai, LPS metraštininkei Angonitai Rupšytei, Romualdui Ozolui. Vienos Sąjūdžio spaudos paveldo kolekcijos (nebeformuojamo rinkinio) likimas taip pat nėra aiškus – tai inžinieriaus, žymaus bibliografo ir bibliofilo, XXVII knygos mėgėjų draugijos nario Juliaus Tamošiūno asmeninėje periodikos kolekcijoje buvusi Sąjūdžio spauda [40, 4].

IŠVADOS

Šis straipsnis yra pirmasis Sąjūdžio spaudos paveldo tyrimas, kuris LPS istorijos ir spaudos paveldo tyrėjams galėtų būti atskaitos taškas išsamiems to laikotarpio tyrimams. Sąjūdžio spaudos paveldo telkiniai buvo nustatyti trijuose Lietuvos archyvuose, vienuolikoje bibliotekų, devyniuose muziejuose ir dviejų privačių asmenų rinkiniuose. Didžiausias pagal pavadinimų skaičių rinkinys priklauso bibliofilui Ž. Januškai, antroje vietoje – LNB, trečioje – VUB. Daugiausia išliko *Sąjūdžio žinių* – pirmojo LPS leidinio, platinto visoje Lietuvoje. Pagal egzempliorių skaičių didžiausias Sąjūdžio spaudos paveldo

telkinys yra VUB, antrasis – LNB, trečiasis – Ž. Januškos. Ketvirtoje vietoje pagal šiuos abu požymius yra LNM ir Sąjūdžio būstinės muziejus. Lietuvos archyvai nesiekia specialiai kaupti publikuoto paveldo, todėl turi mažiausiai Sąjūdžio spaudos. Inventorinti telkiniai papildo ir dubliuoja vieni kitus, bet apima tik 90 proc. nustatytų Sąjūdžio spaudos pavadinimų. Nagrinėtų Lietuvos atminties institucijų ir privačių asmenų Sąjūdžio spaudos paveldo telkiniuose yra po keletą išlikusių vienetinių pavadinimų ir periodikos numerių, kurie tampa unikumais.

Tyrimo metu buvo prieita prie išvados, kad intensyviausias Sąjūdžio spaudos kaupimas vyko jos kūrimo ir platinimo metu 1988–1990 m., perkant ir gaunant dovanų Lietuvos muziejuose ir bibliotekose (kai kurios iš jų prenumeruodavo ir gaudavo privalomąjį egzempliorių). Sąmoningas ir kryptingas Sąjūdžio spaudos komplektavimas vyko 1988–1990 m. LNB, LNM, VUB Rankraščių skyriuje bei LLTIB. Šią situaciją paaikškina privalomojo egzemplioriaus rinkimo priedermė (LNB), asmeninė kai kurių darbuotojų, suvokusių istorinį momentą, iniciatyva (LLTIB, LNM, VUB), administracijos paskatinimas ir finansavimas (LLTIB). Kitų nustatytų telkinių institucijų vadovų draudimai, orientacija tik į savo komplektavimo profilį, pačių darbuotojų baimė ir nenuovoka kaupti tuomet antitarybinę, dažnai stichiškai platintą Sąjūdžio spaudą lėmė paveldo telkinių pavadinimų ir egzempliorių neišsamumą. Šios priežastys taip pat paskatino nekaupiti ar vėliau net nurašyti Sąjūdžio spaudą. Sumažėjus Sąjūdžio spaudos aktualumui, vėliau ji

komplektuota pasyviau: mainais, dovanomis bei pirkimais (tik asmeniniai ir LLTIB). Nuo 1994 m. archyvai pradėjo saugoti Sąjūdžio spaudą kartu su kitais dovanojamais dokumentais. Didžiausia Sąjūdžio spaudos kolekcija buvo 1995 m. padovanota Klaipėdos universiteto bibliotekai kartu su K. Pemkaus biblioteka-archyvu.

Nuo 1999 m. iki šių dienų instituciniai ir asmeniniai Sąjūdžio spaudos telkiniai papildomi pavieniais mainais ir dovanomis, iš kurių pažymėtinos: J. Stonio (2004 m. Senovinės technikos muziejui) A. I. Savukyno (2005 m. LNB) ir P. Vasiliausko (2008 m. Žemaičių vyskupystės muziejui). Galima numanyti, kad ateityje instituciniai telkiniai atsiras ar pagausės taip pat tik iš kultūros ir mokslo veikėjų savanoriškų donacijų ar palikimo. Privačių Sąjūdžio spaudos rinkinių pildymo pasyvumas aiškintinas naujų komplektavimo šaltinių trūkumu ir savininkų domėjimusi kitu spaudos paveldu.

Tyrimo metu išaiškėjo, kad asmenų sprendimai saugoti Sąjūdžio spaudą buvo nulemti jų dalyvavimo LPS, profesijos (istorija, leidyba, žurnalistika bei kitos) ir bibliofilinių interesų. Suvokę paveldo išsaugojimo ateities kartoms svarbą, dalis šių asmenų sukauptą Sąjūdžio spaudą iš karto tuo metu ar vėliau perdavė toms atminties institucijoms, kurias pasirinko dėl asmeninių ir profesinių ryšių su darbuotojais, miestais ir geografinio artumo.

Sąjūdžio spaudos paveldui daugiau istorinės vertės bei unikalumo suteikia donacijos, proveniencijos ir marginalijos, kurias atminties institucijos turėtų būti suinteresuotos

fiksuoti ir į Sąjūdžio spaudos paveldą įvelgti ne tik kaip į informacijos šaltinį, bet ir kaip į unikalų paveldo objektą.

Nustatyta, kad muziejuose dėl tinkamiausių saugojimo sąlygų Sąjūdžio spaudos paveldo natūralus senėjimas yra lėčiausias. Bibliotekų bendruosiuose fonduose esančio ir dažnai skaitomo Sąjūdžio spaudos paveldo būklė kinta greičiausiai.

Siekdamos įpaveldinti LPS spaudos paveldą Lietuvos atminties institucijos turėtų geriau vykdyti savo valstybinę misiją ir pirmiausia suinventorinti visą turimą Sąjūdžio spaudą, parengti Sąjūdžio spaudos rodyklę³, taip pat ieškoti galimybių papildyti telkinius (tarkim, iš privačių rinkinių ar antikvariatų) ir juridiskai įteisinti šio paveldo vertę (atrinkti ir daugiau jo perkelti į retų spaudinių ir rankraščių padalinius).

Straipsnio autorė dėkoja Lietuvos atminties institucijų darbuotojams ir privačių rinkinių savininkams už suteiktą informaciją ir konsultacijas.

³ Rengiant savarankišką teminę bibliografijos priemonę reikėtų ištirti Sąjūdžio spaudos paveldo telkinius *de visu* ir apklausti redaktorius, kurie žinotų leidiniuose nepaskelbtus ir dinamiškus duomenis. Tiriant šį paveldą būtina atsižvelgti į Sąjūdžio spaudos sampratos skirtumus istoriografijos ir bibliografijos šaltiniuose. Spaudos paveldo telkinių inventorinimo ir aktualinimo sektinu pavyzdžiu galėtų būti sąvadas *Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai* (Vilnius, 2010), kuriame apie kiekvieną leidinį (1940–1989) pateikiama detali leidybos, platinimo ir saugojimo vietos informacija, Alberto Ruzgo surinkta per trisdešimt metų.

NUORODOS

Šaltiniai

1. AGLINSKAITĖ, Rima. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Parlamentinių tyrimų departamento Bibliografinės informacijos skyriaus specialistės pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. sausio 6 d. [žiūrėta 2012 m. sausio 6 d.]. Autorės archyvas.

2. ANDRIUŠKEVIČIENĖ, Alina. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Kauno technologijos universiteto bibliotekos Komplektavimo skyriaus vedėjos pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. kovo 26 d. [žiūrėta 2012 m. kovo 26 d.]. Autorės archyvas.

3. BARTKIENĖ, Regina. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. [Žemaičių muziejaus „Alka“ Istorijos skyriaus vedėjos] pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. sausio 27 d. [žiūrėta 2012 m. sausio 27 d.]. Autorės archyvas.

4. *Bronislovas Juozas Kuzmickas*: asmens dokumentų fondas. Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 5, ap. 1, b. 252, b. 323, b. 598, visi lapai.

5. DĖNIENĖ, Laima. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Buvusios Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Senosios periodikos skyriaus vedėjos pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. balandžio 20 d. [žiūrėta 2012 m. balandžio 20 d.]. Autorės archyvas.

6. GAUČIENĖ, Rita. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Žemaičių dailės muziejaus bibliotekos vedėjos pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. sausio 4 d. [žiūrėta 2012 m. sausio 4 d.]. Autorės archyvas.

7. GRIGAITĖ, Jolanta. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Aleksandro

Stulginskio universiteto bibliotekos Komplektavimo sektoriaus vadovės pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. kovo 26 d. [žiūrėta 2012 m. kovo 26 d.]. Autorės archyvas.

8. GRIGOLA, Povilas. Apie asmeninę biblioteką. Iš *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas*. Sudarė Domas Kaunas. Vilnius, 2001, p. 44–47.

9. GUSTYTĖ-IVINSKIENĖ, Jurgita. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. [Žemaičių vyskupystės muziejaus vyr. muziejinių archyvui ir bibliotekai] pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. vasario 10 d. [žiūrėta 2012 m. vasario 10 d.]. Autorės archyvas.

10. *Interviu su Aisčiu I. Savukymu*. 2012 m. sausio 31 d., užrašai. Autorės archyvas.

11. *Interviu su Genute Vaišnorieni*. Lietuvos Sąjūdžio Vilniaus sekretoriatas, 2011 m. gegužės 17 d., užrašai. Autorės archyvas.

12. *Interviu su Pranu Vasiliausku*, LLTI bibliotekos darbuotoju, atsakingu už periodiką. 2012 m. kovo 30 d., užrašai. Autorės archyvas.

13. *Interviu su Audra Sadeckiene*, Lietuvos edukologijos universiteto bibliotekos Komplektavimo skyriaus vedėja. 2012 m. kovo 22 d., užrašai. Autorės archyvas.

14. *Interviu su Biruta Stefanija Ramoskiene*, LNB Komplektavimo skyriaus Retrospektyviųjų dokumentų komplektavimo grupės vadove. 2012 m. vasario 10 d., garso įrašas. Autorės archyvas.

15. *Interviu su Vytautu Gocentu*, LNB Komplektavimo skyriaus vedėju. 2012 m. kovo 2 d., garso įrašas. Autorės archyvas.

16. *Interviu su Virginija Semėnaite*, Lietuvos nacionalinio muziejaus Naujaisių laikų istorijos skyriaus muziejininke. 2011 m. spalio 27 d. ir 2012 m. kovo 9 d., užrašai. Autorės archyvas.

17. *Interviu su Nijole Šulgiene*, VUB Rankraščių skyriaus vedėja. 2012 m. sausio 11 d., užrašai. Autorės archyvas.
18. *Interviu su Žilvinu Januška*. 2011 m. gruodžio 18 d., užrašai. Autorės archyvas.
19. JANUŠKA, Žilvinas. Esu periodikos bibliofilas. Iš *Diagnozė: bibliofilija*: esė, straipsniai. Autorius ir sudarytojas Vidmantas Staniuolis. Kaunas, 2010, p. 174–179.
20. JANUŠKA, Žilvinas. *Laikraščiai ir žurnalai (1988–1990)*: [skaitmeninis katalogas] [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2012 m. kovo 9 d.]. Autorės archyvas.
21. JANUŠKA, Žilvinas. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. birželio 6 d. [žiūrėta 2012 m. birželio 6 d.]. Autorės archyvas.
22. JUŠKIENĖ, Emilija. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. [Panevėžio kraštotyros muziejaus Istorijos skyriaus vyresniosios muziejininkės] pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. vasario 3 d. [žiūrėta 2012 m. vasario 3 d.]. Autorės archyvas.
23. *Kazimieras Antanavičius*: asmens dokumentų fondas. Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 26, ap. 1, b. 327, visi lap.
24. *Kazimieras Motieka*: asmens dokumentų fondas. Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 32, ap. 1, b. 12, b. 19, b. 20, visi lap.
25. *Lietuvos nacionalinis muziejus* [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011 m. gegužės 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnm.lt>>.
26. *Lietuvos periodika, 1989*. Lietuvos TSR knygų rūmai. Sudarė G. Bernackienė. Vilnius, 1990.
27. Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, nr. 120-4431.
28. Lietuvos Respublikos muziejų įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, nr. 59-2638.
29. *Lietuvos Sąjūdis*: politinės partijos, organizacijos dokumentų fondas. Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 10, ap. [nenum.], b. 30, visi lap.
30. *Pokalbis su Emilija Kulišauskiene*, Kauno apskrities archyvo Dokumentų naudojimo skyriaus vedėja. 2012 m. sausio 2 d., užrašai. Autorės archyvas.
31. RUPŠYTĖ, Angonita; KOSCIUŠKIENĖ, Audronė; ZNAMENSKAITĖ, Rozita. Rinktinė Sąjūdžio bibliografija. Iš ANUŠAUSKAS, Arvydas ir kt. *Kelias į nepriklausomybę*: Lietuvos Sąjūdis, 1988–1991. Kaunas, 2010, p. 492–510.
32. *Sąjūdžio žinios, 1988–1989*: [faksleid.]. Vilnius, 2008. 365 p.
33. *Senovinės technikos muziejus* [interaktyvus]. Smalininkai, 2012 [žiūrėta 2012 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.techmuziejus.lt/>>.
34. *Siekiant Nepriklausomybės*: Lietuvos Sąjūdžio spauda, 1988–1991 m.: faksimilinė publikacija. Parengė R. Batūra; talkino R. Sapliuskaitė, G. Vaišnorienė. Vilnius, 2005. 2 d. ISBN 9986-18-139-9.
35. *Spaudos metraštis*: Lietuvos TSR valstybinės bibliografijos organas. Lietuvos TSR knygų rūmai. Vilnius, 1988–1991. ISSN 0135-1354.
36. STEPONAVIČIŪTĖ, Danutė Emilija. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Klaipėdos universiteto bibliotekos Spaudinių, kolekcijų ir rankraščių skyriaus vedėjos pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. kovo 22 d. [žiūrėta 2012 m. kovo 22 d.]. Autorės archyvas.
37. ŠILEIKIENĖ, Daiva. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Komplektavimo sektoriaus vedėjos pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. kovo 22 d. [žiūrėta 2012 m. kovo 22 d.]. Autorės archyvas.

38. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. Kolekcininkai gyvena ilgiau. Iš *Diagnozė: biblioflija*: esė, straipsniai. Autorius ir sudarytojas Vidmantas Staniulis. Kaunas, 2010, p. 269–274.

39. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. sausio 1–15 d. [žiūrėta 2012 m. sausio 1–15 d.]. Autorės archyvas.

40. TAMOŠIŪNAS, Julius. Pratarė. Iš TAMOŠIŪNAS, J. *Lietuviškų periodinių leidinių bibliografija, 1832–1982*. Kaunas, 1991, p. 4–6.

41. TAMOŠIŪNAS, Julius. *Lietuviškų periodinių leidinių bibliografija, 1983–1993*: su 1832–1982 metų bibliografijos papildymu. Kaunas, 1994. 580 p. ISBN 9986-9012-0-0.

42. VALIUŠAITIS, Vidmantas. Sąjūdis ir žiniasklaida. Iš *Lietuvių tauta ir pasaulis*. Sudarytojai Arimantas Dumčius, Arvydas Kšanavičius. Kaunas, 2004, t. 6, p. 41–50.

43. Valstybės archyvai. Iš *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba*: [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.archyvai.lt>>.

44. Viktoro Petkaus kolekcija praturtino Mykolo Romerio universiteto biblioteką. Iš *Lietuvos žmogaus teisių asociacija* [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2012 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lzta.lt/?p=276>>.

45. *Vytautas Landsbergis*: asmens dokumentų fondas. Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 82, ap. 1, t. 3, b. 1041, b. 1042, visi lap.

46. *Žemaičių dailės muziejus* [interaktyvus]. Plungė, 2012 [žiūrėta 2012 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oginski.lt>>.

Literatūra

47. BARTKEVIČIUS, Kęstutis, et al. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos*

galia. Vilnius, 2011. 439 p. ISBN 978-9955-23-532-3.

48. BATŪRA, Romas. Lietuvos Sąjūdžio spauda kelyje į nepriklausomybę. Iš *Siekiant Nepriklausomybės*: Lietuvos Sąjūdžio spauda, 1988–1991 m.: faksimilinė publikacija. Parengė R. Batūra; talkino R. Saplinskaitė, G. Vaišnorienė. Vilnius, 2005, d. 1, p. 9–20.

49. BURNEIKIENĖ, Genovaitė. Lietuvių periodikos struktūros pokyčiai (1988–1995 m.). *Knygotyra*, 2002, t. 39, p. 75–83.

50. BURNEIKIENĖ, Genovaitė. Lietuvių periodinės spaudos sistemos raidos ypatumai (1988–2003). *Knygotyra*, 2005, t. 45, p. 142–154.

51. JASELIŪNAS, Egidijus. *Savilaida Sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame–dešimtajame dešimtmetyje*: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilniaus universitetas. Vilnius, 2006. 171, [2] lap.

52. JASELIŪNAS, Egidijus. Savilaidos modelis ir Molotovo–Ribbentropo pakto dokumentų sklaidos atvejis. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 57–76.

53. KARENIAUSKAITĖ, Monika. Neginukuotas antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje: istorinės atminties išsaugojimo ir perdavimo gairės: [pranešimas]. Konferencija-minėjimas *Tiesos žodis – kelias į laisvę*: Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika 1972–1988 metais. Lietuvos Respublikos Seimas; Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Vilnius, 2012 m. kovo 16 d.

54. LAURINAVIČIUS, Česlovas; SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lietuvos istorija. Sąjūdis*: nuo „Persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios. Vilnius, 2008, t. 12, d. 1. 579 p. ISBN 978-9955-23-164-6.

57. LIAUDANSKIENĖ, Elvyra. *Re: Dėl Lietuvos Sąjūdžio spaudos* [interaktyvus]. Lietuvos aklujų bibliotekos Informacijos skyriaus ve-

dėjos pranešimas Vaidai Jankauskaitei. 2012 m. vasario 28 d. [žiūrėta 2012 m. vasario 28 d.]. Autorės archyvas.

58. SPEČIŪNAS, Vytautas. *Sąjūdis*. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2011, t. 20, p. 646–647.

59. ŠEPETYS, Nerijus. Sąjūdžio epochos istoriografijos problemos. Iš *1991 metų Sausio 13-oji Lietuvoje naujaisiujų mokslinių tyrimų kontekste: mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2006, p. 35–42.

60. ŠULGA, Antanas; TININIS, Vytautas. Pertvarkos Lietuvoje pradžia ir Atgimimo sąjūdis (1987–1990). Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2007, t. 12, p. 552–553.

61. URBONAS, Vytas. Sąjūdžio periodika. Iš *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius, 1997, p. 438–439.

62. URBONAS, Vytas. Žiniasklaida: periodinė spauda. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2007, t. 12, p. 472–479.

63. URBONAS, Vytas. Sąjūdžio spauda. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2011, t. 20, p. 646.

64. TAMOŠAITIS, Mindaugas, et al. *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Sudarytojai Mindaugas Tamošaitis, et al. Vilnius, 2009. 335 p. ISBN 978-9955-20-441-1.

65. *Žurnalisto žinynas*: [kn. 1]. Sudarė ir redagavo Vilius Užtupas. Kaunas, 1992. 351 p.

PRINTED HERITAGE COLLECTIONS OF THE REFORM MOVEMENT *SAJŪDIS* IN LITHUANIA

VAIDA JANKAUSKAITĖ

Abstract

During the Soviet occupation, the Lithuanian reform movement *Sąjūdis* encouraged the development of the uncensored press and influenced the end of the Soviet government-controlled press system. *Sąjūdis* published and widely disseminated illegal periodicals and onetime publications, which concentrated the Lithuanian society for the reconstruction of Lithuania's independence in 1990. Currently, there is no research of the *Sąjūdis* printed heritage.

The object of the present study is the *Sąjūdis* press of the early period (published from 13 June 1988 till 11 March 1990) purposely stored in Lithuania's memory institutions and private collections. The aim of this study was to establish the best known and available collections.

Every *Sąjūdis* publication became particular and nowadays needs an appropriate view and preservation in special heritage departments of the Lithuanian memory institutions. Their first tasks would be to prepare a thorough bibliography and to validate the value of these heritage collections, which have unique inscriptions and ownership marks sometimes made by famous people.

The collections were investigated in three archives, eleven libraries, nine museums and two personal collections. There is no complete surviving *Sąjūdis* printed heritage collection. During the *Sąjūdis* press distribution (1988–1990), the Lithuanian libraries, museums and persons collected it actively, and later the formation of this herit-

age was spontaneous. The most common ways of acquisition were the national legal deposit, donations, purchase, and interchange. The dominant donors of the *Sąjūdis* printed heritage were the staff, members of *Sąjūdis*, historians, journalists and other persons who realized the necessity of keeping this heritage. The largest collection, according to the title number, belongs to the private collector (bibliophile) Žilvinas Januška. Personal collections, because of their methodical and purposeful retrospective formation, have more titles than the institutional ones. The biggest collection according to the number of copies belongs to the

Vilnius University Library. However, there are 10 per cent of unidentified and lost titles of the *Sąjūdis* printed heritage. There is a possibility to find more of them in Lithuania.

Sąjūdis press contains materials of different periods, this fact endangers this heritage to disappear if not conserving it. This heritage is in good condition in Lithuanian museums and in worse condition in the archives, especially in libraries.

In conclusion, Lithuanian memory institutions have to fulfil their mission and to preserve the printed heritage of *Sąjūdis* better.

Įteikta 2012 m. liepos mėn.

BOOK BRANDING AND PROMOTING AUTHORIAL IDENTITY: A COMPARATIVE APPROACH

MIHAELA CULEA

Faculty of Letters, Vasile Alecsandri University of Bacău
Str. Spiru Haret, nr. 8, Bacău 600114, Romania
E-mail address: mcl.ub.80@gmail.com

Marketing books discuss personality branding, institutional branding, corporate branding, product branding, or touristic branding, but books are excluded from the discussion on product brands, even though we witness a growing interest in books and writers as cultural products. More than that, we may say that the book is a commodity in the context of the consumer revolution and “the commoditization of knowledge”, to use Roberta Sassatelli’s phrase [31]. If nations, towns, universities, business schools, celebrities, even TV programmes are brands, then books could be considered as brands, too. We could even say that books are commodified brands and the branding process must involve efficient branding strategies, so authors construct a brand as a marker of their identity in the postmodern commodified world.

The paper looks at some current strategies for book and authorial branding, which were theoretically launched by American authors, and the ways in which they are practised by English and Romanian authors. Firstly, we provide the aims and scope of the study and the conceptual framework assisting us in the discussion of current trends in book branding, and we also expound the trajectory from classical brand types to books as brands. Secondly, we present the major features of the book branding process and illustrate some book and authorial branding strategies and the extent of their usage in England and Romania, such as self-publishing, the digitalization of the writer, the commodification of arts or the pact between art and business, which instantiates this phenomenon. The results of the comparative exploration of these branding strategies disclose the various differences between Romanian and English literary production, management and marketing practices that enable books and their authors to respond to the new cultural and commercial demands.

The investigation takes its cue from aspects concerning literary production, modern publishing and print culture, marketing discourse and practices, cultural production, and cultural studies in general.

Key words: book, cultural marketing, book branding, branding strategies, authorial identity, self-publishing

INTRODUCTION

Aims and scope

The interdisciplinary character of this study results from combining research methods specific to cultural analysis (with a special focus on the world of literature, literary production and the recognition of cultural values) with aspects related to economic phenomena (production, product marketing and advertising).

By pointing out the current status of global trends in building branded authors and branded books, the study encourages Romanian authors to intensify involvement in, and adaptation to, the requirements within the world of literary production and consumption. The article does not claim to offer an all-encompassing analysis of such events and practices in Romanian and English cultures, since examples could be too far ranging and complex, just as the socio-cultural backgrounds of these phenomena are.

However, the paper intends to show that the new branding strategies contribute to raising public visibility for authors, and it aims to raise writers' awareness of the new cultural and economic trends which affect postmodern literacy. The article points out that despite globalizing trends in promoting authorial identity, branding ultimately ensures the production of particularization and uniqueness, since branding removes any idea of the generic. Improving brand design, brand communication and product placement can boost the success of Romanian writers both on internal and international

markets. Even though some may perceive the growing commercialization of arts as a distortion of the traditional codes of values, the new forms of artistic production and communication reveal new practices in the changing times, facilitate faster communication and distribution, and greater visibility in diverse cultural media. Complying with the rules of branding has, after all, its own risks, and the blending of aesthetic and commercial values will certainly prove their possible (in)efficiency, (non-)endurance, and (non-)productivity in time.

By pointing out the latest challenges within the world of literary production and consumption, the investigation is thus useful for Romanian writers who want to synchronize their practices with those of the global market in general, and for anyone interested in branding, cultural marketing and literary production, media representation, advertising and promoting culture, or in the area of book publishing.

Unfortunately, few similarities can be found between English or American book branding strategies and Romanian trends. As a result, the comparative method of investigation may seem fragmented or partial, so this constitutes yet another signal that the Romanian cultural market needs to adjust its ideas and practices to Western or global ones.

Conceptual framework

Perhaps the most striking aspect in the title of this paper refers to the conjunction of the terms *book* and *branding*. Generally, these terms are not found together in specialized

literature, whether we refer to book production or marketing discourse. However, I will try to show the ways in which these terms can be used to refer to a new cultural phenomenon which views books as marketable and success-ensuring products.

British government advisor Simon Anholt defines a brand as a product, a service, or an organization regarded in conjunction with its name, identity, and reputation, while branding is the process of creation, planning and communication of the name and identity with the aim of building and managing reputation [4]. Formulated by a renowned specialist in the field of nation branding, Anholt's definition is well-worth mentioning. Additionally, most marketing books discuss personality branding, institutional branding, corporate branding, product branding, or touristic branding. Nevertheless, books themselves are excluded from the discussion on product brands, even though we witness a growing interest in books and writers as cultural products. More than that, we can say that the book has become a commodity in the context of the consumer revolution and utilitarian culture.

However, the connection between the two terms has also been prompted by Morris B. Holbrook and Elizabeth Hirschman's study [18] in which a clear relation between marketing practices and cultural products is established. Holbrook and Hirschman's investigations of the semiotics of consumption prove to be very useful for understanding the broader concept of *cultural marketing* which basically integrates consumer behaviour within the dimensions of culture. The

authors point out the importance of social meanings at the basis of consumption patterns, while these social meanings inevitably guide marketing practices. Therefore, the relation between marketing practices and the socio-cultural context or cultural products opens an insightful perspective for analysing the complex phenomena of cultural production, marketing, and consumption.

Their three-segmental model [18, 57] takes into account the interconnectedness of social meanings of signs, marketing practices, and cultural products. The three perspectives are interrelated, so the authors reveal that by studying the semiology of marketing signs, we can better interpret cultural products; by better interpreting cultural products, we can better see the social meanings that customers attach to their patterns of consumption; and, by better understanding these social meanings, we can better devise marketing practices so as to improve the efficiency of the marketing mix (product, price, place, and promotion).

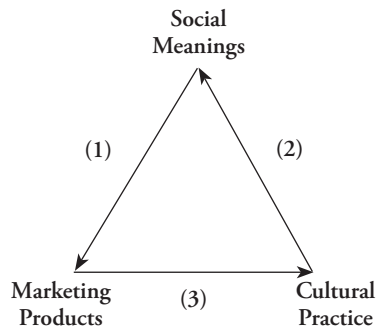

Fig. 1. The relationship between marketing and its social/cultural context [18, 57]

However, the second and third perspectives are most relevant for this kind of investigation since they encourage the interpretive semiology of cultural products (from popular art or high culture) so as to reach the meanings that underlie the aspects of consumption, or the semiological analysis of consumption symbolism and marketing imagery so as to grasp the meanings of various works of art. For instance, the third perspective is particularly innovative because it shows how marketing signs inform our interpretation of arts, entertainment, and other cultural products. Hence, by undertaking such an exploration, the researcher closely connects marketing and art so that both come to assume broader meanings and roles than those usually assigned to them.

FROM BRAND TYPOLOGY TO BRANDING LITERARY PRODUCTION

In order to understand the ways in which marketing processes assist the world of literary production, a brief presentation of brand types seems useful. In specialized literature, the common brand typology includes the following types of brands:

- a) product brands and corporate/commercial brands: a brand which represents a corporation/an organization and reflects its patrimony, values, people, or strategy (according to D.A. Aaker [2]);
- b) institutional brands specific to various types of organizations: media institutions, social, political, religious, cultural, banking/financial, educational institutions;

- c) Olivier Zara [36] investigates personal brands which deal with the management of the identity and professional reputation in case of persons;
- d) touristic brands refer to local trademarks and community brands (brand-city/city brands; brands, for touristic resorts, etc.), regional brands and national brands. Simon Anholt's model for building competitive identity should be a signpost for every nation, starting from the idea that places must manage their national/internal identity and external reputation/image efficiently and competitively [4].

The concept of identity reminds us that, even if at its origin a brand is nothing but a name, in time it acquires autonomy and its own meaning. Hence, according to K. L. Keller, a brand's identity reflects the contribution of all its constitutive elements to its fame and reputation [21]. In Marie-Claude Sicard's view [33], by means of its name, logo, products, value, and the manner in which it is presented to the public/consumers, the brand creates an identity for itself, which enables it to be known and then recognized. It is Wally Ollins's belief that identity (especially corporate or organizational identity) does not represent only the explicit management of all the ways in which the organization presents itself to its public by means of perceptions and experiences, but it is also an instrument of change management which has, as the main modes of expression, the substance (the product or service offered), communication, setting, and behaviour [24].

The formation and projection of an adequate image is achieved by using efficient methods, techniques and strategies of marketing communication, applied to specific types of brands. But the new production and marketing strategies certainly show that books have become brand-buys. Particularly in the Western world, there are various original strategies to build and promote authorial and product identity. Creating the identity of the brand, communicating, positioning and differentiating it on the market have become valid stages in case of books, too. Aspects, stages, and procedures specific to commercial activities have been adapted to, and adopted by, the world of letters and literacy. Books turn into marketable products, so they – and their authors – must comply with the rules of the market.

Romanian branding specialist Cristian Cărămidă has made a significant contribution to the field, and he wrote the first Romanian studies on brands and branding. He agrees that names constitute integral elements of a brand's verbal identity [7], together with other primary components defining the visual identity of a brand, analysed by L. M. Conway [9] or A. Wheeler [35], which aims at perceptive responses and encourages associations of the type logo/logotype (the graphical representation of brand name and identity), slogan (representing the culture of a brand), visual style, colours and characters. In case of books, readers' interest is set off by means of a lively and evocative interaction of components such as cover (front, back) material and design, title, character font type and size, colours (for text and images), text

and image layout, blurb contents, author's photo, or reviews and references included as credentials. AbeBooks.co.uk¹ hosts a collection of "Beautiful Books", their beauty being obviously evoked by their recognized literary value, but this is also reactivated for the modern reader by means of their cover design created by David Pearson.

A. Ivanovic and P. H. Collin believe that, in marketing terms, positioning is the practice of placing a brand in a certain position on the market in order to be recognized by the consumer/public [19], or it can be defined as the technique used for the purpose of creating an image or an identity in the mind of the target-group to which the product or the brand is addressed. Brand positioning resides upon applying differentiation strategies. Among image differentiators used in marketing research for brand positioning, we can find pride, trust, ambition, and notoriety (*Biz* magazine, *Top 50 Romanian strong brands*, September 2010). As for product brand, it must have sufficient visibility and credibility from the point of view of its performance in order to be considered by the consumer.

Al Ries and Laura Ries make it clear that, nowadays, almost anything can become a brand, a successful one since "any proper noun is a brand. You are a brand. And if you want to be truly successful in life, you should consider yourself a brand and follow the laws of branding outlined in this book" [28, xii]. We might understand that

¹ Access through Internet: <<http://www.abebooks.co.uk/>> [accessed 20 May 2011].

if someone is not a brand and does not strive to become one, then that person cannot be successful in life. At the same time, the codes of the commodified world involve that, as long as you produce something, a good of any kind which is intended to a public, you must inevitably accept to brand yourself and/or your product. Hence, one must develop strategies to build and maintain a brand in the mind of the prospective client. For instance, some of the strategies for product branding include a marketing programme, advertising, fancy packaging, sales promotions, web design, public relations, etc. Why not considering these strategies for book branding? Most people involved in business dream of creating their own brand some day, which should guarantee a good market position and recognition, a great number of customers, and a satisfying profit. The identity of those businessmen is also given, even though partly, by their brand.

Similarly, in the contemporary world of art, writing sometimes represents a business. The same paradigms could then be functional for writers, too. The 22 “immutable” branding laws² put forward by Al Ries and Laura Ries [28] can be applied successfully

² These rules are: the law of expansion; the law of contraction; the law of publicity; the law of advertising; the law of the word; the law of credentials; the law of quality; the law of the category; the law of the name; the law of extensions; the law of fellowship; the law of the generic; the law of the company; the law of subbrands; the law of siblings; the law of shape; the law of colour; the law of borders; the law of consistency; the law of change; the law of mortality and the law of singularity.

to book branding as well. For example, law number 9, *The Law of the Name*, discusses the primary importance of the name chosen for a product or service, especially because, in the long run, a brand is nothing more than a name [28, 44]. If, at first, the unique concept or idea takes precedence, in time, the name will differentiate a product from another in the mind of the consumer. Nowadays, book titles employ provocative, unique, puzzling, symbolical, even shocking words that will, eventually, attract and maintain readers’ curiosity and loyalty.

Besides the rich collection of books on *how to* build and manage product/institutional/personal/professional/national, etc. brands, a great flow of new books has appeared theorizing book branding strategies, even if they do not state the terms as such. Various authors advise others on *how to* “publicize your book”, “sell your work”, “turn one book into a full-time living”, “plug your book”, “launch your brand, your business and your life”, and this article’s list of references can offer many other examples. In his guide book, Aaron Shepard [32] signals that writing gets closer and closer to the publishing trade by way of the *New Business of Self Publishing*.

Any author must be aware of the fact that his/her work is now a product which must comply with the rules of consumption, so books have become commodified brands and the branding process must involve efficient branding strategies. Books construct and constitute unique brands as markers of authorial identity. The brand seems to function like a label attached to an author’s

personality, one which gives the essential information about what the author wants to transmit so as to generate a sense of uniqueness. Moreover, building and promoting a successful book coincides with building and promoting both a celebrated product brand and a personality brand. Therefore, authors construct a (personal) brand as a marker of their identity in the postmodern commodified world by means of the books they create. The major trend is towards *digitalizing the author* and engaging the author in social media communication and online marketing practices in order to be visible, accessible, approachable and, thus, profitable.

If success is targeted, it seems imperative for a contemporary author to have adequate skills in two chief fields: commerce and technology. Firstly, the commodification of books refers to the fact that nowadays even artistic works have become products with commercial value besides their aesthetic and cultural one. The commercial weight attached to books is on the rise, and authors themselves can no longer get away from the rules of business. Secondly, an author's online social media engagement is crucial. It has proved to be very successful in England, it is only beginning in Romania, while in America there is an abundant market of specialists consulting authors in such matters. For instance, a quick search on the Internet shows that many English contemporary writers run their own sites or blogs. On the other hand, the visibility of Romanian contemporary writers in online media communication is almost absent.

MY BRAND IS MY WRITING: BOOK BRANDING STRATEGIES

The book branding process

In Jean-Noël Kapferer's terms, brands generally create value for the customer [20], and these values attract and maintain a consumer. The consumer culture entails that books offer both aesthetic and commercial values, so we may assume that there is a transfer between, and fusion of, the two types of values. Anyway, brands create value, and this means that they are something worth buying and having on the part of the customer.

Books help shaping personal brands for their authors. This idea suggests that, when building a personal brand, one's personal characteristics are embodied in the brand. Everything that person does must be consistent with the brand identity. But in case of book writing, in contemporary society, the importance of both writers and the books written has equal measure. In past centuries, the story/plot/contents of the book was much more important than the identity of the writer. But now it seems that, by means of the promotional and marketing strategies adopted, many writers want to become branded names creating personality brands, just as they want their books to be uniquely identifiable trademarks on the market.

The book-building process in general is a complex one, and Robert Darnton rebuilds this process, taking into consideration all the traditional agents contributing to the creation of this object, placing the process in a

circular, active, and multifaceted setting in which intellectual ideas, publicity, economic and social influences, as well as the political and legal regulations act as the background for the “communications circuit”³:

Fig. 2. Traditional book-building communications circuit

Some critics refer to book branding as being the marketing plan itself. But I consider that the book branding process involves, nowadays, all the complex steps of planning – writing – publishing – distributing – promoting – selling the book and reaching the consumer, since most of these stages engage new, complex, and innovative techniques and aspects which are similar to those ascribed to brands as defined in business books. Aggressive promotion seems to be particularly significant, in all possible (mass) media, from book shops, supermarkets, conferences, clubs, radio, television, newspapers, blogs, websites, street banners, flyers, posters, to social media groups. Figure 2 shows that in the first stages of the process, after writing his manuscript, the author collaborates with the publisher and then somehow disappears from the foreground, since other agents take

³ DARNTON, Robert. What is the History of Books? In Finkelstein, David; McCleery, Alistair (eds.). *The Book History Reader*. London & New York: Routledge, 2002, Ch. 2, *apud* LYONS, Martyn. *A History of Reading and Writing in the Western World*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2010, Figure 1.1, p. 7.

over and carry out the necessary steps to get the book out on the market. On the other hand, Fig. 3 reveals two essential aspects: first, all the phases dynamically communicate and correlate since the process itself needs

constant reworking, change, and adaptation; second, all the stages below are carefully and intensely prepared and carried out with the contribution of the writer himself since now, maybe more than ever, it seems imperative for an author to get actively involved in the project. This is because, among other things, books do not generally benefit from high rates of popularity anymore⁴.

The readers’ feedback and communicational involvement are also crucial, by way of consumers’ appreciation of the product and their participation in the reception and further promotion of books, and also through regular communication with authors, via electronic or other forms of communication.

⁴ For instance, Lidia Bodea, General Director of Humanitas Publishing House, one of the most important publishing houses in Romania, pointed out in 2009 that around 40% of the Romanian population does not read books at all. Access through Internet: <<http://www.hotnews.ro/stiri-cultura-6601381-lidia-bodea-director-general-editura-humanitas-discutat-online-despre-rolul-cartilor-viata-romanilor.htm>> [accessed 15 November 2011].

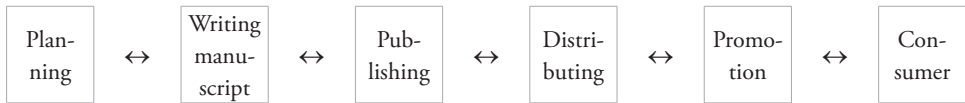

Fig. 3. Book branding strategies

Promotion seems to be the most important phase, with aggressive and persistent activities to ensure the visibility of the writer, especially under the form of *self-advertising*. American PR coach Pam Perry formulates some monthly, weekly, and even daily *Tips to Brand Your Book* [26], comprising techniques to continuously brand yourself and your work. Basically, if one should conform to Perry’s counsels, then he/she should always be privately or publicly caught up in some kind of activity to maintain visibility and reader-recognition⁵. Online social media

⁵ Here is a list with daily actions as part of the branding process: 1. Write. Write. Write. That’s your main job. Content is king!; 2. Read some trade pubs or read magazines in your niche; 3. Comment on someone else’s blog; 4. Make a phone call to a media outlet you’d like to be featured on; 5. Read the daily newspapers looking for topics you can comment on; 6. Scan columns by the regular columnists and give feedback on their blogs; 7. Add friends to your Facebook, MySpace, LinkedIn accounts; 8. Follow someone new on Twitter; 9. Add people to your database that you meet or have not been in touch with (with permission); 10. Add an automatic signature to all the emails your answer; 11. Twitter by sending a link to your blog, or a favourite blog, or a free report they can download; 12. Participate in message boards, chat group or yahoo groups that are industry related. This helps to increase exposure and give your information to stay on the cutting-edge.

engagement is vital in this process: you must get “googlicious” (meaning that you have to be very active on Google) [25], or you must be an active ‘emailer’, blogger, and user of Twitter if you want to be efficient in online marketing.

Even though statistic rates on the extent of reading are continuously declining, the number of books produced each year seems to be on the rise. Moreover, over the last 20 years a prolific market for writing guides has emerged. Starting from the assumption that “some writers are born, but most of us are trained”, Scott Edelstein [11, 7] claims that most writing instruction manuals present the writing process as an activity which can be made proficient through careful and elaborate discipline and training. In effect, writing becomes a business for profit and public recognition. We can say that the how-to lists represent positioning strategies specific to any brand, including techniques aimed at placing/positioning a product/service in a certain position on the market, so that it can be recognized by the public. For example, Edelstein’s *100 Things Every Writer Needs to Know* [11] is structured on tips and recommendations which are meant both to ensure a professional type of writing, but also to make the product, the book itself, visible, familiar, and marketable. First and foremost, it will arrange for the best conveyance of

authorial identity. Therefore, the stages of the writing process must follow a strict pattern, then there is counselling on how to build and improve your writing skills, as well as strategies to make money from your writing, or advice on building a successful writing career. Such a manual also incorporates a reference section [11, 235–245] with resources for writers, ranging from dictionaries, almanacs, or encyclopaedias, to writing courses or books and journals useful for editors, producers, publishers, and other types of production companies.

SELF-PUBLISHING OR AUTHORIAL DIRECT (SELF)BRANDING

Self-publishing is a very productive trend and practice both in the US and Europe. The author takes on multiple roles, writing and, most often, printing his/her book, also assuming other tasks which are commonly performed by publishing companies (editor, designer, promoter, marketer, distributor, even accountant roles). However, its definition enables us to see that in Romania self-publishing, even though it is not named as such, has functioned for centuries. Basically, the main reason is the authors' financial scantiness or their wish to minimize costs. Then, writers could also claim that, technically and financially speaking, Romania has always lagged behind as compared to Western European countries, so they often found it impossible to gain access to the publishing industry without some kind of sponsorship. This shows that this self-publishing practice has been a constant custom in Romania, and still is.

As a process, self publishing excludes the middle position of agent, just as it sometimes eliminates the publisher (especially rights-buying publishers), too. Self publishing means that an author takes the project of writing the book, editing the material, producing the book, promoting and placing it on the market (writing → producing → marketing → distribution). This is why the simplest form of the process involves only three basic agents. Mention should be made that the second stage, selling, does not necessarily involve a bookseller (bookshops or online retailers) considering that the cheapest means of selling entails that the writer could try selling his book without an intermediary, such as direct personal selling (at book fairs, in special places in supermarkets, on streets or at markets, in museums, etc.)

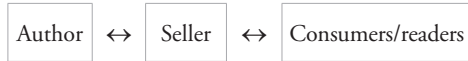

Fig. 4. Self-publishing stages

Still, as Linda and Jim Salisbury warn, it is important to work with a quality book packager or with publishing experts such as editors, typesetters, and cover designers in order to avoid an unprofessional end product [30, xvi]. The greatest advantage of self publishing is saving money. Similarly, the author keeps total control over his/her material. This way, he/she avoids the risk of not being published, as there have been so many cases in which the publisher no longer prints the book. Additionally, it keeps away the editor's interference in the text. The

author also maximizes profit, decides on the type of promotional campaign, and gains respect [30, 5–7].

Since many big publishing houses hardly accept new writers, self-publishing brings other advantages, too. For example, if a professionally self-published book exhibited in bookstores, book fairs or other places in the market place proves to grow popular among readers, then some big publisher may notice that and purchase the book or the rights to it. Richard Paul Evans, Margaret Atwood or Beth Fowler are only a few examples.

In Romania, writers carry out all these stages by themselves, most often benefiting only from the support of an editor once they take the manuscript to a publisher. In case of small publishers, the rest of the process, including marketing, promotion, and distribution is executed by the writer himself. Obviously, some of the consequences are high costs for books, insufficient promotion and market availability, not easily obtained public recognition or little public recognition, especially on external markets, difficult emergence on the literary market, etc. At the same time, there are few (if none) writing or self-publishing guides updated to contemporary times on the Romanian market, in the Romanian language, so access to newest ideas and technology is limited.

On the international market, there is also a *Self-Publishing for Dummies* edition which carefully considers and explains all the steps involved in this “do it yourself” process, from writing and editing the work, to administration and design aspects, printing

choices, distribution methods, or publicity and marketing. Jason Rich [27] makes reference to the numerous advantages of self-publishing, such as the fact that the writer can self-publish any type of content (from cookbooks and how-to books to literary anthologies or collections of artwork), reach the readers more quickly (you establish your own deadlines), earn more royalties, and boost career prospects, either as a professional writer or as an expert in the field. Nevertheless, some disadvantages could also arise, namely the costs and time needed (which might exceed initial plans), distribution obstacles (you have less chances to get your book into traditional bookstores, but there are more chances to get access to sites like Amazon.com), or the fact that you may need to hire professionals to assist you in the process (for instance, a ghostwriter/bookcoach⁶ to help you with writing the manuscript, then a photographer, illustrator, artist or graphic designer if the case, an editor to proofread your manuscript, a sales representative, a PR, an advertising and marketing consultant, and even a web site designer).

⁶ Bookcoaches/writing coaches instruct authors on how to write their books. They may advise on anything from choosing the topic, structure and format, style and grammar, editing and targeting audience (see more on <www.bookcoaching.com>). Sometimes, coaches undertake more functions which are similar to those of a literary agent. For instance, American coach Roger C. Parker guides authors to plan, write, promote, and profit from a book. Access through Internet: <<http://blog.publishedandprofitable.com/>> [accessed 1 April 2011].

Obviously, we can see that, even though most self publishing guides insist that the process saves money, in fact, the greatest benefit derives from building the end product which is closest to the author's intentions. Considering that books promote authorial identity, then self publishing probably reveals and represents the most accurate, minute, rigorous, thorough, and scrupulous production manner. It is the most truthful manner of rendering and representing the author's intentions and goals, no matter which these are. No matter the type of book, self publishing requires some essential skills: ability to work hard, finding the appropriate writing style for the audience, adding creativity and personality to the work, organizational skills, or being self-motivated against all obstacles. There are many 'recipes' for writing a successful or "winning" manuscript [27, 49] too, but I will only refer to a few: coming up with the "perfect" writing idea, organising and editing the material properly, researching your information, assigning appropriate timelines, considering format, layout, page design, covers, as well as title, price, ISBN, barcode, type of paper, etc. An essential aspect is to define your audience clearly and design your book's style and content according to the expectations of those prospective readers.

The basic printing option is traditional offset printing, which makes the process easier and readily available for the writer to use. Then, the writer must decide and manage inventories, handle orders, do paperwork, ship books to customers, and try to license, send or sell the book to a major publisher.

The publicity schemes are vital ingredients. For example, the author should make up a press kit [27, 250] including promotional material for distribution to the press before the release of the book. The press release should be carefully prepared, the author's biography should respect some guidelines, and even the publicity photo must be the best choice. At the same time, strategies to publicize the book for free include: "Talk it up" – prepare the perfect discourse for the media (anticipate possible questions, plan a catchy PR message, avoid mistakes, repeat the title of your book quite often); "Dress it up" – dress up in your best clothes and use appropriate body language; "Book it" – generate reviews; "Show it off" – plan author appearances and book signings, set up public events; "Leave it to the pros" – work with a publicist, because he will use the media to get you and your product noticed. Paid advertising can also be helpful: create your own ad and plan your advertising campaign, use promotional materials, such as book marks, postcards, excerpts from the book, book displays, create your own promotional website, choose opt-in mailing lists and electronic newsletters, create your blog, produce a podcast, or organize an online chat. The marketing plan can also include direct mail, PR campaigns, targeting existing clients or, if you are an academic, even your own students. By joining writer groups or clubs, by blogging, by running a personal website, or by joining Twitter and Facebook, the author is branding both his/her name and his/her book.

Since such guides adopt the instructional, advisory and practical approach to the topic under discussion, they also include tips on mistakes to avoid in self publishing. Rich [27, 341–344] makes up a top ten of such mistakes⁷.

Nevertheless, most books on self-publishing inform and advise authors to take the process one step further and to start their own self publishing business⁸, becoming publishers themselves (as limited companies). Striving to launch their own professional products while competing with the publishing giants, authors are once again guided to get actively involved in the business world. The main purpose is, of course, to make a profit.

Authors can also take advantage of other book formats to suit their various types of needs (aesthetic, financial, etc.). The *e-book* alternative to traditional books is advisable especially if we consider the costs involved. We can think of major American e-book publishers (such as Smashwords, Romeii

Publishers, or Borders Get Published), or of successful e-bookstore retailers like Amazon.com, Google Editions, Barnes & Noble, Apple iBookstore, or Sony. Additionally, if self-publishing reshapes book production practices and authorial involvement in the process, e-texts or hypertexts change reading customs, too. Here, readers are asked to interact with the text, and the process leads to knowledge construction [8].

POD is another option to supplant traditional printed book formats and, therefore, to reduce the costs for the production process. For instance, print on demand (POD) is an intermediary model between traditional and electronic books. David Viney shows that books are printed in smaller runs as required, thus eliminating unnecessary costs or other types of excess [34].

Amazon's createspace⁹ offers free publishing tools and POD services, as well as distribution on Amazon.com and other retailers, helping authors to self-publish their works in three basic steps: create your work, set up a title, and start selling. Still, most online services and tools are not free, but there is a dynamic community of authors and other professionals who exchange valuable information. For authors, two types of media formats are available: Books on Demand and KindleTM. Kindle, the portable e-book device from Amazon, provides wireless connectivity to Amazon for e-books and downloads, Wikipedia, and search engines.

⁷ 1. Not targeting the audience properly; 2. Imprecise information, poor organisation and poor writing; 3. Giving little attention to detail and editing; 4. Using money and resources inadequately; 5. Creating poor cover design and copy; 6. Choosing the wrong printing method; 7. Inefficient distribution; 8. Misusing online distribution; 9. No proper publicity and marketing campaign; 10. Bad timing.

⁸ See DORSEY, Jennifer. *Start Your Own Self-Publishing Business*. New York: Entrepreneur Press and Jennifer Dorsey, Entrepreneur Media Inc., 2007; also see MOFFETT, Jerry E. *Self-Publishing: The Art of Turning Words into Cash*. New York: Jarett Publishing Company, 1994.

⁹ Access through Internet: <<https://www.createspace.com>> [accessed 10 May 2011].

Book branding and authorial identity promotion features in England and Romania

All the aspects discussed above enforce our claim that the book has become a cultural object which, by virtue of numerous production and marketing strategies, is continuously branded, and it contributes to the branding and promotion of authorial identity, too. In this process, the *digital culture* concept showcases the special role of the digitalization of writers and their readers. Analysing briefly the sections on the websites of two well-known contemporary English writers, namely Kate Atkinson¹⁰ and Ian McEwan¹¹, we can easily notice that they are well aware of the importance of fulfilling all those duties of authorship put forth by writing guides. For instance, Kate Atkinson's site contains biographical notes, information on her books (and the possibility to buy them online), as well as resources (FAQs, reading groups). Ian McEwan's website adds sections on public appearances and events, interviews, and a link to his Facebook account. Therefore, the modern reader has the possibility to communicate with favourite writers online, and this is a great step in facilitating communication. Such a strategy fosters a close relationship with the readers, and writers actuate and maintain contact with the students who read their works. In Ian McEwan's case, the "student" or "help for

students" areas offer educational support by including critical editions and guides to his novels. Just as hypertexts do, these strategies invite the readers to participate, transforming them into partners in the literary or educational process.

Clearly, most English authors have adapted to the present times when aggressive marketing and promotional techniques ultimately (re)shape and communicate their continuous strive to make their brand known, visible, sold, and celebrated. Originality and market appeal seem to be two weighty criteria for a writing project to become successful.

One of the pioneering literary agents in America, Richard Curtis, brought to public attention the vital contemporary roles of literary agents when he initiated a monthly column in *Locus*, entitled "Agent's Corner", early in 1981, arguing that the socio-economic conditions force writers to be instructed in the business side of writing. He emphasizes the social responsibility of publishers and literary agents, seeing that "the publishing and writing professions find themselves in the most precarious state of all time" [10, xi], especially because of the economic and technological factors affecting them. Many publishing houses have collapsed, have been taken over or have merged, most of the times with negative effects on literary culture. Anyway, we notice that the end user of the process, the reader, is slowly eliminated from the discussion as long as the agent's and publisher's financial interests, and oftentimes those of the writer,

¹⁰ Access through Internet: <<http://www.kate-atkinson.co.uk/>> [accessed 5 April 2011].

¹¹ Access through Internet: <<http://www.ianmcewan.com/>> [accessed 5 April 2011].

claim supremacy over the cognitive and aesthetic interests of the reader. Needless to say, publishers care less about quality and focus on how a book will sell.

Curtis' approach to literary culture trends in contemporary times takes us closer to our interpretation of book production as a branded/branding process. More than that, Curtis suggests that writers, publishers and agents themselves must be brand names if they want to arouse customer loyalty. A cause may be that readers are brand-name conscious: sometimes they select the name of the publisher, but they are frequently much more selective about their favourite brand names, the authors themselves. In our consumerist society, readers become clients/customers who show *brand loyalty* and *sensitivity* towards certain brands which respond to their sets of values and expectations from the world of material culture.

Consumer interest is triggered by many types of brand names: a) authoritative titles (M.D., Ph.D, Director) or b) sponsoring companies (such as Marlboro, Ford, Procter and Gamble) [10, 107]. But we may also add c) individual brand names which refer to personality brands, such as J.K. Rowling, Stephen King, J.R.R. Tolkien and others. Such names ensure the brand's reputation on the market, and activate readers' brand loyalty. "Being a name" [10, 108], namely possessing good credentials, leads to successful reception. On the other hand, writers who are not names are generally turned down by publishing companies. So, a new type of alliance could provide a solution: the

partnership between arts and business, with several advantages on both sides. Hence, such authors should either self publish their work or connect with a brand-name company in the same field and try to convince the firm to sponsor the book, and so, cosmetic or fragrance companies could support romance novels. For example, Fay Weldon's novel *The Bulgari Connection* (2002) was sponsored by the Bulgari company, so Bulgari's jewellery, watches, accessories, fragrances or leather goods benefited from literary promotion. Likewise, the author obviously profited from the partnership in multiple ways. The somewhat irredeemable divergence between the field of art and that of commerce has led, in Weldon's case, to public accusations of *anti-art*¹². Indeed, the *commodification* and *commercialization of arts* expose the contemporary partnerships between arts and economic practices with the common target of raising public interest in cultural production.

Unfortunately, the employment of such branding strategies seems to be delayed, unknown, or maybe unappealing for many Romanian authors.

Firstly, related to the aspect of the digitalization of arts and culture, we notice that many Romanian contemporary writers do not run their own websites, so many Internet users and readers might feel that they

¹² O'KELLY, Lisa. Review for *Nothing to Wear and Nowhere to Hide*, in *The Observer*, 22 September 2002, Access through Internet: <<http://www.guardian.co.uk/books/2002/sep/22/fiction.fayweldon>> [accessed 2 September 2011].

benefit less from these authors' interactive presence except from the printed books they find in bookstores. More than that, some major Romanian publishers do not contain electronic book catalogues. For instance, Polirom launched its first collection of e-books in September 2011. In July 2011, the same publishing house started selling its first e-book before issuing the printed version of Alex. Leo Șerban's novel *Litera din scrisoarea misterioasă*¹³. Another well-known Romanian publisher, Nemira, inaugurated its first collection of e-books in October 2010¹⁴.

Secondly, Romanian authors do not seem to benefit from the types of partnerships discussed above, which could supply the writers with the necessary money both to produce and market their books intensely. This is probably because the Romanian world of culture and its representative figures have not totally detached themselves from communist views or fears, and some of them still show resistance to capitalist ideas or to such solutions that could create mutually advantageous cultural and business associations. For instance, if a company sponsors a cultural activity (debate, club, competition, book production, book reading sessions), in return, the artist/writer could promote the activity of that sponsoring firm (on book

launch posters or flyers, on personal blogs, on book covers) and even share part of the profit from sales.

Moreover, many of the book and authorial branding strategies presented in this paper are cost-effective, so they could prove their usefulness when the argument of financial scarcity is invoked. The benefits of new technologies could help authors both to reach greater numbers of readers in Romania, and to exceed the national borders.

CONCLUSIONS

The results of the study have emphasized three main theoretical and practical aspects.

Firstly, art and commerce have merged so as to respond to the novel demands of the contemporary market, while books and their authors embark on a commercial venture. Books turn into marketable products, so they – and their authors – must comply with the rules of the market place. Hence, the book has become a commodified object which, by virtue of numerous production and marketing strategies, is continuously branded, and it contributes to the branding and promotion of authorial identity, as well.

Secondly, it seems that professionally written, produced, and marketed books guarantee personal branding success. This way, product branding unavoidably interacts with, and sets off, authorial position, acknowledgement, and reputation in the world of letters. The contemporary literary market demonstrates that successfully branded books guarantee product and personal success. *Self-publishing, active online media presence,*

¹³ Access through Internet: <http://www.suplimentaldecultura.ro/index/continutArticolNrIdent/Actualitate/6842> [accessed 7 September 2011].

¹⁴ Access through Internet: <http://www.nemira.ro/blog/nemira-lanseaza-platforma-de-e-books> [accessed 7 September 2011].

aggressive marketing, or the *partnership of arts and commerce* constitute some significant strategies of the twenty-first century book branding investigated in this paper.

Finally, English authors and their books have adapted to the new realities of the cultural, economic and technological environment, and they are actively engaged in the world of marketing and online communication, conforming to their rules and strategies which actually aim at the best possible ways to convince clients to buy. The *digitally proficient writer* seems to be the most successful literary figure on the market since he fulfils an imperative requirement of contemporary society, that of upholding and strengthening immediate communication, interaction,

and networking. The American writers or the English ones clearly conform to all the changes in socio-cultural, economic or technological environments and, what is more important, to ideological transformations. Currently, in many ways, most Romanian writers seem to have failed to keep up with the latest strategies in book and authorial branding presented here. However, their efforts must be noticed, appreciated, and encouraged, and Romanian book production, publishing, marketing and advertising could certainly benefit from increased development in the near future. This, of course, needs writers themselves to accept the pacts proposed by the digitalized and commodified world of culture.

REFERENCES

1. AAKER, David. *Building Strong Brands*. New York: The Free Press, 1995. ISBN 978-0029001516.
2. AAKER, David A. *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. New York: The Free Press, 1991. ISBN 978-0029001011.
3. ADAMSON, Allen P. *Brand Simple: How the Best Brands Keep it Simple and Succeed*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-1403974051.
4. ANHOLT, Simon. *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 0-230-50028-5.
5. BOLTER, Jay David. *Writing Space: The Computer, Hypertext, and the History of Writing*. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum, 1991. ISBN 0-8058-0427-7.
6. BOWERMAN, Peter. *The Well-fed Self-Publisher: How to Turn One Book into a Full-time Living*. Atlanta, GA: Fanove Publishing, 2006. ISBN 978-0967059860.
7. CĂRĂMIDĂ, Cristian. *Brand și branding*, vol. 1: Identitatea vizuală. București: Bravo Press, 2009. ISBN 973-0-06980-8.
8. CHORNEY, Tatjana. *Interactive Reading, Early Modern Texts and Hypertext: A Lesson from the Past* [accessed 25 April 2011]. Access through Internet: <<http://www.academiccommons.org//commons/essay/early-modern-texts-andhypertext>>.
9. CONWAY, L.M. *Goal Getters (Values & Feelings)*. Huntington Beach, CA: Learning Works, 1984. ISBN 978-0881601053.
10. CURTIS, Richard. *How to Be Your Own Literary Agent: An Insider's Guide to Getting Your Book Published*. Revised and Expanded.

Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 2003. ISBN 0-618-38041-8.

11. EDELSTEIN, Scott. *100 Things Every Writer Needs to Know*. 1st ed. New York: Berkley Publishing Group, 1999. ISBN 0-399-52508-4.

12. GILSTER, Paul. *Digital Literacy*. 1st ed. New York: John Wiley, 1997. ISBN 978-0471165200.

13. GOODMAN, Douglas J.; COHEN, Mirelle. *Consumer Culture: A Reference Handbook*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, Inc., 2004. ISBN 1-57607-976-7.

14. HADIJIAFXENDI, Kyriaki; MAC-KAY, Polina (eds.). *Authorship in Context: From the Theoretical to the Material*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-1-4039-4901-1.

15. HAIG, Matt. *Brand Failures: The Truth about the 100 Biggest Branding Mistakes of All Time*. London: Kogan Page Business Books, 2003. ISBN 978-0749439279.

16. HAIG, Matt. *Brand Royalty: How the World's Top 100 Brands Thrive and Survive*. London: Kogan Page Limited, 2006. ISBN 978-0749448264.

17. HOFFMAN, James V.; GOODMAN, Yetta M. (eds.). *Changing Literacies for Changing Times*. London: Routledge, Taylor & Francis, 2009. ISBN 978-0-415-99502-3.

18. HOLBROOK, Morris B.; HIRSCHMAN, Elizabeth C. *The Semiotics of Consumption: Interpreting Symbolic Consumer Behavior in Popular Culture and Works of Art*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1993. ISBN 3-11-013491-8.

19. IVANOVIC, A.; COLLIN, P.H. *Dictionary of Marketing: Over 7,000 Terms Clearly Defined*. 3rd revised ed. London: Bloomsbury Publishing PLC, 2003. ISBN 978-0747566212.

20. KAPFERER, Jean-Noël. *The New Strategic Brand Management: Creating and Sustaining Brand Equity Long Term*. 2nd ed. London: Kogan Page Business Books, 2004. ISBN 978-0749442835.

21. KELLER, Kevin Lane. *Strategic Brand Management*. 3rd ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2007. ISBN 978-0131888593.

22. KOTLER, Philip; REIN, Irving; STOLLER, Martin; and HAMLIN, Michael. *High Visibility: Transforming Your Personal and Professional Brand*. New York: McGraw-Hill Professional, 2005. ISBN 978-0071456807.

23. LYONS, Martyn. *A History of Reading and Writing in the Western World*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2010. ISBN 978-0-230-00162-6.

24. OLINS, Wally. *Wally Olins. On Brand*. 1st ed. London: Thames & Hudson Ltd., 2004. ISBN 978-0500511459.

25. PERRY, Pam. *Are You Googlicious? Take This Quiz to See* [accessed 5 September 2011]. Access through Internet: <<http://ezinearticles.com/?Are-You-Googlicious?-Take-This-Quiz-To-See&id=5560954>>.

26. PERRY, Pam. *Tips to Brand Your Book* [accessed 2 April 2011]. Access through Internet: <<http://www.chapterandverse.ca/worth-reading/341-what-to-do-daily-weekly-and-monthly-to-brand-your-book.html>>.

27. RICH, Jason R. *Self Publishing for Dummies*. Hoboken, NJ: Wiley Publishing, Inc., 2006. ISBN 978-0-471-79952-1.

28. RIES, Al; RIES, Laura. *The 22 Immutable Laws of Branding*. 1st ed. London: Perfect Bound, Harper Collins Publishers, 2002. ISBN 978-0060007737.

29. RIES, Al; TROUT, Jack. *Positioning: The Battle for Your Mind*. 1st ed. New York:

McGraw-Hill Professional, 2000. ISBN 978-0071373586.

30. SALISBURY, Linda; SALISBURY, Jim. *Smart Self-Publishing: An Author's Guide to Producing a Marketable Book*. 3rd ed. Mineral, VA: Tabby House, 2003. ISBN 1-881539-30-X.

31. SASSATELLI, Roberta. *Consumer Culture: History, Theory and Politics*. 1st ed. London: Sage Publications, 2007. ISBN 978-1-4129-1181-8.

32. SHEPARD, Aaron. *Aiming at Amazon: The New Business of Self Publishing, or How to Publish Your Book with Print on Demand and Online Book Marketing at Amazon.com*. 2006. Access through Internet: <www.googlebooks.com>.

33. SICARD, Marie-Claude. *Ce que marque veut dire?* Paris: Editions d'Organisation, Eyrolles, 2001. ISBN 978-2708126169.

34. VINEY, David. *The e-Book Self Publishing Guide: Desktop to Amazon in 10 Easy Steps*. London: Mercury Web Publishing, 2005. ISBN 0-955-0774-2-7.

35. WHEELER, Alina. *Designing Brand Identity: A Complete Guide to Creating, Building and Maintaining Strong Brands*. 2nd ed. New York: John Wiley, 2006. ISBN 978-0471746843.

36. ZARA, Olivier. *Réussir sa carrière grâce au Personal Branding: Gérer son identité et sa réputation professionnelles*. Paris: Eyrolles, 2009. ISBN 978-2212543186.

KNYGŲ KAIP PREKIŲ ŽENKLŲ SKLAIDA IR AUTORIAUS TAPATYBĖS REIŠMĖ: LYGINAMASIS POŽIŪRIS

MIHAELA CULEA

Santrauka

Kalbant apie knygų prekybą, nagrinėjama institucijų, asmenybių, korporacijų ir bendrųjų produktų, net turistinių prekių ir kitokių ženklų sklaida, tačiau apie pačias knygas kaip prekių ženklus dažniausiai nutylima, nors susidomėjimas knygomis ir jų kūrėjais kaip kultūros produktais akivaizdžiai didėja. Nėgana to, Robertos Sassatelli žodžiais galime teigti, kad vartojimo revoliucijos ir „žinių suprekinimo“ kontekste knygos tampa preke. Jei tautos, miestai, universitetai, verslo mokyklos, asmenybės, net televizijos programos yra prekių ženklai, tai ir knygas galima vertinti kaip prekių ženklus. Galima net sakyti, kad knygos – tai sukومercinti prekių ženklai ir jų sklaidos procesas turi apimti našias strategijas: autoriai kuria savo prekės ženklą kaip

savo tapatybės žymenį postmoderniame suprekiname pasaulyje.

Straipsnyje nagrinėjamos kai kurios šiuolaikinės knygų ir autorių kaip prekių ženklų sklaidos strategijos, kurių teorinį pagrindą sukūrė JAV autoriai, ir tai, kaip šias strategijas taiko Jungtinės Karalystės ir Rumunijos autoriai. Pirmiausia apibūdinami tyrimo tikslai, apimtis ir konceptualioji sistema, padedanti aptarti dabartines knygų kaip prekės ženklų sklaidos kryptis, taip pat aiškinama, kaip buvo pereita nuo klasikinių prekės ženklų tipų prie knygų kaip prekės ženklų, atskleidžiami svarbiausi knygų kaip prekės ženklų sklaidos ypatumai, kai kurios knygų ir autorių kaip prekės ženklų sklaidos strategijos ir jų naudojimo mastas

Jungtinėje Karalystėje bei Rumunijoje (autorinė leidyba, tekstų skaitmeninimas, menų suprekinimas arba meno ir verslo susiliejimas kaip šio reiškimo išraiška). Lyginamasis šių strategijų tyrimas išryškina Jungtinės Karalystės ir Rumunijos rašytinės kūrybos, vadybos ir rinkodaros praktikų skirtumus, kurie knygoms ir jų

autoriams padeda atitikti naujus kultūrinius ir komercinius poreikius.

Nagrinėti šią temą paskatino spausdintinės produkcijos, dabarties knygų leidybos ir spaudos kultūros aktualijos, rinkodaros diskursas ir jo praktika, kultūrinės produkcijos ir kultūros studijos apskritai.

Įteikta 2011 m. lapkričio mėn.

SKAITMENINĖ KNYGA IR JOS RAIDA

ARŪNAS GUDINAVIČIUS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: arunas.gudinavicius@gmail.com

Straipsnyje remiantis literatūroje ir šaltiniuose pateikiama empirine medžiaga analizuojamos skaitmeninių knygų atsiradimo prielaidos, išskiriami svarbiausi skaitmeninės knygos raidos faktai. Pagal prekės gyvavimo ciklo teoriją skaitmeninės knygos raidą siūloma skirstyti į etapus iki skaitmeninės knygos atsiradimo bei atsiradimo ir augimo. Tie etapai čia ir nagrinėjami. Nustatoma, kad tiriamuoju metu skaitmeninė knyga yra įžengusi į antrojo (augimo) etapo ankstyvąją augimo fazę.

Reikšminiai žodžiai: skaitmeninė knyga, skaitmeninės knygos kokybės raida, raidos etapai, skaitmeninė prekė, prekės gyvavimo ciklas.

ĮVADAS

Pastaruoju metu naujosios informacinės ir komunikacinės technologijos (o skaitmeninės knygos yra jų dalis) negrįžtamai keičia žmonių įpročius, poreikius ir vertybes. Dėl technologijų keičiasi ne vien informacijos pateikimo forma. Spausdintiniai leidiniai, analoginės radijo ar televizijos transliacijos transformuojasi į vientiso formato skaitmeninį srautą. Tokie pokyčiai verčia vartotojus (skaitytojus) kitaip mąstyti ir keisti savo įpročius. Pasikeitus įpročiams atsiranda kitokių informacijos pateikimo būdų poreikis. Knygos ne išimtis – jos taip pat priverstos keistis. Ir nors skaitmeninė knyga, palyginti su tradicine spausdintine knyga, atsirado neseniai, tačiau dėl itin sparčios informacinių technologijų kaitos akivaizdu, kad ji, išgy-

venusi pirminius formavimosi etapus, jau įsitvirtino ir tapo mūsų kasdienybės dalimi.

Pirmieji bandymai analizuoti ir prognozuoti skaitmeninės knygos raidą pasirodė XX amžiaus paskutiniame dešimtmetyje. 1995 metais F. Wilfridas Lancasteris, rašydamas [17] apie skaitmeninės leidybos raidą, analizavo ir to meto skaitmeninių leidinių ypatybių kaitą – ypač daug dėmesio skyrė skaitmeniniams žurnalams kompaktiniuose diskuose ir internete bei įžvelgė, kad sparti skaitmeninės leidybos ir leidinių raida netrukus leis akademiniams leidėjams greičiau ir patogiau publikuoti mokslinius žurnalus skaitmeninėje erdvėje. Neišskirdamas konkrečių etapų pradžios ir pabaigos prognozavo, kad skaitmeninė leidyba per 30 metų pereis kelis raidos etapus: 1) skaitmeninių

kompiuterinių technologijų naudojimas spausdintiniams leidiniams maketuoti ir spausdinti; 2) skaitmeninių leidinių kaip identiškų spausdintinių leidinių kopijų leidyba; 3) skaitmeninių leidinių, neturinčių spausdinto ekvivalento ir turinčių tam tikrų savybių, kurias galima perteikti tik skaitmeninėje aplinkoje, leidyba; 4) visiškai naujos kartos skaitmeninių leidinių leidyba, kuri pasinaudos visomis skaitmeninių technologijų teikiama galimybėmis. Nepraėjus nė 17 metų nuo F. W. Lancasterio prognozių, šiandien žvelgdami į šių dienų skaitmeninių leidinių asortimentą jau galime teigti, kad skaitmeninės leidybos raida įžengė į ketvirtąjį F. W. Lancasterio numatytą etapą. Jau pasirodo naujos kartos skaitmeniniai leidiniai, ne tik neturintys spausdintinių ekvivalentų, bet ir pasižymintys kokybinėmis savybėmis, kurių įgyvendinti popieriuje nebegalima, bei vis dažniau pasitelkiantys skaitmeninių technologijų galimybes.

Andrew Odlyzko [25] 1997 metais analizuodamas skaitmeninės leidybos raidą konstatavo, kad jo nestebina tokia „lėta“ skaitmeninės leidybos ir leidinių raida, nes nelengva pakeisti per 500 metų spausdintinės knygos gyvavimą susidariusius įpročius. Ir nors per pastaruosius 14 metų skaitmeninė leidyba padarė milžinišką šuolį, tačiau knygos, žurnalai, laikraščiai vis dėlto liko paskutinės medijos formos, kurios galų gale persikelia į skaitmeninę erdvę – muzika, nuotraukos, filmai tą jau padarė gerokai anksčiau.

2000 metais keletą svarbesnių skaitmeninių knygų istorinių momentų paminėjo Johnas Hubbardas. Jis analizavo skaitmeninių

knygų pranašumus ir trūkumus lygindamas su spausdintinėmis ir konstatavo, kad skaitmeninės knygos įžengs į tokį raidos etapą, kurį jis pavadina *sėkmės*, ir taps populiareesnė nei spausdintinė tada, kai jos turės visas savybes (t. y. pasieks tam tikrą kokybės lygį), kurias turi tradicinės knygos. Ko gero, būtų sunku patikėti, kad skaitmeninės knygos kada nors apskritai turės tas pačias gerąsias savybes kaip spausdintinės, bet ilgainiui jos tampa vis kokybiškesnės, įgyja naujų ypatybių, kurių niekada neturėjo spausdintinės knygos.

Apie skaitmeninių knygų raidą 2001 metais rašė Ruth Wilson [35]. Ji savo tekste pabrėžė skaitmeninių knygų skaitymo įrenginių raidą ir jų tuometines technines charakteristikas. Apibendrindama suformulavo rekomendacijas prietaisų gamintojams ir nurodė jų savybes, kurios būtų patrauklios skaitytojams.

2004 metais Michaelis Eisenbraunas [10] svarstydamas, ar skaitmeninės knygos turi ateitį, pateikė labai trumpą skaitmeninių knygų istorinę raidos apžvalgą, kurioje minėjo tik faktus, susijusius su kai kuriomis skaitmeninių knygų iniciatyvomis ar projektais (Project Gutenberg, ebooks.com) bei jų iniciatoriais (Barnes & Noble, Amazon.com).

2008 metais Daniela Živković [36] aptarė svarbiausius skaitmeninės knygos raidos momentus per pastaruosius dešimt metų. Ji pažymėjo, kad pirmieji „skaitmeniniai inkunabulai“ egzistavo dar prieš atsirandant terminui *skaitmeninė knyga* – kiekviena šalis turi savo pirmąją skaitmeninę knygą. Apibendrindama ji prognozuoja, kad skaitme-

ninių knygų kokybės raida vis dar tęsis, nes atsiranda vis efektyvesnių būdų publikuoti, skaityti ir išsaugoti skaitmenines knygas.

2011 metais Marie Lebert iš Toronto universiteto savo publikacijoje [20] chronologiškai išdėstė 44 svarbiausius skaitmeninės knygos raidos epizodus nuo 1971 iki 2011 metų, tačiau nesiėmė jų nei grupuoti, nei periodizuoti.

Aptarus esamas publikacijas skaitmeninės knygos raidos tematika, galima konstatuoti, kad autoriai pasitenkindavo fragmentišku chronologiniu istoriografinių faktų aprašymu (dažniausiai tik jiems rūpimu aspektu), nebandė apibendrinti skaitmeninių knygų raidos, ieškoti jų atsiradimo prielaidų ar įžvelgti kaitos dinamikos. Skaitmeninės knygos galimybių ir perspektyvų gilesniam suvokimui būtų tikslinga išsiaiškinti jos kokybės aspektų kaitą ir raidą, t. y. suvokti, kaip kokybiškai keitėsi skaitmeninė knyga. Analizuojant tokių knygų dabartį ir ateitį dažnai susiduriama su tam tikrais neaiškumais: kokius kokybės pokyčių etapus ji jau išgyveno, kokiame kaitos etape yra šiuo metu? Atsakymai į šiuos klausimus leistų tiksliau įsivaizduoti, kas skaitmeninės knygos dar laukia ateityje. Todėl šiame straipsnyje išsikeltas tikslas – apibendrinti skaitmeninės knygos kaip prekės raidą, išskirti raidos etapus ir juos išnagrinėti. Tikslui pasiekti užsibrėžti tokie uždaviniai: 1) išskirti ir išanalizuoti svarbiausias skaitmeninių knygų atsiradimo prielaidas; 2) išryškinant svarbiausius faktus skaitmeninės knygos raidos istorijoje, nustatyti „lūžio“ taškus – laiko momentus, kai skaitmeninės knygos raida įžengdavo į

kokybiškai naują raidos etapą; 3) nustatyti, koks tiriamuoju metu yra skaitmeninės knygos raidos etapas.

Išskiriant raidos etapus pasiremta literatūroje ir šaltiniuose pateikiama sukaupta empirine medžiaga: statistikos rinkiniai, faktografinė medžiaga, mokslininkų tyrimais, kitais šios temos aktualiais šaltiniais. Naudojant lyginimo, apibendrinimo metodus išskirti esminiai skaitmeninės knygos raidos bruožai.

Išskiriant skaitmeninės knygos raidos etapus pritaikyta *prekės gyvavimo ciklo teorija*. Ši teorija plačiai naudojama rinkodaroje, ja remiantis dažnai galima paaiškinti prekių sėkmes ir nesėkmes, planuoti rinkodaros veiksmus. Prekės gyvavimo ciklas (angl. *product life cycle*) – tai laikotarpis nuo prekės atsiradimo rinkoje iki jos išnykimo. Anot šios teorijos, visos prekės, patekusios į rinką, kartoja vis tą pačią raidą: jų vartojimo mastas nuo atsiradimo iki išnykimo keičiasi ir pereina tam tikras stadijas. Ciklo trukmė priklauso nuo to, kaip naują prekę priima ir įvertina pirkėjai. Tiriamuoju atveju prekė – skaitmeninė knyga. Ir čia ją suprasiame ne kaip vieno pavadinimo leidinį, bet plačiąja prasme – visą skaitmeninių knygų asortimentą kaip vieną objektą. Dažniausiai išskiriamos keturios prekės gyvavimo ciklo stadijos: atsiradimas, augimas, branda ir smukimas [21]. Kiekvienas etapas turi tam tikrus jam būdingus požymius. Atsiradimo etapu prekė dažniausiai dar nėra išleista į rinką arba egzistuoja labiau kaip išplėtotą idėją, prototipas, eksperimentinis gaminytis. Dėmesys skiriamas prioritetams nustatyti,

galimybės tirti, susipažinti ir išleisti į rinką. Tuo metu prekybą pasiekiami tik nedaugeliui potencialių klientų. Augimo etapo paprastai galima išskirti dvi fazes: ankstyvąją ir vėlyvąją. Ankstyvojoje augimo fazėje prekybą susidomi vis daugiau vartotojų, ir naudojimo bei pardavimo mastai pradeda sparčiai augti. Vėlyvojoje augimo fazėje pardavimo mastai ir toliau didėja, bet jau ne taip sparčiai. Kai pardavimo augimo tempas sumažėja iki nulio, prekybą pasiekia brandos etapas. Tuo metu pradeda atsirasti naujų pakeičiančių prekių, kurios atitraukia vartotojus nuo įsitvirtinusių, dėl to pastarųjų pardavimų ir naudojimo mastai pradeda mažėti. Prasideda smukimo etapas, kuris trunka tol, kol prekybos gamyba nutraukiama [8].

Svarbiausios straipsnyje vartojamos sąvokos. Šiuolaikinės skaitmeninės knygos apibrėžtis jau suformuluotos, tačiau straipsnio pobūdis reikalauja iš naujo apsibrėžti, ką laikysime skaitmenine knyga. Remsimės trimis mokslininkų pateiktomis apibrėžtimis. Vadovaudamasis tradicinės knygos samprata knygotyrininkas Domas Kaunas formuluoja tokią skaitmeninės knygos apibrėžtį: „Skaitmeninė knyga yra autorių susisteminta, struktūruota, leidybos specialistų suredaguota, apipavidalinta ir pagal tam tikrus reikalavimus skaitmeniniu formatu laikmenoje – plokštelėje, kompiuteryje, specialioje skaityklėje arba kompiuterių tinkluose – pateikta semantinė informacija“ [15]. Čia galima pridurti, kad skaitmeninėje knygoje „pateikta semantinė informacija“ gali būti įvairesniais pavidalais nei popierinėje knygoje: be teksto ir statinių

ilustracijų, joje galima perteikti ir judančius vaizdus bei garsą.

Magda Vassiliou ir Jennifer Rowley, išanalizavusios 37 mokslinėje literatūroje pavartotas skaitmeninės knygos (*e-book*) apibrėžtis, pateikia tokią dviejų dalių apibrėžtį [33]:

1. Skaitmeninė knyga yra tekstinio ir (ar) kitokio pobūdžio skaitmeninis objektas, sukurtas remiantis tradicinės popierinės knygos principais, turintis savybes, pasižyminčias skaitmeninėje erdvėje.
2. Skaitmeninės knygos paprastai pasižymi tokiomis savybėmis kaip paieška, nuorodų sistema, hipernuorodos, multimedijos objektai, interaktyvumas.

Dviejų dalių apibrėžtis vartojama atskirti nekintančias knygų ypatybes ir kintančią jų prigimtį – daugiausia dėl nepalaujamo technologijų kitimo. Matome, kad tiek D. Kauno, tiek M. Vassiliou ir J. Rowley pateiktos skaitmeninės knygos apibrėžtys akcentuoja tradicinės spausdintinės knygos principus, bet pirmoji labiau pabrėžia laikmenos ir skaitymo įrenginio svarbą, antroji – skaitmeninės knygos galimybes. Čia dar galima patikslinti, kad skaitmeninės knygos nebūtinai turi būti kuriamos remiantis tradicinės popierinės knygos principais. Tam tikrais atvejais netgi atvirkščiai – tam, kad būtų geriau išnaudotos skaitmeninės erdvės teikiamos galimybės, tam tikrais atvejais reikia taikyti kitokius sprendimus (pavyzdžiui, informacijos architektūros – išdėstymo).

Knygos tyrėjas Miha Kovačas [16] pabrėžia knygos dvilypumą, apibūdinanti knygą ir kaip intelektinę vertybę, ir kaip rinkos prekę, o dar kiti žvelgia toliau ir

siūlo apskritai atsiriboti nuo knygos kaip daikto (prekės). Štai Billas Cope'as ir Angus Philipsas [12], atsižvelgdami į atsiradusį skaitmeninį knygų formatą, samprotauja, kad knyga nebėra fizinis daiktas, ji nebūtinai turi būti spausdintinė, knyga yra tai, kokią paskirtį jį atlieka. Šie autoriai knygą siūlo apibrėžti kaip komunikacijos būdą (angl. *way of communicating*) ir objektą, turintį tam tikrą informacijos architektūrą (angl. *information architecture*).

Apibendrinami įvairių autorių išvalgas teigiame, kad *skaitmeninę knygą* straipsnyje suprasime kaip tam tikros architektūros (pateikta pagal tam tikrus reikalavimus, susisteminta, struktūruota, specialistų suredaguota, apipavidalinta) semantinę informaciją ir komunikacijos būdą, egzistuojantį tam tikrose laikmense skaitmeninėje erdvėje bei vykdomą specialiais skaitmeniniais prietaisais.

Taip pat manytina, kad skaitmeninę knygą galima traktuoti ir kaip *paslaugą*. Mindaugas Civilka [5] argumentuoja, kad *skaitmeninė prekė* procesyvia prasme yra gimininga *paslaugai*, nes tam tikrą jos dalį gali sudaryti tam tikrų aktyvių veiksmų (produkto performatavimas, jo pritaikymas gavėjo informacinės sistemos poreikiams ir pan.) atlikimas. Tačiau straipsnyje knygą suprasime tik kaip *prekę*, arba tiksliau kaip *skaitmeninę prekę* – skaitmeninį produktą, kuris gali būti vienu metu pasiūlytas didelei žmonių grupei.

IKI SKAITMENINĖS KNYGOS: NUO KOMPIUTERIO IKI INTERNETO

Tiek skaitmeninės knygos, tiek visos naujosios technologijos, bent jau šiuo metu,

egzistuoja tik skaitmeninėje erdvėje. Tad tokia erdvė yra būtina sąlyga gyvuoti skaitmeninėms knygoms. Šiuo metu sąvokos *skaitmeninis* ir *kompiuteris* yra beveik neatsiejamos, tačiau pirmieji kompiuteriai nebuvo skaitmeniniai. Nors pirmuoju veikiančiu elektromechaniniu kompiuteriu laikomas nuo 1936 iki 1938 metų Konrado Zuse'o sukonstruotas kompiuteris *Z1*, o pirmąjį elektrinį programuojamą kompiuterį *Colossus* 1943 metais pademonstravo Tommy Flowersas [22], tačiau būtina sąlyga (skaitmeninė erdvė) skaitmeninės knygoms (ir kitokiems leidiniams) egzistuoti atsirado tik 1946 metais (šie metai laikomi ir Šaltojo karo pradžia). Tais metais Pensilvanijos universitete Jungtinėse Amerikos Valstijose Johnas Presperas Eckertas ir Johnas Mauchly baigė konstruoti pirmąjį bendro naudojimo skaitmeninį kompiuterį *ENIAC*. Jis svėrė 50 tonų ir užėmė apie 160 kv. metrų plotą, o tyrimus ir konstravimo darbus finansavo JAV kariuomenė. Šiuos metus galime laikyti laikotarpiu, trukusio iki skaitmeninės knygos kaip prekės atsiradimo rinkoje, pradžia. Tuo laiku susidarė dar kelios svarbios prielaidos skaitmeninėms knygoms atsirasti ir pradėti savo gyvavimo ciklą.

1948 metais Claude'as Shannonas pastebėjo, kad, pažvelgus į pranešimą kaip į dvejetainiais skaičiais užkoduotą kintamąjį, įmanoma atskirti pranešimą nuo jį perduodančios terpės. Toks požiūris leido atsirasti duomenų glaudinimui, klaidų ištaisymui ir suteikė skaitmeninei komunikacijai pagreitį ir patikimumą, o svarbiausia – sudarė sąlygas atsirasti kompiuterių tinklams ir galų gale internetui [11] kaip skaitmeninės informa-

cijos priegios ir sklaidos terpei. Skaitmeninio informacijos kodavimo ir sykiu skaitmeninių kompiuterių atsiradimą galime laikyti viena iš svarbiausių prielaidų vėliau atsirasti dauge- liui šiuolaikinių informacinių technologijų, tarp jų ir skaitmeninei knygai.

Postūmį tobulėti skaitmeninėms techno- logijoms lėmė tuometinė padėtis pasaulyje: po Antrojo pasaulinio karo tarp JAV ir So- vietų Sąjungos vyko politinė propagandinė ir ekonominė kova, varžytasi dėl įtakos sferų, pirmavimo ginklavimosi srityje, įvairių mokslinių tyrimų bei naujų technologijų kūrimo programų įgyvendinimo. 1957 me- tais TSRS paleido pirmąjį dirbtinį Žemės palydovą „Sputnik“. Atsakydama į tai JAV Gynybos departamente įkūrė Pažangių ty- rimų projektų agentūrą (*Advanced Research Projects Agency* – ARPA), kuri turėjo suteikti JAV pirmaujančias pozicijas taikant mokslą ir technologijas karo pramonėje. Vėliau šios ty- rimų agentūros suprojektuotas kompiuterių tinklas išaugo į šiuolaikinį interneto tinklą.

1965 metais Tedas Nelsonas pirmasis pavartojo terminą *hipertekstas*, kad nusakytų netiesinę idėjų struktūrą kaip priešpriešą nuosekliam tekstui, vartojamam kalboje, tradicinėse knygose, filmuose. Tokia ne- tiesinė teksto ir minties struktūra tapo dar viena prielaida skaitmeninėms knygoms įgauti naujų kokybinių bruožų – knygos ir kitokie leidiniai jau galėjo būti *multimediniai ir interaktyvūs*. Skaitmeninio kompiuterio atsiradimas leido skaitmeninei knygai įgauti pavidalą (kaip kompiuterinis failas saugo- mas tam tikroje laikmenoje), skaitmeninių duomenų glaudinimas, internetas ir tinklai

suteikė kokybiškas platinimo bei priegios galimybes, o hipertekstas ėmė daryti poveikį rašymo ir skaitymo procesams. Atsirado ir specialus terminas – hipertekstų skaity- mas. Anot Pierre'o Levy [34], hipertekstas skaitymui suteikia kompleksškumo. Čia ir autoriui, ir skaitytojui tenka mokytis kur kas tvarkingiau dėlioti savo mintis, mokytis ana- lizės ir sintezės. Hiperteksto skaitymas teikia skaitytojui daugiau laisvės, bet ir reikalauja didesnės atsakomybės.

1967–1968 metais Brauno universiteto (JAV) profesorius Andriesas Van Damas, dirbdamas su pirmąja hiperteksto sistema IBM/360 kompiuteriui [3], pirmą kartą pavartojo terminą *electronic book*. 1968 me- tais magistrantūros studentas Alanas Kay'us Jutoje (JAV) pristatė skaitmeninės knygos koncepciją, kurią pavadino *Dynabook*. A. Kay'us jau tada ją išvaizdavo kaip nešio- jamą, interaktyvų asmeninį kompiuterį su plokščiu ekranu ir belaide komunikacija [4]. Skaitmeninei knygai atsirasti dar reikėjo arba patogios nešiojamos laikmenos, arba kitokio jos publikavimo ir platinimo būdo. Patogių skaitmeninių laikmenų tuo metu dar nebu- vo, tačiau 1969 metais įkurtas ARPANET tinklas (laikomas interneto prototipu) ne tik sudarė sąlygas publikuoti pirmąją skaitmeni- nę knygą, bet per keturiasdešimt raidos metų apskritai pakeitė informacijos perdavimo, saugojimo ir vartojimo būdus.

SKAITMENINĖ KNYGA: NUO TEKSTO JUODAME EKRANE IKI *KINDLE* IR *IPAD*

Daugelis knygos tyrinėtojų (Marie Lebert, Daniela Živković, Michaelis Eisenbraunas,

Ruth Wilson, Andrew Odlyzko ir kt.) 1971 metais Michaelio S. Harto pradėtą Gutenbergo projektą sutartinai laiko skaitmeninių knygų pradžia. Projekto tikslas ir idėja – pasinaudojant internetu suteikti galimybę visiems norintiems skaityti nemokamas (tas, kurioms negalioja autorių teisės) skaitmenines knygas. M. S. Hartas 1971 metų liepos 4 d. tuometiniame kompiuterių tinkle paskelbė pirmąją skaitmeninę knygą – *JAV nepriklausomybės deklaraciją*. Tai buvo paprasčiausias tekstinio formato failas, jis neturėjo nei formatavimo, nei hipernuorodų, nei kitokių šiuolaikinės skaitmeninės knygos kokybinių bruožų. Iki tokio informacijos pateikimo būdo, kokį turime šiandien (*World Wide Web*, arba saitynas) atsiradimo dar reikėjo laukti 20 metų. Iki saityno atsiradimo informacija internete buvo pateikiama tekstinio formatu arba failų forma, o šio laikotarpio pradžioje, 1971 metais, kompiuterių tinkle (būsimuoju internetu) pasaulyje naudojosi apie 100 žmonių. Tai buvo skaitmeninės knygos kaip prototipo įvedimas į nedidelę, tačiau turinčią akivaizdžią tendenciją plėstis rinką. Šiandien Gutenbergo projektas tebeveikia – 2011 m. lapkričio 1 d. duomenimis, sutartinai jau per 36 000 nemokamų knygų, o per mėnesį skaitytojai atsisunčia apie 4,5 milijono vienetų [13]. Skaitmeninės knygos atsiradimo laikotarpis sutapo su Vietnamo ir Afganistano karais, kai dviejų besivaržančių pasaulio supervalstybių (JAV ir Sovietų Sąjungos) lenktynės pasiekė kulminaciją: JAV ekonomika augo ir tapo galingiausia pasaulyje, o Sovietų Sąjunga

priartėjo prie subyrėjimo ribos. Čia galima iškelti klausimą, kiek tuo metu sustiprėjusi JAV ekonomika turėjo įtakos skaitmeninių knygų raidai – juk absoliuti dauguma vėlesnių esminių skaitmeninės knygos raidos kokybės pokyčių įvyko būtent JAV.

Kol interneto ryšys buvo lėtas ir mažai žinomas bei prieinamas vartotojams (internetas tarptautiniu tinklu tapo tik 1983 metais), galimybių platinti skaitmenines knygas tinklais, kaip tai vyksta šiomis dienomis, nebuvo. Kokybiškai naujų platinimo galimybių suteikė 1980 metais išrastas kompaktinis diskas (CD-ROM), kiek vėliau jis tapo svarbia skaitmeninių knygų platinimo ir saugojimo laikmena nors iš pradžių buvo skirtas tik muzikai įrašyti. Tačiau 1985 metais patvirtintas *Geltonosios knygos* (angl. *Yellow Book*) standartas leido jame talpinti ir kitokius duomenis skaitmeniniu pavidalu. Tai buvo skaitmeninė laikmena, į kurią buvo galima įrašyti tuo laiku didžiulius skaitmeninių duomenų kiekius – 650–700 megabaitų. Tokio duomenų kiekio sklandžiai perduoti internetu nebuvo įmanoma. Kompaktinio disko talpa jau buvo tokia, kad skaitmeninėse knygose pradėta naudoti ne tik tekstą, bet ir iliustracijas, animaciją, garsą, vaizdo medžiagą. Tad leidėjai ne tik galėjo paprasčiau pasiekti potencialius klientus, bet ir pasiūlyti kokybiškesnių ir patrauklesnių skaitmeninių leidinių.

Sparčiai populiarėjant kompiuteriams skaitmeninių knygų leidėjai pradėjo orientotis į kompaktinio disko standartą, suderinamą su asmeniniais kompiuteriais. Pirmoji skaitmeninė knyga kompaktiniame

diske (12 cm skersmens CD-ROM formato diskas), skirta skaityti kompiuteriu, buvo išleista Japonijoje 1984 metais. Tai buvo mokslo ir technikos žodynas [31]. Tačiau skaitmeninių knygų kompaktiniuose diskuose pioniere laikoma JAV *Voyager Company*. 1985 metais ji pradėjo leisti seriją tokių knygų, pavadintų *išplėstomis knygomis* (angl. *expanded books*). Pradėjo skaitmeninių knygų kompaktiniuose diskuose laikotarpiu: ėmė plėstis skaitmeninių knygų rinka, ištobulėjo, atpigo ir tapo prieinami daugeliui vartotojų skaitmeninės informacijos perdavimo ir archyvavimo būdai bei laikmenos. Kompaktiniai diskai ir šiandien vis dar yra svarbi skaitmeninių knygų ir kitų leidinių saugojimo ir archyvavimo fizinė forma.

Jau ankstyvuojū skaitmeninių knygų raidos laikotarpiu buvo eksperimentuojama ir tokių knygų skaitymo prietaisais. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje–devintojo pradžioje *Columbia Tristar Home Videos* išleido seriją skaitmeninių knygų, skirtų naudotis ką tik pasirodžiusiu rinkoje nešiojamuoju kompaktinių diskų grotuvu *Data Discman* (*Sony*). Šiuo grotuvu buvo galima skaityti 8,5 cm skersmens diskus, kuriuose tilpdavo 200 megabaitų duomenų. Grotuvas turėjo 8,5 cm įstrižainės ekraną, kuriame tilpo 10 eilučių teksto, po 30 ženklų kiekvienoje eilutėje [32]. Šiuo metu jį galima laikyti itin išpopuliarėjusių skaitmeninių knygų skaityklių prototipu. Nešiojamas grotuvas (skaityklė) suteikė skaitmeninei knygai kokybiškai naujų savybių – skaityti tapo patogiau, tai daryti įmanoma ne tik sėdint prie stacionaraus kompiuterio.

Skaitmeninių knygų kompaktiniuose diskuose leidybos mastai labai išaugo XX amžiaus dešimtojo dešimtmečio viduryje, o vėliau ėmė mažėti. Tai lėmė interneto plitimas ir jo pralaidumo didėjimas.

1990 metais Timas Bernersas-Lee, tuo metu dirbęs Šveicarijoje, išrado hipertekstinės informacijos tinklą – saityną (angl. *World Wide Web*), o jau 1991 metais buvo sukurtas pirmasis viešas interneto puslapis. Tai buvo kokybinis postūmis ir prielaida patogiai naudoti internetą (nes iki tol visas interneto naudojimas apsiribojo komandų rašymu juodame ekrane) ir sykiu efektyviai skleisti skaitmeninę informaciją, žinoma, ir skaitmenines knygas.

Prie skaitmeninių dokumentų (ir knygų) populiarėjimo daug prisidėjo 1993 metais kompanijos *Adobe Systems* sukurtas PDF formatas (angl. *Portable Document Format*). Jis leido atvaizduoti tekstinius dokumentus neatsižvelgiant į naudojamą operacinę sistemą ir kompiuterio tipą – tai buvo žingsnis bendro standartizuoto skaitmeninių knygų formato link. Jis ir šiuo metu yra vienas populiariausių (nors ir nėra labai patogus skaityti ekrane, tačiau patogus spausdinti) skaitmeninių knygų ir kitokių leidinių formatų. Ypač populiarus nelegalaus vartojimo rinkoje – dauguma nelegaliai platinamų skaitmeninių knygų yra būtent PDF formato.

Plintant ir pingant interneto ryšiui ir didėjant jo pralaidumui bei prieinamumui skaitmeninės knygos įgijo dar vieną saugojimo ir platinimo laikmeną – kompiuterių tinklus (ir jų sudedamąją dalį – serverių diskus) ir tapo pasiekiamos internetu, net

neturint knygos kopijos nešiojamoje laikmenoje (pavyzdžiui, kompaktinėje plokštelėje). Šiuo atžvilgiu jos tapo panašios į interneto svetaines (gyvuoja toje pačioje terpėje, kuriamos naudojant tas pačias technologijas).

Po truputį knygų skaitmeninimu susidomėjo ir jo ėmėsi bibliotekos bei akademinės literatūros leidėjai. 1994 metų vasarį Helsinkio miesto biblioteka tapo pirmąja biblioteka pasaulyje, sukūrusia savo svetainę internete – langą į savo knygų rinkinius. Tais pačiais metais JAV Kongreso biblioteka, turinti didžiausią pasaulio knygų, vaizdo ir garso įrašų, žemėlapių, rankraštinųjų knygų ir kitokių dokumentų kolekciją, pradėjo Amerikos atminties (angl. *American Memory*) projektą, siekdama į skaitmeninę erdvę perkelti turimus istorinius dokumentus [2]. 1994 metais JAV akademinės literatūros leidėjas *National Academy Press* (NAP) pradėjo skelbti internete nemokamas skaitmenines savo leidžiamų knygų versijas. Leidykla norėjo, kad skaitytojai prieš pirkdami spausdintinę knygos versiją turėtų galimybę išsirinkti norimą knygą naršydami skaitmeninių knygų versijų kataloge. Laikas parodė, kad minėtos leidyklos spausdintinių knygų pardavimai ne tik nesumažėjo, bet netgi padidėjo. Po metų NAP leidyklos pavyzdžiu pasekė Masačusetso technologijos institutas (MIT) – ir to instituto išleistų spausdintinių knygų pardavimai taip pat ėmė didėti.

1995 metais spausdintinių knygų prekybą į skaitmeninę erdvę perkėlė kompanija *Amazon*. Po dvejų metų tą patį padarė ir didžiausias tuo metu JAV knygynų tinklas ir leidykla *Barns & Noble*. 2000 metais abi

kompanijos pradėjo internete pardavinėti ir skaitmenines knygas, skirtas skaityti kompiuteriais, naudojantis *Adobe Acrobat eBook Reader* ir *Microsoft Reader* programine įranga.

1996 metais San Franciske (JAV) buvo įkurtas Interneto archyvas (*Internet Archive*, www.archive.org) – ne pelno projektas, skaitmeninė biblioteka, užsibrėžusi tikslą išsaugoti ir suteikti ateities kartoms nuolatinę skaitmeninės, internetu pasiekiamos informacijos prieigą (tekstai, garso, vaizdo įrašai, programinė įranga, svetainių archyvai) [1]. 2001 metais organizacija pateikė Praeities mašiną (*Wayback Machine*) – galimybę grįžti į praeitį ir naršyti norimą svetainę pasirinkus reikiamą praeities datą. Šiuo metu tai, ko gero, vienintelė vieta, kur galima pažiūrėti, kaip atrodė, pavyzdžiui, VU Komunikacijos fakulteto svetainė 1998 metų gruodžio 12 dieną*. Interneto archyvas suteikia prieigą prie daugiau kaip 3 mln. skaitmeninių knygų ir tekstų, daugiau kaip 0,5 mln. vaizdo įrašų, daugiau kaip 1 mln. garso įrašų, daugiau kaip 150 milijardų svetainių.

1996 metais permainų neišvengė ir didžiųjų žodynų leidėjai. Leidykla *Merriam-Webster* pirmoji nemokamai pateikė savo žodynus internete (*Merriam-Webster Online*, www.websters-online-dictionary.org). Po metų tą patį padarė leidykla *Hachette* su prancūzų kalbos žodynu *Dictionnaire Universel Francophone en Ligne*. Leidykla *Oxford University Press* savo žodyną *Oxford English Dictionary* (www.oed.com) skaitmenine versija internete pateikė 2000 metais,

* Žr.: <http://web.archive.org/web/1998121-2030314/http://www.kf.vu.lt/>

juo naudotis galima sumokėjus abonentinį mokesį. Žodynai greitai tapo viena iš nedaugelio spausdintinių knygų rūšių, kurios perkeltos į skaitmeninę erdvę buvo labai greitai pripažintos ir imtos naudoti skaitytojų.

1997 metais imta kalbėti apie multimedijos konvergenciją (angl. *multimedia convergence*) – skirtingų informacijos formų (teksto, vaizdų, garso) susiliejamą skaitmenizacijos būdu. Skaitmenizacija leido kurti, įrašyti, manipuliuoti, išsaugoti, skaityti ir perduoti informaciją ir informacinius produktus tokiais būdais, kurie buvo neįmanomi magnetinių juostų, celiulioido (kietas, skaidrus plastikas, naudojamas kino ir fotojuostų gamyboje) ir popieriaus laikais. Informacijos apdorojimo ir pateikimo skaitmenizacija ėmė keisti darbo rinką: darbdaviai siūlė vizijas apie naujosios informacinės visuomenės poreikius, naujas darbo vietas, o profsąjungų atstovai kalbėjo apie kylantį nedarbo lygį ir poreikį persikvalifikuoti [18].

1997 metais gimė Europos nacionalinių bibliotekų konferencijos (*Conference of European National Librarians, CENL*) iniciatyva *Vartai į Europos nacionalines bibliotekas (Gateway and Bridge to Europe's National Libraries, GABRIEL)* – viešas portalas, suteikiantis prieigą visoms prie iniciatyvos prisijungusioms bibliotekoms. Jau 1998 metais projekte dalyvavo 38 Europos valstybių (tarp jų ir Lietuvos) nacionalinės bibliotekos ir per 1000 viešųjų bibliotekų. 2005 metais projektas susiliejo su Europos bibliotekos (*The European Library*, www.theeuropeanlibrary.org) svetaine. Pasinaudojant šių iniciatyvų įdirbiu ir patirtimi, dar

po trejų metų atsirado Europos skaitmeninė biblioteka – *Europeana* (www.europeana.eu), kurios tikslas – suteikti viešą prieigą prie Europos kultūrinio ir mokslinio paveldo [12].

1998 m. JAV buvo sukurtos pirmosios skaitmeninių knygų skaityklės *Rocket Ebook* ir *SoftBook* [28]. Šie įrenginiai turėjo daug trūkumų, tačiau kai kuriuose jų jau buvo galima žymėti tekstą, pabraukti tam tikrą ištrauką ar uždėti žymę (angl. *bookmark*), t. y. įgijo savybes, dėl kurių taip vertinamos spausdintinės knygos. Skaityklės jau turėjo skystųjų kristalų ekranus, baterijų veikimas siekė apie 20 valandų. Nors įrenginiai buvo gana sunkūs (svėrė apie 600 g) ir galėjo talpinti vos 10 romanų, bet jais skaityti skaitmenines knygas jau tapo patogiau nei gerokai didesniuose kompiuteriuose. Pirmoji europietiška skaityklė *Cybook* pasirodė 2001 metais Prancūzijoje.

1999 metais visi *Encyclopaedia Britannica* (www.britannica.com) enciklopedijos 15-ojo leidimo 32 tomai skaitmeniniu pavidalu tapo prieinami internetu (iš pradžių nemokamai, vėliau apmokestinta). Skaitmeninė enciklopedijos versija kompaktinėje plokštelėje pasirodė dar 1993 metais kaip atsakas į *Microsoft* išleistą enciklopediją *Encarta*. 2001 metais enciklopedija, kaip mokslinis informacinis leidinys, atgimė nauju, nemoksliniu pavidalu – nemokama, laisvai prieinama ir visų internautų redaguojama, pildoma enciklopedija *Wikipedia*. Šiuo metu vien anglų kalba yra beveik 4 milijonai įrašų [14]. Ko gero, būtų sunku net įsivaizduoti, kiek vietos ji užimtų, jei būtų išspausdinta. Ir nors ji dažnai kritikuojama kaip nepati-

kimas šaltinis, *Wikipedia* yra penkta pagal lankomumą svetainė pasaulyje (2012 metų duomenimis), o anot jos įkūrėjo Jimmy'o Waleso, jaunajai kartai žodis *Wikipedia* dabar yra žinomas labiau nei *enciklopedija* [24].

Į skaitmeninę knygą skaitytojų dėmesį 2000 metais atkreipė garsus fantastinės literatūros žanro autorius Stephenas Kingas. Jis nusprendė savo naują knygą *Kulkos greičiu* (*Riding the Bullet*) išleisti tik skaitmeniniu formatu. Ją buvo galima atsisiųsti iš tinklalapio internete už 2,50 JAV dolerio ir jau per pirmąją valandą buvo atsisiųsta 400 000 kartų [9]. Tai buvo pirmas toks žingsnis knygų leidyboje, kurį atliko populiarus, dideliais (pasauliniu mastu) tiražais parduodamų knygų autorius. S. Kingo pavyzdžiu Europoje pasekė žinomas britų autorius Frederickas Forsythas. Tačiau jo kelių skaitmeninių knygų pardavimas nebuvo sėkmingas ir eksperimentas netrukus nutrauktas. Ispanų novelisto Arturo Pérez-Reverte'o bandymas vieną mėnesį prieš pasirodant spausdintai versijai pardavinėti savo naujausią knygą skaitmeniniu formatu nebuvo labai sėkmingas finansiškai, tačiau tapo puikia reklamine kampanija. Knyga per mėnesį buvo atsisiųsta net 332 000 kartų (skaitmeninių kopijų PDF formatu), tačiau tik 12 tūkst. skaitytojų už knygą susimokėjo. Daugelis pirkėjų tiesiog pasidalindavo slaptažodžiais su šeimos nariais ar draugais ir atsisiųsdavo knygą nemokamai. Tokie pirkėjų įpročiai skatino ieškoti sprendimų, kaip valdyti teisėtą skaitmeninių knygų įsigijimą.

2001 metais kompanija *Adobe* pateikė Skaitmeninių teisių valdymo (*Digital Rights Management*, DRM) programinę įrangą

skaitmeninėms knygoms (PDF ir EPUB formatais). Iš dalies tapo įmanoma kontroliuoti nesankcionuotą skaitmeninių knygų tiražavimą ir platinimą.

Apyvartoje cirkuliuojant daugybei skaitmeninių knygų publikavimo formatų leidėjai pajuto poreikį susitarti dėl tam tikrų skaitmeninių standartų. 2000 metais įsteigtas Atviros skaitmeninės knygos forumas (*The Open eBook Forum*, OeBF) – pramoninis leidėjų konsorciumas, kurio tikslas buvo sukurti standartizuotą skaitmeninių knygų formatą (OeB) ir specifikacijas (OeBPS). Daugelis po 2000 metų sukurtų skaitmeninių knygų formatų buvo suderinami su OeB formatu. Tais pačiais *Microsoft* pristatė OeB paremtą savo formatą LIT (iš angl. žodžio *literature*), 2002 metais Prancūzijos kompanija *Mobipocket* – formatą PRC (taip pat paremtą OeB). 2005 metais šią kompaniją įsigijo *Amazon*, o jos sukurtą formatą panaudojo visų savo skaitmeninių knygų leidybai. 2005 metais *The Open eBook Forum* buvo pervadintas į Tarptautinį skaitmeninės leidybos forumą (*International Digital Publishing Forum*, IDPF), o OeB standartas – į EPUB (iš angl. žodžių *electronic publication*). Šiuo metu tai yra universaliausias ir populiariausias skaitmeninių knygų formatas. 2011 metų pabaigoje pasirodė trečios kartos EPUB specifikacija, turinti naujas kokybines galimybes. Dabar tokio formato knygose galima naudoti ne tik tekstą ir paveikslus, bet ir vaizdo įrašus, garsus bei kitokius interaktyvius elementus.

Apibendrinant pirmiau aptartus skaitmeninės knygos raidos istorinius faktus ne-

galima nepastebėti, kad 2000–2001 metais įvyko keli ypač svarbūs įvykiai, kurie iki tol savaeiği ir chaotiškai skaitmeninės knygos raidai suteikė organizuotumo ir planavimo bruožų. Ji jau nebebuvo tik eksperimentinė prekė ar idėja ir buvo prieinama daugeliui potencialių vartotojų. Tai suteikia pagrindą teigti, jog skaitmeninės knygos raida pasiekė „lūžio“ tašką ir įžengė į kokybiškai naują raidos etapą. Atsirado poreikis susitarti dėl skaitmeninių knygų leidybos standartų (OeBF konsorciumas), sukurta visiems prieinama skaitmeninių knygų teisių valdymo sistema (Adobe DRM) ir galų gale negalima nepastebėti kelių pasauliniu mastu populiarių ir žinomų autorių ir leidėjų bandymų atkreipti dėmesį į skaitmenines knygas. Visi šie įvykiai neatsiejami nuo bendro situacijos konteksto – kaip tik tuo metu pagreitį įgavo informacijos ir komunikacijos technologijų plėtra ir sklaida, ėmė didėti informacijos ekonominė, socialinė ir technologinė reikšmė. Jau buvo pasikeitęs pasaulio politinis žemėlapis: subyrėjo Sovietų Sąjungos ir jos palydovų blokas, Europos Sąjunga rengėsi plėtrai, o JAV vis dar tebebuvo galingiausia pasaulio ekonomika. Šiuo laikotarpiu išstobulėjo ir atpigę skaitmeninės technologijos – tiek interneto pralaidumas, tiek skaitmeninių duomenų saugojimo laikmenos. Jos jau galėjo talpinti didelius duomenų kiekius, sykiu buvo pigios ir visiems prieinamos. Atsirado pirmosios skaityklės. Autoriai pradėjo atrasti naujas rašymo galimybes – naudodami teksto (ir hiperteksto), judančių vaizdų, garsų sintezę. Akademinės ir mokslinės literatūros leidėjai ėmė pertvarkyt savo veiklą orientuodamiesi

į skaitmenines versijas, spausdintines versijas gamindami tik esant poreikiui. Internetas tapo būtinas informacijos paieškai, komunikacijai ir prieigai prie dokumentų. Internetas taip pat pakeitė leidėjų ir bibliotekų santykius. Šimtmečiais bibliotekos kaupė knygas savo lentynose, o dabar leidėjai pradėjo laikyti skaitmenines knygas savo serveriuose ir pardavinėti bibliotekoms prieigą už tam tikrą mokestį. Anot M. Leberto, „internetas tapo milžiniška enciklopedija, biblioteka ir knygų parduotuve“ [20]. Tačiau svarbiausia, kad per šį raidos laikotarpį užaugo visai nauja skaitmeninių produktų ir paslaugų vartotojų karta, kuri ėmė vis labiau domėtis ir skaitmeninėmis knygomis. Ši karta jau neįsivaizduoja savo gyvenimo be greitai besikeičiančios skaitmeninės informacijos internete, kompiuteryje, mobiliajame telefone ir kituose skaitmeniniuose įrenginiuose. JAV rašytojas Marcas Prensky šią kartą vadina *skaitmeninio pasaulio čiabuviais*. Anot jo, ši karta mąsto ir apdoroja informaciją iš esmės kitaip negu jų pirmtakai [26]. Pavyzdžiui, B. Sparrow iš Kolumbijos universiteto (JAV) nustatė, kad dabar žmonės menčiau prisimins tam tikrus faktus, jeigu žinos, kad ta informacija bus prieinama jiems ir ateityje [29]. Tos pačios mokslininkės tirti studentai buvo labiau linkę atsiminti, kur ta informacija yra, negu pačią informaciją. Skaitmeninio pasaulio čiabuviams reikėjo skaitmeninių laiškų, skaitmeninės muzikos, skaitmeninių videofilmų. Atėjo laikas ir skaitmeninėms knygoms. Į tai atkreipė dėmesį didieji leidybos rinkos žaidėjai. Prasidėjo kokybiškai naujas skaitmeninių knygų gyvavimo laikotarpis.

Šio laikotarpio pradžia sutampa su ypač išaugusios skaitmeninės informacijos kiekiais. Pietų Kalifornijos universiteto mokslininkai skaičiavo informacijos kiekio kitimus nuo 1986 metų ir nustatė, kad 2002 metų pradžioje pasaulyje informacijos, saugomos skaitmenine forma (kompiuterių ir serverių diskuose, kompaktiniuose diskuose, DVD, *Blue-ray* diskuose, skaitmeninėse juostose, atminties kortelėse, mobiliuosiuose telefonuose ir pan.), kiekis viršijo informacijos, saugomos analogine forma (popieriuje, filmų juostuose, garsajuostose, vinilo plokštelėse), kiekį [27]. O jau 2007 metais informacija, saugoma skaitmenine forma, sudarė 94 proc. visos pasaulinės informacijos. Knygas galima laikyti viena paskutiniųjų informacijos perteikimo formų, kuri ilgą laiką nepavyko skaitmenizuoti.

Šis laikotarpis pasižymi ypač sparčiu įvairių prietaisų bei programinės įrangos, tinkamos skaityti skaitmeninėms knygoms, tobulėjimu. Kokybiškesni ir patogesni prietaisai pagaliau leido patogiai skaityti. Ėmė didėti skaitmeninių knygų poreikis. Nors delniniai kompiuteriai (angl. *Personal digital assistant*, PDA) pasirodė dar 1996 metais, tačiau tik nuo 2000 metų juose jau buvo galima skaityti skaitmenines knygas – atsirado tam pritaikyta programinė įranga (*Mobipocket Reader*, *Microsoft Reader*, *Palm Reader*, *Adobe Reader* ir kt.). 2001 metais atsirado ir pirmieji išmanieji mobilieji telefonai, kurie pamažu iki 2005 metų pakeitė delninius kompiuterius. Buvo nemažai abejonių, kad tokia mažame ekrane bus įmanoma patogiai skaityti, tačiau pasirodė, kad mažas ekranas skaitymui nebuvo kliūtis.

Vienas iš svarbesnių įvykių skaitmeninių knygų raidos istorijoje buvo kompanijos *Google* atėjimas į knygų rinką ir *Google Books* projekto atsiradimas. 2004 m. *Google* paskelbė apie bibliotekų projektą *Google Print*, kuris buvo vykdomas bendradarbiaujant su didžiaisiais pasaulio universitetais ir bibliotekomis. Milžiniško projekto tikslas – sukurti virtualų knygų katalogą ir sudaryti sąlygas žmonėms rasti bet kokią norimą knygą neišeinant iš namų. Tačiau jau po trijų mėnesių projektas buvo sustabdytas autoriams ir leidėjams asociacijoms pradėjus skųstis dėl galimai pažeidžiamų autorių teisių. Projektas atgijo 2006 metais jau pervadintas į *Google Books*. 2010 metais kompanija paskelbė, jog yra suskaitmeninusi apie 15 milijonų knygų daugiau negu 400 skirtingų kalbų [7]. *Google* atėjimas į knygų rinką suteikė pagreitį skaitmeninių knygų vartojimui. *Google* dėka apie skaitmenines knygas ir jų galimybes sužinojo vis daugiau žmonių.

2004 metais *Sony* kompanija Japonijoje pristatė skaityklę *Librié EBR-1000EP* su modernia elektroninio rašalo (angl. *e-ink*) technologija. Ši technologija pasižymi ypač mažomis energijos sąnaudomis bei tikrą popierių primenančiomis fizinėmis savybėmis. Elektroninio rašalo ekranas pats nespinduliuoja šviesos (lyginant su dažniausiai kompiuteriniuose įrenginiuose naudojamais skystųjų kristalų ekranais), todėl nevargina akių, o tekstas jame gali būti lengvai skaitomas ir saulės šviesoje. Technologija energiją naudoja tik puslapio pervertimo momentu. Dėl tokių mažų energijos sąnaudų skaityklę su elektroniniu rašalu papildomai nekrau-

nant jos baterijos galima naudoti nuo kelių savaičių iki kelių mėnesių. Kol kas ši technologija negali perteikti spalvų, tačiau 2011 metais pasirodė pirmieji įrenginių prototipai, galintys atvaizduoti ir spalvas. Dėl šios technologijos skaitymo prietaisai tapo kokybiškesni, jais gerokai lengviau ir maloniau skaityti skaitmenines knygas ekrane – skaitytojai susidomėjo, ėmė pirkti skaitykles ir ieškoti, kur įsigyti skaitmeninių knygų.

Smarkiai augantį skaitmeninių knygų naudojimo poreikį gerai iliustruoja Gutenbergo projektas – vien per 2004 metus skaitmeninių knygų kiekis jame išaugo 50 proc. – nuo 10 000 vienetų iki 15 000 vienetų [19]. Tokį staigų pasiūlos didėjimą galima paaiškinti tik staigiai išaugusia skaitmeninių knygų paklausa, o tai rodo, kad skaitmeninių knygų raida tuo metu jau buvo įžengusi į kitą savo kaip prekės gyvavimo ciklo etapą.

Naujas galimybes įžvelgė ir 2007 metais į skaitmeninių knygų rinką įsitraukęs didžiausias internete spausdintinių knygų platiniojas – kompanija *Amazon*. Ji pasiūlė kokybiškai naują skaitmeninių knygų platinimo ir įsigijimo būdą ir taip jas padarė iš tiesų patogias vartoti: suteikė galimybę skaitytojams interneto ryšiu įsigyti skaitmeninių knygų vos kelių mygtukų paspaudimu tiesiogiai į skaityklę *Kindle*. *Amazon* savo pirkėjams pasiūlė ir daug iki tol nenaudotų funkcijų: galimybę palikti atsiliepimus apie knygas, sudaryti pageidavimų sąrašus (angl. *wish lists*) ir pan. Taip per kurį laiką susiformavo lojalių *Amazon* pirkėjų sluoksnis. Skaityklė *Kindle* tapo populiaria dovana.

2010 metai pasaulyje dažnai vadinami skaitmeninių knygų metais. Būtent tais metais didžiausioje knygų rinkoje (JAV) skaitmeninių knygų pardavimas pradėjo lenkti tradicinių knygų pardavimą. Toks spartus pardavimo didėjimas yra būdingas prekės gyvavimo ciklo ankstyvajai augimo fazei. Tais pačiais metais į skaitmeninių knygų rinką įsitraukė ir kompanija *Apple*, ne tik pasiūlydama jas skaityti naujausiu savo gaminiu – planšetiniu kompiuteriu *iPad*, bet ir apskritai naują skaitmeninių knygų (bei kitokių skaitmeninių produktų) publikavimo kanalą. Pats įrenginys nėra skirtas vien tik skaitmeninėms knygoms skaityti, tačiau tai – viena iš daugelio jo panaudojimo galimybių. Kompanijos *Apple* teigimu, *iPad* savininkai per metus nuo skaitmeninių knygų parduotuvės *iBookstore* atidarymo knygas siuntėsi daugiau kaip 100 milijonų kartų (įsigijęs knygą vartotojas ją gali parsisiųsti kiek nori kartų). Skaitytojai *Apple* parduotuvėje gali rinktis iš 15 000 skirtingų pavadinimų knygų [23]. 2011 metų rugsėjį bankrutavo antras pagal dydį JAV knygynų tinklas *Borders*. Buvo uždaryta per 500 knygynų. Galima numanyti, kad galbūt tam tikros įtakos tokio masto knygų mažmenininko pasitraukimui turėjo ir tai, kad skaitytojai vis rečiau užeidavo į knygynus, o knygas (skaitmenines) pirkdavo internetu, neišeidami iš namų. Skaitmeninė knyga domisi vis daugiau vartotojų, o naudojimo bei pardavimo mastai sparčiai auga. Amerikos leidėjų asociacijos (*Association of American Publishers*) duomenimis, didžiausioje pasaulio rinkoje (JAV) skaitmeninių

knygų perkama ir skaitoma vis daugiau (202,3 proc. metinis augimas 2011 metų balandžio duomenimis), o spausdintinių pardavimas mažėja (24,8 proc. metinis sumažėjimas) [30]. Anot tos pačios Amerikos leidėjų asociacijos, gana didelis skaitmeninių knygų rinkos dalies skirtumas dar išlieka tarp angliškai kalbančių šalių ir ne anglų kalbų rinkų: Vokietijoje skaitmeninių knygų rinka sudarė vos 1 proc., Japonijoje – 1,1 proc., Italijoje – apie 0,2 proc., o JAV – net 8,3 proc. visų knygų rinkos (2010 metų duomenys). Visgi mūsų gyvenime jau įsitvirtino informacijos saugojimas ir perdavimas skaitmenine forma, tarp jų ir skaitmeninėmis knygomis.

IŠVADOS

Išnagrinėjus laikotarpį iki skaitmeninės knygos atsiradimo, išskirtos šios svarbiausios skaitmeninių knygų atsiradimo prielaidos:

- skaitmeninio kompiuterio atsiradimas 1946 metais (kaip skaitmeninės knygos kūrimo, egzistavimo ir skaitymo terpė);
- hiperteksto atsiradimas 1965 metais (kaip naujoviškas poveikis rašymo ir skaitymo procesams);
- interneto prototipo – tinklo ARPANET įkūrimas 1969 metais (kaip skaitmeninių leidinių platinimo ir prieigos kanalas).

Išanalizavus svarbiausius skaitmeninės knygos gyvavimo kokybės kaitos bruožus ir įvykius bei identifikavus raidos lūžio taškus, siūloma skaitmeninės knygos raidą remiantis

prekės gyvavimo ciklo teorija suskirstyti į tokius etapus:

- etapas iki skaitmeninės knygos – atsiradimo prielaidos (1946–1971);
- pirmasis skaitmeninės knygos raidos etapas – atsiradimas (1971–2001);
- antrasis skaitmeninės knygos raidos etapas – augimas (nuo 2001).

Remiantis bet kokios prekės gyvavimo ciklo teorija, kiti du etapai turėtų būti branda ir smukimas. Kada skaitmeninė knyga įžengs į brandos laikotarpį, prognozuoti sudėtinga. Nustatyta, kad tiriamuoju momentu skaitmenine knyga domisi vis daugiau vartotojų, o naudojimo bei pardavimo mastai sparčiai didėja. Tai leidžia teigti, kad šiuo metu vyksta labai dinamiška skaitmeninės knygos *augimo* etapo ankstyvoji fazė.

Pirmasis, *atsiradimo*, etapas truko apie 30 metų (nuo 1971 iki 2001). Šio bei antrojo, *augimo*, etapo pirmuoju dešimtmečiu išstobulėjo ir sudarė kokybiškas spartaus skaitmeninių knygų augimo galimybes įvairios skaitmeninės technologijos: internetas, duomenų saugojimo ir platinimo laikmenos, skaitymo prietaisai. Tačiau bene svarbiausias veiksnys, lemiantis skaitmeninių knygų paklausą ir tolesnį daugėjimą, yra per šį laikotarpį užaugusi visai nauja skaitmeninių produktų ir paslaugų vartotojų karta. Ši karta jau neišsivaizduoja savo gyvenimo be skaitmeninio pavidalo informacijos. Atrodo, jog knyga, kaip prekė, kaip reiškinys, sėkmingai transformuojasi ir eina paskui skaitytoją.

NUORODOS

1. *About the Internet Archive* [žiūrėta 2011 m. lapkričio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.archive.org/about/about.php>>.
2. *American Memory*. The Library of Congress [žiūrėta 2011 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://memory.loc.gov/ammem/about/index.html>>.
3. ARDITO, Stephanie. Electronic books: to 'E' or not to 'E' that is the question. *Information Today*: Searcher, 2000, vol. 8, no 4 [žiūrėta 2011 kovo 21 d.]. Prieiga internete: <www.informationtoday.com/searcher/apr00/ardito.htm>.
4. *Building on the Past* (The Past, Present and Future of Electronic Books). The Seybold Report on Internet Publishing, January 1, 1999.
5. CIVILKA, Mindaugas. Skaitmeniniai produktai: prekės ar paslaugos. *Justitia*, 2001, nr. 4–5.
6. COPE, Bill, PHILLIPS, Angus. *The Future of the Book in the Digital Age*. Oxford: Chandos Publishing, 2006.
7. CRAWORD, James. *On the Future of Books: Inside Google Books* [žiūrėta 2011 m. sausio 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://booksearch.blogspot.com/2010/10/on-future-of-books.html>>.
8. DAY, George S. The product life cycle: Analysis and application issues. *Journal of Marketing*, 1981, vol. 45, p. 60–67.
9. De ABREW, Karl. *PDF eBooks are Here to Stay* [žiūrėta 2012 m. balandžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.planetpdf.com/enterprise/article.asp?ContentID=6358>>.
10. EISENBRAUN, Michael. *Is there a Future in eBooks?* [žiūrėta 2011 m. lapkričio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.michaelseisenbraun.com/portfolio/literary_ebooks.pdf>.
11. ELIOT, Simon, ROSE, Jonathan. *A Companion to the History of the Book*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2009.
12. *Europeana: About Us: Background* [žiūrėta 2011 m. lapkričio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.europeana.eu/portal/aboutus_background.html>.
13. HART, S. Michael. *The Year of the eBook* [žiūrėta 2011 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <www.gutenbergnews.org>.
14. *History of Wikipedia* [žiūrėta 2012 m. balandžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Wikipedia>.
15. *Knygotyra*: vadovėlis. Sud. ir red. D. Kaunas. Vilnius, 2006 (antras leidimas 2007).
16. KOVAČ, Miha. *Never mind the Web: Here comes the book*. Oxford: Chandos Publishing, 2008.
17. LANCASTER F. Wilfrid. The Evolution of Electronic Publishing. *Library Trends*, 1995, vol. 43, p. 518–527.
18. LEBERT, Marie. *Multimedia convergence* [žiūrėta 2011 m. lapkričio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.gutenbergnews.org/20110713/ebooks-1997-multimedia-convergence/>>.
19. LEBERT, Marie. *Project Gutenberg* (1971–2008). NEF, University of Toronto & Project Gutenberg, 2008.
20. LEBERT, Marie. *The eBook is 40* (1971–2011) [žiūrėta 2011 m. lapkričio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.gutenberg.org/ebooks/36985>>.
21. LEVITT, Theodore. Exploit the product life cycle. *Harvard Business Review*, 1965, vol. 43, p. 81–94.
22. MEYERS, Jeremy. *A Short History of the Computer* [žiūrėta 2011 m. sausio 5 d.]. Prieiga per internetą: <www.jeremymeyers.com/comp>.

23. MOON, Brad. iBooks Hits 100 Million E-Book Downloads, Random House Joins The Party. *About.com* [žiūrėta 2010 m. balandžio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://portables.about.com/od/ebookreasers/a/iBooks-100-million.htm>>.
24. NEVERAUSKAS, Vaidas. *J. Walesas konferencijoje „Login“*: apie Žalgirio mūšį tarp lietuvių ir lenkų [žiūrėta 2012 m. balandžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://mokslas.delfi.lt/technology/jwalesas-konferencijoje-login-apie-zalgirio-musi-tarp-lietuviu-ir-lenku.d?id=58835225>>.
25. ODLYZKO, Andrew. The slow evolution of electronic publishing. *Electronic Publishing'97: New Models and Opportunities*, ICC Press, 1997, p. 4–18.
26. PRENSKY, Marc. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 2001, vol. 9, no 5, p. 1–6.
27. Rise of the digital information age. *The Washington Post* [žiūrėta 2011 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/graphic/2011/02/11/GR2011021100614.html>.
28. ROTHMAN, David. *Rocket eBook, SoftBook and Gemstar machines revisited: A few lessons from history* [žiūrėta 2011 m. birželio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.teleread.com/drm/rocket-ebook-softbook-and-gemstar-machines-revisited-a-few-lessons-from-history/>>.
29. SPARROW, Betsy et al. Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips. *Science*, 2011, vol. 333, p. 776–778.
30. SPORKIN, Andi. Popularity of Books in Digital Platforms Continues to Grow, According to AAP Publishers. In *February 2011 Sales Report* [žiūrėta 2011 m. spalio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.publishers.org/press/30/>>.
31. TAKAHASHI, M. Introduction of Latest Information Equipment. *JIPDEC Information Quarterly*, 1994, vol. 96, p. 13–19.
32. The Electronic Book Arrives: At Last? *Library Review*, 1992, vol. 41.
33. VASSILIOU, Magda; ROWLEY, Jennifer. Progressing the definition of “e-book”. *Library Hi Tech*, 2008, vol. 26, no 3, p. 355–368.
34. VIRILIO, Paul, LEVY, Pierre. *Skaitmeninė knyga – už ir prieš*. Išvertė ir parengė Rasa Vasinauskaitė. Chronicart.com, 2004 [žiūrėta 2010 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.culture.lt/7md/?leid_id=604&kas=straipsnis&st_id=3026>.
35. WILSON, Ruth. Evolution of Portable Electronic Books. *Ariadne*, Issue 29, 2001 [žiūrėta 2011 m. lapkričio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ariadne.ac.uk/issue29/wilson/intro.html>>.
36. ŽIVKOVIĆ, Daniela. The Electronic Book: Evolution or Revolution? *Bilgi Dünyası*, 2008, vol. 9(1), p. 1–19.

DIGITAL BOOK AND ITS EVOLUTION

ARŪNAS GUDINAVIČIUS

Abstract

Based on the analysis of scientific papers and sources, the presumptions on the future of digital book are analyzed and most important of them are picked out: the birth of the digital computer (as the medium of the digital book reading and creating), the rise of hypertext (as a new influence upon reading and writing digital books) and the foundation of the internet prototype (as a new medium for publishing and accessing digital books). The most important facts in the history of digital book are picked out and analyzed.

According to product life cycle theory, the evolution of the digital book is proposed to be divided into several stages: the stage before the digital book (the presumptions of origin, 1946–1971), the beginning of the digital book (first stage, 1971–2001), and the growth of the digital book (second stage starting from 2001).

The present situation of the digital book in the product life cycle is shown and some future prognoses are presented.

Įteikta 2012 m. kovo mėn.

SKAITMENINIŲ SERIALINIŲ LEIDINIŲ LEIDYBA LIETUVOJE 1996–2011 m.

LINA ŠARLAUSKIENĖ

Aleksandro Stulginskio universitetas
Studentų g. 11, LT-53361 Akademija, Kauno r.
El. paštas: lina.sarlauskiene@asu.lt

Straipsnyje analizuojama Lietuvos skaitmeninių serialinių saityno leidinių leidyba knygotyros aspektu. Atlikta skaitmeninių serialinių leidinių dešimtmečio leidybos mūsų šalyje analizė ir pateiktos šių leidinių leidybos tendencijos. Tyrimo duomenys rinkti nuo 1996 m. atliekant skaitmeninių serialinių leidinių analizę, taikant informacijos paieškos, dokumentų analizės ir leidėjų apklausos metodus, naudojant specialiai skaitmeniniams serialiniams leidiniams viešinti sukurtą svetainę „Lietuvos elektroninė periodika“. Skaitmeniniai serialiniai leidiniai analizuoti pagal leidybos dinamiką, leidinių rūšį, leidėją, periodiškumą, paskirtį, tematiką, ekonominius modelius, formalųjį įforminimą bei apipavidalinimą. 2012 metų tyrimų rezultatai lyginami su 2001 metais atlikto tyrimo rezultatais. Lietuvos skaitmeninių serialinių leidinių leidyba, ekonominiu, leidinių turinio ir formos požiūriais pradėta plėtoti prieš dešimtmetį, šiuo metu yra sėkmingai besivystanti profesionali veikla.

Reikšminiai žodžiai: skaitmeniniai serialiniai leidiniai, žurnalai, laikraščiai, elektroninė periodika.

IVADAS

Skaitmeniniai serialiniai leidiniai yra svarbi masinės ir mokslinės komunikacijos priemonė visuomenėje, demokratiškas ir efektyvus informacijos sklaidimo būdas ir verslo dalis. Jie padeda racionaliau įgyvendinti visuomenės informacijos priemonių ir mokslinės komunikacijos funkcijas. Skaitmeninių serialinių leidinių leidyba Lietuvoje gyvuoja daugiau nei dešimtmetį ir vystosi kaip profesionali veikla.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti saityne leidžiamų skaitmeninių serialinių

leidinių dešimtmečio leidybą Lietuvoje ir pateikti jos tendencijas.

Siekiant šio tikslo ir atliekant skaitmeninių serialinių leidinių atranką, pirmiausia iškilo skaitmeninių serialinių leidinių sampratos ir identifikavimo problema. Pagal informacijos specialistų bendruomenių (AACR, ISSN, ISBD) parengtus bibliografinių šaltinių standartus, skaitmeniniai serialiniai leidiniai yra tęsiamųjų bibliografinių šaltinių rūšis. Tai bibliografiniai šaltiniai, numatyti leisti neapibrėžtą laiką, apimantys serialinius leidinius ir integruotus bibliografijos šaltinius, kuriems priskiriamos at-

naujinamos interneto svetainės ir duomenų bazės [12]. Skaitmeniniai serialiniai leidiniai apibrėžiami kaip serialiniai leidiniai skaitmeninėje laikmenoje, leidžiami numeruotomis ar datuotomis dalimis, viena po kitos ir numatyti leisti neapibrėžtą laiką [5]. Serialinių leidinių ir integruotų bibliografinių šaltinių identifikavimas bei atranka yra gana sudėtingas uždavinys, nes šių rūšių fizinė forma yra tapati, t. y. interneto svetainės. Thomas E. Nisongeris teigia, kad serialiniai leidiniai gali būti apibūdinami kaip tam tikra straipsnių organizacija leidinyje [8]. Šiuo atveju lengviau identifikuojami moksliniai serialiniai leidiniai, nes jų straipsniai publikuojami įprastuose leidinių numeruose. Masinių informavimo priemonių, t. y. skaitmeninės periodikos (laikraščių, žurnalų, biuletenių), atranka yra sudėtingesnė dėl įvairių naujų informacijos pateikimo formų. Skandinavijos šalių bibliotekų patirtis rodo, kad vykstant bibliografinę apskaitą skaitmeniniams serialiniams leidiniams gali būti priskiriami leidiniai, kurie turi unikalų pavadinimą, periodiškai atnaujinami numeruotomis ar datuotomis dalimis ir juose skelbiama viešoji informacija. Atsižvelgiant į atrankos tikslus, skaitmeninių serialinių leidinių apibrėžtys gali skirtis. Pavyzdžiui, paskelbtame dokumente dėl mokesčių taikymo JAV nurodytos konkretnės skaitmeninės periodikos atrankos sąlygos [9].

Taip pat sudėtinga nustatyti skaitmeninių serialinių leidinių rūšis dėl skaitmeniniams dokumentams būdingų išskirtinių savybių: skaitmeninės laikmenos (fizinės formos) ir hiperadaptyvios loginės formos. Skaitmeniniai dokumentai yra fiksuojami

skaitmeninėse laikmense, kurios nėra fiziškai neatskiriama dokumento dalis. Pagal skaitmeninių dokumentų fizinę laikmeną neįmanoma nustatyti dokumento tipo. Pavyzdžiui, saityne publikuojami laikraščiai, žurnalai, knygos turi tą pačią fizinę laikmeną. Kadangi pagal laikmeną negalima nustatyti skaitmeninių dokumentų tipo, tai būtų galima padaryti pagal jų loginę formą ir informacijos publikavimo periodiškumą. Skaitmeninių dokumentų loginė forma gali skirtis nuo spausdintinių leidinių savo vidine struktūra, informacijos išdėstymu, ryšiais su kitais objektais, multimedijos (animacijos, vaizdo ir garso įrašų ir kt.) naudojimu. Skaitmeninių serialinių leidinių loginė forma gali būti kelių tipų: straipsnių publikavimas skirstant juos į leidinio numerius ir straipsnių publikavimas pagal naujumą, tematiką ar kt.

Dėl skaitmeninių serialinių leidinių fizinės ir loginės formų specifškumo, sudėtinga šiuos leidinius skirstyti į jų tradicines rūšis (laikraščiai, žurnalai, biuleteniai), nes:

- pagrindiniai spausdintinės periodikos skiriamieji kriterijai (operatyvumas, aktualumas, brošiūravimas, apimtis, spalvotumas ir kt.) nebėra aktualūs,
- daugumos leidinių periodiškumas neaiškus ar nenurodytas.

Kitokių skaitmeninių serialinių leidinių rūšių analizės, kuriose būtų nurodyti naujoms šių leidinių rūšims būdingi kriterijai, mokslinėse ir profesinėse publikacijose aptikti nepavyko. Kartais skaitmeniniai serialiniai leidiniai yra skirstomi pagal tai, ar leidžiamas šių leidinių spausdintinis variantas, ar ne.

Skaitmeniniai leidiniai, neturintys spausdintinio varianto, įvardijami leidiniais, publikuojamais tik internete (anglų kalba: *only online*).

Apskritai mokslinėje literatūroje skaitmeninių serialinių leidinių sampratos ar jų rūšių nustatymo klausimai nėra pakankamai analizuojami, dažniausiai publikuojami tyrimų rezultatai, atskleidžiantys tik mokslinės ar tik masinės periodikos (ar jų atskirų rūšių) leidybos ypatumus. Galima rasti labai daug užsienio autorių mokslinės periodikos tyrimų. Lietuvoje mokslinę periodiką įvairiais aspektais analizavo Zenona Ona Atkočiūnienė, Ingrida Bučionytė ir Regina Vaišvilienė, Gintarė Galinienė ir Kristina Aputytė, Elena Macevičiūtė, Narimantas Paliulis ir Eleonora Dagienė, Lina Šarlauskienė ir kt. [1; 2; 4; 6; 10; 13]. Masinės periodikos mokslinių tyrimų tarptautiniu mastu randama mažiau. Lietuvoje kai kuriuos masinės periodikos aspektus analizavo Ada Misevičiūtė, Vaidas Bučys [7; 3]. Visų rūšių skaitmeninių serialinių leidinių leidyba Lietuvoje knygotyros aspektu buvo analizuojama L. Šarlauskienės publikacijose [11; 14; 15].

Atsižvelgiant į skaitmeninių serialinių leidinių sampratos ir rūšių nustatymo problematiką, šių leidinių fizinės ir loginės formos bei skiriamųjų kriterijų supanašėjimą, šiuo metu skaitmeninius serialinius leidinius galima nuosekliai suskirstyti tik į mokslinius ir masinius leidinius. Šių leidinių detalesnis skirstymas priklauso nuo jų identifikavimo ir atrankos tikslų. Nesant būtinybės, šių leidinių į detalesnes rūšis apskritai galima neskirstyti.

Identifikuojant ir atrenkant Lietuvos skaitmeninius serialinius leidinius, atsižvelgta į analizuotas problemas ir vadovautasi bibliografinių šaltinių standartais bei Skandinavijos šalių bibliotekų nurodytais kriterijais: skaitmeninis serialinis leidinys turi turėti unikalų pavadinimą, būti periodiškai atnaujinamas numeruotomis ar datuotomis dalimis ir jame turi būti publikuojama viešoji informacija.

Duomenys apie Lietuvos skaitmeninius serialinius leidinius renkami nuo 1996 m. informacijos paieškos, dokumentų analizės ir leidėjų apklausos metodais. Panaudojant sukauptus duomenis, 2000 m. buvo sukurta ir internete publikuota skaitmeninių serialinių leidinių nuorodų svetainė *Lietuvos elektroninė periodika*. Per pastarąjį dešimtmetį keletą kartų buvo atnaujintas šios svetainės dizainas, keitėsi jos interneto adresas. Šiuo metu svetainės dizainas pritaikytas įvairiapusei leidinių paieškai, įgytas nuolatinis svetainės adresas (<http://www.eperiodika.lt>). Lietuvos elektroninės periodikos svetainė atspindi autorės nuolat atliekamos skaitmeninių serialinių leidinių paieškos, atrankos ir analizės rezultatus. Skaitmeniniai serialiniai leidiniai yra atrenkami pagal pirmiau minėtus kriterijus. Kaip papildoma informacija svetainės lankytojams yra skelbiamos interneto svetainių, kuriose pateikiama informacija apie spausdintų serialinius leidinius, nuorodos. Informacija apie leidinius renkama atliekant paiešką internete ir gaunant leidinių rengėjų ar leidėjų prašymus įtraukti jų leidinių nuorodas į svetainę. Vieną kartą per metus atliekama visų svetainėje registruotų leidinių ir jų

nuorodų patikra, kad būtų galima nustatyti leidinių leidybos pakitimus: ar leidinys vis dar leidžiamas, ar nepakito jo rūšis, leidėjas, interneto adresas ir kt. Esant pakitimų, informacija svetainėje yra atnaujinama, nebeleidžiamų leidinių nuorodos iš svetainės pašalinamos. Lietuvos elektroninės periodikos svetainė sudaro sąlygas pateikti susistemintą, aktualią informaciją visuomenei, o leidinių autoriams, rengėjams, leidėjams registruoti savo leidinius ir pateikti apie juos patikimus leidybinius duomenis. Svetainėje skelbiama informacija apie daugelį Lietuvos skaitmeninių serialinių leidinių, tačiau tikėtina, kad dėl informacijos nepakankamumo kai kurie leidiniai galėjo ar gali būti neįtraukti į nuorodų svetainę ir tyrimą.

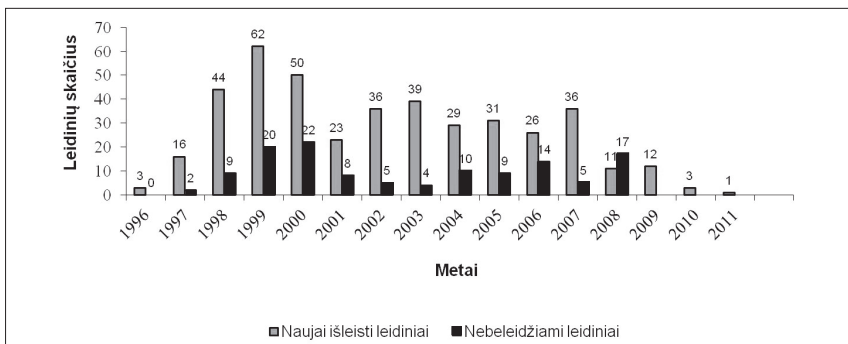
Lietuvos elektroninės periodikos svetainėje serialiniai leidiniai yra skirstomi į masinių leidinių rūšis ir mokslinius serialinius leidinius. Masiniai leidiniai skirstomi atsižvelgiant į tai, ar jie turi spausdintinį variantą (laikraščiai, žurnalai, biuleteniai ir originalūs leidiniai – t. y. publikuojami tik internete). Nors toks skirstymas nėra itin tinkamas skaitmeniniams serialiniams leidiniams dėl jau minėtos šių leidinių sampratos problematikos, tačiau jis pasirinktas dėl skaitmeninių leidinių vartotojų interesų, nes tokiu būdu sugrupuoti skaitmeniniai leidiniai yra lengviau identifikuojami ir pasirenkami skaityti. Toks skaitmeninių serialinių leidinių skirstymas yra sąlyginis ir laikinas, kol nebus publikuotų naujų skaitmeninių serialinių leidinių klasifikacijų ir nurodytų naujų skiriamųjų kriterijų, pagal kuriuos būtų galima atrinkti ir suskirstyti į rūšis

skaitmeninius leidinius. Nesant detalesnių skaitmeninių serialinių leidinių klasifikacijų, kitoks leidinių rūšiavimas šiuo metu būtų nekorektiškas.

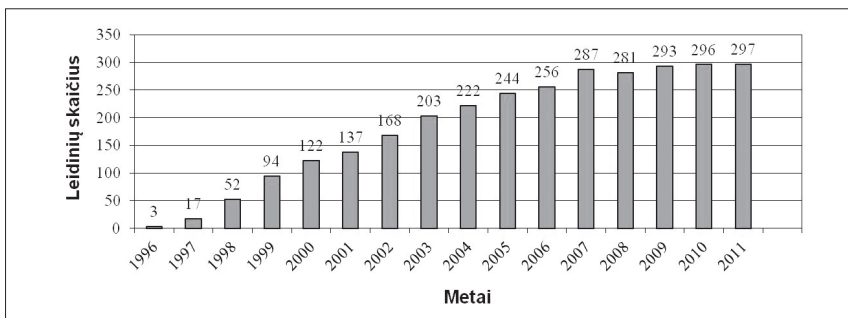
Lietuvos elektroninės periodikos svetainėje pateikiamos ne tik skaitmeninių serialinių leidinių nuorodos, bet ir šių leidinių leidybos duomenys, kurie kaupiami ir jų analizės rezultatai pateikiami šiame straipsnyje. Skaitmeniniai serialiniai leidiniai analizuoti knygotyros aspektu (tipologiniu, *de visu* ir kt. metodais), siekiant nustatyti šių leidinių leidybos ir funkcionavimo ypatumus. Leidiniai aptarti pagal šiuos kriterijus: leidybos dinamiką, rūšį, leidėją, periodiškumą, paskirtį, tematiką, ekonominius modelius, formalųjį įforminimą bei apipavidalinimą. Analizuojami skaitmeniniai serialiniai leidiniai, kurie leidžiami saityne (netiriami leidiniai skirti išmaniesiems telefonams ir pan.). Šiame darbe 2012 metų tyrimų rezultatai yra lyginami su 2001 metų tyrimo rezultatais.

TYRIMO REZULTATAI

2012 metų duomenimis, Lietuvoje leidžiami 297 skaitmeniniai serialiniai leidiniai. Pateikta leidinių leidybos dinamika (1 pav.) atskleidžia, kad daugiausia naujų leidinių pradėta leisti 1998–2000 metais, prasidėjus saityno plėtrai. Pastaraisiais metais šis skaičius itin sumažėjęs, nes per dešimtmetį internete pradėti publikuoti visi Lietuvos dienraščiai, dauguma regioninių laikraščių, populiarių ir mokslo žurnalų. Tačiau bendras leidžiamų leidinių skaičius per metus vis dar didėja (2 pav.).

1 pav. Lietuvos skaitmeninių serialinių leidinių leidybos dinamika 1996–2011 metais

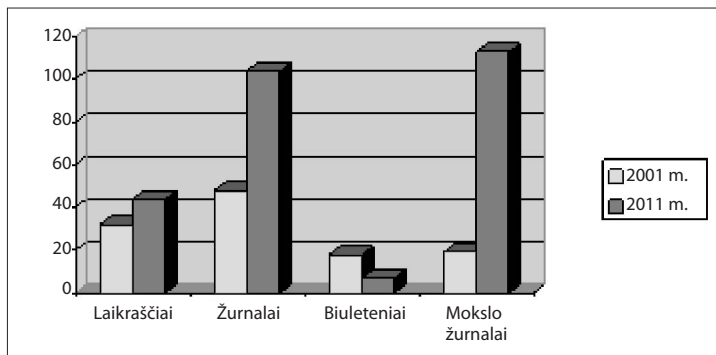

2 pav. Lietuvoje leidžiamų skaitmeninių serialinių leidinių skaičius per metus

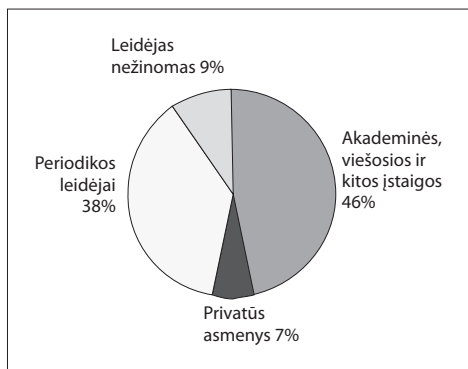
Didžioji dalis leidinių 2012 metais, kaip ir 2001 metais (apie 67 proc.) – skaitmeniniai serialiniai leidiniai, turintys spausdintinius variantus (3 pav.). Leidėjų charakteristika per dešimtmetį taip pat nepakito (4 pav.). Leidėjų daugumą sudaro institucijos ir verslo įmonės. Didžioji dauguma leidėjų yra profesionalios spausdintinės periodikos leidyklos. Pagrindiniai leidėjai, publikuojantys originalius serialinius leidinius, 2001 metais buvo skaitmeninių technologijų lyderiai (*Penki kontinentai*, *Skaitmeninės komunikacijos* ir kt.). 2012 metų duomenimis, originalius

leidinius leidžia ne tik įmonės, susijusios su informacinėmis technologijomis, bet ir skaitmeninių leidinių leidėjai. Nedidelę dalį originalių leidinių analizuotu laikotarpiu leido privatūs asmenys.

Skaitmeniniai serialiniai leidiniai, turintys spausdintinius variantus, dažniausiai leidžiami pagal spausdintinių leidinių periodiškumą. Daugiausia leidžiama dienraščių ir mėnesinių leidinių. Mokslo leidiniai paprastai leidžiami kas ketvirtį. Originalių skaitmeninių leidinių periodiškumas dažniausiai neaiškus, nenurodytas, išskyrus

3 pav. Skaitmeninių serialinių leidinių, turinčių spausdintinius variantus, rūšys 2001 ir 2011 metais

4 pav. Lietuvos skaitmeninių serialinių leidinių leidėjai 2011 metais

naujiųjų portalus, kurie atnaujinami keletą kartų per dieną. Šios tendencijos nepakito per visą laikotarpį.

Analizuojant leidinių paskirtį galima pastebėti, kad smarkiai išaugo skaitmeninių mokslinių žurnalų skaičius. 2011 metų pabaigoje publikuojama 113 viso teksto žurnalų, kas sudaro 32 proc. visų skaitmeninių serialinių leidinių, o, 2001 metais jų

tebuvo 10 proc. Masinių leidinių paskirties ir tematikos tendencijos išliko panašios: daugiausia leidžiama universalus turinio leidinių, leidinių gausa pasižymi meno, kultūros ir literatūros sritys, taip pat dėmesys skiriamas ekonomikos, informacinių technologijų, sveikatos, žemės ūkio, politikos ir kitoms temoms. Kaip ir leidybos pradžioje, šiuo metu gausu leidinių moterims ir šeimai, laisvalaikiui.

2012 metais nustatyta, kad dauguma leidinių platinami nemokamai (mokamą prieigą turi tik apie 6 proc. leidinių). Masinės paskirties leidiniuose dažnai skelbiama tik naujausia informacija ar naujausi numeriai, nesudaromos sąlygos atlikti paiešką leidinių archyvuose. Šiuose leidiniuose dažnai laisva prieiga sėkmingai derinama su reklamos ekonominiu modeliu. 2001 metų tyrimo duomenimis, visų šių leidinių prieiga buvo atvira, tik ketvirtadalis leidėjų publikavo komercinę reklamą ar dalyvavo reklamos mainų sistemoje. Net du trečdaliai leidėjų kūrė ir

teikė viešai naudoti leidinių archyvus. Šiuo metu leidinių archyvavimu daugiau suinteresuoti ne leidėjai, o informacijos specialistai. Duomenų bazėje *Lietuvos skaitmeninių išteklių archyvas* (<http://ei.libis.lt:8080/>) nuo 2002 m. kaupiami įvairūs skaitmeniniai dokumentai, iš jų apie 100 pavadinimų periodinių leidinių (skaitmeninių žurnalų, dienraščių, portalų). Prieiga nemokama, bet ne visi leidiniai viešai prieinami.

Skaitmeninių leidinių įforminimas – gana aktualus klausimas per visą tyrimo laikotarpį. Spausdintiniams periodiniams leidiniams galioja leidybos standartas, nustatantis šių leidinių įforminimo taisykles. Elektroniniams leidiniams jis netaikomas dėl elektroninio formato, tačiau elektroniniams leidiniams gali būti suteikiami ISSN numeriai ir norint juos gauti reikia pateikti leidinyje pagrindinius leidybos duomenis. Deja, leidėjai neprašo suteikti ISSN numerių leidiniams, išskyrus keletą mokslo žurnalų ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos leidžiamų biuletenių. Dažniausiai leidiniuose leidybos duomenys pateikiami leidėjų ar redaktorių nuožiūra. Tvarkingiausiai leidybos duomenys pateikti mokslo žurnaluose ir leidiniuose, kuriuos leidžia spausdintinės periodikos leidėjai.

Skaitmeninių serialinių leidinių apipavidalinimas taip pat išlieka problemine sritimi. Nemažai leidinių turi funkcionalias, bet meniniu apipavidalinimu neišsiskiriančias interneto svetaines. Daugumos masinės paskirties leidinių dizainas atspindi informacijos pateikimo portaluose principus, todėl yra gana vienodas. Mokslo leidinių

svetainės pasižymi paprastumu, aiškumu ir svarbiausios informacijos pateikimu.

IŠVADOS

Skaitmeninių serialinių leidinių apibrėžtis iš esmės atitinka spausdintinių serialinių leidinių sampratą, tačiau dėl savitos skaitmeninių leidinių fizinės ir loginės formos kyla skaitmeninių serialinių leidinių identifikavimo problemų. Mokslinėje literatūroje skaitmeninių serialinių leidinių sampratos ar jų rūšių nustatymo klausimai analizuojami nepakankamai. Šiuo metu skaitmeninius serialinius leidinius galima nuosekliai skirstyti į mokslinius ir masinius leidinius. Šių leidinių detalesnis skirstymas priklauso nuo jų identifikavimo ir atrankos tikslų. Dėl vartotojų interesų skaitmeniniai serialiniai leidiniai gali būti skirstomi į tradicines serialinių leidinių rūšis. Nors toks rūšiavimas yra sąlyginis ir nėra itin tinkamas skaitmeniniams leidiniams, bet nesant kitokių publikuotų klasifikacijų gali būti laikinai naudojamas.

Lietuvos skaitmeninių serialinių leidinių leidyba prieš dešimtmetį buvo pirmame interneto žiniasklaidos vystymosi etape, kuriam buvo būdingas išliekantis ryšys su spausdintine periodika, minimalus skaitmeninės žurnalistikos principų taikymas. Šiuo metu tai yra sėkmingai besiplėtojanti profesionali veikla, kurios rezultatai gana įvairūs: publikuojamos spausdintinių leidinių versijos ir originalus, specialiai skaitmeniniams leidiniams skirtas turinys, įvairaus periodiškumo, tematikos ir rūšių leidiniai. Analizuojamų leidinių skaičiaus

augimas pastebimas iki 2007 metų, vėliau šis skaičius beveik nekinta ir siekia apie 300. Palyginus prieš dešimtmetį atlikto ir šio tyrimo rezultatus pastebima, kad labai padaugėjo skaitmeninių mokslinių žurnalų (22 proc. punktais). Masinių leidinių paskirties ir tematikos tendencijos išliko panašios, daugiausia leidžiama universalus turinio leidinių.

Didžioji dauguma masinių skaitmeninių serialinių leidinių leidėjų yra profesionalios spausdintinės periodikos leidyklos, kurios geba pateikti leidiniuose tinkamus leidybos duomenis ir derinti reklamos ekonominį modelį su laisvos prieigos turiniu. Leidėjai daugiau dėmesio turėtų kreipti į skaitmeninių leidinių registravimą, leidinių dizaino patrauklumą, vartotojams palankų informacijos pateikimą.

Probleminė Lietuvos skaitmeninių serialinių leidinių funkcionavimo sritis – prieiga prie leidinių archyvų ir bendros paieškos leidiniuose stoka. Prieš dešimtmetį apie du trečdalius leidėjų teikė leidinių archyvus viešai naudoti. Šiuo metu masinių leidinių ar-

chyvavimu labiau suinteresuoti informacijos specialistai. Lietuvos skaitmeninių išteklių archyve galima rasti trečdalis leidžiamų leidinių straipsnius, bet ir iš jų ne visi leidiniai prieinami viešai. Mokslinių leidinių archyvus publikuoja dauguma leidėjų ir beveik visi archyvai yra atviros prieigos, tačiau norint rasti straipsnį reikia naudotis kiekvieno leidinio archyvu atskirai. Kai kuriuos šių leidinių straipsnius galima rasti per mokslinės informacijos paieškos sistemą *Google Scholar*, atviros prieigos žurnalų registrą *Directory of Open Access Journal* ir pan., tačiau nėra visus leidinius apimančios duomenų bazės. Mokslinių žurnalų duomenų bazės funkcijas turėjo atlikti eLABa, bet dėl įvairių priežasčių joje publikuota tik kai kurių žurnalų keletu metų straipsniai.

Numatant skaitmeninių serialinių leidinių analizės tendencijas, turėtų būti akcentuojamas siekis inicijuoti mokslinę diskusiją dėl šių leidinių sampratos. Serialinių leidinių leidybos tendencijos Lietuvoje susijusios jau ne su leidinių skaičiaus, o leidybos kokybės ir leidinių paieškos galimybių augimu.

NUORODOS

1. ATKOČIŪNIENĖ, Z. Mokslo komunikacija: Lietuvos mokslo žurnalai mokslo komunikacijos požiūriu. *Informacijos mokslai*, 2009, t. 49, p. 70–83.

2. BUČIONYTĖ, I.; VAIŠVILIENĖ, R. Lietuvoje leidžiami sveikatos mokslų periodiniai elektroninėje erdvėje. *Mokslo ir technikos raida*, 2011, nr. 3(2), p. 191–200.

3. BUČYS, V. *Lietuvos elektroninė sporto periodika: situacija ir perspektyvos*: magistro

darbas [interaktyvus], 2006 [žiūrėta 2012 m. birželio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/obj/LT-eLABa-0001:E.02-2006-D_20090908_192038-62267>.

4. GALINIENĖ, G.; APUTYTĖ, K. Elektroninė leidyba kaip mokslinės komunikacijos kanalas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2009, nr. 4 (25), p. 27–36.

5. *ISSN for Electronic Serials* [interaktyvus]. Library of Congress [žiūrėta 2008 m. lapkričio

14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lcweb.loc.gov/issn/e-serials.html>>.

6. MACEVIČIŪTĖ, E. Šiuolaikiniai mokslo serialiniai leidiniai: struktūra ir funkcijos. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 212–219.

7. MISEVIČIŪTĖ, A. Medijų integravimas leidyboje: Lietuvos dienraščių atvejis. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 172–189.

8. NISONGER, T. E. Electronic journal collection issues. *Collection Building*, 1997, vol. 16, no. 2, p. 58–65.

9. N.Y. Exemption for Electronic News Services and Periodicals Explained. *Sales & Use Tax Alert*, 2012, vol. 22, issue 3, p. 3.

10. PALIULIS, N.; DAGIENĖ, E. Akademinei elektroninei leidybai Lietuvoje. *Verslas: teorija ir praktika*, 2009, nr. 10 (2), p. 159–171.

11. ŠARLAUSKIENĖ, L. Lithuanian online periodicals on the World Wide Web. *Information Research* [interaktyvus]. 2001, vol. 6, no. 3 [žiūrėta 2008 m. sausio 16 d.]. Prieiga per

internetą: <<http://informationr.net/ir/6-3/paper106.html>>.

12. *Serials and Other Continuing Resources Section* [interaktyvus]. IFLA [žiūrėta 2008 m. lapkričio 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ifla.org/VII/s16/index.htm>>.

13. ŠARLAUSKIENĖ, L. Lietuvos mokslo žurnalų ir tęstinių leidinių atvirioji prieiga. Iš *Innovation and Creativity in e-Learning: international conference proceedings*. [Elektroninis išteklius], 20th November, 2009, p. [1–6]. Kaunas, Lithuania. Kaunas: Kaunas University of Technology, 2009. ISBN 9789955257363.

14. ŠARLAUSKIENĖ, L. *Publishing of Lithuanian electronic serials (the aspect of professionalism)*: summary of a doctoral thesis. Kaunas, 2002. 30 p.

15. ŠARLAUSKIENĖ, L. Lietuvos skaitmeninių periodinių leidinių, platinamų per WWW, leidyba. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 148–155.

PUBLISHING OF LITHUANIAN DIGITAL SERIALS (1996–2011)

LINA ŠARLAUSKIENĖ

Abstract

The paper deals with publishing the Lithuanian digital serials in the terms of book science. A comparative analysis of publishing digital serials in a ten-year period in Lithuania has been made, and publishing tendencies of these publications are presented. The research data have been obtained by a longitudinal analysis of the Lithuanian digital serials since 1996 by the methods of information search, document analysis and publishers' survey. Electronic serials have been analyzed according to the dynamics

of publishing, type of publications, publisher, periodicity, purpose, topic, economic models, formal perfection and design. The research data of 2012 are compared with the data of analogous research performed in 2001. In the economic, content and form dimensions, the development of publishing the Lithuanian digital serials, started ten years ago, at present is a successfully developing field of professional activity comprising publications of various types, periodicity, and topics.

Įteikta 2012 m. birželio mėn.

DVIKALBIŲ ŽODYNŲ LEIDYBA LIETUVOJE (1990–2010)

LINA GAIŽAUSKAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: Lina.Gaizauskaite@kf.stud.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama dvikalbių žodynų leidybos padėtis Lietuvoje 1990–2010 m. Šios temos mokslinių tyrimų, kuriuose būtų tirta minėto periodo dvikalbių žodynų leidyba, nėra. Remiantis anketinės apklausos būdu surinktais duomenimis bei mokslinės ir statistinės literatūros analize, atskleista dvikalbių žodynų raidos Lietuvoje ir šiuolaikinės jų paklausos situacija, taip pat bandoma prognozuoti popierinių dvikalbių žodynų ateitis skaitmeninėje leksikografijoje. Prieita prie išvados, jog populiarėjant skaitmeniniams dvikalbiams žodynams, tradicinės laikmenos žodynų naudojimas mažta, todėl ateityje šalia ypač didelio skaičiaus naujojo formato dvikalbių žodynų popieriniai žodynai bus leidžiami kur kas mažesniais tiražais.

Reikšminiai žodžiai: dvikalbiai žodynai, popierinė leksikografija, skaitmeniniai dvikalbiai žodynai, dvikalbių žodynų leidyba.

Nepaisant pavienių darbų, šiuolaikiniai dvikalbiai žodynai kaip leidybos produktas nėra išsamiau tyrinėti, todėl aktualu pažvelgti į tokių žodynų šiandienos leidybos situaciją Lietuvoje. Skaitmeninant dvikalbius žodynus kyla grėsmė popierinių žodynų naudojimui, o ištyrus šiandienos dvikalbių žodynų pasiūlos struktūrą bei įvertinus jų paklausos dydį, įmanoma numatyti tiek popierinio, tiek skaitmeninio dvikalbio žodyno ateitį. Tai aktualu leidykloms, leidžiančioms tokio pobūdžio leidinius. Šio straipsnio tikslas – trumpai apžvelgus dvikalbių žodynų leidybos Lietuvoje raidą, iširti šių žodynų 1990–2010 metų leidybos

ypatumus, įvertinti šiandienės jų pasiūlos ir paklausos santykį.

Po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Lietuvoje pradėtos kurti savarankiškos leksikografijos mokslo tradicijos: anksčiau dvikalbiai žodynai buvo rengiami ir leidžiami pagal Sovietų Sąjungoje nusistovėjusias nuostatas, užsienio kalbas traktuojant tik kaip mokslo darbams reikalingą priemonę, neigiant jų komunikacinę prasmę, o nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvos leksikografai pradėjo atsivėlgti į kokybiškai vykdančių leksikografinę veiklą kitų šalių patirtį. Po 1990-ųjų pradėta sudarinėti įvairesnių užsienio kalbų žodynų. Chronologinės šio

straipsnio tyrimo ribos – 1990–2010 metai. 2011-iejį tyrimo akiratį nepateko todėl, kad ne visi tų metų leidybos rezultatai pateikti leidybos statistikoje, todėl patikimos analizės nebuvo įmanoma padaryti.

Lietuvoje dvikalbių žodynų sudarymo, leidybos problemos nagrinėtos tik keliuose pavieniuose darbuose: dvikalbių žodynų megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumus monografijoje ir keliuose straipsniuose aptarė leksikografe Danguolė Melnikienė [5; 6], kalbininkė Evalda Jakaitienė parengė istorinę visų žodynų (tarp jų ir dvikalbių) istorinės raidos apžvalgą [2], kelis leidinius teoriniais ir praktiniais leksikografijos klausimais. Kiti kalbininkai – Algirdas Sabaliauskas [12], Antanas Balašaitis, Olegas Poliakovas [11], Jurgita Mikelionienė [7] ir kt. – yra parašę straipsnių bei apžvalgiųjų darbų senųjų žodynų sudarymo, istorijos, naujosios skaitmeninės žodynų leidybos tematika. Dvikalbiai žodynai lingvistiniu požiūriu analizuoti keliuose bakalauro ir magistro darbuose (Oksanos Volkovos „Dvikalbiai žodynai mokymo ir mokymosi procese“, 2006; Agnės Juodžiukynienės „Dvikalbių ir mokomųjų žodynų struktūros ypatumai bei jų vaidmuo mokymo procese“, 2011), bet leidybos aspektu šie žodynai apskritai nebuvo tirti. Yra paskelbta darbų tik bendrųjų ir specialiųjų dvikalbių žodynų tema kalbiniu aspektu. Rengiant straipsnį naudotasi apžvalginiais D. Melnikienės bei E. Jakaitienės darbais. Svarbiu šiam tyrimui šaltiniu laikytini Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos suvestinio katalogo (LIBIS) duomenys [4], kuriais

remiantis sudaryta 1990–2010 m. dvikalbių žodynų leidybos statistika.

DVIKALBIO ŽODYNO SAMPRATA IR LEIDYBOS RAIDĄ LIETUVOJE

Žodynų rengimas trunka jau keletą tūkstančių metų. Terminas „žodynas“ (lot. *dictionarium*) pirmą kartą pavartotas maždaug XIII a. dabartinėje Italijoje. Anglai šią sąvoką pirmąkart pavartojo XVI a. vadovėlyje *The pilgrimage of perfection* (1526), parašytame vienuolio Williama Bonde'o.

Lietuvoje žodyno sąvoka lietuviškai pradėta vartoti palyginti neseniai. Lietuviško termino nevartojo ne tik pirmojo lietuvių kalbos žodyno autorius Konstantinas Sirvydas, bet ir vėlesni žodynininkai. Pirmasis žodyno sąvoką paminėjo XIX a. švietėjas Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Pirmą kartą žodyno sąvoka spausdintinio leidinio viršelyje pasirodė 1894 m. Mykolo Miežinio *Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusiškame žodyne* [12]. Tačiau iki šiol neturime ne tik visuotinai priimtą dvikalbio žodyno sampratą, bet ir apskritai tikslaus žodyno apibrėžimo. Tai galėtų būtų siejama su įvairios praktinės leksikografijos plėtote. Problemą ryškina ir naujų technologijų taikymas informacinėje veikloje – spartus elektroninių žodynų plitimas priartino juos prie įvairaus tipo informacinių leidinių, kurie anksčiau visai nebuvo laikomi žodynais: rubrikatorių, klasifikatorių ir pan.

Leksikografas Tadeusz Piotrowskis išskiria komunikaciją, kaip vieną pagrindinių dvikalbio žodyno funkcijų, tvirtindamas, jog žodynas yra pagalbininkas jo naudotojui,

turint nepakankamai kitos kalbos žinių tam tikrai veiklai (pavyzdžiui, vertimui), taip pat esant poreikiui bendrauti užsienio kalba ar siekiant tapti daugiakalbiu kitose srityse (naudojantis kitos kalbos literatūra, dirbant mokslinį darbą, komercinėje veikloje ir pan.) [10]. Šiuo atveju pabrėžiamas ne tik komunikacinis dvikalbio žodyno aspektas, bet ir jo, kaip tam tikro darbo sudedamosios dalies, vartoseną.

Panašų dvikalbio žodyno sąvokos variantą pateikė D. Melnikienė: „<...> dvikalbiu žodynu vadinamas toks leksikografinis darbas, kuriame pagrindinės kalbos K1 žodžiai ir posakiai yra perteikiami verčiamosios kalbos K2 žodžiais bei posakiais siekiant užtikrinti komunikaciją tarp dviejų bendruomenių, kalbančių skirtingomis kalbomis“ [5, 89]. Svarbus ne tik dviejų kalbų sugretinimas, bet ir motyvacinis veiksnys, kuriuo siekiama dviejų skirtingai kalbančių žmonių bendravimo. Mat ne visi žodynai, kuriuose kairiosios žodyno pusės žodžiai ir dešinėsios žodyno pusės žodžiai yra pateikti dviem skirtingomis kalbomis, gali būti laikomi dvikalbiais. Tokia savybė būdinga ir pusiau dvikalbiams žodynams (iš esmės laikomiems vienakalbiams), nes „juose ryškiai pasireiškia disproporcija tarp pagrindinės ir verčiamosios kalbos“ [5, 89]. Tokio tipo žodynuose viena iš kalbų vartojama kaip priemonė, leidžianti kalbėti apie antrąją kalbą. Prie dvikalbių žodynų būtų netikslu priskirti ir sudvikalbintus vienakalbius žodynus, kuriuose visas turinys, t. y. žodžių visuma, pateikiama užsienio kalba, o į gimtąją kalbą išverčiami vos keli žodžiai (pavyzdžiui, leidyklos „Alma littera“

1999 m. išleistas *Anglų kalbos mokomasis žodynas su lietuviška žodžių rodykle*). Taigi apibrėžiant dvikalbio žodyno sąvoką svarbu išskirti šiuos aspektus:

- viename leksikografiniame darbe gretinamos dvi kalbos;
- dvikalbiame žodyne turi būti aiškus perėjimas nuo vieno leksinio kodo prie kito (minėtas K1→K2 procesas);
- dviejų skirtingomis kalbomis kalbančių žmonių bendravimo poreikis, į pagalbą pasitelkiant dvikalbį žodyną.

Kaip pažymi E. Jakaitienė, žodynas tradiciškai nebelaikomas knyga, kokia buvo ligi šiol, „šiandien tai ne tik knygos, bet ir kompiuterinės laikmenos, ir elektroninės duomenų bazės bei bankai, kur pateikiami natūralios ar dirbtinės kalbos vienetų, paaiškintų ir išdėstytų tam tikra tvarka (abėcėline ar sisteminė), rinkiniai“ [2, 7]. Taigi šiuo metu „popieriniams“ žodynams konkuruojant su elektroniniais, būtų netikslu žodyną apibrėžti kaip „popierinę knygą“. Kitaip sakant „dvikalbio žodyno“ kaip ir „žodyno“ apibrėžtį reikėtų suvokti kur kas plačiau. Taigi, galima teigti, kad dvikalbis žodynas – popierinio ar skaitmeninio formato kūrinys, kuriame vienos kalbos žodžiai aiškinami kitos kalbos atitikmenimis.

Lietuvoje leksikografijos istorija prasidėjo nuo Konstantino Sirvydo apie 1620 m. išleisto trikalbio lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodyno. Jis buvo pakartotas dar penkis kartus (1631, 1642, 1677, 1713, 1979). Šiuo žodynu rėmėsi daugelis vėlesnių žodynų autorių Lietuvoje, jis turėjo didžiulę įtaką visai lietuvių leksikografijos raidai. Iki XIX a.

pabaigos tai buvo vienintelis spausdintinis leksikografijos veikalas Didžiojoje Lietuvoje.

Tuo metu Mažojoje Lietuvoje besivystantys tautų tarpusavio santykiai taip pat skatino rengti dvikalbius žodynus. 1674–1675 metais buvo sudarytas dviejų dalių vokiečių–lietuvių kalbų žodynas „Clavis Germanico-Lithvana“ (manoma, kunigo Fridricho Pretorijaus) bei XVII a. pradžioje (1713–1744) nežinomo autoriaus „Lexicon Lithuanicum“ (maždaug 7200 lietuviškų žodžių). Tai buvo pirmieji dvikalbiai žodynai, tačiau abu jie nebuvo išleisti iki pat XX a. pabaigos (išspausdinti 1987 m. ir 1995–1997 m.).

Lietuvių kalbos žodynų itin prireikė Halės ir Karaliaučiaus universitetuose įsteigus lietuvių kalbos seminarus, kuriuose būsimi kunigai ir pedagogai turėjo išmokti lietuvių kalbos. Būtent tokiai paskirčiai 1730 m. išleistas Fridricho Vilhelmo Hako *Vocabularium Lithuanico-Germanicum et Germanico-Lithuanicum*. Šis žodynas buvo reikšmingiausias Halės universiteto priežiūroje išleistas leidinys ir pirmasis spausdintinis Mažosios Lietuvos lietuvių leksikografų kūrinys. Žodyną išspausdino nedidelė Stephano Orbano ir Johanno Justino Gebauerio spaustuvė, veikusi tik 1729–1730 m. ir 1735–1738 m. Nors žodynas nėra didelis (apie 4000 žodžių) ir apima daugiausia religinę leksiką, tačiau juo naudojosi vėlesni žodynų autoriai, į savo darbus įtraukdami F. V. Hako pateikiamus žodžius.

Kur kas stambesnis leksikografijos veikalas *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* pasirodė 1747 m. Kara-

liaučiuje, parengtas lietuvių kalbos tyrinėtojo Pilypo Ruigio. Tai svarbus lietuvių leksikografijos darbas, turėjęs įtakos tiek žodynų leidybos raidai, tiek visos literatūrinės kalbos vystymuisi. Kaip ir F. V. Hako žodynas, jis buvo gana retas ir jį įsigyti buvo gana sunku. F. V. Hako, P. Ruigio žodynais prekiauta tiek aukcionuose, tiek vienoje svarbesnių prekybos įmonių – Hartungų spaustuvėje-knygyne. Hartungų įmonė P. Ruigio žodyną ir išspausdino. XVII–XIX a. buvo parašyta ir daugiau rankraštinių dvikalbių žodynų, tačiau jie nebuvo išspausdinti ir lietuvių leksikografijoje paliko menką pėdsaką.

Reikšmingiausias XIX a. antrosios pusės žodynas buvo dviejų dalių *Lietuvių kalbos žodynas*, parengtas Mažosios Lietuvos spaudos darbuotojo, kalbininko, žodynininko Frydricho Kuršaičio. Pirmasis žodyno tomas pasirodė 1870 m., antrasis – 1874 m. Jie apėmė vokiečių–lietuvių kalbų leksiką, lietuvių–vokiečių kalbų dalis išleista 1883 m. Lyginant su ankstesniaisiais, mokslo reiklams skirtais žodynais, F. Kuršaičio darbas pasižymi gausesne lietuvių liaudies leksika ir frazeologija, visi žodžiai sukirčiuoti, jame laikytasi įprastinės žodžių pateikimo tvarkos, todėl žodynu buvo labai paprasta naudotis [1; 2, 87]. Visus žodynus išleido Halės našlaičių namų knygynas, veikęs nuo 1698 m. Taigi, XVIII–XIX a. lietuvių leksikografijos raidoje daugiausia tuo metu sudarytų ir išleistų žodynų buvo dvikalbių, apimančių iš esmės tik kelias populiariausias užsienio kalbas (lenkų, lotynų, rusų, vokiečių).

Pirmieji dideli dvikalbiai žodynai Lietuvoje išleisti tik po Nepriklausomybės

paskelbimo 1918 m. Svarbesni: Jurgio Šlapelio *Lenkiškai lietuviškas žodynas* (1929), Kazimiero Jokanto *Lotyniškai–lietuviškas žodynas* (1936), Broniaus Sereiskio *Lietuviškai–rusiškas žodynas* (1933). Juos išleido pavieniai leidėjai (Antanas Lapinas ir Grigorijus Volfas, Marija Šlapelienė ir kt.). Ir nors šių žodynų apimtis siekė apie 1000 puslapių, jų tiražas buvo tik kiek daugiau nei porą tūkstančių egzempliorių.

Nacių okupacijos metais (1941–1945) Lietuvoje buvo jaučiamas itin didelis žodynų ir pasikalbėjimo knygučių trūkumas, todėl jie spausdinti gana dideliais tiražais (vidutinis tokio pobūdžio leidinių tiražas siekė apie 30 tūkst. egzempliorių) [3]. Svarbiu to laikotarpio žodynų leidybos centru buvo tapę Šiauliai, kur „Žiedo“ leidyklos-knygyno vadovo Felikso Maksvyčio rūpesčiu, bendradarbiaujant su nedidele „Astros“ spaustuve, išleisti keli lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynai (minėtini bifunkciniai Alfonso Šešplaukio–Tyruolio žodynai). Nemažai leidinių išleido ir Valstybinė leidykla Kaune. Nors žinyniniai leidiniai (žodynai, pasikalbėjimų knygutės) sudarė apie 8 proc. visų leidinių, tokio pobūdžio literatūra buvo labai paklausi.

Lietuvą prijungus prie Sovietų Sąjungos, vienareikšmiškai vertinti to laikotarpio dvikalbių žodynų leidybą sunku. Viena vertus, po Nepriklausomybės praradimo pastebima, kad smarkiai daugėja leksikografijos darbų. Maždaug septintajame dešimtmetyje sparčiai leisti vidutinės ir didelės apimties bendrieji žodynai, tokie kaip Chaimo Lemcheno *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* (pirmoji laida

1949 m., antroji – 1955 m.), Antano Lyberio *Lietuvių–rusų kalbų žodynas* (1962 ir 1971 m.), Dovydo Šlapoberskio *Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* (1954 ir 1963 m.), Broniaus Piesarsko, Broniaus Svecevičiaus *Lietuvių–anglų kalbų žodynas* (1969 ir 1979 m.), Elenos Juškienės, Marijos Katilienės, Kunigundos Kaziūnienės *Prancūzų–lietuvių kalbų žodynas* (1957 ir 1976 m.) bei kiti. Vėliau daugelis žodynų buvo papildyti ir perleisti kelis kartus.

Būtina pažymėti, jog sovietmečiu leistų dvikalbių žodynų tiražai, palyginti su šių dienų tiražais, buvo labai dideli: vidutinis žodyno tiražas siekė maždaug 35 tūkst. egzempliorių. Tačiau milžiniški tiražai turėjo ir neigiamos įtakos: vidutinio tiražo žodynas buvo pardavinėjamas keletą dešimtmečių, todėl per tokį ilgą laiko tarpą žodynas pasendavo ir prarasdavo informacinę vertę.

Kalbant apie to laikotarpio dvikalbius žodynus leidusias leidyklas, verta paminėti kelias jų. 1940–1941 m. Lietuvoje veikusi Lietuvos valstybinė leidykla (1942 m. perkelta į Maskvą) prie dvikalbių žodynų leidybos prisidėjo keliais stambesniais monofunkciniais bei bifunkciniais lenkų–lietuvių kalbų žodynais. Vėliau vietoj šios leidyklos įsteigtos keturios kitos leidyklos: Valstybinė grožinės literatūros leidykla (nuo 1965 m. Valstybinė „Vagos“ leidykla, nuo 1994 m. – leidykla „Vaga“), Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla (nuo 1964 m. „Minties“ leidykla), Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla (dabartinė „Šviesos“ leidykla), Enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla (po kelių pertvarkymų,

sujungus su „Mokslo“ leidykla – dabartinis Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras). Pastarosios keturios leidyklos gana aktyviai leido tiek siauresnius dvikalbius žodynėlius mokykloms, tiek didelės apimties žodynus rusų, prancūzų, anglų, vokiečių, lotynų kalbomis. Nors sovietmečiu leidyklų, leidžiančių tiek grožinę, tiek mokslinę, informacinę literatūrą, buvo nedaug, jos gana aktyviai ir produktyviai vykdė leksikografinių darbų leidybą, plėtė dvikalbių žodynų pasiūlą Lietuvoje. 1990 metais Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę prasidėjo savarankiškas žodynų leidybos etapas, tačiau dar beveik visą dešimtmetį buvo leidžiamos pakartotinės sovietinių dvikalbių žodynų laidos.

DVIKALBIŲ ŽODYNŲ 1990–2010 METŲ LEIDYBOS LIETUVOJE ANALIZĖ

Bendruosiuose dvikalbiuose žodynuose fiksuojama platesnio vartojimo leksika, apimanti įvairias gyvenimo sritis, dėl to bendrieji žodynai kur kas dažniau nei specialieji dvikalbiai žodynai pasitelkiami kaip komunikacinė priemonė. Antra, specialieji dvikalbiai žodynai paprastai leidžiami ma-

žesniais tiražais, nedidelės apimties (išskyrus mokslo poreikiams skirtus) tam tikrai siaurai tikslinei grupei, todėl jie didelio poveikio šalies mastu neturi ir ypač svarbia leksikografinės spaudos dalimi nelaikomi. Specialieji dvikalbiai žodynai dažniausiai leidžiami iš anksto nustačius poreikį – paprastai tai būna užsakomieji leidimai ar leidyba, finansuota įvairių institucijų, kurioms reikia konkretaus skaičiaus tokio pobūdžio žodynų.

Nagrinėjama 1990–2010 m. laikotarpį reikia vertinti atsizvelgiant į tų metų leidybos situaciją. Kaip minėta, pirmaisiais metais nauji dvikalbiai žodynai nebuvo sudaromi, visuomenei leidžiamos tik pakartotinės sovietinio laikotarpio žodynų laidos. Naujajį kokybišką etapą pradėjo pagal šiuolaikinės leksikografijos nuostatas parengti dvikalbiai žodynai. Šią situaciją iliustruoja 1 lentelė, kurioje pateikti 1990–2010 m. dvikalbių žodynų leidybos periodai, remiantis D. Melnikienės dvikalbių žodynų leidimo klasifikacija [6, 26]. Taigi šis laikotarpis suskirstytas į keturis etapus, apimančius savarankiškos lietuviškosios dvikalbių žodynų leidybos pradžią, leksikografijos darbų kaitos

1 lentelė. Dvikalbių žodynų leidyba Lietuvoje 1990–2010 m.

Periodas	Bendrujų dvikalbių žodynų skaičius (pavadinimais)	Procentais naujų žodynų
1990–1995	21+12* (33)	63,6
1996–2000	39+17*(56)	70
2001–2006	88+26*(114)	77
2007–2010	34+12*(46)	73,9
Iš viso	182+67*(249)	73,1

Šaltinis: sudaryta remiantis Lietuvos integralios bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) suvestiniu katalogu. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

periodus, paskutiniuosius – intensyviausius ir produktyviausius – metus. Žvaigždute (*) pažymėti skaičiai rodo ne naujai, o pakartotinai išleistus dvikalbius žodynus.

Kaip matyti iš pirmoje lentelėje pateiktų duomenų, pirmuoju etapu išleisti 33 pavadinimų dvikalbiai žodynai, iš kurių apie trečdalis (12 pavad.) yra sovietmečiu sudarytų žodynų pakartotinės laidos (pavyzdžiui, antrąkart leisti *Lietuvių–vokiečių* ir *Lietuvių–prancūzų* kalbų žodynai), 63,6 proc. – naujai sudaryti. Šiuo etapu šalia didelės apimties perleidžiamų senųjų sovietmečio anglų–lietuvių, lotynų–lietuvių, lietuvių–vokiečių dvikalbių žodynų, išleidžiama ir naujų, didelių dvikalbių žodynų (minėtini 799 puslapių *Anglų–lietuvių, lietuvių–anglų kalbų žodynas* bei 749 puslapių *Italų–lietuvių kalbos žodynas*). Nors tuo laiku dvikalbių žodynų leidybos tendencijos nedaug skyrėsi nuo paskutiniųjų okupacijos metų leidybos realijų, tačiau, atsižvelgus į nemažą visuomenės gyvenimo pokytį, pastebimas gana nedidelis, palyginti su sovietmečiu, vidutinis dvikalbių žodynų tiražas (apie 3 500 egzempliorių).

Panaši situacija susiklostė ir 1989 m. Lenkijoje. Jau 1990 m. čia šalia kelių valstybinių leidyklų ėmė kurtis naujos leidybos įmonės, kurios pradėjo leisti gausybę įvairių žodynų: mokomųjų, specialiųjų, dvikalbių monofunkcinių ir bifunkcinių žodynų, gretinusių daugiausia anglų ir lenkų kalbas, tačiau nepamirštos ir kitos Vakarų šalių kalbos: prancūzų, vokiečių, ispanų [13]. Lenkijoje dvikalbių ir apskritai visų žodynų leidyba nuosekliai augo. Be to, į lenkišku

žodynų rinką dažnai patekdavo ir užsienyje leisti žodynai, todėl nemažas žodynų poreikis buvo patenkinamas.

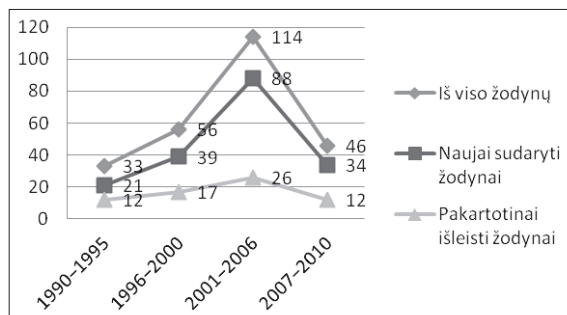
Antruoju, 1996–2000 metų, etapu Lietuvoje buvo išleista jau daugiau nei pusė šimto dvikalbių žodynų (56). Perleidžiamų senų žodynų skaičius, nors ir didesnis negu ankstesniu etapu, tačiau procentiškai naujai sudaryti dvikalbiai žodynai akivaizdžiai pirmavo. Pats iškiliausias šio tarpsnio veikalas – Broniaus Piesarsko *Didysis anglų–lietuvių kalbų žodynas*, perleistas 1998 metais. Iš kitų žodynų jis išsiskiria savo apimtimi – žodyne pateikta 100 tūkst. anglų kalbos žodžių ir posakių, jis patobulintas naujesne leksika, panaikinti nebevartojami seni žodžiai. Ypač svarbu paminėti, jog šiuo etapu 1999 m. išleistas pirmasis skaitmeninis dvikalbis žodynas – *Lietuvių–anglų–lietuvių, lietuvių–vokiečių–lietuvių kalbų kompiuterinis žodynas WinLED*. Naujo formato žodyno pasirodymas žymi skaitmeninių dvikalbių žodynų leidybos pradžią ir yra reikšmingas tuo, kad lietuviškoji leksikografija pasuko moderniu, šiuolaikinius standartus ir galimybes atitinkančiu keliu, skaitmeninė leksikografija „radikalčiai pakeitė tradicinės leksikografijos galimybes“ [11].

Pats intensyviausias leidybos etapas apima 2001–2006 m., kai išleista net 114 žodynų. Per šį laikotarpį pasirodė ir pagrindinių Europos kalbų (vokiečių, anglų, prancūzų) naujai sudaryti žodynai ir rečiau Lietuvoje vartojamų kalbų (italų, švedų, norvegų, čekų, latvių) žodynai. Iš viso išleisti 88 naujai sudaryti dvikalbiai žodynai. Po keturiasdešimties metų tarpsnio išleidžiamas

aktyvusis *Didysis lietuvių–prancūzų kalbų žodynas*, parengtas D. Melnikienės. Po trisdešimties metų pertraukos (2006) sudarytas ir išspausdintas naujas nedidelės apimties žodynas, gretinantis prancūzų ir lietuvių kalbas, – *Prancūzų–lietuvių kalbos žodynas* (autorė Irena Janina Balaišienė). Taip pat išleidžiama kompiuterinė šio žodyno versija *Frankonas*. Tarp pakartotinai išleistų žodynų yra ir prieš kelerius metus sudarytų žodynų, pavyzdžiui, B. Piesarsko *Didysis anglų–lietuvių kalbų žodynas*. Toks greitas žodynų perleidimas rodo nemenką visuomenės poreikį ir susidomėjimą dvikalbiais žodynais bei naujų žodynų, gretinančių iki šiol retai įtrauktas kalbas, nemažą paklausą.

Naujausiu etapu (2007–2010) pasirodė 46 pavadinimų žodynai. Nors skaičius nėra didelis palyginti su ankstesniais metais, tačiau reikėtų atsižvelgti į tai, jog šis etapas apima tik trejus metus, o tuo metu išleisti net 34 naujai sudaryti žodynai (73,9 proc. visų leidinių). Atkreiptinas dėmesys, kad

šiuo etapu labai intensyviai leisti skaitmeniniai dvikalbiai žodynai, taip pat pasirodė garsiniai dvikalbių žodynų variantai (jų buvo 12). 2007–2010 m. išleistų dvikalbių žodynų vidutinis tiražas tesiekia apie 2600 egzempliorių, tačiau rikėtų atsižvelgti į intensyvėjantį skaitmeninės dvikalbių žodynų leidybos procesą, dėl kurio mažėjo popierinės leksikografijos naudojimas, o kartu ir jos tiražai. Dvikalbių žodynų leidybos kaitą per pastaruosius dvidešimt metų iliustruoja pirmas paveikslas. Lyginant Lietuvoje šiuo etapu pasirodžiusių dvikalbių žodynų skaičių su kaimyninės Lenkijos dvikalbių žodynų leidyba, galima pabrėžti, jog pastarosios šalies dvikalbė leksikografija yra kur kas gausesnė. 2007–2010 m. Lenkijoje išleista apie 100 dvikalbių žodynų, apimančių tiek bifunkcinius, tiek monofunkcinius žodynus [8]. Žinoma, reikia atsižvelgti ir į abiejų šalių bei knygų rinkų dydžius, tačiau akivaizdu, kad Lenkija šio pobūdžio leidinių leidyba Lietuvą lenkia.

Pav. Dvikalbių žodynų leidybos Lietuvoje kismas 1990–2010 m. (pavadinimais)

Šaltinis: sudaryta remiantis Lietuvos integralios bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) suvestiniu katalogu ir 3 lentele

1990–2010 m. iš viso išleisti 249 bendrieji dvikalbiai žodynai, iš kurių net 181 (73,1 proc.) yra naujai sudaryti, taigi tik apie trečdalis visų žodynų yra perleisti. Trumpai aptarti šiuolaikinių dvikalbių žodynų etapų skaičiai rodo, kad žodynų skaičius yra nemažas ir vartotojas turi galimybę rinktis jam priimtinausią iš keleto panašaus pobūdžio žodynų.

Dvikalbių žodynų kalbinė įvairovė. Bendrųjų dvikalbių žodynų leidybos pasiskirstymą pagal kalbas Lietuvoje iliustruoja antra lentelė.

Pažvelgus į pirmojo 1990–1995 m. etapo skaičius, matyti, kad aiškiai dominuoja dvikalbiai žodynai anglų kalba. Iš viso tuo metu išleisti 33 žodynai, o anglų kalba jie sudaro beveik pusę. Verta pažymėti, kad beveik pusė anglų kalbos žodynų buvo perleisti,

o didžioji jų dalis – net nepataisyti. Naujai išleisti anglų kalbos žodynai dažniausiai skirti mokymuisi, taip pat yra keletas pradžiamoksliams skirtų žodynų. 1990–1995 m. taip pat nemažai išleista vokiečių kalbų žodynų, iš kurių keletas yra sovietmečiu sudarytų žodynų naujos laidos. Kiti žodynai apima tiek populiariesnes lenkų, prancūzų kalbas, tiek rečiau vartojamas danų, italų, norvegų, lotynų kalbas. Kadangi sovietmečiu Lietuvoje leista itin daug dvikalbių rusų žodynų, todėl 1990–1995 m. pasirodė viso labo tik vienas vidutinės apimties žodynas. Tai rodo, jog Lietuvoje rusų kalbos dvikalbių žodynų rinka buvo pripildyta, todėl iš naujo sudaryti ir leisti žodynus intensyviau pradėta tik maždaug po dešimtmečio.

Antrasis, 1996–2000 metų, etapas dideliais pokyčiais nepasižymi. Daugiausia

2 lentelė. Bendrųjų dvikalbių žodynų leidybos Lietuvoje pasiskirstymas pagal kalbas (pavadinimais)

Kalba	1990–1995	1996–2000	2001–2006	2007–2010	Iš viso
Anglų	15	34	47	28	125
Vokiečių	9	9	21	6	45
Rusų	1	3	19	7	30
Prancūzų	3	5	7	1	16
Ispanų		1	6	2	9
Lenkų	1	2	5	1	9
Norvegų	1		2	3	6
Italų	1		4		5
Lotynų	1	2		1	4
Danų	1	1	1		3
Vengrų		1		1	2
Čekų			1		1
Latvių			1		1
Suomių			1		1
Japonų			1		1

Šaltinis: Lietuvos integralios bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) suvestinis katalogas

žodynų išleidžiama vėlgi anglų kalba, kur kas mažiau – vokiečių, prancūzų, tačiau imta sudarinėti ir leisti iki tol Lietuvoje gana nepopuliarius ispanų bei vengrų kalbų žodynus. Tai rodo lietuviškosios dvikalbės leksikografijos tobulėjimą, platesnę jos aprėptį. Minėtinas didelės apimties *Ispanų–lietuvių kalbų žodynas*, išleistas 3000 egzempliorių tiražu Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro. *Trumpas vengrų–lietuvių ir lietuvių–vengrų kalbų žodynas* nėra labai išsamus, labiau skirtinas pradžiamoksliams – jame tik dažniausiai vartojama leksika.

2001–2006 m. vėl prie daugiausia išleidžiamų sugrįžo rusų kalbos žodynai: nors perleidžiami ir pataisyti senųjų žodynų variantai, tačiau pasirodo nemaža dalis naujų, pagal šiuolaikinius leksikografijos principus parengtų dvikalbių žodynų. Apie pusę žodynų vėl sudaro anglų kalbos žodynai, taip pat pastebimas spartus vokiečių kalbų žodynų skaičiaus augimas. Išleisti net šeši ispanų kalbos žodynai, taip pat padaugėjo kitų romanų kalbų – prancūzų bei italų – žodynų. Šiuo etapu pirmą kartą nepriklausomoje Lietuvoje pasirodė latvių, suomių bei čekų žodynai (2003 m. *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*, 2002 m. *Suomių–lietuvių, lietuvių–suomių kalbų žodynas*, 2004 m. *Čekų–lietuvių, lietuvių–čekų kalbų žodynas*) bei 2002 m. *Japonų–lietuvių kalbų hieroglifų žodynas*. Taigi 2001–2006 m. dvikalbių žodynų kalbų gretos ir toliau plėtėjos, o senuosius populiariausių kalbų žodynus iš rinkos išstūmė modernesni ir kokybiškesni nauji dvikalbiai žodynai.

Paskutinysis etapas kiek skiriasi tuo, jog nors anglų kalba leidžiamų žodynų skaičius ir

toliau didžiausias, tačiau smarkiai mažėja kitų dažniau vartojamų kalbų žodynų leidyba. Ypač mažai išleista vokiečių, rusų, prancūzų kalbų žodynų, retesnių kalbų žodynų taip pat nepasirodė (išskyrus antrą kartą Lietuvoje išleistą didelį lietuvių–vengrų kalbų žodyną). Tokios situacijos priežastis reikėtų nusakyti pažvelgus į bendrą žodynų ir visų leidinių rinką. Akivaizdu, jog atsiradus skaitmeninei leksikografijai, popieriniai žodynai išgyvena šioki tokį nuosmukį. Be to, ankstesniais laikotarpiais pasirodė gana nemažai žodynų, todėl didesnio poreikio juos iš naujo leisti 2007–2010 m. nebuvo. Dvikalbių žodynų pasiskirstymą pagal kalbas paskutiniu etapu galima palyginti su Lenkijos dvikalbių žodynų kalbine struktūra. Šioje šalyje, kaip ir Lietuvoje, aiškiai dominuoja anglų kalba: lenkų ir anglų kalbas gretinantys žodynai sudaro apie pusę visų išleistų žodynų [8]. Tačiau gana nemažai išleidžiama ir vokiečių (ją gretinančių žodynų išleista apie trečdalis). Kitaip nei Lietuvoje, Lenkijoje pasirodė nemažai retesnių kalbų žodynų, pavyzdžiui, danų, sanskrito, arabų ir pan. Taigi Lietuvos dvikalbiai žodynai šiuo atžvilgiu yra vienesni, apimantys populiariausias Europos bei kelias retesnes kalbas.

Pažymėtina, jog nagrinėjant dvikalbių žodynų pasiskirstymą pagal kalbas, dvikalbėje leksikografijoje akivaizdžiai dominuoja anglų kalba. Ir nors pastaraisiais metais vis labiau domimasi retesnių kalbų (italų, ispanų, danų ir kt.) dvikalbiais žodymais, vis dėlto jų išleidžiama kur kas mažiau, todėl leidyklos turi atsižvelgti į vis didėjantį rečiau vartojamų kalbų žodynų poreikį.

Dvikalbius žodynus leidžiančios leidyklos. Kaip matyti iš 3 lentelėje pateiktų skaičių, Lietuvos žodynų leidybos rinkoje neabejotinai pirmauja leidykla „Žodynas“ (išleista 73 pavadinimų žodynai), besispecializuojanti leisti leksikografinę ir mokomąją literatūrą. Iš viso leidykla 1990–2010 m. išleido apie trečdalį visų dvikalbių žodynų

Lietuvoje. Tarp išleistų darbų minėtinas stambiausias mūsų šalyje *Didysis lietuvių–anglų kalbų žodynas*, apimantis apie 100 tūkst. žodžių ir posakių. Leidykla yra parengusi populiariausių Europos kalbų – anglų, vokiečių, prancūzų – žodynų. Savo leksikografijos darbuose taip pat turi ispanų, italų, rusų kalbų žodynų.

3 lentelė. Dvikalbius žodynus leidžiančios Lietuvos leidyklos 1990–2010 m.

Leidykla	Išleista dvikalbių žodynų (pavad.)	Procentais
Žodynas	73	29,3
Šviesa	39	15,7
Vaiga	21	8,4
Alma littera	19	7,6
Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras	16	6,4
TEV	10	4
Fotonija	6	2,4
Mokslas	4	1,6
Nacionalinis tyrimų centras	4	1,6
Tyto Alba	4	1,6
Aušra	3	1,2
Baltų lankų leidyba	3	1,2
Euroknyga	3	1,2
Festart	3	1,2
Jotema	3	1,2
Trys nykštukai	3	1,2
Valstybinis leidybos centras	3	1,2
Aura	2	0,8
Gimtinė	2	0,8
Enciklopedija	2	0,8
Martišienės vertėjų biuras	2	0,8
Mūsų knyga	2	0,8
Naujasis lankas	2	0,8
Vtex	2	0,8
Žara	2	0,8
Žinynas	2	0,8

3 lentelė tęsinys

Leidykla	Išleista dvikalbių žodynų (pavad.)	Procentais
Aesti	1	0,4
Aidai	1	0,4
Aktėja	1	0,4
Atmintis	1	0,4
Gimtasis žodis	1	0,4
Kauno miškų ir aplinkos inžinerijos kolegija	1	0,4
Lietuvių kalbos institutas	1	0,4
Margi raštai	1	0,4
Norvegijos informacijos biuras Lietuvoje	1	0,4
Pelėdos namai	1	0,4
Rotas	1	0,4
Sirokas	1	0,4
Tyrai	1	0,4
Viltis	1	0,4
	249	100

Kur kas mažiau išleido „Šviesos“ leidykla (iš viso 39 pavadinimų dvikalbius žodynus), rengianti tik trijų kalbų – anglų, vokiečių bei rusų – kalbos žodynus. „Šviesos“ leidykla daugiausia leidžia nedidelius žodynus pradedantiesiems ar kiek labiau pažengusiems vartotojams, todėl nors ir yra išleidusi nemažai žodynų, tačiau ypač reikšmingais lietuvių leksikografijai darbas nėra pasižymėjusi.

Mažiau už minėtąsias leidyklas išleido „Vaiga“ (21 pavadinimą), „Alma littera“ (19) bei Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras (16), parengę leidinius anglų, rusų, vokiečių bei lenkų kalbomis. Leidykla „Alma littera“ taip pat yra išleidusi kelias kompiuterinių žodynų laidas.

TEV (10 pavadinimų žodynai) bei „Fotonijos“ (6 pavad.) leidyklos išleido kom-

piuterinių dvikalbių žodynų anglų bei vokiečių kalbomis. Tai vienos sėkmingiausiai skaitmeninių žodynų leidybą plėtojančių leidyklų. Kitos leidyklos išleido tik po keletą pavienių žodynų.

Išnagrinėjus dvikalbius žodynus leidžiančių leidyklų struktūrą pastebima, jog dvikalbių žodynų leidyboje pirmauja „Žodyno“ leidykla. Ir nors ji išleido daugiausia žodynų, kitos leidyklos ir organizacijos taip pat nemažai prisidėjo prie dvikalbės leksikografijos plėtotės itin reikšmingais darbais, pavyzdžiui, „Aesti“ leidykla 2003 m. išleido *Latvių–lietuvių kalbų žodyną*, o „Atmintis“ tais pačiais metais vienintelį Lietuvoje popierinį *Suomių–lietuvių, lietuvių–suomių kalbų žodyną*.

Apžvelgus bendras dvikalbių žodynų leidybos tendencijas, galima tvirtinti esant

didelę gana panašių žodynų pasiūlą – tai įvairūs anglų, vokiečių, rusų kalbų žodynai, skirti tiek kalbų mokymuisi, tiek pramoktos kalbos leksikos plėtojimui. Nors ir yra išleista nemažai įvairių užsienio kalbų žodynų, akivaizdu, jog Lietuvoje stinga retesnių kalbų žodynų. Taigi leidyklos šias problemas gali sėkmingai spręsti domėdamosi vartotojų poreikiais, bendradarbiaudamos tiek su pirkėjais, tiek su kitomis leidyklomis.

DVIKALBIŲ ŽODYNŲ ŠIANDIENOS POREIKIS (VARTOTOJO POZICIJA)

Rengiant ir leidžiant bet kurio tipo leidinius, vienas svarbiausių dalykų – jų poreikis visuomenėje. Svarbu, kokiais kriterijais vartotojas leidinį renka, kokie motyvai skatina pirkti ir naudoti dvikalbį žodyną. Išsiaiškinus šią informaciją, galima iš anksto nusakyti tiek tradicinės, tiek skaitmeninės laikmenos dvikalbių žodynų leidybinę perspektyvą Lietuvoje.

Siekiant nustatyti dabartinę dvikalbių žodynų paklausą Lietuvoje, vykdytas tyrimas – anketinė apklausa, kurios metu apklausti 154 respondentai. Kadangi tyrimu siekta išsiaiškinti šiandienos dvikalbių žodynų poreikį, prieš pradėdant anketavimą iškelta hipotezė, jog populiarėjant skaitmeninei leksikografijai, popieriniais dvikalbiais žodynais dėl nepatogumo naudojasi tik labai maža dalis vartotojų. Tyrimu taip pat siekta išsiaiškinti, koku tikslu ir kokių kalbų žodynai naudojami šiandien bei kokia dalis respondentų linkę pirkti bet kurios laikmenos dvikalbį žodyną.

Anketą sudarė keli dichotominiai klausimai, tačiau didžioji dalis klausimų – uždari.

Vykdamas apklausą parengti keli anketų variantai: sunkiau pasiekiamiems tiriamiesiems (dažniausiai vyresnio amžiaus ar tam tikroms įstaigoms ir organizacijoms priklausantiems asmenims) parengtos popierinės anketos, kurioms – skaitmeninės versijos, kurios siūstos elektroniniu paštu bei internetu. Dalis popierinių anketų platinta pačios tyrėjos, kita dalis – pasitelkiant instruktuosus asmenis.

Anketa pradėta platinti 2012 m. sausio pabaigoje. Klausimai, skirti išsiaiškinti respondentų demografinėms charakteristikoms (lytis, amžius, užsiėmimas, gyvenamoji vieta), parodė, jog didžioji dauguma atsakiusiųjų – moterys (jos sudaro beveik 70 proc. respondentų). Daugiausia apklausta 19–25 metų tiriamųjų (beveik 44 proc.), šiek tiek mažiau atsakiusiųjų (apie 27 proc.) nurodė esantys 26–40 metų. Tarp apklaustųjų beveik 15 proc. asmenų buvo iki 18 metų. Kur kas mažiau pavyko apklausti 41–62 metų (beveik 12 proc.) bei vyresnių nei 62 metų respondentų. Atsakymų apie išsilavinimą rezultatai parodė, kad didesnė dalis (apie pusė) tiriamųjų yra įgiję aukštąjį išsilavinimą. Vidurinį išsilavinimą turi beveik 23 proc. respondentų. Aukštesniąsias (kolegines) mokyklas baigę apie 14 proc. respondentų. Likusieji (beveik 16 proc.) įgiję pagrindinį išsilavinimą. Dauguma apklaustųjų (apie 51 proc.) kaip pagrindinį užsiėmimą įvardijo darbinę veiklą. Apie trečdalis respondentų (beveik 28 proc.) studijuoja universitete, kolegijoje ar profesinėje mokykloje. Šiek tiek mažiau (apie 16 proc.) mokosi mokykloje. Beveik 4 proc. apklaustųjų – pensininkai, vienas tiriamasis dirba

mokslinį darbą, vienas šiuo metu nedirba. Didesnioji dalis apklaustųjų gyvena didmiesčiuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje – beveik 68 proc.), trečdalis mažesniuose miestuose (apie 27 proc.) ir tik beveik 6 proc. gyvenamąja vieta pažymėjo kaimą. Iš trumpai aptartų respondentų demografinių rodiklių akivaizdu, jog didesnė dalis atsakiusiųjų – jaunesnio amžiaus, turintys aukštąjį išsilavinimą, dirbantys ir gyvenantys didmiesčiuose asmenys, daugiausia moterys.

Atsakymai į anketos klausimus parodė, jog maždaug apie 84 proc. respondentų naudoja dvikalbius žodynus. Tik apie 16 proc. apklaustųjų pažymėjo nesinaudojantys tokio pobūdžio leidiniais. Besinaudojančiųjų dvikalbiais žodynais klausta, koku tikslu jie tai daro. Rezultatai rodo, jog tiriamieji žodynus maždaug lygiai naudoja kalbų mokymosi tikslais švietimo įstaigoje bei laisvalaikio tikslais (atitinkamai 23 ir 21 proc.). Šiek tiek mažiau nurodė, kad žodynai padeda darbui (19 proc.). Vadinasi, dvikalbio žodyno, kaip vienos pagrindinių kalbos mokymosi priemonių, svarba išlieka. Vis dėlto dvikalbis žodynas, kaip komunikacijos pagalbininkas keliaujant, pažymėtas retokai – tik apie 12 proc. respondentų nurodė dvikalbius žodynus naudojančius keliaudami. 10 proc. teigė, jog žodyną naudoja dirbdami mokslinį darbą. Taigi galima daryti išvadą, jog dvikalbiai žodynai naudojami dažniausiai kaip kalbos mokymosi priemonė ir kaip pagalbininkas dirbant tiek mokslinį, tiek kitokio pobūdžio darbą.

Kitu klausimu siekta išsiaiškinti, sykiu ir išskirti dvikalbių žodynų naudotojus

pagal laikmenas. Nors prieš tai buvo iškelta hipotezė, jog popieriniai žodynai šiuo metu naudojami gana retai, tačiau spėjimas beveik nepasitvirtino – apie 26 proc. atsakė tebe-naudojantys tradicinės laikmenos dvikalbius žodynus. Kadangi tradiciniai žodynai šiuo metu gana sparčiai skaitmeninami, jų populiarumas nestebina – 38 proc. respondentų teigė naudojančios būtent tokios laikmenos žodynus, panašūs skaičius (beveik 36 proc.) pažymėjo naudojimosi žodynais internete variantą. Reikėtų atkreipti dėmesį į pastarąjį tipą – didžioji dauguma tokių dvikalbių žodynų yra nemokami, todėl ir jų paplitimas yra labai didelis. Nemokamus žodynus internete paprasta naudoti: jų nereikia įdiegti į kompiuterį, o prireikus galima pasiekti internetu bet kuriuo metu. Taigi šis atsakymo varianto populiarumas gali būti aiškinamas kaip nemokamumo ir patogumo aspektų sukeltas reiškinys. Tiriamiesiems buvo sudaryta galimybė pasirinkti kelis atsakymų variantus, nes numanyta, jog ne visi naudoja tik vieną vienintelį žodyno tipą.

Kadangi dalis apklaustųjų teigė nenaudojantys popierinių dvikalbių žodynų, tokių respondentų paprašyta pereiti prie kito klausimo, kuriuo siekta išsiaiškinti pagrindinius nesinaudojimo žodynais motyvus, o besinaudojančiųjų paprašyta nurodyti svarbiausią naudojimosi popieriniais žodynais priežastį. Beveik 40 proc. pažymėjo, jog popierinius dvikalbius žodynus yra seniai įsigiję, todėl naujos formos žodynų nenaudoja. Antras pagal populiarumą pažymėtas atsakymas rodo, jog popieriniai žodynai naudojami iš įpratimo (23 proc.). Taigi galima daryti iš-

vada, jog daugiausia popieriniais dvikalbiais žodynais naudojami iš įpratimo: juos naudoja ir tie, kurie seniai turi ir neperka naujų (nes galbūt įpratę, patenkinti senaisiais), ir tie, kurie tebeperka popierinius žodynus vėlgi iš įpratimo. Kiek mažiau (apie 14 proc.) teigė manantys, kad tradicinės laikmenos žodynai yra kokybiškesni (daugiau žodžių, didesnis sinonimų pasirinkimas). Šiek tiek mažiau (daugiau nei 9 proc.) buvo tos nuomonės, kad popieriniais žodynais patogiau naudotis nei kompiuteriniais. Tai vėlgi galima suvokti kaip įpročio veiksnį naudoti popierinį žodyną, nors laiko sąnaudos žodžio paieškai yra didesnės. Daliai respondentų pateikti atsakymų variantai netiko, todėl jie turėjo galimybę įrašyti savąjį. Nors keletas atsakymų dubliavosi su pateiktais tyrėjo (pavyzdžiui: „Patogiau“, „Kartais ten randu tiksliausią variantą“), respondentai nurodė ir sunkiau apibrėžiamų situacijų, pavyzdžiui: „Kai negaliu įsijungti ar prieiti prie kompiuterio“ ar „Pamokų metu tik tokiu galima naudotis“. Nors prieš tai minėta, jog popierinių dvikalbių žodynų naudojimąsi dažniausiai lemia įprotis, tačiau kai kuriais atvejais juo naudojama ir tada, kai kitokios laikmenos žodynai neprieinami.

Taip pat siekta išsiaiškinti priežastis, kodėl nesinaudojama popieriniais dvikalbiais žodynais. Didžioji dauguma (76 proc.) pažymėjo iš anksto numanomą priežastį – naudojimosi nepatogumą. Tik apie 13 proc. respondentų teigė, kad popierinių žodynų nenaudoja dėl kainos (mano, kad jie brangesni nei kompiuteriniai). Likusioji dalis pasirinko variantą „Kita“ bei nurodė savo atsakymus. Visgi ir

šiuose variantuose pasitaikė dubliavimosi (pažymėta „Internetu greičiau“, „Sąlyginai lėta paieška“). Vienas tiriamasis nurodė, jog popierinio žodyno nenaudoja, nes jo neturi išsigijęs. Taigi nors popieriniais dvikalbiais žodynais vis dar naudojama gana dažnai, tačiau dalis iškeltos hipotezės pasitvirtino – didžioji dauguma nenaudojančiųjų pagrindine priežastimi nurodo nepatogumą.

Atkreipiant dėmesį į kalbinį dvikalbių žodynų naudojimosi pasiskirstymą, anglų, kaip vienos populiariausių kalbų, dominavimas pasitvirtino. Net daugiau kaip 41 proc. respondentų teigė naudojantys žodynus, gretinančius ją su kitomis. Panaši situacija ir su kitomis dviem – rusų ir vokiečių – kalbomis. Šiuos žodynus naudoja atitinkamai 20 proc. ir 14 proc. apklaustųjų. Gana įdomi situacija susiklostė su ispanų ir prancūzų kalbomis: nors prancūzų kalbos žodynų išleista beveik dvigubai daugiau nei ispanų (16 ir 9), tačiau apklausos rezultatai rodo, jog ispanų kalba kiek lenkia prancūzų (beveik 7 proc., palyginti su daugiau nei 5 proc.). Nors apklausa vykdėta ir Vilniaus apskrityje, kurioje gyvena nemažai lenkų tautybės atstovų, tačiau naudojimosi šios kalbos žodynais skaičių daugiau nei dvigubai pralenkė kita romanų kalba – italų (italų kalbos žodynus teigė naudojantys daugiau nei 5 proc. respondentų, lenkų – daugiau nei 2 proc.). Kaip ir buvo galima tikėtis, kitų mažiau populiarių (latvių, švedų, turkų, vengrų, suomių ir kt.) kalbų žodynais naudojasi vos keli respondentai. Taigi patvirtinta nuomonė, jog anglų kalba yra viena svarbiausių kalbų tiek kelionėse bendraujant su užsienio

gyventojais, tiek dirbant mokslinį ar kitokio pobūdžio darbą.

Respondentų taip pat buvo klausta, ar jie apskritai yra pirkę dvikalbių žodynų per pastaruosius penkerius metus. Atsakymai pasiskirstė netolygiai: dauguma apklaustųjų (beveik 68 proc.) pažymėjo, jog nėra pirkę jokio žodyno. Tik kiek daugiau nei trečdalis atsakė, jog yra pirkę kokį nors dvikalbį žodyną. Vadinas, gana nedidelė dalis žmonių šiuo metu yra pirkę tiek tradicinės, tiek skaitmeninės laikmenos žodynus. Atsižvelgiant į anksčiau atliktą statistinę dvikalbių žodynų leidybos analizę, galima numanyti, jog ir toliau popierinių žodynų skaičiai smuks dėl mažėjančio jų naudojimosi, turint omenyje augančias leidybos sąnaudas ir skaitmeninio formato žodynų populiarumą.

Tyrimu taip pat siekta sužinoti, kodėl žmonės neperka dvikalbių žodynų. Pateikus respondentams šį klausimą, daugiau nei pusė atsakiusiųjų (apie 60 proc.) pažymėjo, jog yra patogiau nemokamai gauti žodyną internete. Antras pagal populiarumą pateiktas atsakymas rodo, kad daug tiriamųjų turi seniai įsigiję žodynus, todėl naujų nebeperka ir naudoja senesnius (apie 23 proc.). Nedidelė dalis pažymėjo, jog pirkti dvikalbius žodynus yra brangu, todėl jie to nedaro (beveik 9 proc.) arba žodynus gauna iš draugų ar pažįstamų (apie 5 proc.). Keletas respondentų nurodė savo variantus, teigdami, jog dvikalbių žodynų neperka, nes turi darbe arba įsigyja bibliotekoje. Taigi anksčiau minėtas žodynų internete nemokamumo principas turi nemažą įtaką tiek žodyno naudojimosi pagal laikmeną rezultatams, tiek dvikalbių žodynų perkamumui.

Kitas klausimas buvo skirtas tik tiems respondentams, kurie pirmajame klausime pažymėjo, jog visai nenaudoja dvikalbių žodynų. Iš rezultatų matyti, jog nėra vienos priežasties pagrįsti, kodėl nesinaudojama žodynais. Visi atsakymai pasiskirstė maždaug po lygiai: beveik 29 proc. pažymėjo, jog žodyną įsigyti brangu, todėl visai jais nesinaudoja. Šiek tiek mažiau (25 proc.) teigė gerai mokantys kalbų, todėl žodynų poreikio nejaučiantys. Beveik 22 proc. respondentų nurodė visai nevartojantys užsienio kalbų, tad naudotis dvikalbiais žodynais neturi tikslo. Likusioji dalis apklaustųjų (25 proc.) pažymėjo savo variantus, tačiau jie nėra teisingi: visi nurodė, jog prireikus naudojasi internetiniais žodynais, taigi šie žodynai, nors ir netradicinės laikmenos, priskiriami dvikalbiams žodynams, todėl pastariesiems respondentams derėjo pažymėti naudojamą žodyną internete atsakant į trečiąjį klausimą.

Paskutiniuoju klausimu, skirtu visiems tiriamiesiems, siekta sužinoti, kokie motyvai, neskaitant priverstinės reikmės darbui, mokymuisi, labiau paskatintų įsigyti ir (ar) dažniau pirkti žodyną. Didžioji dauguma respondentų pažymėjo, kad juos labiausiai motyvuotų patogesnis naudojimas (patogesnė žodžių paieška ir pan.) bei mažesnė kaina. Pirmasis motyvas taikytinas daugiausia popieriniam žodynui, nes jau anksčiau išsiaiškinta svarbiausia jo nenaudojimo priežastis. Atsižvelgiant į tai, jog tiek popierinių, tiek skaitmeninių žodynų kainos yra gana didelės (platesnės apimties žodynas kainuoja ne mažiau kaip 50 Lt), daugeliui pirkėjų žodynas yra gana stambus pirkinys, todėl prieš

pirkdamis jie priversti apsvaistyti visas pirkimo galimybes. Sumažinus kainą, žodynus dažniau pirktų ir tie, kurie visai neperka, ir rečiau perkantieji. 4 proc. respondentų (dažniau) pirkti žodynus paskatintų patogesnis jų įsigijimas. Nors kone kiekviename knygyne randama gana nemaža (mažesnė nepopuliarių kalbų) dvikalbių žodynų pasiūla, daugelį žodynų taip pat galima įsigyti internetu ne tik už mažesnę kainą, bet ir su pristatymu į namus. Taigi šiuo atveju įsigijimo paslaugos yra gana palankios daugeliui tiek didmiesčių, tiek mažesnių miestų (netgi kaimų) gyventojų. Savo atsakymų variantus pateikė 8 proc. respondentų. Savarankiškai pažymėti argumentai tokie: „Jei neatsirastų reikmės, niekas ir nepaskatintų pirkti žodyno“, „Jei nebūtų galima naudotis internete“. Kiti atsakymų variantai susiję su žodyno struktūra, pavyzdžiui: „Daugiau žodžių bei šiuolaikiško slengo“ žodžių, „integruota informacija (gramatika, paveikslėliai, pavyzdžiai)“. Taip pat paminėti ir iš pirmo žvilgsnio atrodytų tokie žodynui nereikšmingi aspektai, kaip gražus viršelis, kokybiško popieriaus lapai ir pan. Taigi dvikalbio žodyno naudotojui svarbi ne tik kaina ir naudojimasis, bet ir patogaus įsigijimo galimybė, žodyno išvaizda.

Apibendrinant anketavimo būdu gautus rezultatus, reikia pažymėti, jog nors iškeltoji hipotezė dėl itin mažo popierinių dvikalbių žodynų naudojimosi procento nepasitvirtino, tačiau prielaida, kad popierinės laikmenos žodynas gana nepatogus ieškoti žodžių, patvirtinta. Ir nors nemažai respondentų linkę mokėti pinigų už dvikalbius žodynus, visgi didelę reikšmę ir neigiamą poveikį

ties popierinių, ties skaitmeninių mokamų žodynų pardavimui turi nemokami žodynai internete, gana intensyviai naudojami šių dienų vartotojų.

POPIERINIŲ DVIKALBIŲ ŽODYNŲ PERSPEKTYVA SKAITMENINĖJE LEKSIKOGRAFIJOJE

Tobulėjant informacinėms technologijoms, šalia popierinės laikmenos leidinių vis dažniau atsiranda jų skaitmeninė forma. Nors daug diskutuojama dėl naujosios laikmenos dominavimo ateities leidinių pasiūloje, tačiau popierinio formato literatūros šalininkai vis dėlto nesutinka, kad tradicinės formos leidiniai išnyks.

Šiandien Lietuvos leksikografija ne tik tęsia šimtametes knyginės žodyninkystės tradicijas, bet vis labiau ima reikštis skaitmeninėje erdvėje [7, 80]. Nors Lietuvoje skaitmeniniai dvikalbiai žodynai atsirado tik 1999 m. (pirmasis skaitmeninis „WinLED“ žodynas), dabar gana aktyviai kuriami anksčiau popierinių žodynų kompiuteriniai variantai. Vadinasi, lietuviškoji skaitmeninė leksikografija dar tik plėtojasi.

Norint įvertinti skaitmeninio dvikalbio žodyno plėtrą dvikalbėje lietuvių leksikografinės leidybos visumoje, būtina pažvelgti, kokiu intensyvumu leisti naujosios laikmenos žodynai (žr. 4 lentelę). Iš pateiktų duomenų matoma, jog pirmuoju etapu (1990–1995) neišleistas nė vienas skaitmeninis dvikalbis žodynas – pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais, kuriantis savarankiškai mokslų struktūrai, informacinės technologijos šalyje dar tik imtos tobulinti, be to, daugelis žmo-

4 lentelė. Skaitmeninių dvikalbių žodynų leidyba Lietuvoje 1990–2010 m. (pavadinimais)

Laikotarpis	Išleista skaitmeninių dvikalbių žodynų	Procentais
1990–1995	–	0
1996–2000	4	7,1
2001–2006	9	7,9
2007–2010	6	13

Šaltinis: Lietuvos integralios bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) suvestinis katalogas

nių dar neturėjo asmeninių kompiuterių, kurių pagalba naudojamos skaitmeniniai žodynai. Prireikė dar beveik dešimties metų pirmajam skaitmeniniam dvikalbiam žodynui pasirodyti. 2000 m. pasirodė dar keli naujosios laikmenos žodynai (*Mokomasis anglų–lietuvių kalbų žodynas pradedantiems* bei *Kompiuterinis anglų–lietuvių kalbų žodynas Alkonas*), parengti leidyklos „Alma littera“. Trečiasis laikotarpis išsiskiria gausnesne skaitmenine dvikalbių žodynų leidyba. Šiuo periodu parengiami ne tik populiariesni anglų, vokiečių kalbų žodynai, bet pasirodo ir lenkų, rusų, prancūzų kalbas gretinantys naujojo formato žodynai. Paskutiniu etapu parengta ir išleista mažiau žodynų (6), tačiau pažvelgus į skaitmeninių dvikalbių žodynų procentinę dalį, pastebimas gana didelis jų augimas (net 13 proc. visų 2007–2010 m. išleistų žodynų sudarė skaitmeniniai). Taigi, nors ir mažesniu skaičiumi nei popierinė, skaitmeninė dvikalbė leksikografija plėtojama gana intensyviai ir, tikėtina, ateityje naujojo formato dvikalbių žodynų bus leidžiama kur kas daugiau. Kaimyninėje Lenkijoje dvikalbės leksikografijos situacija gana panaši: nors šioje šalyje leidžiama ir nemažai popierinių dvikalbių žodynų, visgi didelę įtaką jų leidybai turi skaitmeniniai

žodynai. Lenkijoje, kaip ir kitose Europos šalyse, gana intensyviai skaitmenizuojama dvikalbė leksikografija ir, anot T. Piotrowskio, popierinių žodynų ateityje bus leidžiama gana nedaug [9].

Atsižvelgiant į atlikto naudojimosi dvikalbiais žodynais tyrimo rezultatus, galima teigti, jog naujosios formos žodynų atsiradimas paveikė tiek jų pirkimo įpročius, tiek naudojimosi ypatumus. Jeigu anksčiau, nesant kompiuterinių dvikalbių žodynų, skaitytojai naudodavosi popieriniais, tai dabar galima ne tik įsigyti, bet ir nelegaliu būdu gauti skaitmeninę žodyno versiją. Naudojantis šių dienų kompiuteriniais žodynais leksikos senumo problema išnykta: naudotojams suteikta galimybė galima nemokamai atsinaujinti senesniųjų skaitmeninių žodynų versijas, tokiu būdu prasitęsiant žodyno gyvavimo laikas. Taigi naujosios formos leidžia kokybiškai naudotis žodynais daug ilgiau.

Tačiau reikia pabrėžti ir tai, jog visi skaitmeninio formato žodynų privalumai dar neįrodo, jog popieriniai leidiniai yra mažiau kokybiški ar vertingi pirkti. Popierinė leksikografija turi senas tradicijas, ilgą ir turtingą rengimo ir leidybos istoriją, kurioje keitėsi tiek žodynų rengimo papročiai, tiek

apipavidalinimo aspektai. Daugelis vis dar sieja popierinę žodynų formą su geresne nei skaitmeninių kokybe (apklausos rezultatai įrodė). Be to, iš apklausos rezultatų įsitikinta, jog kai kurie žodynų naudotojai popierinei leksikografijai, kaip patogesnei žodžių paieškai, kaip tik teikia pirmenybę. Taigi negalima vienašališkai tvirtinti, jog, atsiradus skaitmeniniams žodynams, popieriniams lemta greitai išnykti. Ir nors kalbintas vienos iš intensyviausiai skaitmeninius žodynus tobulinančios leidyklos TEV vadovas tvirtino apie popierinės leksikografijos pabaigą (brangstant popieriui ir kitoms gamybai būtinoms medžiagoms, spaustuvių paslaugoms akivaizdu, jog popieriniai žodynai po truputį tampa prabangos preke), visa tai įvykti gali ir ne taip staiga. Kaip ir kiekvieno formato knyga, popieriniai bei skaitmeniniai žodynai turi savo naudotoją, todėl ir ateityje šios formos gali sėkmingai gyvuoti viena šalia kitos. Be to, reikia įvertinti ir tai, jog visų laikmenų tiek žodynų, tiek visų knygų ateitis priklauso nuo visuomenės nuostatų, o šie dalykai gali keistis [14], pati visuomenė turi nuspręsti, koku būdu toliau vystysis abiejų formų leidiniai ir ar skaitmeninė leidyba yra pajėgi pakeisti tradicinį senąjį formatą.

IŠVADOS

Išnagrinėjus dvikalbių žodynų leidybą Lietuvoje 1990–2010 m., nustatyta, jog pirmaisiais Nepriklausomybės metais buvo gana intensyviai perleidžiami sovietmečio dvikalbiai žodynai, vėliau pagal šiuolaikines leksikografijos principus imti sudarinėti ir leisti retesnių kalbų žodynus.

Išaiškėjo, jog būtent bendrieji dvikalbiai žodynai dėl platesnės jų leksikos apimties bei didesnio skaičiaus naudotojų yra vyraujantis dvikalbių žodynų tipas Lietuvoje. Ir nors specialiųjų dvikalbių žodynų išleista taip pat nemažai, visgi jie skirti siauresnei auditorijai, todėl didesnės reikšmės visų žodynų leidybai neturi.

Apibendrinant nepriklausomos Lietuvos žodynų leidybą pagal kalbinę įvairovę, dvikalbėje leksikografijoje pastebimas aiškus anglų kalbos lyderiavimas. Ši kalba, kaip ir specialiųjų žodynų leidyboje, yra dominuojanti. Vis dėlto auga susidomėjimas ir kitomis kalbomis – prancūzų, italų, ispanų, vengrų. Šių kalbų žodynų leidyba suaktyvėjo apie 2000 metus, todėl galima daryti prielaidą, kad tokie žodynai ateityje bus ne mažiau populiarūs negu pagrindinių kalbų.

1990–2010 m. laikotarpiu Lietuvoje dvikalbius žodynus leido daugiau nei 40 leidyklų, tarp jų labiausiai išsiskyrė „Žodyno“ leidykla, išleidusi apie trečdalį visų dvikalbių žodynų. Dabar vartotojas turi galimybę rinktis iš keleto skirtingų leidyklų išleistų žodynų. Vis dėlto leidyklos nėra linkusios bendradarbiauti tiek rengdamos žodynus, tiek planuodamos, kokius žodynus leisti, todėl kartais pasirodo visiškai panašių žodynų, neatsižvelgiant į kitokio tipo žodynų stygių, pavyzdžiui, didelis skaičius anglų kalbos, bet trūkumas skandinavų kalbų žodynų.

Atlikus respondentų apklausos tyrimą, išsiaiškinta, jog nors popieriniai dvikalbiai žodynai vis dar naudojami, tačiau didėjant skaitmeninių žodynų pasiūlai bei brangstant

senojo formato dvikalbiams žodynams, naudojimas pastarojo tipo leidiniais mažėja. Ir nors lyginant popierinio dvikalbio žodyno ir naujojo skaitmeninio formato naudojimo rezultatus įsitikinta, jog popieriniais žodynais naudojasi apie trečdalis respondentų, tačiau ateityje, sumažėjus tiek tradicinės laikmenos žodynų leidybai, tiek jų naudojimui, manytina, jog visgi nedidelė tokio formato žodynų paklausa išliks. Matyti, kad popierinė leksikografija palaiapsniui vis labiau užleidžia vietą naujajai, todėl leidykloms organizuojant savo leksikografinę veiklą jau dabar privalu į tai at-

sižvelgti. Ir nors daugelis vartotojų palankiau vertina naujosios laikmenos leidinius, visgi abiejų formatų knygos turi savo skaitytoją, nuo kurio priklauso tiek tradicinių, tiek skaitmeninių leidinių ateitis.

Dvikalbių žodynų 1990–2010 m. analizė suteikia pirminę informaciją apie popierinio bei naujojo skaitmeninio žodyno leidybos ypatumus Lietuvoje. Siekiant gerinti šio pobūdžio leidinių leidybą, būtini tolesni tyrimai, kurie leistų ne tik stebėti dvikalbių žodynų leidybos kaitą, bet ir jų naudotojų poreikius bei elgseną.

NUORODOS

1. Bibliotekų, archyvų ir muziejų skaitmeninio kultūros paveldo duomenų bankas *E. paveldas* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012 m. balandžio 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do;jsessionid=60D575B7575D3CA322F6EA1ADACEB483?biRecordId=25036>>.

2. JAKAITIENĖ, Evalda. *Žodynų istorijos apybraiža*. Vilnius, 2006. 138 p.

3. KOSAKOVSKAJA, Jekaterina. Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais (1941–1944). *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 106.

4. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos suvestinis katalogas LIBIS [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.libis.lt/simpleSearchAction.do;jsessionid=ADA6889913570B834AF528A4FB947D8E>>.

5. MELNIKIENĖ, Danguolė. Dvikalbių žodynų tipologija: skirstymo pagal apimtį kriterijai ir jų pagrįstumas. *Kalbotyra*, 2008, nr. 58 (3), p. 108.

6. MELNIKIENĖ, Danguolė. *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*. Vilnius, 2009. 263 p.

7. MIKELIONIENĖ, Jurgita. Tradicinės ir kompiuterinės leksikografijos sąlyčiai ir skirtybės. Iš *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius, 2003, p. 80–88.

8. National Library of Poland. Catalogue of National Library [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012 m. balandžio 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://alpha.bn.org.pl/search-S5/?searchtype=t&searcharg=s%C5%82ownik&searchscope=5&sortdropdown=c&SORT=D&extended=0&searchlimits=&searchorigarg=ts%7Bu0142%7Downik>>.

9. PIOTROWSKI, Tadeusz. Lexicography in Poland: from the early beginnings to the present. Iš *Towards a history of linguistics in Poland* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012 m. balandžio 23 d.]. Amsterdam, 2001. Prieiga per internetą: <<http://www.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=CTtT7->

JTwioC&oi=fnd&pg=PR5&dq=lexicography+in+Poland&ots=j_3JT0KHfC&sig=uwOW7SDrJCjFypCdn86IVR6cO2s&redir_esc=y#v=onepage&q=lexicography%20in%20Poland&cf=false>.

10. PIOTROWSKI, Tadeusz. *Problems in bilingual lexicography* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012 m. balandžio 14 d.]. Wrocław, 1994. Prieiga per internetą: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.122.3744&rep=rep1&type=pdf>>.

11. POLIAKOVAS, Olegas. Lietuviškas žodis tradicinės ir elektroninės leksikografijos

epochų sandūroje. Iš *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius, 2003, p. 89–105.

12. SABALIAUSKAS, Algirdas. *Iš kur jie?: pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius, 1994. 418 p.

13. SZPILA, Grzegorz. False friends in dictionaries: Bilingual false cognates lexicography in Poland. *International Journal of Lexicography*, 2006, nr. 19 (1), p. 73–97.

14. ZINKEVIČIENĖ, Julija. Knygos vaidmens kaita visuomenėje. *Knygotyra*, 2005, t. 44, p. 272.

THE PUBLISHING OF BILINGUAL DICTIONARIES IN LITHUANIA (1990–2010)

LINA GAIŽAUSKAITĖ

Abstract

The object of this article is the publishing of bilingual dictionaries in Lithuania in 1990–2010. The analysis of nowadays' users of dictionaries and of scientific and statistical literature helps to predict the future of bilingual dictionaries in conditions of digital lexicography: the usage of

traditional dictionaries tends to decrease, while the demand of digital bilingual dictionaries is growing. For this reason, in the presence of a huge number of digital dictionaries, paper dictionaries will be published only in small editions in the near future.

Įteikta 2012 m. birželio mėn.

TARPTAUTINĖS KNYGOTYROS KONFERENCIJOS MOKSLO KOMUNIKACIJOS POŽIŪRIU

NIJOLĖ BLIŪDŽIUVIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas,
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: nijole.bliudziuviene@kf.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos patirtis organizuojant kasmetes tarptautines knygotyros konferencijas. Keliamas klausimas, ar konferencijų organizaciniai aspektai, tematika, dalyvių geografija gali būti traktuojama kaip knygotyros ir su ja susijusių sričių tyrimų ir naujausių praktinių žinių sklaidos erdvė mokslo komunikacijos kontekste.

Reikšminiai žodžiai: tarptautinės knygotyros konferencijos, mokslo komunikacija, formalioji mokslo komunikacija.

ĮVADAS

Pradžią tarptautinėms knygotyros konferencijoms davė nuo 1991 m. rengti metiniai seminarai, kuriuose pranešimus skaitė įvairių Lietuvos mokslo institucijų ir bibliotekų atstovai (žr. 1 priedą). 1997 m. vykusio pirmoji tarptautinė knygotyros konferencija atvėrė kelius tarptautinės komunikacijos plėtrai, sudarė galimybę akademinėje aplinkoje dalytis mokslinėmis knygotyros išvalgomis, aptarti aktualius ne tik su konferencijos tematika susijusius klausimus. Kasmetiniai tarptautiniai renginiai tapo vertinga profesinės ir mokslinės patirties dalimi, svarbia mokslo komunikacijos priemone.

Mokslinių žinių komunikacija yra būtinas mokslinio bendradarbiavimo ir bendravimo proceso elementas, kuris užti-

krina ne tik mokslinės minties ir pasiektų rezultatų, bet ir tam tikrų vertybių sklaidą tarp mokslininkų ir visuomenės narių. Mokslinėse publikacijose daugiausia dėmesio skiriama formaliųjų mokslo komunikacijos kanalų analizei. Per tradicinės mokslo komunikacijos modelių analizės prizmę formaliosios komunikacijos kaitą nagrinėjo Marija Stonkienė [38], formaliosios dokumentinės mokslinės informacijos sklaidos pokyčius analizavo M. Stonkienė, Zenona Atkočiūnienė, Renata Matkevičienė [39], Z. Atkočiūnienė analizavo Lietuvos mokslo žurnalus kaip formaliosios dokumentinės komunikacijos formą [2]. R. Matkevičienė, tirdama Lietuvos humanitarinių mokslų atstovų požiūrį į mokslo komunikaciją ir analizuodama mokslininkų publikacijų

sklaidą, akcentavo ir mokslo kūrinio pristatymo mokslinėje konferencijos aspektus [27], M. Stonkienės, Z. Atkočiūnienės, R. Matkevičienės monografijoje taip pat skirta vietos mokslo komunikacijos formų nagrinėjimui [37].

Gausūs formaliosios dokumentinės mokslo komunikacijos tyrimai ir epizodiškai nagrinėjama žodinės mokslo informacijos sklaida konferencijose skatina aptarti konkretų atvejį – gilius dvidešimties metų rengimo tradicijas turinčias tarptautines knygotyros konferencijas, organizuojamas Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutu. Kaip teigia Jenny Fray, dalyvavimas mokslinėse konferencijose papildė „formaliąją mokslo komunikaciją žinių gamyboje, skleidžiant idėjas, kuriant intelektinės veiklos, atliekamos atitinkamose institucijose, reputaciją“ [38, 67]. Ne tik mokslinės, bet ir socialinės komunikacijos galimybes pastebi užsienio valstybių knygotyros mokslininkai įvertindami tarptautinių knygotyros konferencijų svarbą ir „didžiulį vaidmenį *sutvirtinant profesinius ir žmogiškuosius skirtingų valstybių tyrėjų ryšius*“ [21, 103].

Mokslinėje literatūroje yra pateikiama daugybė komunikacijos apibrėžčių [34, 8], tačiau visų jų semantika panaši, t. y. būdas pateikti informaciją, priimti žinią, sąveikauti per pranešimus. Mokslo komunikacija turi savo ypatybes, todėl jai skirtos publikacijos, kuriose supažindinama su mokslo komunikacijos modeliais. Dar XX a. 8-ajame dešimtmetyje W. Garvey ir B. Griffithas pasiūlė vieną pirmųjų universalų mokslo

komunikacijos modelį [38, 49–50], kuriame skiriama formalioji ir neformalioji mokslo komunikacija. Šiame modelyje dėmesys telkiamas į formaliąją komunikaciją, tačiau konferencijų pranešimai išskirti kaip svarbus neformaliosios komunikacijos elementas, galintis tapti dokumentinės komunikacijos sistemos dalimi.

Kito tuo pačiu laikotarpiu sukurto mokslo komunikacijos modelio autorystė priklauso Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijai bei Tarptautinei mokslinių sąjungų komisijai. Minėtos organizacijos pasiūlė mokslo komunikacijos modelį, kuriame aiškiai išskyrė mokslo komunikacijos kanalus ir mokslinės informacijos šaltinius [38, 51], tarp kurių konferencijos minimos kaip neformalus mokslinės informacijos šaltinis.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto rengiamų tarptautinių knygotyros konferencijų tematiką, geografinę pranešėjų aprėptį, tendencijas. Keliama problema, kokią įtaką tarptautinių knygotyros konferencijų tematika, pranešėjų moksliniai interesai, dalyvių geografija daro knygos mokslo žinių komunikacijai. Keliami uždaviniai – išnagrinėti tarptautinių knygotyros konferencijų dalyvių geografiją, institucinę priklausomybę, knygotyros tematikos aprėptį konferencijose; išanalizuoti tarptautines knygotyros konferencijas kaip aktualią mokslininkų bendravimo priemonę, vertingo ir veiksmingo keitimosi mokslinėmis žiniomis būdą. Rengiant straipsnį taikytas atvejo analizės metodas, buvo atlikta mokslinių publikacijų

bei straipsnių apie įvykusias konferencijas bei tarptautinių knygotyros konferencijų programų turinio ir statistinė analizė.

Tyrimo objektas – tarptautiniai knygotyros mokslo renginiai nuo 1997 m., kai pirmą kartą buvo surengta tarptautinė knygotyros konferencija. Šios konferencijos ištakos – nuo 1991 metų organizuoti kasmetiniai knygotyros seminarai. Jie smulkiai išanalizuoti Aušros Navickienės publikacijoje [30]. Straipsnyje nagrinėjamos konferencijos nenumeruojamos, jų bendras skaičius skiriasi nuo to, kuris pateikiamas kituose šalies mokslinės ir kultūros spaudos straipsniuose apie tarptautines knygotyros konferencijas (pagal tradiciją skaičiuojama nuo pirmo knygotyros seminaro [12, 22], vykusio 1991 m.).

Remiantis konferencijos programose nurodytu konferencijų statusu galima teigti, kad nuo 1997 m. vyko dešimt *tarptautinių knygotyros konferencijų*, kiti penki knygos mokslo renginiai vadinami tarptautiniais knygotyros seminarais, knygotyros konferencijomis, tarptautine konferencija arba tiesiog konferencija (žr. 2 priedą). Straipsnyje analizuojami visi knygos mokslo renginiai pradedant 1997 m. Laikantis pirmą kartą minimo renginio statuso įvardijimo straipsnyje jie sąlyginai vadinami tarptautinėmis knygotyros konferencijomis.

KONFERENCIJŲ DALYVIAI IR TEMATIKA

Nuo 1991 m. rudens Lietuvoje buvo pradėti rengti metiniai knygotyros seminarai. Vilniaus universiteto Komunikacijos fa-

kulteto Knygotyros katedros (nuo 2003 m. Knygotyros ir dokumentotyros institutas) organizuojuose knygotyros seminaruose buvo kviečiami dalyvauti ne tik Lietuvos, bet Latvijos ir Estijos knygos mokslininkai, taigi Lietuvoje rengiami knygotyros seminarai buvo unikali knygos mokslo tyrimų sklaidos vieta Baltijos regione.

Šešerius metus trukusią knygotyros seminarų tradiciją pakeitė tarptautinių knygotyros konferencijų organizavimas. 1997 m. įvyko pirmoji tarptautinė knygotyros konferencija. Tais metais buvo minima pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukaktis. Pagrindine kasmetinio mokslinio renginio vieta tapo Vilnius, išvažiuojamosios sesijos vyko Žemaitijoje, Pietų Lietuvoje, Mažonoje Lietuvoje, Kaune ir kituose miestuose. Lenkijos ir Estijos knygotyryninkai yra pastebėję, kad sesijos kituose Lietuvos miestuose padeda pažinti kultūros požūriū svarbias vietas ir vietines knygūninkų bendruomenes [21, 103].

Knygotyra kaip mokslas, kompleksiškaū tūrantis knygos kilmę, raidos ir funkcionavimo visuomenėje dėsnius, bei knygūninkystę kaip praktinės ir kultūrinės veiklos sritis, apimanti knygu leidybaū, gamybaū, leidinių platinimaū, vis labiau traukė įvairių šalių mokslininkų, tyrėju, praktikų dėmesj, o šešerius metus Vilniuje organizuoti knygotyros seminarai tapo tarsi parengiamaja tarptautinių knygotyros mokslinių konferencijų grandimi. Užsimezge moksliniai ryšiai buvo sėkmingai plėtojami ir stiprėjo, todėl kiekvienais metais tarptautinėse konferencijose dalyvaudavo įvairių šalių mokslininkai, kurie

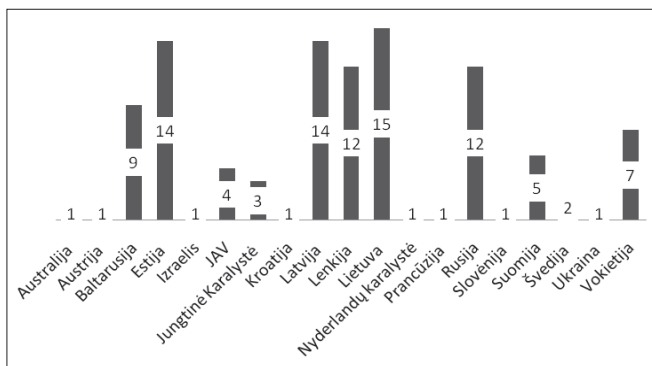
atskleidė savo požiūrį ir patirtį daugiatiemi-
niuose moksliniuose renginiuose.

Nuo 1997 m. tarptautinėse knygotyros konferencijose dalyvaudavo mokslininkai ir tyrėjai iš 19 šalių. Knygos mokslo konferencijos visų pirma buvo orientuojamos į Baltijos šalių regioną, todėl remiantis atlikta statistine konferencijos pranešėjų analize galima teigti, kad tik po vieną konferenciją praleido Estijos, Latvijos mokslininkai ir praktikai. Latvių atstovai nedalyvavo pirmojoje tarptautinėje knygotyros konferencijoje, o Estijos pranešėjų nebuvo 2005 m. surengtoje konferencijoje, kurioje nagrinėta Mažosios Lietuvos daugiakultūrio paveldo problematika. Rusijos ir Lenkijos mokslininkai dalyvavo 80 proc. renginių, Vokietijos mokslininkai pranešimus skaitė septynis kartus. Pusės šalių atstovai tarptautinėse knygotyros konferencijose dalyvavo tik po vieną kartą (žr. 1 pav.). Pranešėjų geografinė sklaida leidžia teigti, kad tarptautinių knygotyros konferencijų pranešėjų pamatą sudaro Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Rusijos atstovai, taigi iš esmės tai

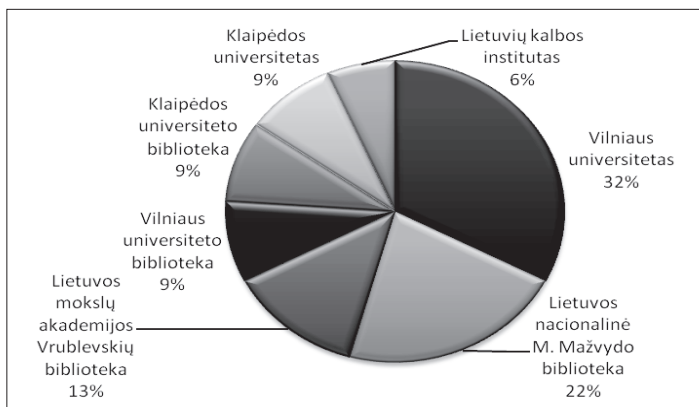
Baltijos regiono komunikacijos ir informacijos mokslininkus telkiantis mokslo renginys.

1997–2012 m. konferencijose atstovaujamų Lietuvos institucijų (žr. 3 priedą) analizė rodo, kad pranešimus skaitė įvairių šalių universitetų ar kitų aukštojo mokslo įstaigų mokslininkai, nacionalinės, mokslinės, akademinės ir viešosios bibliotekos, mokslinių tyrimų institutai, leidėjai, muziejų, valstybės ir religinių institucijų atstovai. Atstovaujamų institucijų įvairovė leidžia manyti, kad knygotyros konferencijų tematika domina labai įvairias institucijas.

Taip pat galima išvelgti kai kurias užsienio šalių ir Lietuvos pranešėjų atstovavimo tendencijas. Lietuvai penkiolikoje konferencijų atstovavo Vilniaus universitetas, dešimt kartų – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, mažiau nei pusėje organizuotų tarptautinių knygotyros konferencijų dalyvavo Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilniaus universiteto biblioteka, Klaipėdos universiteto biblioteka bei Klaipėdos universitetas (žr. 2 pav.).

1 pav. Tarptautinių knygotyros konferencijų pranešėjų geografinė sklaida

2 pav. Dažniausiai konferencijose atstovaujamos Lietuvos institucijos

Dažniausiai konferencijose dalyvavo Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Rusijos pranešėjai. Statistinė analizė parodė, kad minėtų šalių mokslininkai paprastai atvyksta iš savo šalies aukštųjų mokyklų arba nacionalinių, aukštųjų mokyklų bibliotekų (žr. 1 lentelę).

1997–2012 m. tarptautinėse knygotyros konferencijose buvo perskaityta daugiau nei pusketvirto šimto pranešimų (žr. 2 lentelę), vidutiniškai po 25 pranešimus kiekvienoje konferencijoje.

Knygotyros, kaip vienos iš Komunikacijos ir informacijos mokslų krypties šakos, tyrimų laukas gana platus, jame atsiranda glaudūs santykiai su kitomis tos pačios krypties šakomis – dokumentacija, archyvistika, bibliotekininkyste, bibliografija, paleografija, epigrafija, papirusologija [6]. Tarptautinėse knygotyros konferencijos buvo nagrinėti fundamentiniai ir taikomieji knygotyros dalykai. Remiantis tokiu skirstymu prie fundamentinių dalykų priskiriama knygos

1 lentelė. Dažniausiai konferencijose dalyvavusių užsienio pranešėjų institucinė priklausomybė

Atstovaujama institucija	Kartai
BALTARUSIJA	
Baltarusijos nacionalinė biblioteka	5
Baltarusijos kultūros ir menų valstybinis universitetas	5
ESTIJA	
Talino pedagoginis universitetas	6
Estijos akademinė biblioteka	4
LATVIJA	
Latvijos universitetas	12
Latvijos nacionalinė biblioteka	9
LENKIJA	
Vroclavo universitetas	12
RUSIJA	
Sankt Peterburgo miškų technikos akademija	4
Rusijos valstybinė biblioteka	4

2 lentelė. Tarptautinėse knygotyros konferencijose pateiktų pranešimų skaičius

Konferencijos organizavimo metai	Pranešimų skaičius
1997	28
1999	13
2000	13
2001	30
2002	19
2003	24
2004	44
2005	32
2006	23
2007	25
2008	27
2009	36
2010	25
2011	25
2012	18
Iš viso	382

istorija, knygos tipologija, knygos sociologija, knygos kultūra, knygos menas, knygos psichologija, knygos semiotika ir pan. Taikomieji dalykai nagrinėja spaudos ir leidybos statistikos problemas, knygos ekonomikos, knygos prekybos, bibliofilijos, bibliografijos, knygų ženklų, knygos paveldotyros, knygos reklamos ir pan. klausimus. Knygos mokslo skirstymas į fundamentinius ir taikomuosius dalykus padeda analizuoti konferencijų problematiką (žr. 3 lentelę).

Pranešimų problematikos analizė rodo, kad įvairių šalių mokslininkai ir tyrėjai pakankamai plačiai analizavo fundamentinius ir taikomuosius knygos paveldotyros dalykus, kurie glaudžiai susiję su knygos istorijos tyrimais, nagrinėjo bibliofiliją kaip knygotyros objektą, atskleidė Lietuvos ir kaimyninių šalių spaudos ryšius. Kaip pažymi Krzysztofą Migońis, atrodytų lietuviškas kontekstas tarptautinėse knygotyros konferencijose tampa universalus, perspektyvus ir skatinantis kitų šalių knygos mokslininkus ir tyrėjus [21, 103]. Sankirtoje su knygotyra nagrinėjama žurnalistikos, dokumentotyros, archyvistikos, muzeologijos tematika.

Išanalizavus tarptautinių knygotyros konferencijų tematiką galima teigti, kad daugiausia dėmesio buvo skirta vienam iš fundamentinių knygos mokslo dalykų – knygos istorijai, įskaitant Mažosios Lietuvos lietuviškosios knygos istoriją. Šiai problematikai atskleisti tarptautinėse knygotyros konferencijose priskiriama beveik pusė visų fundamentinių knygos mokslo dalykams skirtų pranešimų. Tokią problematikos apimtį būtų galima pagrįsti Lietuvos ir užsienio mokslininkų ir specialistų interesais. Kita vertus, knygos istorijos tyrimų tarptautinėse knygotyros konferencijos tendencija aiškintina tuo, kad Lietuvoje vyrauja istorinės knygotyros paradigmos tyrimai [29].

Remiantis 2008 m. Ingos Liepaitės atliktos ekspertų apklausos duomenimis, Lietuvos knygotyros mokykloje „vyrauja istoriniai ir taikomieji tyrimai, daugiausia apimantys lietuviškosios knygos ir spaudos istoriją, knyginkystės sričių istoriją“ [21, 96]. Kiti

3 lentelė. Tarptautinių knygotyros konferencijų pranešimų problematika

Fundamentiniai knygos mokslo dalykai		Taikomieji knygos mokslo dalykai	
<i>Problematika</i>	<i>Pranešimų skaičius</i>	<i>Problematika</i>	<i>Pranešimų skaičius</i>
Knygotyros teorija ir metodologija	36	Teorinė ir taikomoji bibliografija	17
Knygos istorija	71	Bibliofilijotyra	30
Knygos kultūra ir sociologija	34	Knygos (dokumentinė) paveldotyra	100
Knygos menas	9	Knygos ženklų teorija ir tyrimai	24
		Knygų leidyba ir statistika	20
		Sankirtoje su gretimais mokslais	41

fundamentiniai knygos mokslo dalykai, tokie kaip knygos sociologija, psichologija, knygos meno ir redagavimo istorijos tyrimai, galėtų tapti ateities tarptautinių knygotyros konferencijų tematikos gairėmis.

Įvairių šalių mokslininkai ir tyrėjai tarptautinėse knygotyros konferencijose išnagrinėjo daugelį taikomųjų knygotyros mokslo dalykų. Kartais siauresnis konferencijos pavadinimas teikia galimybę diskutuoti ne tik apie rankraštinio ir spaudos paveldo, bet ir apie gana aktualius materialiojo ir dvasinio kultūros paveldo tapsmo ir apsaugos dalykus. Tačiau panagrinėjus konferencijų tematiką ir palyginus ją su knygotyrą sudarančiais taikomaisiais dalykais galima teigti, kad nedaug dėmesio skirta knygos ekonomikai, knygos gamybai, knygos platinimo, dinamikos ir statistikos klausimams, taigi knygos kaip vienos iš medijų leidybos, gamybos, platinimo teorinius ir taikomuosius dalykus

nagrinėjanti tarptautinė konferencija galėtų pritraukti Lietuvos ir užsienio mokslininkų ir tyrėjų dėmesį.

Tarptautinėse knygotyros konferencijose dalyvavo Baltijos regiono, Vakarų ir Rytų Europos, JAV, Kanados, Australijos ir kitų šalių pranešėjai, tačiau statistinis tyrimas rodo, kad dažniausiai į konferencijas atvyksta Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Baltarusijos atstovai. Taip pat pasakytina, kad tie patys mokslininkai atvyksta kiekvienais metais, tai tam tikras reiškinys, kurį komunikacijos aspektu būtų galima vertinti nevienareikšmiškai.

Viena vertus, užsimezga glaudesnis ir atviresnis ryšys, kuris padeda atrasti naujų mokslinio bendradarbiavimo kryptių. Kita vertus, mokslininkų interesai yra pastovūs, todėl tema įvairiose konferencijose yra nagrinėjama įvairiapusiškiau, tai nuolatiniams konferencijų dalyviams padeda susidaryti vienos ar kitos šalies tam tikro dalyko

tyrinėjimo žemėlapi, taip pat gauti susistemintų nuoseklių žinių, kurios skleidžiamos neformalios komunikacijos – tarptautinės knygotyros konferencijos – kanalu. Tačiau tai galima vertinti ne tik kaip konferencijos stiprybę, bet ir silpnę arba net grėsmę, nes tų pačių mokslininkų interesų laukas yra nusistovėjęs, tad būtų sunku tikėtis naujų knygos mokslo fundamentaliųjų ar taikomųjų dalykų tyrinėjimų ir žinių sklaidos.

KONFERENCIJŲ TAPSMAS FORMALIAJA MOKSLO KOMUNIKACIJA

Tarptautinėse knygotyros konferencijose pranešimus skaito tyrėjai ir mokslininkai, doktorantai, bibliotekų, muziejų, mokslo ir kitų įstaigų specialistai, knygos kultūros puoselėtojai. Konferencijos dalyviai susirenka aptarti aktualių knygininkystės dalykų, išryškina svarbiausias knygotyros tyrimų problemas ir kryptis, užmezga naujus ir palaiko esamus profesinius ryšius, sukuria palankią neformalios mokslo komunikacijos proceso aplinką.

Vystosi tarptautinis bendradarbiavimas, kuris remiasi tiek asmeniniais, tiek organizacijų lygmens ryšiais. Atsižvelgiant į tarptautinių knygotyros konferencijų tematikos daugiaaspektiškumą, atsiranda galimybė išplėsti ir sustiprinti konferencijų organizacinį komitetą, kviečiant aukštos kvalifikacijos mokslininkus iš įvairių šalių ir institucijų. Kita vertus, tokia komunikacija yra mokslininkų socializacijos būdas, nes padidėja jų reputacija, įtvirtinamas statusas ir suteikiama galimybė būti žinomam ne tik savo šalyje, bet

ir kitose valstybėse, kitaip tariant, atsiveria oficialūs neformalios komunikacijos būdai. Anot estų knygotyrininkės Mare Lott, sukuriamą galimybę diskutuoti, analizuoti, palyginti, iškelti naujas idėjas ir ištraukti į mokslinių tyrimų projektus [21, 103].

Kaip pažymi Loetas Leydersdorffas, „formalioji mokslo komunikacija <...> vertinama tik kaip mokslininko dokumentuotas dalyvavimas, t. y. jo publikuota mokslinė produkcija“ [27, 86]. Formalios dokumentinės komunikacijos branduolį sudaro mokslinių publikacijų sistema. Kaip yra pabrėžęs Domas Kaunas, „labai svarbu, kad kiekviena konferencija užsibaigia pranešimų pagrindu parengtų darbų publikavimu“ [11, 7].

Tęstiniai mokslo darbai „Knygotyra“ atlieka vienos svarbiausių formaliosios mokslo komunikacijos grandies – žinių sklaidos – funkciją. Atskirais „Knygotyros“ tomais išleidžiami tarptautinių knygotyros konferencijų pranešimų pagrindu parengti moksliniai straipsniai. Lietuvos ir užsienio šalių autorių straipsnių publikavimas padeda skleisti mokslo žinias ne tik savo šalyje, bet ir toli už jos ribų. Latvių knygos istoriko Viesturo Zanderio nuomone, „Knygotyra“ „dabartiniu metu yra pats solidžiausias knygotyros leidinys Baltijos šalyse“, o štai K. Migoñis pabrėžia mokslinį lygį, kuris leidžia „Knygotyrą“ laikyti vienu iš svarbesnių knygotyros tematikos leidinių pasaulio mastu [21, 102].

Mokslinį straipsnių patikimumą užtikrina recenzavimas, tik po dviejų recenzentų teigiamo įvertinimo jie skelbiami „Knygotyroje“. Mokslo darbus „redaguoja tarptautinis redaktorių kolektyvas, sudarytas

iš Estijos, Latvijos, Lenkijos, Rusijos, Suomijos, Vokietijos ir Lietuvos mokslininkų, siekiančių leidinį priartinti prie pasaulinio lygio“ [1]. Straipsnių autoriams svarbu ir tai, kad mokslo darbai „Knygotyra“ referuojami penkiose tarptautinėse duomenų bazėse: *Book history online (BHO)*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *EBSCO Electronic Journals Service*, *Library and Information Science Abstracts (LISA)*, *Modern Language Association Directory*. Tarptautinį mokslinio žurnalo pripažinimą rodo ir tai, kad „Knygotyra“ mainais komplektuoja per 20 Azijos, Amerikos ir Europos žemyno bibliotekų. Elektroninė mokslo darbų versija laisvai prieinama internetu [10].

Tokiu būdu tarptautinės knygotyros konferencijos atlieka komunikacijos kanalo funkcijas. Svarbu pabrėžti, kad prie žinių sklaidos prisideda ir tai, kad konferencijų vyksmas nušviečiamas Lietuvos ir šalių dalyvių kultūrinėje, mokslinėje ir profesinėje spaudoje. Publikacijos apie pirmąją tarptautinę knygotyros konferenciją buvo paskelbtos šalies kultūrinėje ir profesinėje, mokslą propaguojančioje ir populiariojoje bei regioninėje spaudoje [18]. Kiekvieną tarptautinę konferenciją palydintys straipsniai spaudoje ir internete, interviu su žinomais užsienio mokslininkais [19] dar labiau padidina mokslo žinių sklaidos matomumą. Atlikus nesudėtingą publikacijų apie tarptautines knygotyros konferencijas paiešką Nacionaliniame bibliografijos duomenų banke galima gauti per pusę šimto rezultatų. Tai galima laikyti antruoju formaliosios mokslo

komunikacijos kanalu, kurio šaltinis – tarptautinės knygotyros konferencijos.

Taigi, mokslininkų, knygotyros ir greitųjų sričių specialistų, savo srities žinovų bendradarbiavimas ir bendravimas leidžia sukurti formaliosios ir neformaliosios komunikacijos formas. Tarptautinių knygotyros konferencijų mišrus mokslo komunikacijos pobūdis sukuria tam tikras nagrinėjamos srities tradicijas. Vienu iš jas kuriančių aspektų būtų galima laikyti tai, kad tarptautines konferencijas paprastai kiekvieną rudens rengia Knygotyros ir dokumentotyros institutas. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad yra rengiamos ir tarptautinių knygotyros konferencijų programos, kurioms nuo 2010 m. suteikiamas Tarptautinis standartinis knygos numeris (ISBN), jose visada pateikiamas įžanginis analitinis straipsnis, kuris leidžia plačiau visuomenei geriau pažinti knygos mokslo aplinką.

Verta pabrėžti, kad tarptautinės knygotyros konferencijos tampa Baltijos šalių regiono mokslo reiškiniu ir dalis pranešėjų dalyvauja beveik kiekviename moksliniame renginyje. Nors organizacinio komiteto sudėtis nėra pastovi, tačiau jo pirmininku jau antrą dešimtmetį yra vienas žinomiausių knygos mokslo puoselėtojų ir knygos tyrėjų prof. Domas Kaunas. Taigi visi minėti dėmesys yra patrauklūs Lietuvos ir užsienio pranešėjams, o aplink vadinamuosius tradicinius dalykus buriasi savotiškas knygos mokslo ir knyginių tyrėjų ir puoselėtojų tinklas.

Galima įžvelgti ir tam tikras tarptautinių knygotyros konferencijų tendencijas žinių sklaidos procese. Viena vertus, apie pusę

konferencijų skirta reikšmingai spaudos, knygos ar iškiliai Lietuvos kultūros datai. Tokiu būdu parodoma, kad knygos mokslas yra glaudžiai susijęs su kultūriniu ir literatūriniu šalies gyvenimu. Antra, orientuojamasi ne vien į istorinius knygotyros ir knyginkystės aspektus, ypatingas dėmesys skiriamas šiuolaikiniams taikomiesiems knygotyros dalykams. Svarbu pabrėžti, kad tarptautinis mokslo renginys atviras net tik pripažintiems mokslininkams, bet ir pradedantiems tyrėjams, doktorantams, bibliotekų, muziejų, archyvų, mokslo tiriamųjų institutų atstovams ir kt. Be to, kitos komunikacijos ir informacijos krypties rengiamos konferencijos nėra kliūtis kasmet pakviesti pranešėjų ir sulaukti pakankamai daug klausytojų.

IŠVADOS

Išanalizavus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto rengiamų tarptautinių knygotyros konferencijų teminę ir geografinę aprėptį bei kai kuriuos organizacinius klausimus ir tendencijas galima teigti, kad jos gali būti suvokiamos ne tik kaip knygotyros, bet ir komunikacijos ir informacijos kryptių fundamentalių ir taikomųjų mokslinių tyrimų ir žinių sklaidos erdvė.

Lietuvoje organizuojamos tarptautinės knygotyros konferencijos laikytinos mokslo

bei socialinės komunikacijos reiškiniu ir komunikacijos kanalu, turinčiu tam tikras ypatybes: kasmet Lietuvoje rengiami knygotyros seminarai, į kuriuos atvykdavo kaimyninių šalių specialistai, perraugo į kasmetes tarptautines knygotyros konferencijas; kasmetės tarptautinės knygotyros konferencijos – unikalus, tarptautinį pripažinimą turintis Baltijos šalių regiono mokslo reiškinys; plati dalyvių geografija ir institucinė priklausomybė, tačiau dauguma šalių ir jų institucijų dalyvauja kiekvienoje konferencijoje; nereti atvejai, kai konferencijose pranešimus teikia tie patys kai kurių šalių atstovai; pranešėjai ir dalyviai turi realias sąlygas užmegzti ne tik profesinius, bet ir neformalius ryšius, kurie padeda spręsti aktualius mokslo ir taikomuosius klausimus; pranešėjai turi formalios dokumentinės mokslo komunikacijos galimybę – pranešimų pagrindu parengti ir recenzuoti straipsniai skelbiami mokslo darbų leidinyje „Knygotyra“; žurnalas „Knygotyra“ yra oficialiai pripažinta galimybė patekti į globalią kultūros ir mokslo erdvę; žinios apie konferenciją ir jos rezultatus skelbiamos kultūrinėje, mokslinėje arba profesinėje spaudoje, interneto puslapiuose, konferencijos programos leidžiamos atskiru leidiniu – tai taip pat svarbus formalios komunikacijos būdas.

NUORODOS

1. Apie „Knygotyrą“. Iš *Knygotyra* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. gegužės 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.leidykla.eu/mokslo-darbai/knygotyra/apie-knygotyra>>.
2. ATKOČIŪNIENĖ, Zenona. Mokslo komunikacija: Lietuvos mokslo žurnalai mokslo komunikacijos kaitos požiūriu. *Informacijos mokslai*, 2009, t. 49, p. 70–83. ISSN 1392-0561.
3. *Bibliofilija*: tarptautinė knygotyros konferencija: [programa]. [Vilnius], [2001]. 24 p.
4. *Bibliografija: studijos ir mokslas*: [programa]. [Vilnius], [2000]. 19 p.
5. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Dėmesio centre – bibliofilija. *Mokslo Lietuva*, 2003, gegužės 15–birželio 5, p. 7. ISSN 1392-7191.
6. *Dėl mokslo sričių, krypčių ir šakų pavirtinimo*: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 14 d. įsakymas Nr. V-231 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. birželio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=392998>.
7. DUMBLIAUSKAS, Petras. Auksinės knygotyrininkų dienos. *Alytaus naujienos*, 2007, spalio 6, p. 9. ISSN 1392-6217.
8. DUMBLIAUSKAS, Petras. Kompiuterių amžiuje – kuklus žvilgsnis į knygą. *Dainavos žodis*, 2003, rugsėjo 23, p. 4. ISSN 1392-6187.
9. DUMBLIAUSKAS, Petras. XV tarptautinė knygotyros konferencija Vilniuje ir Druskininkuose. *Amerikos lietuvis*, 2007, spalio 20, p. 14.
10. KAUNAS, Domas, vyr. red. *Knygotyra*: mokslo darbai [interaktyvus]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1998-. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.vu.lt/mokslo-darbai/knygotyra/>.
11. KAUNAS, Domas. Knygotyros ir dokumentotyros institutas sukaktuvių metais. *Tarp knygų*, 2007, nr. 3, p. 6–8. ISSN 0868-8826.
12. KAUNAS, Domas; NAVICKIENĖ, Aušra. Keturioliktoji tarptautinė knygotyros konferencija. *Mokslo Lietuva*, 2006, liepos 20–rugsėjo 6, p. 3. ISSN 1392-7191.
13. *Knygos ir kitų medijų mokslas*: tyrimai, mokslininkai, komunikacija: [programa]. [Vilnius], [2010]. 24 p.
14. *Knygos mokslas Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse nuo 1918 metų iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos*: [programa]. [Vilnius, 2006]. 24 p.
15. *Knygos muziejus*: būklė ir raidos tendencijos: [programa]. [Vilnius, 2002]. 20 p.
16. *Knygos nuosavybės ženklai kaip knygos kultūros paveldas*: [programa]. [Vilnius, 2003]. 20 p.
17. *Knygotyra Lietuvoje*: studijos ir mokslas: [programa]. [Vilnius, 1999]. 19 p.
18. *Knygotyros katedra Lietuviškos knygos metais*: informacinis leidinys. Vilnius: VU I-kla, 1998, p. 48. ISBN 9986-19-302-8.
19. Knygotyros vagos veda į ateities horizontą: [pokalbis su knygotyrininku, Vroclavo universiteto prof. habil. dr. K. Migoniu]. *Mokslo Lietuva*, 2004, vasario 5–18, p. 1, 6–7; balandžio 1–21, p. 16–17; 2004, gegužės 20–birželio 2, p. 16–17. ISSN 1392-7191.
20. KOVZINAITĖ, Laura. Prisimenant Mažosios Lietuvos Patriarchą. *Pamarys*, 2008, spalio 3, p. 1, 10. ISSN 1648-6676.
21. LIEPAITĖ, Inga. Lietuvos šiuolaikinės knygotyros būklė. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 92–108. ISSN 0204–2061.
22. LIEPAITĖ, Inga. Sukaktuvinė tarptau-

tinė knygotyros konferencija. *Mokslo Lietuva*, 2009, lapkričio. 19, p. 14. ISSN 1392-7191.

23. LIEPAITĖ, Inga. Tarptautinėje knygotyros konferencijoje – svarstymai Lietuvos spaudos paveldo išsaugojimo, aktualinimo ir prieigos klausimais. *Tarp knygų*, 2001, nr. 10, p. 26–27. ISSN 0868-8826.

24. *Lietuviškos knygos ir viešo žodžio kultūra: nuo draudimo iki demokratijos ramsčio*: [programa]. [Vilnius, 2004]. 35 p.

25. *Lietuvos raudonoji knyga: reti ir vertingi leidiniai*: [programa]. [Vilnius, 2009]. 31 p.

26. *Martynas Jankus: tautinio atgimimo spauda ir spaudos veikėjai*: [programa]. [Vilnius, 2008]. 30 p.

27. MATKEVIČIENĖ, Renata. Lietuvos mokslininkų komunikacija: mokslo kūriniams publikuoti pasirinkamų mokslo leidinių atvejo studija. *Informacijos mokslai*, 2009, t. 49, p. 84–98. ISSN 1392-0561.

28. *Mažosios Lietuvos kultūros ir istorijos paveldas*: [programa]. [Vilnius], [2005]. 28 p.

29. MIGOŃ, Krzysztof. Парадигмы науки о книге двести лет тому назад и сегодня. *Книготыра*, t. 54, 2010, p. 44–53. ISSN 0204–2061.

30. NAVICKIENĖ, Aušra. Knygotyros seminarai. Iš KAUNAS, Domas, sudaryt. *Knygotyros katedra: 1940–1990–2000: informacinis leidinys*. [Vilnius]: VU I-kla, 2000, p. 88–98. ISBN 9955-446-01-3.

31. NAVICKIENĖ, Aušra. Tarptautinė knygotyros konferencija Vilniaus universitete. Iš *Knygotyros katedra Lietuviškos knygos metai*: informacinis leidinys. Vilnius: VU I-kla, 1998, p. 36–40. ISBN 9986-19-302-8.

32. NAVICKIENĖ, Aušra. Tarptautinis

seminaras apie knygotyros mokslą ir studijas Lietuvoje. Iš KAUNAS, Domas, sudaryt. *Knygotyros katedra: 1940–1990–2000: informacinis leidinys*. [Vilnius]: VU I-kla, 2000, p. 98–101. ISBN 9955-446-01-3.

33. PETREIKIS, Tomas. Prie Lietuvos Raudonosios knygos ištakų: tarptautinė knygotyros konferencija. *Mokslo Lietuva*, 2010, spalio 7 d., p. 2. ISSN 1392-7191.

34. PRUSKUS, Valdas. *Multikultūrinė komunikacija ir vadyba*. Vilnius, 2004. 237 p.

35. *Rankraštinis ir spaudos paveldas išsaugojant Lietuvos ir kitų Baltijos šalių išėvijos tautinį tapatumą*: [programa]. [Vilnius, 2007]. 24 p.

36. SMALIUKIENĖ, Gražina. Vienuolikos šalių knygotyryninkų konferencija. *Tarp knygų*, 2010, nr. 1, p. 4–7. ISSN 0868-8826.

37. STONKIENĖ Marija; ATKOČIŪNIENĖ, Zenona; MATKEVIČIENĖ, Renata. *Autorių teisės mokslo komunikacijoje*: Lietuvos mokslininkų kūrinių, publikuojamų valstybės remiamuose moksliniuose žurnaluose, teisinė intelektinės nuosavybės apsauga: monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. 350, [1] p. ISBN 978-9955-33-394-4.

38. STONKIENĖ, Marija. Formalioji mokslo komunikacija teoriniuose modeliuose: kaitos įžvalgos. *Informacijos mokslai*, 2009, t. 49, p. 48–69. ISSN 1392-0561.

39. STONKIENĖ, Marija; ATKOČIŪNIENĖ, Zenona; ir MATKEVIČIENĖ, Renata. Mokslo komunikacijos kaita. *Informacijos mokslai*, 2009, t. 48, p. 46–67. ISSN 1392-0561.

40. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. Lietuvos Raudonoji knyga: reti ir vertingi leidiniai. *Dzūkijos bibliofilas*, 2010, nr. 10, p. 2–3.

INTERNATIONAL BIBLIOLOGICAL CONFERENCES THROUGH THE PERSPECTIVE OF SCIENTIFIC COMMUNICATION

NIJOLĖ BLIŪDŽIUVIENĖ

Abstract

The article focuses on the experience of Lithuania in international bibliological conferences organized by the Department of Book Science at the Faculty of Communication of Vilnius University in the light of research and knowl-

edge. The analysis of geographical and thematic coverage as well as of organizational issues shows that these conferences have their specific characteristics and can be treated as a phenomenon of scientific and social communication.

1 PRIEDAS

Knygotyros seminarų sąrašas

	Metai	Pavadinimas	Skiriama
1.	1991	Pirmasis knygotyros seminaras	
2.	1992	Antrasis knygotyros seminaras	Knygų prekybos istorijai
3.	1993	Trečiasis knygotyros seminaras	„Aušros“ 110-osioms metinėms
4.	1994	Ketvirtasis knygotyros seminaras	Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos istorijai
5.	1995	Penktasis knygotyros seminaras	Biografikos tyrimams
6.	1996	Šeštasis knygotyros seminaras	Lietuviškų kalendorių 150-mečiui
7.	1998	Septintasis knygotyros seminaras	Lietuvos knygos ryšiams

2 PRIEDAS

Tarptautinių knygotyros konferencijų sąrašas

	Metai	Pavadinimas	Skiriama	Statusas
1.	1997	Tarptautinė knygotyros konferencija, skirta pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakčiai	Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakčiai	Tarptautinė knygotyros konferencija
2.	1999	Knygotyra Lietuvoje: studijos ir mokslas	Bibliotekininkystės studijų Vilniaus universitete 50-mečiui	Tarptautinis knygotyros seminaras

	Metai	Pavadinimas	Skiriama	Statusas
3.	2000	Bibliografija: mokslas ir studijos	Knygotyros katedros ir prof. Vlado Žuko sukak-tuvėms	Tarptautinis knygotyros seminaras
4.	2001	Bibliofilija		Tarptautinė knygotyros konferencija
5.	2002	Knygos muziejus: būklė ir raidos perspektyvos		Knygotyros konferencija
6.	2003	Knygos nuosavybės ženkla kaip knygos kultūros paveldas		Knygotyros konferencija
7.	2004	Lietuviškos knygos ir viešo žodžio kultūra: nuo draudimo iki demokratijos ramsčio	Lietuviškos spaudos atga-vimo šimtmečiui	Tarptautinė konferen-cija
8.	2005	Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas		Konferencija
9.	2006	Knygos mokslas Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse nuo 1918 m. iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos		Tarptautinė knygotyros konferencija
10.	2007	Rankraštinis ir spaudos pavel-das išsaugojant Lietuvos ir kitų Baltijos šalių išeivijos tapatumą		Tarptautinė knygotyros konferencija
11.	2008	Martynas Jankus: tautinio atgimimo spauda ir spaudos veikėjai	Martyno Jankaus 150-mečiui	Tarptautinė knygotyros konferencija
12.	2009	Knygos ir kitų medijų mokslas: tyrimai, mokslininkai, komunikacija	Lietuvos vardo paminė-jimo 1000-mečiui ir Vil-niaus universito įkūrimo 430 metinėms	Tarptautinė knygotyros konferencija
13.	2010	Lietuvos raudonoji knyga: reti ir vertingi leidiniai		Tarptautinė knygotyros konferencija
14.	2011	Dokumentinio paveldo taps-mas ir komunikacija		Tarptautinė knygotyros konferencija
15.	2012	Mokslo kūrėjai (knygotyra, kodikologija, dokumentotyra, mediotyra)		Tarptautinė knygotyros konferencija

3 PRIEDAS

Tarptautinių knygotyros konferencijų pranešėjų pasiskirtymas pagal metus, šalis ir atstovaujamas institucijas

Metai	Šalis	Atstovaujama institucija
1997	Estija	Talino pedagoginis universitetas
	Izraelis	Judaistikos studijų institutas Jeruzalėje
	JAV	Elektroninis žurnalas „First Monday“
	Jungtinė Karalystė	Sheffeldo universitetas
	Lenkija	Torunės universitetas, Krokuvos Jogailos universiteto Bibliotekininystės ir mokslinės informacijos institutas; Vroclavo universitetas
	Lietuva	Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto biblioteka, Lietuvos istorijos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka (dabar Lietuvos mokslų akademijos Vrubevskių biblioteka), Kultūros ir meno institutas, Lietuvos dailės akademija; Atviros Lietuvos fondas, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
	Nyderlandų Karalystė	Amsterdamo universitetas
1999	Vokietija	Hallės-Wittenbergo Martyno Lutherio universitetas
	Estija	Talino pedagoginis universitetas, Estijos akademinė biblioteka
	Latvija	Baltijos centrinė biblioteka
	Lenkija	Vroclavo universitetas
	Lietuva	Vilniaus universitetas
2000	Estija	Talino pedagoginis universitetas, Estijos akademinė biblioteka
	Lenkija	Vroclavo universitetas
	Lietuva	Vilniaus universitetas, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
	Latvija	Latvijos universitetas
	Vokietija	Berlyno Humboldtų universitetas
	2001	Estija
JAV		JAV nacionalinė medicinos biblioteka, Galterio sveikatos mokslinė biblioteka, Čikagos Northwesterno universitetas
Latvija		Latvijos universitetas, Latvijos nacionalinė biblioteka
Lenkija		Lodzės universitetas, Vroclavo universitetas
Lietuva		Vilniaus universitetas, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Martyno Mažvydo bibliofilų klubas, Klaipėdos universiteto biblioteka, Simono Daukanto bibliofilų klubas, Plungės rajono savivaldybės viešoji biblioteka

Metai	Šalis	Atstovaujama institucija
	Rusija	Maskvos spaudos universiteto Sankt Peterburgo filialas, Sankt Peterburgo miškų technikos akademija
	Vokietija	Bibliofilijos žurnalo „Marginalien“ redaktorių kolegija
2002	Baltarusija	Baltarusijos nacionalinė biblioteka
	Estija	Estijos literatūros muziejaus archyvo biblioteka, Estijos akademinė biblioteka
	Latvija	Latvijos nacionalinė biblioteka
	Lenkija	Vroclavo universitetas
	Lietuva	Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto biblioteka, Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešoji biblioteka, Kauno apskrities viešoji biblioteka, Raseinių raj. viešoji biblioteka, Šilutės Fridricho Bajoraičio viešoji biblioteka
	Rusija	Meno, kultūros ir turizmo darbuotojų profesinio tobulinimo akademija
	Suomija	Knygos muziejus
2003	Estija	Estijos nacionalinė biblioteka, Tartu universiteto biblioteka, Estijos akademinė biblioteka, Talino pedagoginis universitetas
	JAV	JAV Maisto ir vaistų administracija
	Latvija	Latvijos nacionalinė biblioteka, Latvijos universitetas
	Lenkija	Vroclavo universitetas
	Lietuva	Vilniaus universitetas, Vilniaus dailės akademija, Kauno apskrities viešoji biblioteka, Šiaulių universitetas, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Kauno technologijos universiteto biblioteka
	Rusija	Sankt Peterburgo miškų technikos akademija
2004	Baltarusija	Baltarusijos nacionalinė biblioteka
	Estija	Talino pedagoginis universitetas, Talino pedagoginio universiteto biblioteka
	Latvija	Latvijos universitetas, Latvijos nacionalinė biblioteka
	Lenkija	Šventojo Kryžiaus akademijos Istorijos instituto filialas Petrakave, Vroclavo universitetas
	Lietuva	Lietuvos mokslų akademija, Vilniaus universitetas, Šiaulių universitetas, Kauno technologijos universiteto biblioteka, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Klaipėdos universitetas
	Rusija	Sankt Peterburgo valstybinis kultūros ir menų universitetas, Sankt Peterburgo žurnalistikos, verslo ir dizaino institutas

Metai	Šalis	Atstovaujama institucija
	Suomija	Tamperės universitetas, Helsinkio universiteto Istorijos skyrius
2005	Austrija	Nenurodyta
	Latvija	Latvijos universitetas, Latvijos mokslų akademija
	Lietuva	Klaipėdos universitetas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios vyskupija, Vilniaus universitetas, Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos institutas, Lietuvos dailės akademijos Prano Domšaičio galerija Klaipėdoje, Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, Vytauto Didžiojo universitetas, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Matematikos ir informatikos institutas, Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Šilutės raj. savivaldybė, Kultūros vertybių apsaugos departamento Klaipėdos teritorinis poskyris, Šilutės raj. savivaldybės muziejus, Pagėgių savivaldybė, Pagėgių evangelikų liuteronų bažnyčia, Šilutės evangelikų liuteronų bažnyčia
	Rusija	Rusijos mokslų akademijos Archeologijos institutas
	Vokietija	Heidelbergo universiteto biblioteka
2006	Lietuva	Vilniaus universitetas, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
	Latvija	Latvijos universitetas, Latvijos akademijos biblioteka, Latvijos nacionalinė biblioteka
	Estija	Talino universitetas
	Rusija	Rusijos nacionalinė biblioteka, Sankt Peterburgo miškų technikos akademija
	Baltarusija	Baltarusijos valstybinio kultūros ir meno universiteto biblioteka
	Rusija	Rusijos nacionalinė biblioteka, Sankt Peterburgo miškų technikos akademija
	Lenkija	Vroclavo universitetas
	Suomija	Tamperės universitetas
	Švedija	Geteborgo universiteto Boro universitetinis koledžas
	Vokietija	Osnabriuko universitetas
2007	Australija	Tasmanijos universitetas
	Baltarusija	Baltarusijos Respublikos prezidentinė biblioteka, Baltarusijos valstybinis kultūros ir menų universitetas
	Estija	Estijos literatūros muziejus, Talino universiteto akademinė biblioteka, Talino universitetas
	JAV, Jungtinė Karalystė	Nenurodyta

Meti	Šalis	Atstovaujama institucija
	Latvija	Latvijas nacionālā bibliotēka, Latvijas akadēmiskā bibliotēka, Latvijas universitātes
	Lenkija	Vroclavo universitāte
	Lietuva	Vilniaus universitāte, Lietuviu išeivju institūts, Lietuvas nacionālā Martyno Mažvydo bibliotēka
	Rusija	Sankt Peterburgo valstibinis kultūras ir menū universitāte; Sankt Peterburgo valstibinis arhitektūras ir statbju universitāte
	Vokietija	Lietuviu kultūras institūts, Bylefeldo aukštoji profesinā mokykla
2008	Baltarusija	Baltarusijas kultūras ir menū valstibinis universitāte, Baltarusijas nacionālā bibliotēka
	Estija	Talino universitāte
	Latvija	Latvijas universitāte, Latvijas nacionālā bibliotēka
	Lenkija	Vroclavo universitāte
	Lietuva	Vilniaus universitāte, Klaipēdas universitāte, Vilniaus pedagogiskā universitāte (dabar Lietuvas edukologiskā universitāte), Ģenerola Jono Žemaičio Lietuvas karu akadēmija, Klaipēdas universitāte, Kultūras, filosofijas ir meno institūts, Klaipēdas universitātes bibliotēka, Šilutēs muzejs, Šilutēs raj. Fridriho Bajoraičio viešo bibliotēka, Šilutēs laikraštis „Šilokarčema“, Martyno Jankaus muzejs
	Rusija	Rusijas mokslu akadēmijas bibliotēka
2009	Baltarusija	Baltarusijas nacionālā bibliotēka, Baltarusijas kultūras ir menū valstibinis universitāte
	Estija	Talino universitāte
	Jungtinā Karalistē	Londono universitāte
	Latvija	Latvijas nacionālā bibliotēka, Latvijas universitāte
	Lietuva	Vilniaus universitāte, Lietuviu literatūras ir tautosakas institūts, Lietuviu kalbas institūts, Vilniaus kolegiskā Menū fakultātes bibliotēka
	Prancūzija	Parižu Decartes'o universitāte
	Rusija	Petrozavodsko valstibinis universitāte, Rusijas valstibinā bibliotēka, Rusijas nacionālā bibliotēka
	Slovēnija	Liublijanas universitāte
	Suomija	Helsinkio universitāte, Tamperēs universitāte
	Švedija	Švedijas bibliotēkiniskstēs ir informācijas mokslu mokykla
2010	Baltarusija	Baltarusijas nacionālā bibliotēka
	Estija	Talino universitāte
	Latvija	Latvijas universitāte

Metai	Šalis	Atstovaujama institucija
	Lietuva	Vilniaus universitetas, Lietuvos mokslų akademija, Vilniaus universiteto biblioteka, Šiaulių apskr. Povilo Višinskio viešoji biblioteka, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Kauno technologijos universiteto biblioteka, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
	Ukraina	Ukrainos nacionalinė V. Vernadskio biblioteka
	Vokietija	Bylefeldo aukštoji taikomųjų mokslų mokykla, Lietuvių kultūros institutas
2011	Baltarusija	Baltarusijos valstybinis kultūros ir menų universitetas
	Estija	Tartu universitetas
	Latvija	Latvijos universitetas
	Lenkija	Torunės Mikalojaus Koperniko universitetas
	Lietuva	Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba, Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universiteto biblioteka, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Klaipėdos universiteto biblioteka, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
	Rusija	Rusijos valstybinė biblioteka
2012	Baltarusija	Baltarusijos valstybinis kultūros ir menų universitetas
	Estija	Tartu universiteto Viljandi kultūros akademija, Talino universitetas
	Kroatija	Zadaro universitetas
	Latvija	Latvijos universitetas, Latvijos nacionalinė biblioteka
	Lenkija	Vroclavo universitetas
	Lietuva	Vilniaus universitetas, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
	Rusija	Rusijos nacionalinė biblioteka
	Suomija	Helsinkio universitetas, Tamperės universitetas

Įteikta 2012 m. balandžio mėn.

PRIEIGOS PRIE ARCHYVŲ DOKUMENTŲ PATIRTYS

DANUTĖ KONTRIMAVIČIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: danute.kontrimaviciene@kf.stud.vu.lt

Žinios apie prieigos prie dokumentų galimybes leidžia geriau suvokti prieigos prie dokumentų sampratą ir jos problematiką. XIX–XX amžiaus archyvai atvėrė savo duris ir pradėjo dalintis sukaupta informacija su visuomene. XXI amžius be technologinių iššūkių paveldėjo ir XX a. antrosios pusės prieigos praktiką, kuri daugelyje šalių yra reglamentuota archyvų srities teisės aktais. Straipsnyje siekiama aptarti prieigos prie dokumentų raidą ir prieigos praktiką pastaraisiais dešimtmečiais. Skirtingos šalių tradicijos ir praktika, taip pat tų šalių teisinė sistema suformuoja gana didelę prieigos prie dokumentų, saugomų archyvuose, sąlygų įvairovę, kurią būtina žinoti norint vienoje ar kitoje šalyje tyrinėti dokumentus.

Reikšminiai žodžiai: prieiga, dokumentas, archyvai, ribojimas, informacija.

Prieiga prie dokumentų suteikia galimybę tyrinėti archyvuose¹ sukauptus dokumentų lobynus. Tai, kad galima ateiti į archyvą ir be apribojimų skaityti norimus dokumentus, yra ilgai trukusio archyvų laisvėjimo proceso rezultatas ir naujas etapas, susijęs su šioje institucijoje sukauptos informacijos viešinimu, prieinamumu ir sklaida. Ilgą laiką archyvai tenkino tik administracinės valdžios poreikius, o suteikti mokslininkams prieigą prie dominančių archyvuose saugomų dokumentų buvo tik šalutinė funkcija. Dažnai būtent archyvo savininkas spręsdavo, su

kokio laikotarpio dokumentais bus galima susipažinti, o kurie ribojami ir neprieinami.

Dar XX a. pirmojoje pusėje prieiga prie archyvų dokumentų buvo sudėtinga. Daugelyje šalių buvo keliami skirtingi reikalavimai tyrėjams, o užsienio šalių tyrėjai netgi išskirti į atskirą kategoriją, jiems nustatytos specialios sąlygos, archyvų vadovams palikta teisė nesuteikti prieigos prie dokumentų. Šios problemos persikėlė ir į XX a. antrąją pusę, tačiau tuo metu tarptautiniu mastu prasidėjo diskusija dėl per didelio archyvų uždarumo ir pradėta ieškoti problemos sprendimo būdų. Kaip pažymi Michelis Duchėinas, *tai laikotarpis, kurio metu pradėta tirti prieiga ir dar toli, iki bus baigtas šis tyrimas* [6, 5]. Šio mokslininko prieš tris dešimtmečius pasaky-

¹ Archyvai čia suprantami kaip institucijos, saugančios dokumentus, tarkim, nacionaliniai archyvai, valstybės archyvai ar kitos atitinkamus įgaliojimus turinčios įstaigos.

ta mintis aktuali ir šiandien. Nuolat besikeičiantys teisės aktai, informacijos apsaugos, atvirumo ir ribojimo pusiausvyros paieškos, informacijos prieinamumo interaktyviais tinklais problematika yra nulemta nuolat besikeičiančių technologinių, politinių ir socialinių aplinkybių. Kai kurie priegigos prie dokumentų aspektai kinta ne taip greit, tad kiekvienas naujas dešimtmetis, vykstant vis spartesnei globalizacijai, įneša naujų pokyčių. Daugelis šalių, atsižvelgdamos į tarptautines rekomendacijas, peržiūri nacionalinius teisės aktus, kuriuose nustato naujas priegigos prie dokumentų teisinės normas.

Straipsnio tikslas – priegigos prie dokumentų, saugomų archyvuose, analizė užsienio šalyse ir Lietuvoje. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: 1) išanalizuoti priegigos prie dokumentų raidos tendencijas ir įtaką darančius veiksnius, 2) palyginti priegigos prie dokumentų situaciją Lietuvoje su užsienio šalių patirtimi.

Ivano Szekely nuomone, nuo visuomenės riboti politiškai jautrius dokumentus buvo ne tik komunistinių šalių, bet ir Vakarų demokratinių valstybių patirtis. Didžiausios laisvos priegigos prie dokumentų², saugomų archyvuose, kliūtys buvo susijusios su priegigos ribojimo politika, arba tiksliau faktinių ribų tarp tų ribojimų nustatymu [27, 69]. Dar 1959 metais tarptautinėje archyvų apvaliojo stalo konferencijoje Lisabonoje buvo aptariama priegigos situacija skirtingose šalyse, o 1968 metais Madride 6-ajame tarp-

² Laisva prieiga čia suprantama kaip galimybės be jokių ribojimų prieiti prie dokumentuose esančios informacijos.

tautiniame archyvų kongrese rekomenduota nacionalinėje praktikoje peržiūrėti priegigos prie dokumentų terminų sumažinimą iki minimumo, sulyginti priegigos prie dokumentų teises visiems tyrėjams, ne tik piliečiams, bet ir užsieniečiams [21, 54]. Tai buvo paskata rengti ne vieną priegigos problemoms analizuoti skirtą tarptautinį archyvarų suvažiavimą³. Tų suvažiavimų medžiaga dažniausiai buvo publikuojama periodiniuose archyvų srities leidiniuose arba išleidžiama atskira visų pranešimų knyga.

Konferencijos ir kongresai, skirti priegigos prie dokumentų problematikai, rengiami ir

³ 1966 m. Vašingtone tarptautinis archyvų kongresas „Archyvų atvirumas tyrinėjimams“ paskatino sudaryti darbo grupes ir peržiūrėti priegigos prie dokumentų ribojimo terminų pagrįstumą. 10-oji tarptautinė archyvų apvaliojo stalo konferencija, vykusį 1967 metais Kopenhagoje, buvo skirta priegigos liberalizavimo problemoms, 20-oji – 1981 metais Osle orientuota į archyvų naudotojus („Archyvų skaitytojų informavimas ir orientavimas“). 23-oji konferencija, vykusį 1985 metais Austine, buvo skirta privatumo teisės ir priegigos prie archyvų klausimams, 32-oji konferencija „Prieiga prie archyvų. Teisiniai aspektai“ vyko 1997 metais Edinburge, o 1998 metais 33-ioji („Prieiga prie informacijos. Technologiniai pasikeitimai“) – Stokholme. Lenkijoje tuo pačiu metu vyko tarptautinės konferencijos, skirtos Vidurio ir Rytų Europos šalių archyvų problematikai nagrinėti: 1996 m. – „Vidurio ir Rytų Europa teisinių ir politinių transformacijų laikotarpiu“, 1999 m. – „Archyvinės medžiagos prieinamumas laikantis įstatymų ir pagrindinė praktika Vidurio ir Rytų Europos valstybėse“. 2001 metais vyko Europos Sąjungos konferencija Lunde „Prieiga prie oficialių dokumentų ir archyvų“, 2002 metais – tarptautinė konferencija „Archyvai informacinėje visuomenėje“.

dabar. 2012 m. rugpjūčio 20–24 d. Tarptautinės archyvų tarybos Brisbene (Australijoje) organizuotame kongrese „Pokyčių klimatas“ vienas iš akcentuojamų archyvų veiklos prioritetų – dokumentų prieinamumo užtikrinimas, tad vėl analizuojami prieigos prie dokumentų tiek teisiniai, tiek praktiniai aspektai [29]. Taip pat šiame kongrese patvirtintas „Prieigos prie archyvų⁴ principų standartas“ [22], kurio projektas archyvarų bendruomenei svarstyti ir teikti pastabas buvo pateiktas dar 2011 metais.

Minėtose konferencijose buvo analizuojamos šios aktualiausios prieigos prie dokumentų problemos: teisinis prieigos prie dokumentų reglamentavimas, dokumentų ribojimo principai, tiriama prieigos praktika ir naujų technologijų iššūkiai [6; 9]. 1983 metais publikuota M. Ducheno studija „Prieigos, naudojimo ir informacijos iš archyvų perdavimo kliūtys“ [6] buvo pirmas leidinys, analizuojantis daugumos pasaulio šalių prieigos prie archyvuose saugomų dokumentų praktiką. Jame tirta, kiek skiriasi teisinis ir praktinis prieigos prie dokumentų ribojimas. 1985 metais Ericas Ketelaaras [9] publikavo studiją „Archyvų ir dokumentų valdymo įstatymai ir reguliavimas“, kurioje prieiga prie dokumentų tirta teisiniu aspektu. Teisinius prieigos prie dokumentų aspektus nagrinėjo ir Salvatore Carbone [5], Claesas Granstromas [8], Dagmara Perer [20], Bodil Segura [26], praktinius prieigos aspektus – Patrikas Ngulube [19], Jaakas Valge ir Birgita Kibal [31]. Trumpus prieigos

prie dokumentų istorinius rakursus išskyrė Nina Bržostovskaja ir G. Cereteli [36].

Pastaraisiais dešimtmečiais atliekamų prieigos prie dokumentų tyrimų [4; 8; 19; 25; 29; 31] problematika aktuali ir šiandien. Naudojantis I. Szekely formuluojamomis *keturiomis archyvų istorijos paradigmomis* [27], straipsnyje tiriama, kaip kito prieiga prie dokumentų nuo seniausių laikų iki XXI amžiaus, taip pat analizuojama prieigos prie dokumentų ribojimo praktika. Nesant pakankamai praktinių prieigos prie dokumentų tyrimų, nagrinėjami tik teisiniai prieigos prie dokumentų aspektai.

Tiriant prieigos prie dokumentų teisinį reglamentavimą buvo išanalizuoti galiojantys archyvų veiklą reglamentuojantys užsienio valstybių teisės aktai, pateikti oficialiose archyvų svetainėse. Siekiant suvokti šio reiškinio ypatumus, buvo tikslinga apžvelgti viso pasaulio valstybių patirtį, nes vien Europos šalių prieigos prie dokumentų patirtis nebūtų atspindėjusi tikslios pasaulinės situacijos. Ieškant naujausios ir aktualios prieigos prie archyvų dokumentų literatūros, archyvų srities teisės aktų, buvo susidurta su informacijos apie daugelį pasaulio šalių stygiumi. Ši problema dar aktualesnė tiriant prieigos prie dokumentų raidą iki XX amžiaus. Nagrinėjant pastarųjų dešimtmečių situaciją paaiškėjo, kad ne visi teisės aktai prieinami anglų, prancūzų ar rusų kalbomis, dalis jų net neskelbti.

PRIEIGOS PRIE DOKUMENTŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Šiandienos pasaulyje bet kurios valstybės gyvenimas ir visuomenės santykiai yra regu-

⁴ Čia archyvai suprantami kaip išliekamąją vertę turintys dokumentai.

liuojami teisės normų⁵. Viena pagrindinių teisinio reguliavimo priešasčių demokratinėje valstybėje – priešingų interesų grupių derinimas, jų įtvirtinimas ir palaikymas, siekiant užtikrinti visuomenės narių laisvę bei socialinę santarvę ir rimtį pačioje visuomenėje [30, 197–198]. Teisinėmis priemonėmis reguliuojami tie žmonių santykiai, kurie yra svarbiausi žmogaus teisėms įgyvendinti arba apsaugoti [30, 200]. Laura A. Millar pabrėžia, kad visi archyvai privalo pripažinti ir laikytis išorinių, jų funkcijas veikiančių reikalavimų, pavyzdžiui, teisės aktų [17, 51]. Pastaraisiais dešimtmečiais teisinis reglamentavimas apėmė vis daugiau archyvų veiklos sričių. Anksčiau archyvų veiklos reglamentavimas tilpo archyvų teisės aktuose, o šiandieną daugeliui teisinių aspektų, lemiančių archyvų valdymą, tarp jų ir prieigą, be tiesioginių archyvų įstatymų, daro įtaką ir kitų sričių teisės aktai [25, 58]. Tai sritis, kur turėtų būti įgyvendintas *organiskai susijusių teisės normų egzistavimas, kai visos teisės normos susijusios vidiniu ryšiu – viena kitą papildo, parengia, garantuoja viena kitos funkcionavimą* [30, 252].

Teisinis reglamentavimas ne tik suteikia juridinį ir administracinį pagrindą, kuriuo nustatomos archyvų funkcijos, įgaliojimai ir pareigos, tačiau garantuoja piliečių teises naudotis dokumentine informacija ir do-

kumentiniu paveldu [5]. Kaip pažymi Inga Petravičiūtė, archyvų teisinė bazė nustato bendruosius archyvo veiklos principus, jo įgaliojimus, uždavinius ir funkcijas, archyvo apibrėžtų reikalavimų taikymo sritį [21, 243–244]. Skirtinga šalių istorija, juridinė tradicija ir patirtis suformavo skirtingą archyvų teisinio reglamentavimo turinį, jo interpretavimą ir reguliavimą [25, 58]. Šalys gali apsispręsti, kaip jos reglamentuos įstaigose ir archyvuose saugomų dokumentų problematiką [5; 20] – vienu teisės aktu ar keliais, tačiau įstatyme nustatytos sąlygos ir apibrėžimai visada turi būti aiškūs ir nuoseklūs.

Archyvų teisinio reglamentavimo paskirtis – sudaryti sąlygas sukurti oficialiuosius dokumentus⁶, kuriuos visuomenė galėtų bet kada peržiūrėti ir turėtų prieigą prie jų. D. Perer [20, 51] nuomone, plačiau visuomenei turi būti aiškiai išdėstyta prieigos prie dokumentų teisė ir dokumentų prieinamumo laikotarpiai. Šiandien prieiga prie dokumentų suprantama kaip teisės aktuose užtikrintos galimybės priėti prie dokumentuose esančios informacijos ir tinkamos informacijos paieškos sąlygos [10, 147].

Teisės aktai, suteikiantys prieigos prie oficialiųjų dokumentų teisę, dalį tam tikros rūšies dokumentų įprastai išskiria kaip neviešus, tad laisvos prieigos teisė prie jų negalioja. Tokiomis sąlygomis siekiama išlaikyti pusiausvyrą tarp viešojo intereso, suteikiant prieigos teisę prie informacijos, ir poreikio

⁵ Teisėkūros subjektų (dažniausiai valstybės) suformuluota ar sankcionuota visuotinai privalomo elgesio taisyklė, garantuojama visuomeninio santykio dalyvių abipuse nauda ar valstybės prievarta ir pajėgi veikti tik kartu su kitomis teisės normomis [45, 243–244].

⁶ Oficialieji dokumentai reiškia visą bet kurios formos informaciją, sudarytą, gautą ir priklausantią viešosioms institucijoms bei susijusią su bet kuria viešąja ar administravimo funkcija.

apsaugoti kitus apibrėžtus viešuosius ir privačius interesus. Archyvų teisės aktai gali apibrėžti tam tikrus kriterijus, kuriais vadovaujantis prieiga prie dokumentų yra ribojama nustatant draudimus, sąlygas arba prieigos apribojimus, arba tai gali būti palikta spręsti vyriausiajam archyvarui ar kitam atitinkamus įgaliojimus turinčiam asmeniui. Kai valdžios institucijų dokumentai perduodami archyvams, įgaliojimus turintis asmuo nustato, prie kurių dokumentų negalima suteikti laisvos prieigos ir visas sąlygas, kuriomis perduotas dokumentas taps prieinamas [9, 85]. Taigi prieiga prie dokumentų yra reglamentuojama teisės aktu, kuriuose nustatytos archyvų pareigos sudaryti tinkamas prieigos prie dokumentų sąlygas ir asmenų teisė laisvai prieiti, jeigu tai nėra ribojama.

Prieigos prie dokumentų teisė ne tik nėra vienodai aiškiai ar tiksliai suformuluota visose šalyse, tačiau gali tapti skirtingų teisės aktų reglamentavimo dalimi, o gali būti ir vieno. Prieiga prie dokumentų, saugomų archyvuose, daugelyje šalių yra archyvų teisinio reglamentavimo objektas, tačiau kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Švedijoje, Suomijoje, tai buvo informacijos teisės objektas. Šią tendenciją išskiria ir I. Szekely pabrėždamas, kad šiuo metu prieigos prie dokumentų archyvuose teisė dažnai suartėja, susikloja su informacijos laisvės teise [28]. Prieigos reglamentavimo sanklotai archyvų ar informacijos teisėje turi įtakos dokumentų gyvavimo ciklo samprata, kai dokumentai neskirstomi į einamuosius, pusiau einamuosius ir neeinamuosius. Tai būtų Skan-

dinavijos šalys, kur laikomasi dokumentų gyvavimo ciklo koncepcijos, tad prieiga prie dokumentų yra vientisa, neišskiriant jų ciklo archyvuose. Šalys, kuriose buvo suformuoti istoriniai archyvai ir prieiga prie jų praktiškai buvo nesiejama su prieiga prie įstaigose saugomų einamųjų dokumentų, tapo archyvų teisinio reglamentavimo objektu. Šiaip ar taip, prieiga prie dokumentų ir jų naudojimas archyvuose yra jau antroji jų gyvavimo ciklo dalis [27, 64], kai jie būna atlikę savo pirminę funkciją. Dar 1983 m. prieigos prie informacijos teisė, pasak teisininko Jeano Rivero, buvo *naujokė žmogaus teisių šeimoje* [6, 10], o šiuo metu per 90 šalių yra priėmusios informacijos teisės įstatymus. Daugumoje archyvų įstatymų yra reglamentuojami prieigos prie dokumentų, perduotų į archyvus, principai. Skirtingai nuo informacijos laisvės įstatymo, archyvų teisinis reglamentavimas beveik nesuteikia prieigos prie einamųjų dokumentų, išskyrus tam tikras išimtis [20, 50].

Šiuo metu informacijos teisės ir archyvų teisinio reglamentavimo suartėjimui turi įtakos demokratiniai procesai, kai siekiama valdžios institucijų veiklos skaidrumo ir todėl prieiga prie dokumentų tampa individo teise, taip pat Skandinavijos šalių patirtis, kai informacijos teisė apima ir prieigą prie dokumentų, saugomų archyvuose. Be to, archyvų teisės aktuose dažniausiai lieka nuorodos į kitus teisės aktus. Atsižvelgdami į straipsnio tematiką, nagrinėsime prieigą prie archyvuose laikomų dokumentų, informacijos laisvės įstatymus aptardami tik tuomet, kai jie taikomi ir šiems dokumentams.

PRIEIGA PRIE DOKUMENTŲ IKI XX A. PENKTOJO DEŠIMTMEČIO

Vertinti prieigos prie dokumentų situacija senovės civilizacijose sudėtinga dėl šaltinių trūkumo. Yra žinoma, kad nuo rašto atsiradimo senovės Egipte, šumerų laikotarpiu, Kinijoje ir Indijoje buvo siekiama išsaugoti dokumentus, kad būtų galima juos panaudoti ir jie būtų prienami [6, 2]. Prieiga prie dokumentų, sukurtų valdovų ar šventikų, buvo griežtai apribota ir galimà tik pareigūnams arba tam, kas gavo valdovo leidimą, nes turėti žinių apie praeitį buvo svarbu valdant ir administruojant.

Pirmą kartą laisvos prieigos prie dokumentų teisės įgyvendinimą aptinkame IV a. pr. Kr. Atėnuose: privatūs asmenys galėdavo ieškoti dokumentų archyve ir gauti jų kopijas, jeigu jų reikėdavo bylinėjantis teisme ar kitais tikslais [6; 36]. Prieigos prie dokumentų įgyvendinimas, nors ir trūksta žinių, reikia manyti, buvo susijęs su demokratijos idėjos gimimu. Pasak I. Szekely'o, iki tol ir daug vėliau archyvai išliko paslapčių seifais, kurių savininkai buvo informacijos monopolininkai, o prieigą, tačiau visada ribotą, suteikdavo tik jų pasitikėjimą turintiems asmenims, [27, 65]. Viduramžiais prieiga prie dokumentų, saugomų archyvuose, taip pat buvo galima tik privilegijuotiems asmenims arba dokumentų savininkams, tai buvo būdinga ne tik Europos, bet ir kitoms to meto valstybėms [6; 28; 34]. Aptartas laikotarpis I. Szekely'o paradigminiu skirstymu yra *Teisės patvirtinimo* paradigmos laikotarpis [28], kai archyvai yra privatūs ir dokumentai naudojami praktiniais tikslais, prieiga prie jų galima

tik su savininko (valdovo) leidimu. Šis paradigminis laikotarpis truko iki XVIII amžiaus pabaigos, kai pasikeitė archyvo savininkai ir archyvų funkcijos.

Atėnų pavyzdys, kai galima be apribojimų susipažinti su archyvo dokumentais, buvo išskirtinis iki XVIII a. pabaigos. Situacija pirmiausia pakito 1766 metais Švedijoje, priėmus Spaudos laisvės įstatymą ir įteisinus laisvos prieigos prie oficialių dokumentų principą valdžios įstaigose [6; 8; 31]. Šio teisės akto rezultatas – archyvų atvėrimas. Nors tai ir nebuvo tiesioginis tikslas, tačiau padarė didžiausią poveikį, kurį pajuto tyrinėtojai, galintys susipažinti su dokumentais [8]. I. Szekely'o nuomone, šis įstatymas *padėjo pagrindus šiandien žinomai teisinei informacijos laisvė sąvokai* [27, 65].

Jau pirmuosiuose teisės aktuose, skirtuose archyvams, prieiga prie dokumentų išskiriama kaip teisė. 1790 m. rugsėjį, Prancūzijos revoliucijos laikotarpiu, patvirtintuose Prancūzijos nacionalinio archyvo nuostatuose buvo įtvirtinta teisė kiekvienam prancūzui tam tikromis savaitės dienomis ir nustatytu laiku apsilankyti ir asmeniškai susipažinti su jį dominančiais dokumentais [34, 52]. Nuostata, jog piliečiai turi teisę tyrinėti dokumentus, saugomus archyve, buvo įtvirtinta ir 1794 m. birželio 25 d. (antrųjų Respublikos metų mesidoro 7 d.) dekrete. Tai pirmasis pasaulyje archyvų srities teisės aktas, *nustatęs piliečiams teisę reikalauti bet kurio į Nacionalinį archyvą perduoto dokumento kopijos* [27, 65]. Tačiau praėjo net 48 metai, kol Prancūzijos nacionaliniame archyve buvo įrengta skaitykla, atvėrusi vi-

suomenei duris [27, 65]. Lyginant 1794 m. birželio 25 d. dekretą su Švedijos „Spaudos laisvės įstatymu“ pirmasis reglamentavo tik priegą prie dokumentų, kurie perduoti saugoti į archyvą, o pastarasis buvo orientuotas į einamuosius dokumentus.

Prieigos prie archyvuose saugomų dokumentų atsiradimą, M. Ducheino nuomone, lėmė demokratijos idėjos atgimimas, paveiktas Voltaire'o, teigusio prigimtines laisvės teisę į kritiką ir sykiu į žinias, bei Jeano-Jacques Rousseau teorijos, teigiančios, jog suverenitetas kyla iš tautos, todėl tauta turi teisę kontroliuoti lyderių, kuriuos pasirinko juos valdyti pagal socialinį susitarimą, veiksmus [6, 2]. Būtent šį atskirties tašką nurodo I. Szekely, teigdamas, kad prasidėjo *Nacionalinės paradigmos* laikotarpis [28]. Tai lemia nuostata, kad prieiga prie archyvų dokumentų jau tampa piliečių teise.

1856 m. Prancūzijos Nacionalinio archyvo nuostatuose jau atsirado teisiškai apibrėžtos prieigos ribojimo galimybės, kai direktoriui suteikti įgaliojimai *sankcionuoti prieigos suteikimą arba atsisakymą* [6, 3]. Pasak M. Ducheino, tai vėl praktiškai reiškė sugrįžimą prie archyvo vadovo savivalės. Vertindamas šio reiškimo trumpalaikiškumą mokslininkas pabrėžė, jog staigus perėjimas nuo slaptumo principo prie visiškos laisvės principo įvyko per anksti [6, 3].

XVIII a. pabaigoje gimusi laisvos prieigos prie dokumentų idėja nebuvo tinkamai įgyvendinta. XIX amžiuje Europos valstybėse steigiami archyvai visai neketino sekti Prancūzijos idėjomis. Jų tikslas buvo teikti efektyvią ir išskirtinę paslaugą dokumentų

savininkui (valdovui) ar jo administracijai. Neretai imperijos ir karališkieji archyvai net savo pavadinime turėjo būdvardį „slaptas“, kaip Vienos teismo ar Venecijos (*Scrittura segreta*), taip pat Prūsijos Slaptasis valstybės archyvas (*Geheimes Staatsarchiv* iki 1848 m.) bei Austrijos Slaptasis dinastijos, rūmų ir valstybės archyvas (*Haus-, Hof and Saatsarchiv*) [27, 65; 34, 115]. Nors XIX a. pabaigoje Leonas XIII atidarė Vatikano slaptąjį archyvą (*Archivio Segreto Vaticano*) nedidelei tyrinėtojų grupei, tačiau jo archyvo pavadinime „slaptas“ išliko iki šiol.

Iki Pirmojo pasaulinio karo laisva prieiga prie dokumentų buvo viena iš skirtingiausių archyvų veiklos sričių, kurią veikė nacionalinės tradicijos. Prieigos prie dokumentų, saugomų archyvuose, įgyvendinimas XIX amžiuje daugelyje Europos šalių buvo sudėtingas. Nebuvo nustatytos aiškios prieigos prie dokumentų taisyklės, tad kiekvienu atveju buvo spendžiama atskirai. Teisinio reglamentavimo nebuvimo tendenciją išskiria ir M. Ducheinas, teigdamas, kad dar XIX a. pabaigoje daugelis valstybių nebuvo nustačiusios prieigos taisyklių [6, 4]. Ar leisti susipažinti su dokumentais, Austrijos, Bavarijos, Danijos, Prūsijos, Rusijos, Saksonijos ir Turkijos valdžia kiekvieno tyrinėtojo atveju sprendavo individualiai. Tiek Rusijos, tiek Turkų-Osmanų imperijose reikėdavo gauti asmeninę leidimą, kad būtų galima tyrinėti dokumentus [6; 34]. Kadangi Lietuva tuo metu buvo Rusijos imperijos dalis, tad jos archyvuose galiojo analogiškos prieigos prie dokumentų sąlygos, kaip Rusijoje kur buvo būtina gauti asmeninę leidimą norint

susipažinti su dokumentais. Reglamentuotas laisvos prieigos prie archyvų principas Anglijoje, Belgijoje, Italijoje, Olandijoje, Prancūzijoje vis tiek buvo su tam tikromis sąlygomis ir apribojimais. Prancūzijoje kiekvienas pilietis, bent teoriškai, galėjo susipažinti su dokumentais, o kitose šalyse apskritai nebuvo supratimo, kad archyvai gali būti atviri visuomenės tyrinėjimams. Anglijoje buvo galima tyrinėti senesnius nei 1760 metais sudarytus dokumentus, vėlesnių dokumentų tyrinėjimas buvo griežtai kontroliuojamas. Vengrijoje be karalystės archyvaro nebuvo galima susipažinti su jokių dokumentu. Iki 1918 metų be specialaus leidimo nebuvo įleidžiama į Prūsijos karališkąjį archyvą [6; 34].

Kalbant apie laisvą prieigą prie dokumentų, reikia dar kartą pabrėžti, kad minėti teisės aktai reglamentavo tik istorinio ir mokslinio senųjų dokumentų tyrimo palengvinimą. Būtina atkreipti dėmesį, kad tuo metu archyvuose buvo kaupiami neveikiančių institucijų dokumentai, tad dokumentų chronologinės ribos visada buvo XVI–XVIII a., retais atvejais – XIX a. Taip pat nustatyti prieigos prie dokumentų ribojimo terminai prasidėjo nuo 50 ar 60 metų, o kai kuriais atvejais teismo institucijų, prokuratūros, asmens dokumentai buvo neprieinami 100 ir daugiau metų [6, 4; 34, 137]. Tad XIX a. prieiga prie dokumentų iš esmės liko tik deklaracija.

Po Pirmojo pasaulinio karo, žlugus Austrijos-Vengrijos, Rusijos ir Turkų-Osmanų imperijoms, kuriantis demokratinėms valstybėms, prieiga prie archyvuose saugomų

dokumentų palengvėjo daugelyje Europos šalių. Pamažu augo naudojimas archyvuose saugomais dokumentais, tad Antrojo pasaulinio karo išvakarėse daugumoje Europos šalių bent teoriškai tyrėjams buvo pripažintas laisvos prieigos prie šių dokumentų principas. Kitose pasaulio šalyse – Amerikoje, Australijoje, Azijoje, archyvai formavosi daug lėtesniais tempais, tad prieigos prie dokumentų sąlygas sudėtinga nustatyti dėl informacijos trūkumo. Anot Ninos Bržostovskajos, Sovietų Sąjungoje dokumentai buvo prieinami moksliniais ir praktiniais tikslais, taip pat netaikomi prieigos prie dokumentų ribojimo terminai, netgi naujaisiu laikų dokumentams [34, 144]. Šis autorės teiginys vertintinas kaip neatitinkantis realios prieigos prie dokumentų situacijos šioje šalyje, nes kitų mokslininkų darbuose tai nebuvo pažymėta [6; 9; 31]. Jungtinėse Amerikos Valstijose tik 1934 m. priimtas Nacionalinio archyvo aktas, kuriame vienas iš archyvo tikslų – valdyti dokumentus siekiant palengvinti jų naudojimą praktiniais ir moksliniais tikslais [34, 177], o šio archyvo pastatas pastatytas tik 1935 metais ir tik nuo tada pradėjo kaupti dokumentus, tad prieigos prie dokumentų aspektai iki Antrojo pasaulinio karo nespėjo išryškėti. Nepriklausomoje Lietuvoje Centralinis valstybės archyvas įsteigtas 1921 metais Švietimo ministerijos įsakymu, kuriame prieigos prie dokumentų sąlygos nebuvo reglamentuotos, be to, Lietuva vienintelė tarpukaryje neturėjo priėmusi archyvų įstatymo.

Tarpukario laikotarpiu griežtas skirtumas tarp atvirų ir uždarų periodų buvo pakeis-

tas įvairiomis sistemomis [31, 198–199], įterptas ribojimo periodas, kai dokumentai prieinami remiantis taisyklėmis, pavyzdžiui, prieinami tik tyrėjams, turintiems aukštąjį išsilavinimą. Be to, lygiagrečiai su minėtais trimis chronologiniais periodais, galėjo būti taikomas skirstymas pagal laikmeną, kai dalis dokumentų buvo prieinama, o prieiga prie kitų buvo ribojama ar net visai draudžiama.

XIX amžius – laikotarpis, kai archyvai pradeda atverti duris mokslininkams, ši tendencija nuosekliai pereina į kitą amžių. XX a. pirmojoje pusėje daugelis šalių pripažino principą, jog laisvą prieigą prie oficialių dokumentų galima suteikti praėjus tam tikram metų skaičiui, kuris nustatomas pagal dokumento kategoriją. Taip susiformavo „uždarumo periodų“ sistema.

PRIEIGOS PRIE DOKUMENTŲ IR INFORMACIJOS LAISVĖ

Laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo pasižymi archyvų teisinio reglamentavimo peržiūra, kai peržiūrima tiek tarptautinė, tiek nacionalinė teisė. Be to, šiuo laikotarpiu atsiranda naujos žmogaus teisės sąvokos. Tam turėjo įtakos 1948 m. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje išdėstyta teisė į laisvą ir neribojamą informaciją. Deklaracijos 19 straipsnis skelbė, jog kiekvienas turi teisę <...> *ieškoti informacijos bei idėjų, jas gauti ir skleisti visokiomis priemonėmis ir nepaisant valstybės sienų* [32]. Pradedant 1950-aisiais ir 1960-aisiais Vakarų Europos šalys viena po kitos priėmė archyvų veiklos reglamentavimo įstatymus [6; 27]. Archyvų teisės aktuose jau aiškiai apibrėžiamos są-

lygos, kuriomis galima tyrinėti archyvuose sukauptus dokumentus. Šį procesą aktyviai skatino ir Tarptautinė archyvų taryba, 1948 m. savo konstitucijos 2-ame straipsnyje iškėlusį vieną iš pagrindinių tikslų – *skatinti lengvesnę prieigą prie archyvų saugyklų* [6, 10], kaip bendrą visai archyvarų bendruomenei.

Tuo metu atsiranda požiūris, kad prieiga prie archyvų dokumentų yra individo laisvė ir laisvas naudojimasis sudaro kiekvieno piliečio teisę. Taip pat lygiagrečiai pradeda formuotis informacijos teisė, kuri kai kuriais atvejais apima ir prieigos prie archyvų dokumentų reglamentavimą. Kai kuriose šalyse informacijos laisvės nuostatos yra įtvirtinamos konstitucijose⁷, o kai kur – tikrai informacijos laisvės įstatymuose [4; 6; 9]. Baigiantis XX amžiui vis daugiau šalių į konstitucijas įtraukė nuostatą apie laisvą prieigą prie informacijos. Daugelyje Vidurio ir Rytų Europos pereinamosios ekonomikos šalių, taip pat Lotynų Amerikoje numatoma prieigos prie informacijos teisė. Be to, kai kurios šalys, turinčios senas konstitucijas, įskaitant Suomiją (2000 m.) ir Norvegiją (2004 m.), priėmė konstitucijų pakeitimus, įtraukdamos teisės į informaciją nuostatas [4, 19]. Šiandien galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnyje yra išlaikytos analogiškos nuostatos ir skelbiama, kad *žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti*

⁷ 1949 m. laisvos prieigos prie administracinių dokumentų principas buvo įtvirtintas Kosta Rikos konstitucijoje, 1973 m. – Filipinuose, 1976 m. – Portugalijoje, 1977 m. – Meksikoje, 1978 m. – Ispanijoje, 1981 m. – Antigvoje ir Barbudoje ir t. t.

ir skleisti informaciją bei idėjas. <...> Piliėtis turi teisę įstatymo nustatyta tvarka gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie jį [13].

Po Antrojo pasaulinio karo informacijos laisvės įstatymas buvo tik pradėtas priimti Europos ir Amerikos valstybėse, o baigiantis XX amžiui jau galiojo daugiau kaip trijose dešimtyse valstybių. XX a. 5-ajame dešimtmetyje tik Švedijoje galiojo 1766 metų Spaudos laisvės įstatymas, suteikęs prieigą prie dokumentų ir juose esančios informacijos. 1951 metais Suomija, kurioje gyvavo liberalioji švedų tradicija, priėmė įstatymą, užtikrinantį *prieigą prie bendro pobūdžio dokumentų* [6, 20], t. y. sukurtų ar gautų valstybės įstaigų. Šie dokumentai turėjo būti prieinami visiems Suomijos piliečiams be laiko apribojimų bei nurodomi atvejai, kada galima nustatyti prieigos išimtis. Analogiškas informacijos laisvės įstatymas 1970 metais buvo priimtas Norvegijoje. Informacijos laisvės teisės šuolis⁸ prasidėjo 1976 m., kai Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo priimtas naujas Informacijos laisvės įstatymas (pirmasis 1966 metais). 1990 metais priėmusių informacijos laisvės įstatymus buvo 14 valstybių ir jų daugėjo. Iki 2000 metų dar 19 šalių priėmė šį įstatymą ir valstybių skaičius pasiekė 33. XXI amžiaus I-ajame dešimtmetyje informacijos laisvė įsigali vis didesniame pasaulio valsty-

bių skaičiuje. 2012 metais jau daugiau kaip 90-yje šalių [1] yra priimti informacijos laisvės įstatymai ir nustatytos procedūros, kaip visuomenė gali prašyti pateikti ir gauti valstybinės valdžios institucijų sukuriamą informaciją.

Informacijos laisvės įstatymų pagrindinis bruožas tas, kad jie nustato prieigos prie dokumentų teisės principą be laiko apribojimo, apibrėždami ribojamus dokumentus [6; 9]. Prieigos prie oficialių dokumentų teisės suteikimas informacijos laisvės įstatymuose buvo visiškai priešingas tradiciniam archyvų teisiniam reglamentavimui, kur laikinas neprieinamumas su tam tikromis išimtimis buvo traktuojamas kaip taisyklė. Pasak M. Ducheino, tai buvo reikšminga naujovė prieiga prie dokumentų suvokta neišskiriant jų saugojimo vietos, taigi prieigos sąvoka pirmąkart buvo veiksmingai atskirta nuo archyvų saugyklų sąvokos. Autoriaus nuomone [6, 12], tai sukėlė ištis unikalią revoliuciją jei ne teorijoje, tai praktikoje.

Dalis šalių, kurios turi konstitucinę teisę į prieigą prie informacijos, taip pat priėmė nacionalinius informacijos laisvės įstatymus [4, 19]. Daugelis įstatymų, reglamentuojančių informacijos laisvę, panašūs, nes buvo sekama jau tokius teisės aktus priėmusių šalių pavydžiu. Informacijos laisvės įstatymai suteikia teisę fiziniams asmenims prašyti pateikti medžiagą, kurią turi valdžios institucijos ir vyriausybės įstaigos. Pasak Davido Banisaro, dažniausiai senesnieji įstatymai suteikia prieigos teisę prie dokumentų, oficialių dokumentų ar bylų, o naujesnieji įstatymai jau suteikia teisę į informaciją.

⁸ Informacijos laisvės įstatymus priėmė: 1978 m. – Prancūzija, 1982 m. – Australija ir Naujoji Zelandija, 1983 m. – Kanada, 1985 m. – Kolumbija ir Danija, 1986 m. – Graikija, po metų Austrija, o 1990 m. – Italija ir t. t.

Šiuo metu įstatymai labai plačiai apibrėžia prieigos teisę, apimdami visą informaciją, kad ir kokioje laikmenoje ji būtų saugoma [4, 24–26].

Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų įstatymas buvo priimtas tik 2000 metais. Šis įstatymas užtikrina asmenims teisę gauti valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų disponuojamą informaciją ir panaudoti ją komerciniams ar nekomerciniams tikslams. Tačiau šis įstatymas, išskyrus 7 straipsnyje nustatytą privačios informacijos teikimą ir viešojo administravimo funkcijų vykdymą, netaikomas informacijai, kuria disponuoja Lietuvos valstybės archyvai⁹ [14].

Lyginant su XX a. pirmąja puse teisės į informaciją suteikimas tapo vienu iš nacionalinėms konstitucijoms būdingų bruožų. Daugiau kaip 80 šalių priėmė konstitucines nuostatas, suteikiančias piliečiams teisę gauti informaciją, tarp jų ir Lietuva. XXI a. 1-ajame dešimtmetyje valstybių, kuriose įsigaliojo informacijos laisvės įstatymas, skaičius išaugo dvigubai, šių valstybių gretose yra ir Lietuva. Kaip ir užsienio praktikoje, mūsų šalyje yra suteikta teisė gauti informaciją, tik priešingai nei Skandinavijos šalyse, teisės gauti informaciją įstatymas netaikomas archyviniais dokumentams.

⁹ Įstatyme nurodomos įstaigos, įsteigtos Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, pavadinimas nuo 2011 m. sausio 1 d. – Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba. Šio įstatymo sąvokos kol kas nesuderintos su Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymu.

PRIEIGA PRIE ARCHYVŲ DOKUMENTŲ PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Pagal I. Szekely'o paradigminį skirstymą *Viešoji paradigma* prasideda po Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir trunka iki 2000 metų, kai, mokslininko nuomone, prasideda *Pasaulinė prieiga* [28]. *Pasaulinės paradigmos* pradžios data, reikia manyti, dar bus tikslinama, nes I. Szekely ją skiria su klaustuku [28], tačiau tą skirstymą yra tikslinga pasirinkti nustatant skiriamąją XX ir XXI amžių ribą. XX a. antrosios pusės prieigos prie archyvų dokumentų situacija yra gana plačiai išanalizuota, tad tikslinga nustatyti, kiek ši situacija kinta, iširti kaitos tendencijas ir kas būdinga šiam procesui, lyginant su XXI amžiaus pastarųjų dešimtmečių patirtimi. Informacijos apie užsienio šalis trūkumo tendencija išlieka ir tiriant XXI amžiaus situaciją¹⁰ [2; 3]. Aptarus informacijos laisvės teisę, tiriant prieigą prie archyvuose saugomų dokumentų tikslinga nustatyti jos reglamentavimą archyvų srities teisės aktuose.

Minėtose šalyse, kur galioja informacijos laisvės įstatymai, visi dokumentai, kurie yra neribojami, yra vieši ir prieinami nuo jų su-

¹⁰ Nerasta tikslios informacijos apie Antigvą ir Barbudą, Brunėjų, Burkina Fasą, Butaną, Burundį, Džibutį, Dominiką, Kambodžą, Čilę, Egiptą, Salvadorą, Etiopiją, Farerų salas, Graikiją, Grenadą, Gvatemalą, Gvinėją, Haitį, Iraną, Iraką, Jungtinius Arabų Emyratus, Juodkalniją, Katarą, Kolumbiją, Komorus, Kongą, Libiją, Maroką, Monaką, Madagaskarą, Pakistaną, Panamą, Papua Naująją Gvinėją, Puerto Riką, Samoa, Surinamą, Šiaurės Korėją, Tadžikistaną, Tailandą, Ugandą, Vietnamą, Venesuelą.

kūrimo momento, pavyzdžiui, Australijoje, Kanadoje, Prancūzijoje, JAV ir kt., tokie jie išlieka ir kai perduodami archyvams. Tačiau šiuo metu dar didesnėje pusėje pasaulio valstybių nepriimtas informacijos laisvės įstatymas, tad archyvų teisės aktai yra vieninteliai, kurie garantuoja prieigą prie archyvuose saugomų dokumentų.

Prieigos prie šių dokumentų sąlygos daugelyje šalių reglamentuojamos archyvų teisės aktuose [2; 3]. Atsižvelgiant į tai, kaip juose suformuluotos prieigos teisės, tikslinga išskirti tris prieigos prie dokumentų sąlygų grupes. Beje, reikia atkreipti dėmesį, kad iš esmės į teisės aktus buvo perkelta prieigos prie archyvuose saugomų dokumentų praktika, susiformavusi vienoje ar kitoje šalyje. Pagrindinis grupavimo elementas yra laikotarpis, kada galima susipažinti su dokumentu, tad buvo išskirta pirmoji grupė – dokumentai, kurie yra laisvai prieinami nuo jų sukūrimo, nepriklausomai nuo saugotojo. Antroji grupė – dokumentai, kurie

tampa laisvai prieinami juos perdavus į archyvus. Trečioji grupė – dokumentai, kurie tampa laisvai prieinami praėjus nustatytam teisės aktuose terminui, nepriklausomai nuo saugotojo. Pastaroji grupė atspindi tebetrunkančią archyvų dokumentų ribojimo praktiką. Tikslinga pažymėti, kad prieigos prie dokumentų ribojimo dėl tam tikrų interesų atvejai yra vienodi visoms grupėms.

Grupę šalių, kuriose dokumentai laisvai prieinami nuo jų sukūrimo, nepriklausomai nuo saugotojo (žr. 1 lentelę), dar galima vadinti skandinaviškos praktikos. Nors ne visose iš jų galioja informacijos laisvės įstatymai, dalis turi priėmusios kitus teisės aktus, nustatančius, kurie dokumentai yra vieši. Deja, reikia pažymėti, kad archyvų įstatymai, reglamentuodami prieigą prie dokumentų, kartais palieka ribojimo periodus. Pavyzdžiui, Australijoje ar Prancūzijoje ribojimo terminas taikomas tik dokumentams, kurie nebuvo vieši pagal informacijos laisvės įstatymą. Reikia manyti, kad archyvų

1 lentelė. Laisva prieiga prie dokumentų

	Informacijos laisvės įstatymas	XX amžiaus 2-oji pusė	XXI amžiaus 1-asis dešimtmetis
Laisvai išskirti	galioja	Australija, Italija, Japonija, Jungtinės Amerikos Valstijos, Kanada, Norvegija, Olandija, Prancūzija, Švedija	Angola, Armėnija, Australija, Belgija (išskyrus dėl būklės), Bosnija ir Hercegovina, Brazilija, Bulgarija, Dominikos Respublika, Estija, Gruzija, Indonezija, Ispanija, Japonija, Jungtinė Karalystė, Jungtinės Amerikos Valstijos, Kanada, Kirgizija, Latvija, Lietuva, Meksika, Nigerija, Nikaragva, Norvegija, Olandija, Peru, Slovakija, Slovėnija, Suomija, Švedija, Turkija, Ukraina
	negalioja		Barbadosas, Baltarusija, Eritrėja, Grenlandija, Hondūras, Kazachstanas, Palau, Paragvajus

Lentelė rengta naudojantis dabar galiojančiais teisės aktais ir tirta literatūra [2; 3; 6; 9; 19; 20; 31; 33].

teisinis reglamentavimas bus peržiūrimas ir suderinamas su informacijos laisvės įstatymo nuostatomis. Informacijos laisvės teisė lėmė, kad šią grupę papildė vis daugiau šalių, ir manytina, ši didėjimo tendencija išliks.

Lietuvoje prieigos prie dokumentų, saugomų archyvuose, sąlygas reglamentuoja Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymas, nustatantis visų asmenų teisę prieiti prie Nacionalinio dokumentų fondo dokumentų (19 straipsnio 1 dalis), *išskyrus tuos dokumentus, prie kurių priėjimą riboja įstatymai* [12]. Norint susipažinti su dokumentais, prie kurių prieiga neribojama, asmuo *turi kreiptis į dokumentų saugotoją, pateikdamas rašytinį prašymą* [12], tačiau jam susipažinimo su dokumentais priešasčių neprivalu nurodyti. Ramojaus Kraujelio nuomone, šiame ir kituose Lietuvos įstatymuose yra įtvirtinta teisė gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų bei susipažinti su dokumentais [11]. Vertindamas prašymo dėl leidimo susipažinti su dokumentais pildymą, I. Szekely mano, jog tai iki šių dienų simboliškai išgyvenusi informacinė

monopolija net ir demokratinėse šalyse, kur tyrinėtojai bent jau formaliai privalo prašyti leidimo [27, 65].

Antroji grupė – dokumentai tampa laisvai prieinami juos perdavus į archyvus – labai artima pirmajai. Apibrėžiant prieigos prie dokumentų sąlygas archyvų teisės aktuose yra nustatoma, kad dokumentai prieinami juos perdavus į archyvus. Esminis šios grupės skirtumas, jog reikšmę turi dokumentų buvimo vieta, t. y. prieiga taikoma tik dokumentams, perduotiems į archyvus. Toks formulavimas archyvų įstatymuose buvo prieigos prie archyvų dokumentų atvėrimas, ir tai buvo aktualu valstybėse, kuriose nepriimti informacijos laisvės įstatymai. Reikia pažymėti, kad nors oficialiai jokių prieigos ribojimo terminų nenustatyta, tačiau įtaką prieigai prie archyvuose saugomų dokumentų turi teisės aktuose apibrėžtas dokumentų perdavimo archyvams periodas. Perdavimo terminas gali būti nuo 20 iki 50 metų ir ilgesnis, nes įstaigos dažnai turi teisę prašyti nukelti šį terminą. Tad nors oficialiai dokumentų perdavimo archyvams terminas

2 lentelė. Laisva prieiga prie dokumentų, perduotų į archyvą

	Informacijos laisvės įstatymas	XX amžiaus 2-oji pusė	XXI amžiaus 1-asis dešimtmetis
Kai perduoti į archyvą	galioja	Australija, Kanada, Jungtinės Amerikos Valstijos, Naujoji Zelandija, Portugalija,	Mongolija, Liuksemburgas, Bulgarija, Izraelis, Naujoji Zelandija, Panama, Portugalija
	negalioja	Andora, Gabonas, Bulgarija, Kosta Rika, Dominikos Respublika, Izraelis, Liuksemburgas, Panama, San Marinas, Ispanija, Zairas	Kosta Rika, Kuba, Senegalas, Šri Lanka, San Marinas

Lentelė rengta naudojantis dabar galiojančiais teisės aktais ir tirta literatūra [2; 3; 6; 9; 19; 20; 31; 33].

nėra priegigos ribojimas, tačiau praktiškai jis gali lemti priegigos ribojimą nuo 20 iki 50 ar daugiau metų tose šalyse, kuriose negalioja informacijos laisvės įstatymas (žr. 2 lentelę).

Trečioji grupė – dokumentai tampa prieinami praėjus tam tikram laiko tarpui, nepriklausomai nuo jų saugotojo – yra archyvų uždaramo praktikos įgyvendinimo tąsa. Iki šiol daugelyje šalių turi praeiti tam tikras laiko tarpas, kad su dokumentais galėtų susipažinti visuomenė. M. Ducheiно nuomone, šiuo atveju yra nesvarbu, kur dokumentas saugomas – ar dar valdžios institucijoje, ar archyve, – su juo galima susipažinti, nes manoma, kad praėjus nustatytam terminui dokumentų paviešinimas nesukels problemų [6, 14]. Priėgiga prie dokumentų ypač problemiška tose šalyse, kuriose negalioja informacijos laisvės įstatymai. Tikslinga atkreipti dėmesį, kad priėgiga nuosekliai teberibojama ir XXI amžiuje, kai išlieka administracijos veiksmy slaptumas. Pažymėtina, kad Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R (2000) 13 šalių narių dėl Europos priėjimo prie archyvų politikos yra nustatyta, kad įstatymai turėtų užtikrinti priėgigą prie oficialiųjų dokumentų be ypatingų apribojimų, tačiau paliktas ir kitas variantas, kad galima nustatyti *bendra neprieinamumo laikotarpį* [18]. Lyginant su prieš tai analizuota grupe, vienintelis šios grupės privalumas yra tas, kad dokumentai yra prieinami suėjus tam tikram terminui ir jam neturi neįtakos perdavimas archyvui, nes dokumentai prieinami nepriklausomai nuo to, kur jie saugomi.

Teisiškai reglamentuoti priegigos prie dokumentų ribojimo terminai sukelia dau-

giausia mokslininkų ir kitų tyrėjų diskusijų bei nepasitenkinimo. Dėl išaugusio tyrėjų domėjimosi nesena istorija XX a. antrojoje pusėje (nuo 1950 metų) uždaramo periodai pradėti mažinti ir iki XX a. 10-ojo dešimtmečio beveik visur buvo smarkiai sumažinti. Įprasti tarpukario laikotarpio ribojimo periodai – 50, 60 ir daugiau metų sutrumpėja iki 30, 25 metų, o dalis šalių iš viso atsisako šios praktikos. Kaip pažymėjo M. Duchei-nas, ilgiausias XX a. antrojoje pusėje galiojęs ribojimas buvo Vatikano slaptajame archyve, nustatytas popiežiaus Leono XIII mirties data (1903 m.), t. y. apie 80 metų. Šiuo metu priėgiga prie dokumentų galima iki 1939 metų, t. y. popiežiaus Pijaus IX mirties data, tad terminas yra apie 73 metai. Mauricijuje ribojimas kaip buvo taip ir išlieka 60 metų. Kaip matome iš 3 lentelės, daugiausia šalių yra nustačiusios 30 metų neprieinamumo laikotarpį, visais kitais atvejais mažesnę ar didesnę priegigos ribojimo laikotarpį yra pasirinkusios tik po keletą šalių.

XX a. 5–8-ajame dešimtmetyje informacijos laisvės įstatymas buvo priimtas tik kelio-likoje šalių, tad galime sakyti, jog daugumoje pasaulio šalių priėgiga prie informacijos buvo ribojama tiek laiko, koks buvo nustatytas dokumentų neprieinamumo laikotarpis. Anot M. Ducheiно, taip buvo ribojama tiek piliečių, tiek mokslininkų priėgiga prie dokumentinių šaltinių [6, 15]. Padėtis gerėja XX a. 9–10 dešimtmetyje, tačiau patys bendro neprieinamumo principai išlieka ir šiuo metu. Didžiausias pokytis tose šalyse, kurios priima informacijos laisvės įstatymus, tad jais vadovaudamiesi ir tyrėjai, ir mokslininkai

3 lentelė. Bendri priegios prie dokumentų ribojimo terminai

Ribojimo laikotarpis	Informacijos laisvės įstatymas	XX amžiaus antroji pusė	XXI amžiaus 1-asis dešimtmetis
10 m.	galioja		Trinidadas ir Tobagas
15 m.	galioja		Kuko salos
	negalioja		Vanuatu
20 m.	galioja		Izraelis, Makedonija, Pietų Afrikos Respublika, Danija
	negalioja	Botsvana, Vengrija, Zambija Kamerūnas, Izraelis	Botsvana, Malaizija, Zambija
25 m.	galioja		Albanija, Ispanija, Naujoji Zelandija, Nigerija, Zimbabvė
	negalioja	Alžyras, Kamerūnas	Alžyras, Gambija, Kamerūnas, Maršalo salos, Singapūras
30 m.	galioja	Australija, Austrija, Prancūzija ¹¹ , Danija	Austrija, Bangladešas, Belizas, Čekija, Indija, Islandija, Izraelis, Jamaika, Graikija, Kinija, Kroatija, Lichtenšteinas, Lenkija, Malta, Pietų Korėja, Prancūzija, Rumunija, Serbija, Sirija, Slovėnija, Suomija, Šveicarija, Urugvajus, Uzbekija, Vengrija, Vokietija
	negalioja	Argentina, Bahamos, Indija, Jungtinė Karalystė, Gambija, Kenija, Lenkija, Rumunija, Senegalas, Pietų Afrika, Šri Lanka, Tanzanija, Vokietija, Zimbabvė	Argentina, Bahamos, Fidžis, Gana, Kenija, Kipras, Liuksemburgas, Naujoji Kaledonija, Mozambikas, Namibija, Sen Kitsas ir Nevis, Svazilandas, Siera Leonė, Tanzanija, Tunisas
35 m.	negalioja	Lesotas, Šveicarija	Lesotas
40 m.	negalioja	Malavis	Malavis
50 m.	galioja	Lichtenšteinas,	
	negalioja	Čekoslovakija, Gana, Dramblio Kaulo Krantas, Madagaskaras, Nigerija, Sudanas	Dramblio Kaulo Krantas, Madagaskaras, Gajana, Sudanas
60 m.	negalioja	Mauricijus	Mauricijus
nuo 1939 m.	negalioja		Vatikanas
nuo 1903 m.	negalioja	Vatikanas	

Lentelė rengta naudojantis dabar galiojančiais teisės aktais ir tirta literatūra [2; 3; 6; 9; 19; 20; 31; 33].

¹¹ Pasak M. Ducheino, 30 metų ribojimas taikomas tikrai dokumentams, kurie dar nėra laisvai prieinami pagal laisvos priegios prie oficialių dokumentų įstatymą.

gali gauti prieigą prie informacijos. Pastebėta, kad dalyje minėtų šalių, kai įsigaliojo informacijos laisvės įstatymai, archyvų teisės aktai nėra keisti, tad kyla poreikis juos suderinti. Žvelgiant bendrai į pasaulio valstybių praktiką pasakytina, kad sumažėjo skaičius šalių, kuriose dokumentai ribojami 50 metų, šiuo metu labiausiai paplitusi praktika – 30 metų nuo dokumento sukūrimo datos. Uždarumo periodai ir jų klasifikacija, galima sakyti, nesikeičia ir patys ribojimo terminai šiuo atveju beveik nekinta.

Aptariant šią grupę reikia paminėti, kad kai kuriose šalyse paliekamos išlygos prieigai prie dokumentų ribojimo periodu, t. y. suteikiama išankstinė prieiga, kurią dažniausiai nustato teisės aktai, paliekant teisę prašyti suteikti išankstinę prieigą. Kai kurios šalys tokios išimties nėra numačiusios. Išankstinė prieiga yra susijusi ne tik su paankstinta prieiga pagal bendrą ribojimo terminą, bet ir galioja toliau aptariamoms prieigos prie dokumentų ribojimo atvejams. Dažniausiai ministrams, atsakingiems už archyvų sritį, nacionaliniam ar vyriausiajam archyvarui arba archyvų direktoriams suteikiami įgaliojimai tiek nustatyti dokumentų ribojimus, tiek suteikti greitesnę prieigą. Numatyti šie išankstinės prieigos suteikimo atvejai [9; 20]: moksliniai, kultūriniai istorijos tyrinėjimai, oficialus pareiškėjo domėjimasis ir kt.

Įprastas archyvų tyrėjų grupių išskyrimas galioja ir XXI amžiuje, nes atliekantieji mokslinius tyrimus turi didesnes teises nei kiti asmenys, besidomintys archyvų dokumentais. E. Ketelaaro nuomone, prieiga prie dokumentų, kurie pagal bendrą taisyklę yra

uždari, gali būti pateikiami daugiausia akademių tyrimų atvejais [9, 157]. Lietuvos teisės aktuose nustatytos išimties tik norint tyrinėti asmens duomenis, saugomus archyvuose, nesuėjus prieigos ribojimo terminui. Tyrinėjimams leidimus išduoda Asmens duomenų apsaugos inspekcija. Rekomendacijoje dėl asmens duomenų tvarkymo atliekant istorinį mokslinį tyrimą [24] nustatyta, kad studentai gali rinkti asmens duomenis studijų tikslu tik tuomet, jeigu jie veikia universiteto (t. y. savo dėstytojo) arba kitos oficialios tyrimų įstaigos vardu. Studentas, veikiantis savo vardu ir siekiantis gauti asmens duomenis studijų tikslu, turėtų kreiptis į archyvą ir šis sprendžia, ar studentas turi teisėtą pagrindą gauti prašomus asmens duomenis.

XX a. antrojoje pusėje dar nemažai šalių buvo išskyrusios užsienio tyrėjų kategoriją, kuri šiuo metu Europos Sąjungos ir kitų pasaulio valstybių mastu taikoma nedažnai. Nors užsienio šalių tyrėjai turėjo lygias teises, tačiau kai kada prireikdavo abipusio susitarimo [9, 85]. 1990 metais Lietuvoje priimtame Archyvų įstatyme buvo nustatyta, kad naudotis Lietuvos archyvų fondo dokumentais gali visi Lietuvos piliečiai, įstaigos, įmonės ir organizacijos, be to, piliečiams buvo suteikta pirmenybė užsienio tyrėjų atžvilgiu. Šiandien tokių nuostatų Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatyme [12] nebėra. Taigi *Viešosios paradigmos* laikotarpiu prieiga prie dokumentų iš buvusios privilegijos statuso tampa teise, suteikiančia galimybę tyrinėti šeimos kilmę, tautos istoriją, žymių asmenų gyvenimą [28; 58] ir tokia išlieka *Pasaulinės paradigmos* laikotarpiu.

PRIEIGOS PRIE ARCHYVUOSE SAUGOMŲ DOKUMENTŲ RIBOJIMAI

Prieigos teisė negali būti be apribojimų. Tiek tarptautinėje, tiek nacionalinėje teisėje visada lieka laisvos prieigos ribojimo atvejų. M. Duchaino nuomone, niekas rimtai neabejoja prieigos prie tam tikrų dokumentų ribojimo dėl nacionalinio saugumo ir viešosios tvarkos principu [6, 18]. I. Szekely atkreipia dėmesį, kad atviros prieigos norma visada taikoma tikrai viešajame sektoriuje ir niekada nebuvo išplėsta į privataus gyvenimo sritį. Autorius pabrėžia, kad šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse, valdomose įstatymų, privataus gyvenimo sferos informacinė apsauga ir visuomeninės sferos skaidrumas (informacijos laisvė) yra fundamentalios ir lygiavertės teisės [27, 69]. Todėl, jo nuomone, prieiga prie istorinės informacijos gali būti įvertinta kaip informacijos laisvės išplėtimas arba kaip naujas jau egzistuojančių laisvos informacijos principų papildymas. Prieigos prie dokumentų ribojimus nėra tikslinga pateikti raidos kontekste, nes jie yra gana stabilūs ir mažai kinta.

Tiek informacijos laisvės įstatymuose, tiek archyvų įstatymuose, siekiant apsaugoti valstybės ar žmogaus interesus, informacija gali būti ribojama priklausomai nuo šalies ar archyvų įstatymuose ar kituose teisės aktuose nustatytos tvarkos. Kokia ta išlaptinta informacija ir kiek laiko ji turi būti ribojama – diskutuotina, tačiau visada siekiama užtikrinti valstybės ar jos piliečių interesus. Tiriant prieigos prie dokumentų, saugomų archyvuose, teisės aktuose nustatytus ribo-

jimus bus siekiama išskirti tipinius ir netipinius atvejus, galinčius atskleisti ribojimų ypatumus.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijoje yra nustatyta, kad ribojimas gali būti sąlygojamas tokių formalumų, sąlygų, apribojimų ar bausmių, kurias numato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje būtinos valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar viešosios tvarkos interesams, <...> kitų asmenų orumui ar teisėms apsaugoti, užkirsti kelią konfidencialios informacijos atskleidimui ar teisminės valdžios autoritetui ir nešališkumui garantuoti [7]. Šios konvencijos 8 straipsnis garantuoja, kad kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo asmeninis ir jo šeimos gyvenimas, susirašinėjimo slaptumas [7]. Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R (2000) 13 šalių narių dėl Europos priėjimo prie archyvų politikos, pabrėžiant, kad išimtyms būtinos demokratinėje visuomenėje ir numatytos apsaugai užtikrinti: *svarbių valstybinių interesų, vertų apsaugos* (krašto apsauga, užsienio politika ar viešoji tvarka) ir *privatių asmenų, kad nebūtų atskleista jų privati gyvenimą liečianti informacija* [18].

Analizuojant jau atliktus prieigos prie dokumentų tyrimus ir literatūrą, itin sudėtinga sugrupuoti ribojamas dokumentų grupes, nes tam daug įtakos turi kiekvienos valstybės teisinė ir archyvinė praktika. Mokslininkai ir tyrėjai [6; 9; 31], atlikę ribojamų dokumentų tyrimus, taip pat skirtingai juos klasifikuoja į grupes. Daugeliu atveju visi sutinka, kad galima išskirti nacionalinio saugumo ir valstybės interesų dokumentų grupę, su pri-

vačių gyvenimu susijusių dokumentų grupę, valstybės ir privačių asmenų ekonominius interesus atspindinčių dokumentų grupę. Be šių trijų grupių, dar reikia išskirti privačių savininkų perduotus dokumentus ir jiems nustatytas ribojimo sąlygas bei archyvinės praktikos veikiamų ribojimų grupę.

Nacionalinio saugumo ir valstybės interesai ar užsienio politikos apsauga, ar viešoji tvarka visada tampa priežastimi riboti prieigą. Tai, M. Ducheino nuomone, dažniausia ir seniausia ribojimų grupė [6, 17]. Informacijos klasifikavimą kaip „visiškai slaptos“, „slaptos“, „konfidencialios“ ir t. t., jos valdymą, t. y. išslaptinimą ar slaptumo žymos sumažinimą, bei galimos įslaptinti informacijos sąrašą reglamentuoja ne archyvų įstatymai. Dokumentai gali būti ribojami nuo dokumento sukūrimo momento – nuo 20 iki 90 metų, priklausomai nuo šalies. Kamerūne gynybos ir diplomatiniai dokumentai, užsienio ir vidaus politikos dokumentai yra ribojami 70 metų terminu, Italijoje – 50 metų. Šiuo metu labiausiai įprasta praktika [6; 9; 31] – 30 metų ribojimas, tačiau diplomatiniais dokumentams – dar daugiau, kur terminas ilgesnis.

Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymo 20 straipsnio 1 dalyje išskiriami minėti *nacionalinio saugumo, gynybos, tarptautinių santykių ir visuomenės saugumo atvejai*, taip pat *nusikalstamų veikų prevencijos, tyrimo ir baudžiamojo persekiojimo atvejai* [12]. Pagal dabar galiojančius teisės aktus šie dokumentai įslaptinami nuo 15 iki 30 metų (anketiniams duomenims nustatytas 75 metų terminas), tačiau įslaptinimo terminą

galima pratęsti iki 10 metų, pratęsimų skaičius neribojamas [16]. Tai sudaro prielaidas ilginti informacijos ribojimą. Tačiau, kaip pažymi Jaakas Valge ir Birgit Kibal, ribojami dokumentai, priklausantys šiai grupei, retai patenka į archyvus [31, 205], nes čia jie patenka jau išslaptinti.

Privataus gyvenimo apsauga yra antroji priežastis, neleidžianti susipažinti su dokumentais. Šios nuostatos įtvirtintos archyvų teisės aktuose, taip pat kai kurios šalys turi priėmusios privatumo ar panašius įstatymus (pvz., Izraelis, Jungtinės Amerikos Valstijos, Kanada, Prancūzija). M. Ducheino nuomone, sunku pateikti tikslų privatumo sąvokos apibrėžimą. Jau nuo XVIII a. pabaigos daugumoje šalių buvo pripažinta, jog piliečiai turi teisę į paslaptis, susijusias su jų asmeniniu ir šeimos gyvenimu [6, 19]. Prieigos prie archyvų principų standarte tai suprantama kaip dokumentai, kuriuose esančios informacijos atskleidimas pažeistų asmeninį gyvenimą. Tai privataus pobūdžio informacija, susijusi su fizine ir psichine žmogaus sveikata, jo asmeninio gyvenimo detalėmis, tokia informacija, kuri anksčiau nebuvo prieinama ir viešinama. Į atskirą grupę išskirti personalo dokumentai, t. y. dokumentai, susiję su darbo santykiais [22, 21] bei pačiu asmeniu.

M. Ducheinas kaip patenkančius į privataus gyvenimo sritį išskiria šiuos dokumentus: civilinės būklės įrašus ir dokumentus apie giminytės santykius (gimimai, santuokos, skyrybos, mirtys), sveikatą, turtą ir pajamas, politines, filosofines ir religines nuostatas, pagrindinius statistinius dokumentus, šeimos

garbės, profesinės veiklos dokumentus, baudžiamojo proceso dokumentus, informaciją, gautą slaptumo pažadu. Lietuvoje paprasčiausiai išskiriamas *privatumo ir kitų teisėtų privačių interesų* [12] ribojimas.

Asmens duomenų apsaugos problemos išskyla XX a. antrojoje pusėje, o XXI amžiuje tampa dar aktualesnės, nes informacinės technologijos leidžia labai lengva įsikišti į privatų žmogaus gyvenimą. Šiandieną asmens duomenų valdymą dauguma šalių yra apibrėžusios atskirais teisės aktais. Šios grupės dokumentams, kaip ir įprasta kitai privačiai informacijai, taikomi daug ilgesni ribojimo periodai nei tiems, kurie susiję su nacionaliniu ir visuomenės saugumu.

Analizuojant prieigos prie privačios informacijos ribojimo periodo skaičiavimą, nustatyta, kad jis dažnai taikomas ne tik nuo dokumento sukūrimo datos, bet ir nuo žmogaus mirties datos ar nuo gimimo datos, jei mirties datos nėra galimybių nustatyti. Ribojimų periodo ribos labai didelės – nuo 10 iki 150 metų. Įprastas prieigos prie dokumentų ribojimas yra termino, kai leidžiama susipažinti su dokumentais, nukėlimas ilgesniam nei įprasta laikotarpiui, t. y. nuo 20–30 metų pailginant iki 50–150 metų, apie 30 metų nuo žmogaus mirties, 75 metus nuo dokumento sukūrimo arba 100 ir daugiau metų nuo žmogaus gimimo.

Beje, kalbant apie privačią informaciją, dažnai įvairioms dokumentų rūšims taikomi skirtingi terminai. Civilinės būklės įrašams paprastai taikomas 100 metų nuo dokumento sudarymo ribojimas (kartais mažiau santuokos įrašams ir ypač mirties įrašams).

Panašūs terminai taikomi ir statistiniams dokumentams. Dokumentams apie konkretaus individo sveikatą taikomi ilgesni periodai, jie dažniausia skaičiuojami nuo asmens gimimo, pradedant 75 metų terminu iki 150 metų.

Žmogaus profesinę veiklą tyrėjai priskiria privataus gyvenimo daliai, tai lemia ir ribojimo terminus, nes valstybės tarnautojų ir darbuotojų asmens bylos saugomos ir yra neprieinamos (išskyrus apie save patį) bent jau jų profesinės veiklos laikotarpiu, o dažnai ir gerokai ilgiau, kaip ir civilinės metrikacijos įrašai – 100 metų, o Prancūzijoje net 120 metų [6, 9]. Lietuvoje prieiga prie dokumentų, kuriuose yra informacijos apie asmens privatų gyvenimą arba susistemintų asmens duomenų rinkmenų [12], ribojama 30 metų po to asmens mirties, o jei asmens mirties data nenustatyta, – 100 metų nuo to asmens gimimo. Jeigu nenustatyta nei asmens gimimo, nei mirties data, ši prieiga ribojama 70 metų nuo dokumentų sudarymo.

Kaip teigia M. Duchėinas, baudžiamieji teismų sprendimai yra vieši ir nuosprendžiai laisvai prieinami, tačiau tai netaikoma teisminio proceso bylomis ir ypač tyrimo įrodymams [6, 20]. Šie laikotarpiai paprastai yra nuo 50 iki 100 metų, priklausomai nuo šalies. Lietuvoje prieigos prie teismo bylų praktika pakito XXI amžiuje, nes *visa po 1999 m. balandžio 15 d. išnagrinėtos civilinės ir baudžiamosios bylos medžiaga, išskyrus medžiagą tų bylų, kurios buvo išnagrinėtos uždarame ar neviešame teismo posėdyje, yra vieša ir su ja gali susipažinti ir nedalyvavę byloje bei procese asmenys* [15]. Tos sąlygos taikomos ir perdavus dokumentus į archyvus.

Įstatymai saugo ne tik piliečių privatų gyvenimą, bet ir daug įvairių paslapčių, ypač susijusių su verslo ir pramone, taip pat patentuotas mokslinių tyrimų paslaptis. Valstybės ir privačių asmenų ekonominių interesų grupei priskiriami dokumentai, kuriuose yra verslo ir finansinės informacijos, – tai prekybos, komercinės arba finansinės paslaptys, kurios buvo gautos iš privataus asmens kaip konfidencialios, arba valstybės institucijos parengė ar gavo tokius dokumentus, kontroliuodamos finansines įstaigas [22]. Prieigai prie finansinių dokumentų taikomas nuo 20 iki 75 metų uždaro periodo, pavyzdžiui, 60 metų Norvegijoje ir Danijoje, net 75 metų – Olandijoje. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatyme išskirti galimi ribojimų atvejai: *valstybės ekonominės, pinigų (monetarinės), valiutos keitimo politikos ir viešųjų ir privačių komercinių ir kitų ekonominių interesų* [12], tačiau tokios informacijos ribojimo terminai nenurodomi.

Kalbant apie prieigą prie archyvuose saugomų dokumentų reikia išskirti savininkų teisę į laisvą naudojimąsi privačia nuosavybe, kuri taikoma privatiems archyvams, tad galimi įvairūs ribojimai savininko nuožiūra, kurie būna apibrėžti perdavimo sutartyje. Beveik visose šalyse tokių dokumentų yra ir bent jau rekomenduojama taikyti praktika, kad perduoti dokumentai nebūtų išlaptinami ilgiau nei 30 metų [6, 24]. Tačiau kokie bus ribojimai, visiems ar tik tam tikriems dokumentams, nustatoma perdavimo sutartimi ir sąlygas nurodo perduodamų dokumentų savininkas. Lietuvoje, vadovaujantis Dokumentų ir archyvų įstatymu [12], prieigos

sąlygos taip pat aptariamoms dokumentų perdavimo sutartyse.

Iš archyvinės praktikos kilę ribojimai yra susiję su geru dokumentų fizinės būklės užtikrinimu ir išsaugojimu, nes norima dokumentus išlaikyti patenkinamos fizinės būklės, tad daugelyje šalių teisiškai reglamentuota, jog prieiga prie blogos būklės dokumentų nesuteikiama (pvz., Šveicarijoje, Izraelyje, Madagaskare, Olandijoje, Naujojoje Zelandijoje ir Lenkijoje). Prieiga prie blogos fizinės būklės dokumentų nesuteikiama ir Lietuvoje. Tačiau šiuo atveju visada rekomenduojama pagaminti dokumentų kopijas, kad prieiga prie dokumente esančios informacijos nebūtų ribojama. Pavyzdžiui, Australijoje, Izraelyje ir Japonijoje vietoj originalų gali būti pateikiamos dokumentų kopijos. E. Ketelaaro [19, 163] nuomone, faktas, jog dokumentas yra prastos fizinės būklės, neturi padaryti jo turinio (kuris gali būti labai svarbus) neprieinamo.

Kiti galimi ribojimai yra susiję su dokumentų sisteminimu, sutvarkymu ir aprašymu. Prieigos prie tų archyvinių fondų, kurie yra nesutvarkyti, galimybės taip pat ribojamos teisiškai. Kai kuriose šalyse¹² su fondais, kurie yra nesutvarkyti arba kuriems trūksta paieškos priemonių, negalima susipažinti arba galima susipažinti tiktai gavus specialų leidimą ir imantis ypatingų atsargumo priemonių [16, 34]. Lietuvoje šios ribojimo priežastys teisiškai neišskirtos. Tokio apri-

¹² Argentinoje, Bahamosė, Barbadosė, Belgijoje, Kamerūne, Čilėje, Kosta Rikoje, Gambijoje, Indonezijoje, Mauricijuje, Olandijoje, Naujojoje Zelandijoje, Senegale, Šveicarijoje, Jungtinėje Karalystėje, Zambijoje, Zimbabvėje.

bojimo priežastis akivaizdi – tyrėjai imdami nesutvarkytus dokumentus padidina netvarką fonduose ir dokumentų vagystės riziką. Praktiškai su nesutvarkytais dokumentais leidžiama susipažinti tik išpėjus tyrėją, kad dokumentai nesutvarkyti, ir tyrėjas gali dirbti tik prižiūrimas archyvo darbuotojo.

Ne tik archyvų teisės aktai, bet ir teisės aktai, susiję su valstybės ir tarnybos paslaptimis, privataus gyvenimo apsauga, asmens duomenų apsauga ir kt. lemia prieigos prie dokumentų sąlygas. Antai XX a. 10-ąjį dešimtmetį E. Ketelaaras kaip vieną iš labiausiai nerimą keliančių problemų įvardijo teisės aktų specifiskumą ir jų kiekį reglamentuojant atskiras sritis [9, 87], o štai XXI amžiuje praktiškai daugumoje šalių skirtingais teisės aktais reglamentuojama prieiga prie asmens duomenų, informacijos laisvė, archyvų sritis bei privatus gyvenimas.

Tiek ankstesnių, tiek dabartinių laikų mokslininkai, I. Szekely'o nuomone, yra nepatenkinti tais juridiniais barjeriais, kuriuos vertina kaip tyrinėjimo laisvės apribojimą [27, 69]. Tiek informacijos laisvės įstatymuose, tiek archyvų įstatymuose paliekamos išlygos dėl informacijos ribojimo – dažniausiai tai yra piliečių teisė gerbti jų privatumą; poreikis apsaugoti valstybių ir jų daugiašalių ar dvišalių santykių saugumą, siekis apsaugoti viešąją tvarką ir piliečių saugumą, t. y. pažeidėjus patraukti teisinė atsakomybėn ir užkirsti kelią padaryti žalą. Tikslinga išskirti ir specifinius ribojimus, susijusius tik su archyvų sritimi, – tai ribojimai dėl fizinės būklės ir dėl dokumentų sisteminimo, sutvarkymo ir aprašymo.

IŠVADOS

Prieigos problematika, XX a. 6-ajame dešimtmetyje iškilusi į mokslinių tyrinėjimų lauką, iki šių dienų lieka viena iš aktualių archyvistikos tyrimų sričių. 60 metų – tai laikotarpis, kai buvo siekiama, kad dauguma pasaulio valstybių daugiau ar mažiau suderintų prieigos prie dokumentų archyvuose praktiką. Tai patvirtina priimtas Prieigos prie archyvų principų standartas, turintis dar kartą paskatinti peržiūrėti prieigos prie dokumentų principus ir juos suvienodinti.

Prieiga prie archyvuose saugomų dokumentų teisiškai pradėta reglamentuoti jau nuo XVIII a. pabaigos. Tad XX a. antroje pusėje ji nebelaikoma privilegija ar paslauga, kuri teikiama tik istorikams savo tyrimams atlikti, bet tampa kiekvieno žmogaus teise, garantuojama įstatymų. Daugelis pasaulio valstybių prieigą prie dokumentų reglamentuoja archyvų įstatymuose ar kituose teisės aktuose, atsižvelgdamos į įprastą konkrečios šalies praktiką. Skandinaviškosios tradicijos šalyse prieiga prie dokumentų reglamentuojama tik informacijos laisvės įstatymuose, tuo atveju archyvų srities teisės aktai turi nuorodas į šiuos teisės aktus. Galime teigti, kad informacijos laisvė daugiausia įtakos turi einamiesiems dokumentams, saugomiems valstybinėse institucijose, tačiau tais atvejais, kai dokumentų perdavimo į archyvus terminai yra dideli ar nusistovėjusi analogiška praktika, šis teisės aktas garantuoja prieigą prie informacijos.

Informacijos laisvės įstatymai suteikia prieigą prie oficialiųjų dokumentų, saugomų valstybės valdžios institucijose, taip sudaryda-

mi laisvos prieigos prie tam tikrų dokumentų sąlygas, kurios nuosekliai pereina ir į archyvus. Lietuvoje teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas netaikomas informacijai, saugomai archyvuose, išskyrus tuos atvejus, kai tai susiję su asmens teise gauti archyvuose saugomą informaciją apie save. Prieigą prie archyvuose saugomų dokumentų reglamentuoja Dokumentų ir archyvų įstatymas, kuris numato laisvos prieigos prie dokumentų principus ir įstatymo lygmeniu apibrėžia galimus prieigos ribojimus.

Analizuojant teisinį reglamentavimą išskirtos trys pagrindinės prieigos prie dokumentų sąlygų grupės: dokumentai yra laisvai prieinami nuo jų sukūrimo, nepriklausomai nuo saugotojo; dokumentai tampa laisvai prieinami juos perdavus į archyvus; dokumentai tampa prieinami praėjus nustatytam prieigos ribojimo terminui, nepriklausomai nuo saugotojo. Šios grupės susidarė XX a. antrojoje pusėje liberalizuojant prieigos prie dokumentų sąlygas ir liko nepakitusios XXI amžiuje. Lietuva yra priskiriama pirmajai grupei, kurioje dokumentai yra laisvai prieinami nuo jų sukūrimo momento.

Ribojant prieigą prie dokumentų taikomi skirtingi laikotarpiai, atsižvelgiant į dokumentų rūšis, ir gali būti pasirenkami ribojimo periodo skaičiavimo atskaitos taškai. Ribojimo periodas gali būti skaičiuojamas nuo dokumento sudarymo, nuo asmens mirties ar nuo gimimo datos, kai kuriais atvejais galimi visi trys skaičiavimo atskaitos būdai. Prieigos laikotarpis skaičiuojamas kalendoriniais metais, pradedant kitų metų sausio pirmąją dieną. Didžiausi prieigos skirtumai nustatyti ribojant privačios informacijos grupei priskiriamus dokumentus, tai atspindi skirtingą prieigos prie asmenų medicininių dokumentų ir teismo bylų praktika.

Dabartiniai archyvų teisės aktai dažnai suteikia įgaliojimus nacionaliniam ar vyriausiajam archyvarui (kai kuriose šalyse ministrui) ar kitam asmeniui, turinčiam atitinkamus įgaliojimus, suteikti prieigą prie dokumentų, saugomų archyvuose, kurie įprastai yra uždari, arba apriboti prieigą prie dokumentų, kurie įprastai būtų prieinami. Lietuvoje teisiškai nustatytos prieigos prie asmens duomenų rinkmenų išimtyms galimos tik po patikros Asmens duomenų inspekcijoje ir tik mokslinio tyrimo tikslais.

NUORODOS

1. *Access to Information Laws: Overview and Statutory Goals* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://right2info.org/access-to-information-laws#section-1>>.
2. Archival legislation 1981–1994. Albania–Kenya. *Archivum*. 1995, nr. 40. 349 p. ISBN 3-598-21240-2
3. Archival legislation 1981–1994. Latvia–Zimbabwe. *Archivum*. 1996, nr. 41. 345 p. ISBN 3-598-21241-0
4. BANISAR, David. *Freedom of Information Around the World 2006: A Global Survey of Access to Government Records Laws* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://dspace.cigilibrary.org/jspui/bitstream/123456789/25619/1/Freedom%20of%20Information%20around%20the%20world.pdf?1>>.
5. CARBONE, Salvatore. *Draft Principles for Archives and Record Legislation* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. birželio 30 d.]. Prieiga per internetą: <www.ica.org/download.php?id=2168>.
6. DUCHEIN, Michel. *Obstacles to the Access, Use and Transfer of Information from Archives: A RAMP Study* [interaktyvus]. Paris, UNESCO, 1983. 85 p. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0005/000576/057672eo.pdf>>.
7. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 40-987.
8. GRÄNSTRÖM, Claes. Legislation for preservation and access in a digital world archival and related legislation [interaktyvus]. Iš *Forming The Future By Preserving The Past*. First International Memory of the World Conference held at Oslo, Norway June 3–5, 1996 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unesco.org/webworld/memory/3legis.htm>>.
9. KETELAAR, Eric. *Archival and records management legislation and regulation: A RAMP study with guidelines* [interaktyvus]. Paris, UNESCO, 1985. 121 p. [žiūrėta 2010 m. rugpjūčio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000649/0649_48Eo.pdf>.
10. KONTRIMAVIČIENĖ, Danutė. Prieiga prie dokumentų valstybės archyvuose: teoriniai aspektai. *Knygotyra*, 2012, t. 58 p. 136–159.
11. KRAUJELIS, Ramojus. *Dokumentų ir archyvų valstybinis administravimas ir valstybinės archyvų sistemos veikla* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.archyvai.lt/lt/profesine-informacija_52/publikacijos.html>.
12. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 107-2389; 2004, nr. 57-1982; 2007, nr. 4-154; 2010, nr. 79-4055, 2012, nr. 44-2147.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.
14. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 139-5008; 2005, nr. 139-5008.
15. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus 1999 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. 79/13 „Dėl Susipažinimo su apygardų ir apylinkių teismuose išnagrinėtų bylų medžiaga tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1999, nr. 68-2184.
16. Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999,

nr. 105-3019; 2004, nr. 4-29; 2010, nr. 157-7971.

17. MILLAR, Laura A. *Archives principles and practices*. London, 2010. 280 p.

18. *Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (2000) 13 šalių narių dėl Europos priėjimo prie archyvų politikos* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.archyvai.lt/lt/teisine-informacija_51/kiti-dokumentai/europos-instituciju-dokumentai.html>.

19. NGULUBE, Patrick. Nature And Accessibility of Public Archives in The Custody Of Selected National Archival Institutions in Africa [interaktyvus]. *Journal of the Eastern and Southern Africa Regional Branch of the International Council on Archives (ESARBICA)*, 2006, no. 25, p. 139–162 [žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ajol.info/index.php/esarjo/article/view-File/31009/23251>>.

20. PERER, Dagmar. Archival Legislation for Commonwealth Countries [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <www.acarm.org/publications/Legislation.pdf>.

21. PETRAVIČIŪTĖ, Inga. Elektroninių dokumentų ilgalaikio saugojimo Europos Sąjungos valstybės politika. *Knygotyra*, 2006, t. 47, p. 243–261.

22. *Principles of Access to Archives*. International Council on Archives, Committee On Best Practices And Standards Working Group On Access [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <www.ica.org/download.php?id=1583>.

23. *Promoting Archives and Research: A Study in International Cooperation* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://archivists.metapress.com/content/4410875101q48139/fulltext.pdf>>.

24. Rekomendacija dėl asmens duomenų tvarkymo atliekant istorinį mokslinį tyrimą [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. birželio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ada.lt/images/cms/File/rekomendacija%20del%20asmens%20duomenu%20tvarkymo%20mokslo%20tikslais.pdf>>.

25. *Report on archives in the enlarged European Union Increased archival cooperation in Europe: action plan* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/transparency/archival_policy/docs/arch/reportarchives_en.pdf>.

26. SEGURA, Bodil, Ulate. *Access To The Archives Of United Nations Agencies: A Ramp Study With Guidelines* [interaktyvus]. Paris, 1987 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000728/072879eo.pdf>>.

27. SZEKELY, Ivan. The four paradigm of archival history. *Journal of Information Technology Research*, 2010, no. 3(4), p. 51–82.

28. SZEKELY, Ivan. *The fourth paradigm of archival history: The promise of eternal, universal access* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mol.gov.hu/angol/bal_menusor/main_menu/ebna.html?set_lang=282>.

29. *Tarptautinės archyvų tarybos kongresas „Pokyčių klimatas“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.archyvai.lt/lt/lvat/tarptautines-archyvu-tarybos-yf77.html>>.

30. VAIŠVILA, Alfonsas. *Teisės teorija*. Vilnius, 2004. 527 p.

31. VALGE, Jaak; KIBAL, Birgit. Restrictions on Access to Archives and Records in Europe: A History and the Current Situation. *Journal of the Society of Archivists* [interaktyvus]. 2007, vol. 28, no. 2, p. 193–214 [žiūrėta

2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00379810701611951>>.

32. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 68-2497.

33. *World Wide Diplomatic Archives Index* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://history.state.gov/countries/archives>>.

34. БРЖОСТОВСКАЯ Н. В. *Архивы и архивное дело в иностранных государствах. Архивное дело в странах Европы и Америки в период капитализма*. Москва 1957.

35. ЦЕРЕТЕЛИ Г. Ф. Архивы классической древности (Греция и Рим). In *Архивные курсы. Лекции, читанные в 1918 году*. Петроград, 1920, с. 29–93.

EXPERIENCES OF ACCESS TO DOCUMENTS IN ARCHIVES

DANUTĖ KONTRIMAVIČIENĖ

Abstract

Knowing the possibilities of access to records allows to better grasp the conception of access to records itself and its development for many centuries. As early as in the 4th c. B.C., in Athens, it was possible to familiarize with documents preserved at a repository. Later on, such a practice was forgotten for centuries, and only at the end of the 18th c. A.D. access to records was enforced. In the 19th–20th centuries, archives opened their doors and started sharing the accumulated information with the public. The beginning of the 21st c. has inherited not only the technological challenges, but also the practice of access of the second half of the 20th c., which in many countries is regulated by the archival legis-

lation. The article deals with the development of access to records and the practice of access in the last decades. Various traditions and practices in different countries, as well as their legal systems provide different conditions of access to records preserved at repositories; it is important to know them in order to study records in a certain country. In the second half of the 20th c. the terms of access have been liberalized; they remain unchanged also in the 21st c., only the number of the countries that have established an open access to records or an open access after the records have been transferred to archives differs. However, in some countries, there remain restrictions of access to records, reaching 30 or even 70 years.

Įteikta 2012 m. rugpjūčio mėn.

ARCHYVISTIKOS STUDIJOS VILNIAUS UNIVERSITETE: RAIDA IR PERSPEKTYVOS

JULIJA ZINKEVIČIENĖ

Vilniaus universiteto
Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: julijazinke@gmail.com

Šiandien požiūriai į archyvų vaidmenį, jų paskirtį visuomenėje, reikalavimai archyvams kaip socialinėms institucijoms ir juose dirbantiems profesionalams iš esmės pasikeitė. Tradicinis – uždaras, sunkiai prieinamas ir savitiksliis – archyvas nebėra populiarus ir perspektyvus. Be to, greta istorinių dokumentų archyvų egzistuoja šiandienos įstaigų ir organizacijų archyvai, kuriems tvarkyti reikia specifinių informacijos valdymo įgūdžių. Todėl šiandien archyvams reikalinga specifinė informacinė kompetencija, geros kalbų žinios, komunikaciniai įgūdžiai.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti Vilniaus universiteto Archyvistikos studijų programos raidą, aptarti esamą padėtį ir numatyti ateities perspektyvas tobulinant programos turinį. Čia pateikiamos autorės įžvalgos, sukauptos dirbant su šia programa nuo jos sukūrimo pradžios 1999 metais iki 2012 metų.

R e i k š m i n a i ž o d ž i a i: archyvistika, studijų programa, studentas, disciplina, archyvas, dokumentų vadybininkas.

ARCHYVISTIKOS STUDIJŲ IŠTAKOS

Archyvistika kaip disciplina susiformavo XVIII amžiaus pabaigoje po Prancūzijos revoliucijos. Tuomet Vakarų Europoje susidarė palankios sąlygos archyvistikos pokyčiams. Jie palietė archyvų funkcijas, institucijų statusą, požiūrį į saugomus dokumentus. Tačiau tik XIX amžiuje įteisinta archyvaro profesija, archyvistika tapo studijų dalyku. Jai didelę įtaką turėjo istorijos mokslas. Ilgainiui išsiplėtė archyvistikos profesijos suvokimo ribos. Tam nemažos įtakos turėjo XX amžiuje įsitvirtinusios informacinės

technologijos. Pasak Lucianos Duranti [2], informacinės technologijos yra svarbiausias archyvistikos pažangos veiksnys, didžiausią įtaką pokyčių procesams turėjęs tiek teorinėje, tiek praktinėje archyvų veikloje. Inga Petravičiūtė [4] patvirtina informacinių technologijų įtaką ir pabrėžia naujų elektroninių dokumentų atsiradimo ir išsaugojimo svarbą. Anot Daivos Lukšaitės, galima išskirti šiuos archyvistikos formavimosi veiksnius: 1) dėmesį istorijos mokslui ir diplomatikai; 2) archyvų praktinius poreikius; 3) specialių ir profesinių žinių poreikį. Šie veiksniai spar-

tino profesinės bendruomenės formavimąsi, kėlė problemas ir ieškojo atsakymų, o tai savo ruožtu skatino empirinius tyrinėjimus ir mokslo plėtotę [3, 28].

Lietuvoje iki pat Nepriklausomybės atkūrimo archyvistika buvo suprantama kaip praktinė veikla, kuriai priskiriami daugiausia archyvų tvarkymo ir saugojimo klausimai. 1966 m. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete buvo skaitomi keli su archyvistika sietini kursai, archyvistika buvo laikoma istorijos sudedamąja dalimi. Vėliau, 1990–1996 metais, būsimieji istorikai jau galėjo rinktis archyvistikos specializaciją. Tai galima laikyti archyvistikos studijų ištakomis, kurias nauju lygiu pratęsė ir išplėtojo Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas. Dabartinis informacijos ir komunikacijos mokslų lygis sudaro pakankamą pagrindą ir plėtoti fundamentalius tyrimus, ir formuoti platesnį požiūrį į archyvų, informacijos tarnybų, bibliotekų, muziejų veiklą bei ugdyti jų profesinį tapatumą.

Užsienio šalių universitetinėse studijose [1] nuolat stiprėja tendencija archyvų specialistus rengti greta arba kartu su dokumentalistais, informacijos specialistais, bibliotekininkais, muziejininkais, istorikais (taip daro Potsdamo ir Hanoverio aukštosios mokyklos Vokietijoje, Londono universiteto koledžas Jungtinėje Karalystėje, Maskvos humanitarinis universitetas Rusijoje, Torunės universitetas Lenkijoje ir kt.). Taip sukuriama galimybė studentams pasirinkti giminingus kursus, o dėstytojams – suformuluoti universalesnius mokomųjų dalykų modulius.

Archyvų informacija yra istorinė informacija *par excellence*. Tačiau šiandien požiūriai į archyvų vaidmenį ir paskirtį visuomenėje, reikalavimai archyvams kaip socialinėms institucijoms ir juose dirbantiems profesionalams iš esmės pasikeitė. Tradicinis – uždaras, sunkiai prieinamas ir savitiksliis – archyvas nebėra populiarus ir perspektyvus. Archyvai kartu su knygų leidybos ir platinimo, žiniasklaidos institucijomis, bibliotekomis, muziejais bei specialiomis informacijos institucijomis sudaro visuomenės informacijos infrastruktūrą. Pasaulio archyvai vis labiau ima orientuotis į informacijos sklaidą ir visuomenės informacijos reikmių tenkinimą, ne vien istorinių relikvijų išsaugojimą. Europos Sąjunga remia integruotą požiūrį į atminties ir paveldo institucijų sąveiką bei su ja susijusias mokslinio tyrimo, mokymo ir kitas programas. Archyvams šiandien reikalinga būtent informacinė kompetencija, geros administravimo ir teisės, istorijos bei kalbų žinios.

ARCHYVISTIKOS STUDIJŲ PROGRAMOS TIKSLAI IR UŽDAVINIAI

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas buvo pirmasis šalyje, parengęs ir pradėjęs vykdyti archyvistikos bakalauro studijų programą. Programa buvo sukurta laimėjus Lietuvos Respublikos Vyriausybės paskelbtą konkursą dėl archyvų akademiinių studijų šalies universitetuose. Programa patvirtinta Vilniaus universiteto Senato 1999 m. vasario 4 d. posėdyje, įregistruota Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo

ministro 1999 m. balandžio 23 d. įsakymu nr. 560. Pirmoji Archyvistikos studijų programa buvo sudaryta kaip jungtinė dviejų fakultetų programa bendradarbiaujant su Vilniaus universiteto Istorijos fakultetu. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete archyvistai rengiami nuo 1999–2000 mokslo metų. Studijų programos turinys buvo nuolat koreguojamas ir tobulinamas.

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Archyvistikos studijų programos tikslas – rengti specialistus, gebančius organizuoti ir valdyti informaciją kultūros, mokslo, verslo, valdymo, žiniasklaidos institucijose ir specialiosiose informacijos struktūrose, teikti informaciją visuomenei, kurti ir įgyvendinti informacijos politiką, atlikti komunikacijos ir informacijos mokslinius tyrimus.

Kaip nurodoma Archyvistikos bakalauro studijų programos apraše (VU studijų programų katalogas), su kuriuo internete gali susipažinti besidomintys šia programa, jos tikslas – suteikti bendrojo universitetinio, archyvistikos studijų krypties išsilavinimo pagrindus, komunikacijos ir informacijos žinių, būtinų dokumentų vadybininkų profesinei veiklai kaupiant, tvarkant ir saugant dokumentus, teikiant informacines paslaugas vartotojui, atliekant valdymo funkcijas, komunikuojant su profesine aplinka ir visuomene archyvuose ar įstaigose.

Tikslui pasiekti keliami uždaviniai, iš kurių svarbiausi šie:

- formuoti dokumentų valdymo, archyvų administravimo įgūdžius;
- atskleisti archyvų įstaigų sistemas, jos

teisinių pagrindų raidą šalies ir regiono istorijos kontekste;

- perteikti archyvinių dokumentų funkcionavimo informacijos laikmenų sistemoje dėsningumus ir savitumus;
- ugdyti mokslinio darbo įgūdžius.

Studijų krypties nuostatos ir programa, lyginamos su kitų šalių panašiomis programomis, sudaro nuomonę, kad toks studijų turinys užtikrina klausytojų lavinamų įgūdžių ir dėstomų dalykų ryšį.

ARCHYVISTIKOS STUDIJŲ PROGRAMOS TURINYS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Archyvistikos bakalauro studijų programa nuolat koreguojama, ir tai gerina būsimų specialistų rengimą. Tuo tikslu buvo išanalizuotos užsienio šalių universitetinės archyvistikos studijų programos (Bratislavos, Torunės, Maskvos, Potsdamo ir Hanoverio, Tartu [5; 6; 8; 10]), kad būtų galima įvairiapusiškiau pažvelgti į Archyvistikos studijų programą ir jos perspektyvas.

Korekcija ir pataisymai buvo derinami su visais esamų ir buvusių Archyvistikos studijų programos studentais: atlikti anketiniai tyrimai, taip pat įvyko keletas susitikimų fakultete, kuriuose svarstyti programos pavadinimo, studijų disciplinų keitimo, dėstytojų kaitos klausimai. Juose dalyvavo socialiniai partneriai iš Lietuvos valstybės archyvų, dėstytojai, dirbantys šioje studijų programoje, ir visų kursų archyvistikos studijų programos studentai.

Programos pasikeitimai buvo svarstomi šią programą kuruojančio Vilniaus universi-

teto Knygotyros ir dokumentotyros instituto posėdžiuose, taip pat studijų programos komitete. Buvo palaikomi ryšiai su socialiniais partneriais, konsultuojamasi studijų programos tobulinimo klausimais su archyvų specialistais, remiamasi pažangia užsienio patirtimi.

Apibendrinant visus pakeitimus ir programos koregavimą, galima teigti, kad Archyvistikos studijų programa perėjo tris savo gyvavimo etapus ir sėkmingai žengia į ketvirtąjį:

- pirmasis etapas (1999/2000–2002/2003),
- antrasis etapas (2003/2004–2006/2007),
- trečiasis etapas (2007/2008–2010/2011),
- ketvirtasis etapas (2011/2012).

Pirmojoje programoje, kuri buvo parengta kartu su Istorijos fakulteto dėstytojais, iki 50 proc. vyravo istorijos disciplinos. Ketverių metų trukmės dieninės formos studijos apėmė tokias pagrindines istorijos disciplinas:

- Lietuvos istorija I ir II, Lietuvos Respublikos institucijų formavimasis ir raida nuo 1990 m., Lietuvos Respublikos įstaiigos 1918–1940 m., Sovietmečio įstaiigos Lietuvoje 1940–1990 m., Naujųjų ir naujausių laikų istorija, Spaudos istorija, Vidurinių amžių istorija, Visuotinės ir Lietuvos istorijos istoriografija ir šaltiniai, Pagalbiniai istorijos mokslai.

Koreguojama programa buvo iš esmės atnaujinta 2002 m. Remiantis studentų ir darbdavių nuomone, atsisakyta gausaus istorinių disciplinų kiekio, daugiau dėmesio buvo skirta archyvistikos profesinei veiklai

įsisavinti ir teoriniams bei metodiniams tyrimų gebėjimams ugdyti. Be to, buvo atsisakyta partnerystės su Istorijos fakultetu. Todėl kai kurios istorijos disciplinos buvo pakeistos arba sujungtos:

- sujungti Lietuvos istorijos I ir II dalykai, suformuotas Lietuvos istorijos dalykas;
- vietoje Viduramžių istorijos, Naujųjų ir naujausių laikų istorijos sukurtas Visuotinės istorijos kursas (pasirenkamasis);
- sujungtos Pagalbinių istorijos mokslų, Visuotinės ir Lietuvos istorijos istoriografijos ir šaltinių disciplinos, paliekant Pagalbinių istorijos mokslų pavadinimą (plačiau apie pirmąjį etapą ir jo rezultatus žr. [7]).

Taip gimė antroji archyvistikos bakalauro studijų programa. Joje atsirado naujų disciplinų, kurios ugdė studentų kalbų įgūdžius, suteikė statistikos, sociologijos pradmenis, valstybės ir teisės istorijos pagrindus. Šios programos rezultatus ir numatomas perspektyvas autorė yra aptarusi Maskvoje skaitytame pranešime [9].

Trečioji archyvistikos studijų programa pradėta įgyvendinti keičiant viso Komunikacijos fakulteto studijų programas. Pasikeitė programos struktūra ir turinys. Visas programos turinys buvo sudarytas iš bendrųjų universitetinių dalykų, 10 privalomų komunikacijos ir informacijos krypties disciplinų, patvirtintų Komunikacijos fakulteto Tarybos, o likusią dalį sudarė specialiojo lavinimo dalykai, skirti profesinei archyvinei veiklai.

Atsižvelgiant į specialistų rekomendacijas, į 10 disciplinų bloką įtraukti dalykai, būtini formuojant komunikacijos ir infor-

macijos krypties žinių branduolį. Šios disciplinos orientuotos į būsimąjo specialisto intelektualinį ugdymą suteikiant jam universitetinių žinių, be kurių neįsivaizduojama intelektualiai veikla.

Reikšmingesni studijų programos paklyčiai įvyko ir specialiojo lavinimo dalykų bloke. Čia buvo įvestos naujos disciplinos: Viešasis administravimas, Elektroninių dokumentų valdymas, Rankraštinių paveldas ir Projektų valdymas. Trys kursai sujungti į du – Lietuvos Respublikos įstaigos (1918–1940), Sovietmečio įstaigos Lietuvoje (1940–1990), Lietuvos Respublikos įstaigų formavimasis nuo 1990 m. į Lietuvos institucijų struktūrą, skiriant jas atskirais periodais. Pakeistas paskaitų ir praktinių užsiėmimų santykis pastarųjų naudai. 2008 m. koreguota programa orientuota į šiuolaikinio archyvisto funkcinius reikalavimus, patobulėjo disciplinos, t. y. kai kurios disciplinos labiau adaptuojamos ir geriau pritaikomos būtent archyvistams. Nauja ir tai, kad atsižvelgiant į rinkos poreikius ir studentų pageidavimus, atsirado visiškai naujos disciplinos – reklama ir mediologija (jos įeina į 10 studijų pagrindų bloką).

2011–2012 mokslo metais dar kartą atnaujinta studijų programa. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymu bei 2011 m. liepos 28 d. Švietimo ir mokslo ministerijos raštu nr. 3592, buvo pakeista studijų programos apimtis – nuo 160 kreditų iki 240 ECTS kreditų. Taip pat buvo pertvarkytas studijų programų tinklėlis pagal naujus reikalavimus – programoje išskirti:

- studijų krypties dalykai, kurie sudarytu

studijų programos esmę (165 ECTS kreditai);

- bendrojo universitetinio lavinimo dalykai (15 ECTS kreditų);
- pasirenkamieji ar praplečiantys profesines žinias dalykai, kuriais studentas gali gilinti savo studijas (60 ECTS kreditų).

Programos ugdomos bendrosios kompetencijos: suprasti ir kritiškai integruoti žinias ir išvalgas išklaustų dalykų tarpdiscipliniškumo požiūriu bei sprendžiant aktualias archyvų problemas.

Programos ugdomos dalykinės kompetencijos:

- organizuoti ir valdyti dokumentinės informacijos procesus;
- taikyti informacines technologijas valdant dokumentus, kaupiant ir saugant paveldą archyvuose ar kitose įstaigose;
- organizuoti dokumentų valdymo informacinius ir teisinius pagrindus;
- atlikti tyrimus naudojant įvairius duomenų rinkimo metodus;
- įgyti mokslo tiriamojo darbo, rašytinės ir žodinės komunikacijos įgūdžių bei susipažinti su profesinės etikos normomis.

Mokslinio darbo įgūdžius ugdo studentų kasmet rengiami kursiniai darbai ir bakaluro darbas. Atsižvelgiant į Vilniaus universiteto studijų reglamento rekomendacijas, archyvistikos studijų programa buvo papildyta trečia dviejų mėnesių profesine praktika. Šiuo metu praktikos atliekamos ketvirtame, šeštame ir aštuntame semestruose. Kadangi Archyvistikos studijų programa orientuota rengti specialistus įvairioms praktikos vietoms, siekiama, kad jos būtų kuo įvairesnės.

Archyvistai profesinę praktiką atlieka valstybės archyvuose, viešojo sektoriaus įstaigose, privačiose institucijose. Nuolat plečiamas praktikos vietų tinklas, mėginama į jį įtraukti visos Lietuvos įstaigas ir organizacijas. Be to, studentams sudaromos sąlygos atlikti praktiką užsienyje (Krokuva, Praha, Puskas ir Londonas). Tuo jau pasinaudojo keletas studentų.

ARCHYVISTIKOS STUDIJŲ REALIZAVIMAS

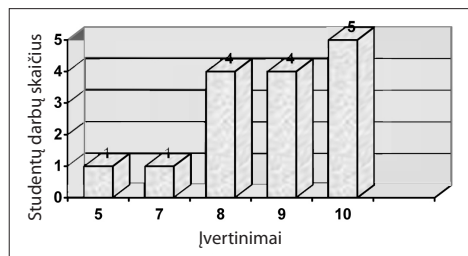
Studijų realizavimo galimybių teikia Komunikacijos ir kitų fakultetų dėstytojų sukaupta patirtis dėstant dokumentinės komunikacijos, istorijos ir humanitarinės kultūros kursus, užsienio šalių archyvistikos studijų programų analizė, prieinama naujausia šios mokslo šakos ir profesijos literatūra. Programos vykdymo tikslu buvo užmegzti ryšiai su Lietuvos archyvų departamentu prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (dabar Vyriausioji archyvaro tarnyba), valstybės archyvais (Lietuvos centriniu valstybės, Lietuvos valstybės istorijos ir Lietuvos valstybės naujuoju archyvais), bendradarbiaujama su viešojo sektoriaus institucijomis (Lietuvos Seimo kanceliarijos, KAM, VRM, URM archyvais) ir privataus sektoriaus archyvais (Archyvų sistemos, DocPartner ir kt.). Susitarta dėl kai kurių kursų dėstymo juose, specialistų pritraukimo dėstyti specifinius kursus. Studijų administravimą vykdo Archyvistikos studijų programos komitetas.

Realios galimybės pritaikyti žinias ir įgyti mokslo tiriamojo darbo įgūdžių atsiranda rengiant referatus, projektus, kursinius ir bai-

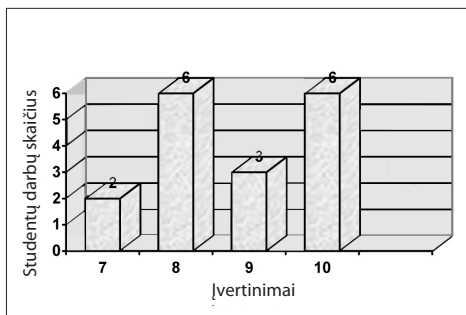
giamuosius darbus. Siekiant ugdyti studento praktinius gebėjimus dirbti mokslo tiriamąjį darbą, kursiniame darbe rekomenduojama atlikti ir empirinį tyrimą. Archyvistikos studijų programos bakalauro darbo temos būna įvairios. Pastarųjų metų bakalauro darbuose buvo tiriami Lietuvos centriniam valstybės archyve saugomi dokumentai (ypač vaizdo ir garso) ar jų skaitmeninimas, privačių archyvų kaupimas Lietuvos valstybės archyvuose ar kitose įstaigose, archyvų teisinis reglamentavimas Lietuvoje ir kt.

Aptariant bakalauro darbų tematiką, būtina pažymėti, kad nemenkas skaičius tokius darbus ginti pateikusių studentų rinkosi Lietuvoje nedaug tyrinėtas, bet užsienio archyvų tyrėjų dėmesio sulaukusias temas, naujas tyrimo sritis ar Lietuvoje menkai ištirtus reiškinius. Studentai kryptingai renkasi ir rengia bakalauro darbus archyvų teorijos, metodikos ir praktikos klausimais. Toliau pateikiami trijų etapų archyvistikos studijų programos baigiamųjų bakalauro darbų rezultatai (1, 2, ir 3 pav.).

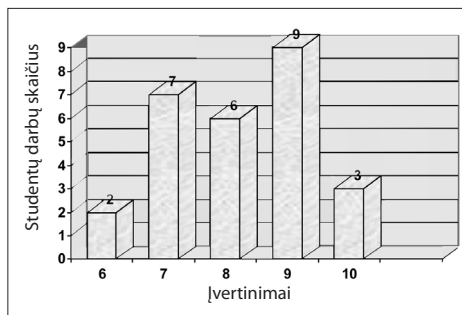
Bendras archyvistikos studijų programos baigiamųjų darbų įvertinimo vidurkis yra 8,76.

1 pav. Archyvistikos bakalauro studijų programos 2002/2003 mokslo metų baigiamieji darbai

2 pav. Archyvistikos bakalauro studijų programos 2006/2007 mokslo metų baigiamieji darbai

3 pav. Archyvistikos bakalauro studijų programos 2010/2011 mokslo metų baigiamieji darbai

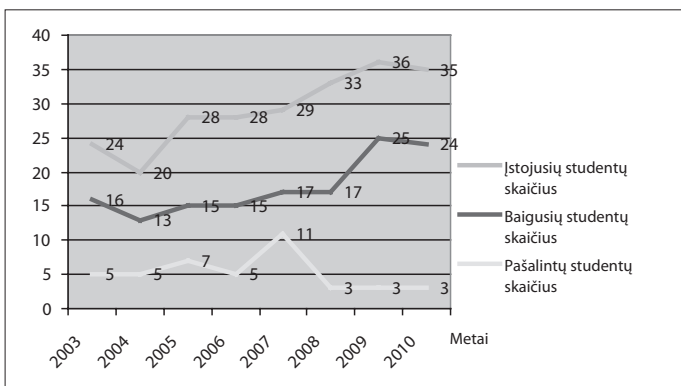
Pasibaigus egzaminų sesijoms ir baigiamųjų darbų gynimams, instituto posėdyje aptariami tų metų baigiamieji darbai, vertinimai, atvirai keliamos problemos ir tariamasi, kaip pasiekti geresnius rezultatus.

ARCHYVISTIKOS STUDIJŲ PROGRAMOS STUDENTŲ SKAIČIAUS KAITA

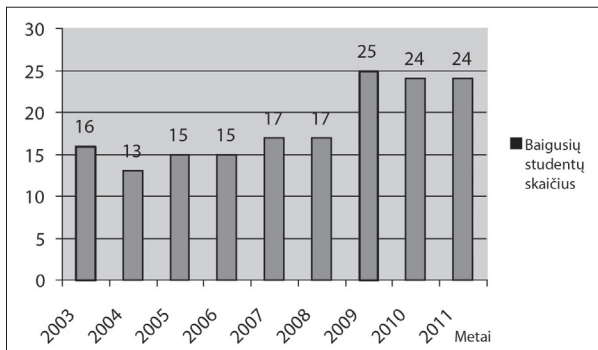
Archyvistikos studijų programa tarp abiturientų yra pasiekusi didelį populiarumą

(2003 m. – pirma, 2004 m. – antra tarp KF studijų programų). Pirmaisiais metais buvo priimama daugiau kaip 20 studentų, o nuo 2008 m. – daugiau kaip 30 ar net 35, tačiau programą baigia ne visi. Kaip kito įstojusių, baigusių ir pašalintų studentų skaičius, matome 4 paveiksle.

Statistika rodo, kad ne visuomet archyvistika yra pasirenkama pirmuoju prioritetu, tačiau keičiančių studijų programą mokymosi procese yra labai mažai (2000 m. – vienas,

4 pav. Studentų skaičiaus kaita

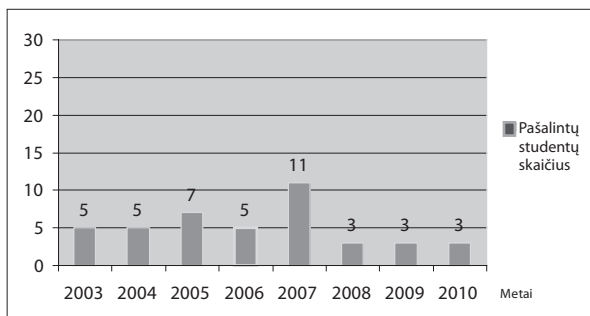
5 pav. 2003–2011 metais baigusių archyvistikos studijų programą kismas

2002 m. – vienas, nuo 2003 m. – nė vieno). Studijų procese vyksta natūrali studentų kaita. Dalis nebaigia studijų dėl ligos, kita dalis išvažiuoja tęsti studijų į užsienį, o trečia dalis studentų pašalinami kaip nepažangūs ar pakeičia studijų programą. Kiek studentų baigė archyvistikos studijų programą 2003–2011 metais, vaizduojama 5 paveiksle.

Kaip matyti iš 6 paveikslo, 2007 metais išaugo nebaigusių studentų skaičius. Pagrindinė priežastis buvo neapginti bakalauro darbai ir nesugrįžusių iš akademinio atostogų studentų skaičius. Ne visi studentai, įstoję į

mokamas vietas ar dėl nepakankamo pažangumo praradę teisę studijuoti nemokamai, įstengia susimokėti už studijas ir padengti pragyvenimo išlaidas. Dalis studentų bando derinti darbą ir studijas, o tai pavyksta ne visiems. Tačiau nebaigusių archyvistikos studijų programos studentų skaičius fakultete yra mažiausias.

Kalbant apie studentų kaitos klausimus būtina paminėti ir aprūpinimą mokomąja literatūra bei metodinę pagalbą, kaip netiesioginius kaitos veiksnius. Studentams nuolat teikiama akademinė parama ir

6 pav. 2003–2011 metais nebaigusių archyvistikos studijų programos kismas

metodinę pagalbą rengiant susitikimus su studijų programos komiteto nariais. Apie metodinę literatūrą, pasirenkamus kursus informacija skleidžiama per Studijų įvado paskaitas, išnaudojamos ir fakulteto tinklalapio galimybės (<http://www.kf.vu.lt>). Tačiau metodinė parama galėtų būti pastovesnė ir nuoseklesnė, pasitelktinos studentų anketavimo galimybės, susitikimų su studentais medžiagos analizė.

Archyvistai naudojami Saulėtekio informacijos centre, Vilniaus universiteto ir kitose Vilniaus bibliotekose, Lietuvos literatūros ir meno archyvo bibliotekoje, taip pat duomenų bazėse prieinama informacija. Tačiau studentų aprūpinimas mokomąja ir metodine literatūra išlieka aktuali problema.

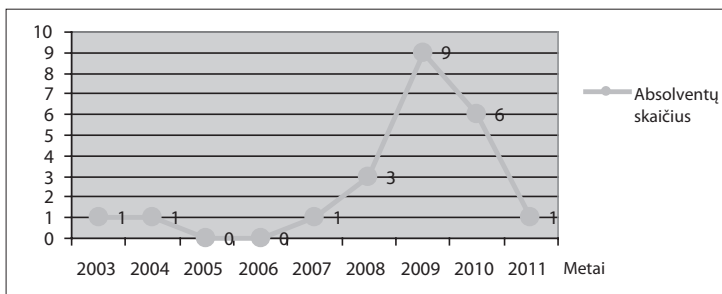
BAIGUSIŲJŲ ARCHYVISTIKOS STUDIJAS KARJEROS GALIMYBĖS

Studentai susipažįsta su būsimos karjeros galimybėmis per paskaitas, profesines praktikas ir tiesiogiai bendraudami su potencialiais darbdaviais. Tai leidžia didinti archyvistikos absolventų gebėjimus organizuoti ir valdyti komunikacijos ir informacijos procesus,

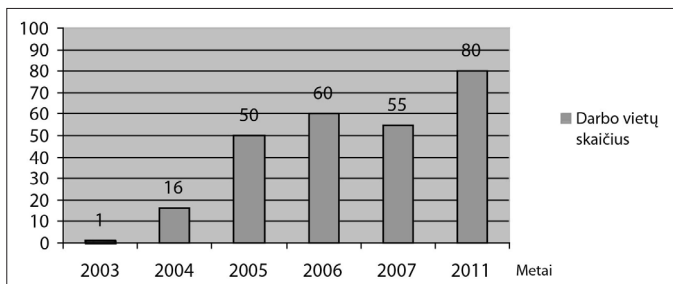
taikyti informacines technologijas valdant dokumentus, kaupiant ir saugant paveldą archyvuose ir kitose įstaigose. Dėl to po studijų studentai sėkmingai įsidarbina ir tampa viešojo sektoriaus institucijų tarnautojais ar privačių įstaigų darbuotojais. Valstybiniuose archyvuose jiems tenka dalyvauti konkursuose užimti darbo vietas. Dėl šios priežasties daugiausia absolventų dirba privačiose įstaigose, nemažai jų galima sutikti ir viešojo sektoriaus institucijose. Valstybiniuose archyvuose darbuotojų kaita yra maža, be to, rengiami konkursai vyksta anksčiau, nei absolventai gauna diplomus, ir konkursuose jie gali dalyvauti tik po metų nuo universiteto baigimo. Be to, ne mažiau įtakos turi ir prasta archyvų finansinė padėtis.

Tarp darbo biržoje įregistruotų Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto absolventų 2003, 2004, 2007 ir 2011 metais nurodyta tik po vieną archyvistą. Tik 2009 metais užsiregistravo 9 absolventai ir tai buvo didžiausias skaičius per visą archyvistikos studijų programos gyvavimo laikotarpį.

Išsiaiškinus laisvas darbo vietas, kurios buvo įregistruotos šiems specialistams,

7 pav. Archyvistikos absolventų skaičiaus darbo biržoje kismas

8 pav. Laisvos archyvarų darbo vietos

galima teigti, kad archyvarų paklausa ypač išaugusi pastaraisiais metais. Galima konstatuoti, kad archyvistikos studijų programos absolventai negali užpildyti visų laisvų vietų Lietuvos darbo rinkoje ir patenkinti dabartinės specialistų paklausos.

Kaip matome iš 8 paveikslu, laisvų darbo vietų skaičius vis didėja, tai leidžia daryti prielaidą, kad archyvistikos studijų programos absolventai yra paklausūs ir baigusiųjų skaičius netenkina darbo rinkos.

Nemaža dalis absolventų tęsia antrosios pakopos studijas Komunikacijos fakultete: studijuodami Ryšių su visuomene, Komunikacijos mokslų, Leidybos, Paveldo informacijos ir komunikacijos magistro studijų programas. Kita dalis pasirenka magistro studijas Mykolo Romerio teisės universitete ar kituose Lietuvos ir užsienio universitetuose.

ARCHYVISTIKOS STUDIJŲ PROGRAMOS DĚSTYTOJAI

Archyvistikos studijų programą vykdo kvalifikuotas personalas, didžiąją jo dalį sudaro fakulteto dėstytojai, turintys mokslų laipsnį ir pedagoginį vardą. Dauguma dėstytojų

yra aktyvūs mokslininkai, dalyvaujantys nacionaliniuose ir tarptautiniuose tyrimuose, projektuose, aktyviai publikuojantys savo mokslinės veiklos rezultatus spaudoje (mokslo žurnaluose, knygose). Kita dalis dėstytojų yra socialinės aplinkos atstovai, patyrę specialistai, turintys didelį praktinio darbo stažą. Jie dažniausiai dėsto specialiojo lavinimo dalykus, veda praktinius užsiėmimus, vadovauja kursiniams ar bakalauro darbams.

Daugumą bendrojo universitetinio lavinimo, studijų krypties dalykų, dalį profesinio specialiojo lavinimo dalykų dėsto profesoriai bei daktarai docentai arba daktarai. Turint galvoje, kad Vilniaus universitete archyvistikos specialistai pradėti rengti neseniai, kol kas mažai turime šios srities mokslo daktarų. Archyvistikos krypties doktorantūrą Komunikacijos fakultete baigė ir daktaro laipsnį įgijo Daiva Lukšaitė (disertacijos tema „Dokumentų vertės ekspertizė archyvuose: Lietuvos nacionalinio dokumentų fondo viešojo sektoriaus įstaigų dokumentų vertės ekspertizė“, 2005) ir Inga Petravičiūtė (disertacijos tema „Elektroninių dokumentų Lietuvos nacionaliniame dokumentų fonde

valdymas“, 2007). Šiuo metu doktorantūroje studijuoja Danutė Kontrimavičienė (disertacijos tema „Prieigos prie dokumentų teoriniai ir praktiniai aspektai“).

Dėstomų dalykų turinį labai praturtina tai, kad kai kurie dėstytojai nuolat dalyvauja įvairių valstybės institucijų veikloje rengiant įstatymus, koncepcijas ar strategijas, skaito paskaitas ar konsultuoja savivaldybių ar privačių institucijų darbuotojus. Fakulteto dėstytojai aktyviai dalyvauja tarptautinio bendradarbiavimo programose siekdami, kad nuolatiniai ir lygiaverčiai ryšiai su užsienio aukštosiomis mokyklomis padėtų užtikrinti kvalifikuotų informacijos ir komunikacijos specialistų rengimą. Per pastaruosius metus Archyvistikos studijų programos dėstytojai ir studentai dalyvavo tarptautinėse TEMPUS, PHARE, ERASMUS programose. Keletas studentų ir dėstytojų stažavo Amsterdamo, Deventerio, Grioningeno ir Saksiono (Nyderlandų karalystė), Lesterio ir Londono (Didžioji Britanija), Berlyno Humboldtų ir Hanoverio (Vokietija), Lundo ir Boro (Švedija), Tampērės ir Oulu (Suomija), Romos ir Sienos (Italija), Prahos (Čekija), Krokuvos (Lenkija) aukštosiose mokyklose.

Tarptautinis bendradarbiavimas suteikia studentams galimybę vieną semestrą studijuoti pripažintose užsienio aukštosiose mokyklose. Archyvistikos studijų programos studentai buvo išvykę pagal ERASMUS/SOCRATES į Portugalijos, Italijos, Graikijos, Olandijos, Lenkijos, Čekijos ir kt. šalių aukštąsias mokyklas. Studijuodami užsienyje studentai įgyja ne tik profesinių žinių, bet ir sustiprina pasitikėjimą savimi, gebėjimą sa-

varankiškai siekti žinių. Jie tampa motyvuoti rinkdamiesi studijas ir profesiją.

ARCHYVISTIKOS STUDIJŲ PROGRAMOS PRANAŠUMAI

Rengiant archyvistikos studijų programą buvo siekiama suderinti Vilniaus universiteto studijų politikos tikslą – suteikti studentams fundamentalų universitetinį išsilavinimą ir padėti įgyti aukštą archyvų darbuotojo profesinę kvalifikaciją. Manoma, kad daugiau ar mažiau tai pavyko padaryti programoje skiriant pakankamai vietos bendrojo universitetinio lavinimo dalykams, padedantiems formuoti plačią studentų pasaulėžiūrą, sistemiską ir kritišką mąstymą, kita vertus, skirti deramą dėmesį archyvistikos studijų krypties dalykams bei praktinių gebėjimų ugdymui, kas lemia archyvisto konkurencingumą darbo rinkoje ar veiklos efektyvumą praktikoje. 2008 metais rengdama Archyvistikos bakalauro studijų programos savianalizę, autorė apibendrino programos pranašumus ir trūkumus ir juos įvardijo. Programos pranašumai:

- tai vienintelė tokio pobūdžio programa Lietuvoje, kuri rengia aukštos kvalifikacijos archyvistikos specialistus;
- programos struktūra orientuota į akademiškumo ir praktiškumo derinimą. Ji sudaryta taip, kad studentai gautų universitetiniam išsilavinimui kuo platesnių žinių, o kartu pakankamai įgūdžių konkrečiai praktinei veiklai;
- programa nuolat tobulinama atsižvelgiant į studentų, absolventų ir darbdavių nuomonę;

- studijų programos struktūra garantuoja platų universitetinį išsilavinimą ir tinkamumą dirbti įvairiose kultūros paveldo, informacijos ir kt. pobūdžio institucijose;
- programos dėstytojai turi akademinio ir mokslo tiriamojo darbo patirties, o dėstantys specialiuosius dalykus – ir ryšių su praktika;
- studentai įgauna ne tik archyvisto, bet ir dokumentų, informacijos vadybininko kompetencijų, kurias gali sėkmingai taikyti bet kurio profilio įstaigose;
- gana geras studijų programos įvaizdis, didelė absolventų paklausa darbo rinkoje.

Gaila, kad parengta savianalizė neįvyko, tai ir įžvalgos nepritaikytos, o iškelti trūkumai nebuvo tinkamai įvertinti ir pašalinti. Programos trūkumai:

- etatinių specialybės dalykų dėstytojų, turinčių mokslo laipsnius ir vardus, trūkumas;
- nepakankamas instituto dėstytojų aktyvumas rengiant metodines mokomąsias priemones, nes mokomosios literatūros, ypač lietuvių kalba, trūksta;
- dideli dėstytojų darbo krūviai, neleidžiantys skirti daugiau laiko kvalifikacijai tobulinti. Ypač didelis neauditorinis krūvis, susijęs su vadovavimu studentų kursiniams, bakalauro darbams, studentų žinių tikrinimu;
- per mažai skiriama dėmesio studentų ir dėstytojų mainams su užsienio šalių mokyklomis ir bendrų projektų įgyvendinimui.

Šie trūkumai būdingi ne vienai Vilniaus universiteto studijų programai. Tai daug

platesnės problemos, kurias galima sieti su ekonominėmis, finansinėmis sąlygomis, mokslo politika ir požiūriu į aukštąjį mokslą Lietuvoje. Nepaisant minėtų ir kai kurių kitų problemų, archyvistikos bakalauro studijų absolventai tampa aukštos kvalifikacijos specialistais, gebančiais tobulinti Lietuvos archyvų ir dokumentų įstaigų sistemą, skatinti naujų modernių technologijų diegimą ir integraciją į Europos ir pasaulio paveldo informacijos sistemą. Archyvistai dirba mokslo, kultūros ar paveldo bei valdymo institucijose, Lietuvos valstybės archyvų sistemos įstaigose. Jie gali pritaikyti savo žinias ir įgūdžius modernizuojant šių įstaigų darbą.

IŠVADOS

Išanalizavus turimą medžiagą galima teigti, kad Archyvistikos studijų programa sėkmingai įgyvendinama. Jos turiniui pritaria darbdaviai, absolventai ir studentai. Pasitaikančius trūkumus stengiamasi kuo skubiau šalinti. Tuo tikslu nuolat atliekama studentų apklausa, konsultuojamasi su socialiniais partneriais ir tobulinamas studijų programos turinys.

Būsima darbo rinka archyvistikos studentams yra visa šiandienė administracijos, verslo, mokslo ir mokymo infrastruktūra. Specialistų laukia įvairios Lietuvos institucijos ir firmos, kur jie dirbs administracijos, verslo, žodinio ar rašytinio paveldo dokumentacijos vadybininkais archyvuose, muziejuose, paminklosaugos ir kultūros paveldo institucijose, bibliotekose ir kitose informacijos įstaigose. Grįžtamajam ryšiui su absolventais ir darbdaviais palaikyti rengiami

susitikimai su profesinės aplinkos atstovais, kur studentai supažindinami su naujovėmis, darbo galimybėmis. Didelė dalis absolventų teigiamai vertina programos sandarą, dėstytojų darbą ir demokratinę požiūrį į programos tobulinimo principus.

Vienas iš didžiausių trūkumų – pačių studentų iniciatyvos stoka: paskaitos lankomos pasyviai, papildomas noras plėsti žinias nedidelis, nėra pageidavimų plačiau domėtis studijuojamu dalyku, nedalyvaujama organizuojant renginius. Šių neigiamų veiksnių priežastys nėra aiškios. Galbūt studentams turi įtakos itin aukštų pažymių siekimas – tai stabdo norą bendradarbiauti su grupės kolegoms, stiprina individualumą ir konfidencialumą. Šią padėtį galėtų pagerinti stiprių lyderių tarp studentų paieška. Lyderiai – seniūnai, grupės vadovai galėtų rasti būdų, kaip suaktyvinti studentus, tapti jungiamąja grandimi tarp dėstytojų ir studentų.

Pasitvirtina studijų programos komiteto priimta strategija nuolat tobulinti archyvistikos studijų programos turinį, ieškant naujų, šiuolaikiškų sprendimo būdų. Studijų programos komitetas rūpinasi programos atnaujinimu, paklausos darbo rinkoje tyrimu, specialybės įvaizdžio kūrimu. Per programos komiteto narius palaikomi ryšiai su socialine aplinka. Atsižvelgiant į esamą situaciją, rinkos sąlygas ir vis tobulesnes informacines technologijas, į studijų programą įtraukiami

nauji kursai, tobulinama paskaitų ir seminarų medžiaga. Tačiau vis dar išlieka dėstytojų kvalifikacijos tobulinimo problema, per lėtai rengiamos naujos mokomosios priemonės bei profesinė literatūra.

Remiantis studijų vykdymo problemų ir tyrimų rezultatais ir išvadomis, rekomenduojama:

- daugiau dėmesio skirti studentų savarankiškam darbui, kuris turi sudaryti itin didelę studijų dalį. Išlikęs stereotipas skaityti daug paskaitų turi būti griau-namas. Savarankiškas darbas turi būti koordinuojamas ir intensyviau konsultuojamas;
- gerinti aukštojo mokslo sistemos finansavimą, skirti papildomų lėšų studentų moksliniams tyrimams, aktyvinti dalyvavimą Studentų mokslinėje draugijoje; siekiant užtikrinti studijų kokybę, būtina, kad finansavimas atitiktų Europos Sąjungos vidurkį;
- pedagoginiam darbui skubiai parengti jaunų mokslo daktarų, gerinti dėstytojų kvalifikacijos tobulinimą, skatinti dalyvavimą užsienio stažuotėse;
- archyvistikos studijų programoje įdiegti pažangias kokybės užtikrinimo ir stebėsenos sistemas, jų veikloje vadovautis tarptautiniu mastu priimtais kriterijais;
- padidinti studijų patrauklumą užsienio piliečiams, pagyvinti studentų mainus.

NUORODOS

1. Archival studies. In *A Glossary of Archival and Records Terminology* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2012 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.archivists.org/glossary/term_details.asp?DefinitionKey=528>.

2. DURANTI, Luciana. The impact of digital technology on archival science. *Archival science*, 2001, vol. 1, no 1, p. 39–55.

3. LUKŠAITĖ, Daiva. Archyvistikos samprata, objektas, uždaviniai. *Knygotyra*, 2007, t. 49, p. 22–52.

4. PETRAVIČIŪTĖ, Inga. Elektroninių dokumentų autentiškumas: ilgalaikio išsaugojimo principai. *Knygotyra*, 2005, t. 45, p. 168–185.

5. SOKOLOVSKY, Leon. Archivnictvo a pomocne vedy historicke na Univerzite Komenskeho v Bratislave (Aktualna situacia). In *Archiwistyka na studiach historycznych*. Pod. red. Wanda Kristina Roman. Torun, 2002, p. 13–21.

6. Torunskie konfrontacje archiwalne: archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach. Pod. red. Waldemara Chorążyczewskiego i Agnieszki Rosy. Torun, 2009, t. 1. 407 p.

7. ZINKEVIČIENĖ, Julija; PACEVIČIUS Arvydas. Dydaktyka kształcenia archiwis-

tów na Litwie w ostatnich trzech latach: studia na Uniwersytecie Wileńskim. In *Archiwistyka na studiach historycznych*. Pod. red. Wanda Kristina Roman. Torun, 2002, p. 30–39.

8. ГАБРИЕЛЯН, О. А. Состояние и перспективы гуманитарного образования. In *Материалы 19-й Международной конференции «Крым 2012»* [elektroninis išteklius]. Москва: ГПНТБ России, 2012. 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM).

9. ЗИНКЯВИЧЕНЕ, Юлия. Архивист, документавед – специалист сегодня и завтра. In *Доклады 14 Международной конференции «Документация в информационном обществе: управление документацией как сфера профессиональной деятельности»*, 20–21 ноября 2007, Москва (Россия). Москва: ВНИИДАД, 2008, с. 141–146.

10. ЛАРИН, М. В. О профессиональной подготовке документоведов в XXI веке. In *Доклады 14 Международной конференции «Документация в информационном обществе: управление документацией как сфера профессиональной деятельности»*; 20–21 ноября 2007, Москва (Россия). Москва: ВНИИДАД, 2008, с. 49–53.

ARCHIVAL STUDIES AT VILNIUS UNIVERSITY: DEVELOPMENT AND PERSPECTIVES

JULIJA ZINKEVIČIENĖ

Abstract

Today's approaches to the role of archives and their functions in society as well as requirements to them as social institutions and to professional archivists have changed essentially. Traditionally closed, difficult to access and self-oriented archives do not seem to be popular and promising anymore.

World archives are more oriented towards the dissemination of information and satisfying the information needs of society and not only to the preservation of historical heritage.

The European Union supports an integrated approach to memory and heritage information institutions, their interactions, related research

and educational programmes. In addition, the archives of institutions and organizations co-exist with historical archives. They require information organization and management skills. Therefore, modern archivists need a high information competence, good knowledge of foreign languages and communication skills.

The goal of the study was to analyse the development of the archival study programme, to explain the current situation and to outline the future perspectives in the improvement of the programme. The author presents her insights developed while working with this programme from the very beginning of its development.

The Faculty of Communication at the Vilnius University was the first in Lithuania to prepare and start implementing the bachelor study programme in archival work in 1999. The programme was created after winning the competition announced by the government of the Republic of Lithuania for the academic archival studies at the Lithuanian universities. The first study programme was compiled as a common programme run in cooperation with the Faculty of History at the VU.

Archivists have been educated at the Faculty of Communication for fourteen years. The content of the study programme is being constantly modified, and this helps to improve the education. A permanent analysis of archival study programmes at foreign universities allows us to understand the study programme from multiple perspectives.

Graduates of the archival study programme acquire skills in the organization and management of information in different cultural, scientific, business, governmental and media institutions as well as in special information services. They learn how to provide information to communities, create and implement information policy, carry out information and communication research.

The goal of the programme is to provide the basic education of archivistics on the university level, knowledge of information and communication needed for professional activity in knowledge management and communicating with the professional environment and society from within archives of different types.

The study options are implemented using the experience of lecturers at the Faculty of Communication and other departments, acquired in teaching the subjects of documentary communication, history, humanitarian culture, foreign languages, etc. Contacts with state archives have been established, the cooperation with institutions in public and business sectors is going on. Agreements regarding the teaching of several courses on the basis of their activities have been reached, and professionals are providing specific teaching modules.

There are advanced quality assurance and environmental scanning systems implemented in the study programme. They should be improved using criteria accepted on the international level.

Įteikta 2012 m. birželio mėn.

Publikacijos

MARTYNO JANKAUS ATSIMINIMAI APIE LIETUVIŠKŲ KNYGŲ KONTRABANDĄ: PIRMASIS BANDYMAS

DOMAS KAUNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt

Martynas Jankus (1858–1946), būdamas ne tik lietuviškosios spaudos draudimo epochos amžininkas, bet ir aktyvus dalyvis, gerai pažino jos vidinius saitus, veikėjęs ir jų santykius. Potyriai nuolat didėjančią vertę įgijo vėliau. Aprimus laikams, lietuvių kultūros ir politikos veteranas noriai atsiliepdavo į laikraštinių ir mokslininkų raginimus jais dalytis spaudoje. Akstinu dažniausiai tapdavo „Ausros“ 20-mečio [19] ir 50-mečio [9], spaudos draudimo panaikinimo 20-mečio [12], Vinco Kudirkos mirties 25-mečio [8] sukaktys. Taip pat savo įnašo reikalavo Petro Rusecko išplėtotas knygnešystės atsiminimų telkimo ir skelbimo darbas [13], iš gyvenimo išėjusių spaudos veikėjų įamžinimas [10; 18], profesinis požiūris į lietuviškojo poligrafijos verslo kelią ir pasiekimus [7] ir kitos priežastys. Tokios publikacijos, atsižvelgiant į periodikos galimybes ir redaktorių pageidavimus, buvo nedidelės apimties, dažniausiai

rašytos skubotai, publicistinės formos ir kupinos iš pirmo žvilgsnio abejonių nekeliančių, tačiau dažnai pernelyg kategoriškų teiginių. Tad neatsitiktinai jų patikimumas kartais sukeldavo abejonių, diskusijų ir kritinių atsiliepimų.

Didžiausią vertę turi du M. Jankaus senatvės amžiaus bandymai parašyti apibendrinamojo pobūdžio atsiminimus. Vienas jų yra Getingeno universiteto kalbotyros profesoriui lituanistui Eduardui Hermannui 1929 m. išsiųstas išsamus (27 puslapių) memuarinio pobūdžio aiškinamasis laiškas, teikiantis kompleksinį požiūrį į lietuvių tautos, lietuviškosios spaudos ir lietuvių kalbos būklę tautinio atgimimo sąjūdžio kilimo laikais [11], kitas – enciklopedinio žodyno forma rašyti atsiminimai „Mano prietikių enciklopedija“, užgriebiantys jau ir 1918 m. atkurtos valstybės laikų veikėjus ir veikalus [17]. Šie, kad ir išsamiausi M. Jankaus

atsiminimų tekstai nei autoriaus gyvenimo metais, nei iki antrojo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. visuomenės ir mokslininkų įvertinimo nesulaukė, nes liko nepublikuoti.

Kitokia, sakytume, gana savita istorija apgaubė dar vieną, pačiam pirmajam išsamiesniųjų kategorijai skirtiną atsiminimų bandymą. Tai rašinys „Lietuviškų Kningų Kontrabanda“, išspausdintas 1918 metų pradžioje JAV lietuvių laikraštyje „Tėvynė“ [15]. Sprendžiant iš to, kad kultūrinėje, visuomeninėje politinėje literatūroje ir mokslo darbuose nerasta jo nuorodų ir vartojimo pėdsakų, publikacijos nežinojo nei Lietuvos, nei išeivijos tyrėjai. Ji neminima net Pranio Alšėno parengtame ir 1967 m. Toronte išleistame gana išsamiaame straipsnių, atsiminimų, dokumentų ir ikonografijos rinkinyje *Martynas Jankus* [3]. Rašančiajam šias eilutes pirmąją nuorodą suteikė neseniai Viliaus Kavaliausko padovanotų Petro Mikolainio atsiminimų rankraščio „Iš kovos atgavimui spaudos“ kopija [2]. Jo tekstas mokslininkams taip pat buvo neprieinamas. Anot atsiminimų autoriaus, jam užkliuvo M. Jankaus savigyra ir perdėtas pasipriešinimo spaudos draudimui asmeninių nuopelnų sureikšminimas, tačiau tikroji priežastis greičiausiai buvo kuklokas paties P. Mikolainio įvertinimas ir priekaištas dėl pelnytos iš kontrabandos: *jis prie platinimo, Varpo“ bei „Uk.“ parupindavo kuningėliams taipgi jų reikmenims labai naudingus prusiškus cigarus ir konjaką bei araką, kurį kuningėliai visados užsiprenumeruodavo, tiktai „Varpą“ bei „Uk.“ suvis mažai* [15]. Neakivaizdžiai atsikirsdamas, atsiminimų

autorius pateikė tikslus M. Jankaus publikacijos bibliografinius duomenis. Nurodytų „Tėvynės“ numerių Lietuvoje nerasta, kopijos gautos iš JAV.

M. Jankaus atsiminimai „Lietuviškų Kningų Kontrabanda“ parašyti Rusijoje. Jų atsiradimo aplinkybės ypatingos. Atsiminimų autorius su tėvu, mažamečiu sūnumi ir trimis dukterimis 1914 m. gruodį po pralaimėtos Rytų Prūsijos kampanijos pasitraukiančios carinės Rusijos kariuomenės buvo deportuotas į šalies gilumą. Tokio likimo iš viso sulaukė apie 11 000 civilių gyventojų, tarp kurių buvo daug lietuvių. Šeimai teko labai sunkių išbandymų dienos. Dar pakeliui į deportacijos vietą mirė tėvas ir sūnus, dukterys buvo atskirtos, M. Jankus su būreliu kitų deportuotųjų iš pradžių buvo apgyvendintas Pavolgyje, Samaros gubernijos Bugulmos apskrities Novojė Boriskino kaime tarp priešiška nusiteikusių arba veikiau valdžios nuteiktų čiabuvių – mordvių ir rusų. Savo patyrimus užrašydavo dienoraštyje [14]. Iš jo ir kitų šaltinių sužinome, kad stokojo maisto ir drabužių, pragyvenimui šiek tiek lėšų užsipelnydavo iš atsitiktinių pagalbinių darbų: mūrijo krosnis, taisė ūkio mašinas ir pastatus, gamino vyžuotoms Pavolgio tautoms nežinomą apavą – medpadžius. Savųjų užmirštas nebuvo. Gavus carinės valdžios leidimą, Vilniuje 1915 m. buvo įsteigta draugija „Lietuvių globa mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos šelpti“, sutrumpintai vadinama „Lietuvių globa“. Viena iš jos kūrėjų ir vadovių Felicija Bortkevičienė keliavo deportuotųjų gyvenimo vietomis, registravo lietuvius ir pagal

galimybę jiems teikė paramą. Ji M. Jankų surado ką tik paleistą iš kalėjimo. Jame tremtinys praleido tris mėnesius dėl diskusijos su vienu rusu politikos tema, kuri panašioms į jį asmenims buvo griežtai draudžiama. Nors ir trukdyta, jam suteikta „Lietuvių globos“ parama lėšomis. Gerai žinomam *belaisviui iš Prūsų Lietuvos* pirmasis aukėjo Rokas Šliūpas [20], vėliau – Petras Vileišis, dr. Žemgulys [? gydytojas Juozas Žemgulys], Justinas [? Saliamonas] Banaitis [1, 11]. Įtakingų „Lietuvių globos“ veikėjų pastangomis M. Jankus 1917 metais geresnėmis sąlygomis apgyvendinamas Saratove. Iš čia tų pačių metų gegužę vyko į Lietuvių tautos tarybos Petrograde sušauktą Lietuvių seimą. Jame M. Jankus pasakė kalbą, pabrėždamas, kad Mažoji ir Didžioji Lietuva turėtų susivienyti, ir ragino dėl suartėjimo daugiau remti deportuotuosius lietuvius. Už tokius pareiškimus vokiečių valdžia jam nesumokėjo nukentėjusiems nuo Rusijos invazijos skirtos paramos, kai 1918 m. grįžo į Bitėnus.

Paskatų rašyti atsiminimus M. Jankus greičiausiai gavo iš Lietuvių seime dalyvavusių laikraštinkų arba draudžiamosios spaudos epochos veikėjų. Žvilgsnis pirmiausia kryptų į Vaižgantą. Mintis akinti M. Jankų imtis plunksnos turėjo gimti savaime: jis dėl eiliuota ir prozos forma rašytų publicistinių brošiūrų ir straipsnių Didžiojoje Lietuvoje buvo laikomas kone literatu. Patvirtinimą apie išsaugotą kūrybos potraukį pastebėjo ir F. Bortkevičienė: tremtinys viešniai *rodė savo užrašus – dienyną* [5]. Atsiminimų parašymo data ir vieta nurodyta teksto pabaigoje: *4 liepos 1917 m. Belaisvėje – Saratove.*

Žinių, kaip rankraštis atsidūrė „Tėvynės“ redakcijoje, nėra, tačiau vargu ar apsiriksime teigdami, kad tai atsitiko ne be atsiminimų iniciatorių pastangų. Teksto apimtis buvo didoka – pusės autorinio lanko, todėl laikraštyje spausdintas keturiomis atkarpomis. Matyt, redakcija gavo daugiau M. Jankaus rankraščių, nes po publikacijos iš karto spausdinamas jo eilėraštis apie tuometinės Klaipėdos apskrities Kisinių kaimo evangelikų liuteronų kapinėse palaidoto vieno iš 1831 metų sukilimo vadų Antano Gelgaudo kapą. Kūrinyje mažos meninės vertės, tačiau įdomus dėl siužeto.

Publikacijoje „Lietuviškų Kningų Kontrabanda“ galima rasti nemaža to, ką M. Jankus ne sykį kartojo, tikslino ir plėtojo nepriklausomos Lietuvos laikais skelbtuose ir neskelbtuose atsiminimuose. Tačiau joje rašoma ir apie kai kuriuos vėliau pamirštus asmenis (kaip Stanislovas Puodžuvėlis, Volmerio dvaro ekonomas Mikalojus Katkus) arba kitaip aiškinamus dalykus. Publikacija gana gerai struktūruota teminiu požiūriu: išryškinti lietuviškosios spaudos draudimo įvedimo tikslai, knygų kontrabanda – pasipriešinimo spaudos draudimui būdas, M. Jankaus organizuotas knygų gabenimas, draudžiamų leidinių išteklių formavimas, leidybos bazė, leidinių repertuaro plėtra, naujas spaudos augimo etapas – „Varpas“ ir „Ūkininkas“, užsienio tautinės ir revoliucinės literatūros leidyba, Rusijos bendradarbiavimas su Vokietija ir jos kontrapuolimas, Karaliaučiaus teismo procesas, leidybos ir knygnešystės problemos, dvasininkijos neigiamo vaidmens demaskavimas, kovos

už spaudos laisvę pergalė. Ateitį autorius išreiškė lozungu, atliepiančiu Petrogrado lietuvių seimo pagrindinę nuostatą: *Lietuviai ir šiandien, nors ir į partijas pasiskirstę, bet siekia prie palaimingos lietuviškos laisvės. Taigi teestie pagarbinta lietuviškų knygų kontrabanda, tegyvuoja laisvi Lietuviai, be kontribucijų bei aneksijų!* Temos aktualinimas neabejotinai buvo motyvuotas Rusijos 1917 metų revoliucinės nuotaikos ir Lietuvos nepriklausomybės įgijimo nuojautos. Vėliau stipresnių politinių akcentų atsiminimuose vengta.

Publikacijai būdingas jausmingumas, mažiau dėmesio skirta fakto tikrumui. Teksto kokybę lėmė autoriaus asmenybiniai ypatumai, rašymo aplinkybės ir laiko nuotaikos, galbūt nežinojimas redakcijos reikalavimų ir net leidinio, kuris atsiminimus skelbs. M. Jankus lengva ranka viešino Rusijos tremties sąlygomis sunkiai patikrinamą dalykinę informaciją, kadaise iš toli atsklidusias nuogirdas ir net gandas. Jis gerokai perdėjo tautinio atgimimo spaudos labai patirtus asmeninius ir kai kurių knygnešių (Andriaus Bielinio) nuostolius. Kartais tolokai nuo tiesos buvo ir kadaise M. Jankų supusių asmenų pasakyti žodžiai. Tokiais galima laikyti net varpininkus Vincą Kudirką ir Roką Šliūpą, perdėjusius draudžiamosios spaudos bendradarbių finansines ir kūrybines galimybes ir įkalbėjusius jį imtis „Varpo“ leidybos. Šaltiniotyros požiūriu vertingiausia atsiminimuose yra nuoseklus draudžiamosios spaudos leidybos ir knygnešystės sąjūdžio kryptį, jų laipsniškos plėtros vaizdavimas. Tai nepaneigiamai liudija ir paties autoriaus sąsajų su šiais procesais

glaudumą: įvykių eigą ir sutiktų asmenų charakterį apibūdina ne stebėtojas, bet jų iniciatorius ir tiesioginis dalyvis. Atsiminimuose ryškus knygnešių ir knygnešystės materialiojo intereso akcentavimas. Jis neturėtų stebinti. Be komercijos veiksnio svarbos pripažinimo ir realizavimo nebuvo įmanoma sukurti materialiujų knygnešystės pagrindų ir užtikrinti vykdytojų socialinio saugumo. Turėdamas gyvų kontaktų su įvairios moralinės kokybės ir tikslų knygas nešančiais žmonėmis, M. Jankus matė ir jų degradavimo pavyzdžių: konkurencijos, keršto, įskundimų, girtavimo. Kita vertus, knygnešystę vaizduoti be pagražinimų skatino per mažas laiko nuotolis: heroizavimui būtinas palankiomis sąlygomis subrendęs visuomeninis užsakymas.

Publikuojamo teksto kai kurias realijas paaškina ir papildoma mūsų parengti glausti komentarai. Apie minimus asmenis daugiau informacijos teikia ir kitos M. Jankaus atsiminimų mokslinės publikacijos [11; 17], naujaisi knygnešystės sąjūdžio dalyvių žinynai: Vytauto Merkio *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias, 1864–1904* (1994) bei Benjamino Kaluškevičiaus ir Kazio Misiaus *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai, 1864–1904* (2004). Tekste esama rašybos nevienodumų, klaidingai nurodyti kai kurie asmenvardžiai ir datos. Šie netikslumai galėjo atsirasti ir dėl redakcijos darbuotojų kompetencijos stygiaus, ypač perskaitant pavardes. M. Jankaus rankraštis nebuvo iš lengvųjų. Publikacijos tekstas teikiamas laikantis autentiškumo, tačiau akivaizdžios klaidos pažymimos.

NUORODOS

Šaltiniai ir tyrinėjimai

Nepublikuoti

1. [JANKUS, Martynas]. [Atsiminimai. Rankraštis, be pavadinimo ir autoriaus nuorodos. Užrašyti kito asmens]. 1940 02 02–02 14. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius. F 103, b. 1. 26 lap.

2. [MIKOLAINIS, Petras]. Iš kovos atgavimui spaudos. [Rankraštis, be autoriaus nuorodos. Be metų, apie 1925–1930]. [37] p. – Originalas Viliaus Kavaliausko, kopija Domo Kauno archyve.

Publikuoti

3. ALŠĖNAS, Pranas. *Martynas Jankus Mažosios Lietuvos patriarchas*: gyvenimas, darbai ir likimo lemties vingiai. Torontas: Juozas J. Bachunas, 1967. 394 p.: iliustr.

4. BASANAVIČIUS, Jonas. Prie „Aušros“ atsiradimo. *Tauta*, 1920, geg. 22, nr. 22, p. 2.

5. BORTKEVIČIENĖ, Felicija. *Prūsų lietuviai Sibire*: iš F. Bortkevičienės atsiminimų. Parengė Julius Būtėnas. [Kaunas]: Vakarų sąjungos leidinys, [1939], p. 46–50.

6. EISNER, Kurt. *Der Geheimbund des Zaren*. Der Königsberger Prozeß wegen Geheimbündelei, Hochverrat gegen Rußland und Zarenbeleidigung vom 12. bis 25. Juli 1904. Berlin: Dietz Verlag, 1988, p. 140–141.

7. JANKUS, Martynas. Apie lietuviškosios spaudos praeitį. *Spaudos menas*, 1934, nr. 1, p. 5–6: portr. nuotrauka. Perspausdinta: ALŠĖNAS, Pranas. *Martynas Jankus Mažosios Lietuvos patriarchas*. Torontas, 1967, p. 73–77.

8. JANKUS, Martynas. Apie „Varpo“ spausdinimą pirmaisiais metais. *Varpas* (Kaunas), 1924, lapkritis, Vinco Kudirkos jubiliejinis numeris, p. 173–174.

9. JANKUS, Martynas. Atsiminimai iš Aušros laikų. Iš *Vasario 16-ji*: Lietuvos nepriklausomybės 15-kos metų sukaktuvėms paminėti. Redagavo Vincas Daudzvardas. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjungos leidinys, 1933, p. 120–123: iliustr. Perspausdinta: ALŠĖNAS, Pranas. *Martynas Jankus Mažosios Lietuvos patriarchas*. Torontas, 1967, p. 58–63.

10. JANKUS, Martynas. Brangieji mūsų negyvėliai: Martynas Šernius. [Perspausdinimą inicijavo] ir priedą „Štai žiupsnelis žinučių mano surinktų iš lūpų p. Marijos Šernienės, tebegyvenančios Šilutėje, apie Martyną Šernių“ (p. 2) parašė Jonas Šliūpas. *Šiaulių naujienos*, 1924, nr. 34, p. 1–2: portr. nuotrauka.

11. JANKUS, Martynas. Gerbiamui Ponui Ed. Hermann'ui, Prof. Götingene Goldgr. 10 : [1929 m. kovo 4 d. laiškas-atsiminimai; publikacija]. Parengė ir pratarė „Tautinio atgimimo lietuviškos spaudos istorija ir jos kūrėjas: subjektyvioji versija“ (p. 20–26) parašė Domas Kaunas. *Knygotyra*, t. 44, p. 20–49.

12. JANKUS, Martynas. Iš atsiminimų apie knygų kontrabandą. *Klaipėdos žinios*, 1924, geg. 7 (nr. 79), p. 1–2.

13. JANKUS, Martynas. Iš pirmosios knygų platinimo gadynės. Iš *Knygnešys, 1864–1904*. T. 2. Redaktorius P. Ruseckas. Kaunas: Spaudos fondas, 1928, p. 305–307: portr. nuotrauka.

14. JANKUS, Martynas. Kelionė į Syberijos pakraštį. Iš „*Auszros*“ archyvas: Martyno Jankaus rinkinys. Sudarė ir parengė Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 425–452.

15. JANKUS, Martynas. Lietuviškų Kningų Kontrabanda (1863–1904 m.). *Tėvynė* (New York), 1918, saus. 18 (nr. 3), p. 4; saus. 25 (nr. 4), p. 4; vas. 1 (nr. 5), p. 4; vas. 8

(nr. 6), p. 4. Nuoroda teksto pabaigoje: 4 liepos 1917 m. Belaisvėje – Saratove.

16. JANKUS, Martynas. Mano atsiminimai. Iš *Vasario 16-jį*. Red. Petras Babickas. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjungos leidinys, 1932, p. 56–62.

17. JANKUS, Martynas. Mano prietikių enciklopedija: [apie 1935–1937 m. rašyti atsiminimai; publikacija]. Parengė ir pratarė „Spaustuvinininko Martyno Jankaus atsiminimai“ (p. 80–81) parašė Laimutė Dėnienė. *Knygotyra*, 1991, t. 17, p. 80–110.

18. JANKUS, Martynas. Martynas Šernius.

Tauta: kultūros ir politikos laikraštis, 1920, nr. 14, p. 2. (Brangieji mūsų negyvėliai).

19. JANKUS, Martynas. Šis-tas apie „Ausros“ išleidimą ir platinimą. *Varpas*, (Tilžė), 1903, nr. 3, p. 104–105.

20. „Lietuvių globos mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos šelpti“ darbų apyskaita. Vilnius, 1915, p. 10.

21. ŠLIŪPAS, Jonas. Šis tas apie „Aušros“ idealus. Iš *Vasario 16-jį*: Lietuvos nepriklausomybės 15-kos metų sukaktuvėms paminėti. Redagavo Vincas Daudzvardas. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjungos leidinys, 1933, p. 117–119: iliustr.

LIETUVIŠKŲ KNINGŲ KONTRABANDA (1863–1904 m.)

Rašo MARTYNAS JANKUS,
buv. „Aušros“ leidėjas, dabar civilis belaisvis Rusijoje.

Iškilusį lenkmetį 1863 metuose nuguldžiusi, rusiškoji valdžia griebėsi prie suvaržymo visai nekaltų Lietuvių, kurie, pagal supratimą to laiko rusų valdžios, buvo prisidėję ir prie Lenkų maišto. Nors tas iš didžios dalies nieko bendro neturėjo, nes tie, kurie bent kaip prie lenkmečio buvo prisidėję, apie lenkmečio prasmę neturėjo jokio supratimo. Buvo tiktai priklausymas prie savo tikėjimo draugų ir jų vadų ir daugiausiai niekas. Tas vienok rusiškai valdžiai davė progos visą lietuvių tautą sunkiausia nubausti, o tai – uždraudimu lietuvių kningų ir laikraščių spaudos. Lietuviai neturėjo kningos, iš kurios galėtų bažnyčioje pasimelsti, taigi negalėjo savo kalboje atvirai net Augščiausiojo viešpaties

prašyti, kad Jis tokį Rusų valdžios veikimą atmainytų.

Negalėdami melsties atvirai, lietuviai sumanė tokį darbą atlikti kontrabandos keliu. Jau Valančiausko [1] laikuose buvo tai Tilžėje, tai Karaliaučiuje spausdinami „Aukso Altoriai“ [2], „Kantičkos“ [3] ir kitos kningos bei kningelės, kurios turėjo kontrabandos budu susirasti kelią į Lietuvą. Tilžėje, kiek žinoma, tos lietuviškos maldakningės brangiai parsiduodavo, taip, kad jau ant vietos atsiedavo „Aukso Altorius“ iki 5 rublių. Lenkiškos kningos tokiu budu buvo daug pigesnės ir nors [kiek] lenkiškai mokantis skaityti pirkdavos lenkiškas maldų ir giesmių kningas. Nors „Aukso Altoriai“ ir brangūs buvo, bet

žmonės reikale vis dar maldakninges tik pirkdavo. „Aukso Altorių“ parduodavo per metus iki 800 egzempliorių, kas ant visos didžios Lietuvos buvo labai mažai. Tokia budu, kadangi maldakningės turėjo menką pareikalavimą, tad svietiškos įtalpos kningelės negalėjo nei jokio praplatinimo rasti. Valančauskas, dar gyvas budamas, nežinia keno parašytas „Vaikų kningeles“ su paveikslais išspausdino Karaliaučiuje [4]. Vienok jos parubežėse supuvo, nes per rubežių jų niekas nenešė, o kad ir butų rasi pernešę, tai ten nebuvo jas kam paplatinti. Tokio likimo sulaukė daugelis visokių leidinių.

1883 m., kada pasirodė „Aušra“, ji taipgi turėjo būti kontrabandos keliu platinama. Jei tiktai gromata kiek įžymėjo, jog joje gali būti kningelė, tai rusai ją atplėšdavo ir, peržiūrėję, numesdavo į šalį. Prie to dar pajieškodavo ir tų, kurių adresu buvo „Aušra“ siunčiama. Tai, kada leidimas „Aušros“ perėjo į mano vieno rankas, turėjo ir mano rupestimi būti josios platinimas. Aš pakeliavau parubežėje, idant surasti pernešėjus, kontrabandistus, o tada nusiųsti į Rygą, kur Miliauskas [5] bei Koncevyčė [6] apsiėmė iš Rygos „Aušrą“ po banderole, nepatėmytai, išsiuntinėti skaitytojams, kurių gera dalis gyveno tolimos Rusijos kraštuose; pačioj Lietuvoj jų buvo suvis mažai.

Bet kontrabandistus rasti buvo didžiai sunku. Aušgirių (M[azosios] Liet[uvos]) Šilumaitis [7], pas kurį daugybė kontrabandistų atsilankydavo, ketino man jau tokių kontrabandistų surasti. Bet kada aš į Aušgirių nukeliavau, tai Stanislovas Puodžuvėlis [8] man pasakė, kad arbatą, spirimą ir šilkus galįs jis nešti be pasiklausimo Gaurės klebo-

no, bet kningas nešti reikia turėti pavelyjimą nuo kuningo [9]. Gerai, - sutarėvo, kad jei kuningas pavelys, tad jis „Aušrą“ ir kitas kningeles neš iki Kaltinėnų, Volmerio ekonomo, Katkaus [10], o jau Katkus jas nusiųs į Rygą, nes nuo Kaltinėnų rubežinė sargyba siuntinių nežiūrėdavo. Bet į kelias dienas po tos sutarties gaunu nuo Šilumaičio žinią, kad kuningas uždraudė lietuviškas kningas per rubežių nešti!... Bet nebuvo apsisotą, - aš ir kitose vietose jieškojau pernešėjų. Smalinių Vieškalnis [11] man atrašė, kad antrapus Sudargo, Režgale, gyvenąs Juozas Angrabas [12], ir jis apsiimaš lietuviškas kningas per rubežių nešti. Aš greitai laiku pasirūpinau popieriaus, kad, per rubežių perėjęs, ten tą Angrabą susirasčiau. Angrabas apsiėmė nešti, bet aš, įbaugytas pirmesnių Puodžuvėlio atsisakymų, priminiau jam, ar jam Sudargo klebonas [13] pavelys kningas nešti? Jis man prasarė, kad jis ir dabar kuningui visas kningas nešąs. Bet del viso ko, eisime ir pasiklausime, leis ar neleis? Atėjome jau temstant. Kun. Siderevyčė mudu priėmė meilिंगai, bet, patyręs reikalą, susiraukė. Sako, jis be vyskupo žinios negalįs velyti jokių kningų nešti ... Stačiai pasidarė žandariškas! Reikėjo man Sudarge jau nakvoti, tad aš, paliktas Angrabas, įėjau į pirmąjį namą prieš bažnyčią ir pasiprašiau nakvynės. Tikėjaus pas kokį žydelį beeinaš, bet pasirodė, kad tai buta kokio lenkuojančio lietuvio Antanavyčiaus [14]. Man jo nakvynės paprašius, jis savo žmonos lenkiškai klausė: „Ar palaikysim prusoką, ar ne?“ Žmona, nors nekaip širdinga, pasakė „palaikysim“. Greitai jis norėjo sužinoti, kokiu reikalu aš pas Siderevyčę buvau. Aš jam ir

papasakojau mano reikalus ir mudu sutarėva, kad jis kas mėnuo kartą mano kningas, jau gatavai kelionei sutaisytas, perneš per rubežių iki Šakių, o tenai pasiųs žigune iki į Rygą. Aš mokėsiu jam už kiekvieną nešulį (400 svarų sunkų) po 5 rublius. Tai tokiu budu jau pasisekė pirma kontrabandos linija įtaisyti.

Dabar aš jau buvau ant tiek galingas, kad netik atspausčius Kalendorius 1884 metams [15], bet ir kiningelių [! kningelių], pas mane spausdintų, galėjau drauge į Lietuvą siųsti. Petras Vileišis atsiuntė rankraštį „Tris pamokslai apie gaspadorystę“, „Apie galvijų ir avelių auginimą“ [16]. Miliauskis iš Rygos taipgi savo kaštu kelias kningeles atspausdino [17], o jau 1884 m. gale buvo gana paplatinimui visokių rašinėlių. Bet vis platinimas buvo gana sunkus. 1886 metais, kolaik Mikšo spaustuvė tapė per licitaciją parduota [18], tuolaik parsidavė ir daugis visokių kningelių, kurias aš ir už 120 markių antru kartu nupirkau, nes pirma buvau už spausdinimą, tai Mauderodei [19], tai Mikšui užmokėjęs, maždaug 5000 markių, bet aš, beparduodant Mikšo spaustuvę, nebuvau įdėjęs reverso, ir tiktai tokiu budu atsipirkdamas savo kningeles įgyti tegalėjau. Kada Mikšas, įsitaisęs spaustuvę, nuo Mauderodės „Aušros“ spaudimą atėmė [20], tai Mauderodis pasikvietė, per mano užrodyimą, Angrabą iš Režgalio, kuris taisė lietuviškų maldakningių korekturą, ir Mauderodis dabar dekanui Zbermanui iš Tilžės ir Švenkei [21] padirbo baisią konkurenciją; nesa Angrabas, per rubežių kningas pernešė, o ten jau maldakningėms atpigus jų bent per metus iki 1500 egz. parduodavo.

Rudeniop, 1886 m., atsilankė pas mane *Jurgis Bielaks* iš Sostų Šenbergės [22]; o kada jis buvo pirmiaus rašinėjęs, kad jis mano kningeles po žmones išnešiojās, tai jo kaimynai atrašė, kad jis jau Zavackiui iš Vilniaus esās kiek kaltas už lenkiškas kningas: o kad persiuntimas mano kaštu butų turėjęs eiti, tad aš jam ir nebuvau siuntęs [23]. Tai dabar jis pats pasirodė, ir mudu sulygova, kad aš jam duodu kningeles su dideliu nuošimčiu. Vienok piningų jis neturėjo ir reikėjo kningas duoti ant bargo. Taigi jis, Bielaks, pasirinko už 75 rublius kningelių. Bet dabar jau prisiėjo kits klausimas: ar Bielaks turi dar bent kiek piningų, kad galėtų, kningeles per rubežių nešdams, savo pardavėjui mokėti? Nesa, pats vienas eidamas, gal papulti į Rusų rankas, ir tada atliktas gyvenimas!... Bielako aš tiktai antrą metą, taigi pavasarį 1887 m., tesulaukiau grįžtant; jis jau sugrįžo ne vienas, bet draugystėje Survilo [24]. Užmokėjo senąją skolą ir dar už 75 rubl. pirko. Tada aš jį nurodijau pas Mauderodę, kur jis taipgi pirko maldakningių; aš jam prie Mauderodės išrupinau ir platų kreditą ir jis, 100 rubl. primokėjęs, už kitą 100 rublių gavo kreditą; ant to Bielaks gana gerai pasipelnė. Apie pelną sužinojo ir broliai Neteikiai [! Neteckiai], Sakalauskas, Kazenauskas, Udrus ir Papreikas [! Papreckas]; tie, po Jurgio Bielako vadovystė, kontrabandos keliu, gabeno kningas į Lietuvą ir pasipelnė gana gerai [24]. Veik pasitaisė kitos kontrabandos linijos kurios smarkiai varė kningų kontrabandą. Žinoma, tarpe maldakningių buvo platinami ir svietiški skaitymai, kartais griežtai kovojantie prieš tikėjimo principus, o vėl kartais ir tik prieš

kuningų godumą. Nors jų Tilžėje nebuvo daug spausdinama, tačiau jų prisiusdavo iš Amerikos. Tuokart amerikiečių literatura buvo labai pageidaujama.

Prasidėjus išeiti „Varpui“, o vėliaus ir „Ūkininkui“, turėjo jau platesnis laukas taisomas būti. „Varpo“ likimas taipgi įžymus. Kada norėjome vėl mirusią „Aušrą“ atkelti, susitvėrė Varšavoje lietuvių draugija „Nemunas“, prie kurios išdalies ir Maskvos moksleiviai žadėjo prisidėti [25]. Jie mane kvietė taipgi į draugus, o aš ir-gi įstojau. Vasarą 1889 m. atsilankė pas mane delegatai nuo Varšavos kuopos – V. Kudirka, o nuo Maskvos kuopos – R. Šliupas [26]. Taigi delegatai atkeliavo pas mane pasitarti apie leidimą laikraščio, kuris tuo tarpu buvo įgavęs vardą „Varpas“. Labai juodu tvirtino, kad draugija „Nemunas“ turi didelį skaitlių draugų, kurie parėmimui „Varpo“ kiekvienas prisizadėjo po 5 rubl. pridėti, o tokių tai išvedimu – materiališkas „Varpo“ stovis yra tvirtas. Raštininkų bei sandarbininkų taipgi „Varpui“ esama daugiaus kaip užtektinai. Aš tame tik pasirupinu korektura bei visa ekspedicija. Atsakau prieš vokiškąją valdžią ir jei aš tenai kokį baustiną dalyką perleidžiu, užtatai atsakau kalėjimu arba piningine pabauda. Skaitytojus renka draugija „Nemunas“ ir aš imu atsakomybę už visą techniską darbą, taipgi ir prieš spaus-tuvninkus atsakau, ir taitai, rodos, kad mano rolė „Varpo“ leidimo suvis lengva.

Bet greitai pasirodė štai kas. Atspausdi-nus „Varpo“ prospektą ir 1 bei 2 numeriu „Varpo“, pagauna jau kažin-kas strigti; mat, jau nevienybės budelis įsimeta draugijoje. Taip ir „Varpo“ tolesnis leidimas abejotinas;

Kudirka atsiuntė 3-am numeriui rankraščius, bet piningų už spaudą prižada atsiųsti, aš neprivalęs bijoti, nes manęs nesuviliosias... Taip jau 3 numeris „Varpo“ paregėjo šviesą, bet už spaudą aš atsakau, ir spaus-tuvninkui, kuriam už darbą tuojaus reikia užmokėti, aš užmoku. Rankraščiai 4 numerio „Varpo“ taipgi atėjo mažuma vėliaus, bet atėjo. Bet kaip dabar padaryti, – apart atsakomybės, apart darbo ir ekspedicijos, reikia dėti savus piningus už spaudą? Bet lygiai tuomi tarpu at-sitikimas, Sybertas Ragainėje parduoda, arba tur parduoti savo nedidelę spaustuve, o kad jis persekiojamas nelaimės, tai jis užpuola ant manęs, kad jo spaustuve nupirkčiau. Aš bet, įbugęs „Aušros“ išdėtų išlaidų, bandau nuo to atsisakyti. Bet Sybertas suranda Kr. Voską [27] man per draugą, ir kitas F. Voska [28] duoda ant paskolės piningus [29]. Prie to, Kr. Voska man prižada spaustuve užlaikyti iš pašalinių darbų, o „Varpas“ iki metų galo yra atliekamas be jokio atmokesčio. „Varpo“, kaip pirma, taip ir toliaus spausdinama 1000 egz. Mano draugija „Nemunas“ dabar tik ran-kraščius atleidžia; pirmiaus buvo jie perrašyti vienoda rašyba ir korektūros nebaisios, dabar jau siunčiama neperrašytus, kartais reik visą rankraštį perrašyti, nes vokiški raidžių rinkėjai jų nesuskaito, o korektūros – nors ir protą pamesk! Apie platinimą ir skaitytojų rinki-mą negali buti nei kalbos, nes, kaip rodos, dabar V. Kudirka liko tik-tai ir švilpytojas ir klausytojas. Nors kontrabandos keliai man žinomi, bet nėra skaitytojų ir gana. Galiausiai pasiseka man jauną kontrabandistą pažinti, o tai – *Petrą Mikolainį* iš Vištyčio [30]. Su tuomi Petru aš ir sutariu platinti „Varpą“. Aš

atiduodu jam savo metinį pasportą, kuriuomi pasinaudodamas jis gali eiti kada ir kaip nori per rubežių galingosios Rusijos, renka abonentus „Varpui“ ir tt. Taipgi parupina ir spaustuvei darbų, kurie palengvino išlaikymą „Varpo“. Pernešimo vietas, Suvalkų rėdyboje, Petras pasirupina; vienok iškaščiai pasirodo tokie, kad beveik nepriimtini, bet, jau kitokios išieigos nesirandant, sulygstame ant to, kad už abonentą, kurį jis suras ir jam laikraštį pristatys, aš tegauau 1 rublį ant metų, bet P. Mikolainis moka už kiekvieną numerį, kada jis išėjęs, ir tai už 200 numerių – 18 rubl. Tai dar Amerikoje atsirado apie 30 skaitytojų; Bielako draugystė [31] imdavo apie 50 numerių, taip kad mėnesinis įplaukimas – 26 rubl. Tokiu budu užmokėta buvo už popierių, bet darbas ir mašinų bei raidžių naudojimas liki iki po šiai dienai neapmokėtas. P. Mikolainio žygiai jam pradėjo antra metu prie „Varpo“ ir „Uk.“ gerai apsimokėti: jis prie platinimo „Varpo“ bei „Uk.“ parupindavo kuningėliams taipgi jų reikmenims labai naudingus prusiškus cigarus ir konjaką bei araką, kurį kuningėliai visados užsiprenumeruodavo, tiktai „Varpą“ bei „Uk.“ suvis mažai. Mat, jų širdįs taipgi karštai tėvynės meilei, nei „Varpui“ nei kitiems lietuviškiems raštams neprijautė, bet prijautė konjakui, arakai ir Havanos cigarams. Vienok vis buvo kontrabanda palaikoma, o „Varpo“ taipgi ir „Ukininko“ platinimas galimas.

Besiplatinant vis smarkiaus lietuviškai spaudai, susirupino ir rusiškoji valdžia; ji galvojo, kaip tai viską nuklampinti. Rupinosi taipgi ir kuningužiai, nes platinosi raštai, kaip kartais jiems negeistini. Spa-

viednyčia, išpažintis tapo tų *sužvėrėjusių* kontrabandistų, pagal supratimą kuningėlių, nelankoma ir apleista. Tai kuningėliai iš meilės į lietuvių turėjo leisti tokias „Apžvalgas“, „Šviesas“, „Tėvynės Sargas“, kaipo kontra-ataką prieš jiems negeistinus raštus: „Varpą“, „Ukininką“ Amerikos „Lietuvių Balsą“, leidžiamą Jono Šliupo ir daug kitų dalykų. Jie subuntavojo davatkas, kurios taipgi karštai užsiėmė kontrabanda, nešimu „Pragaro Garsų“ [32], visokių biletų į dangų ir į peklą [33]; stačiai – išdygo amerikoniškos lenktynės! Rusų valdžia dabar pasirodė jau be spėkos. Ji sumanė per Prusų valdžią gaudyti kontrabandistus; dabar tėvyniškoji spauda įgavo jau tris priešininkus: Rusų valdžią, kuningiją ir galų gale prusokų valdžią. Tai dabar vėl lietuviškajai spaudai prisiėjo sunkios gdynės. Kontrabandistus pradėjo Tilžės policija gaudyti, nekuriuos sukišo į kalėjimus. Andrių Bielaką [34], Jurgio Bielako brolių, suėmė su kningomis bevažiuojant į Lauksargius: atėmė už 7000 rubl. kningų, patį Andr. Bielaką sugražino į Tilžę, pasodino po rotužę, ir ten jis tris dienas išsėdėjo, bet taip paslaptai, kad niekas tuolaik nežinojo, nes jei būtų tokis atsitikimas Tilžėje žinomas pastojęs, kad čion Tilžės policija surusėjo, jie būtų Andrių Bielaką visokiais budais išliuosavę, bet dabar tik tąkart sužinojo, kada Andrius Bielaks jau buvo nuvežtas į Lauksargius ir atiduotas rusiškai sargybai. Likimas Andriaus Bielako buvo labai apverktinas, nes biedniausiu budu tiktai Viatkos gubernijoje galą gavo. Prie kitų negerumų štai kitas įsibriovė, – kontrabandistų eilės truko ir truko ne be pakerštų vienas prieš kitą.

Vienas ir kitas nurodydavo perėjimo ir padėjimo vietas, ir Rusai gavo aiškiai suprasti, kokios daugybės raštų lietuviškoje kalboje ir jiems negeistinos literatūros yra per rubežių nešama. Tame pačiame laike atsirado žinomas Rusų socialistas Abramovičas [35], Tilžėje; ten mes spausdinome jam gūdų ir lenkų kalbose visokių socialistiškų kningelių ir laiškų, kuriuos mes ir per rubežių gabenome, kaip savo produktą; galiausiai Abramovičas išvažiavo į Šveicariją, ir iš ten prisiuntė mano vardu į Tilžę 4 skryniais rusiškos literatūros, tos bet tapo nuo munitynyčios Tilžėje atimtos, bet prie manęs apent laikė krata ir mano „Katalikiškų Katekizmų“, „Svieto Pabaigą“ ir kitų vertybėje 7 tukstančių markių atėmė ir neatidavė [36]. Taigi aš toliau atsisakiau nuo aprupinimo rusiškos literatūros kontrabanda. Abramovičiui bet nurodžiau draugus socialistus Klaipėdoje, kur tokio persekiojimo rusiškos kningų kontrabandos, rodos, nebuvo [37]. Bet ir per Klaipėdą neilgai galėjo rusiška socialistų literatura gabenama būti, nes veik valdininkai Rusai su Prusais susiuostė, ir iki tol išnaši kontrabanda per Klaipėdą, bei Liepoją, taipgi susilaukė smarkios priežiūros. Kaip tik tenai Kogelienę [38] sugriebė per rubežių kelias kningeles benešant, suėmė, nugabeno į Liepojaus kalėjimą. Pas Kogelį Nimersate padarė krata; ten rado gerokai kningų, kurias prusiškoji valdžia atėmė, nors pagal įstatymus neturėjo teisės atimti. Kogelį taipgi su draugais, laikrodininku Treptau, Martinu ir Braunu iš Klaipėdos, nuvežė į Karaliaučiaus kalėjimą [39]. Tenai patraukė ir mane, kaipo liudininką, užmokėjo brangiai už žygį ir, ro-

dos, tikėjos, kad aš esu ant rusiškų socialistų supykęs ir išreikšiu kokia tos pačios kontrabandos paslaptis. Aš, rods, ten nuvažiavau, bet štai koki regykla, – nusikalėję žmonelės apkaltinami baisiam nusidėjime, aprupinime ir pergabenime per rubežių literatūros, kuri apsakytų Rusams vargo žmonėms, kad niekas neturi teisės jų užmušti ir karti, jei jie apie rusų valstybės, iš augščiausiojo Dievo duotos, darbus bent abejotų. O apie pasipriešinimą, – tai jau nei makt! Jau pati mintis nuodėminga ir baustina. Ten mačiau ir rusiškos, dieviškos valdžios vietininkus, girdėjau prokurorui paslaptomis klausimus duodamus. Taigi mano liudijimas ir turėjo būti apie kontrabandą. Aš ir liudijau, kad, kiek man žinoma, tai aš, kaipo spaustuvės savininkas, spausdinu tiktai lietuviškoje kalboje kningas, rods ne maldakninges, bet kningas del pasimokinimo politiškos ekonomijos, agronomijos ir tt.; mano metinis apsvertimas – 12 tukstančių markių [40]; tos visos kningos parduodamos į Didž. Lietuvą ir kontrabandos keliu gabenamos; apie tai, kiek mano konkurentai v. Mauderode ir Švenkis parduoda į metus, aš tikrai žinoti negaliu, nes jie savo atskaitų man neparodo; vienok man galima spręsti, tai jie su maldakningėmis turi mažiausiai 6 kartus didesnį apsvertimą, negu aš, ir jų metinė produkcija – nuo 70 iki 80 tukstančių markių [41]. Aš mačiau, kaip rusiški vietininkai iki ausų paraudonavo. Nes jie turėjo gerai numanyti, kad apstabdymas kontrabandos jau ir su pačios prusiškos valdžios pagalba nebėra galimas. Tai dabar buvo bandoma, ir gana pasekmingai, lietuviškos literatūros veikėjus sugraibyti ir juos išvežti į Rusijos kraštus, o

tuomi tai butų įsivyravusi lietuviškų knių bei laikraščių kontrabanda į senovės vėžes atstumta [42]. Tam tikslui jau tri Rusų nosis suuodė, kad kuningija taipgi yra priešinga lietuviškai, nekatalikiškai spaudai ir kad kuningus bus labai lengva patraukti ant to, kad jie, žinodami ar ne, padėtų surasti tikrus platintojus laisvosios spaudos. Tas ant tiek pasisekė, kad daugelis mūsų veikėjų pateko į Rusų rankas, tapo išguiti į tolimus Rusijos kraštus, į Siberiją ir tt.

Kontrabandistus, kurie be kuningų kontrolės nešė kningas, taipgi visais galais persekiojo. Štai vienas persekiojimo pavyzdys: *Udrių* užskundė dievobaiminga bobelė, kuri buvo užmačiusi pas jį „Varpą“, ar kitą laikraštį. Naktį buvo pas jį krata ir rado, apart kito tavoro, keturis *Kalendorius*; apkalė jį, palaikė 6 mėnesius Kauno kalėjime ir ištrėmė į Siberiją ant 6 metų! [43]. Rusai nebutų galėję sužinoti, kad pas Udrių randasi negeistino „tavoro“, bet tam tikslui kaip tik ir buvo davatkos. Antras įžymus atsitikimas su kitu prityrusiu kontrabandistu *Papreikiu* [44]. Nors jis jau ant tiek buvo atsargus, kad pas save jokios literatūros nelaikydavo, bet tik jis buvo žinomas iš davatkų kalbų, kad jis taipgi anti-katalikišką literatūrą po Lietuvą platino. Vieną naktį padaro pas Papreikį didelę kratą iš apielinkės suvažiavę Rusų žandarai, bet, ant laimės, – nieko nerado. To vienok nepaisant, paima Papreikį į Kauną ir pasodino į kalėjimą, nepasakę nei už ką nei delko ir nei ant kaip ilgai. Prabėgo 9 mėnesiai, ir štai jam kalėjimo sargas apsakė, kad jis liuosas ir gali eiti namon. Tada jis puola prie kalėjimo „načalninko“ ir prašo, kad jam pasakytų, už

ką jis turėjo 9 mėnesius kalėti. „Načalninkas“ pasakė, kad apie tai nieko nežinaš, reikią del to pasiklausti gubernatoriaus. O kada Papreikis gubernatoriaus klausė, tas jam atsakė, kad jis, ant paliudijimo jo parapijos kuningo, jį ant neaprubėžiuoto laiko į kalėjimą įmetęs, o kad tolesnių paliudijimų kuningas nepadaavęs, tad jis ir tapęs paleistas; jei jis tikrai noriš sužinoti, kokios priežasties delei jis papuolė į kalėjimą, tai jis gališ savo klebono pasiklausti. Papreikiui klebono paklausus, kodel jis padavė prašymą gubernatoriui ir kodel jis turėjo 9 mėnesius sėdėti, klebonas tiktai prasijuokė ir pasakė: „Davatkos sumelavo“ ...

Bet tokių atsitikimų buvo šimtai ir juos butų galima privesti, bet užteks. Aiškiai buvo matoma, kad jei nebus galima kitokį apsigynimo budą įvesti, tai kuningų kontrabanda bus veik savo rolę išlošusi. Intelligentai bus išgąsdinti, kontrabandistai išgaudyti ir – pabaigos magaryčios! Mes visi aiškiai supratome, kad reikia kovoti ne prieš kuningus, kurie turi didžiąsį ginklą – sakyklą, bet prieš davatkas. Tokiam tikslui aš jieškojau žmogaus, mokačio žmonių burnoje užsilikusią tarmę ir gerai pažįstančio davatkų gyvenimą. Tam tikslui įsižymėjo *Liepukas* (Stiklelis) [45] ir jam uždaviau, po mūsų su kontrabandistais pasitarimo, užsirašinėti taip vadinamas „*Davatkų Gadžinkas*“, kurios turės atkreipti davatkų domą prieš piemenis bei pusbernius, o jei Rusų valdžia ir tada nesusiğėdys, tad jau tegabena piemenis į Siberiją, bet tik ne inteligentus!... Nei vienas nepatikėjo, kad „*Davatkų Gadžinkos*“ tokį pritarimą ras pas kaimiečius. Per vieną tik metą reikėjo 4 kart perspausdinti, taigi

vienais metais buvo parduota 75 tukstančiai kningelių [46]. Musų darbas taipgi vėl pastiprėjo, nes musų reikalui šelpti ir piemens pristojo ir pusberniai ir girtuoklėliai. Dabar davatkos ir kuningai turėjo kovą su žemąja karta, kuri labjusiai davatkas užgavo, kad nekuriš iš butų bijojo pasirodyti, o kuningams ir rusišškai valdžiai dabar jau turėjo aišku būti, kad jei spaudos iš užrubežio gvoltų uždrausti jau negalima, tai geriaus duoti lietuviškai spaudai liuosybę ir tokiu budu spauda galės būti jau kontroliuojama, ir bus apsaugota nuo socialistiškos įtakos, bei kitų, pagal jų supratimą, „šlykštenybių“.

Taigi tais keliais noko spaudai liuosybė. Jos laukti dabar ilgai nereikėjo, nes jau 1903 m. buvo sutarta duoti lietuviškai

spaudai laisvė ir tad, rods, jau 1904 m. išsipildė. Išsipildė, bet laisva mintis buvo ant tiek sustiprėjusi, kad ir kontroliuota spauda ir kuningų spauda nebeįstengė laisvą mintį iš lietuvių, mylinčių laisvę išnaikinti. Prasidėjo atkakli kova tarp laisvų ir nelaisvų Lietuvių, kuri ir traukiasi jau suviršum 13 metų. Ir negalėjo pasigirti ir negali pasigirti, kad pas Lietuvius butų reakciją įvedę; mes vis tik matome, kad Lietuviai ir šiandien, nors ir į partijas pasiskirstę, bet siekia prie palaimingos lietuviškos laisvės. Taigi teestie pagarbinta lietuviškų kningų kontrabanda, tegyvuoja laisvi Lietuviai, be kontribucijų bei aneksijų!

4 liepos 1917 m.

Belaisvėje – Saratove.

PAAIŠKINIMAI

1. Vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875).

2. Serafino Kušeliausko maldaknygė *Auksa altorius arba Szaltinis dangiszku skarbu* pradėta leisti po M. Valančiaus mirties.

3. M. Valančiaus redaguotas giesmynas *Kantyczkas arba kninga giesmiu*, leistas nuo 1860 m.

4. Iliustruotą apsakymų rinkinį vaikams *Wajku kningiele. Su abrozdelejs* parašė M. Valančius, pirmą kartą 1868 m. išleido jo konfesinis rėmėjas Varmės katalikų vyskupijos dekanas ir Tilžės klebonas Johannas Zabermannas (1815–1900), spausdino čionykštė Carlo Albregho ir Co spaustuvė. Gali būti, kad lėšų parūpino pats autorius.

5. Juozapas Miliauskas-Miglovara (1845–1937) „Auszros“ leidimo metu gyveno ir dirbo policininku Rygoje.

6. Jonas Koncevičius (1835–po 1915) „Auszros“ leidimo metu gyveno ir dirbo Rygos gimnazijos mokytoju.

7. Aušgiriai, Klaipėdos krašto laikotarpiu – Aukštgiriai (pagal Viliaus Kalvaičio „Lietuwiszku Wardų Klėtelės“ (1910) duomenis – *Auszgirei, Auksztgirei*, vok. *Augsgirren*), buvo Ragainės apskrities Viešvilės parapijoje, išsidėstęs prie Krokiškių–Viešvilės ir Žukų–Tauragės vieškelio sankirtos, vos vieno kilometro atstu nuo Prūsijos ir Rusijos sienos (dabar Pagėgių savivaldybės Vilkyskių seniūnijos kaimas). Nurodytas Šilumaitis, kitur – Šilomaitis, M. Jankaus atsiminimuose ne kartą minimas asmuo, greičiausiai karčemos arba krautuvės savininkas ir draudžiamosios spaudos sankrovos laikytojas. Jis 1883 m. knygnešiams pardavinėjo *Lietuwiszką „Auszrôs“ kalendorių ant metų 1884* ir kt. leidinius. Šilumaičio biografinių žinių ir palaidojimo paminklo Aušgirių kapinėse nerasta, neiškilo prie nurodytos vieškelių sankryžos stovėjusi karčema. Kaime taip pat buvo mokykla, muitinė, girininkija, kelios krautuvės

ir amatininkų dirbtuvės. Už žinių suteikimą ir dalyvavimą paieškose (2012 m. rugpjūčio 16 d.) publikacijos autorius dėkoja kaimyninių Pagenaičių senbuvei Ketei Lendraitienei.

8. Žinių apie Stanislovą Puodžiuvėlį nerasta.

9. Žinių apie „Auszros“ laikų Gaurės kleboną nerasta.

10. Mikalojus Katkus (1852–1944), dvarų ekonomu dirbęs apie 1878–1884 m.

11. Vieškalnis (Wieszkalnis) buvo Smalinių kūrėjas, karčemininkas, laikės knygnešiams aprūpinti skirtą didelę draudžiamųjų leidinių sankrovą. Ryšiai su M. Jankumi žinomi nuo 1883 m.

12. Juozapas Angrabaitis (1859–1935), Sudargo kunigo M. Sederavičiaus talkininkas platinant draudžiamąją spaudą. Pats įrišinėjo iš Mažosios Lietuvos gabenamas knygas.

13. Sudargo klebonas buvo Martynas Sederavičius (1829–1907), konservatyvaus katalikiškojo sparno draudžiamosios spaudos platinimo organizatorius.

14. Juozapas Antanavičius (apie 1831–po Pirmojo pasaulinio karo). Pasimokęs gimnazijoje dirbo girininku, 1886 m. buvo atleistas, vertėsi plataus masto knygnešystė. Pirmasis susitikimas su M. Jankumi įvyko 1883 m. rudenį.

15. Greičiausiai *Lietuviszko „Auszros“ kalendoriaus ant metų 1884 egzempliorių*.

16. Petro Vilešio versta Ignaco Łyskowskio knygelė *Trys pamokslai apie gaspadorystę dėl gaspadorių sodiečių* išėjo J. Albano ir K. Kybelkos spaustuvėje Ragainėje 1883 m., kompiliacija iš I. Łyskowskio ir Skibos knygių *Pamokslai apie galvijų ir avelių auginimą ir gydymą* – Juliaus Sieberto spaustuvėje Ragainėje 1884 m. Rankraščius ir leidimui reikalingus pinigus M. Jankus iš vertėjo gavo ne vėliau kaip 1883 m. rugsėjį.

17. Iki to laiko J. Miliausko-Miglovaros buvo išleista viena knygelė – eilėraščių rinkinys *Rasztai. Ivaireis Eilas* (Tilžė, Otto von Mauderode's spaustuvė, 1884).

18. Jurgio Mikšo spaustuvė Tilžėje, spausdinusi „Auszrą“ ir beveik vien Didžiąjai Lietuvai skirtas pasaulietines knygas, kaip vėliau įvairiu metu rašytuose atsiminimuose nurodė M. Jankus, parduota 1886 m. birželio 22 arba 25 dieną. Kitų autorių duomenimis, varžytinės įvyko birželio 24 d., mūsų žiniomis – greičiausiai rugpjūtį.

19. Otto von Mauderode (1852–1909) su kompanionu broliu Hugo (1856–1915) buvo didžiausios 1881–1944 m. veikusios Tilžės leidybos ir spaudos įmonės savininkai. Jie sukrovė kapitalą daugiausia iš draudžiamosios lietuviškos spaudos leidybos ir glaudaus bendradarbiavimo su knygnešiais.

20. Otto von Mauderode's įmonė „Auszrą“ spausdino nuo 1883 m. 6-ojo numerio iki 1885 m. jungtinio 7–8-ojo numerio imtinai.

21. Julius Schoenke (apie 1842–1919) – Tilžės knygrišys, nuo 1890 m. – ir spaustuvės savininkas. Daugiausia leido Didžiąjai Lietuvai skirtą katalikišką spaudą.

22. Jurgis Bielinis (1846–1918) – žymiausias lietuviškos spaudos draudimo laikų knygnešys ir knygnešystės organizatorius, tautinio sąjūdžio dalyvis, publicistas. Gimė Panevėžio apskrities Suostų kaimo Purviškių vienkiemyje netoli Latvijos pusėje buvusios Skaistkalnės (vadintos ir Šenbergu). Veiklą pradėjo 1873 m., talkino M. Valančiui. Pats vyko per sieną į Prūsiją, vedė ir mokė knygnešius, dažnai lankė M. Jankų.

23. Kalbama apie dinastinę Józefo Zawadzki leidybos ir spaudos įmonę Vilniuje. M. Jankaus minimu laiku ji priklausė įpėdiniui Feliksui Zawadzkiui.

24. Vincentas Kazanauskas (1863–1930), Juozapas (apie 1835–?) ir Stanislovas (1840–1919) Neteckiai, Pranciškus Papeckas (1858–1952), Juozapas Sakalauskas (1864–1950), Martynas Survila (1853–1937) ir Kazimieras Ūdras (1854–1937) – daugiausia J. Bielinio į knygnešystę įtraukti asmenys. Dalis jų priklausė Garšvių knygnešių draugijai.

25. Iš tikro Varšuvos lietuvių studentų draugija vadinosi „Lietuva“. M. Jankus „Nemuno“ pavadinimą klaidingai pakartojo ir kituose savo atsiminimų rankraščiuose ir publikacijose.

26. Data klaidinga: Vincas Kudirka ir Rokas Šliūpas pas M. Jankų lankėsi 1888 m. R. Šliūpas buvo Sankt Peterburgo universiteto studentas.

27. Kristupas Voska (1861–1905) – smulkus Tilžės verslininkas, Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjas. Kartu su kitais įkūrė kultūros ir švietimo draugiją „Birutė“, 1892–1894 m. buvo nominalusis „Varpo“ redaktorius.

28. Apie F. Voską duomenų nerasta. Gali būti, kad rašant arba spausdinant asmenvardį apsirikta dėl vardo raidės. Mums yra žinomas lietuvių tautinio sąjūdžio dalyvis, „Birutės“ draugijos narys Dovas Voska iš Stolbeikių.

29. Mažą Juliaus Sieberto spaustuę Ragainėje kompanionai M. Jankus ir K. Voska nupirko 1889 m. kovą.

30. Petras Mikolainis (1868–1934), žymus draudžiamosios spaudos darbuotojas, buvo vienas svarbiausių M. Jankaus leidinių platinimo talkininkų.

31. Greičiausiai M. Jankus taip vadina Garšvų knygnešių draugiją.

32. Tokio leidinio nenustatėme.

33. M. Jankus šaipėsi iš mažaraštei visuomenei suvedžioti skaitalo (*Biletas del kelones ing rojų* ir pan.), jį išjuokė ir V. Kudirka.

34. Andrius Bielinis (apie 1852–1897) buvo sulaikytas su 60 pavadinimų 2754 egzemplioriais leidinių ir 297 religiniais paveikslėliais ir 1895 m. perduotas Rusijos pasienio sargybai. Nurodyti nuostoliai (7 000 rub., pagal to meto valiutų kursą prilygstantys 14 000 markių) neatitinka tikrovės.

35. Marjanas Abramowiczius buvo lenkų socialdemokratinio jaunimo Maskvos ratelio narys, Vakarų Europoje organizavęs tautinės ir revoliucinės literatūros spausdinimą ir gabenimą į Rusiją.

36. M. Jankaus spaustuė Tilžėje kratyta 1892 m. balanadžio 9 d. Leidinių pavadinimai nurodyti netiksliai: policija konfiskavo Petro Legecko knygą *Katakizmai katalikiszki* (1892) ir nežinomo autoriaus brošiūrą *Svietio pabanga* (1891). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šias knygas M. Jankus vertino 7 000 markių. Karaliaučiaus teisme 1904 metais paviešinta, kad katekizmų konfiskuota už 700 markių (žr. 6 nuorodą). Šios sumos M. Jankus laikėsi ir atsiminimuose „Mano prietikių enciklopedija“ (žr. 17 nuorodos p. 81).

37. M. Abramowiczius su rusų socialdemokratų (bolševikų) literatūros gabenimu per Klaipėdą ir jo dalyviais atsiminimų autorius susiejo nepagrįstai. Šis slapto gabenimo maršrutas, vadinamas „latvių keliu“, buvo suorganizuotas V. Lenino nurodymu. Talkino vokiečių socialdemokratai.

38. Autorius klysta dėl pavardės. Gabenant literatūrą dalyvavo ir teisman patrauktas buvo Augustas Kugelis ir jo žmona (vardas nežinomas). Laiške Getingeno universiteto profesoriui E. Hermannui šią šeimą vadino dar kitaip – Kojeliais (žr. 11 nuorodos p. 36).

39. Prūsijos politinio sekimo tarnyba, bendradarbiaudama su atitinkama Rusijos tarnyba, 1903 m. suėmė visus socialistinės literatūros gabenimo grandinės dalyvius: kirpėją Maxą Nowagrotzkį ir ligonių kasos vedėją Otto Brauną Karaliaučiuje, dailidę Friedrichą Adolfą Ehrenpfortą Petershagene, batsiuvį Ferdinandą Mertinsą Tilžėje, laikrodininką Hermanną Trep-tau ir darbininką Friedrichą Kleiną Klaipėdoje, bežemį valstietį Martyną Kėkštą Bajoruose ir kalvį Augustą Kugelį Nemirsetoje, vėliau gyvenusį Budelkiemyje.

40. Laiške E. Hermanui (žr. 11 nuorodos p. 37) ir atsiminimuose „Mano prietikių enciklopedija“ (žr. 17 nuorodos p. 82) įrašė 12 000 rublių sumą. Pagal to meto valiutų kursą ji prilygo 24 000 markių.

41. Karaliaučiuje 1904 m. liepos 12–25 d. vykęs teismo procesas išsamiai aprašytas Kurto Eisnerio knygoje *Der Geheimbund des Zaren*

(Berlynas, 1904, antrasis leidimas ten pat, 1988). M. Jankaus atsiminimuose nurodyti faktai knygoje nepateikti. Procese kaip liudininkai taip pat dalyvavo Tilžės spaustuvės savininkas Eduardas Pawlowskis, buvęs M. Jankaus kompanionas K. Voska, paminėta knygininkė Marta Zauniūtė (Saunus). K. Voska teisme apie lietuviškų knygų transporto mastą teigė: kasmet per sieną išgabename apie 20 000 maldaknygių.

42. Karaliaučiaus procesas sulaukė didelio viešumo Vokietijoje ir iš esmės baigėsi niekuo: kai kurie asmenys tariamai už tai, kad veikė be valdžios leidimo, buvo nubausti simboliniu 8–12 savaičių areštu, kiti išteisinti. Pati byla lietuvių spaudos draudimo panaikinimui įtakos neturėjo, nes jis jau buvo panaikintas Rusijos caro gegužės 7 d. pasirašytu vyriausybės nutarimu.

43. Vienas svarbiausių Garšvių knygnešių draugijos veikėjų Kazimieras Ūdras buvo policijos sekamas ir areštuotas dėl didelio lietuviškų leidinių kiekio, rasto per kratas. Už tai jis gavo dvejus metus kalėjimo ir penkerius metus tremties į Sibirą. K. Ūdro veikla ir byla dokumentiškai apibūdinta Vytauto Merkio žinyne *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias, 1864–1904* (Vilnius, 1994, p. 400–401).

44. Čia neabejotinai rašoma apie vieną žymiausių Žemaitijos knygnešių Praną Paprecką. Jis buvo dažnas M. Jankaus spaustuvės Bitėnuose

lankytojas, iš jos 1896 m. nupirko šrifto slaptai J. Bielinio spaustuvei. Knygnešys policijos kratytas du kartus ir radus daug lietuviškų leidinių 1893 m. pirmą kartą nubaustas 1 mėnesiu arešto daboklėje, antrą kartą – 3 mėnesiais kalėjimo. Jo tėvas Dominykas nubaustas 14 dienų arešto ir atleistas iš eigulių. Apie P. Paprecką daugiau duomenų yra B. Kaluškevičiaus ir K. Misiaus žinyne *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai, 1864–1904* (Vilnius, 2004, p. 350). Sudarytojai patikslino knygnešio gimimo ir gyvenimo vietą: Vičaičių kaimas Šiluvos valsčiuje.

45. Kostas Stiklius (1880–1962), savamokslis poetas ir žurnalistas. Rašė liaudyje išpopuliarėjusias primityvios formos antiklerikalinio turinio eiles, feljetonus, pasakėčias, mokslo populiarinimo knygeles, paskelbė tautosakos rinkinį. Pasirašinėjo keliomis dešimtėmis slapyvardžių, Liepukas pasirinktas pagal gimimo vietą – Liepalotus.

46. K. Stikliaus satyrinių eilių knygelė *Davatkų gadzinkos ir šėip linksmos dainos* M. Jankaus spaustuvėje 1903–1908 m. išėjo šešis kartus, pirmaisiais metais (1903) spausdinta du kartus. Trečiojo leidimo (1904) pratarmėje autorius rašė, kad jo siekis – *tai apjuokdamas, tai išrodydamas nedorybes, nulenkti teip aukštai iškeltus ragus davatkiško elemento*. Ši citata patvirtina M. Jankaus minimą leidinio tikslą.

Įteikta 2012 m. rugpjūčio mėn.

DISKUSIJA *BIBLIOTHECA LITUANA* TERMINO KLAUSIMU

ARVYDAS PACEVIČIUS

Vilniaus universiteto Bibliotekinininkystės ir informacijos mokslų institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: arvydas.pacevicius @kf.vu.lt

Nacių okupacijos metais rengiant spaudai tęstinį mokslo leidinį „*Bibliotheca Litwana*“, kilo klausimas, koks pavadinimas geriau tiktų šiam knygos studijų (bibliologijos) metraščiui, prie kurio vairo stovėjo tuometinės Centrinės valstybinės bibliotekos Kaune (dabar – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka) direktorius Juozas Rimantas, o idėjiškai ir praktiškai (redagavo daugelį straipsnių) vadovavo Vaclovas Biržiška¹. J. Rimantas, pasiremdamas klasikinės filologijos specialisto Merkelio Račkausko rekomendacijomis, terminą *Bibliotheca Litwana* suvokė kaip tam tikrą kategoriją, nebūtinai siejamą su „Lietuviška, lietuviškų knygų biblioteka“, o istorine „Lietuvos biblioteka“. M. Račkauskas 1944 m. kovo 31 d. tuo klausimu rašė J. Rimantui: „Vieno iš tų būdvardžių (*Lituanus/Lituanicus*) pasirinkimas yra beveik skonio dalykas; reikia tik atsižvelgti į tuos būdvardžius šiek

tiek skiriančią niuansą. Man, pav., atrodo, kad pasakymas *Bibliotheca Litwana* atitinka mūsų šį „Lietuvos biblioteka“, o pasakymas *Bibliotheca Litwana* – „Lietuviška, lietuviškų knygų biblioteka“. Jei Jūsų studijų metraštis kalbės tik apie lietuviškas knygas, būtų teisingiau pavartoti būdv. *Lituanicus*, priešingu atveju vartotina *Lituanus*.“²

Metraščio pavadinimui pagrįsti buvo rengiamasi kruopščiai, tai rodo J. Rimanto korespondencija³ su filologu Antanu Rukša⁴, kuris, tiesa, metraščiui siūlė *Bibliotheca*

¹ Daugiau apie „*Bibliotheca Litwana*“ rengimo ir leidybos peripetijas žr.: ŽUKAS, Vladas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*, 1989, t. 17 (24), p. 49–56.

² *Ponui Direktoriui Rimantui, Laisvės al. 76.* Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNB) Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – RKRS), F. 47-87, lap. 1.

³ LNB RKRS, F. 47-88, lap. 1–5.

⁴ Antanas Rukša (1900–1980) – vertėjas, Lietuvos kariuomenės savanoris. 1933 m. baigęs VDU Humanitarinių mokslų fakultetą tęsė studijas Vienos universitete, 1939–1943 m. mokytojo, dėstė VDU ir VU. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos. Vokietijoje mokytojo vokiečių ir lietuvių mokyklose. Išvertė Sofoklio *Tragedijas* (1939, su Antanu Venclova), Vergilijaus *Eneidą* (1966), *Bukolikas* ir *Georgikas* (1975), XVI–XVIII a. Lietuvos poetų, rašiusių

Lituanica pavadinimo variantą. Kaip rimtai A. Rukša žiūrėjo į šį klausimą, rodo vien tai, kad jis konsultavosi su prof. dr. Janu Oko, buvusiu Vilniaus universiteto klasikinės katedros vedėju ir kalbininku baltistu prof. Janu Otremskiu. A. Rukšos nuomonė, paremta istorinės lingvistikos duomenimis, išdėstyta 1944 m. balandžio 8 d. laiške, buvo kitokia nei M. Račkausko. Trumpai tariant, A. Rukša manė, kad viduriniais amžiais forma „Lituanus“ nebuvo dažnesnė už formą „Lituanicus“, o būdvardis „Lituanus“ esąs išimtinis ir ribotas „tiek reikšmės, tiek vartojimo atžvilgiu“ (žr. Publikacija, p. 240). Taip pat Rukšai atrodė, kad „Bibliotheca Lituana“ reiškia biblioteką, kilusią ir atsiradusią Lietuvoje, bet nebūtinai lietuvišką. Kitaip tariant, A. Rukšai norėjosi matyti leidinyje nagrinėjamas etninių lietuvių problemas, susijusias su knyga ir biblioteka, su „visa kas lietuviška“, „visa kas susiję su Lietuva ar lietuviškumu, su jos kalba, literatūra, istorija...“. „Tokiai plačiai sąvokai reikšti būdvardis „Lituana“ kažkaip nederėtų. Siūlau leidinių pavadinti „Bibliotheca Lituanica“⁵. Priėmus kitą variantą, A. Rukša 1944 m. birželio 12 d. laiške kiek nusivylęs rašė: „Kadangi Tamstos redaguojamas Metraštis žada domėtis tik Lietuvoje leistomis knygomis ir nesiima tirti dalykų, apskritai, su Lietuva susijusių, lituanistinių, tai labiau atitinkąs leidinio pobūdį ir tikslus nusakąs jo turinį būtų būdvardis

lotyniškai, kūrinių, paskelbė straipsnių apie Antikos rašytojus, iš Lietuvos švietimo, kultūros istorijos. Parašė atsiminimų apie Lietuvos karinius konfliktus po Pirmojo pasaulinio karo.

⁵ LNB RKRS, F. 47-88, lap. 2-3.

„Lituanus“, kurio pirminė reikšmė yra susijusi su kilme... „Bibliotheca Lituana“ visų pirma turėtų reikšti „iš Lietuvos kilusią, Lietuvos biblioteką“⁶. Kaip matyti iš šio laiško, A. Rukša kiek sutirštino spalvas, prisiėmęs papildomą našta nurodyti redaktoriui, kokio pobūdžio, teminės apimties publikacijos turėtų pasirodyti „Bibliotheca Lituana“ leidinyje. Šiaip ar taip, polemika buvo naudinga ir atskleidė skirtingus požiūrius į tą patį dalyką. Taigi, konceptualiai leidinys buvo parengtas kruopščiai, pirmiau išdiskutavus jo pavadinimą profesinėje aplinkoje su lotynų kalbą išmanančiais specialistais. Svarbu, kad plati termino traktuotė, netgi priėmus ne A. Rukšos, o M. Račkausko variantą, atvėrė erdves interpretacijoms, siejančioms knygos studijas su kompleksiniais heterogeniškos ir daugiakalbės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros ir visuomenės tyrimais. Tai buvo modernus žingsnis ne tik lituanistikos aspektu, bet ir politiniu požiūriu, mat baigiantis karui vėl tapo aktualus tiek Vilniaus, tiek Vilniaus krašto, į kurį pretendavo lenkų nacionalistai, klausimas. Lietuviams buvo svarbu pareikšti savo poziciją mokslo kalba lietuviškai, ir tą kalbėjimą turėjo išgirsti Lietuvą okupavusios nacių valdžios atstovai (straipsnių santraukas leidinyje „Bibliotheca Lituana“ buvo numatyta skelbti vokiečių kalba). Polemika dėl terminijos įdomi ir aktuali ir mūsų laikais, nes lituanistikos samprata tebėra ginčų objektas, o lituanistiniai tyrimai, ypač jų vertinimas, dažnai vyksta remiantis siauroju jos apibrėžimu.

⁶ LNB RKRS, F. 47-88, lap. 5.

Lap. 1

Gerbiamas Pone Direktoriau!

Tamstos malonų laišką su prof. Račkauskio⁷ rašto nuorašu gavau / vakar. Nors da[r] tebesirguliuoju, bet kadangi tuojau turiu išvykti iš / Vilniaus per Kauną į Vokietiją, ir kadangi Tamstos redaguojamo / metraščio klausimas ir man rūpi, tai šiandien pat suskatau pasirinkti duomenų šiam klausimui teisingai išspręsti. Šiandien buvau atsilankęs ir pas prof. dr. J[Janą] Oko, buvusį Vilniaus un[iversiteto] / klasikinės katedros vedėją⁸. /

⁷ Melchioras Račkauskas (1885–1968) – filologas. 1923–1927 m. buvo Mažeikių gimnazijos direktorius ir Kauno universiteto lotynų kalbos dėstytojas, 1927–1940 m. Švietimo ministerijos mokyklų inspektorius ir Kauno universiteto docentas, 1940–1941 m. Kauno 3-iosios gimnazijos direktorius, 1941–1944 m. Kauno suaugusiųjų gimnazijos mokytojas, 1944–1949 m. Kauno, 1949–1967 m. Vilniaus universiteto klasikinės filologijos profesorius. Parengė lietuviškų sentencijų rinkinį (1928), knygą *Romėnų senybės* (1929), Cezario, Livijaus, Horacijaus ir kitų romėnų autorių komentarus, romėnų literatūros chrestomatiją *Anthologia latina* (su J. Vosyliumi, 3 d., 1938–1940), graikų kalbos gramatiką (1930–1934) ir kt. Parašė atsiminimus: *Užrašai. Dvidešimt metų* (1885–1905); *Žemaitijos užkampy* (Vilnius: LLTI, 2008).

⁸ Stepono Batoro universiteto lotynų kalbos ir literatūros katedros vedėju Janas Oko (1875–1946) buvo 1920–1939 m. J. Oko – lotynistas, Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius (1920–1940), Humanitarinių mokslų

Dabar turiu trijų specialistų nuomones, kurios tarp / savęs skiriasi: 1) Prof. Otremskis⁹ yra tos nuomonės, kad būdvardžiu / forma Litanus visai netinka. Jo nuomone, leidinys tegalėtų būti / pavadintas „Bibliotheca Lituorum“ arba „Bibliotheca Lituanica“. / Kaip argumentą, nurodo pavyzdį „Encyclopaedia Britannica“. Anglai / esą puikūs

fakulteto dekanas (1923–1929; 1936–1939). Trumpai vadovavo universiteto archeologijos muziejui. Buvo pakviestas dėstyti Vilniaus universitete 1940 m. (iki pirmosios sovietinės okupacijos) ir sutiko nepaisydamas lenkų profesūros boikoto. Paskaitas skaitė lotyniškai, lietuvius Joną Dumčią, Antaną Rukšą, Marceliną Ročką paskatino nagrinėti Antikos autorių kūrybą. Be kita ko, parašė darbus: *Maciej Kazimierz Sarbiewski, poeta uwieczony* (Wilno, 1929); *Seminarium filologiczne G. E. Grodka* (Wilno, 1933). 1945–1946 m. dėstė Lodzės universitete.

⁹ Janas Ščepanas Otremskis (Jan Szczepan Otrębski, 1889–1971) – kalbininkas, baltistas. 1921–1943 ir 1944–1945 m. dirbo Vilniaus universitete. 1923 m. įkūrė Indoeuropiečių kalbotyros katedrą ir jai vadovavo. 1945–1960 m. – Poznanės universiteto profesorius, Baltų filologijos katedros vedėjas. Buvo pakviestas dėstyti Vilniaus universitete 1940 m. (iki pirmosios sovietinės okupacijos) ir nepaisydamas lenkų profesūros boikoto sutiko jame dėstyti, buvo Lenkų filologijos ir Klasikinės filologijos katedrų vedėjas. 1944–1945 m. vadovavo Bendrosios kalbotyros katedrai, bendradarbiavo su Lituaniistikos institutu, tyrė lietuvių asmenvardžius ir vietovardžius. Svarbiausias lituaniistikos veikalas – *Lietuvių kalbos gramatika (Gramatyka języka litewskiego)*, t. 1–3, 1956–1965). Parengė spaudai S. B. Chilinskio Naujojo Testamento vertimą į lietuvių kalbą.

klasikai, ir jie tinkamą formą sugebėjo rasti tam / pavadinimui. Prof. Otremskis yra lingvistas, bet nekalbus. Daugiau / argumentų iš jo nepasisekė išgauti. /

2) Prof. Oko nebe taip griežtai pasisakė prieš būdvardžio „Lituanus“ formą. Abidvi formos esančios galimos. Tačiau forma „Lituanicus“ jam atrodanti daug įprastesnė, kasdieniškesnė. Prof[esorius] / Račkausko tų abiejų formų nurodyto reikšmės niuanso nematęs. Kaip / pavyzdį formos *-icus* populiarumo nurodė man „Monumenta / historiae Germanica“. Tačiau patikrinęs įsitikinau, kad šiuo / pavyzdžiu remtis negalima, nes tikras šio monumentalaus veikalo / vardas yra „Monumenta Germaniae historica“. Vis dėlto neabejoju, / kad forma „Monumenta h[istoriae] Germanica“ būtų daug klasiškesnė už / „M[onumenta] h[istoriae] Germana“. /

3) Prof. Račkauskas laikosi nuomonės, kad forma „Lituanicus“ įprastesnė, ir tą nuomonę stengėsi pagrįsti argumentais. /

Lap. 1v.

Kadangi pirmieji abu profesoriai per maža tedavė argumentų, o su prof. / Račkausko ne visais argumentais galėčiau sutikti, tai laikau pareiga / dar nuo savęs papildomai duoti medžiagos kalbamam klausimui / išaiškinti. /

Daiktavardžiai ir būdvardžiai priesagomis *-anus* sudaromi iš vietovardžių / galūnėmis *-a*, *-ae*; *-um*, *-i*. Pav. *Romanus*, *Africanus*, *Faesulanus*, *Tusculanus*, / *Fundanus*. Tad žodis „Albanus“ sudarytas iš „Alba“ (*longa*), / „Campanus“ iš „Campus“. Kraštų

pavadinimai daugiausia sudaromi iš tautų / vardų pridodant galūnę *-ia*, pav., *Sardus*, *Sardinia*, *Macedo*, *Macedonia*. / Tad atrodo, kad „Lituanus“ sudarytas iš „Litua“, o „Lituania“ iš „Lituanii“.

Ką gi reiškia tasai „Lituanus“? – Ogi žmogus kilęs iš / „Litva“, kaip „Nolanus“, žmogus, kilęs iš „Nola“, „Romanus“, kilęs iš „Roma“ /. Taip šį žodį verčia ir vienas rusų žodynas (Polnyj russko-latynskij / slovarj, sostavlennyj Ivaškovskim. Izdal Einerling, 1849, 1850, / 1852, 1853 IV tomai): *iz Litvy Lituanus*. Pagal šį žodyną ir lietuviškas, / *litovskij – Litvanus*. Bet šio žodyno autoriui, XIX amžiaus / rusui, Lietuva buvo ne savarankiškas kraštas, o Rusų imperijos / provincija, ir sąvoka „lietuvis“ daugiau turėjo reikšti ne tautybę, o tik žmones iš tos srities kilusius, ar jie būtų lietuviai Kauno, Vilniaus, / Suvalkų gubernijų, ar gudai Minsko, Mogilavo ir kitų. Būdvardžio / „Lituanus“ reikšmė yra siauresnė, daugiau susijusi su asmens / ar daikto kilme, o „Lituanicus“ – reiškia asmenį, ypač daiktą, apskritai susijusį su Lietuva. Čia sutinku su prof. Račkausko nuomone, kad tarp tų dviejų žodžių esama prasmės niuanso, tik ne p. Račkausko / suprasta prasme, o kita, gal net priešinga jo suprastai.

Užtat kitas žodynas (*Slownik polsko-lacinski*, Ks. Antoni Bielikowicz, Krokuvą, T. I, II 1866¹⁰) žodį „lietuviškas“ „litewski“ verčia „Litvanicus“, žodį lietuvis „Litvanus“. Šia proga noriu pareikšti, kad lenkiškas

¹⁰ BIELIKOWICZ, Antoni. *Slownik polsko-lacinski*. T. 1–2. Kraków: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1866. – Žodyno autorius buvo Žešovo (Rzeszow) gimnazijos direktorius, Krokuvos mokslo draugijos (1820–1872) narys.

Bielikovičiaus žodynas kelia didesnę pasitikėjimą negu rusiškas Ivaškovskio, nes, šiaip ar taip, lenkai buvo geresni klasikai už rusus.

Nenorėčiau sutikti su prof. Račkausko argumentu, kad viduriniais amžiais forma „Lituanus“ dažnesnė už formą „Lituanicus“.

Lap. 2

Kad K. Jokantas būdvardį „lietuviškas“ verčia būdv[ardžiu] „Lituanus, a, um“, manęs neįtikina, kad viduramžiais būdvardžio forma „Lituanus“ buvo / dažnesnė už formą „Lituanicus“. Man atrodo, kad K. Jokantas būdv[ardį] „Lituanus“ sudarė pagal pavyzdį „Romanus“, neieškodamas pavyzdžių viduramžiuose. Tenka laukti, kad viduriniais amžiais forma „Lituanicus“ o ne „Lituanus“ reišktų žodį „lietuviškas“. Juk anais laikais Lietuva buvo lenkų įtakojė. Pagal „Livonicus“, ypač „Polonicus“ turėjo prigyti ir „Litvanicus“. Ir iš tikrųjų, kiek man teko patirti, viduramžių tekstuose aptinkama nuolatos forma „Lituanicus“, *adverbium* „lituanice“. Būdvardžio „lituanicus“ populiarumą rodo ir iš jo sudarytas prieveiksmis „litvanice“. Tikrai tektų nustepti, radus tokią prieveiksmio formą, kaip „Lituan“ arba „Germane“, „Britanne“. Visa tai rodo būdvardžio „Lituanus“ tam tikrą išimtinumą, ribotumą tiek reikšmės, tiek vartojimo atžvilgiu.

„Bibliotheca Litwana“, man atrodo, turėtų reikšti biblioteką, kilusią iš Lietuvos, atsiradusią Lietuvoje. Jei norima pasakyti, kad biblioteka, apskritai, koku nors būdu susijusi su Lietuva, tai turėtume tai išreikšti būdvardžiu „lituanicus“, kaip kad, sakysim, „Encyclopaedia Britannica“ pasako, kad ši

enciklopedija, apskritai, susijusi su Britanija, apskritai, turi su ja daugiau ar mažiau ko bendra.

Radau reikalinga dar kai ką pastebėti dėl p. Račkausko argumentų. Jis nurodo tokią taisyklę: jei krašto pavadinimas turi galūnę *-avia*, to krašto gyventojų pavadinimas turės galūnę *-anus*, būdvardis čia turės tokią pat galūnę *-anus*, greta gali būti vartojamas būdvardis galūne *-anicus*. Pirmuoju pavyzdžiu ima žodį „germania“, „germanus“, „germanicus“. Susidaro įspūdis lyg ir čia pirminė, taip sakant, pagrindinė forma būdvardžio yra *germanus, a, um*, o tik šalia šios formos eina kita, „germanicus, a, um“. Tačiau tai netiesa. Palyginkime kad ir žodynus.

1) Georges vokiečių lit. žodynas: *deutsch, germanicus, Adv. Germanice; Germanico more; deutsche Germanus* (daikt.).

2) Bielikowicz: *niemiecki, germanicus, Caes teutonicus, Vell. Adv. Po niemiecku germanice; germanico more, modo. Niemiec germanus* (daikt.).

Lap. 2v

3) Ivaškovskij: *Niemieckij Germanicus, Teutonicus. Vokiškai kalbėti germanica lingua ubi.*

4) J. Ph. Krebs. *Antibarbarus der lateinischen Sprache. Bazel I 1905, II 1907. Germanice, deutsch, kann, wiewohl es nidegends vorkomt, doch von uns nicht entbehrt warden, woe s in seiner warhen Bedeufung, namlich von der deutschen Sprache vorkommt.*

„Germanus“ als Adj. in der Bedeutung „deutsch“ ist nicht unz P. L. fur germanicus, sondern findet sich bei Vell. 2, 106, 2

Germana peritate ferrior. Ost wirde im N. L. so gebracht z. B. germanus sernn die deutsche Sprache fur germanicus, mores germani, die deutsche Sitten fur Germanici oder Germanorum.

Kaip matome, visi nurodyti žodynai tepaduoda būdvardį „germanicus“, tik Krebs pripažįsta, kad šalia klasikinės formos „germanicus“ vėlesniais laikais ir net senovėje pas Vell. Pat. aptinkame ir antrinė forma „germanus, a, um“. Ir prof. Račkausko nurodytos citatos sako, kad forma „Germanicus“ klasikinė, tinkanti grynai kalbai „sermo purus“, nes ją vartojo Cezaris, o antroji tenurodyta tik poezijoje.

Analogijai duokime dar pavyzdį. Krebs sako: Britannus, a, um ist als adjekt. nur P. L. fur Britanicus, was auch zu Beinamen dient; dagegen ist es klass. als subst. Britannus, der Britannier, Britte. Über den Gebrauch der Duchten zu Hor. Od. Britannus statt Britanicus etc. zu setzen, handelt ausführlich Sehtz 1,1,3.

Kiti mano nurodyti žodynai tepaduoda normalią klasikinę formą Britannicus.

Kaip Germanus, a, um, Britannus, a, um, tėra tik antrinės, šalia klasikinių Germanicus, a, um, Britanicus, a, um vartojamos išimtiniais atvejais formos, taip, atrodo, ir forma lituanus, a, um tegalėtų tik retkarčiais būti vartojama forma tam tikram niuansui reikšti, tam tikram specifiniam bruožui išryškinti. Kadangi Tamstos leisimas metraštis, atrodo, turės būti gan plataus pobūdžio ir apimti visa, kas šiuo ar tuo būdu susiję su Lietuvos biblioteka, tai, man atrodo, ir būdvardis,

apibūdinąs šią biblioteką, turėtų būti vi-suotinesnis, ir be to, turįs, manau, pavojų susilaukti bet kurių priekaištų.

Lap. 3

Be to, žodis „Lituanica“ yra plačiai žinomas mūsų moksle. Tai yra nom plur. neutr. gen. ir reiškia „visa kas lietuviška“, „visa kas susiję su Lietuva ar lietuviškumu, su jos kalba, literatūra, istorija...“. Tokiai plačiai sąvokai reikšti būdvardis „Lituana“ kažkaip nederėtų.

Siūlau leidinį pavadinti „Bibliotheca Lituanica“.

Reiškiu tikrą pagarbą. A. Rukša (parašas)

P. S. Iliustracijai cituoju keletą antraščių su būdv[ardžiu] „Germanicus“: „leges nationum Germanicarum“, „Fontes iuris Germanici antiqui“, „Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum“ (Der Grosse Brockhaus s.v. „Monumenta Germaniae historica“). – Žodžio „Litvanicus, litvanice“ pavyzdžių gausu kad ir jėzuitų diarijoje: *con-cio Litvanica, concionator litvanicus* [et] cet.

A. R.

P. P. S. Beje, Tamsta užsiminei apie *-icus* ir *-τικός* atitikimą. Šios formos iš tikrųjų vie-na kitą atitinka, tik negalima tvirtinti, kad lotyniškoji sudaryta pagal graikiškąją ar priešingai. Jos abidvi yra senos indoeuropiečių prokalbės formos. Šių formų žodžių gausu ne tik graikų, bet ir lotynų kalboje

A. R.

Vilniuje

1944 m. balandžio 8 d.

Įteikta 2012 m. rugpjūčio mėn.

Recenzijos

DOKUMENTACIJA APIE XVII AMŽIAUS KLAIPĖDOS KRAŠTO LIUTERONŲ BAŽNYČIOS PADĖTĮ

HELMUT HANS JURGEN ARNAŠIUS (ARNASZUS)

Klaipėdos universiteto Literatūros katedra
Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: helmutarnaszus@gmail.com

Klaipėdos miesto ir valsčiaus Evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų tekstų publikacija¹ be jokių išlygų yra itin svarbus indėlis į lietuvių ir Europos kultūrų bei religijų istoriografiją. Leidinio rengėjos Ingė Lukšaitė ir Sabina Drevello bei Klaipėdos universitetas parodė, kad tokie darbai gali būti atliekami ne vien vokiečių istorikų, kurių baltistikos tyrimais dažniausiai tenka remtis nuo pat mūsų rašto pradmenų.

Vizitacijos dokumentai pateikiami ir originalo kalba, kruopščiai transkribuojant dabar ir vokiečiams sunkiai įskaitomą gotikinį šriftą, ypač kai jis rašytas skirtingų raštininkų ir neįprastu XVII a. braižu. Už šį darbą tikrai reikia dėkoti p. S. Drevello. Ji tik keliolikoje

vietų suklydo, bet ir tai pati pažymėjo. Tai mokslinio kruopštumo pavyzdys.

Problema iškyla pateikiant tekstą lietuvių kalba, kas yra būtina, tačiau keblu vien dėl abiejų kalbų žodžių neatitikimų ir jų semantikos sankirtos. Šios užduoties leidėjams, deja, nepavyko deramai atlikti. Doc. I. Lukšaitė, be abejo, susidūrė su itin sunkiai įveikiama užduotimi – teksto pateikimu lietuvių kalba. Tai galbūt atleistina žinant, kaip stipriai per tuos 350 metų pasikeitė pati vokiečių kalba, jos leksika, gramatika, semantika. Be to, baroko laikų kanceliarinė kalba yra labai įmantri, kupina visokiausių kalbinių vingių ir ornamentų, kurie būdingi tos epochos architektūros ir tapybos kūriniams. Kiekvienas raštininkas stengėsi parodyti savo gebėjimus konstruodamas ilgus ir sudėtingus sakinius, dažnai užimančius visą puslapį. Įskaityti tokius rašinius ir recenzentui nebuvo lengva, prireikdavo

¹ *Klaipėdos miesto ir valsčiaus Evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai.* Sudarė ir parengė doc. habil. dr. Ingė Lukšaitė ir Sabina Drevello. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009. ISBN 978-9955-2.

kantraus narpliojimo. Ir lotyniškų frazių vartoseną nelengvina lektūros, tuo labiau kad ji anaiptol neatitinka klasikinio stiliaus, o yra vadinamosios virtuvinės lotynų (vok. *Küchenlatein*) kalbos raiška. Leidėjai šias problemas bandė apeiti atsisakydami pažodinio vertimo, pasirinkę daugiau ar mažiau tikslų teksto atpasakojimą (referavimą). Deja, atpasakojant tekstą ne tik prarandama tiksli informacija, bet ir neperteikiami dažnai liuteronams būdingi itin tiesmuki, šiurkštūs posakiai, stilistikos ypatumai, kurie, be visa ko, suteikia informacijos apie tuomečio aukštuomenės ir valdininkų bendravimo su paprastais parapijiečiais ir vietiniais kunigais psichologiją bei įpročius. Tokiu būdu ir socialinės hierarchijos įtaka žmonių bendravimui, ypač kunigijos ir Bažnyčios klierikų požiūris į parapijiečius liutuvius ir vokiečius, tampa neaiški, nors, tiesa, pats dokumentų turinys aiškiai byloja buvus pasaulietinės ir bažnytinės valdžios priespaudą.

ŠIEK TIEK PRŪSIJOS ISTORIJOS

Leidėjų redaguoti itin įdomūs vizitacijų dokumentai reikalauja būti susipažinusiems su jų istoriniu ir bažnytiniu kontekstu. Išsamiam įvade doc. Ingė Lukšaitė pateikia labai vertingos informacijos šiuo klausimu. Kaip ir visuomet, autorė pasižymi pateiktamų istorinių faktų ir nuorodų tikslumu, išvadų atsargumu. Norėčiau pateikti tik kelias pastabas. Viena yra susijusi su periodizacijos ir schemizacijos problema, kurios, ypač Hegelio, Winckelmanno, von Rancke's, Spenglerio, Mommseno sistemų

paveikti, vokiečių istorikai neišvengia ir šiais postmodernizmo ir dekonstruktyvizmo laikais. Antai I. Lukšaitės minima Heinzo Schillingo konfesionalizacijos teorija, kurią šis iškelia iki „istorijos mokslų kategorijos“ aukštumų, veikiausiai yra tam tikrų bažnyčių istorijos Prūsijoje datų žymės, kurios vargu ar bepritaikytinos kaimyninėje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje ar net Brandenburge ir likusioje Vokietijoje, kur kartais tie patys kultūriniai procesai vyko visai skirtingais laikais arba visai nevyko. Apibendrinimai remiantis įvykiais tik vienoje teritorijoje nėra pakankamas pagrindas kurti naujas teorijas – užtenka tiksliai aprašyti dokumentais pagrįstus „nusidavimus“, kaip savo darbuose pavyzdinčiai rodo Ingė Lukšaitė.

Galbūt reikėtų priminti, kad vizitacijas pradėjo jau hercogas Albrechtas, sekdamas senomis Romos bažnyčios tradicijomis. Tačiau iš pradžių griežtai liuteroniškoje Prūsijoje vyskupai, apribojus Lutherio liturgiją dviem (iš pradžių trimis) sakramentais vietoj septynių, tarp kurių yra ir kunigų iššventinimas, neteko buvusio sakralumo, tapo savotiškais hercogo, kuris pasiskelbė esąs ir „aukščiausiasis vyskupas“ (s u m m u s e p i s c o p u s), bažnyčios tarnautojais, dažniausiai valdovo skiriamais prezidentais arba superintendentais. Vėliau, 1566 m., luomų opozicijai spaudžiant, teko atkurti Pomeranijos ir Sembos vyskupystes. Pastarajai priklausė ir Klaipešos valsčius. Vizitacijomis buvo manoma atremti į Prūsiją apsigyventi kviečiamų ir dėl pradžioje oficialiai skelbiamos konfesinės tolerancijos bei materialinių pažadų atvykstančių kito-

kių religinių įsitikinimų žmonių įtaką. Tie žmonės buvo vadinami sektantais, tarp jų baptistai, reformatai ir spiritistai, Lutherio niekinamai vadinami svajotojais (vok. *Schwärmer*), juos vėliau pakeitė pietistai. Nors liuteronai ortodoksai niekuomet patys nesiekė įgyvendinti religinio pakantumo, tačiau nuolat reikalavo pripažinti jų konfesijos išskirtinumą. Todėl vadinamoji prūsiškoji tolerancija liko daugiau epizodinė. Pačios vizitacijos tapo pasaulietinės ir bažnytinės valdžios instrumentu.

Kalbėdami apie Prūsijos valdovų titulus ir pačios valstybės statusą, deja, ir istorikai dažnai klysta. Pateiksiu tik kelias pastabas. Didelę įtaką Rytų Vokietijos žemėse turėję didikai Hohenzollernai yra kilę iš Švabijos (vok. *Schwaben*), kur iki šiol ant vulkano formos kalno viršūnės netoli Siegmaringeno miesto stūkso didinga jų pilis. Jau XII a. pabaigoje už nuopelnus Reichui jie tapo Niurnbergo pilies grafais (vok. *Burggraf*), vėliau įsigijo turtingą Ansbacho miestą Frankene, 1415 metais pasižymėjo karuose ir tapo pernelyg galingais konkurentais, todėl Vokietijos karalius Sigismundas Luksemburgietis atsikratė Friedricho I von Ansbacho atiduodamas jam į leną skurdžias Brandenburgo žemes², kurios tuomet dėl konfliktų

su slavų kunigaikščiais dar buvo nesaugios ir nederlingos, vokiečių pamažu iš slavų (liuticai, abodritai sorbai) grobiamų teritorijų paribys, Šventosios Romos imperijos vis toliau į rytus stumiamas ir naujai žymimas pasienis. Šios Hohezollernų-Ansbacho-Brandenburgo linijos markgrafas Albrechtas von Ansbachas tapo Šv. Mergelės Marijos vokiečių ordino (kryžiuočių) didmeistriu, po nevykusio pasipriešinimo buvo priverstas pasiduoti ir likti Abiejų Tautų Respublikos lene, bet užtat jis 1525 m. tapo pasaulietiniu hercogu Prūsijoje, nors ir ne Prūsijos hercogu, nes Prūsijos suverenas liko Abiejų Tautų Respublikos karalius. Dėl titulų reikia pabrėžti, jog minėti Hohenzollernai tapo Brandenburgo kurfiurstais ir markgrafais³. Lėbavimu ir girtavimu garsėjęs Brandenburgo kurfiurstas Johannas Sigismundas, 1613 m. persikrikštijęs kalvinistu, o 1618 m. paveldo teise tapęs hercogu Prūsijoje, šios konfesijos Prūsijoje įvesti nesugebėjo, nes uždraudė Lenkijos karalius [4, 165; 3, 75]. Tačiau nuo to laiko Brandenburgas ir Prūsija tapo vieninga, tos pačios Hohenzollernų giminės valdoma valstybe, vadinama Brandenburgu-Prūsija (vok. *Brandenburg-Preussen*), o Johannas Sigismundas ir jo sekėjai tapo Brandenburgo kunigaikščiais ir hercogais Prūsijoje. Johanno

² Šventosios vokiečių nacijos Romos imperijos (vok. *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation*) kaizeris dėl konfliktų su popiežiais bei didikais neturėjo stipriai centralizuotos valdžios ir todėl nuo 1273 m. buvo renkamas svarbiausių Vokietijos kunigaikščių, kurių buvo trys arkivyskapai ir keturi pasauliečiai. Brandenburgas 1324 m. irgi tapo tokia privilegijuota kunigaikštyste, kurią iš savo tėvo, Vokietijos karaliaus Karlo IV

Liuksemburgiečio, paveldėjo jo sūnus Sigismundas (1378 m.). 1410 m. tapęs Vokietijos karaliumi, jis savo ruožtu patikėjo ją grafiui Friedrichui I von Hohenzollernui (1415 m.).

³ *Kur-* iš *küeren*, vid. vok. kalboje *kieren* – „rinkti“, vėliau „iškelti, paskelbti“ kokį nors laisvą didiką, pradedant nuo grafo, Romos imperijos kaizeriu (nuo *Caesar*), o *Mark* yra (imperijos) pasienio valda, teritorija.

Sigismundo anūkas Friedrichas Vilhelmas I, vadinamas didžiuoju kurfiurstu, valdęs nuo 1640 m., ne vien dinastiniais sumetimais liko reformatu (jis vedė Olandijos princesę Luisę Henrietę von Oranien), dėl to Berlyno ir Karaliaučiaus dvare, skirtingai nuo pavaldinių miestiečių ir valstiečių, kurie laikėsi liuteronybės, įsivyravo kalvinizmas. Kurfiurstas Šiaurės karuose tarp Švedijos bei Lenkijos ir Lietuvos valstybės, pragmatiniais sumetimais kariavęs tai vienoje, tai kitoje pusėje, pagaliau pasiekė, kad 1657 m. Lenkija pripažino Prūsijos hercogo suverenitetą. Būtent šis kunigaikštis valdė mūsų nagrinėjamų vizitacijų metais ir jas inicijavo. Taigi, istoriškai formaliai būtų netikslu kalbėti apie Prūsijos, turint omenyje Rytprūsius, kunigaikštystę (vok. *Fürstentum*), nes ji iš hercogystės tik vėliau tapo karalyste, kai Brandenburgo kunigaikštystės kurfiurstas ir hercogas Prūsijoje Friedrichas III 1701 m. pats pasiskelbė karaliumi Friedrichu I – vėlgi Prūsijoje, bet ne Brandenburge, kurio kurfiurstu, o ne Prūsijos karaliumi jis liko⁴. (Rytų) Prūsija formaliai niekuomet nebuvo kunigaikštystė, nors Brandenburgas-Prūsija istorikų ir liaudies buvo vadinama Prūsija, ir abiejų žemių valdovas mėgo save vadinti aukščiausiu titulu, taigi, Prūsijos karaliumi, tačiau juridiskai Brandenburgas ir Prūsija liko atskiros valdos⁵.

⁴ Panašiai kaip 1871 m. Vilhelmas I, politiniais sumetimais norėdamas gauti kitų Vokietijos karalių, kunigaikščių ir suverenų pritarimą, buvo paskelbtas vokiečių kaizeriu (*Deutscher Kaiser*), o ne Vokietijos kaizeriu (*Kaiser von Deutschland*).

⁵ Tik karalius Friedrichas II (irgi vadintas

Vizitacijų kontekste paminėtinas Friedricho Vilhelmo I vaidmuo Šiaurės kare, kai Prūsija buvo jo atiduota kaip Švedijos lenas, o į Klaipėdos ir Pilavos uostus įleista švedų armija nuo 1626 m. ir iki 1635 m. siaubė kone visus aplinkinius miestelius bei kaimus, taigi Prūsijos, ypač jos šiaurinės dalies, ekonominė ir kultūrinė padėtis leidinyje dokumentuojamų vizitacijų metu vis dar buvo labai skurdi [1, 43]. Kurfiurstas gana brutaliais metodais siekė atitaisyti šalies finansinę padėtį, taip pat atsikratyti Lenkijos įtakos. Šios šalies pagalbos vis ieškojo ir jos užtarimu rėmėsi prieš absoliutizmą ir kalvinizmą stoję Prūsijos luomai, žemvaldžiai ir liuteronai. Paklusnumo didysis kurfiurstas juos mokė sušaukęs į Karaliaučių nuo 1661 iki 1663 metų trukusią Nuolatinę šalies tarybą (*Dauerlandtag*), kurios nariai buvo priversti paklusti kontribucijų už žemę ir pelną bei prekybos akcizų įvedimui – neapmokestinta liko tik aristokratija. Nepaklusę ar prieštaraujantys tarybos nariai buvo baudžiami galvos nukapojimu.

Tais absoliutizmo įvedimo metais ir Klaipėdos gyventojus, be abejo, sukrėtė kurfiursto beatodairiškumas. Antai Olecko vyriausiasis vaitas buvęs pulkininkas Christianas

didžiuoju) 1772 m. po pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo formaliai neteisėtai savo valia pasivadino Prūsijos karaliumi. Tačiau tik žlugus Šventajai vokiečių nacijos Romos imperijai, kai jos kaizerį Franzą von Habsburgą Napoleonas priverstė atisakyti kaizerio karūnos, šios abi Hohenzollernų valdos galėjo vadintis Prūsijos karalyste [3, 89], istoriškai lyg paženklindamos išnykusios prūsų tautos atmintį.

Ludwigas von Kalcksteinas atsisakė duoti Friedrichui Wilhelmui ištikimybės priesaiką, kartu su dauguma aristokratų priešinosi vis naujiems mokesčiams, skirtiems armijai padidinti, ir už tai buvo nuteistas mirties bausme. Tačiau kunigaikštienės Luisės Henrietės užtarimu, buvo paleistas. 1670 m. jam pasisekė pabėgti į Varšuvą, kur prašė Lenkijos karaliaus pagalbos. Kurfiurstas tuomet patikėjo savo samdiniui, škotų pulkininkui Montgomery'ui pagrobti von Kalcksteiną. Sumanymas pavyko: Montgomery's su bendrais maištininką pagavo, supančiojo ir suvynioję į kilimą per sieną pergabeno į Prūsiją. Nors Lenkija ir smarkiai protestavo, von Kalcksteinas 1672 m. buvo įkalintas pagarsėjusios Klaipėdos tvirtovės požemiuose, kankinamas ir netrukus specialių kurfiursto paskirtų komisarų, nepaisant jokių įstatymų, nuteistas už „valstybės išdavystę“ ir pilies kieme jam buvo nukirsta galva [1, 42; 4, 175; 5, 135]. Vokiečių patriotinėje istoriografijoje didysis kurfiurstas garbinamas kaip tik už savo beatodairiškumą, už jėga išspaustais mokesčiais, akcizais bei dotacijomis sukurtą reguliariąją armiją, kuri padėjo vėlesnės Prūsijos galios pamatus⁶. Vizitacijos kaip tik liudija šį priespaudos laikotarpį, kai žmonės buvo engiami ne vien pasaulietinės valdžios, bet ir tiesiogiai protestantų dvasininkų, kurie

⁶ Prūsijos patriotas J. Sembritzkis šitaip komentuoja didžiojo kurfiursto sprendimus: *Friedrichas Wilhelmas, palauždamas Prūsijos aristokratiją, išvengė tokio pat (valstybės) likimo, kokį patyrė Lenkija. Tokiu būdu tikrai didis vyras diegia savo valią, nekreipdamas dėmesio į menkų sielų šnekesius* [5, 136].

beveik nebuvo finansuojami valstybės, bet savo pragyvenimu turėjo pasirūpinti patys, gavę nebent kelis arus žemės ir parapijiečiams skirtą prievolę pašarais karvėms ir kiaulėms šerti. Tokiame istorijos kontekste suprastinas ir kunigų (Martinio) vergiškas nuolankumas kurfiurstui, nuolatinė jų konkurencija su pasaulietine valdžia spaudžiant iš valstiečių prievoles.

Tekstologinės pastabos. Įžangoje paminėtus leidinio trūkumus galima atskleisti vien pačių tekstų interlinijinio vertimo būdu. Tačiau, kadangi neįmanoma peržiūrėti viso teksto, bandysime sukonkretinti pareikštas pastabas nors poros parapijų vizitacijų dokumentų pavyzdžiu. Šie dokumentai dažnai pasižymi tam tikru vientisumu, kai kur atskleidžia apgavystes, ilgai trunkančius ginčus, kunigų ir parapijiečių vaidus. Apsiribosime tik Priekulės ir Kretingalės parapijų vizitacijomis, todėl visų dokumentų nepateiksime. Vis dėlto tikimės, kad tokiu būdu atsiskleis ne tik leidėjų referavimo problematika, bet ir kultūrinio, etnografinio ir konfesinio atžvilgiais įdomi pasakojamoji medžiaga – tarsi intrigų kupina, prieštaringa provincijos religinio gyvenimo dramaturgija. Be to, tai suteiks recenzentui galimybę per kelis gana išsamiai aptartus įvykius ir personažus ne tik parodyti visą šio I. Lukšaitės ir S. Drevello sudaryto leidinio svarbą būsimiems moksliniams tyrimams, bet ir patikrinti esamas teorijas bei hipotezes, taigi, atlikti istorikui perspektyvų darbą.

Mūsų vertimai yra tiesiog „biurokратиškai“ pažodiniai, tokie, kuriuos teologai

ir lingvistai žino iš interlinijinių vertimų: sakiniai ir žodžiai tiksliai atitinka vienas kitą, per daug nepaisant kalbos, į kurią verčiama, stilistikos. Recenzentas tokiu kalbiniu juodraščiu siekia kuo tiksliau perteikti tekstus, o kita vertus – pademonstruoti vertimo sunkumus, sklandžią formuluotę perleisdamas kritiškam skaitytojui. Tekstų vokiškas originalas pateikiamas *paryškintu kursyvu*; interlinijinis recenzento vertimas – *kursyvu*; leidėjų pateiktas vertimas – Arial šriftu. Analizės skaidrumo dėlei tekstai dažniausiai pateikiami lygiagrečiais stulpeliais. Skaičiai tekstų pradžioje nurodo puslapį leidinyje.

PRIEKULĖS KUNIGO MARTINIO VAIDAI SU PARAPIJIEČIAIS IR VALDŽIA

Pirmiausia pateiksiu biografinių duomenų apie pagrindinius Priekulės dramos veikėjus. Svarbiausias yra parapijos kunigas Wilhelmas Martinis, Verdainės kunigo sūnus, nuo 1670 m. buvęs Priekulės kunigo Georgo Helmigo (ten kunigavusio nuo 1643 iki 1676 m.) adjunktu ir tapęs jo žentu. Tradiciškai jaunam vikarui, norinčiam tapti parapijos klebonu, buvo privaloma vesti arba kunigo dukrą, arba jo našlę. Wilhelmas, nepaisant visų konfliktų su vyresnybe, išbuvo Priekulės kunigu iki 1704 metų. Pasirodo, jo būta tikrai veiklaus ir dievobaimingo, o pinigai, kuriuos jis, kaip matysime, rinko visokiais parapijiečiams nepriimtinais būdais, buvo reikalingi jo sumanytai ir nuo 1688 metų pradėtai statyti bažnyčiai. Tuo tikslu 1688 m. kovo 27 d. visose Prūsijos bažnyčiose buvo renkamos aukos, vadina- moji kolekta. Bažnyčia buvo baigta statyti

Priekulės bažnyčia 1640 m.
Prūsijos valstybinė kultūros paveldo bibliote-
ka Berlyne. Kopija autoriaus

ir pašventinta 1697 metais. Taigi, Martinis rūpinosi parapijiečių sielovada ir, matyt, buvo įgijęs net Bažnyčios vyresnybės bei kurfiursto palankumą, ir tai liudija minėtoji kolekta [5, 102].

Klaipėdos valsčiaus vaitas Danielius von Dehmenas kilo iš turbūt neseniai praturtėjusios šeimos. Jo tėvas, taip pat vardu Danielius, 1637 m. įsigijo dvarelį Kauliuose, prie pat Kretingalės (vok. *Deutsch-Crottingen*). Danielius tapo vaitu 1678 m. ir mirė 1689 m. gegužės 6 dieną [5, 102]. Jis savo darbą atliko gerai, matyt, rūpinosi ir vietinių lietuvių dvasiniu gyvenimu, nes 1686 m. kartu su Klaipėdos komendantu Johannu Friedrichu Crügeriu padėjo kertinį akmenį

Šv. Mikalojaus (vok. *St. Nikolaus*) lietuvių bažnyčios statybai, ir ji buvo iškilmingai pašventinta jau kitų metų birželį [6, 176]. Knygos autoriai savo gana išsamiuose dalykiniuose komentaruose irgi pateikia kai kurių duomenų apie Martinį [6, 184]. Deja, duomenų apie gana svarbų vietinį dvarininką ir vaitą von Dehmeną leidinio sudarytojai nepateikia. Pasirodo, tarp Priekulės kunigo ir Klaipėdos vaito vyko savotiškos bažnyčių statybos lietuvininkams varžybos. Apie vyriausiąjį kunigą Christophą Schultzą žinome tik tiek, kad jis 1636 m. balandžio 5 d. gimė Karaliaučiuje, galbūt ten buvo didžiojo kurfiursto dvaro pamokslininku (*Hofprediger*), vyriausiuoju kunigu tapo 1673 m., mirė 1688 m. gegužės 13 dieną.

Kunigas Martinis visų pirma siekė valdžiai parodyti savo uolumą, skųsdamas parapijiečius, kurie nesilanko bažnyčioje ir nepriima Komunijos, minėdamas ir samdinius bei

tuos, kurie nuodėmėje, be sakramento, pasimirė. Šis 1678 m. sudarytas jo skundžiamų parapijiečių sąrašas apima 226 asmenis iš 78 vietovių, 166 samdinius ir 25 pasimirusius ir nepalaidotus (p. 141–158). Toks skundas, prašant valdžios drausminti „šventojo sakramento niekintojus“, turi ir materialų pagrindą, nes už šį patarnavimą reikėdavo nemažai sumokėti kunigui.

1683 m. Martinis ir bažnyčios seniūnas pateikia vizitatoriams skundą dėl parapijiečių dvasinio gyvenimo trūkumų, kuriuos irgi prašoma ištaisyti skiriant baudas. Tai itin įdomus dokumentas, rodantis, kokios buvo daugelio parapijiečių nuostatos religijos atžvilgiu. Šiuo atveju reikėjo tikrai patikimai perduoti tekstą, nors to padaryti daugelyje aptariamo vertimo vietų nepavyko, praleidžiant svarbias sakinių dalis arba juos perteikiant tiesiog klaidingai.

Vizitatoriai klausia, kaip elgtis su nustatytais trūkumais. Kaip antai:

7. *Imgleichen in dem examine der Hurerey befindlich, daß am meisten der Sonntag dazu gebrauchert wirdt, undt zwar der Wirth auff Befinden dem Gesinde ohn bewußt auszugehen gestattet, daß ein solch Wirth auff befinden auch bestrafft werde.*

Taip pat egzaminuojant paleistuvystę buvo nustatyta, kad dažniausiai tam naudojamas sekmadienis ir būtent šeimininkas neapgalvotai leidžia tarnams išeiti (duoda išeigines), kad toks šeimininkas būtų nubaustas pagal (nustačius) aplinkybes.

Kadangi, kaip tyrimai rodo, paleistuvaujama dažniausiai sekmadieniais, kai ūkininkas šeimyną išleidžia, ūkininkas bus taip pat baudžiamas.

Visa tai liudija, kad ne visas Priekulės jaunimas paisė bažnytinio gyvenimo normų – kai kurie vengė dalyvauti ilgose ir nuobodžiose pamaldose, per kurias privalomai tekdavo paaukoti ir pinigų rinkliavai.

Tų pačių metų pabaigoje Martinis dar kartą nurodo bažnytinės veiklos kliuvinius. Svarbiausias iš jų – dažnai dokumentuose minimas girtuokliavimas. „Kituose Priekulės kunigo skunduose dėl parapijiečių elgesio“, be kita ko, teigiama:

(159) *2. Ist eröffnet worden, das unleidliche Laster der Communicanten, welche nach dem Heiligen Wercke nebst erbetenen Gunsten etliche Tage nacheinander ein Gesuff haben undt, so lang was verhanden zusemmen bleiben; deswegen Sie nicht ehe Communicieren biß Sie einen Guten Vorrat sich versorget haben.*

Atskleidžiama nepakenčiama nepriimančių komunijos yda (nedorėybė), kurie po Šventojo darbo bei išprašytos malonės, kelias dienas iš eilės atsiduoda girtuokliavimui ir pasilieka kartu, kol dar ko nors yra (turi); todėl jie nepriima komunijos anksčiau, nei jie bus apsirūpinę gera (gėrio) atsarga.

(160) <...> pranešta apie Komuniją priėmusių ištvirkavimą: kelias dienas ją priėmę jie girtuokliuoja. Todėl jie nebus prileidžiami prie Komunijos iki jos neužsitarnaus.

Vėliau kunigas pateikia panašų skundų ir prašymų dėl baudų skyrimo sąrašą, kuriame, pavyzdžiui, sakoma:

5) *Ob nach der Predigt alle der Zehen strafftey bleiben sollen?*

Ar po pamokslo visi tie girtuokliai turi pasilikti nebausti?

Ar po pamokslo visi turi bausmių sąskaitas laisvai tvarkyti?

6) *Weilen die Unzucht überhandt nimmet, dabey aber mit unterläufft, daß solche Personen mit Bewust ihres Greuels sich frevendtlich zu Gottes Tisch halten, daß darüber bey der Bestrafung absonderlich geahndet werden möge.*

Kadangi paleistuvystė ima viršų, bet tuo pačiu atsitinka, kad tokie asmenys, suprasdami savo baisumą (piktadarybę), (vis vien) šventvagiškai lankosi prie Dievo stalo, kad dėl to baudžiant reikėtų ypatingai atsizvelgti [dar labiau bausti – H. A.].

Kadangi, kaip tyrimai rodo, paleistuvaujama dažniausiai sekmadieniais, kai ūkininkas šeimyną išleidžia, ūkininkas bus taip pat baudžiamas;

Už girtuokliavimą pamaldoms skirtu metu Liuteronų bažnyčia jau nuo seno skyrė nemažas baudas, tam reikalui buvo įsteigta net sava bažnytinė policija. Čia jau minimi ir smuklininko nusizengimai, kuriais drumsčiamas sekmadienio šventumas.

Dar griežčiau protestantai žvelgė į neleistiną, nesantuokinę jaunų žmonių meilę, ypač jeigu jaunuoliai priklausė skirtingiems socialiniams sluoksniams. Kaip žinoma, aristokratams prievarta imti kokią nors tarnaitę ar valstietę buvo įprasta ir retai tebaudžiama, nes priklausomi žmonės net skųstis negalėdavo išdrįsti. Labai daug ką apie luomų ir

lyčių nelygybę sako Bažnyčios nuosprendžiai „dorybei“ nusikaltusiems jaunuoliams. Juos cituojame iš 1684 m. lapkričio 21 d. vizitatorių nurodymų „dėl nusikaltimų“ (a d d e l i c t a): *1. Kristupas Jodgrigellis, buvęs žemės kamerarijaus tarnas, privalo dėl savo bobos, su kuria jis dar prieš vestuves buvo kūniškai susimaišęs ir apie tai nutylėjęs, kadangi jis neturi jokių geležinių (pinigų), vieną sekmadienį atlikti bažnyčioje atgailą (prikaustytas) geležinėje apykaklėje (Halseysen). Bruzis, Johano Paltinaičio tarnas, privalo dėl įvykdyto paleistuvavimo su boba, kuri pabėgo [o ne – kuris pabėgo, kaip supranta leidinio*

sudarytojai – H. A.], už bausmę atiduoti bažnyčiai 5 fl. ir, be to, vieną sekmadienį geležinėje apykaklėje atlikti bažnytinę atgailą – pinigine bauda imama iš jo šeimininko. 3. *Simonas Baušelis dėl užkietėjusio (užsispyrusio, nuolatinio) paleistuvavimo turi bažnyčiai duoti 10 fl. kaip sunkią bausmę.* 4. *Jurge Jostët iš Voveriškių, kuris su merga pakartotinai (vėl) varė paleistuvystę, baudžiamas 20 fl. valdžios bei 20 fl. bažnyčios naudai ir kad ateityje nuo to susilaikytų, o priešingu atveju bus suvesdintas su kekše. Kad mergpalaiikė Catherina privalo 3 sekmadienius atlikti atgailą prie bažnyčios altoriaus. ...* 6. *Janis su Catherina, Bundelio tarnas ir tarnaitė, kadangi jie vienas su kitu paleistuvavo, privalo būti suvesdinti ir, kadangi nepasiturintys, atgailauti už paleistuvimą geležinėse apykalėse. ...* 8. *Brenkui iš Drevernos (Drawehnen) pavesta, kadangi jis nepadarė su savo sūnum, kaip jam pavesta, mergpalaiikei Urtei, kuri yra pastojusi nuo jo sūnaus, bet jau atlikusi bažnytinę atgailą, duoti jai karvę vaiko išlaikymui.* 9. *Hansulis iš Siemon Piktvardžių [vietovės pavadinimas – H. A.], kuris apvaisino Urtę, Šakio iš Drevernos dukterį, sumokėti turi 10 fl. valdžios ir 10 fl. bažnytinę bausmę, mergpalaiikei duoti 1 karvę, mergpalaiikė privalo 3 sekmadienius atgailauti prie bažnyčios altoriaus.* 10. *Christučiuui iš Petrokų yra pripažintas alimentų davimas dėl vaiko išlaikymo ir jis privalo dėl to mergpalaiikei duoti 1 karvę.* 11. *Urtę, potabelio Glaseno dukterį, kuri nuo Christofa Donelaičio, tarnavusio pas Bernardą Voigtą, apsigė ir pabėgo, pastoję, privalo 3 sekmadienius atgailauti prie bažnyčios altoriaus.*

12. *Michelis Almonaitis iš Meselių, kuris apvaisino tarnaitę Gedrutę, privalo nustatyta bausmę 10 fl. valdžiai ir 10 fl. bažnyčiai duoti, bet kekšė privalo 3 sekmadienius atgailauti prie bažnyčios altoriaus.* Galima spėti, kad šie į Senajame Testamente⁷ aprašytus panašūs bausmių skyrimai už lytinio dorovingumo pažeidimus ir už nesantuokinį santykiavimą yra itin griežto kalvinistų požiūrio išdava (kurfurstas buvo kalvinistas). Skaitant šį

⁷ Žr.: Biblijoje, Lev (Kun) 19–20 sk., užrašyta daugybė įstatymų dėl lytinių nusikaltimų, kurių dauguma baudžiama mirties bausme. Pavyzdžiui, Lev 20.10 sakoma, kad santuokos laužymo su artimojo žmona atveju abu turi mirti (paprastai – užmušti akmenimis) ir t. t. Į čia minėtus atvejus panašus Lev 19.20, kur vyras sugula su kitam pažadėta, bet neišpirkta verge, tačiau jie ne užmušami, bet vyras privalo sumokėti už nuostolius vieną ožiaragį kaip kaltės auką, kurią kunigas atnašauja pačiam Jahvei. Ant Jahvės altoriaus sudeginami aukojamų gyvulių taukai ir kraujas, o krūtinė, kulšys ir t. t. priklauso „Aaronos sūnums“ (Lev 7. 28–38). Liuteronai kunigams atlygio reikalauja grynaisiais. Prūsijoje jauni žmonės, nuteisti už tai, kad pasimylėjo, jiems skirtą pinigę ar materialinę baudą turėdavo atiduoti bažnyčiai, nes toks nusikaltimas buvo laikomas Dievo įstatymo pažeidimu. Tai buvo traktuojama kaip Bažnyčios teisės atvejis ir baudžiama pagal *Codex iuris canonici*. Nuodėmės visada būdavo geras bažnyčių pasipelnymo šaltinis. Būtų įdomu atsekti, kada ir kodėl biblinės nuostatos pasikeitė. Jos pačios, beje, kilo iš Babilonijos, kur garsiajame Hamurabio įstatyme už prievartavimą baudžiama mirties bausme, o už santuokos laužymą abu meilūžiai paskandinami surišti; kita vertus, jei tėvas pripažįsta vergės vaikus savais, tai šie tampa lygiateisiai su jo santuokiniais vaikais (§170). Tokie įstatymai driekiasi nuo seniausių laikų iki Klaipėdos krašto vizitacijų. Šią istoriją dar reikia atsekti ir šiuo konkrečiu atveju, kuris, kaip matome, turi ir universalumo.

tekstą iškyla nemažai intriguojančių klausimų, susijusių su Prūsijos liuteronų bažnytine tvarka ir bausmių skyrimu, kuriuos formuluoti ir spręsti paliekame kitiems. Primename tik rašytojos Ievos Simonaitytės motinos ir jos pačios likimą – jai net karvė nebuvo skirta...

Bažnyčios tvarka (lot. *recessus*) nustato imti:

Už krikštą 6 grašius;

20 gr. iki 106 gr. už jungtuves;

10 gr. už mirusiojo palydą;

2 gr. jeigu nehydi;

3 flor. vynuui už 3 šventes po 1 butelį;

Be to, kunigas gerokai viršija leistinas aprūpinimo buities reikmenimis ir maisto

(p. 162) *Kadangi vakar dieną p. kunigas Priekulės, priešais delegatų (paskirtųjų) komisiją pastoviai neigė, kad jis nuo lavonų, kuriuos jis lydėjo, ne vieną lenk. floriną ėmęs, bet daug mažiau ir neprivalomai (bet laisvu noru) reikalaujās; todėl aš pasistengiau į tą reikalą išsamiau pažiūrėti. Galiu nurodyti tik vieną tikrą atvejį – būrą iš Vilkyčių vardu Antonas, kad jis už savo žmonos palydėjimą, kadangi ponas kunigas kitaip nesutiko, privalėjęs 40 grašių duoti; nenoriu dar priminti, kad per senojo Fergaičio, kurfiursto išdo pavaldinio, laidotuves pamaldos nebuvo laikomos tol, kol jis nepristatęs gero jaučio į jo [kunigo – H. A.] ganyklą. Tuo aš tik noriu ponams didžiai gerbiamiems ir didžiai apšviestiems komisarams apytikriai išdėstyti kai kuriuos dalykus, kuriuos ponas kunigas savo nuožiūra (naudai) yra įvedęs ir jais juntamai spaudęs kurfiurstinius pavaldinius; šiuomi dar kartą apie nuostolius ir kaštus, kaip nusikalstamus, taip ir pakaltinamus, bet įprasčiausius [čia rašoma lot. apkaltos formulė: *dedamnis et expensis, tam causatis, quam causendis, quam solem nissime*] protestuodamas nuolankiausiai (paklusniausiai) perduoda visa tai Danielius von Dehmenas, 28 sausio 1684 m.*

Tačiau ir parapijiečiai netruko savo ruožtu paskusti kunigą vizitatoriams. Pavyzdžiui, pats potabelis padėjo priekuliškiams sudaryti tokį Martinio virš nustatytos normos reikalaujamų mokesčių 1684 m. sąrašą, kurio ištrauką (p. 160–161) pateikiame:

Martinis reikalauja:

15 gr., nuo 5 kūmų po 3 gr., duonos ir 2 vištas

1 floriną nuo jaunikio, 15 gr. nuo liudininko,

10 gr. už užsakus, arba teterviną arba žąsį;

1 floriną;

12 gr.;

6 flor. už 3 butelius; ir t. t.

produktais normas. Daug pasako ir šis von Dehmeno *memorialas* dėl kunigo elgesio:

(p. 161–162) Konstatuojama, jog Priekulės kunigas sudarytai komisijai neigė imąs 1 lenkišką auksiną, teigė imąs daug mažiau, nereikalaujās iš parapijiečių, nebent kas savo valia duodās; liudytojai nurodė valstietį Anthoną iš Wielkuten, kuris už žmonos laidojimą davęs 40 grašių; kunigas nepripažįstās, kad per šatulinio valstiečio Fergaičio laidotuves tol nesakęs pamokslo, kol klebonijoje negavęs gero jaučio; komisaras patvirtino, kad kunigas daugelį dalykų savo nuožiūra įvedęs ir tuo kurfiursto pavaldinius pastebimai išnaudojēs.

Apie kunigo Martinio bylos tolesnę eigą ir baigtį dokumentų trūksta, ypač apgailestautina, kad jo paties skundo raštas neišliko. Tačiau iš vyriausiojo kunigo Schultzso bei valsčiaus vaito von Dehmeno atsakymo į jo savigynos raštą, kuriame kunigas savo ruožtu kaltina vyriausiąjį kunigą ir vaitą, galima spręsti apie šios bylos esmę ir turinį. Konfliktas vyko anų laikų protestantams įprasta, tiesmuka ir net žeidžiančia forma – tai Lutherio šmeižikiškos kalbos prieš popiežių

(169) *Die Klag- oder Vielmebr Schmähschrift, Wilhelm Martini, Pfarrer zu Prökuls, wie sie in einem Libello famoso, nur daß sein Nabme darunter stehet, mehr ähnlich, also ist nicht Wehrt zu achten, daß sie be(r)antwortet werden, sondern wirdt indici illustri et sequo von uns unbilligst beschuldigten ante examen, nur zur Nach(t)richt kürzlich angeführet, waß von solcher Schmähschrift zu halten und wie sie anzunehmen.*

Skundo, arba veikiau – šmeižto raštas Wilhelmo Martinio, Priekulės kunigo, kuris labiau panašus į Libello famoso [šmeižto raštas – H. A.], tik kad po juo stovi parašas ir todėl jis nevertas tokio dėmesio, kad į jį būtų atsakoma, čia ryškia ir sektina nuoroda mūsų, nedorai, dar nieko nepatikrinus (neegzaminavus) apkaltintųjų, tik trumpai pateikiama žinia, kas apie tokį šmeižto raštą laikytina ir kaip jis suprastinas.

(165) Vyriausiasis kunigas Schultzas <...> skundą vadina šmeižtu ir nevertu dėmesio, mini gėdingą kunigo knygelę. Trumpai apibūdina, kas skunde yra šmeižtas ir kaip skundo teiginiai vertintini.

Toliau Schultzas ir von Dehmenas mini skriaudas, dėl kurių skundžiasi Martinis:

Jis (kunigas) savo skunde įvardija mūsų tariamus nuožmius veiksmus(·): 1. Nepakenčiamas persekiojimas 2. Jo tarnybos trikdymas 3. Jau seniai numatyta nelaimė, kuri dabar regima kaip didžiausia liepsna. [leidinio rengėjai verčia: seniai išvelgęs nelaimę dėl gaisro – matyt, vok. žodis „Flamme“ – „liepsna“, klaidingai verčiamas žodžiu „gaisras“, ir suprantamas tiesiogine, o ne perkeltine

ir kitus priešus paveldas. Deja, leidinio sudarytojai ir čia tekstus perteikia gan netiksliai, darydami vertimo klaidų. Norėdami suprasti reikalo esmę ir paskatinti skaitytoją imtis išsamesnės šių dokumentų analizės kultūros, etnografijos, sociologijos ir teologijos tikslais, Priekulės parapijos pavyzdžiu pateiksiu kai kurias raštų ištraukas, būtent Schultzso bei von Dehmeno atsakymus į 1684 m. vasarį nusiųstus Martinio skundus:

prasmė, kaip akivaizdu iš konteksto – H. A.] 4. Nepakeliama priespauda. 5. Dievo garbinimo trukdymas 6. Pastovus daugybės sielų apleidimas (daug sielų nuolatos prarandamos Dievui). 7. Nepakenčiamai nedori užpuoliai. 8. Vyriausiojo kunigo inspekcija slepia centnerių svoriu. 9. Barbarizmas, kurį jis 10. palygina su plytų deliojimu ir akmenų nešiojimu. 11. Užgauliojimas, kurio jokia kūniška širdis pakelti negali. 12. Suteikiama laisvė visokioms nedorybėms.

Šie bendro pobūdžio kaltinimai paskesnėse rašto dalyse tampa konkretesni ir į juos autoriai duoda atsaką. Kunigas apkaltina inspektorius nekorektiška procedūra, o šie

paeiliui tai atmeta. Pirmiausia ginčijamasi dėl inspekcijos procedūrų ir eigos. Paminėjime štai 7 punktą:

7. Klaget er, es sey nichts verabscheidet; Responsum: 1. Pastor hatt es von dem Ambt niemables begehret. 2. Sindt es nicht sonderliche Puncta gewesen, die den Pfarrer Concerneret, alß vielmehr den Kirchen Vater, der auch seine Verordnung bekommen, waß der Pfarrer zu letzt eingegeben, dass hätt nun bey dieser revision sollen vorgenommen werden.

7. Jis skundžiasi, kad nieko nenuspręsta; Atsakymas:

1. Kunigas to niekad iš tarnybos nereikalavo. 2. Nebuvo tokių ypatingų punktų, kurie liestų kunigą, o vien bažnyčios seniūną, kuris ir gavo nurodymus, o tai, ko reikalauja kunigas, tai privalėjo būti atlikta vizitacijos metu.

7) Kunigas skundžiasi, kad nieko nesutarata. [Atsakymas]

1. Kunigas dar niekad to iš valdžios nėra reikalavęs.
2. Nėra tokių taisyklių, kurios kunigui ir bažnyčios seniūnui pripažintų teisę gauti nurodymus, kurie vėliau įteikiami ir kunigui, jis taip pat juos būtų laiku gavęs.

Galbūt konfliktas ir Martiniui tapo pavojingas. Todėl jis griebėsi kraštutinės priemonės ir parašė toki, deja, be datos, prašymą kunigaikščiui Friedrichui Wilhelmui⁸:

(p. 164) *Šviesiausias, Prakilniausias Kunigaikštiti, Maloningiausias Pone, jūsų Šviesiausiai Malonybei aš, varganas Dievo tarnas, keliaklupsčias ir maldaudamas drįstu pranešti, kaip aš jau keletą metų savo tarnystėje ne vien esu trukdomas, bet ir mano asmeniniam nepatogumui spaudžiamas, taip kad aš kasdien vis labiau karčiomis ašaromis negu tekančiu vandeniu esu priverstas savo veidą praustis. Tatai kitaip negaliu, kaip tik Jūsų Kurfursto Šviesybei apie tai ir apie laukiamas betvarke⁹ kartu su atsiųstais priedais bei pranešimu, kupinas pasitikėjimo, atskleisti, nuolankiausiai tikėdamasis iš Jūsų Aukštakiltybės Tėviškumo [vok. „Landesvater“ – krašto, valstybės tėvas – H. A.] Malonybės reikiamos*

bei džiugios išvalgos. Prašau bei nusižemindamas maldauju, kad Jūsų Šviesybė Kunigaikštikiški Malonybė teiktųsi nereikšti nepasitenkinimo šitame [prašyme], bet maloniai priimtų jį tolimesniai palankiam nukreipimui¹⁰. Todėl, kad visa tai labiausiai palies Dievo garbę bei Jo Kunigaikštikiškios Šviesenybės kilniuosius interesus, todėl aš iš savo menkybės pusės pasižadu ir toliau deramiausiu nuolankumu dėl Jūsų Šviesybės Kunigaikštikiškios Malonės visų doriausio geranoriškumo šauktis Dievo, paklusniai ir paslaugiausiai nusižemindamas.

*Jūsų Šviesiausiai Kunigaikštikiškajai Malonei,
Nuolankiausias ir maldaujantysis tarnas
Wilhelmas Martinis,
Priekulės kunigas, Mummelio valsčiuje.*

Šis puikus vergiško pavaldinių, net dvasininkijos nuolankumo valdovams dokumentas vertas tik trumpos pastabos rengėjams: Ku-

⁸ Pateiksime laišką su visais vartojamais titulais, nors dėl jų lietuviškų atitikmenų, jeigu tokių išvis yra, recenzentas nėra tikras.

⁹ *Unordnungen* – galima suprasti ir neigiamus potvarkius, kurių jis tikisi iš savo priešininkų.

¹⁰ *Beförderung* šiame tekste reiškia „pritarti“, „toliau pasirūpinti“ arba „nukreipti“, „nusiųsti“, „nuvežti“ į tinkamas instancijas, į kitas tarnybas ar pavaldiniams, o ne paaukštinti pareigas.

Didysis kurfiurstas Friedrichas Wilhelmas.
Dail. Pieter Nassos, 1666

nigas praneša, kad daugelį metų jam trukdoma dirbti ir kad jis yra asmeniškai neteisybių patyręs. Todėl nelikę išeities, kaip kreiptis į kunigaikštį ir prašyti deramo paaukštinimo. Apie prašymą paaukštinti laiške nekalbama, jis būtų ir pernelyg drąsus šioje kunigo situacijoje.

KUNIGO VAIDAI SU SMUKLININKU

Ginčų istoriją galima baigti nuo iš pirmo žvilgsnio gana juokingai atrodančios kaimyninių apkalbų istorijos – Priekulės kunigo Martinio ir smuklininko Zögerio vaidų.

Kunigas Martinis konfliktavo su smuklės savininku dėl karčemos veiklos ir į tai Priekulės bažnytkaimyje buvo įsivėlusį smuklininko žmona, kuriai veikiausiai trūko kantrybė ir ji išplūdo pernelyg šventu besidedantį kunigą dėl jų verslo trukdymų. Į smuklininko skundus Klaipėdos vyriausiajam kunigui Christianui Schultzui ir šio užklausimą Martinis atsako laišku, parašytu 1682 m. gruodžio 3 d.:

(p. 131–132) *Jo Didžiagerbtinybės, labai Garbinamojo* [vyriausiojo kunigo Chr. Schultzo – H. A.] *pageidavimu, aš pakviečiau mūsų precentorių atlikti savo pareigas. Kas priklauso iš mano pusės, tai p. Zöger nebus šalinama nuo Dievo stalo, kadangi jiedu abudu nei jiems dalyvaujant, nei nedalyvaujant nebuvo ižeisti. Tuo labiau kad su ja aš nuo to laiko, kai ji po anų 6 savaičių¹¹ buvo palydėjusi mano žmoną į bažnyčią, nė žodžio nesikalbėjau. Dabar nori man primesti jų ižeidimą, kas, mano supratimu, ir kiek pamenu protu ir atmintim (ratione et notitia), nėra įvykę¹². Nes dalinai jų sklaidomi¹³ gandai, kad jis mane kartu su ponu Eckertu Nemmonijoje (kai jo kiaulė esą buvus paskersta pas mane žardyje¹⁴) nori kartu sudėti [buvus*

¹¹ Galbūt tai tos šešios „nešvaros“ savaitės po gimdymo, per kurias moterims buvo draudžiama lankyti pamaldas bažnyčioje. Arba kalba čia išdaryta ir sakoma žmoną prieš 6 savaites lydėjus namo.

¹² Arba – atsitikę; vok. *künffriges* – „būsimas“, čia semantiškai reiškia, kad įvykis nėra realus, kad jis iš tikro neįvyko, todėl sakoma, kad jis yra tik galimas ateityje, bet ir ta ateitis tik prasimanyta.

¹³ *spannieren* – „pritempti“, čia – „prišnekėti nebūtų dalykų“.

¹⁴ *Widd* veikiausiai kilo iš vok. žodžio *Weide* – ganykla, o jeigu ji aptverta, tai būtų žardis, vok. *Gatter* arba *Pferch*. Galbūt vėliau ganykla buvo jungiama su kunigo ūkio kiemu, mat kunigai

kartu, susitikę] ir man nori primesti nedorybę [nedorą elgesį], apie ką aš vis dar laikiu išsamaus pranešimo, ir tuomet jam [vyr. kunigui – H. A.] nuodugniai išdėstyti kaimyninį reikalą: dalinai apie aną skundikę, kad ji visus prie bažnyčios gyvenančius lietuviškai dviem skirtingais atvejais kelių žmonių ir jų tarnų akivaizdoje keikusi **Glosnus**¹⁵ [glušius, gležnius ? – H. A.] **Schelmus** [šelmis – H. A.] *bei (tai sakau nenorėdamas pažeisti Tau deramo orumo nei pagarbos) Kallespiesas* [kalės biesas – H. A.], *apie ką aš tačiau turiu surinkit tikresnę (išsamesnę) žinią. To priežastis turėtų būti, kad aš dėl minėtosios kiaulės noriu paversti (parodyti esant) jos vyro žodžius neteisingais ir niekais. Jeigu ji ir pati dėl šių įžeidinėjimų pageidautų susitaikymo [kaip bus kunigo parodyta – H. A.], tačiau jos vyras nuolat atkeršijęs būtų ir galetu, kai tik pageidautų, bet kada per savo [kurią nors?] moteriškę [bobą] mane aršiausiai išniekinti ir po to vėl pageidauti susitaikymo. P(onia) Zöger tai daro nebe pirmą kartą, apie ką aš dar labai gerai moku prisiminti apie jos gyvenseną mano amžinatilį pirmtako laikais. Aš nenoriu dar labiau supainioti (sunarplioti) šios dabartinės bylos su ja, todėl nuolankiai prašau Jūsų Didžiagerbiamybę uždrausti jai bet kokius kivirčius. Už būsimus reikalus negaliu priimti jokio susitaikymo, tuo labiau tokiuose svarbiuose dalykuose negaliu leisti būti niekinamas moteriškės, turinčios tokį vyrą, kuris aštrina*

turėdavo savo bei šeimos išlaikymui skirtus galvijus, kiaules, vištas ir t. t. Todėl jiems (dažnai iš bendruomenės laukų, iš bendrų ganyklų) buvo skiriamos ganyklos karvėms. Jos priklausė kunigo ūkiui ir dažnai buvo tiesiog šalia jo kiemo, kažkur už tvarto (bet nebūtinai – tai priklausė nuo kaimo seniūno geranoriškumo). Kunigas buvo kaimo svetimkūnis, bažnyčios konsistorijos ar vyskupo atsiųstas tarnauti iš visai kitur. Todėl jis iš esmės savo turto neturėjo, o tik tai, kas jam buvo paskirta iš parapijos. *Widdem* galėjo reikšti ir kunigo ūkį su lauku.

¹⁵ Lietuviški teksto žodžiai rankraštyje išskirti kitu šriftu.

šiuos ietgalius. Jeigu Jūsų Didžiagarbybė labai garbusis oficialiai pageidautumėt su manim kalbėti, tuomet aš esu visada pasiruošęs.

Rengėjai ši tekstą suprato šitaip (p. 130): <...> kunigo Martinio laiške iš Priekulės 1682 m. gruodžio 3 d. vyriausiajam kunigui Ch. Schultzei pranešama, kad priimti dirbti du precentoriai; kad, laiško autoriaus nuomone, poniai Zöger netrukdoma būti prie Dievo stalo, kad jis nei į akis, nei už akių nėra įžeidęs ir jau seniai su jais nesikalbėjęs. Tačiau jaučias pareigą apie nesutarimą paaiškinti: dabar ji norinti paliudyti, kad kunigas juos įžeidęs. Iš dalies jis [ponas Zögeris] pats padėtį įtempiąs, jis norįs kunigo ir pono Eckerto iš Nemunyno (Nemmonien) elgesį suplakti (neva jis klebonijoje savo kiaulę skerdęs) ir nedorumą kunigui priskirti <...>.

Čia matome, kad vertėjai ne viską suprato teisingai, iš to išplaukia netikslus tolesnių įvykių dėstymas.

Tai paskatino valsčiaus vaitą von Dehmeną 1683 m. spalio 16 d. parašyti Martiniui atsakomąjį laišką, kuriame sužinome apie smuklininko nusiskundimus, kad kunigas (p. 135–136). <...> *jį namuose bei karčemoje nepakenčiamai vargina, kai jis sekmadieniais žmonių pageidavimu (reikalui esant) jiems padeda maistu bei gėrimu; todėl jis nuoširdžiai prašo būti apsaugotas nuo kunigo neteisėtų trukdymų, kuriuos šis jau yra kelis kartus liepęs pagalbinkams (Potabeln) prieš jį imtis, tuo labiau kad neseniai paskelbtame kurfursto potvarkyje nesakoma, jog sekmadieniais ir tarp abiejų pamaldų (pamokslių) negalima žmonėms reikiamai ir saikingai pateikti valgyti ir gerti; taigi nuomotojas turi būti paliktas be trukdymų, <...> ir visokių vaidų bei ginčų išvengimo dėlei jo daugiau netrukdyti*

su potabeliu ir šiame reikale liautis būti savu (savavališku) teisėju. Jeigu kai kurie būrai karčemoje netinkamai elgtųsi, tai tarnyba ir toliau laukia pranešimo apie juos tolimesnių tyrimų dėlei. Valdžia reikalauja nesauvaliauti ir teisinius sprendimus bei tyrimus palikti jai.

(p. 174) **5. Daß ich die Sonntags Höckerey und Kuppeley¹⁶ eingeführet. R: auch hierin hat er zu viel gesprochen, dan nicht ich sondern die hohe Herrschaft daß Standt Geldt¹⁷ bey der Kirchen vorlängst angeordnet, undt da sein Freund Nahmens Reichwaldt inhalts dem Littauischen Kirchen Recess Tit(ulo) Von der Kirchenvater Pflicht undt Verrichtung zu erlegung des Stands Geldes vom Kirchenvater angehalten werden, hat er diese Verordnung, die von S(eine)r Churfürst(lichen) Durchlaucht anno 1639 Confirmieret mit dem Nahmen der Sonntagshöckerey und Kuppeley beleget, weßfalß die Beachtung an seinen Ohrt gestellet sein lasse.**

Čia itin ryškiai iškyla tekstų atpasakojimo ir su tuo susijusios netiesioginės jų interpretacijos trūkumai. Von Dehmenas pagrindžia įsaką Reichwoltdui sumokėti turgavietės mokesčius remdamasis kurfiursto įsaku. Apie bažnyčios suolų mokesčius tekste

¹⁶ Dėl vok. žodžio *Kuppeley* reikia pasakyti, kad jis dažniausiai, o ypač šiandien, reiškia „sąvadavimą“ (ne „paleistuvystę“), tačiau šiame XVII a. tekste jis reiškia mainų prekybą, derėjimąsi, tad kai minimi bažnyčios potvarkiai, apie sąvadavimo apmokestinimą tikrai negali būti kalbama.

Tačiau vaidas tęsiasi. Dar konkrečiau į kunigo skundus atsakinėja vaitas von Dehmenas jau pirmiau cituotuose „Atsakymuose į Prielūks kunigo skundą“ 1684 m. vasario 3 d. Ir čia tenka apgailestauti dėl atpasakojimo netikslumų. Palyginkime 5 punktą:

Kad aš įvedęs sekmadieninę prekybą bei mainų prekybą. A(tsakymas): ir šiame jis pernelyg daug pasakė, nes ne aš, o aukščiausioji valdžia seniai nustatė prekyvietės mokesį šalia bažnyčios, ir kadangi jo draugas, vardu Reichwaldtas, atitinkamai pagal lietuviškų bažnyčių potvarkį, pavadintą (T i t u l o) „Apie bažnyčios seniūno pareigas bei darbų vykdymą“, buvo įpareigotas bažnyčios seniūno sumokėti šiuos prekyvietės mokesčius, (ir) tuo jis šį potvarkį, kuris buvo patvirtintas Jo Kurfiurstiškosios Šviesybės 1639 metais, (ir) pavadintas Sekmadienio prekiavimo bei mainų Prekybos vardu, kurio vykdymą aš dabar pastačiau savo vieton. [įstačiau juos galioti – H. A.]

(p. 168) Kaltina, kad įvedęs sekmadieniais prekiavimą. [Atsakymas]: perdėtas kaltinimas, kadangi ne valsčiaus vaitas, o aukščiausioji valdžia bažnyčiose jau seniai nustatė vietų suoluose (rango) mokesį. Jo draugas Reichwaldtas, pagal Lietuviškų bažnyčių potvarkio skyrių „Bažnyčios seniūno pareigos ir jų vykdymas“, suolų mokesį susirinkti įpareigojo bažnyčios seniūną, jis turi nurodymą, kurį 1639 m. patvirtino kurfiurstas, o jį pavadino „Sekmadienio paleistuvavimas ir prekyba“, ir dėl to leido sekmadieniais prekiauti laikantis nustatytų taisyklių.“

nekalbama, tad lieka neaišku, kodėl apie juos rašo rengėjai. Kalbama apie šalia bažnyčių aikštėse įrengtas parduotuvėles arba prekybos vietas turguose (vok. *Markt-Stand*), už kurias būdavo tvarkingai mokami mokesčiai

¹⁷ *Standgeld* – mokesčiai, kurių prekeivis turi sumokėti už nuolatinę prekyvietę, kioskelį ar paprastą stovimą vietą turguje. Vok. *Stand* reiškia „stovas“ (kitame kontekste ir „luomas“ arba „padėtis“); bet *Stand* yra ir pastovi, nuolatinė buvimo, dažniausiai sėdėjimo, vieta. Apie tokias kalbama iškilus problemų dėl mokesčių už jas.

kunigams. Viduramžių katedros buvo tiesiog aplipusios krautuvėmis, dirbtuvėmis, net bankais ir viešnamiais. Po reformacijos ir katalikų valdose buvo pereita prie pamaldesnio gyvenimo, o liuteronai, ypač reformatai, savo ruožtu suprato ir ekonomikos bei amatų svarbą. Tačiau kaip tik nuo XVII a. vidurio į Prūsiją ėmė skverbtis pietistinis judėjimas, vėliau ypač noriai priimtas lietuvininkų [2, 167 ir toliau]. Galbūt kunigas Martinis ir buvo vienas tokių pirmųjų pietistų, nors jo priešininkai tvirtina jį turėjus glaudžius ryšius kaip tik su smulkiaisiais verslininkais, savo draugais. Dėl tokių nesklandumų šis aptariamas leidėjų tekstas neturi aiškios prasmės. Deja, klaidingai supratus minima tekstą, visas gana intriguojantis kunigo ir jo draugų vaidas lietuvių skaitytojui lieka nesuprantamas.

Intarpas: Apie nuosavas vietas suoluose, beje, vizitacijose kalbama ne kartą. Pavyzdžiui, Klaipėdos miesto bažnyčios vizitacija išties skaitome apie tai, kad kai kurie žmonės turi savo nuolatinius suolus (vok. *Stände*) arba net savo kėdes. Ypač mažose bažnyčiose giedotojų choras stovėdavo šalia altoriaus, kaip buvo įprasta ankstyvaisiais viduramžiais, kai vienuoliai stovėdavo atskirti nuo žmonių už ar šalia altoriaus ir giedodavo, todėl šis bažnyčių vidaus plotas vadinamas choru. Gana anksti ir protestantų bažnyčiose įsivyravo suolų arba puikiai išpuoštų krėslų

garbiems parapijiečiams bei klierikams tradicijos. Vietos buvo vardinės ir už jas mokama bažnyčiai. Tokios krėslų eilės, tiesiog aukštųjų luomų sostai, stovėdavo bažnyčios chore iš abiejų altoriaus pusių (vok. jie vadinami *Chorgestühl*). Bažnyčios choras, įprastai vidaus architektūros dalis, nebūtinai siejasi su giedotojų choru, nors jis dažnai stovėdavo ir apsidės chore už altoriaus. Protestantai vėliau juos perkėlė į emporą prie vargonų. Pavyzdžiui, Klaipėdos miesto vizitatoriaus „sprendimų“ (*Decision*) pirmame punkte kalbama apie tai, kad žmonės, ypač jau turintys savo vietas (vok. *Stände*), per didžiąsias šventes nesigrūstų prie altoriaus, prie choro, vien dėl savo patogumo. Nedrausmingieji bus du kartus perspėti, o trečiąjį kartą varpininko bus gėdingai nuvesdinti (p. 49). Apie tai išsamiai svarstoma ir nurodoma vizitacijos antrame punkte. Jame itin išryškėja socialiniai skirtumai, būdingi ir Liuteronų bažnyčiai. Minima, kad vizitatoriai dėl vietų suoluose bažnyčios seniūnams išaiškino teises nuostatas, anot kurių vietovės <...> *piliečiams ir piliečių vaikams, kaip vyriškoms taip ir moteriškoms personoms, yra duotina pirmenybė priešais svetimus, tačiau tarnams bei tarnaitėms neturi būti išvis skiriamos jokios vietos* (p. 50). Dėl miestelėnų ir biurgerių vietų ginčų priimami konkretūs sprendimai, minimos nuomos kainos, paveldo teisės ir kt. Apie tai kalbama von Dehmeno atsakyme:

(p. 174) **6. Daß er den Krüger daselbst, welcher biß Dato keinen Sontag oder Bußtag absq(ue) scandalo vorbey gehen lassen, gesärcket. R.: Ist gleichfalls**

Kad jis (vaitas) tenykštį smuklininką, kuris iki šiolei dar nė vieno sekmadienio nei atgailos dienos be tokio skandalo nėra praeiti leidęs,

(p. 168) Kaltina, kad palaikė smuklininką, dėl kurio iki šiol nė vienas sekma-

***Auffbürdung, welche Pfarrer zu be-
weisen obliegt; Wann Reichwaldt die
zeither nicht (nicht ?) zu erlegung des
Standgelds, da mann es erfahre, daß
er bey der Kirchen feilgehalten, wäre
angelhalten undt dem Praecentori
den ärgerliche Tabagk undt Brandt-
weischenck wäre verbothen worden,
würde Pfarrer wieder mich nichts zu
sprechen gehabt haben, (weil aber
diese beede), die da Fax et tuba al-
les Streits in diesem Negotio gewesen
seine nahe Freundte sein, alß hatt
er sich auch dererhalber zum Schein
den Eyyffer des Sabbats angenommen
inmaassen er mit Stillschweigen
vorbeygeheth, daß er so vel Jahr her
mit gefallen angesehen, dass so wohl
Reichwaldt alß andere die Höckrey
am Sonntag getrieben.***

*esą palaikęs (stiprinęs). A(tsakymas):
Tai irgi kaltinimas (užkrovimas),
kurį kunigui privaloma įrodyti; jeigu
Reichwaldtas, prekystalių mokesčių
mokėti, kai buvo sužinota, jog jis prie
bažnyčios siūlė (prekes), nebūtų buvęs
priverstas, o ir precentoriui pasipik-
tinimą keliantis tabako bei brendžio
[turbūt, naminės degtinės – H. A.]
pardavimas (nebūtų buvęs) uždraus-
tas, tuomet kunigas nieko nebūtų
turėjęs prieš mane pasakyti, tačiau
kadangi šiedu, kurie buvo viso šio
ginčo bylos fakelas bei tūba¹⁸, yra
jo artimi draugai, todėl jis jų dėlei
ir dėl akių prisiėmė (apsimetė) šabo
gynėju, kai jis tylėdamas eidavo pro
šalį, tiek metų tai su pasitenkinimu
matydamas, kaip ir Reichwaldtas ir
kiti sekmadieniais varė prekybą.*

dienis ar atgailos
diena be skandalo
nepraėjo. (Atsaky-
mas): šį kaltinimą
dar reikia įrodyti.
Kai Reichwaldtas
laiku neįmokėjo
mokesčio už vietas
suoluose, kai buvo
sulaikytas bažny-
čioje parduodantis
stiprų tabaką ir
vyną, kunigas tai
žinojo, bet apie tai
niekam nepranešė;
kadangi jie buvo
draugai, o kitais
atvejais kunigas
rodė parodomąjį
uolumą.

Visas šis ginčas tarp vyriausiojo kunigo Schultzo, vaito von Dehmeno ir kunigo Martinio galbūt suprastinas kaip aukštesnės valdžios, kuri buvo suinteresuota oficialiai leidžiama prekyba smuklėse, nes iš jų galėjo rinkti mokesčius, ir vietinio kunigo, kuris uždarbiavo imdamas rinkliavą iš bažnyčios teritorijoje sekmadieniais prekiaujančių smulkių prekeivių, pavyzdys. Tai liudija ir 7 punktas, kuriame aprašomas ginčas dėl to, kad kunigas norėjo išvis uždrausti smuklininkui sekmadieniais net nėsčioms moterims

maistą ar gėrimus parduoti, o von Dehmenas nurodo tarnybinį potvarkį, kuris nedraudžia smuklininkams teikti valgių ar gėrimą ligo-niams bei silpniesiems žmonėms; <...> *tai, kad kunigas nenorėjo leisti smuklininkui net nėsčiai moteriai gerti paduoti, (vyko) vien todėl, kad smuklininko vardas Zögeris, o ne Reichwaldas ar koks kitas.* Tuo šis vaidas dokumentuose baigiamas. Jis išties vertas istorikų, kultūrologų ir ypač kraštotyrininkų dėmesio, nes atskleidžia kai kurias XVII a. bažnytinio ir pasaulietinio gyvenimo peripetijas.

¹⁸ Lotyniškas posakis *fax et tuba* reiškia garsų ko nors viešinimą, triukšmingą skelbimą; senovėje apie didelių švenčių miestuose ir kaimuose pradžią skelbdavo heroldai, anksti rytą su fakelais ir tūbomis žygiuodami gatvėmis.

TRUMPAI IŠ RUSNĖS

Tuo laiku, kai Priekulėje vyko ginčai tarp kunigo ir valdžios, kurie veikiausiai baigėsi kunigo pergale, nes jis pastatė bažnyčią ir

sulaukė visos Prūsijos paramos šiam reikalui, Pamaryje – Karklėje, Rusnėje, Kintuose, Šyšoje, žmonės dar labiau priešinasi konfesinėms prievolėms, vengia pamaldų, atvirai ir slaptai gyvena pagal senus lietuviškus papročius ir tradicijas. Bažnyčios jiems tik užkrauna materialinę našta skirdamos daugybę mokesčių, rinkliavų ir lažą. Kaip tik tuo vizitacijos protokolai ir yra įdomūs. Juos panagrinėjus susidaro visai priešingas vaizdas,

nei skelbė sena Bažnyčios istorikų doktrina, esą, krikščionių tikėjimas būtų buvęs visų džiugiai priimtas, žmonės tik ir laukę Žodžio skelbimo. Aptariamasis leidinys vertingas kaip tik tuo, kad padeda koreguoti tokias nuostatas. Bendrame Bažnyčios istorijos, tiksliau, konfesijų sklidimo problematikos kontekste čia pateikiama itin svarbios faktologinės medžiagos vėlesniems tyrinėjimams. Pavyzdžiui, Memoriale dėl Rusnės rašoma:

(p. 225) *Ad punctum 3. Wen daß Gebeth Laut ernster Vorordnung eines Hoch Ehrwürdigen Consistorii in den Dörffern jährlich wird verhöret, ist lauter¹⁹ Ungehorsam, man kann wenig vor sich bekommen, sowohl an Alten als Jungen, weil sie nicht parieren wollen.*

Kai pamaldos (maldos) pagal rimtą (svarbią) didžiai gerbtinos Konsistorijos potvarkį yra kaimuose kasmet tikrinamos (egzaminuojamos), tuomet (rodosi) vien nepaklusnumas – mažai ką galima iš jų, kaip senųjų, taip ir jaunųjų, išsikviesti pas save (priešais komisiją), kadangi jie nenori paklusti.

(p. 222) Kai kasmet kaimuose klausomos (tikrinamos) maldos, kaip nurodo konsistorija, kyla garsiai parodomas nepaklusnumas, todėl iš to būna menka nauda ir seniems, ir jauniems, nes jie nenori klausyti.

Ši tema ypač intriguojanti ir turėtų rūpėti Bažnyčios istorikams. Ji nusidriekia per ištisu vizitacijos dokumentus.

KRETINGALĖS BAŽNYČIOS PERIPETIJOS

Pažvelgsime tik į kai kurias Kretینگalės bažnyčios peripetijas, kurios susijusios su konfesinėmis kovomis pasienyje tarp Prūsijos ir Lietuvos. Vizitacija vyksta Kretینگalėje²⁰,

Prūsijos pasienyje, o Kretinga priklausė Abiejų Tautų Respublikai. Pasienyje artimai kirtosi senoji Katalikų bažnyčia ir liuteronų konfesijos, kurias abi kovojančios šalys suprato kaip visiškai priešiškas religijas: katalikams protestantai buvo eretikai, verti tik laužo, kad šitaip ugnimi apsivalę turėtų nors mažą galimybę pelnyti Dievo malonę; protestantai Romos popiežių vadino Antikristu, katalikus – Šėtonui atsidavusiais velnio vaikais. Taigi, mūsų aptariamų vizitacijų laikais nuožmi konfesijų kova dar tebevyko, o abiejose sienos pusėse gyvenantys žmonės buvo geri pažįstami, daugelis net giminės. Lietuvoje buvo prasidėjusi kontrreformacija, vienuoliai, jėzuitai ir klierikai visais būdais slopino protestantizmą, o šis nė kiek neatsiliko, bandydamas priversti Prūsijos piliečius

¹⁹ *Lauter* – „vien tik“ arba „ištisai“, o ne „garsus“, kaip klaidingai suvokia leidinio rengėjai (tikriausiai kildindami žodį iš *laut* – garsus).

²⁰ Vok. Deutsch-Crottingen, čia vad. Neu-Crottingen, Naujoji Kretinga; Deutsch-Crottingsche, kaip aiškina leidinio rengėjai, būtų būdvardis, taigi apytikriai, bet gramatiškai tiksliai išvertus – „Vokiečių kretingiškoji“.

katalikus perimti naująjį tikėjimą. Po 30-ies metų konfesinio karo buvo pasiektas kompromisas: kiekvienos valstybės gyventojai privalėjo priimti jos valdovo konfesiją pagal formulę, cujus regio, ejus religio (kieno valdžia, to ir religija). Už nusižengimus šiai nuostatai kiekviena šalis skyrė bausmes atsižvelgdama į tai, kaip su tokiais nuodėmingais nusidėjėliais elgiasi kita, t. y. pagal

(267) Weyl bißhero etzliche Churf Unterthanen, so Papistischer Religion, aber doch in unser Kirchspiel eingewidmet sein, alß da sindt die Meddiker²¹, nicht allein ihre Kinde sondern auch ihrer Gärtner Kinder, so unser Religion über die Grentze nacher Garszden zur Taufe fuhren, sich auch aldar copullieren lassen; Wie dann dieses im verwichenen Jahr zwey mahl geschehen, damit sie nicht allein deßwegen gebührend abgestraft, sondern auch vermahnet werden mögen, sich hinzuführen deßen zu enthalten. Nachdem notorisch daß zu Cronttingen und anders wo die Clerici und Mönche mit unsers Glaubens genoßen procediren, wirdt billig poena talionis observiret, und müssen die Pabstischen, so auch unserer Seite wohnen, darzu angetrieben worden, daß so wol zur Tauffe als Trauung sie die Ihrigen nach unserer Kirche bringen, die Straffe der Misshandlung so gewiß

Kadangi iki šiol kai kurie kurfuursto pavaldiniai, turintys papistų²² religiją, bet vis tiek prirašyti (priklausantys) mūsų diecezijai, kaip antai Meddikai, ne vien savo vaikus, bet ir savo daržininkų vaikus, esančius mūsų religijos, vežė per sieną į Gargždus krikštytis, taip pat ten leidžiasi tuokiami; kaip tai praėjusiais metais du kartus atsitiko, idant jie ne vien dėl to būtų tinkamai nubausti, bet ir būtų perspėjami ateityje nuo to susilaikyti. Kadangi tapo žinoma, kad Kretingalėje ir kitur, kur klierikai ir vienuoliai elgiasi su mūsų religijos nariais, toliau bendrauja, todėl bus teisinga pritaikyti (jiems) taliono bausmę, ir popiežiškieji, gyvenantys mūsų pusėje, turi būti verčiami tam, kad jie ir krikštui, ir tuoktuvėms savuosius atvestų į mūsų bažnyčią; kankinimo bausmė jiems privalomai skiriama, o jeigu

Senajame Testamente minima, bet vargu ar kada nors pažodžiui taikyta jus talionis (akis už akį). Vieną iš tokios religinės kovos pavyzdžių matome ir Kretingalės inspekcijos dokumentuose. Savo nuožmumu ypač įdomus atsakymas į klausimą, kaip elgtis su katalikais, vykstančiais į savo bažnyčią anapus sienos. Įdomus ir 4-as punktas:

(261) Iki šiol kai kurie kurfiursto pavaldiniai, tarp jų ir medikai, yra katalikų tikėjimo, bet priskirti mūsų parapijai, jie ne tik savo, bet ir savo daržininkų, kurie yra liuteronų tikėjimo, vaikus į Gargždus krikštyti ir tuoktis veža; praėjusiais metais buvo du tokie atvejai, jie ne tik turėtų būti deramai nubausti, bet ir paraginti, kad susilaikytų (nuo tokių veiksmų). – Aki-vaizdu, kad Kretingoje ir kitur, kur klierikai ir vienuoliai viršija (skaičiumi) mūsų tikėjimo žmones, teisėta naudoti kūno bausmes, ir katalikai, kurie gyvena mūsų pusėje, turi būti priversti, kad savuosius (pavaldinius) krikštyti ir su-tuoktuviai į mūsų bažnyčią pristatytų; nepaklusnieji turi būti baudžiami, o jei

²¹ Išties neaišku, ar minimi *Meddikker* yra „medikai“ (bet tuomet būtų rašoma *medici*), ar šeima tokia pavarde.

²² Katalikus, sekdami Lutherio pavyzdžiu, protestantai niekinamai vadino papistais, t. y. popiežiaus šalininkais. Dėl kalbos autentiškumo palikime šį žodį, suteikiantį tekstui spalvingo anų laikų šiurkštumo.

erfolgen, und da von unserer Religion sich dessen zu unterwinden so frech sein solte, würde die Straffe in duplo erlegen und die Halßeisen anstat der Kirchenbuß stehen müssen.

jie būtų tokie įžūlūs (ir toliau) vengti mūsų religijos, tuomet bausmė būtų skiriama dvigubai, o vietoj bažnytinės atgailos uždedama kaklo geležis.

būtų tiek įžūlūs, kad mūsų tikėjimo atsisakytų, turi būti dviguba bausmė paskirta – vietoje atgailos kaklą į apkautus įverti.

Įdomus ir, deja, leidinio rengėjų likęs nesusprastas 13-as punktą. Jame figūruoja jau iš Priekulės vado žinomas von Dehmenas, iš kurio parapija reikalauja nemažų pinigų. Reikia pripažinti, kad tekstas čia ganėtinai

painus, sakinytis yra perdėm išstėtas, jo dalys (frazės) nukeltos kažin kur. Kalbama apie 250 markių paskolą Kretingalės bažnyčiai, kurios grąžinimo klausimas sprendžiamas. Iš pradžių rašoma:

(p. 269) *Die 250 Mk. nebst den Interessen gemeeß der 1667sten Kirchen Rechnung, so uf Seel(ige)²³ Herr Christian Krohnen geführet worden, der armen Kirchen zu zahlen.*

Tos 250 markės kartu su palūkanomis, anot 1667-ųjų metų sąskaitos, kuri buvo atidaryta amžinatilį pono Christiano Krohmeno, turi būti sumokėta neturtingai bažnyčiai.

(263) Pagal 1667 m. sąskaitas po apklausos [nustatyta], kad 250 mk. turi ponas Christianas Krohnenas vargšei bažnyčiai sumokėti.

Padarius tokią klaidą, nenuostabu, kad Klaipėdos vizitatoriaus priimtų sprendimų leidinio rengėjai nesuprato. Pasistengsim išnarpinti šį išties kaspinuočio ilgumo sakinį (vokiečiai tokius sakinius taip ir vadina –

Bandwurmsatz). Taigi, iš pradžių sakoma, kad ilgos diskusijos dėl šios 250 markių su palūkanomis problemos buvo užbaigtos Klaipėdoje spalio 2 dieną ir nuspręsta:

(p. 269–270) *Alldieweyl H(err) von Dehmen das vor 30 Jahren hero schon von Ihm der Kirchen legiertes geldt alß 250 Mk. (dafür die Kirche am besten Ort bey dem Altar ein Erbbegräbnis vor sich und die Seinigen gegeben), welche bey Seel(igem) H(ernne) Hausvogt Krohnen u(nd) folgender Erben*

Kadangi p(ono) von Dehmeno jau prieš 30 metų bažnyčiai paskolintos 250 mk. (už tai bažnyčia davė jam ir jo saviškiams paveldimą laidojimo vietą prie pat altoriaus), kurios [markės] buvo padėtos pas amžin(atilį) p(oną) vaitį Krohneną ir jo paveldėtojus už palūkanas, bet apytikriai prieš metus buvo nuimtos,

(p. 263) [Nustatyta], kad ponas von Dehmenas prieš 30 metų paskyrė 250 mk. sumą (dėl to bažnyčia jam ir jo artimiesiems palaidojimui skyrė geriausią vietą prieš altorių), suma buvo pas vaitį Krohneną ir jo paveldėtojus investuota, maždaug prieš

²³ *Der Seelige* – „palaimintasis“ (nuo žodžio *Seele* – „siela“), kuriuo galima būti tik mirus, danguje; taigi verstinama „amžinatilį“, nes p. Krohnenas jau miręs.

auf Interesse(n) gelegen, vor ein Jahr ohngefehr gehoben, die Handschrift ist dem Debitori wieder zurückgekehret; eine Glocke, darinnen sein Nahme gezeichnet, dafür gekauft und der Kirchen zugestellt, und also ein anderer Donativ darauß gemacht, sollte Er zwar billigster Capithal und Interesse stehen, alß der, an die schon längst vergebne Consideration seiner Mühe und andern Meriten dieser Kirchen erwiesen zu haben, wird das Capithal an der Glocke angenommen, die Interesse aber alß das u(nd) alterum tantum der 250 Mk, weil die Kirch so einen großen Schaden, alß die ohne dass sehr nothdürftig ist, nicht leiden kann, wird H(ern) Dehmen bezahlen müssen und seinen Regress an dehm nehmen, der diese Interesse zu zahlen verbunden ist.

Čia bažnyčios hierarchų veikiausiai turimas omenyje ponas Dievas, kuris už gerus darbus su palūkanų kaupu atlygina Danguje. Tai visai neironiška. Šiame atsakyme į teisėtus von Dehmeno reikalavimus žadant atpildą Dangaus karalystėje, užuot juos patenkinus, išryškėja bažnyčioms būdingas noras pomirtiniais pažadais apeiti visus teisinius aktus ir įsigyti žemiškų turtų. Toks guodžiantis metodas von Dehmeni jau kartą buvo pritaikytas. Jis tik iš dokumento sužinojo, kad dar privalo grąžinti bažnyčiai pinigus, kuriuos, atseit, buvo pasiskolinęs dar prieš 30 metų – jis pats apie tai buvo

o sutartis (rankraštis) grąžinta skolininkui; varpas, kuriame įrašytas jo vardas, buvo už juos nupirktas ir pristatytas bažnyčiai, taigi kita paskirtis (Donativ) iš to (iš paskolos) padaryta, nors jam teisėtai priklauso kapitalas ir palūkanos, (taip kad) jis teisingai (elgdamasis) turėtų kapitalą ir palūkanas pastatyti (palikti), kaip tas, kuris už jau seniai suteiktą pripažinimą [kapai prie altoriaus bei vardas varpe – H. A.] dėl šiai bažnyčiai parodytas jo pastangas ir kitus nuopelnus, pripažįsta kapitalą kaip įdėtą į varpą, tačiau palūkanos, kurios kaip tokios sudaro dvigubai 250 markių (sumą), – kadangi bažnyčia tokio didelio nuostolio ir, be to, būdama labai nuskurdusi, negalėtų išverti, – (todėl) p(onui) Dehmeni turės užmokėti ir savo regresą imti iš to, kuris yra įpareigotas sumokėti palūkanas.

metus buvo padidinta, rankraštis buvo debitoriui sugrąžintas; varpas, ant kurio jo vardas išliets, už tą sumą nupirktas ir bažnyčioje pakabintas, tai padarė kitas dovanotojas, jis turi atitinkamą kapitalą ir sumą duoti, kaip tas, kuris jau į seniai išleistus pinigus jokių teisių ar reikalavimų nebeturi; apsvarsčius jo pastangas ir nuopelnus, parodytus šiai bažnyčiai, kapitalas bus varpams paskirtas, 250 mk. sumą ponas Deimenas turi sumokėti, kadangi bažnyčiai dabar yra padaryti dideli nuostoliai, jai būtinai reikalingos lėšos ir ji negali įsisenėjimo tęsti; taip pat bus padengtos skolos, nes su tuo yra susietas sumos sumokėjimas.

pamiršęs ir todėl nustebeš, kad dar yra skolingas – galbūt kunigas šią skolą buvo net išsigalvojęs...

Čia ne vieta imtis tikrai įdomaus sisteminio darbo su šiais neįkainojamais dokumentais. Tai nėra recenzento užduotis nei profesija. Belieka daryti išvadą, kad istorikui nederėtų naudotis vien leidėjų pateiktomis vokiškų tekstų santraukomis ar atpasakojimais dėl dažnokai pasitaikančių klaidų. Šiam tikslui mokslininkas turėtų arba pats gerai išmanyti XVII a. vokiečių barokinę kalbą, arba pasitelkti ją išmanantį kolegą. Kaip pirmoji įžvalga į anų laikų padėtį liuteronų

bažnyčiose, šio leidinio galėtų su išlygomis pakakti rašant mėgėjišką ar populiarinimo knygą.

Mažosios Lietuvos, Prūsijos valdovų vadinamos Prūsijos Lietuva arba tiesiog Lietuva, gyventojų, tarp jų ir lietuvių, istorija, kultūra ir konfesijos yra susijusios su šia Vokietijos pakraščio valstybe, o ne su Didžiąja Lietuva, kurios gyventojų likimas buvo visiškai kitoks. Lietuvinių gyvenimą galima suprasti tik Prūsijos, kurios piliečiais jie sąmoningai

buvo, kontekste. Prūsija etniniu atžvilgiu buvo itin daugialypė valstybė. Tuo ji tapo savotišku dabartinės į tautų ir kultūrų vienybę vedančios Europos ankstyvu etalonu, kurį pažinti yra ir politiškai aktualu. Visa tai atsispindi ir čia pateiktuose vizitacijos dokumentuose. Jų publikacija – dar kartą kartojame – savaime yra didelis Ingės Lukšaitės, Sabinos Drevello ir Klaipėdos universiteto nuopelnas tyrinėjant ne vien Klaipėdos kraštą, bet ir Europos kultūrų sąveiką.

NUORODOS

1. ENGELMANN, Bernt. *Preußen – Land der unbegrenzten Möglichkeiten*. München: Bertelsmann Vlg., 1979.

2. HUBATSCH, Walter. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht, 1986.

3. KOSSERT, Andreas. *Ostpreussen – Geschichte und Mythos*. München: Pantheon Vlg., 2008.

4. SCHUMACHER, Bruno. *Geschichte Ost- und Westpreussens*. 7. leid. Würzburg: Weidlich Vlg., 1987.

5. SEMBRITZKI, Johannes. *Geschichte des Kreises Memel*. Memel: Memeler Dampfboot Vlg., 1917.

6. SEMBRITZKI, Johannes. *Geschichte der Königlich-Preussischen See- und Handelsstadt Memel*. 2-as leid. Memel: F. W. Siebert Memeler Dampfboot Akt.-Ges., 1926.

Įteikta 2011 m. spalio mėn.

AKISTATA SU XX AMŽIAUS SPAUDOS PASLAPTIMIS

NIJOLĖ LIETUVNINKAITĖ

Kauno technologijos universiteto biblioteka
K. Donelaičio g. 20, LT- 44239 Kaunas, Lietuva
El. paštas: nijole.lietuvninkaite@ktu.lt

Lietuvos mokslo premijos laureatas habil. dr. prof. Leonas Gudaitis įteikė mums dešimtąją knygą – dar vieną patikimą raktą į XX amžiaus spaudos istorijos paslaptis¹. Knygotyrininkams nereikia plačiau pristatyti šio mokslininko, nes jo nuveikti literatūros istorijos, žurnalistikos bei knygotyros darbai savaime iškalbingi ir įgijo išliekamąją vertę dėl vertingų kultūros paveldo atodangų ir originalių išvalgų. Ne vieną lituanistikos tyrėją jie skatino siekti panašaus tyrimų lygio. Įdomių, profesionalių ir daugiausia palankių naujos knygos vertinimų jau paskelbė keli recenzentai – rašytojas ir žurnalistas Rimvydas Stankevičius, bibliografai dr. Jonas Mačiulis ir dr. Arida Riaubienė, literatūrologė doc. dr. Aurelija Mykolaitytė ir literatūros kritikas Jonas Vabuolas [2; 3; 4; 5; 7]. Verta paminėti, kad šis veikalas pelnė autoriui 2012 metų Poezijos pavasario pirmojo Poezijos kritikos premijos laureato vardą. Taigi, L. Gudaičio

knyga yra matoma, skaitoma, aptariama ir vertinama. Šį kartą pamėginsime ieškoti tų knygų akcentų, kurie papildys L. Gudaičio indėlį į knygotyros tyrinėjimus.

Kuo nuo ankstesnių autoriaus leidinių skiriasi arba patvirtina L. Gudaičio tyrimų tęstinumą nauja knyga? Pirmasis akivaizdus skirtumas – daugiaklodė leidinio struktūra. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad autorius rizikuoja jungti pernelyg skirtingus žanrus (studijas, straipsnius, publikacijas, pokalbius). Tačiau knygos skyriai „suplaukia“ į teminę visumą ir vienas kitą gyvai, o kartais ir kontrastingai papildo. Naujasis veikalas įgyja patrauklumo ir todėl, kad autorius nesiekia „pabėgti nuo savęs“ (p. 7), o drąsiai peržengia mokslinio pažinimo ribas, meistriškai įpina „gyvenimo ir kūrybinės veiklos detektyvus“ (p. 8). Knygoje atsirado ir neskelbtų, ir publikuotų darbų. Pastaruosius atidus ir reiklus autorius patikslino, papildė nauja tyrimų medžiaga ir išvalgomis. Knyga patikimai liudija, kad L. Gudaitis išsamiai susipažinęs su tyrinėjamais objektais ir archyviniais ar publikuotais šaltiniais. Atsivertęs ją skaity-

¹ GUDAITIS, Leonas. *Noriu klysti: atosūčiai į XX a. spaudą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011. 328 p. ISBN 978-9986-39-678-9.

tojas lengvai pastebės, kad kartu praplėstas ar pagilintas ankstesnėse knygose (*Tėisybė daugiaveidė, Tadas Lomsargis*) sėkmingai nagrinėtas XX amžiaus spaudos tyrimo interesų laukas.

Pirmasis skyrius „Amžinos kartų varžybos“ supažindina su keliais poetų Maironio ir Salomėjos Nėries kūriniių leidybos atvejais, Bernardo Brazdžionio ir Jurgio Baltrušaičio asmenybių traukos bruožais. Knygotyrininkus ir bibliografus naujomis faktografinėmis žiniomis patrauks studija apie 1930–1931 metais trumpai gyvavusį ir kairiosios orientacijos vėjus pūtusį žurnalą „Trečiąjį frontą“, sutelkianti skaitytojo dėmesį į paskutinio numerio rengimo ir leidybos dramatiškas aplinkybes. Studija neabejotinai bus naudinga visiems kultūros istorikams. Sudvejoti galima dėl pirmajame skyriuje įdėto teksto „Kada žmogaus dvasia turtėja?“ – iš Vaižganto raštų surinktų minčių. Kažin ar 1969 metais dienraštyje „Kauno tiesa“ skelbtai publikacijai vertėjo atsirasti šioje knygoje be išsamesnio autoriaus apibendrinimo ar pakomentavimo. Nors Vaižganto išminties bylojimai gali būti skirti skaitytojo apmąstymams, knygoje jie ir lieka svetimu tekstu.

Antrajame skyriuje „Šviesa, kuri vertė ieškoti“ pasakojama apie iškilias L. Gudaičio dėstytojų – literatūros tyrinėtojų Jurgio Lebedžio (1913–1970), Vandos Zaborskaitės (1922–2010) ir Vytauto Kubiliaus (1926–2004) asmenybes, jų įtaką lietuvių literatūros raidai ir paties autoriaus moksliniam keliui. L. Gudaitis atverčia kontrastingą lietuvių literatūros istorijos tarpsnį, autentiškai ir

prasmingai papildo iškilių mokslininkų biografijas.

Trečiajame skyriuje „Via dolorosa“ nušvinta skaudama mūsų literatūros ir spaudos istorijos atmintis. L. Gudaitis aptaria sunkų Intos tremtinių lietuvių poezijos kelią į Lietuvą, pristato tremtyje pasirodžiusius rankraštinius ir spausdintinius leidinius. Jų pagrindu L. Gudaitis sudarė ir parengė spaudai Intos tremtinių poezijos rinkinį *Benamiai* (Vilnius, 1989). Autorius atskleidžia ir daugiau dokumentinio paveldo, priartinančio mūsų istorines pervartas, klodų. Šis knygos skyrius yra ypač aktualus ne tik istorijos, bet ir nacionalinės bibliografijos, knygotyros požiūriu.

Ketvirtasis knygos skyrius „Sunkiausioje galeroje“ suteikia vertingų duomenų Lietuvos akademinės periodinės spaudos istorijai ir turi reikšmingų autobiografinių bruožų. Jis skirtas 1995 metais VDU atgaivinto mokslo leidinio „Darbai ir dienos“ (1930–1940 metais ėjusio ir tuometinių humanitarų aukštai vertinto) šiuolaikinei raidai. Sveikintina, kad leidinio atkūrimo iešmininku buvęs jo redaktorius L. Gudaitis pats ėmėsi analitiškai atskleisti „kūrybinių dirbtuvių“ – rengimo, redagavimo, leidybos – problematikos ypatumus, tuo pateikdamas būsimiems XX amžiaus periodinės spaudos istorikams autentiškos medžiagos.

Penktasis skyrius intriguoja ir vilioja knygotyrininką ar bibliofilą dramatiško dozę žadančiu pavadinimu „Tarp knygų: aistros, klastos, žūtys“. Jame daugiausia vietos užima reikšmingai knygotyros tyrimus papildantys 1918–1940 metų knygos kultūrai skirti dar-

bai. L. Gudaitis pratęsia pirmojo lietuvių meninės knygrišystės profesionalo Tado Lomsargio gyvenimo, kūrybos, palikimo pėdsakų ieškojimus. Paskelbtoje studijoje svarbiais archyviniais duomenimis papildyta tragizmu paženklinta menininko knygrišio biografija, paryškinti kūrybinės veiklos bruožai. Knygų paieškų patirtis padėjo L. Gudaičiui atsekti ir prieš 42 metus dingusių T. Lomsargio kūrinių likimo odisėją. Pasirodo, jie iš Kauno neiškeliavo ir pateko į bukinisto Vidmanto Staniulio rankas. Reikia tikėtis, kad naujasis savininkas knygos žinovams ir mėgėjams suteiks galimybę šiuos T. Lomsargio įrišus pamatyti ir viešoje erdvėje.

Ta pačia proga galima pateikti žinią apie atsiradusį dar vieną T. Lomsargio kūrinių. Savo studijoje apie žymų knygrišį profesorius mini *XXVII knygos mėgėjų metraščio* įrišą, atliktą 1934–1939 metais Prahoje rezidavusio Lietuvos ypatingojo pasiuntinio ir bibliofilo Edvardo Turausko (1896–1966) užsakymu, tačiau iki šiol laikomą nežinia kur esančiu [6, 32, 50]. Neseniai paaiškėjo, kad tuomet knygrišys E. Turauskui įrišo ne tik minėtą metraščių, bet ir A. Smetonos raštus. 2010 metais recenzijos autorė aptiko T. Lomsargio įrištus ir E. Turauskui priklausiusius A. Smetonos raštus Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje. Galima pasidžiaugti, kad T. Lomsargio meninės knygrišystės paveldas papildė dar vienu kūriniu. Belieka tikėtis, kad atsiras (gal net toje pačioje bibliotekoje) ir E. Turauskui priklausęs *XXVII knygos mėgėjų metraščio* įrišas. Perskaičius studiją tarsi savaime kyla mintis, kad, L. Gudaičiui sulydžius naują ir

publikuotą medžiagą, vertėtų išleisti T. Lomsargiui skirtą monografiją. Garsusis knygrišys to nusipelnė, o kartu tai būtų svarus įnašas į Lietuvos knygrišystės meno istorijos tyrimus.

Knygos kultūros istorikui bus įdomu ir pravartu įsigilinti į mažiau žinomų ir beveik netyrinėtų, todėl ir paslaptingesnių, pavienių tarpukario leidyklų veiklą. Dėmesingai aptariamas Juozo Gineikos leidyklos „Šviesa“ likimas. Remiantis archyvine medžiaga, įdomiai ir autentiškai nušviesta knygyno „Antikvaras“ veiklos istorija. Liko neužmirštas ir lietuvių fantastinės (anuomet dažniausiai vadintos „geltonąja“) literatūros pradininku laikomas Justinas Piliponis (Pilyponis, 1907–1947). Skyrius baigiamas viena iš aktualių literatūrologijos ir knygotyros temų apie sovietinės cenzūros pokario Lietuvoje veikimo būdus ir padarytą žalą. L. Gudaitis, pasitelkęs įvairius šaltinius ir asmeninėje bibliotekoje saugomus išlikusius itin retus cenzūros sunaikintų tiražų egzempliorius, atskleidžia unikalių, sovietmečio ideologijos nulemtų XX amžiaus knygos istorijos faktų. Skyrių, sujungusių knygotyrinius darbus, galima įvardyti kaip reikšmingą indėlį į šios srities tyrinėjimus.

Šėštasis skyrius „Šėši pašnekesiai“ aprėpia įvairiomis progomis autoriaus duotus interviu skaitymo, bibliofilijos, mokslinės veiklos temomis. Besidomintys autoriaus asmenybe galės atidžiau susipažinti su jo bibliofilniais interesais, skaitymo pomėgiais, mokslinio pašaukimo keliais. Ši pati nuosirdžiausia knygos dalis tarsi skatina laukti kito L. Gudaičio ir skaitytojo susitikimo, nes mokslininkas, bibliofilas ir nenuilstantis

spaudos istorijos seklys visada turės ką naujo ir reikšmingo pasakyti.

Knygos pranašumu tapo harmoninga jos architektonika. Knygą estetiškai ir subtiliai apipavidalino žinomas dailininkas Romas Orantas (1949–2012). Paėmus ją į rankas, nuo knygos viršelio būsimą skaitytoją pasitinka atviras, tačiau įdėmus ir kiek provokuojantis autoriaus žvilgsnis. Taip nejučia, dar neatskleidus leidinio, užmezgamas dialogas, kuris daugeliui truks gerokai ilgiau nei pirmasis knygos perskaitymas. Pagyrimo vertas ir maketuotojos Dalios Kavaliūnaitės darbas. Dėmesį patraukia autoriaus rūpestingai parinktos įdomios iliustracijos. Skaitytojui

labai naudinga parengta asmenvardžių rodyklė, pateiktas tekstų šaltinių sąrašas. Knyga pasižymi L. Gudaičiui būdingu gyvu ir sodriu stiliumi. Dar vienas autoriaus reiklumo sau ir kitiems ženklas – teksto švara, nes skaitant knygą netenka kliuvinėti už korektūros klaidų.

Patyręs mokslininkas, nesibaimindamas klysti, ne tik atlaikė akistatą su XX amžiaus spaudos paslaptimis, bet ir pravėrė duris į turtingą asmeninės patirties pasaulį. L. Gudaičio kūrybinis veržlumas, tyrimų problematikos ir preciziškumo lygmuo galėtų būti sektinas pavyzdys ir dabartiniams, ir būsimiems kultūros istorikams.

NUORODOS

1. GUDAITIS, Leonas. *Teisybė daugia-veidė: lietuvių literatūros, knygotyros ir spaudos istorijos etiudai*. Kaunas: Nemunas, 1998. 232 p., 16 iliustr. lap.

2. MAČIULIS, Jonas. Bibliografas, literatūros istorikas, žurnalistas... *Tarp knygų*, 2011, nr. 10, p. 14–15.

3. MYKOLAITYTĖ, Aurelija. Detektyviškos provokacijos. *Nemunas*, 2011, nr. 36, p. 3–5.

4. RIAUBIENĖ, Arida. Nauji faktai lietuvių kultūros istorijoje. *Mokslo Lietuva*, 2012, kovo 8, nr. 5 (471).

5. STANKEVIČIUS, Rimvydas. Mokslo kraigas. *Respublika*, 2011, liepos 9.

6. *Tadas Lomsargis*: biografija, kūriniai, dokumentai, laiškai, užrašai. Parengė Leonas Gudaitis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1995. 143 p., 24 iliustr. lap.

7. VABUOLAS, Jonas. *Profesoriaus Leono Gudaičio apologija su memuariniais atoveiksmiais* [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2012 m. birželio 20 d.]. Prieiga per internetą: www.kamane.lt.

Įteikta 2012 m. rugpjūčio mėn.

Įvairenybės

UNIVERSITAS LINGUARUM LITVANIAE AUTORYSTĖS PROBLEMA

VYTAUTAS VANAGAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva

Vilniaus akademijos spaustuvėje 1737 m. išleista lotyniškai parašyta lietuvių kalbos gramatika *Universitas linguarum Litvaniae* („Lietuvių kalbos visetas“) yra svarbus mūsų kultūros istorijos faktas. Nusakant šios nedidelės lietuvių kalbos mokymo ir mokymosi praktikai skirtos gramatikos prasmę bei vertę, pažymėtina: 1) *Universitas linguarum Litvaniae* yra pirmoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje pasirodžiusi lietuvių kalbos gramatika; 2) jos išleidimu siekta plėsti lietuviško žodžio funkcionavimą viešajame gyvenime, mokykloje ir bažnyčioje, lengvinti jo mokymą ir mokymąsi; 3) joje pirmą kartą duodama žinių iš akcentologijos, kalbama apie lietuviškų garsų tarimą – kirčiavimą ir priegaides.

Universitas linguarum Litvaniae yra sulaukęs trijų pakartojimų. Kiek paredagavęs 1829 m. jį Vilniuje išleido Simonas Stanevičius, pridėjęs savus lietuvišką ir lotynišką pavadinimus *Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos arba žemaitiškos = Grammatica brevis linguae Lituanicae seu Samogiticae*. Antrąkart

1896 m. Krokuvoje gramatiką perleido lenkų kalbininkas Janas Rozwadowskis, o 1981 m. Vilniuje išėjo fotografuotinė *Universitas linguarum Litvaniae* laida su jo parengėjo Kazio Eigmino priedais – plačiu šią gramatiką apibūdinančiu įvadu ir jos vertimu į lietuvių kalbą.

Artėjantis prie savo buvimo trijų šimtų metų sukakties anonimiškai išėjęs *Universitas linguarum Litvaniae* – beautoris leidinys. Atskleisti, kas jį parašė, bandyta, tačiau be rezultatų. Kaip galimi jo autoriai buvo minimi gerokai anksčiau gyvenę lietuvių raštijos kūrėjai Konstantinas Sirvydas ir Jonas Jaknavičius, net tuo pat metu (1732 m.) latvių kalbos gramatiką Vilniuje išleidęs Latvijos jėzuitas Jurgis Špungianskis. Iš jų *Universitas linguarum Litvaniae* autoriumi negalėjo būti nė vienas. Nekalbant apie latvių jėzuitą, ir nei K. Sirvydas, nei J. Jaknavičius. Abu jie rašė kita lietuvių kalbos tarme – negu tarmė, kuria šios kalbos duomenis (pavyzdžius) pateikia *Universitas linguarum Litvaniae* autorius. Pirmuoju atveju turime

rytų aukštaičius, antruoju – vakarų. Lietuviški duomenys (žodžių junginiai), kuriais operuojama *Universitas linguarum Litvaniae* gramatikoje, priklauso aukštaičių vakariečių šiauliškių šnektai.

Neabejotina, pirma, kad anoniminę 1737 m. lietuvių kalbos gramatiką parašė minimos šnektos atstovas, kilęs iš jos paplitimo teritorijos, ir beveik neabejotina, antra, kad jis buvo jėzuitas (Jėzuitų ordino narys), susijęs su šio ordino Vilniaus akademija, joje mokėsis pats ir galbūt mokęs kitus (profesoriavęs).

Peržiūrėjus įvairiuose šaltiniuose, visų pirma, Józefo Bielińskiego Vilniaus universiteto 1579–1832 m. istorijoje *Unwersytet Wileński* (Kraków, 1899–1900, 3 t.) randamas Lietuvos jėzuitų biogramas, aiškėja, kad asmens, tinkančio į *Universitas linguarum Litvaniae* autorius, būta. Tai Jonas Pašakauskis, raštuose vadintas ir vadinęsis lenkiškomis vardo ir pavardės formomis Jan Poszakowski, jėzuitas, Vilniaus akademijos mokytinis ir jos profesorius, gimęs vakarų aukštaičių šiauliškių tarmės plote, Šeduvos parapijoje, prie Mūšon įtekančios Daugyvenės intako, kurio pavadinimas Šaka tikriausiai davė pagrindą ir jo giminės pavardei.

Jonas Pašakauskis (vadintas ir Pošakovskiu) yra enciklopedinė lietuvių ir lenkų kultūros personalija. Jis gimė 1684 m., mokėsi jė-

zuitų mokyklose Kaune ir Vilniuje, studijavo Vilniaus akademijoje, jos profesoriumi buvo 1718–1720 m. Nuo 1713 m. jis kunigas, nuo 1717 m. Jėzuitų ordino narys. Mokytojavo šio ordino kolegijose Kaune, Kražiuose, Slucke, Nesvyžiuje, čia ilgai dirbo namų mokytoju Radvilų dvare. Nesvyžiuje (dabar Baltarusija) 1757 m. baigėsi ir jo gyvenimas.

Reiškėsis kaip pedagogas, istorikas, publicistas, teologas J. Pašakauskis buvo nepaprasto darbštumo ir produktyvumo rašto žmogus. Išleido keliolika krikščionybės istorijai skirtų knygų, polemizuojančių su protestantais, rankraščiu paliko platų Katalikų bažnyčios aprašymą. XVIII a. 4–5 dešimtmetyje parengė informacinių kalendorių, kuriuose pateikė žinių apie savo kraštą, valstybę ir pasaulį. Rašė lenkiškai, taip pat lotynų kalba, esama duomenų, kad raštu yra palikęs lietuviškų pamokslų. Iš gausaus rašytinio ir kūrybinio J. Pašakauskio palikimo mums didžiausią vertę turėtų lietuvių kalbos gramatika *Universitas linguarum Litvaniae*.

Ši *Universitas linguarum Litvaniae* atribucija nėra beapeliacinė. 1737 metų gramatiką galėjo parašyti kitas Jėzuitų ordino narys, kaip ir J. Pašakauskis, kilęs iš aukštaičių vakariečių šiauliškių. Jei pasirodytų, kad bent vieno tokio jėzuito tuo metu būta, šios gramatikos autorystės problemą tektų svarstyti iš naujo.

Įteikta 2012 m. birželio mėn.

KONSTANTINO SIRVYDO BIBLIOGRAFIJOS PAPILDYMAS

VYTAUTAS VANAGAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva

Pirmojo lietuvių kalbos žodyno *Dictionarium trium linguarum* ir pirmojo originalių lietuviškų pamokslų rinkinio *Punktai sakymų* autorius Konstantinas Sirvydas (pasirašinėjęs aplenkinta transkripcija Konstanty Sirwyd) yra susilaukęs nebe vienos savo gyvenimo, darbų ir tyrinėjimų bibliografijos, turinčios personalinės bibliografijos vertę. Prisimintinos Vaclovo Biržiškos *Lietuvių bibliografija* (Kaunas, 1924–1939, 4 t.), *Aleksandrynas* (Čikaga, 1960–1965, 3 t.), Lietuvos knygų rūmų (*Knygos lietuvių kalba*. Vilnius, 1969, t. 1) sudarytos K. Sirvydo bibliografijos.

Personalinė, kaip ir bet kuri kita bibliografija, nėra baigtinis žanras. Ji gali ribotis tiksliai kuriais nors metais, visada būdama atvira pratęsimui ir papildymui. Toks dėmesio vertas atvejis teikiamas šiuo straipsneliu.

K. Sirvydo bibliografų praleista, o jo bibliografijoje turėjusi ir neabejotinai turinti būti pozicija yra vienas Juozo Tumo (Vaižganto) straipsnis. Parašytas jis lenkiškai, vadinasi „O dawniejszych zabudowaniach litewskich“ („Apie senesius lietuvių trobesius“), turi paantraštę „Z powodu „Romowe“ A. Mierzyńskiego“). Straipsnis išspausdintas

1904 m. Varšuvoje išleistame Mintaujos Romos katalikų labdaros draugijos parengtame „Pabaltijo kalendoriuje 1905 metams“ („Kalendarz Nadbałtycki na rok 1905“, p. 94–111), po juo parašas: *Kunigas Juozas Tumas*.

Šiuo straipsniu Vaižgantas atsiliepė į lenkų istoriko ir etnologo, Varšuvos universiteto profesoriaus Antonio Mierzyńskiego (1829–1907) minėtą studiją „Romowe“. Ta studija 1899 m. buvo išspausdinta rusų kalba 1896 m. Rygoje vykusio archeologų suvažiavimo (kuriame dalyvavo A. Mierzyński) darbų tome („Труды Десятого археологического съезда в Риге 1896“, т. 1, с. 350–455), o 1900 m. paskelbta lenkų kalba Poznanėje, tenykštės Mokslo bičiulių draugijos metraštyje („Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk Poznańskiego“, tom 27) ir išleista atskiru atspaudu. Vaižgantas pasinaudojo pirmąja, rusiškąja, publikacija.

A. Mierzyńskiego „Romowe“ – baltų (prūsų, lietuvių, latvių) stabmeldiškų tikėjimų studija. Jos atrama – istoriniai šaltiniai, senosios vokiečių ir lenkų metraštininkų kronikos. Poleminę Vaižganto reakciją sukėlė

nekritiškas „Romovės“ autoriaus šių kronikų žinių apie baltus panaudojimas, menkinamas jų civilizacinio ir buitinio gyvenimo vaizdas, visų pirma, Jano Długoszo ir kitų kronikinių užfiksuotas lietuvių trobesių statymo ir įrengimo atsilikimas. Patvirtinimui, kad XVI, o juolab XVII a. Lietuva nebuvo vien lūšnų ir primityvių statinių kraštas, Vaižgantas pateikė nemaža duomenų ir argumentų. Iš jų svarbiausi:

- 1) Kulių parapijoje, kur Vaižgantas 1898–1901 m. vikaravo, rastas senoviškos statybos, greičiausia XVI a. pradžios, numas-namas, jo brėžinys, bendro vaizdo ir vidinių patalpų bei jų funkcijų aprašymas;
- 2) iš K. Sirvydo žodyno paimtų geras pusšimtis žodžių (terminų), įvardijančių gyvenamuosius ir įvairios paskirties ūkinius trobesius, jų erdvines dalis, konstrukcines detales (pavyzdžiui, *aruodas, klėtis, kluonas, lubos, namas, pamatas, pastogis, paviėtis, peludė, pirtis, priemenė, punė, sąspara, sija, sienojus, skirpščiai, stogas* ir kt.) – žodžių, liudijančių nebe žemą trobesių statymo kultūrą, kuri turėjo rasti jau priešsirvydiniais laikais.

K. Sirvydo bibliografams ir tyrinėtojams svarbiausia prieš pirmiau išvardytus žodžius pateikiančią pastabą einanti Vaižganto straipsnio pastraipa, jos pradžia (p. 108). Ji tokia: „Zwróćmy się więc do języka litewskiego XVII wieku. Na szczęście posiadamy króciutki słowniczek górno-litewskiego języka: „*Dictionarium trium linguarum* autore R. P. Constantino Szyrwid e S. J. Vilnae.

*Secunda editio 1631 (quinta 1713)“; prima editio więc przypada na pierwszą ćwierć wieku. „Liet. vertimas: *Atsigręžkime tad į XVII a. lietuvių kalbą. Laimė, turime trumputį lietuvių aukštaičių kalbos žodynelį: „Dictionarium trium linguarum“. Autorius Gerbiamasis Tėvas Konstantinas Sirvydas, S. J. Vilniuje, antroji laida (penktoji 1713); taigi pirmoji laida tenka pirmajam amžiaus ketvirčiui.**

Iš to, kas čia pasakyta, darytina išvada, kad pačioje XX a. pradžioje į Vaižganto rankas buvo patekęs K. Sirvydo žodyno 2-osios laidos egzempliorius. Po Liudviko Rėzos, mačiusio jo egzempliorių *de visu* (L. Rhesa. *Dainos oder Litauische Volkslieder*. Königsberg, 1825, p. 310), Vaižgantas yra antrasis šios laidos liudinininkas. Dabar nė vienas egzempliorius nežinomas. Iš kur straipsnio apie senuosius lietuvių trobesius autorius K. Sirvydo žodyno kalbamosios laidos egzempliorių buvo gavęs ir kur jis atsidūrė dabar, neaišku.

Vaižganto duotas *Dictionarium trium linguarum* apimties nusakymas (*trumputis žodynelis*) leidžia manyti, kad tai buvo K. Sirvydo žodyno pirmosios laidos pakartojimas. Išlikęs defektinis šios laidos egzempliorius turi per du šimtus lapų, o praplėstoji, 3-ioji (1642) žodyno laida – šešetu dešimčių lapų daugiau, taigi „trumpučiu“ žodynas vargu ar vadintinas.

Teisinga Vaižganto pastaba, kad K. Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* pirmoji laida pasirodė XVII a. pirmajame ketvirtyje. Dabar manoma, jog tai įvyko apie ar prieš 1620 metus.

Įteikta 2012 m. birželio mėn.

A t m i n t y s

Levui Vladimirovui – 100

KAIP BUVO GINAMA LEVO VLADIMIROVO DISERTACIJA

VLADAS ŽUKAS

Vašingtono skveras 1–51, LT-01108 Vilnius, Lietuva

Sovietinėje Lietuvoje pradėjęs universitete dirbti pedagoginį darbą dėstytojas turėdavo imtis ir mokslinio darbo, rūpintis kvalifikacijos kėlimu – laikyti kandidatinius egzaminus, parašyti ir apginti disertaciją, tada vadintą kandidatine disertacija. Pirmaisiais pokario dešimtmečiais Vilniaus universitete veikė Visuomeninių mokslų taryba, teikusi mokslų kandidato laipsnį. Gynimui priimdavo filologijos, istorijos, teisės, ekonomikos mokslų disertacijas.

Levas Vladimirovas, 1948 m. pradėjęs dėstyti universiteto Istorijos-Filologijos fakultete, iki kandidatinės disertacijos gynimo nuėjo vingiuotą kelią. Kandidatinių egzaminų laikymas ir disertacijos temos paieška užtruko keletą metų. 1949 m. lapkričio 16 d. rašte rektoriui Jonui Bučui L. Vladimirovas rašė, kad disertaciją numatęs ginti iš SSRS istorijos specialybės (tuo metu universitete dėstė marksizmą-leninizmą). Įsidarbinęs Bibliotekininkystės katedroje, pradėjo skaityti knygos ir bibliotekų isto-

rijos kursus, tad keitėsi ir mokslinio darbo kryptis – kandidatinius egzaminus laikė pagal bibliotekininkystės programą. Darbas lėmė ir publikacijų spaudoje tematiką. 1952 m. rugsėjo 8 d. universiteto vadovybės išduotoje charakteristikoje pažymima, kad L. Vladimirovas rengia kandidatinę disertaciją. Beveik tuo pat metu (1953 m. vasarį) prašėsi išleidžiamas neišnaudotų atostogų kandidatiniams egzaminams laikyti.

Disertantas turėdavo išlaikyti keturis kandidatinius egzaminus – filosofijos (dialektinį-istorinį materializmą), užsienio kalbos, specialybės ir, atsižvelgiant į specialybę, vieną papildomą. Knygotyros šakos specialybėms (bibliotekininkystei, bibliografijai, knygos istorijai) tai buvo TSRS istorija. Filosofiją ir užsienio kalbą buvo galima išlaikyti savajame universitete, kitus du egzaminus – ten, kur disertantas ketino ginti disertaciją. Egzaminus laikyti reikėjo gana sparčiai, nes užduoties neįvykdžius per penkerius metus, laikymą buvo privalu kartoti. Iš pradžių

Vakarinio marksizmo-leninizmo universiteto studijų užbaigimas prilygo dialektinio ir istorinio materializmo kandidatiniam egzaminui. Šio universiteto pažymėjimą L. Vladimirovas gavo 1948 m. liepos 1 d., tačiau praėjo nemažas laiko tarpas, todėl 1956 m. balandžio 13 d. egzaminą perlaikė. Vokiečių kalbą mokėjo laisvai, tad jos egzaminą ryžosi išlaikyti pirmiausia. Vos gavęs universiteto baigimo diplomą rašo rektoriui (1949 m. lapkričio 16 d.) – prašo leisti laikyti vokiečių kalbos kandidatinį egzaminą. Jono Bučo įsakymu sudaroma komisija: fakulteto dekanas Eugenijus Meškauskas, prof. Vosylius Seze-manas, katedros vedėjas Vaclovas Baravykas, tačiau ar tą kartą egzaminą laikė, nežinoma. Neabejotina, kad vokiečių kalbos kandidatinį egzaminą laikė tris kartus: 1950 m. balandžio 20 d., 1953 m. sausio 20 d. (komisijos pirmininkas Eugenijus Meškauskas, nariai profesoriai Melchioras Račkauskas ir Vincas Mykolaitis, egzaminuotoja Tamara Buch) ir 1956 m. spalio 4 d. (komisijos pirmininkas prof. Steponas Jankauskas, narys prof. M. Račkauskas, egzaminuotoja Eugenija Vengrienė). Per egzaminą skaitė ištrauką iš Fritzo Milkau *Bibliotekininkystės vadovėlio* (d. 1), be to, skaitė ir perpasakojo tekstą iš laikraščio *Neues Deutschland*. 1955 m. birželio 21 d. Leningrado N. Krupskajos bibliotekininkystės institute Vladimirovas išlaikė bibliotekininkystės istorijos egzaminą. Komisiją sudarė docentės E. Gorš ir A. Gromova, pedagogikos mokslų kandidatė E. Michailova.

1956 m. vasario 27 d. tame pat institute abu laikė TSRS istorijos egzaminą. Tai

buvo nelengvas, sunkiai aprėpiamas kursas, bet institutas stengėsi palengvinti pasirėngimą – apribodavo medžiagą, konkretindavo laikotarpio chronologines ribas arba temą. Dažniausiai būdavo parenkamas su disertacija susijęs laikotarpis (siekiant suformuoti visuomeninio kultūrinio fono pagrindus). Temas egzaminams (XIX a. antros pusės–XX a. pradžios Rusijos visuomeninio gyvenimo ir kultūros bruožai) sau ir katedros vedėjui išsirūpinau lankydamasis Leningrade iš anksto. Egzaminavo docentai G. Firsovas, A. Jemeljanovas, pedagogikos mokslo kandidatai V. Punkovas ir T. Michailova.

Autobiografijoje (1958 m. balandžio 3 d.) L. Vladimirovas rašė, kad baigęs rengti disertaciją tema „Lietuvos bibliotekininkystės plėtotė Lietuvoje feodalizmo ir kapitalizmo epochoje (nuo XV a. iki 1917 m.)“ [5]. Praeina metai, kiti, bet disertacijos gynimui vis nepateikia. Tiesa, tuo metu pasirodė viena kita su disertacijos tema susijusi publikacija: daugiau kaip 100 puslapių turinti knyga *Vilniaus universiteto biblioteka* (1958), paskelbti straipsniai „Senojo Vilniaus universiteto bibliotekos katalogai“ (su Vanda Puzinaite) [1], „Vilniaus bibliotekos-skaityklos „Znanije“ veikla pirmosios Rusijos buržuazinės-demokratinės revoliucijos laikotarpiu“ [4], „Kauno skaitymo mėgėjų draugija (1869–1915)“ [2]. Tačiau sėsti prie disertacijos neskubėjo, sakydavo, kad jam to nereikia – jis dirba mokslinį darbą ir rezultatus skelbia publikacijomis.

Universiteto vadovų rūpesčiu TSRS Vyriausioji atestacinė komisija 1961 m. lapkričio mėnesį Vladimirovui suteikė pe-

dagoginį docento vardą, tad rašyti ir ginti disertaciją lyg ir neliko materialinio akstino – įgijo vardą, gaudavo docento atlyginimą. Nemažai tuo klausimu diskutuodavome, dėl tokios vedėjo pozicijos buvo skaudu, atrodė, kad taip elgdamasis ir kitus stabdo. Neturėdami katedroje mokslo kandidatų ir daktarų negalėjome tikėtis teisės steigti aspirantūrą. Tik išvykęs į JAV, užėmęs Jungtinių Tautų bibliotekos direktoriaus postą suprato, kad mokslinis laipsnis toms pareigoms labai svarbus. Tai suvokęs nutarė gynimui pateikti pluoštą publikacijų knygos ir bibliotekų istorijos klausimais. Buvau Bibliotekininkystės katedros vedėjas, tad teko visu tuo rūpintis. Atvejai, kai gynimui buvo pateikiami moksliniai straipsniai, tais laikais buvo reti, tai daryti buvo leidžiama tik išimties tvarka. Dėl to ir ši kartą reikėjo gauti TSRS aukštojo mokslo ministerijos leidimą. Tuo reikalu važiauvau į Maskvą, nes, pasak liaudies, „vilkas ir per paslą netunka“. Ministerijoje buvau sutiktas šaltokai. Suvočiau, kad buvęs mūsų katedros vedėjas ten kotiruojamas santūriai, jam turėta kažkokių priekaištų ar pretenzijų („Mes jį žinome...“). Tačiau leidimą disertacijos gynimui teikti publikacijas davė.

Gynimui L. Vladimirovas pateikė devyniolika įvairaus dydžio ir pobūdžio publikacijų – vieną kitą knygelę, mokslo ir mokslo populiarinimo straipsnius, istorinių dokumentų publikacijas, glaustas informacijas apie Georgijaus Albinijaus bibliotekos likimą, Motiejaus Valančiaus pastabas Kražių gimnazijos knygoje. Pagal turinį tai buvo knygų ir bibliotekų istorija

[3]. Pirmajai grupei, knygų istorijai, čia atstovauja straipsniai apie spaustuvininką Hansą Veinreichą, išspausdinusį Martyno Mažvydo *Katekizmą* ir kitus XVI–XVII a. Karaliaučiaus leidinius, knygelė ir straipsniai apie Pranciškų Skoriną, Ivano Fiodorovo *Apaštalą* ir Mikalojaus Daukšos *Postilę*, straipsnis „Vilniaus reikšmė leidžiant ir platinant spaudą Rytų Europoje“. Antrajai grupei, bibliotekų istorijai, priklausė knygelė *Vilniaus universiteto biblioteka* (1958) ir keletas jai skirtų straipsnių. Reikšmingiausi – studijiniai straipsniai „Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861–1917 m.“, „Caro vyriausybės politika kultūros švietimo srityje Lietuvoje 1861–1904 m. laikotarpiu“, „Lietuvos švietimo draugijos Stolypino reakcijos metais“. Svarbūs ir smulkesni straipsniai apie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios visuomenines bibliotekas: Kauno skaitymo mėgėjų draugijos, Šiaulių Zubovų, Vilniaus baltarusių draugijos „Znanije“. Straipsniams Vladimirovas panaudojo daug neskelbtų archyvinių dokumentų, periodikos medžiagos, spausdintinių ir rankraštinų katalogų. Aptardamas bibliotekas autorius daug dėmesio kreipė į jų visuomeninę, kultūrinę bei šviečiamąją reikšmę, mažiau – į specifinius bibliotekinio darbo (metodikos, darbo su skaitytojais ir kt.) klausimus.

Lygiagretus knygos ir bibliotekų istorijos tyrimas leido L. Vladimirovui atskleisti kai kurias bendrąsias kultūros, švietimo bei visuomeninės minties raidos tendencijas Lietuvoje. Pavyzdžiui, humanizmo idėjų atgarsius, prancūzų švietėjų knygų paplitimą ir jų populiarumą XVIII a. pabaigoje–XIX a.

pradžioje, Rusijos dekabristų sekėjus. Aišku, buvo stengiamasi akcentuoti socialistinio turinio literatūros plitimą. Parodytas ir reakcinių jėgų, ypač carinės administracijos, priešškumas, pažangių bibliotekų persekiojimas.

Disertantui prie gynimui pateiktų publikacijų rinkinio reikėjo pridėti išplėtotą autoreferatą rusų kalba. Tuo tikslu L. Vladimirovas parašė sintetinę apžvalginio pobūdžio knygelę *Lietuvos bibliotekų ir knygų istorijos bruožai iki 1917 metų* [6]. Tekstą gražiai suredagavo Viktoras Lyrovas. Knygos autorius nesistengė referuoti atskirų straipsnių turinio, bet visą medžiagą suskirstė pagal keturis nevienodo chronologinio dydžio laikotarpius: „Knyga ir biblioteka Lietuvoje feodalizmo epochoje (iki 1794 m.)“, „Knyga ir biblioteka Lietuvoje 1794–1861 m.“, „Knyga ir biblioteka Lietuvoje 1861–1904 m.“ ir „Knyga ir biblioteka Lietuvoje 1905–1907 m. revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais“. Savarankiškos mokslinės reikšmės turėjo gynimui pateiktas priedas – bibliografijos rodyklė „Knyga ir biblioteka Lietuvoje iki 1917 metų“. Joje, bibliotekos bibliografams talkinant, suregistruota svarbesnė medžiaga (apie 1 400 vienetų), atskleidusi socialines ir kultūrinės knygos bei bibliotekos raidos sąlygas, bibliotekų istoriją, spaudos paplitimą visuomenėje. Literatūra suklasifikuota istoriniais laikotarpiais, smulčiau – temomis.

Disertacijos gynimo procedūra buvo tokia: reikėjo pristatyti artimo profilio mokslo įstaigos ar jos padalinio atsiliepimą, aspirantams – darbo vadovo atsiliepimą. Savo atsiliepimus gynime perskaito oficialieji

oponentai – mokslų daktaras ir mokslų kandidatas. Vladimirovo disertacijos oficialioji įstaiga oponentė buvo Vilniaus pedagoginio instituto Istorijos katedra (vedėjas doc. A. Stražas), oficialiųjų oponentas – istorijos mokslų daktaras Juozas Jurginis ir filologijos mokslų kandidatas Vladas Žukas. Oficialiesiems oponentams reikėjo parašyti išankstinį atsiliepimą prieš spausdinant autoreferatą ir platesnį – disertacijos gynimui.

Dėl disertacijos gynimo pretendentas su šeima iš JAV atvyko į Vilnių. Istorijos mokslų kandidato disertacija buvo ginama 1965 m. birželio 28 d. universitete. Nors jau artėjo mokslo metų pabaiga, bet surinkti Visuomeninių mokslų tarybą sunkumų nekilo. Gynime dalyvavo tarybos pirmininkas Andrius Bendžius, sekretorius Jonas Kazlauskas, nariai Juozas Balčikonis, Juozas Budzinskis, Eugenijus Frolovas, Juozas Galvydis, Alfonsas Gučas, Vladimiras Kostelnickis, Alfonsas Laučka, Juozas Macevičius, Eugenijus Meškauskas, Ričardas Mironas, Konstantinas Mitropolskis, Bronius Sudavičius, Romas Šarmaitis, Jonas Zinkus, Zigmas Zinkevičius – iš viso 22 asmenys.

Apie gynimui pateiktus darbus L. Vladimirovas kalbėjo: „Pristatytas gynimui darbų rinkinys apibendrina dešimties mokslo tiriamojo darbo metų rezultatus. Dėl įvairių pareigų neturėjau laiko įprastai disertacijai parašyti. Reikėjo derinti praktinį gamybinį darbą (vadovavimas universiteto bibliotekai ir katedrai) su mokslo tiriamuoju (be jo gamybinis ir organizacinis darbas netenka savo gilumo, kryptingumo, kūrybingumo, jis subiurokratėja ir išsenka). Gynimui pateikti

darbai organiškai išaugo iš gamybinio ir visuomeninio darbo universiteto bibliotekoje ir katedroje. Vadovauti didelei Vilniaus universiteto bibliotekai negalima neištyrus jos rinkinių formavimosi istorijos, fondo sudėties. Tai paskatino imtis senojo universiteto knyginių ir muziejinių kolekcijų, patekusių istorijos eigoje į svetimas rankas, paieškos ir gražinimo. Reikėjo laiko knaisiotis archyvuose ir bibliotekose...“ Tiriamojo darbo, – teigė disertantas, – reikalavo ir specialių kultūros istorijos kursų – knygų istorijos ir bibliotekų istorijos dėstymas. Centrinų ministerijų patvirtintas kursų programą reikėjo papildyti lietuviškąja tematika ir medžiaga, sukurti knygos ir bibliotekų istorijos Lietuvoje kursus, ne tik kritiškai įvertinti anksčiau paskelbtus darbus, bet ir užpildyti „baltas vietas“ spaudos ir knygų istorijoje. Šių kursų rengimas pareikalavo taip pat kruopštaus darbo archyvuose ir bibliotekose, o tuo būdu sukaupia medžiaga sudarė pagrindą darbams knygų ir bibliotekų istorijos klausimais parašyti.

Anot pretendento, skelbti šiuos darbus vertė daug motyvų: patriotinis – parodyti didelį, bet kiek užmirštą Vilniaus vaidmenį kultūros ir spaudos istorijoje (tai brošiūra *Pranciškus Skorina – Vilniaus spaudos pradininkas*, straipsnis „Vilniaus vaidmuo spaudos atsiradime ir paplitime Rytų Europoje“). Imtis mokslo tiriamojo darbo skatino polinkis gilintis į mažai iširtus kultūros istorijos klausimus (taip atsirado straipsniai „Pirmųjų viešųjų bibliotekų Lietuvoje steigimo istorijos klausimu“, „Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861–1917 m.“, „Caro

vyriausybės politika kultūros-švietimo srityje Lietuvoje 1861–1904 m.“) ir kt.

Disertantas teigė, kad gynimui pateiktose publikacijose stengėsi atskleisti pažangius knygos ir bibliotekų istorijos momentus, parodyti įvairių tautų kultūrų ryšius ir sąveiką, knygą ir biblioteką kaip svarbų veiksnį kovoje tarp pažangios ir reakcinės tendencijos kiekvienoje kultūroje. Gynimui pateikta ginti medžiaga esanti heterogeninė ir savo forma, ir mokslinė verte, tačiau visa jungia bendra tema ir tikslai. Parašyti kai kuriuos straipsnius, pavyzdžiui, „Bažnyčios kova prieš kultūrą“, skatino tendencingos publikacijos, ypač pabrėžiančios Katalikų bažnyčios reikšmę Lietuvos kultūros istorijoje. Tokių publikacijų buvo Lietuvoje ir kitose šalyse, pavyzdžiui, JAV profesorius Katedikas savo darbuose pernelyg išskėlęs Bažnyčios vaidmenį Rytų Europos tautų kultūrai.

Oficialioji oponuojanti įstaiga – Vilniaus pedagoginio instituto Istorijos katedra pažymėjo, kad visos publikacijos susietos (knygos, spaudos, bibliotekų raida Lietuvoje), disertanto mokslo darbai – svarus įnašas į dvasinės kultūros istoriją, juose daug įdomaus apie materialinės kultūros raidą. Problemas tiria ne izoliuotai, bet siedamas su atskirų epochų ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo reiškiniais, laikosi Lietuvos istorijoje priimtą periodizaciją. Biblioteka traktuojama kaip svarbus kultūros faktas ir kultūros raidos, socialinės kovos veiksnys. Parodyti lietuvių kultūros ryšiai su kaimyninėmis tautomis, atspindėtas istorinis koloritas. Pasakojimo stilius gyvas, patrauklus.

Lietuvos TSR mokslų akademijos Istorijos instituto direktoriaus pavaduotojo dr. Juozo Jurginio preliminarus atsiliepimas buvo išsamesnis. Oficialiam trūko laiko – autorius iš užsienio grįžo prieš pat gynimą. Tad apžvelgsime preliminarų atsiliepimą. Oponentas L. Vladimirovą laikė Lietuvos kultūros istorijos tyrinėtoju, tad ir gynimui pateiktus darbus vertino tuo aspektu. Teigė, kad pretendentas spaudos ir bibliotekų istorijos tyrinėjimus, bibliotekų veiklos ir bibliografijos raidą traktavo kultūros istorijos kontekste. Publikacijas jungia bendra problematika (išvardijo svarbesnes temas). Darbai paremti mažai tyrinėtais archyviniais ir mažai naudotais spausdintiniais šaltiniais. Kultūros reiškiniai įvertinti moksliniu ir idėjiniu atžvilgiu. Tyrinėtojas, – teigė oponentas, – atskleidžia socialinių politinių įvykių poveikį knygos ir bibliotekų raidai, jų funkcionavimui visuomenėje, pažangių idėjų sklaidai. Disertanto publikacijose akcentuojamos pažangios demokratinės tradicijos, įtaka švietimui, kultūrai, mokslo pažangai Lietuvoje, atskleidžiamos ir reakcinės kultūros raidos tendencijos. Oponento nuomone, autorius parodo Lietuvos kultūros internacionalinį pobūdį, kultūrinės kitų čia gyvenančių tautų tradicijas, kaimyninių tautų kultūrinius ryšius (Lietuvos reikšmė rusų spaudos plėtotei, rusiškos knygos lietuviškai knygai), kita vertus, išryškinamos carizmo rusifikacinės tendencijos (lietuvių kalbos ir spaudos draudimas ir persekiojimas), lenkiškos Katalikų bažnyčios dalies, lenkų dvarininkų ir buržuazijos neigiamas požiūris į lietuvių kultūros, knygos ir biblio-

tekų plėtotę. Oponentas pažymėjo, kad nušviesdamas knygų ir bibliotekų būklę ir raidą socialiniame, bendrame kultūros istorijos kontekste, tik prabėgomis užsimena apie specifinius knygos (popieriaus gamybos, meninio apipavidalinimo, knygų prekybos) ir bibliotekų veiklos (fondų komplektavimo, bibliografijos) klausimus. Publikacijose sukaupta medžiaga leidžia susidaryti bendrą knygų leidybos ir bibliotekų raidos vaizdą nuo XVI a. iki 1917 m., kita vertus, nušviečia atskirus spaudos raidos etapus, svarbias problemas. Pateikti darbai sudaro esminį įnašą į Lietuvos kultūros istoriją.

Aš savo recenzijoje gynimui pateiktus darbus stengiausi panagrinėti kitais aspektais. Tai tautų kultūrinių ryšių tema – vokiečių Hansas Veinreichas Karaliaučiuje leidžia lietuviškas knygas, jos pasiekia Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Lietuvoje išleistos knygos lotynų, senąja baltarusių, rusų, lenkų kalba plito ir į Rytų bei Pietų slavų kraštus. Remdamasis pateikta disertacija akcentavau, kad disertantas gana detalai aptarė XVI–XVII a. Lietuvos knygą, mažiau gilinosi į XVIII–XIX a. leidinius, plačiau nušvietė senąja baltarusių ir rusų kalba išleistas knygas, mažiau lietuviškas. Originalesni darbai, daugiau savarankiško tyrinėjimo įdėta į bibliotekų istorijos tyrimus, labiau kompiliaciniai knygos istorijos aprašymai. Kai kuriuose straipsniuose kliudė knygos leidybos ryšį su krašto religiniu gyvenimu. Abejonių sukėlė straipsnis „Bažnyčios kova prieš kultūrą“ – jame nevienodai traktuojamos atskiros religijos, kritika nukreipta į katalikybę. Iš kai kurių publikacijų susidaro

įspūdis, kad Lietuvoje buvo labai persekiojami kitaminčiai, bet juk Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo tolerantiškiausia religijų atžvilgiu valstybė Europoje. Diskutavau dėl Simono Daukanto bajoriškos kilmės – juk prof. Jurgis Lebedys šią versiją atmetė. Nurodžiau ne visai tikslias žinias apie pirmąjį bibliografijos dėstytoją Vilniaus universitete Aleksandrą Bohatkiewiczį ir jo knygą *Veikalas apie visuotinę bibliografiją*. Kai kam, pavyzdžiui, bibliotekininkei Esterai Bojeraitei, pasirodė, kad mano atsiliepimas per daug kritiškas („Jūs drąsus – nebijote“). Vargu ar pagrįstas priekaištas, o juo labiau nuogaštavimas.

Atsakydamas į mano priekaištą dėl nevienodo Lietuvoje vyravusių religijų traktavimo, disertantas teigė, kad neturėjo tikslo vertinti įvairių religijų, o tik parodyti, kaip tam tikromis istorijos sąlygomis XVI–XVII a. Katalikų bažnyčia persekiojo pažangią mintį, naikino kitų religijų knygas, bibliotekas ir mokyklas. „Mano nuomone, visos bažnyčios – tiek katalikų, tiek pravoslavų ar protestantų yra reakcijos ir obskurantizmo atrama. Viename savo straipsnyje rašiau, kad pravoslavų cerkvė persekiojo Maskvos spaudos pradininką Ivaną Fedorovą ir Piotrą Mstislavecą. Apie tai yra užsiminęs Fiodorovas, pasakodamas apie priešus, privertusius palikti tėvynę. Kita vertus, į kiekvieną visuomeninį reiškinį reikia žiūrėti istoriškai. Katalikybė Lietuvoje buvo pagrindinė lenkiškos katalikiškos agresijos priemonė, ponų valdžios atrama. Aišku, kad tokiomis sąlygomis protestantizmas, pakertantis Katalikų bažnyčios pozicijas, buvo pažangus reiškinys. Tą patį galima

pasakyti apie pravoslavų cerkvę, į kurią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės baltarusių ir ukrainiečių platieji gyventojų sluoksniai žiūrėjo kaip į atramą kovoje už savo nacionalinį tapatumą, prieš valdžios ir Katalikų bažnyčios vykdytą nacionalinės spaudos politiką. Visai nepagrįstai oponentas teigia, kad Lietuvoje tarytum vyravusi religinė tolerancija ir religinio persekiojimo faktai buvo reti. Pakanka susipažinti su Lietuvos seimelių posėdžių protokolais, kad įsitikintum, jog buvo priešingai.“

Iš neoficialių oponentų įdomiai pakalbėjo profesorius Juozas Balčikonis. Jis nepritarė gynimo proga išleistoje knygutėje *Lietuvos bibliotekų ir knygos istorijos bruožai iki 1917 m.* pasakytai minčiai, kad Mykolo Olševskio knyga *Broma, atverta ing viečnasti* yra tamsybiška, kad žalojo skaitytojo psichiką. Anot profesoriaus, ši knyga buvo mėgstama, kelis kartus išleista, o žmonių psichikos ji nežalojo – žmonės skaitė, kaip dabar skaitoma nuotykių literatūra.

Visi tarybos nariai balsavo už istorijos kandidato laipsnio suteikimą.

Po gynimo – vaišės „Tauro“ restorane. Susirinko apie penkiasdešimt svečių: atėjo prorektorius Steponas Jankauskas, Kostas Korsakas, Romas Šarmaitis, Jonas Macevičius, kiti mokslinės tarybos nariai, giminaičiai ir šeimos bičiuliai, Bibliotekinkystės katedros ir universiteto darbuotojai. Sakomos sveikinimo kalbos. Tik ką iš Rytų Berlyno grįžęs Juozas Jurginis papasakoja iš Vokietijos parsivežtą anekdotą: gamyklos vadovai pastebėjo, jog vienas jų darbuotojas, paprastai grįžtantis namo dviračiu, pradėjo

vėluoti, dviratį dažniausiai parsiveda. Paaiškėjo, kad pakelėje užsukęs į barą, išgerias taurelę kitą. Nutarta išsikviesti į partijos biuro posėdį ir paauklėti. Kalba sekretorius, kalba kolegos, o jis, svarstomasis, vis tyli. Neiškentęs kolektyvas ėmė raginti: „Kalbėk gi pagaliau“. Šis atsistojęs pasakė: „Ir partijos sekretoriaus nosis raudona ne nuo marksizmo“. Publika prapliupo juoku, bet ne visi: idėjiškai budrių (R. Š., J. M.) veiduose – nė šypsnelės, mažiau atsargūs prajuko, bet greit susiorientavę nutilo.

Rektorius Jonas Kubilius gavo 1965 m. rugsėjo 1 d. data pažymėtą knygotyriminko,

žurnalisto Aleksandro Anuškinio atsiliepimą apie L. Vladimirovo gynimui pristatytas publikacijas ir atskira knygute išleistą jų santrauką. Atsiliepimas parašytas nedraugišku, pamfletišku tonu, priekaištai smulkūs, publikacijų esmės, autoriaus koncepcijų nekliudančios. Rektorius paprašė parašyti atsakymą. Jį į rusų kalbą išvertė Viktoras Lyrovas. Rektorius atsakymą išsiuntė A. Anuškinui, kitą egzempliorių, vykdamas į JAV, nuvežė disertantui. Neigiamų padarinių dėl to skundo nebuvo – istorijos kandidato laipsnį TSRS aukščiausioji atestacinė komisija patvirtino.

NUORODOS

1. PUZINAITĖ, V.; VLADIMIROVAS, L. Senojo Vilniaus universiteto bibliotekos katalogai. Iš *Vilniaus V. Kapsuko universiteto mokslinės bibliotekos metraštis, 1957*. Vilnius, 1958, p. 19–30.

2. VLADIMIROVAS, L. Kauno skaitymo mėgėjų draugija (1869–1915). *Bibliotekų darbas*, 1960, nr. 3, p. 18–22.

3. VLADIMIROVAS, L. *Lietuvos bibliotekų ir knygos istorijos bruožai (XV a.–1917 m.)*. Vilnius, 1965. [330] p. Priedas: Knyga ir biblioteka Lietuvoje iki 1917 m.: bibliografinė rodyklė. Vilnius, 1965. 171 p. Mašinraštis.

4. VLADIMIROVAS, L. Vilniaus biblio-

tekos-skaityklos „Znaniye“ veikla pirmosios Rusijos buržuazinės-demokratinės revoliucijos laikotarpiu. Iš *Vilniaus V. Kapsuko universiteto mokslinės bibliotekos metraštis, 1957*. Vilnius, 1958, p. 63–78.

5. ВЛАДИМИРОВ, Л. *Автобиография*. Vilniaus universiteto archyvas, Levo Vladimirovo asmens byla.

6. ВЛАДИМИРОВ, Л. *Очерки по истории книги и библиотек в Литве до 1917 года*: докл. о содерж. основных опубл. работ, предст. по совокупности на соискание учен. степени канд. ист. наук. Вильнюсский университет им. В. Капсукаса. Вильнюс, 1965. 84 с.

Įteikta 2012 m. rugpjūčio mėn.

Vandai Stonienei – 80

VANDA STONIENĖ – MOKSLININKĖ IR PEDAGOGĖ

EGLĖ TARASKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: eglaitė.t@gmail.com

Vanda Stonienė (1932–2008) – ilgametė Vilniaus universiteto pedagogė, profesorė, mokslininkė. Atidžiau V. Stonienės veikla, jos moksliniai interesai, nuopelnai universitetui ir visuomenei nenagrinėti. 2002 m. pasirodė išsami profesorei skirta bibliografijos rodyklė [12], tačiau ji atskleidė tik sausus gyvenimo faktus ir neteikė galimybių pažinti asmenybės iš arčiau. Iškyla būtinybė išanalizuoti jos darbus, nes be to neįsivaizduojamas kelių XX a. antrosios pusės Komunikacijos ir informacijos krypties mokslo šakų, ypač bibliotekininkystės ir knygos istorijos, mokslas. V. Stonienė išugdė ne vieną knygos kultūrą ir profesiją įtvirtinančių specialistų kartą, sėkmingai apginta nemažai jos vadovaujamų diplominių ir bakalauro baigiamųjų darbų. Mokslininkė daug prisidėjo prie Lietuvos knygos mokslo periodinių, tęstinių darbų leidybos, yra parašiusi mokslo ir mokslo populiarinimo knygų. Savo darbais kėlė bibliotekų bei jų darbuotojų profesinį

lygį, prisidėjo prie standartizacijos, katalogų sudarymo ir skaitytojų aptarnavimo gerinimo. Maža to, V. Stonienė paliko negausią, bet vertingą ir įdomią asmeninę profesinę namų biblioteką.

ASMENYBĖS RAIDA

Vanda Puzinaitė (Stonienė) gimė 1932 m. birželio 27 d. Gelvonų miestelyje Aukštaitijoje Praksedos Vitkūnaitės ir Vaclovo Puzino šeimoje [3, 296]. Nors, gimdytojų nuomone, skaitymas nebuvo didelė vertybė, greičiau vaikams pritinkantis užsiėmimas [10, 118], šioki tokį išsilavinimą jie turėjo. Vaclovas Puzinas buvo praprusęs, Pirmojo pasaulinio karo metu išmokęs vokiečių kalbą, bandė verslauti, nevengė visuomeninės veiklos. Įstojo į Lietuvos šaulių sąjungą, užėmė garbingas viršaičio, seniūno pareigas. Matydami gerą pavyzdį augo vaikai. Šeimyna gyveno daugiatautėje kaimynų draugijoje, su visais gražiai sutarė. Darnūs santykiai su

aplinkiniai padėjo išvengti tremčių ir kitų to meto neramumų [2, 5]. Tačiau rūpesčių vis vien būta. Per karą sudegė namai, gaisro metu žuvo ir motina. Antroji tėvo santuoka buvo sėkminga, pamotė priglobė vaikus, vėliau susilaukė dar keturių savo atžalų. Vanda tarp jų buvo vyriausia, todėl skubėjo pradėti gyvenimą savarankiškai, svajoto apie studijas Vilniuje. Išėjusi mokslus Gelvonų progimnazijoje, mergina išvyko į sostinę ir ten baigė Salomėjos Nėries gimnaziją [2, 5–6]. Visur jai sekėsi, stropumo ir smalsumo nestigo, o pastangos buvo vertinamos tik geriausiais pažymiais. 1950 metais V. Puzinaitė dar nebuvo apsisprendusi dėl studijų. Pasitarusi su keliomis draugėmis, ji nusprendė studijuoti bibliotekininkystę – naują specialybę Vilniaus universiteto Filologijos fakultete. Pasirinkimą iš dalies lėmė jau vaikystėje pamėgtas knygų pasaulis, nuo mažens Vanda buvo dažna bibliotekos lankytoja [10].

Pirmasis specialybės dėstytojas Levas Vladimirovas padarė didelį įspūdį visam bibliotekininkų kursui. Jauna studentė šį žmogų pažino ne tik kaip mokslininką ir pedagogą, bet ir kaip jautrų viso kurso globėją. L. Vladimirovas tapo ir V. Puzinaitės diplominio darbo vadovu. Kitas didelę įtaką bibliotekininkų kursui daręs asmuo buvo Izidorius Kisinai. Jis buvo mėgstamas studentų, mokėjo išaiškinti visas bibliografinio aprašo subtilybes, nepyko dėl išsiblašymo, stropumo stygiaus. Bibliotekininkams dėstė ir pradedantis mokslininkas, lituanistikos specialistas Vladas Žukas [9, 195]. Galima teigti, jog universitete V. Puzinaitė mokėsi iš iškiliausių to meto knygos tyrėjų.

Kol vyko studijos, įsikūrė Bibliotekininkystės katedra. Joje prasidėjo V. Puzinaitės darbo kelias Vilniaus universitete. Uoli studentė 1953 m. buvo pakviesta dirbti katedros laborante. Šios pareigos leido jai iš arčiau susipažinti su profesine aplinka, pamatyti visus specialybės niuansus. Pasikutiniuose kursuose pasitaikė proga atlikti praktiką didžiuosiuose Rusijos miestuose – Maskvoje bei Leningrade (dabar – Sankt Peterburgas). Pati V. Stonienė tokią patirtį vėliau apibūdino kaip visokeriopai naudingą [9, 195].

Didėjant naujos specialybės absolventų paklausai ir plečiantis kursų tematikai, Vilniaus universitete ėmė trūkti dėstytojų, todėl pedagogų kolektyvą pradėta formuoti iš studijas baigiančių studentų. Tai suteikė galimybių ir V. Puzinaitėi – drauge su bendrakursiu ji įdarbinta dėstytoja valandininke, o 1955 m. tapo nuolatine Bibliotekininkystės katedros dėstytoja: studentus mokė spaudinių aprašo, abėcėlinio katalogo kūrimo dalykų, padėjo kitiems vyresniems dėstytojams. Nors pirmieji darbo universitete metai buvo sunkūs, V. Puzinaitėi pavyko įsitvirtinti akademinėje bendruomenėje ir žengti pirmuosius mokslinio darbo žingsnius [9, 196]. Studijų metais V. Puzinaitė sutiko savo gyvenimo partnerį – vyrą Juozą Stonį. Jis buvo baigęs filologijos studijas ir toliau siekė mokslo aukštumų, taigi, nebuvo svetimas jaunos dėstytojos aplinkai. Santuoka nusisekė ir V. Stonienei buvo lemta gyventi darnioje šeimoje iki pat gyvenimo pabaigos. 1964 m. gimė dukra Rūta, 1972 m. – Živilė. Tiesa, vyresniosios dukros lemtis tragiška –

kelionės į užsienį metu ji dingo neaiškiais aplinkybėmis [3, 299]. Tai buvo skaudus smūgis visai šeimai.

V. Stonienė palengva, bet užtikrintai kopė karjeros laiptais: 1960–1962 m. tapo vyresniąja dėstytoja, po metinės aspirantūros 1962–1963 m. apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją „Lietuvos reikalų komisariato ir Tarybinės Lietuvos vyriausybės veikla kultūros-švietimo srityje 1917–1919 m.“ [3, 297], 1970 m. tapo Bibliotekininkystės katedros (nuo 1990 m. Knygotyros katedra) docente, 2000 m. jai suteiktas profesorės vardas. Habituoto daktaro laipsnį V. Stonienė įgijo sėkmingai apgynusi darbą „XX amžiaus lietuvių knyga ir visuomenė: knygų leidybos aspektas“ [12]. Tais pačiais metais ji išėjo į rentą, tačiau nenustojo domėtis savo srities mokslo aktualijomis. Nors savęs bibliofile nelaikė, dalyvavo Martyno Mažvydo bibliofilų klubo veikloje, itin mėgo knygas ir skaitymą [10, 118]. Už ilgametę pedagoginę, mokslinę ir administracinę veiklą yra gavusi Kultūros ministerijos padėkos raštą [3, 299]. Paskutiniaisiais gyvenimo metais V. Stonienė sunkiai sirgo, tačiau liga neatėmė gyvenimo džiaugsmo. Drauge su vyru Juozu lankydavosi sodyboje, mėgo būti gamtoje. V. Stonienė mirė 2008 m., likus vos kelioms dienoms iki 76-ojo gimtadienio.

MOKSLO TIRIAMIEJI DARBAI

Knygos. Iš viso išleisti penki savarankiški leidiniai, kuriuose V. Stonienė nurodyta kaip vienintelė autorė, tačiau iš jų tik vienas skirtinas mokslo veikalams. Pagrindą jam davė 1999 m. apgintas jau minėtasis

habilitacinis darbas, kurį palankiai įvertino habilitacijos komiteto nariai – profesoriai Domas Kaunas, Vytautas Kubilius, Vytautas Merkys, Krzysztof Migońis, Vygintas Bronius Pšibilskis, Klemensas Sinkevičius ir Vladas Žukas [12]. Palankūs atsiliepimai bei suteiktas profesorės mokslinis vardas paskatino autorę darbą išleisti knyga – ji pasirodė 2000 m. pavadinimu *XX amžiaus Lietuvos knyga (1904–1990)*.

Šis leidinys nušvietė XX a. Lietuvos knygos raidą, jos būklę atskirais raidos etapais. Autorė išskyrė tris Lietuvos knygos evoliucijos tarpsnius. Pirmasis, 1904–1918 m., apibendrina pasiekimus nuo spaudos lietuviškais rašmenimis draudimo pabaigos iki pirmosios Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo. Antrasis, 1918–1940 m., atspindėjo Lietuvos Respublikos nepriklausomybės laikotarpį, trečiasis – okupuotos šalies knygos būklę 1940–1990 m. Kaip įžanginėje knygos dalyje teigė autorė, monografija siekta išnagrinėti XX a. knygos bei visuomenės santykį per knygų leidybos prizmę. Rengiant šį darbą panaudota teorinė medžiaga, gausūs šaltiniai, asmeninė patirtis, savarankiškų tyrimų rezultatai. Remtasi informaciniais, bibliografiniais leidiniais, periodikos publikacijomis, archyvine medžiaga. Tekstas iliustruotas statistinėmis lentelėmis, monografijos prieduose pateikta įvairių nagrinėjamo laikotarpio dokumentų, susijusių su knygų leidyba.

Monografija buvo gerai įvertinta ir sutikta akademinės bendruomenės. V. Stonienės kolegė Violeta Černiauskaitė paskelbė palankią recenziją žurnale „Tarp knygų“, kurioje

monografiją įvardijo kaip *vieną pirmųjų bandymų parašyti XX amžiaus lietuviškos knygos istoriją, daugiau dėmesio skiriant lietuviškajai knygai, bet kartu pasitelkiant ir naują informaciją apie Lietuvoje spausdintus leidinius kitomis kalbomis* [1, 28]. Žymus lenkų knygotyrininkas K. Migońis, dalyvavęs V. Stonienės habilitacijos gynime, knygą apibūdino kaip *savo problematika prilygstančią pasauliniams bibliologinių tyrinėjimų standartams* ir palygino su mokslinėmis publikacijomis Europos leidybos istorijos žurnaluose „Publishing history“ ir „Histoire de l’Edition“ [1]. Taigi, šis V. Stonienės veikalas buvo itin aktualus Lietuvos knygotyrai.

V. Stonienės *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo 1864–1990* (2006) mokslinė laikytina sąlyginai. Ji sudaryta iš skelbtų mokslinių straipsnių, atsisakius šaltinių ir literatūros nuorodų. Šioje knygoje autorė praplėtė tyrinėjamo laikotarpio chronologines ribas, papildė tekstą naujais duomenimis. Joje plačiau nušviesti spaudos lietuviškais rašmenimis draudimo metai. Nauja antrosios knygos dalis – trijų lietuviškos spaudos veikėjų, leidėjų Petro Vileišio, Martyno Jankaus ir Adomo Jakšto-Dambrausko veiklos analizė. Nors veikalo tekstai išlaikė mokslinio žanro stilių ir savo pobūdžiu nedaug nutolo nuo skelbtų minėtoje monografijoje, autorė leidini paskyrė jaunimui, siekiančiam pažinti savo tautos praeitį ir lietuviškąją knygą. Tokį V. Stonienės pasirinkimą iš dalies lėmė tiek artėjantis Lietuvos vardo tūkstantmečio minėjimas, tiek 2005 m. Lietuvos Respublikos

Seimo patvirtinta „Skaitymo skatinimo ir kalbos įgūdžių ugdymo koncepcija“, kurios vienas iš didžiausių prioritetų buvo vaikų ir jaunimo skaitymo skatinimas. Knyga papildyta iliustracine medžiaga: Lietuvos kultūros bei knygos veikėjų nuotraukomis, fragmentais iš pirmųjų lietuviškų spaudinių.

Moksliniai straipsniai ir studijos. Iš viso nuo 1958 iki 2000 m. pasirodė septyniolika V. Stonienės mokslo tiriamųjų publikacijų. Pirmasis darbas publikuotas 1958 m. ir buvo parengtas su mokslinio vadovo L. Vladimirovo pagalba. Pirmasis savarankiškas mokslinis straipsnis išspausdintas 1962 m. Dauguma straipsnių paskelbta tęstiniame mokslo leidinyje „Knygotyra“.

Pirmųjų mokslinių straipsnių temos buvo artimos jos rengiamos istorijos mokslų kandidato disertacijos temai, tai yra apie spaudą ir bibliotekas bolševikinės Rusijos armijos užimtoje ir sovietizuojamoje Lietuvoje 1918–1919 metais. Kaip žinome, sovietmečiu jauniems mokslininkams nebuvo galimybių patiems rinktis istorinių disertacinių tyrimų temų, jas numatydavo ir universitetams teikdavo Komunistų partijos istorijos institutas. Nors ir ideologizuota, tačiau kūrybingai interpretuojama disertacijos tema V. Stonienės įvairiais aspektais plėtota iki 1966 m., kai pasirodė paskutinis straipsnis apie sovietinės laikinosios vyriausybės veiklą spaudos srityje 1918–1919 m. Disertacija buvo apginta 1964 m. gruodį. Įgijusi mokslo laipsnį, V. Stonienė galėjo pradėti naują tyrinėjimų etapą, iš esmės praplėsti tyrimų tematiką: nagrinėta XX amžiaus spaudos leidybos bei knygos specifika, tyrinėta atskirų

istorinių asmenybių ir organizacijų kultūrinė leidybinė veikla.

Tiek nagrinėjamu laikotarpiu, tiek savo tematika giminingi keturi su disertacijos tema susiję moksliniai straipsniai: „Tarybinė spauda 1918–1919 m. Lietuvoje“ (1962), „Iš bibliotekų istorijos Tarybų Lietuvoje 1918–1919 m.“ (1964), „RKP (b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro ir Lietuvos reikalų komisariato leidybinė veikla 1917–1918 m.“ (1965) ir „Iš Lietuvos tarybinės vyriausybės veiklos spaudos srityje 1918–1919 m.“ (1966). V. Stonienė siekė įvardyti sunkumus, su kuriais susidūrė lietuviškoji spauda, spaudiniai apžvelgti kalbų, tematikos aspektais, nurodyta, koks leidinys kokiai auditorijai skirtas, kada išėjo pirmieji bei paskutiniai leidinių numeriai. Straipsnyje nagrinėta ne vien periodinė spauda, bet ir knygų leidybos klausimai. Leidinių platinimas smulkiai aptartas straipsnio pabaigoje.

V. Stonienės straipsnyje „Iš bibliotekų istorijos Tarybų Lietuvoje 1918–1919 m.“ nagrinėta po karo Lietuvos bibliotekose ir kitose knygų institucijose prasidėję spaudinių grobstymai, fondų naikinimas. Autorė analizavo tuometinės valdžios veiksnių priemonės tobulinant bibliotekų darbą, apžvelgė knygų komplektavimo šaltinius, tačiau apėjo bibliotekų veiklos nepriteklius ir trūkumus, kuriuos skelbti tuo metu galimybių nebuvo.

Kiti du straipsniai skiriasi siauresne tematika – nagrinėta kai kurių sovietinių institucijų (Lietuvių sekcijų Centro Biuro ir Lietuvos reikalų komisariato) leidybinė veikla. Autorė daug dėmesio skyrė leidybos visetui aptarti. Pirmoje publikacijoje pateikta

išsami informacija apie tuo metu ėjusius leidinius: kada pasirodė, koku tiražu, kokius svarbesnius straipsnius publikavo, kokie žymesni žmonės prisidėjo prie leidinio gyvavimo. Straipsnyje neapsiribota vien periodine spauda, nagrinėti knygų ir brošiūrų leidybos klausimai. Išsamiau nušviestas knygelių serijos „Darbininko knygynėlis“ repertuaras. Įvardytos problemos, su kuriomis susidūrė jos kūrėjai, kokių priemonių ėmėsi valdžia, kad būtų suvienodintos leidybinių procesų kainos, koku būdu tos kainos buvo nustatomos. Taip pat nagrinėtas spaudinių dizainas, poligrafinė kokybė, knygų išvaizda, bendros tiražų tendencijos. V. Stonienė palankiai įvertino Lietuvių sekcijų Centro Biuro ir Lietuvos reikalų komisariato leidybinę veiklą kaip padėjusią šviesti visuomenę, populiarinusių knygą, supažindinusių skaitytojus su užsienio rašytojų veikalais lietuvių kalba. Straipsnio pabaigoje buvo pridėtas sąrašas leidinių, kuriuos išleido komisariatas.

Straipsnyje „Iš Lietuvos tarybinės vyriausybės veiklos spaudos srityje 1918–1919 m.“ suregistruoti Lietuvos ir Baltarusijos Respublikų bibliotekose rasti 1918–1919 metų leidiniai, detalai aptartas sovietinių institucijų leidinių repertuaras. Kaip priedas prie straipsnio pateikti tuometinės valdžios institucijų susirašinėjimo knygų klausimais fragmentai.

Kita kryptis, kuria pasisuko V. Stonienės moksliniai tyrinėjimai, – vokiečių valdžios įtaka spaudos ir bibliotekų būklei Lietuvoje. Šia tema pasirodė du straipsniai: „Lietuviška spauda ir biblioteka kaizerinės okupacijos priespaudoje (1915–1918 m.)“ (1964)

ir „Dėl vokiečių valdžios talkininkavimo carizmui, persekiojant lietuvių spaudą lotyniškėmis raidėmis (1865–1904)“ (1970). Pirmajame straipsnyje rašoma apie kaizerinės Vokietijos okupacijos metų spaudos būklę, kokių priemonių ėmėsi okupantai siekdami nutautinti Lietuvą. Antrasis straipsnis skirtas lietuviškos spaudos leidimo trukdžiams ir dviejų imperinių valstybių politiniam bendradarbiavimui ją slopinant.

V. Stonienės mokslinių straipsnių sąrašė išskirtinos publikacijos apie istorines asmenybes. Straipsnyje „Lietuvių spaudos veikėjas Martynas Jankus“ (1973) pateikti biografiniai faktai ir apibendrinanti informacija apie šią istorinę asmenybę, parodyti M. Jankaus nuopelnai Didžiosios Lietuvos lietuvių draudžiamajai ir Mažosios Lietuvos legaliajai spaudai, veiklos kryptys. Autorė ištyrė ir pateikė informacijos apie tai, su kuo spaustuvininkas bendravo ir bendradarbiavo, sudarė statistinę lentelę, parodančią, kiek, kada ir kokių leidinių išleido. Lentelė nėra tiksli todėl, kad XIX a. antroje pusėje plitusių kontrafaktinių leidinių tikrąją pasirodymo datą bei vietą nustatyti labai sunku, būtina atlikti papildomus specialius tyrinėjimus. Panašaus pobūdžio informacija pateikta ir straipsniuose „Lietuvių spaudos veikėjas Petras Vileišis“ (1993) ir „Lietuvių visuomenės ir spaudos veikėjas Adomas Jakštas-Dambrauskas (1860–1938)“ (1997).

Kiek netikėtas tyrimo objektas pasirinktas straipsnyje „Antikinės literatūros leidyba lietuvių kalba“ (1988). Šioje publikacijoje statistiniu metodu apžvelgiami antikos leidiniai Lietuvoje, pradedant pirmuoju XVII a.

leidiniu. Labai nuodugniai išnagrinėta „Knygotyros“ mokslo darbų leidinio istorija straipsnyje „Knygotyra“ (1970–1999)“ (2000).

Taikomojo pobūdžio straipsniai. Pirmiausia minėtini šaltiniotyros darbai. Nors rašydama daugelį savo darbų V. Stonienė naudojos įvairiais archyviniais, dokumentiniais, mokslinės literatūros šaltiniais, tačiau nepaliko publikacijų, visiškai atitinkančių šaltiniotyros darbo kriterijus. Šiuolaikinio šaltiniotyros darbo sampratą kiek daugiau atitinka tik viena mokslininkės publiacija – „Apie knygų leidybą Lietuvoje tarybinės okupacijos metais“ (1997). Šiai publikacijai parengti V. Stonienė naudojos archyvine medžiaga iš Valstybinio visuomeninių organizacijų bei Centrinio valstybės archyvo. Darbe pateikta privačių bei juridinių asmenų ir valstybinių valdžios organų susirašinėjimo pavyzdžių, laiškų fragmentų. Šaltiniai papildyti trumpomis aiškinamojo pobūdžio autorės pastabomis.

Kita taikomojo pobūdžio straipsnių grupė yra recenzijos. Jų V. Stonienė paskelbė nedaug, tačiau rašė reguliariai – nuo 1957 iki 2000 metų maždaug po vieną kiekvienais ar kas antrais metais. Iš viso pasirodė 18 recenzijų.

V. Stonienės recenzuoti leidiniai atspindėjo jos pačios interesų įvairovę. Daugiausia recenzuoti veikalai apie bibliotekų darbo ypatumus, informacijos mokslų terminiją bei knygos istoriją. Įdomi pirmoji, 1957 metų recenzija, joje kritiškai analizuoti tuometinės Valstybinės respublikinės bibliotekos išleisti instrukciniai metodiniai nurodymai

„Abėcėlinio katalogo organizavimas kaimo, rajoninėse, miesto ir vaikų bibliotekose“. Nurodymai buvo skirti suvienodinti katalogavimo procesą skirtingose šalies bibliotekose bei paaiškinti bibliotekininkams, kaip tai daryti. Autorė drauge su kolega Jonu Basiuliu šiuos metodinius nurodymus įvertino itin kritiškai. Recenzijoje įvardytos leidinyje pasitaikančios klaidos, ypač sukritikuoti Respublikinės bibliotekos siūlomi pavyzdžiai. Recenzantai pasiūlė, kaip ištaisyti netikslumus, užpildyti informacijos trūkumus, su dideliu srities išmanymu metodinių nurodymų rengėjams pateikė kitų rekomendacijų.

Recenzija „Kaimo biblioteka“ lietuvių kalba“ (1960) parengta su dėstytoju Klemensu Sinkevičiumi. Recenzuotas kaimo bibliotekininko vadovas *Kaimo biblioteka*. Autoriai pasiūlė, kaip pagerinti knygoje išdėstytą darbo metodiką, kad ji būtų suprantama visiems bibliotekininkams ir kuo naudingesnė, kaip spręsti literatūros prieinamumo klausimą, nurodė ir vertimo iš rusų kalbos netikslumų, nevienodos terminijos.

1970 ir 1994 m. pasirodė recenzijos apie Adelės Trečiokaitės sudarytus informacijos terminų žodynus. V. Stonienė pripažino nenuginčijamą šių leidinių svarbą, bet kartu negailėjo pastabų. Pirmajame žodyno leidime recenzentė ypač abejojo dėl terminų apibrėžimų, nes, pasak autorės, kai kurie terminai aiškinami ne mažiau neaiškiais terminais, kurių kartais žodyne iš viso nėra. Recenzentės nuomone, daugelis terminų pernelyg sudėtingi gilių specialybės žinių neturintiems žodyno naudotojams. Taip pat apgailestauta, kad nėra pateiktų atitikmenų

anglų ir vokiečių kalbomis. Antrasis žodyno leidimas sulaukė kritikos dėl pasirinktos terminų išdėstymo tvarkos.

Gausiausiai recenzuoti leidiniai knygos istorijos tema. V. Stonienė dalykiškai aptarė kelis prof. Domo Kauno veikalus. Pirmoji recenzija pasirodė apie mokomąjį leidinį *Lietuviškosios knygos istorija* (I d.). Ši knyga buvo įvertinta itin palankiai, recenzentė tik pasigedo platesnio lietuviškos spaudos tyrimo bei dėmesio aptariamų knygų poligrafiam ir meniniam vaizdui. Kitą recenzuotą to paties autoriaus veikalą *Donelaičio žemės knygiai: bibliofilijos apybraižos* V. Stonienė rekomendavo laikyti poligrafinio apipavidalinimo pavyzdžiu leidėjams.

Levo Vladimirovo knygos *Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVII–XVIII a.* recenzijoje negailėta gerų žodžių autoriui, palankių atsiliepimų. V. Stonienė recenzavo ir V. Žuko monografiją *Marijos ir Jurgio Šlapelių lietuvių knygynas Vilniuje* bei J. Steponavičiaus informacinę knygelę „*Ryto*“ *akcinė bendrovė Klaipėdoje*. Abi parašytos dalykiniu stiliumi.

Išsami recenzija paskirta A. ir S. Sabonių sudarytai knygai *Rašytojas ir cenzūra*. Joje įvertintas leidinio turinys, atskleistos pagrindinės autorių mintys, aktualiausios temos, pateikti recenzentės komentarai. V. Stonienė apgailestavo, kad sovietmečio aktualijos atskleistos pasitelkiant vien „Vagos“ leidyklos autorių bei redaktorių komentarus, pasigedo platesnio požiūrio į cenzūrą.

Recenzijoje „Knygų leidybos pradžiavimo mokslis“ (1996) nagrinėta D. C. Smitho knyga apie leidybos verslo aktualijas *Knygų*

leidybos pradžios. Recenzentė apžvelgė veikalo skyrius trumpai atskleisdama jų esmę. Recenzijoje supeiktas pernelyg supaprastintas knygos stilius, dažni pasikartojimai, bet siūlyta knygą naudoti mokymo, knygos specialistų ugdymo tikslams. Teigiamai įvertinta leidinio poligrafinė kokybė.

Profesinių metodinių V. Stonienės straipsnių tema – bibliografinis aprašas ir jo sudarymo taisyklės. Daugiausia publikacijų pasirodė kaip dėsningas atsakas į tuometės valdžios išleistus bibliografinio aprašo standartus. Publikacijose aiškinama, kaip reikėtų suprasti vienokius ar kitokius pakeitimus, kaip juos įgyvendinti praktinėje veikloje. V. Stonienė 1984 ir 1986 m. kartu su žymia bibliografe Emilija Urniežiute paskelbė dvi metodikos knygeles: *Lietuviškų žodžių trumpinimas bibliografiniame apraše*, ir *Dokumento bibliografinis aprašas*. Abu leidiniai tuo metu buvo itin naudingi bibliotekų bei kitų knygos įstaigų darbuotojams.

Straipsniai bibliotekų katalogų sudarymo klausimais buvo taikomojo pobūdžio, iliustruoti konkrečiais bibliografinio aprašo arba kataloginių kortelių sudarymo bei komplektavimo pavyzdžiais, kuriuos bibliotekų darbuotojai galėjo iš karto panaudoti savo darbe. Galima teigti, jog aprašo tema skelbtais tektais V. Stonienė daug prisidėjo prie bibliotekų darbo našumo gerinimo, bibliografinių procesų standartizavimo.

Vadovaudamasi dėstytojos pareiga ir interesu, ne kartą rašė studentų gamybinės praktikos klausimais. 1990 m. straipsnyje svarstyta, kaip geriausiai atlikti gamybinę praktiką būsimiesiems bibliotekininkams.

Paminėtos dažniausiai praktikos atlikimo vietose pasitaikančios turinio klaidos bei organizaciniai nesklandumai. Apgailestauta, kad praktikos turi daug trūkumų, nėra suderintos taip, kad būtų naudingiausios ir studentams, ir bibliotekoms. Publikacijoje iškeltas diplominių darbų temų suderinamumo su praktikos užduotimis klausimas. Pateikta daug kitų praktiškų patarimų, pavyzdžiui: *Nedera bibliotekininkams rodyti nepasitenkinimo savo profesija..., nes tuo nesunkiai galima užkerėti ir studentus*. Arba: *Nebūtinai beveik visų studentų gamybinė praktika (kaip yra iki šiol) turi būti vertinama labai geru pažymiu* [5].

Svarbi taikomojo pobūdžio straipsnių grupė – terminologiniai darbai. Terminus aiškinančiais straipsniais (jų yra keturi) siekta kelti profesinį bibliotekininkų išprusimą, pateikti paprastus ir suprantamus terminų apibrėžimus. Pirmasis straipsnis „Poligrafinis knygos veidas“ pasirodė 1967 m. Juo autorė siekė paaiškinti kai kurias ne visiems bibliotekininkams žinomas poligrafijos sąvokas, iškelti poligrafinio knygos apipavidalinimo reikšmę. Dviejuose 1969 m. „Bibliotekų darbo“ numeriuose pasirodė antrasis straipsnis „Keliasdešimt knygotyros terminų“. Autorė pateikė 244 terminus iš knygotyros, rašto ir knygos istorijos, knygų leidybos srities. 1992 m. paskelbtas dar vienas terminologinis straipsnis „Knygos tipologija“. Jame kai kurie terminai pasikartoja, ateina iš ankstesnių V. Stonienės straipsnių, kiti visiškai nauji, tretį vartoti anksčiau, bet patobulinti.

Šiek tiek kitokia, tačiau taip pat terminologiniams straipsniams skirtina publikacija –

„Lietuviškoji knygos terminija“ (1998). Čia nagrinėjamos lietuviškų knygotyros terminų ištakos, istorinė raida, apžvelgiama tuometė terminijos būklė, knygotyros terminų vartojimo bei tyrinėjimo problemos.

Prie mokslininkės terminologinių publikacijų būtina paminėti ir gausią norminę medžiagą, įdėtą į 1997 m. išėjusį enciklopedinį žodyną *Knygotyra*. Ji tarytum vainikavo mokslininkės terminologinius tyrimus. Iš viso profesorė šiam leidiniui parengė 883 terminus ir juos aiškinančius straipsnius arba apibrėžimus.

Konferencijų pranešimai ir pranešimų tezės. Pirmoji reikšminga konferencija, kurioje dalyvavo V. Stonienė, įvyko 1976 m. Iš viso mokslininkės perskaitytų pranešimų galima suskaičiuoti daugiau kaip dvi dešimtis. Pranešimų temos įvairios, jos priklausė nuo konferencijos pobūdžio ir paskirties. Dažniausiai kalbėta knygos istorijos, ypač XX amžiaus, klausimais. Nelygu, kur vykdavo konferencijos, pranešimai skaityti lietuvių ir rusų kalbomis. V. Stonienė gebėjo kvalifikuotai pateikti ir interpretuoti naujausias mokslo žinias. Žinoma, ne visi pranešimai buvo paskelbti. Mūsų duomenimis, spaudoje pasirodė tik du V. Stonienės konferencijų pranešimai. 1997 m. balandžio 23–24 d. Talino universitete vykusio konferencija buvo skirta lietuviškos knygos 450 metų sukakčiai paminėti. Leidinys, sutelkęs konferencijos pranešimus į vieną tomą, pasirodė 1999 m. Taline. Šiame leidinyje publikuoti abu V. Stonienės pranešimai: „Knygų leidyba Lietuvoje sovietų okupacijos metais (1940–1990)“ – anglų kalba, „XX a.

Lietuvos knyga“ – rusų kalba. Konferencijų pranešimų turinys tiesiogiai susijęs su V. Stonienės moksliniais tyrimais.

Daugiau skaitytų V. Stonienės pranešimų paskelbta tezėmis. Jų šešetas: „Lietuviška spauda Sovietų Rusijoje 1917–1918 m.“ (1977); „Knyga brandaus socializmo sąlygomis“ (1979); „Respublikos leidybinės produkcijos informacinio aparato analizė“ (1983); „XIX a. pirmosios pusės lietuviškos knygos tematiniai aspektai (iki 1861 m.)“ (1985); „Latvių knygos leidyba Lietuvoje“ (1988); „Knygotyros tyrimai Tarybų Lietuvoje“ (1988).

MOKSLO POPULIARINIMO DARBAI

Mokslo populiarinimo darbams skirti lakoniški informaciniai straipsniai ir žinutės bei populiarūs leidiniai ir straipsniai. Pirmoji V. Stonienės (tuo metu dar Puzinaitės) savarankiškai parengta mokslo populiarinimo publikacija pasirodė 1957 m. „Bibliotekų darbo“ žurnale pavadinimu „Spauda ir biblioteka Tarybų Lietuvoje 1918–1919 metais“. Straipsnis yra apskritai pirmasis savarankiškas pradedančios dėstytojos straipsnis spaudoje.

Iš kitų populiariųjų straipsnių ir leidinių itin išsiskiria trumpi proginiai tekstai. Tai daugiausia straipsniai, skirti gimimo metinėms paminėti, pranešti apie ką tik kolegų apgintą disertaciją ir jos autorių. Pirmasis toks rašinys pasirodė 1965 m. ir buvo skirtas Genovaitės Raguotienės kandidato disertacijai aptarti. Iš proginių tekstų pobūdžio galima spręsti, kad jų rašymas V. Stonienei buvo daugiau malonumas nei

darbo dalis – straipsnių kalbėjimo stilius šiltas, pasakoma daug gerų žodžių, pagiriama ir padrašinama, labai retai pasirodo kritinių pastabų. Tokių teigiamų disertacijų įvertinimų, be G. Raguotienės, yra sulaukusios Danutė Kastanauskienė, Aušra Navickienė, Violeta Černiauskaitė. Įvairių sukakčių proga profesorė yra rašiusi apie vyresnius kolegas Levą Vladimirovą, Klemensą Sinkevičių, Vladą Žuką. Dauguma tokių straipsnių pasirodė bibliotekiniukų profesiniame žurnale „Bibliotekų darbas“ (nuo 1991 m. – „Tarp knygų“).

Keletą populiariųjų straipsnių V. Stonienė paskelbė apie savo kaip mokslininkės veiklą. Apie asmeninę namų biblioteką papasakojo kolektyviniame straipsnių rinkinyje „Bibliofilai apie asmenines bibliotekas“. Jame publikuotas ir jos ekslibrisas.

Kolektyvinė mokslo apybraiža *Lietuviškoji knyga: istorijos metmenys* priskiriama mokslo populiarinimo darbams. Tai lemia ir turinys, ir leidinio paskirtis. Jo pratarmėje teigiama, jog knyga yra dedikuota plačiajai visuomenei, kiekvienam neprofesionaliam skaitytojui, taip pat akademiniam jaunimui. V. Stonienė šiai knygai parengė pirmojo skyriaus vieną iš poskyrių „Spaudos draudimo laikotarpio ir XX a. pradžios knygų tyrinėjimai“ bei visus ketvirtąjį, penktąjį ir septintąjį skyrius: „Spaudos draudimo laikotarpio lietuviškoji knyga“, „Lietuviškoji knyga XX a. pradžioje (iki 1918 m.)“, „Knyga Lietuvoje 1940–1990 metais“. Tekstų autorė itin išsamiai apibūdino spaudos draudimo laikotarpio politines knygų, periodinių leidinių leidybos sąlygas ir organizavimą,

charakterizavo spaudos leidinių repertuaro struktūrą, aptarė spaudos būklę ir raidą JAV, knygų platinimo būdus, poligrafinę kultūrą, leidinių architektoniką ir meninę kokybę. Tokie tekstai sulaukė ir palankaus specialistų vertinimo.

Informaciniams straipsniams bei žinutėms skirtinos šešios įvairiuose leidiniuose pasirodžiusios profesorės publikacijos. Pirmoji buvo išspausdinta 1988 m. „Literatūros ir meno“ savaitraštyje, paskutinioji – 2001 m. *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje*. Vyraujant informacinių tekstų tema – knygotyra ir visa, kas telpa į šią sąvoką: knygų leidyba, gamyba, platinimas ir kaupimas. Ypač svarbią vietą tarp kitų informacinio pobūdžio darbų užima V. Stonienės tekstai enciklopediniame žodyne *Knygotyra*. Profesorės indėlis į šio žodyno sudarymą yra itin svarus. Iš viso leidinyje yra 2006 straipsniai ir terminai, iš kurių net 883 parašė V. Stonienė. Šį leidinį rengė 40 autorių, o profesorės rašiniai sudarė kone ketvirtadalį visų straipsnių ir terminų, taigi jos darbo indėlis iš tiesų įspūdingas [6, 5–6]. Panašaus pobūdžio trys enciklopediniai V. Stonienės straipsniai pasirodė ir *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje*.

Išsamumu pasižymi profesorės straipsnis apie tęstinį mokslo darbų leidinį „Knygotyra“. Jis išspausdintas 2000 m. informacinėje knygoje *Knygotyros katedra, 1940–1990–2000*. Jame nušviestas visas „Knygotyros“ kaip leidinio raidos kelias, aptarta vidinė leidinio struktūra, suminėti jo sudarytojai ir rengėjai, apžvelgtas bendradarbiavimas su užsienio mokslininkais, „Knygotyros“

paplitimas. V. Stonienės prieraišumą ir pagarbą šiam leidiniui rodo ir asmeninėje namų bibliotekoje sukauptas išsamus šių mokslo darbų tomų rinkinys. Be to, pati autorė „Knygotyroje“ publikavo daug savo mokslo darbų. Ją galima laikyti viena iš produktyviausių leidinio autorių – „Knygotyrai“ pateikė 22 publikacijas [4].

MOKSLO ORGANIZACINĖ VEIKLA

V. Stonienę prisimename ne vien kaip mokslo kūrėją, bet ir kaip aktyvią mokslo organizatorę, daug prisidėjusią prie knygotyrai svarbių leidinių redakcinio rengimo. Ji ne tik rašė mokslinius tekstus šiems leidiniams, bet ir dalyvavo organizuojant jų leidybą. Profesorė buvo įvairių komitetų, redakcinių kolegijų narė, aktyviai dalyvavo formuojant Lietuvos bibliotekininkystės darbo standartus, prisidėjo prie Vilnius universiteto Bibliotekininkystės katedros, vėliau ir Komunikacijos fakulteto įkūrimo, studijų programų formavimo.

Darbą leidinių redakcinėse kolegijose profesorė pradėjo gana vėlai, jau įpusėjusi savo mokslininkės karjerą. Iš personalinės rodyklės matyti, kad 1983 m. V. Stonienė dalyvavo redaktorių kolegijos veikloje rengiant du leidinius – buvo instrukcinių metodinių nurodymų *Bibliografinis spaudinių aprašas* specialioji redaktorė ir informacinio leidinio *Mokslinės ir techninės informacijos terminų žodynas* redaktorių kolegijos narė.

V. Stonienė itin aktyviai reišėsi knygotyros mokslui skirtų darbų leidyboje. Profesorė buvo nepakeičiama tęstinio mokslo darbų leidinio „Knygotyra“ (25–33 tomų) rengėja.

V. Stonienė į redaktorių kolegijos veiklą įsitraukė 1992 m. ir šį darbą tęsė iki 1998 m. Ji dalyvavo ir 1997 m. pasirodžiusio *Knygotyros* enciklopedinio žodyno redagavimo darbuose, ėjo referentės pareigas. 2002 m. profesorė prisidėjo prie Levo Vladimirovo straipsnių rinkinio *Apie knygas ir bibliotekas* [14] rengimo.

Be redakcinių kolegijų, V. Stonienė buvo ir įvairių komisijų, draugijų narė. Visų pirma, didelį indėlį ji įnešė į katalogavimo klausimus sprendžiančių komisijų veiklą: 1964–1986 m. dirbo Tarpžinybinės bibliotekų tarybos spaudinių katalogavimo komisijos pirmininke, nuo 1986 m. tapo komisijos nare, 1978 m. – Respublikinės bibliotekinės terminologijos komisijos, 1988 m. – Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Bibliotekininkystės metodinės komisijos nare [11]. 1989 m. profesorė įstojo į Lietuvos bibliotekininkų draugiją, kurį laiką dalyvavo „Žinijos“ draugijos tarybos veikloje. V. Stonienės asmens darbo byloje galima rasti charakteristikų, kuriose ji vadinama viena žymiausių šalies specialisčių knygos istorijos, spaudinių aprašo bei bibliotekinės terminijos klausimais.

Narystė įvairiose organizacijose ne tik atitiko V. Stonienės interesus, bet ir papildė jos kaip mokslininkės darbą. 1993–1994 m. profesorė dalyvavo Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto tarybos darbe. Išėjusi į rentą, su malonumu lankė Martyno Mažvydo bibliofilų klubo narių susirinkimus – šie neleido padėti knygos į šalį ir atitolti nuo mėgstamos veiklos. Knygų skaitymas, jų

propagavimas ir visuomeninė veikla turinčiai užpildė senatvės poilsui skirtas dienas.

AKADEMINĖ VEIKLA

Skaityti kursai. Per savo gyvenimą V. Stonienė sukaupė daugiau nei keturiasdešimties metų darbo su studentais patirtį. Pirmieji jos kaip dėstytojos žingsniai nebuvo lengvi. Reikėjo daug dirbti, nes *specialybės mokymo planai buvo nuolat keičiami, tobulinami, ir nedideliame dėstytojų kolektyvui tekdavo ruošti vis naujus kursus* [9, 196].

Spaudinių aprašas ir abėcėlinis katalogas – tai pirmasis 1955–1968 metais V. Stonienės dėstytas kursas [11]. Bibliotekininkystės specialybės studentams skaityta disciplina aprėpė bibliografinio spaudinių aprašo sudarymo klausimus, klausytojai buvo mokomi sudaryti abėcėlinius katalogus, suprasti jų vaidmenį bibliotekoje, įvertinti naudą, savarankiškai spręsti kasdienes katalogavimo klausimus bei sudėtingesnes problemas. 1964 m. išėjo jos „Spaudinių aprašo ir abėcėlinio katalogo programa“, kuri atspindėjo galutinai suformuluotą dėstomo kurso struktūrą.

Nuo 1965 m. V. Stonienė ėmėsi knygos istorijos kurso, kurį nepertraukdama dėstė iki pat savo darbo universitete pabaigos [11, 78]. Knygos istorijos paskaitose studentai buvo supažindinami su rašto kilme bei jo vystymusi, rankraštinės knygos raida bei poligrafinė spauda.

Nuo 1968 iki 1973 m. V. Stonienė dėstė Formalinių informacijos paieškos sistemų kursą, o nuo 1969 m. – Katalogavimo ir bibliografinio aprašo ypatybes [11, 78]. Pasku-

tiniais darbo universitete metais mokslininkė ėmėsi Spaudos statistikos kurso. Šis dalykas dėstytas knygotyros magistrantūros studijų programos studentams ir bibliotekininkystės bakalaurams. Kurse nagrinėtas spaudos statistikos objektas, statistikos apskaitos rodikliai, aiškinta spaudos statistikos raida, jos būklė Lietuvos sovietinės okupacijos metais bei atkūrus nepriklausomybę. Tarp dalyko temų – spaudos statistikos kompiuterizavimas, tarptautiniai spaudos statistikos centrai [8, 45].

V. Stonienė globojo ir puoselėjo Studentų mokslinės draugijos (SMD) būrelį. Jos vadovaujamų studentų pranešimai SMD konferencijose užimdavo prizines vietas, autoriai vykdavo į tarptautinius knygos mokslui skirtus forumus [13].

Mokomosios priemonės. Galima išskirti dvi pagrindines V. Stonienės parengtas mokomųjų leidinių rūšis. Pirmajai priklausytų paskaitų ir apskritai dėstomojo dalyko konspektai. Juose glaustai pateikiama informacija, kurią studentai išklausedavo paskaitose. Antroji mokomųjų leidinių rūšis – programos bei seminarų planai. Juose pateikiamos paskaitų ir seminarų temos, nurodomi klausimai, kurie turėtų būti aptariami auditorinių užsiėmimų metu. Kiekvienai temai pateikiami rekomenduojamos literatūros sąrašai.

Pirmoji V. Stonienės parengta mokomoji priemonė – „Spaudinių aprašo ir abėcėlinio katalogo programa“ – pasirodė 1964 m. Ji skirta Spaudinių aprašo ir abėcėlinio katalogo kursui, kurį tuo metu V. Stonienė turėjo pradėti dėstyti. Leidinėlis vos 11 puslapių

apimties, studentus su kurso turiniu supažindino lakoniškai.

1985 m. išėjo *Gamybinių praktikų organizavimo atmena bibliotekininkystės ir bibliografijos specialybės studentams*. Leidinyje trumpai nusakoma, ką studentai turėtų atlikti gamybinės praktikos metu. Šią atmintinę dėstytoja rengė kartu su doc. Viktoru Urbonu. Vėlesniais metais pasirodė dar keletas jos metodikos leidinių – knygos istorijos seminarų planai ir *Knygotyros pagrindų ir knygos istorijos kurso programa bibliotekininkystės ir bibliografijos kurso studentams*. 1991–1998 m. išleistos dar trys seminarų planų brošiūros.

Didesnės apimties mokomoji priemonė išėjo 1981 m. pavadinimu *Knyga Tarybų Lietuvoje*. Paantrašoje nurodoma, kad tai paskaitų konspektas būsimiems bibliotekininkams. Čia pateikiama santrauka visko, ką turėtų žinoti studentas išlausęs paskaitų kursą ir atlikęs seminarų užduotis. Konspektą sudaro keturi dideli skyriai. Papildant minėtąjį konspektą, 1984 m. pasirodė *Knygotyros pagrindų ir knygos istorijos kurso programa*. Knygelė skirta bibliotekininkystės ir bibliografijos specialybės studentams, parengta kartu su kolega Domu Kaunu.

Iš paskutiniųjų V. Stonienės mokomųjų darbų reikšmingesnis yra iš 1981 metų paskaitų konspekto išaugęs leidinys *Knygotyros pagrindai* (1990). Tai sistemingai parašyta mokomoji priemonė, skirta knygotyros kurso klausytojams. Leidinį sudaro 11 skyrių, kuriuose skaitytojas supažindinamas su svarbiausiomis knygotyros mokslo temomis. Nagrinėjami teoriniai klausimai, tokie kaip

knygos tipologija, atskleidžiamas knygu gamybos bei leidybos procesas. Aptariama knygos struktūra, leidybiniai procesai, vieta tarp kitų komunikacijos priemonių.

Iš kitų mokomųjų priemonių išsiskiria profesorės skyriai vadovelyje *Knygotyra* (2006 ir 2007). Tai autorių kolektyvo parengtas didelės apimties mokomasis veikalas studentams. V. Stonienė iš viso šiam leidiniui parengė penkis skyrius ir aiškinamąjį terminų žodyną. Skyriuje „Knygotyros terminija“ V. Stonienė atskleidė, kaip brendo lietuviškoji knygotyros terminija. Apžvelgusi terminų raidos istoriją, mokslininkė plačiau nagrinėjo jų darybos bei vartosenos klausimus. Iškelta terminų tautiškumo problema – V. Stonieniei rūpėjo, kad terminai būtų lietuviški, neužteršti svetimybų ir lengvai suprantami. Skyriuje „Knygos leidybos etapai“ autorė detaliai apibūdino knygos sukūrimo, leidybos bei gamybos procesus. Čia ji supažindino skaitytoją su autoryste susijusiais klausimais: autorių teisėmis, šių teisių gynimo organizacija Lietuvoje (LATGA-A) bei autorių teisių situacija pasaulyje. Skyrius „Poligrafinės medžiagos“ skirtas susipažinti su spaudos procese naudojamomis medžiagomis – tiek pagrindinėmis (įeinančiomis į produkto sudėtį), tiek pagalbinėmis (naudojamomis technologiniams procesams atlikti). Skyriuje „Knygos struktūra ir architektonika“ pateikta informacija apie vidinius bei išorinius knygos elementus ir jų tarpusavio darną. Skyrius „Spaudos statistika“ atskleidė istorinę Lietuvos statistikos raidą nuo 1918 m., spaudos statistikos objektą. Išaiškinta, kokius leidinius galima priskirti kiekvienai iš trijų

statistikos teorijoje suformuluotų grupių (neperiodiniai, periodiniai ir smulkieji spaudiniai). Svarbus profesorės indėlis – aiškinamasis terminų žodynelis knygos gale. Vadovėlyje šis žodynas užima net 50 puslapių, jame pateikta ir paaiškinta daugiau kaip 1000 terminų. Jų apibrėžimai trumpi ir aiškūs, pasigesti galima nebent nuorodos, kuriame knygos puslapyje terminas buvo pavartotas. Verta pažymėti, kad tekstus šiam vadovėliui V. Stonienė rengė jau išėjusi į pensiją, taigi darbo metu sukauptas žinias ji ir toliau gilino, skaitė profesinę literatūrą, neatsiliko nuo knygos mokslo aktualijų.

Studentų baigiamųjų darbų vadovė. Akademinės veiklos metais V. Stonienė vadovavo ir padėjo sėkmingai apginti 143 komunikacijos ir informacijos mokslo

įvairių šakų diplominius ir bakalauro darbus. Iš šių skaičių neįtraukti du aukštesnės pakopos studijų baigimo darbai – vienas magistro, kitas – daktaro laipsniui įgyti.

Pirmojo diplominio darbo vadove V. Stonienė tapo 1956 m., pasiūlusi temą „Skaitytųjų aptarnavimas Vilniaus miesto vaikų bibliotekoje nr. 10“, antrajam 1958 m. – „VVU mokslinės bibliotekos katalogai“. Vėlesniais metais, iki pat 2000-ųjų, diplominiams darbams vadovauta nenutrūkstamai, paskelbiant ne po vieną, bet po keletą temų. Vadovautų darbų skaičius chronologine tvarka pateikiamas lentelėje.

Iš pateiktų duomenų matome, kad produktyviausias diplominių darbų vadovės metų tarpsnis buvo 1973–1976 m. Tuomet vadovauta 22 darbams, t. y. daugiau

Lentelė. V. Stonienės vadovautų diplominių ir bakalauro studijų baigiamųjų darbų skaičius*

Metai	Baigiamųjų darbų skaičius	Metai	Baigiamųjų darbų skaičius	Metai	Baigiamųjų darbų skaičius
1959	5	1974	6	1988	2
1960	3	1975	6	1989	4
1961	4	1976	5	1990	3
1962	3	1977	2	1991	3
1964	2	1978	4	1992	2
1965	3	1979	3	1993	5
1966	3	1980	2	1994	4
1967	4	1981	4	1995	7
1968	5	1982	2	1996	5
1969	2	1983	4	1997	2
1970	4	1984	3	2000	3
1971	3	1985	7		
1972	2	1986	3		
1973	5	1987	2	Iš viso	143

* Lentelė sudaryta remiantis V. Stonienės bibliografijos rodykle [12].

nei 15 proc. visų darbų. Ketverių metų laikotarpiui tai nemažas skaičius. Taip pat vadovaujamų darbų gausa išsiskiria 1985 ir 1995 metai – tiek vienais, tiek kitais metais V. Stonienė kuravo po 7 baigiamuosius bakauro darbus. Kiekvienais akademinės veiklos metais dėstytoja vadovavo vidutiniškai po 3,7 diplominio darbo.

Nagrinėjant vadovautų darbų tematiką matomi tam tikri dėsniniai. Iki 1967 m. visose baigiamųjų darbų temose rasime vienkį ar kitokį žodžio *biblioteka* paminėjimą (net 60 darbų iš visų vadovautų). Taigi apie bibliotekas ir jų darbą rašė maždaug 42 proc. visų absolventų, kurių darbams vadovavo V. Stonienė. Daugelis rinkosi rašyti apie savo gimtojo miesto, miestelio bibliotekas arba apie tas, su kuriomis turėjo kokių nors ryšių arba interesų.

Nuo 1967 m. išryškėja kitos baigiamųjų darbų temos – knygų leidyba bei spaudos istorija. Nuo tų metų net 39 darbų temose randame žodį *leidyba*. Studentai nagrinėjo atskirų organizacijų, įstaigų leidybinę veiklą. Net kelis kartus temose figūruoja „Vagos“ leidyklos, „Žinijos“ draugijos pavadinimai. Studentų rašyta ir apie Rusijos leidyklos „Dietskaja literatura“, įvairių bibliotekų leidybinę veiklą. Viename darbe domėtasi knygų autorių teisėmis. Pasitaikė ir itin retų temų, pavyzdžiui, „Knygų leidyba Indijoje“.

Kitos pagal populiarumą su leidyba susijusios temos – tai apskritai kokio nors tipo arba rūšies knygų leidyba, pavyzdžiui, religinės, verstinės, prancūzų autorių, antiklinės literatūros ir panašiai. Tarp V. Stonienės vadovautų darbų nemaža tokių, kuriuose rašoma apie istorines asmenybes, vienai

ar kitaip susijusias su knyga. Taip pat buvo tiriama tų asmenybių rankraštinių ir spausdintinis paveldas. Pirmasis studento tiriamasis darbas apie spaudos veikėją Lauryną Ivinskį pasirodė 1970 m., vėliau studentai gynė darbus apie J. Kr. Gintilos asmeninę biblioteką (1983), poeto Just. Marcinkevičiaus knygų leidybą (1987), A. Minkevičių (1990), J. Basanavičių (1993), L. Andriekaus bibliofilinių knygų kolekciją Vilniaus universiteto bibliotekoje (1994). Baigiamųjų darbų apie istorines asmenybes ypač pagausėjo paskutiniaisiais darbo metais: „Motiejus Valančius lietuvių spaudos veikėjas“ (1996), „Juozo Tumo knygos istorijos darbai“ (2000), „Lietuvos spaudos veikėja Marija Urbšienė“ (2000), „Kultūros ir spaudos veikėjas Peliksas Bugailiškis“ (2000).

Atskiro dėmesio nusipelno du aukštesnės pakopos studijų baigiamieji darbai. V. Stonienė vadovavo būsimosios docentės Vitos Mozūraitės disertacijai „Vaikų knygos leidyba Lietuvoje 1940–1990 m.“ (apginta 1993 m). Joje doktorantė išnagrinėjo minėto laikotarpio vaikų knygų leidybos ypatumus įvairiais aspektais, pateikė išsamią knygų leidybos ir repertuaro sanklodos analizę. Disertacija buvo sėkmingai apginta, o mokslininkė iki šiol tęsia pedagoginę ir mokslinę veiklą Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų institute. V. Stonienė taip pat vadovavo Ivetos Jakimavičiūtės 2001 m. apgintam magistro darbui „Marjampolės marijonų vienuolijos spaustuvė“. Jame išsamiai išanalizuota spaustuvės istorinė raida, spaudinių repertuaro teminė ir tipologinė struktūra, išnagrinėti kiti su įmonės paskirtimi, veikla ir likimu susiję

klausimai. Autorė, įgijusi magistro mokslo laipsnį, dirba universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto administratore, skaito studentams kai kuriuos kursus.

IŠVADOS

V. Stonienė nuo pat mažų dienų linko prie knygų, vaikystės pomėgiai turėjo įtakos asmenybės raidai. Studijų metais įtaką darė jai dėstęs L. Vladimirovas. Jo pažiūrų veikiama, brendo kaip mokslininkė, tobulėjo savarankiškai – dalyvavo stažuotėse, klausė žymių specialistų ir mokslininkų kursų, savarankiškai studijavo literatūrą.

Vertingiausią V. Stonienės publikacijų dalį sudaro mokslo tiriamieji darbai. Vertindami teminiu aspektu matome, kad daugiausia ji gilinosi į XX a. Lietuvos knygos istoriją, knygos sąveikos su visuomene ypatumus. Taikomojo pobūdžio straipsniai rodo, jog V. Stonienė gebėjo kvalifikuotai perteikti žinias specialybės tema įvairaus pasirengimo auditorijai, siekė tikslumo, nevengė kritinių pastabų – tokiu būdu gerino mokslinių straipsnių lygį, knygos institucijų darbuotojams skirtų profesinių metodinių tekstų kokybę. Bibliotekų, archyvų, leidyklų, knygynų darbuotojams buvo itin naudingos V. Stonienės terminologinės publikacijos. Jos ne tik padėjo vienodinti skirtingai vartojamus terminus, bet ir plėtė ne mokslo darbuotojų akiratį, jų profesinį žodyną. V. Stonienės dalyvavimas mokslo konferencijose įtvirtino sukauptas mokslo žinias, padėjo jas skleisti šalies ir tarptautinei mokslo bendruomenei.

Mokslo populiarinimo publikacijos atsirado iš poreikio skleisti tyrimų rezultatus plačiau visuomenei, profesinei bendruomenei.

Mokslo populiarinimo straipsnių pasirodė vėlyvuojū mokslininkės karjeros etapu, jų buvo palyginti nedaug. V. Stonienė į savo užduotį žiūrėjo atsakingai, savo žiniomis ir patyrimu dalijosi tik sukaupusi teorinio ir metodologinio įdirbio.

Dalyvaudama organizacinėje veikloje profesorė daug prisidėjo prie tęstinio leidinio „Knygotyra“ redakcinio rengimo. Darbas „Knygotyroje“ buvo ilgalaikis, turintis tęstinumą. Mokslininkė prisidėjo prie leidinio kokybės standartų formavimo ir padėjo tapti tokiam, kokį matome šiandien. Jos veikla kitose leidinių redakcijose buvo vienkartinė. Tęstinumą ir didelę reikšmę turėjo mokslininkės veikla katalogavimo komisijose. Būdama jų nare, formavo visos šalies katalogavimo teoriją ir praktiką.

V. Stonienė buvo puiki pedagogė, dariusi įtaką kelioms studentų, jaunų mokslininkų kartoms. Ji perdavė ilgametę bibliotekų katalogų bei bibliografinių aprašų sudarymo patirtį, išsamias knygos istorijos, statistikos, knygos poligrafinio apipavidalinimo, leidybinių procesų, spaudos gamybos žinias į Lietuvos darbuotojų gretas įsiliejusiems šimtams kvalifikuotų specialistų, pasirengusių dirbti šalies knygos kultūros, informacijos ir rinkos sferose.

Svarbiausias laimėjimas – V. Stonienės parašyta didelė *Knygotyros* vadovėlio dalis. Tai ne tik kiekybiškai didžiausia, bet ir kokybiškai brandžiausia mokslo pobūdžio publikacija. Rengdama vadovėlį, mokslininkė sujungė viso savo gyvenimo patirtį bei interesų sritis: knygos terminologiją, knygų leidybą bei gamybą, spaudos statistiką. Mokslininkės ir jos kolegų pastangos buvo įvertintos Lietuvos

Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos pirmąją premiją bei padėkos raštais.

Visos V. Stonienės parengtos mokymo priemonės buvo grįstos ilgalaikę mokslinio darbo patirtimi. Galima teigti, jog profesorės parengti leidiniai turi išliekamąją vertę, jie kvalifikuotai reprezentuoja tuometę mokslo būklę ir gali būti naudojami kaip ateities mokslinių tyrimų objektai. Kai kurie jos darbai taip pat gali tapti atspirties tašku rengiant naujus kursus ar tobulinant jau esamų programas.

NUORODOS

1. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Aktuali XX šimtmečio lietuviškos knygos istorija. *Tarp knygų*, 2000, nr. 11, p. 28–29.

2. KAUNAS, Domas. Akademijos medžio pavėsyje. Iš *Vanda Stonienė: bibliografijos rodyklė*. Sudarė Audronė Svėrienė, Aurelija Pociūtė. Vilnius, 2002, p. 5–11.

3. KAUNAS, Domas. Atminimui. Vanda Stonienė. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 296–300.

4. MACEVIČIŪTĖ, Elena. „Knygotyra“: pastovumas ir permainos. *Knygotyra*, 2006, t. 47, p. 299.

5. MICKEVIČIŪTĖ, Jurgita; STONIE-
NĖ, Vanda. Studentų gamybinė praktika. *Bibliotekų darbas*, 1990, nr. 3, p. 11.

6. Skaitytojams. Parengė red. kolegija. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 5–6.

7. STONIENĖ, Puzinaitė, Vanda. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 350

8. STONIENĖ, Vanda. Iš *Knygotyros kate-*

V. Stonienė buvo kompetentinga studentų baigiamųjų darbų vadovė. Aukštą įdirbio lygį, vadovės reiklumą liudija didelė vadovautų diplominių ir baigiamųjų darbų apimtis. Be nuolatinių konsultacijų ir vadovės pagalbos parašyti tokios aprėpties darbus kokybiškai būtų buvę neįmanoma. Jos vadovautų darbų temų sąrašas – nuo šalies bibliotekų darbo aspektų iki knygų leidybos užsienio valstybėse. Tokia temų įvairovė rodo mokslininkės interesų plėtrą ir kaitą, kompetencijos mastą.

dra 1940–1990–2000. Vilnius, 2000, p. 18, 36, 45, 61.

9. STONIENĖ, Vanda. Mano pirmieji studijų ir darbo žingsniai. Iš *Bibliotekininkystės studijos Vilniaus universitete*. Vilnius, 1999, p. 194–196.

10. STONIENĖ, Vanda. Vanda Stonienė. Iš *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas*. Vilnius: VU I-kla, 2001, p. 118–119.

11. Vanda STONIENĖ (Puzinaitė). Iš *Vilniaus universiteto bibliotekininkystės studijų dėstytojai (1949–1999): informacinis leidinys*. Vilnius: VU KE, 1999, p. 77–80.

12. *Vanda Stonienė: bibliografijos rodyklė*. Sudarė Audronė Svėrienė, Aurelija Pociūtė. Vilnius, 2002. 60 p.: iliustr.

13. Vandos Stonienės asmens byla [rankraštis]. Vilniaus universiteto archyvas, 197 lap.

14. Vladimirovas, Levas. *Apie knygas ir bibliotekas: straipsnių rinkinys*. Sudarė Genovaitė Raguotienė ir Audronė Glosienė. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 2002. 288 p. ISBN 9986–19–453–9.

VANDA STONIENE – ACADEMICIAN AND
SCIENTIST OF VILNIUS UNIVERSITY

EGLĖ TARASKEVIČIŪTĖ

Abstract

Professor Vanda Stonienė was a well-known scientist of Vilnius University in the field of book science. Born in 1932, she died just before her 76th birthday, leaving many important scientific works written and things done. It is crucial to commemorate her and make a summing-up of her whole life's successful career.

The professor was best known for her analytical works published while working in the

university. She also wrote a lot of popular science works, took part in editing scientific publications. Professor V. Stonienė was a devoted academician. Her colleagues and students respected her for the commitment to work and book. She participated in many international conferences and worked for the public good. As an individual person, the professor collected her own library which was dedicated to the science of book.

Įteikta 2012 m. kovo mėn.

In memoriam

SU KLEMENSU SINKEVIČIUMI (1929–2011) ATISISVEIKINUS

ŽIEDŪNĖ ZAVECKIENĖ

Šaltą 2011 metų gruodžio 15 dieną į paskutinę kelionę Vilniaus Antakalnio kapinėse palydėjome ilgametį garbingą Lietuvos bibliotekininkų bendruomenės narį, nusipelnusį kultūros darbuotoją, „Knygotyros“ redaktorių kolegijos narį, habilituotą socialinių mokslų daktarą profesorių Klemensą Sinkevičių.

K. Sinkevičius gimė Dzūkijoje, tuometinės Seinų apskrities (dabar Lazdijų raj.) Šventežerio valsčiaus Marcukaviznos (dabar Marčiukonių) kaime, Antano ir Marijos (Budrevičiūtės) Sinkevičių šeimoje. Tėvai buvo 12,5 ha žemės valdos savininkai. Nederlingoje Dzūkijos žemėje norint išsilaikyti reikėjo daug ir sunkiai dirbti. Į kasdienes darbus buvo įtrauktas ir jaunėlis Sinkevičių sūnus Klemensas. Tai jam padėjo išsiugdyti darbštumo, atsakingumo, taurumo bruožus, kurie vėliau ypač išryškėjo mokslinėje ir profesinėje veikloje.

K. Sinkevičius mokėsi Lazdijų pradžios mokykloje, vėliau Lazdijų gimnazijoje, kur baigė penkias klases. Sunkiomis pokario metų sąlygomis jaunuolis stengėsi kuo greičiau baigti vidurinį mokslą ir įgyti specialybę. Tokias galimybes suteikdavo tada

Lietuvoje įsikūrę Kauno ir Vilniaus valstybinių universitetų parengiamieji kursai, kuriuose per trumpesnę laiką buvo galima baigti vidurinį mokslą ir vėliau mokytis universitete. Į Kauno universiteto Darbininkų ir valstiečių parengiamuosius kursus 1946 m. įstojo ir K. Sinkevičius. Kartu 1947 m. įstojo ir į Kauno mokytojų seminarijos vakarinį Bibliotekininkystės skyrių. Tai buvo pirmoji pokario metais vidurinio bibliotekinio mokymo įstaiga Lietuvoje. Joje dėstė dar tarpukariu pasižymėję bibliotekininkystės ir bibliografijos specialistai Juozas Rimantas, Vincas Ruzgas, Izidorius Kisinai. K. Sinkevičius buvo labai kruopštus mokinys. Per porą metų, 1948 m., gavo brandos atestatą ir bibliotekinio vidurinio mokslo diplomą su pagyrimu. Tai leido be stojamųjų egzaminų įstoti į universitetą. Kaip tik tokia galimybė atsirado 1949 m. Vilniaus universitete įsteigus Bibliotekininkystės ir bibliografijos specialybę, kurią 1954 m. K. Sinkevičius ir baigė, o 1956 m. įstojo ir į Leningrado (dabar Sankt Peterburgas) N. Krupskajos bibliotekininkystės instituto neakivaizdinę aspirantūrą.

K. Sinkevičiaus darbinė veikla prasidėjo 1948 m. ir truko 50 metų. Visa ji susijusi su kultūra ir švietimu. Devyniolikmetis jaunuolis, baigęs Kauno mokytojų seminarijos Bibliotekininkystės skyrių, kaip vienas gambiausių absolventų buvo paskirtas dirbti į prestižinę įstaigą – Kultūros-švietimo įstaigų komitetą prie LTSR Ministrų tarybos. Inspektorius darbas buvo susijęs su bibliotekų apskaita ir atskaitomybe, pavojingomis tuo metu komandiruotėmis į įvairių vietovių bibliotekas. Norėdamas dėl materialinės padėties derinti studijas su darbu, K. Sinkevičius keleriems metams perėmė Vilniaus miesto 3-iosios masinės bibliotekos vedėjo pareigas. Jas ėjo 1949–1954 metais.

Nuo 1953 m. K. Sinkevičiaus veikla susieta su Vilniaus universitetu. Gabiam dar penktojo kurso studentui buvo pasiūlyta dėstyti gana atsakingą Bendrosios bibliotekininkystės kursą. Taip K. Sinkevičius beveik tris dešimtmečius pedagoginę ir mokslinę veiklą plėtojo Vilniaus universitete. Čia jis apgynė kandidato disertaciją „Lietuvos TSR masinių bibliotekų vystymasis ir metodinio vadovavimo jų darbui problemos“, universiteto tarybos 1964 m. spalio 27 d. sprendimu jam buvo suteiktas pedagogikos mokslų kandidato laipsnis, o 1968 m. patvirtintas docento vardas. Kelis kartus buvo Bibliotekininkystės katedros vedėju (ilgiausiai – 1973–1981 m.), 1970–1976 m. – Istorijos fakulteto dekanu. Nuo 1981 m. iki 1991 m. dirbo Kultūros darbuotojų tobulinimosi institute direktoriaus pavaduotoju, Bibliotekininkystės katedros vedėju. Čia dirbdamas apgynė ir pedagogikos mokslų daktaro disertaciją „Bibliotekininkystės raida Lietuvos TSR 1940–1984 m.“

(1993 m. nostrifikuotas socialinių mokslų habilituotas daktaras). Profesoriaus vardas buvo suteiktas 1989 m. Nuo 1991 m. iki 1999 m. prof. K. Sinkevičius dirbo Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje direktoriaus pavaduotoju mokslo reikalams, Bibliotekininkystės centro direktoriumi.

Per savo darbinės veiklos laiką K. Sinkevičius rašė ir publikavo mokslinius ir mokslo populiarinimo darbus, mokymo priemones. Atskiromis knygomis ir straipsniais yra paskelbęs apie 500 darbų, per 60 jų išėjo užsienyje. Dauguma jų skirti Lietuvos bibliotekų istorijai, metodiniam darbui, kultūros darbuotojų kvalifikacijos tobulinimui ir nenutrūkstamam mokymui, knygos vietai masinių komunikacijų sistemoje, tarptautinei bibliotekininkystei. Svarbesni atskiromis knygomis išleisti K. Sinkevičiaus darbai: *Metodinis darbas* (1960), *Lietuvos TSR bibliotekų istorija* (1983), *Knyga šiuolaikinių masinių komunikacijų sistemoje* (1987), *Tarptautinė bibliotekininkystė* (1989) ir kt. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, K. Sinkevičius ėmėsi giliau tyrinėti tarpukario Lietuvos bibliotekų ir knygų sklaidos klausimus. Taip atsirado knygos: *Lietuvių tautinės jaunuomenės „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos knygynai ir skaityklų 1927–1940* (1996), *Jaunųjų ūkininkų ratelių (JŪR) knygynėliai ir seklyčios (1930–1940, 1941–1944)* (2008). Šie, taip pat Lietuvos šaulių organizacijų knygynėlių ir skaityklų suregistravimas, apybraižų parengimas – didelio ir kruopštaus darbo rezultatas. Kita Nepriklausomybės metais rutuliojama K. Sinkevičiaus darbų tema – uždrausti autoriai ir kūriniai, spaudos cenzūra sovietmečiu ir vokiečių okupacijos metais (bibliogenocidas).

Kaip vienas iš įtakingiausių bibliotekinin-
kystės ir knygos veikėjų, K. Sinkevičius buvo
visų svarbiausių šios srities leidinių („Biblio-
tekininkystės ir bibliografijos klausimai“,
„Knygotyra“, „Bibliotekų darbas“, „Tarp
knygų“) redakcinių kolegijų narys, įvairių
leidinių redaktorius, bibliotekinio mokslo
organizatorius; 1972–1982 m. – Tarptautinės
bibliotekinių asociacijų federacijos (IFLA)
universitetų bibliotekų ir bibliotekinin-
kystės mokslinių tyrimų komitetų narys. Už moks-
linę ir darbinę veiklą K. Sinkevičiui buvo
suteiktas LTSR nusipelnusio kultūros švieti-
mo darbuotojo garbės vardas, Profesorius ne
kartą buvo gavęs paskatinamųjų premijų ir
apdovanojimų. Pirmosios lietuviškos knygos
450 metų proga K. Sinkevičiui buvo įteiktas
Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino or-
dino pirmojo laipsnio medalis už nuopelnus
Lietuvos kultūrai, lietuviškos knygos popula-
rinimui ir bibliotekinininkystės mokslui.

K. Sinkevičius buvo nuoširdus mokytojas
ir kolega, darbštumo ir pareiškimo pavyz-
dys, aukštos moralės žmogus, mokslininkas
iš pašaukimo, o kartu šeimos žmogus. Į bi-
bliotekinį reikalą jis sugebėjo įtraukti ir arti-
miausius šeimos narius: žmona Monika kelis
dešimtmečius dirbo Vilniaus universiteto
bibliotekoje, dukra Nijolė šiame universitete
baigė bibliotekinininkystės studijas ir dirba
Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo

bibliotekoje. Sutikęs Moniką Dambraus-
kaitę dar Mokytojų seminarijoje (susituokė
1949 m.), daugiau nei šešiasdešimt metų
pražygiavo su ja kartais lygiu, o kartais ir
duobėtu gyvenimo vieškeliu. Monika pakeitė
Klemensui visus artimuosius, kurių jis buvo
netekęs dar jaunystėje (1949 m. Kūčių vakarą
neišaiškinti asmenys nužudė Klemenso tėvą
ir vyresnį brolių Albiną, sužeidė brolienę ir ji
liko invalidė. Tą vakarą į namus turėjo grįžti ir
Klemensas, tačiau dėl kelionės nesklandumų
neatvyko. Tai, matyt, ir išgelbėjo jam gyvybę.
Motinos buvo netekęs dar 1945 m.). Dar
visai neseniai malonu būdavo stebėti, kaip
Monika ir Klemensas, susikibę už rankų ir
prilaikydami vienas kitą, vaikščiodavo Anta-
kalnio gatve. Nepakėlus vienuoliktą mėnesį
Klemenso gyvenimo draugė praėjus mėnesiui
po vyro netekties, 2012 m. sausio 23 d.,
atgulė greta jo Antakalnio kapinėse.

Nors ir dirbdamas sudėtingomis sąly-
gomis, Profesorius paliko ryškų pėdsaką
Lietuvos humanitarinėje kultūroje. Doro ir
sąžiningo žmogaus, mokslininko Klemenso
Sinkevičiaus paveikslas ir jo darbai išliks Lie-
tuvos bibliotekinės visuomenės, jo artimųjų
ir pažinojusiųjų atmintyje. Svari paspirtis
prof. K. Sinkevičiaus atminimui išsaugoti
būtų jo kelių tomų mašinraščių „Iš prisimini-
mų, pamąstymų, dienoraščių“ publikavimas.

Įteikta 2012 m. rugsėjo mėn.

K r o n i k a

TEORINIAI IR TAIKOMIEJI DOKUMENTINIO PAVELDO KLAUSIMAI TARPTAUTINĖJE KNYGOTYROS KONFERENCIJOJE

EDITA SĖDAITYTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: editasedaityte@gmail.com

2011 metų lapkričio 24–25 dienomis Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos Mažojoje salėje, vyko kasmetinė tarptautinė knygotyros konferencija „Dokumentinio paveldo tapsmas ir komunikacija“, rengiama Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto. Nors ši konferencija buvo jau dvidešimtoji, paveldo problematika nagrinėta tik trečiąjį kartą. 2007 metais vykusioje konferencijoje gvildinti išėivijos paveldo klausimai, o 2010 metais – knygos paminklai. Dokumentinio paveldo tema itin plati, apimanti gana daug skirtingų paveldo rūšių. Daugiausia dėmesio konferencijoje buvo skiriama rankraštinio paveldo raidos, tyrimų, atrankos, saugojimo ir sklaidos problematikai. Kadangi paveldas yra neatsiejamas nuo jį saugančių institucijų, konferencijoje paliesti ir specifiniai archyvų, muziejų bei bibliotekų darbo klausimai.

Per dvi konferencijos dienas perskaityti 25 pranešimai, parengti mokslininkų iš šešių šalių – Lietuvos, Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Lenkijos bei Rusijos. Veikė trys sekcijos: dokumentinio paveldo teorijos ir vadybos klausimų, dokumentinio paveldo raidos, dokumentinio paveldo atminties institucijose.

Pirmojoje sekcijoje išklausyti septyni pranešimai, kuriuose nagrinėti dokumentinio paveldo sampratos ir valdymo klausimai. Danutė Kontrimavičienė analizavo prieigos prie valstybės archyvuose laikomo dokumentinio paveldo teorinius aspektus. Mokslininkės iš Baltarusijos doc. dr. Larisa Dovnar ir Tamara Samoiliuk kalbėjo apie Baltarusijos kraštotyros darbus, išskylančias problemas ir galimus tolesnius tyrimus. Paskutiniai pirmosios sekcijos dalyviai susitelkė į dokumentinio paveldo sklaidą visuomenėje. Uldis Zarinis (Zariņš) apibūdino Latvijos nacionalinės skaitmeninės bibliotekos plėtrą,

pabrėžė, kaip svarbu sudaryti galimybes visuomenei susipažinti su saugomu paveldu, supažindino su skaitmeninimo projektais ir jų įgyvendinimu.

Antrojoje sekcijoje taip pat perskaityti septyni pranešimai. Šioje konferencijos dalyje svarstyta konkrečių dokumentinio paveldo objektų kilmė, jų tyrimų istorija. Dr. Martina Čistiakova analizavo rankraštinius Supraslio vienuolyno sinaksarus (sinaksaras – kalendorinis pamokymų ir šventųjų gyvenimų aprašymų rinkinys), šių dokumentų sukūrimą, specifiką ir saugojimą. Andrejus Ryčkovas nagrinėjo XV–XVI amžiaus falsifikuotus LDK teismų dokumentus. Pranešime autorius akcentavo, kokius dokumentus mėginta falsifikuoti, kaip jie būdavo išaiškinami ir kokios bausmės grėsė klastotojams. Prof. dr. Remigijus Misiūnas gvildeno Lietuvos išėivijos dokumentinio paveldo istoriją, bandymus kaupti ir saugoti dokumentus JAV. Mokslininkas analizavo pirmąsias lietuvių organizacijas, siekusias kompleksiskai saugoti su Lietuva susijusių dokumentų rinkinius, dėl to iškilusius sunkumus ir tolesnį išėivijos dokumentinio paveldo likimą. Tomas Petreikis parengė pranešimą apie žymiausio tarpukario Lietuvos knygotyriminko Vaclovo Biržiškos veiklą ieškant senųjų knygų Žemaitijoje. Prof. habil. dr. Domas Kaunas nagrinėjo sovietinio laikotarpio bažnytinę savilaidą Lietuvoje, daugiausia dėmesio skirdamas kunigo Eduardo Simaškos sukauptam nelegalios spaudos rinkiniui. Ingos Liepaitės pranešimas apie Lietuvos bibliofilijos organizacinę struktūrą sovietmečiu gali atrodyti kiek nutolęs

nuo bendros konferencijos temos, tačiau bibliofilija ir bibliofilų organizacijos yra neatsiejama spausdintinės ir rankraštinės knygos tyrimų dalis, tad ši tema gvildenta neatsitiktinai. I. Liepaitė tyrinėjo tarpukariu susiformavusių bibliofilų tradicijų raidą sovietmečiu, režimo požiūrį į bibliofilus ir jų veiklą. Antrosios konferencijos sekcijos darbą užbaigė Nijolės Raudytės pranešimas apie asmens vaidmenį personalinės bibliografinės informacijos išteklių komunikacijoje.

Antrąją konferencijos dieną veikė trečioji sekcija, kurioje analizuotas atminties institucijose saugomas dokumentinis paveldas. Mokslininkai ir bibliotekų darbuotojai perskaitė 11 pranešimų, kuriuose nagrinėjama konkrečių rankraštinio paveldo fondų raida skirtingose atminties institucijose – bibliotekose ir muziejuose. Dr. Nadiežda Morozova analizavo Lietuvos sentikių bendruomenę, glaudai aptarusi jų religinę ir kultūrinę specifiką, daugiausia dėmesio skyrė sentikių raštijos paveldui, jo rinkimui ir saugojimui Lietuvoje bei užsienyje. Rusijos valstybinės bibliotekos darbuotoja habil. dr. Tatjana Isačenko apibūdino Arkangelo Mykolo stebuklo vienuolyno mokyklos rankraščių kompleksą, saugomą Vladimiro Suzdalės muziejaus rinkiniuose. Arvydas Maciulevičius nagrinėjo Vazų dinastijos knygų paveldą, atskleisdamas Vladislavo ir Jono Kazimiero Vazų bibliotekų istoriją, kokie įvykiai lėmė dalies šios kolekcijos knygų kelią į Vilniaus universiteto biblioteką. Habil. dr. Henryka Ilgiewicz tyrinėjo Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos įkūrimo aplinkybes bei Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių

viešosios bibliotekos draugijos veiklą. Prof. dr. Viesturas Zanderis konferencijos dalyvius supažindino su Latvijos nacionalinėje biblioteko saugomu Latvijos išeivijos dokumentiniu paveldu. Danutė Česnulevičiūtė ir Danutė Steponavičiūtė parengė apžvalginio pobūdžio pranešimą apie Klaipėdos universiteto bibliotekos rankraštinio paveldo rinkinius. Lilija Karželienė ir Nijolė Šulgienė aptarė vieną iš problemiškesnių Vilniaus universiteto bibliotekos projektų – bandymą rekonstruoti orientalistų Juozapo Kovalevskio knygų kolekciją. Jolita Steponaitienė tyrinėjo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių fondą ir jo komplektavimo istoriją XX amžiaus 8–9-ajame dešimtmetyje. Algirdas Pliplys pristatė Lietuvos nacionalinės bibliotekos Nacionalinio publikuotų dokumentų archyvo fonde vykusį dokumentinio paveldo laikmenų tyrimą. Autorius pranešime nemažai dėmesio skyrė ir privalomojo egzemplioriaus įstatymo raidai bei Lietuvos nacionalinės bibliotekos istorijai. Daivos Liudavičienės ir Anos Venclovičienės pranešimas buvo skirtas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomoms asmenų bibliotekoms. Autorės supažindino konferencijos klausytojus su asmeninių bibliotekų knygų rinkiniais ir naujais vykdomais projektais. Trečiosios sekcijos, o kartu ir visos konferencijos darbas apibendrintas baigiamosiose konferencijos diskusijoje.

Taigi didesnė dalis konferencijoje perskaitytų pranešimų apėmė gana skirtingus tyrimo objektus – nuo dokumentinio paveldo valdymo iki atskirų fondų istorijos.

Teoriniai dokumentinio paveldo sampratos ir tyrinėjimų aspektai sulaukė daug mažiau tyrėjų dėmesio. Šią temą detaliau panagrinėti mėginta tik keliuose pranešimuose, kurių turinį pravartu aptarti išsamiau.

Pirmajame teorinio pobūdžio pranešime „Dokumentinis paveldas kaip procesas: informacijos perdavimo visuomenėje modelis“ Tartu universiteto atstovai doc. dr. Kurmo Konsa ir Virge Vijard-Prank nagrinėjo informacijos sampratą ir jos judėjimo visuomenėje specifika, aptarė procesą, kurio metu sukurta informacija virsta dokumentiniu paveldu. Dokumentinis paveldas šiame kontekste apibrėžtas kaip informacija, judanti ne tik erdvėje, bet ir laike, o archyvas – ne tik kaip paveldo saugojimo institucija, bet ir kaip vienas iš komunikacijos institutų šalia kalbos ir kultūros. K. Konsa ir V. Vijard-Prank teigimu, informacija egzistuoja kaip gyvas organizmas, pereinantis specifines gyvavimo fazes – sukūrimą, naudojimą, sunykimą ir tapsmą archyvine medžiaga. Sukūrimo ir naudojimo laikotarpiais informacija kaip objektas dar nelaikytina dokumentiniu paveldu ir priskiriama dokumentotyros mokslui. Pasibaigus aktyvajam informacijos gyvavimo etapui, ji tampa archyvine medžiaga, kartu ir paveldo bei archyvistikos objektu.

Dokumento tapimo archyvine medžiaga teoriniai aspektai iš dalies buvo gvildinti ir dr. Daivos Lukšaitės pranešime „Dokumentinis valstybės paveldas dokumentų ir archyvų valdymo aspektu“. Autorė nagrinėjo dokumentinio paveldo sampratą archyvų valdymo kontekste. Ji pateikė kitokį dokumento sampratos ir gyvavimo modelį nei

K. Konsa ir V. Vijard-Prank. Anot D. Lukšaitės, archyvistikos prasme dokumentas aiškinamas kaip objektas, kylantis iš institucijų srities, turintis istorinę ar kultūrinę vertę ir susijęs su istoriniu kontekstu. Autorė taip pat pabrėžė, kad nors dokumentas kaip ir informacija pereina skirtingus gyvavimo etapus, negalima jų skirstyti į ikiarchyvinį ir archyvinį laikotarpius. Svarbu išryškinti dokumento gyvavimo tęstinumą, nes tik tęstinę vertę turintys dokumentai tampa archyvistikos objektais.

Prof. habil. dr. Wanda Krystyna Roman iš Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto pranešime „Informacinės visuomenės link: naujosios dokumentų kultūros radimasis ir raida“ analizavo „dokumentų kultūrą“. Šiuo terminu mokslininkė apibrėžė specifinį informacijos kūrėjų ir gavėjų bendravimą per dokumentus, o to bendravimo produktas ir yra dokumentinis paveldas. Tyrinėjant dokumentų kultūrą galima pastebėti, kaip tobulėja informacija ir jos perdavimo būdai. Pasak W. K. Roman, šiuolaikinėje visuomenėje dokumentų kultūros samprata yra pakitusi. Naujosios technologijos keičia informacijos kūrimo ir gavimo procesą, o atsiradus elektroniniams dokumentams plečiasi dokumentinio paveldo samprata ir jo saugojimo būdai.

Vilniaus universiteto profesorius dr. Arvydas Pacevičius pranešime „Lietuvos egodokumentinis paveldas: samprata ir tapimas“ analizavo naują egodokumento sąvoką, aiškino egodokumentinio paveldo tyrimų problematiką ir apibūdino šiuo metu vykdomą projektą „Lietuvos egodokumentinis

paveldas (LEGODOK)“. Egodokumentinis paveldas apibrėžiamas kaip nacionalinio dokumentų fondo, esančio Lietuvoje ir už Lietuvos ribų, taip pat privačių asmenų nuosavybei priklausančių fondų dalis. Egodokumentas – tai asmeniniai, intymūs, istorinę vertę turintys dokumentai, dažniausiai parašyti pirmuoju asmeniu. Šiuo aspektu egodokumentams pirmiausia priskiriami dienoraščiai, atsiminimai ir laišakai. Pasak A. Pacevičiaus, vokiečių mokslininkai šiai sąvokai priskiria ir asmeninius archyvus, pateikiančius informacijos apie archyvą sukūrusį asmenį. Ši samprata artima egodokumentų apibrėžimui archyvistikoje, kur asmenį liudijančiais dokumentais laikomas asmeninis fondas ar archyvas. Lenkijoje egodokumentiniam paveldui priskiriami ir tie dokumentai, kurie nėra sukurti konkretaus asmens, bet kalba apie jį kaip apie įvykių dalyvį. Prancūzijoje terminas „egodokumentas“ aiškinamas kaip privati raštija – dokumentai, turintys stiprių sąsajų su asmenine socialine erdve. Šiai grupei priskiriamos namų knygos, kuriose aprašyti svarbūs savininko buičiai įvykiai, planai ar išlaidos, bei kronikos. Kalbėdamas apie egodokumentus A. Pacevičius pabrėžė, kad ši gana nauja ir dar galutinai neapibrėžta sąvoka išplečia ir bendrą Lietuvos dokumentinio paveldo sampratą. Pasak autorius, Lietuvos egodokumentinio paveldo dalimi laikomi ir tie dokumentai, kurie yra saugomi už Lietuvos ribų, parašyti skirtingomis kalbomis, bet sukurti asmenų, save siejusių su lietuvių ir lietuviška kultūra.

Kitą pranešimą, skirtą dokumentinio paveldo teoriniams klausimams, parengė doc. dr.

A. Braziūnienė. Pranešimo tema – „Knygų kolekcijos Lietuvos bibliotekose: teoriniai ir praktiniai aspektai“. Autorė analizavo terminų „rinkinys“, „kolekcija“, „fondas“, „asmeninė biblioteka“, „privati knygų kolekcija“ sampratą ir praktinį vartojimą Lietuvos bibliotekose. Bibliotekų darbo praktikoje šios sąvokos dažniausiai vartojamos kaip sinonimai. Vis dėlto šie terminai apibrėžia ne visai tapačias dokumentinio paveldo dalis. A. Braziūnienės teigimu, „rinkinys“ – tai savarankiška, bet dar neužbaigta, dinamiška ir nuolat papildoma bibliotekos fondo dalis. „Kolekcija“ – istoriškai susiformavęs ar rekonstruotas, nedalomas, istorinę, mokslinę ar kultūrinę reikšmę turintis spaudinių kompleksas, saugomas *in corpore*. Kartais, kai norima apibrėžti sistemingai surinktą objektų rinkinį, šios sąvokos gali būti laikomos lygiavertėmis. Pasak A. Braziūnienės, Lietuvoje panašūs terminijos tyrimai yra pavieniai, užsienio, ypač Rusijos, mokslininkai šių ir kitų sąvokų sampratą ir teoriją nagrinėjo daug išsamiau.

Taigi iš 25-ių konferencijos pranešimų tik penkiuose buvo nagrinėta dokumentinio paveldo teorijos (sampratos, sąvokų, tyrimų) problematika. Norint geriau suvokti, kiek dėmesio knygotyros bei rankraštinio ir spausdintinio paveldo tyrėjai skiria teoriniams šio paveldo aspektams, pravartu pažvelgti į 2010 ir 2007 metais vykusių paveldo tematikai skirtų knygotyros konferencijų programas. 2010 metų knygotyros konferencijoje „Lietuvos raudonoji knyga: reti ir vertingi leidiniai“ knygos kaip paveldo objekto teorija buvo gvildinama penkių

mokslininkų pranešimuose. Šią problematiką tyrinėjo A. Braziūnienė („Lietuvos knygos paminklai spaudos paveldo tyrimų kontekste“), N. Bliūdžiuvienė („Lietuvos knygos paminklų standartas: rengimo galimybės ir perspektyva“), Inga Liepaitė („Sąvokų *reta knyga* ir *vertinga knyga* samprata bei vartoseną sovietmečio Lietuvoje“), Sonda Rankelienė („Senujų knygų aprašo ypatumai: bibliografinis vienetas ar muziejinė vertybė?“). 2007 metų konferencijoje „Rankraštinis ir spaudos paveldas išsaugojant Lietuvos ir kitų Baltijos šalių išsivijęs tautinį tapatumą“ nagrinėta tik tam tikra rankraštinio ir spaudos paveldo dalis – išsivijęs paveldas. Šios konferencijos dalyviai iš Lietuvos, Baltijos ir kitų valstybių per dvi dienas perskaitė 25 pranešimus, kuriuose daugiausia nagrinėti praktiniai išsivijęs paveldo išsaugojimo ir valdymo ypatumai. Mokslininkai, archyvų, bibliotekų ir muziejų darbuotojai, kiti specialistai diskutavo apie išsivijęs paveldo kaupimą ir sklaidą, galimą sugražinimą Lietuvai. Nors teoriniai išsivijęs paveldo sampratos ar tyrimų klausimai nebuvo įtraukti į konferencijos tikslus, A. Braziūnienės pranešimas „Išsivijęs spaudos paveldo sampratos klausimu“ buvo vienintelis tokio pobūdžio 2007 metų konferencijoje.

Peržvelgus 2007 ir 2010 metų konferencijų programas ir skaitytus pranešimus, juos palyginus su 2011 metų konferencija galima teigti, kad teoriniai rankraštinio ir spaudos paveldo klausimai vis labiau domina Lietuvos mokslininkus. Tik viename 2007 metų pranešime analizuotos sąvokos, skirtingų paveldo objektų sampratos aspek-

tai, o 2010 ir 2011 metų konferencijose panašūs klausimai nagrinėti jau dešimtyje pranešimų. Be to, net istorinio ar taikomo pobūdžio problemas tyrinėjantys mokslininkai bent iš dalies aptardavo ir teorinius klausimus. Taip pat reikia pasakyti, jog 2011 metų baigiamojoje diskusijoje Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos atstovė dr. Daiva Narbutienė atkreipė dė-

mesį į konferencijoje išklaustyto pranešimo „Knygų kolekcijos Lietuvos bibliotekose: teoriniai ir praktiniai aspektai“ svarbą. Tad galima teigti, kad teoriniai klausimai domina ir taikomąją veiklą užsiimančius įvairių atminties institucijų darbuotojus, suvokiama, jog tiriant ir analizuojant teorines problemas galima efektyviau organizuoti rankraštinio ir spaudos paveldo apsaugą, laikymą ir sklaidą.

Įteikta 2012 m. vasario mėn.

DVIDEŠIMTOJI SHARP KONFERENCIJA DUBLINE

AUŠRA NAVICKIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: ausra.navickiene@kf.vu.lt

2012 m. birželio 26–29 d. Dublino universitete (Trinity College), seniausiame ir garsiausiame Airijoje, vyko 20-oji pasaulinės mokslinės Autorystės, skaitymo ir leidybos istorijos draugijos (Society for the History of Authorship, Reading and Publishing – SHARP) konferencija¹. Jubiliejinis renginys

pritraukė apie kelis šimtus dalyvių, kurie dar išplėtė jau du dešimtmečius gyvuojančios draugijos narių geografiją – pirmą kartą kasmetiniame renginyje lankėsi tyrėjai iš Brazilijos. Per keturias renginio dienas 62 teminėse sesijose ir keturiuose plenariniuose posėdžiuose buvo perskaityta apie 180 pranešimų, išplėtos diskusijos įvairiomis, platų problematikos lauką aprėpiančiomis temomis. Apsiliepiant į konferencijos organizatorių paskelbtą renginio pavadinimą „Kova dėl knygų“, pranešimuose buvo gvildinami prarastų ir nykstančių spaudos industrijos ir knygų prekybos įgūdžių klausimai; autorių, spaustuvininkų ir leidėjų bei jų tarpusavio kovos; cenzūros apribojimai ir suvaržymai; tarpkultūriniai ginčai ir nesutarimai; tautinio ir regioninio tapatumo tapsmas ir nykimas; skaitmeninės knygos ir skaitmeninė ateitis, bibliotekų ateitis. Plačiai suvokiant konferencijos problematiką, apibendrinti įvairiais istoriniais laikotarpiais ir įvairiose geografinėse vietovėse vykusių finansinių, emocinių bei organizacinių kovų tarp autorių, spaustuvininkų ir leidėjų dėl knygų

¹ Šiuo metu draugijai priklauso apie 1 100 mokslininkų iš 34 pasaulio šalių. Dauguma jų, 60 procentų, yra iš Jungtinių Amerikos Valstijų, po 10 procentų – iš Kanados ir Jungtinės Karalystės ir kiti 20 procentų išsibarstę po pasaulį. Gausios narių grupės susitelkė Australijoje, Belgijoje, Nyderlanduose, Prancūzijoje ir Suomijoje. Lietuvių tarp jų šiuo metu nėra (narytė organizacijoje pratęsiama kasmet), nors pastaruoju dešimtmečiu skirtingais metais individualios narystės privilegijomis naudojosi ne vienas Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto tyrėjas. Nors beveik apie penktadalį visų draugijos narių sudaro studentai, Lietuvos aukštosiose mokyklose studijuojančiųjų šiuo metu, deja, tarp jų taip pat nėra. Plačiau apie pasaulinės mokslinės Autorystės, skaitymo ir leidybos istorijos draugijos veiklą, apie lietuvių dalyvavimą jos konferencijose bei jų perskaitytus pranešimus yra rašiusi Alma Braziūnienė straipsnyje „Aštuonioliktoji SHARP konferencija Helsinkyje“ (Knygotyra, 2010, t. 55, p. 357–360).

gamybos ir leidybos tyrimai; pateikiamos knygų platinimo, prekybos ir recepcijos klausimus analizuojančių tyrėjų išvalgos. Kaip kviestiniai pranešėjai renginyje dalyvavo XVIII amžiaus prancūzų literatūros ir knygos istorijos, Voltaire'o kūrybos ir jos leidybos tyrėjas, Oksfordo universiteto profesorius Nicholas Cronkas, airių romantizmo ir to meto leidinių kultūros tyrimų žinovė, Kardifo universiteto Velse profesorė Claire Connolly, Harvardo universiteto Jungtinėse Amerikos Valstijose profesorė Ann Blair, nagrinėjanti ankstyvųjų humanistų bendravimo ir bendradarbiavimo savitumus, bei Toronto universiteto profesorė Germane Warkentin, besidominti Renesanso, taip pat ankstyvųjų tekstų Kanadoje, apskritai rankraščių ir knygos kaip materialių objektų tyrimais.

Lyginant su ankstesnėmis konferencijomis, jubiliejiniam SHARP renginyje buvo daugiau pranešimų, skirtų XX amžiaus knygos industrijos ir ekonomikos, atminties institucijų veiklos, knygos ir spaudos medijų tyrimų metodų ir priemonių problematikai. Šiuo požiūriu minėtinos sekcijos, kuriose buvo gvildinti tarptautinės leidybos, skaitmeninių žanrų, laikraščių ir žurnalų leidybos, knygos kaip medijos naujų formų klausimai. Susidomėjimo sulaukė daktaro Carolio Armbrusterio iš Kongreso bibliotekos (JAV) naujųjų laikų leidybos problematikai Jungtinėse Amerikos Valstijose skirtas pranešimas, profesorės Josée Vincent iš Šerbruko universiteto (Kanada) ir Hervé Serry iš Paryžiaus universiteto bei profesoriaus Gustavo Sorá ir daktaro Alejandro

Dujovne'o iš Kordobos nacionalinio universiteto (Argentina) skirtinguose mokslinio tyrimo centruose atlikti ir įvairius tyrimo aspektus demonstruojantys tarptautinių knygų mugių socialiniai istoriniai tyrimai, profesoriaus Davido Carterio iš Kvinslendo universiteto (Australija) autorystės istorinių tyrimų Australijoje rezultatai, daktaro Souviko Mukherjee iš Shiv Nadaro universiteto (Indija) pranešimo apie naująsias medijas (vaizdo žaidimus ir kitas) išvalgos.

Teorine metodologine prasme įdomi buvo sekcija apie ponacionalinės ir tarplokalių knygų istorijos tyrimų modelius ir praktikas (*Postnational and Translocal Book History: Research Models and Practice*). Provokuojamą pranešimą apie naujus knygos istorijos tyrimo modelius perskaitė Naujosios Zelandijos mokslininkė, ilgametė draugijos narė Sydney J. Shep (Velingtono Viktorijos universitetas). Daktarė Fiona A. Black iš Dalhauso universiteto (Kanada) apibendrino knygų prekybos geografijos tyrimo, pagrįsto lyginamąja urbanistine miestų analize, rezultatus. Profesorius Davidas Finkelsteinas, populiarus šiandienos knygos istorijos vadovėlio autorius iš Dandi universiteto (Škotija), supažindino su tarplokaliu struktūriniu modeliu, kurį panaudojo airių ir škotų spaustuvinių veiklai analizuoti.

Tradicinė renginio dalis buvo draugijos narių visuotinis susirinkimas. Kaip paprastai, jame buvo paskelbti prizų už pasiekimus tiriant knygos istoriją laimėtojai – SHARP deLong prizo už išskirtinę knygos istorijos monografiją nominantė ir prizo už geriausio trečiosios studijų pakopos studento knygos

istorijos straipsnio, pateikto „Knygos istorijos“ (*Book History*) moksliniam žurnalui, autorė. 2012 m. SHARP deLong prizą apdovanota Barbara Hochman iš Ben-Guriono universiteto (Izraelis) už darbą „Dėdės Tomo trobelė ir skaitymo revoliucija: raštingumas, vaikystė ir grožinė literatūra 1851–1922“ (*“Uncle Tom’s Cabin” and the Reading Revolution: Race, Literacy, Childhood, and Fiction, 1851–1922*, University of Massachusetts Press, 2011). Už geriausią 2012 m. doktoranto parengtą straipsnį apdovanota Elizabeth de Roux iš Pretorijos universiteto (Pietų Afrika). Jos publikacija „Knygos istorija Afrikos pasaulyje: disciplinos būklė“ (*Book History in the African World: The State of the Discipline*) yra paskelbta moksliniame žurnale „Knygos istorija“. Konkursui buvo pateikta 50 publikacijų, antrajame ture konkuravo devyni darbai. Draugijos nariams savo veiklos ataskaitas pateikė SHARP prezidentė profesorė Leslie Howsam ir kiti savanorystės principu draugijos veiklą organizuojantys asmenys.

Kaip ir kitų SHARP konferencijų, šio jubiliejinio renginio organizatoriams pavyko sukurti jaukią aplinką, darbingai nuteikiančią konferencijos dalyvius. Konferencijos dienomis į Dublino universitetą savo naujausius knygotyros leidinius pristatė žymiausias Europos leidyklos. Kaip atgaiva sielai po įtemto mokslinio darbo buvo airių poezijos skaitymai. Renginio dalyviams konferencijos dienomis savo duris atvėrė garsiausios miesto bibliotekos: viena didžiausių ir seniausių Airijos biblioteka, Trinitorių koledžo biblioteka, įkurta kartu su universitetu dar 1592 m.

(ji garsėja dokumentinio ir nekilnojamojo paveldo turtais, čia saugomas vienas iš seniausių ir gražiausių Europos rankraščių – *Book of Kells*, kaip muziejus veikia senosios bibliotekos Ilgoji skaitykla (Long Room, Old Library); seniausia viešoji Airijos biblioteka – Maršo biblioteka, 1701 m. įkurta prie seniausios miesto Šv. Patriko katedros (joje veikia paroda „Mokslo stebuklai: knygos, kurios pakeitė pasaulį“); Edwardo Wortho biblioteka, kurios įkūrėjas yra žymus gamtos mokslų tyrėjas ir puikus knygų pasaulio žinovas Edwardas Worthas, gyvenęs Dubline 1678–1733 m. ir sukaupęs retų leidinių ir prabangių įrištų turtingą knygų rinkinį; Airijos nacionalinė biblioteka, kurioje veikia išskirtinė paroda „Williamo Butlerio Yeatso gyvenimas ir darbai“.

Kitų, 2013-ųjų metų SHARP konferencija, arba dvidešimt pirmasis SHARP tarptautinis renginys, vyks Amerikos žemyne Pensilvanijos universitete Filadelfijoje. Organizatoriai kviečia dalyvauti tyrėjus, kuriuos domina plačiai suprantama knygos geografiška, ją analizuojant tokiais požiūriais: knygos Azijoje, Afrikoje, Europoje ir Amerikoje (leidybos geografiška); spausdintinė knyga (tekstų geografiška); spaudos priemonės ir praktika (produkcijos geografiška); kelionės (judėjimo minties geografiška); žemėlapiai ir kartografija (erdvės geografiška); knygos istorijos (geografiška laike); tekstų transformacija (asignavimų geografiška); autorystė (rašytojų geografiška); vertimai (kalbų geografiška); skaitymas (skaitytojų geografiška); grožinė literatūra (grožinės literatūros geografiška). Pensilvanijos universitetas garsėja jau dvi-

dešimt metų rengiamais tarpdisciplininiais materialių tekstų istorijos seminarais. Tikėtina, kad renginys sutelks draugijos narius ne tik iš Amerikos žemyno, bet ir iš Europos bei kitų pasaulio regionų.

Tiek Dublino konferencija, tiek numatomas renginys Filadelfijoje rodo, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose 1993 m. savo veiklą pradėjusi SHARP draugija tampa vis svarbesnė šiandienos pasaulio knygos istorikų mokslo komunikacijai. Ji telkia mokslininkus, sudaro galimybes jiems bendrauti bei skleisti tyrinėjimų rezultatus. Draugijos leidžiamas mokslinis žurnalas „Book History“

(redakcinei kolegijai vadovauja profesorius iš Drew universiteto (JAV), įvairių tarptautinių knygos istorijos leidybinių iniciatyvų autorius Jonathanas Rose'as ir profesorius iš Pietų metodistų universiteto Dalase Ezra Greenspanas) yra vienas iš prestižinių knygos istorijos mokslinių periodinių ir tęstinių leidinių šiandienos pasaulyje, kas ketvirtį einantis informacinis biuletenis „SHARP-News“ skatina operatyvią naujienų apie mokslinius renginius ir leidinius sklaidą, o SHARP tinklaraštis ir SHARP-L sudaro galimybes naudotis virtualia erdve, skatinančia mokslininkų bendravimą.

Įteikta 2012 m. rugsėjo mėn.

KNYGOTYRA 2011–2012 m. KONFERENCIJOSE

TOMAS PETREIKIS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: petreikist@gmail.com

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas ir Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto Istorijos fakultetas Vilniuje 2011 m. rugsėjo 29–30 d. surengė tarptautinę mokslinę konferenciją „Lietuvos egodokumentinis paveldas Europoje: tyrimai, interpretacijos, sklaida“. Konferencija aktualios egodokumentų (atsiminimai, autobiografijos, dienoraščiai ir laišakai) tyrimų problemoms subūrė mokslininkus iš Čekijos, Lenkijos, Lietuvos ir Prancūzijos. Knygotyros problematika plačiau išsiskleidė prof. dr. Arvydo Pacevičiaus („Lietuvos egodokumentų tyrimų kryptys ir problemos: projekto Lietuvos egodokumentinis paveldas (LEGODOK) patirtys“) ir doktoranto Tomo Petreikio („Egodokumentai knygų paraštėse“) pranešimuose. Konferencijos pranešimai bus paskelbti straipsnių rinkinyje „Lietuvos egodokumentinis paveldas“.

2011 m. spalio 20–21 d. kasmetėje Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rengiamoje folkloristikos konferencijoje, kurios tema „Regioniškumas praeities ir dabarties folkloro kontekstuose“ pranešimą „Žemaitijos regioninė knyga ir žemaičių tapatybė XX a. I pusėje“ skaitė T. Petreikis. Pranešėjas per

Žemaitijos knygos autorių sudėtį, repertuarą, etninės tapatybės simboliką plačiau nagrinėjo regioninės spaudos įtaką žemaičių tapatybei. Straipsnis išspausdintas „Tautosakos darbuose“ (XLIII, 2012).

2011 m. gruodžio 2 d. Komunikacijos fakultetas ir Lietuvos bibliotekininkų draugija (mininti 80-ąjį jubiliejų) surengė mokslinę konferenciją „Biržiškos skaitymai 2011: Bibliotekininkystės mokslas ir praktika: vakar ir šiandien“. Konferencijoje prof. dr. A. Pacevičius pranešime „Vaclovas Biržiška ir *Bibliotheca Litwana*“ pristatė tęsinio bibliologijos metraščio „Bibliotheca Litwana“ leidybos projekto, kurį 1944 m. nutraukė sovietinė reokupacija, atgaivinimo aplinkybės ir dabarties leidybos perspektyvas. Doc. dr. Rimvydas Laužikas atskleidė kasdienybės dokumentiką „Europeana“ skaitmeninėje bibliotekoje. Prof. dr. Roma Bončkutė aptarė Klaipėdos universiteto bibliotekos Kazio Pemkaus fonde saugomą Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko korespondenciją. Doc. dr. Regina Varnienė pranešime „Kultūros paveldo vienijimas semantikos pagrindu“ supažindino su semantiniu kultūros paveldo vienijimo modeliu.

Knygotyros ir dokumentotyros institutui – 20 metų

LITERATŪROS APIE KNYGOTYROS IR DOKUMENTOTYROS INSTITUTĄ RODYKLĖ

2011

1. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygotyra 2010–2011 metų mokslinėse konferencijose. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 297–302.
2. *Dokumentinio paveldo tapsmas ir komunikacija* = [Generating and communicating documentary heritage: tarptautinė knygotyros konferencija, 2011 m. lapkričio 24–25 d., Vilnius: programa. [Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentacijos institutas, Lietuvos mokslų akademija. Humanitarinių ir socialinių mokslų skyrius; parengė Domas Kaunas, Alma Braziūnienė]. Vilnius, 2011. 27, [1] p.: iliustr. ISBN 978-9955-634-72-0.
3. KAUNAS, Domas. Senoji knyga brangesnė už jachtą?: [pokalbis su Vilniaus universiteto prof. D. Kaunu]. Kalbėjosi Mantė Sabaliauskaitė; komentavo Vidmantas Staniulis. *Bzn start*, 2011, nr. 3, p. 41–426.
4. LIEPAITĖ, Inga. Pirmoji daktaro disertacija apie rankraštinę knygą knygotyros aspektu. *Knygotyra*. 2011, t. 57, p. 290–296. [Apie Knygotyros ir dokumentotyros instituto doktorantės Rimos Cicėnienės apgintą disertaciją „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rankraštinės knygos kultūra (iki XVI a. antrosios pusės)“].
5. MEŠKAUSKIENĖ, Regina. „Visi keliai veda į Gedminaičius“. *Šilokarčema*, 2011, kovo 1, p. 10, iliustr. [Apie Šilutės rajono savivaldybės Fridricho Bajoraičio viešojoje bibliotekoje vykusį renginį-pokalbį „Jurgis Plateris ir Gedminaičių dvarvietė: tarp nebūties ir atminties“; renginį vedė Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto prof. habil. dr. Domas Kaunas].
6. PETREIKIS, Tomas. Studijuokime marginalijas, kad nevirstume marginalais: [pokalbis su Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto doktorantu bibliofilu T. Petreikiu apie egodokumentų tyrinėjimą Lietuvoje]. Kalbėjosi Stanislovas Kairys. *Atgimimas*, 2011, spal. 7–13, p. 36 portr.
7. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. Dokumentinio paveldo tapsmas ir komunikacija. *Lietuvos aidas*, 2011, gruod. 3, p. 1, 3. [Apie Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto tarptautinę

knygotyros konferenciją rankraštinio ir spausdintinio paveldo problematikai].

8. *Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto 2009–2013 metų strateginis raidos planas*. [Parengė Rimvydas Laužikas, Renata Matkevičienė, Aušra Navickienė, Andrius Vaišnys]. Vilnius, 2011. 162, [1] p.

2010

9. ISAČENKO, Tatjana. Reikia sudeginti daug žvakių norint, kad žmogaus protas nušvįstų žinių šviesa: [pokalbis su Rusijos valstybinės bibliotekos Mokslinio tyrimo skyriaus sektoriaus vyriausiąja moksline darbuotoja dr. Tatjana Aleksandrovna Isačenko apie dalyvavimą 18-oje Tarptautinėje knygotyros konferencijoje „Knygos ir kitų medijų mokslas: tyrimai, mokslininkai, komunikacija“]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2010, rugs. 9, p. 1, 14–15, iliustr.
10. LIEPAITĖ, Inga. Lietuvos knygotyros mokyklos koncepcijų raiška akademinuose kursuose. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 93–110.
11. LIEPAITĖ, Inga. Tarptautinėje knygotyros konferencijoje – svarstymai Lietuvos spaudos paveldo išsaugojimo, aktualinimo ir prieigos klausimais. *Tarp knygų*, 2010, nr. 10, p. 26–27, nuotr.
12. *Lietuvos raudonoji knyga: reti ir vertingi leidiniai* = [Lithuanian red list: rare and valuable publications: tarptautinė knygotyros konferencija, 2010 m. rugsėjo 23–24 d.: programa. [Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentotyros institutas, Lietuvos mokslų akademija. Humanitarinių ir socialinių mokslų skyrius; parengė Domas Kaunas, Alma Braziūnienė]. Vilnius. 2010. 23, [1] p. ISBN 978-9955-33-576-4.
13. MISIŪNAS, Remigijus. Apie knygas ir laikus, kuriuose „nebuvo sekso“: [pokalbis su Remigijumi Misiūnu]. Kalbėjosi Alfreda Gudienė. *Šiaurės Rytai*, 2010, gruod. 18, p. 1, 7, 9, iliustr. [Apie rašytojo, Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto prof. R. Misiūno knygos „Sutrupintas meilės terapijos kursas“ dalyvavimą geriausias „Metų knygos paaugliams“ rinkimuose].
14. PETREIKIS, Tomas. Prie Lietuvos Raudonosios knygos ištakų: Tarptautinė knygotyros konferencija. *Mokslo Lietuva*, 2010, spal. 7, p. 12, iliustr.
15. SMALIUKIENĖ, Gražina. Vienuolikos šalių knygotyrininkų konferencija. *Tarp knygų*, 2010, nr. 1, p. 4–7.
16. STONKIENĖ, Marija; JANIŪNIENĖ, Erika; MATKEVIČIENĖ, Renata. Formalioji mokslo komunikacija mokslo leidiniuose „Knygotyra“ ir „Informacijos mokslai“: kiekybinis aspektas. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 320–338.
17. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. Lietuvos raudonoji knyga: reti ir vertingi leidiniai. *Draugas*, 2010, spal. 23, p. 6, iliustr.
18. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. Lietuvos raudonoji knyga: reti ir vertingi leidiniai. *XXI amžius*, 2010, spal. 27, p. 1, 6.

2009

19. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Bibliotekinių mokslų bei Knygotyros ir dokumentotyros institutai 2008 metais: [kronika]. *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 281–286.
20. KAUNAS, Domas. Tokie skirtingi ir svarbūs mano gyvenime: [pokalbis su Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto direktoriumi prof. habil. dr. D. Kaunu, mininčiu 60-metį]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2009, kovo 12, p. 1, 4–5, 9; kovo 26, p. 10–11; bal. 9, p. 14–15; geg. 7, p. 10–11, 16; geg. 21, p. 5–6, 11, iliustr.
21. LIEPAITĖ, Inga. Sukaktuvinė tarptautinė knygotyros konferencija. *Mokslo Lietuva*, 2009, lapkr. 19, p. 14.

2008

22. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Bibliotekinių mokslų bei Knygotyros ir dokumentotyros institutai 2007 metais. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 287–295.
23. KAUNAS, Domas. Europos pilietis – Jurgis Zauerveinas: [pokalbis su Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto direktoriumi, Mažosios Lietuvos knygos ir kultūros istorijos tyrinėtoju prof. D. Kaunu]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2008, vas. 7, p. 8–96, iliustr.
24. KAUNAS, Domas. Jurgis Zauerveinas: „Nemunyčiai“ norėjęs išgarsinti Mažąją Lietuvą: [pokalbis su Vilniaus universi-

teto Knygotyros ir dokumentotyros instituto direktoriumi, Mažosios Lietuvos knygos ir kultūros istorijos tyrinėtoju prof. D. Kaunu]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2008, bal. 3, p. 8–9, iliustr.

25. KAUNAS, Domas. Jurgis Zauerveinas: apie jį sukosi lietuvininkų gyvenimas: [pokalbis su Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto direktoriumi, Mažosios Lietuvos knygos ir kultūros istorijos tyrinėtoju prof. D. Kaunu]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2008, kovo 20, p. 8–9, iliustr.
26. KRIŠČIUKAITIENĖ, Gražina. Apdovanoti aukštojo mokslo vadovėlių autoriai. *Mokslas ir technika*, 2008, nr. 7/8, p. 28. [Apie įteiktus apdovanojimus Aukštojo mokslo vadovėlių rengėjų konkurso nugalėtojams. Pirmoji premija už vadovėlį „Knygotyra“ (2006) skirta Domui Kaunui (sudarytojui), Remigijui Misiūnui, Aušrai Navickienei, Vandai Stonienei, Violetai Černiauskaitei, Audronei Glosienei, Ivetai Jakimavičiūtei, Vitai Mozūraitei, Julijai Zinkevičienei].
27. LIEPAITĖ, Inga. Lietuvos šiuolaikinės knygotyros būklė. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 92–108.
28. RINGAILIENĖ, Zina. Apdovanoti aukštojo mokslo vadovėlių autoriai. *Švietimo naujienos. Informacinis leidinys*, 2008, nr. 13, p. 4.
29. TAMUTYTĖ, Ieva. Apdovanoti aukštojo mokslo vadovėlių autoriai [interaktyvus]. 2008-06-26 [žiūrėta 2011 m.

- vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.smm.lt/naujienos/pranesimai.htm?id=2001>>.
30. VU Doktorantūros studijos Filosofijos ir Komunikacijos fakultetuose. Vilnius, 2008. 248 p. ISBN 978-9955-39-019-0.
 31. ZEMLICKAS, Gediminas. Likimo dovana Martyno Jankaus jubiliejui. *Mokslo Lietuva*, 2008, lapkr. 20, p. 1, 4–5, 13. [Apie Knygotyros ir dokumentotyros instituto indėlį Mažosios Lietuvos veikėjo Martyno Jankaus vardo ir darbų sklaidoje].
- 2007**
32. BLIŪDŽIUVIENĖ, Nijolė. XV tarptautinė knygotyros konferencija: išėvijos rankraštinis ir spaudos paveldas. *Literatūra ir menas*, 2007, lapkr. 9, p. 10.
 33. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Bibliotekininystės ir informacijos mokslų bei Knygotyros ir dokumentotyros institutai 2007 metais. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 287–295.
 34. DENISENKO, Viktoras. Bendradarbiavimas su gimnazijomis: sklandu, produktyvu, prasminga. *Universitas Vilnensis*, 2007, gruodis, p. 3.
 35. DUMBLIAUSKAS, Petras. Auksinės knygotyrininkų dienos. *Alytaus naujienos*, 2007, spal. 6, p. 9. [Apie XV tarptautinę knygotyros konferenciją Vilniuje ir Druskininkuose].
 36. KAUNAS, Domas. Knygotyros ir dokumentotyros institutas sukaktuvių metais. *Tarp knygų*, 2007, nr. 3, p. 6–8.
 37. MACEVIČIŪTĖ, Elena. Knygotyra – a scholarly journal of Vilnius University. *Svensk Biblioteksforskning*, 2007, t. 16, p. 1–9.
 38. Naujasis „Knygotyros“ vadovėlis bus pristatytas knygų mugėje. *Universitas Vilnensis*, 2007, vasaris, p. 13.
 39. PETRAUSKAITĖ, Simona. Gaunam tiek, kiek patys norim. *Druskonis*, 2007, spal. 26–lapkr. 1, p. 4. [Apie VU fakultetų dekanų apsilankymą Druskininkų „Ryto“ gimnazijoje. Dalyvavo KDI direktorius prof. Domas Kaunas].
 40. PUTRIUVIENĖ, Laima. Šilutėje lankėsi seniausio šalies universiteto dekanai. *Pamarys* (Šilutė), 2007, lapkr. 20, p. 1, 3.
 41. SODONIS, Saulius. Šilutiškių bendradarbiavimas su Vilniaus universitetu tęsiasi. *Šilokarčema* (Šilutė), 2007, lapkr. 23, p. 4.
 42. UŽPELKIENĖ, Dalia. Antrosios Vilniaus universiteto dienos. *Tarp knygų*, 2007, nr. 2, p. 43.
 43. ZAVADSKYTĖ, Živilė. Bibliotekininystės ir informacijos mokslų ir Knygotyros ir dokumentotyros institutai 2006 metais. *Knygotyra*, 2007, t. 49, p. 288–298.
- 2006**
44. JANONIS, Osvaldas. „Bibliografijos teorijos“ disciplina Vilniaus universitete. *Bibliografija*, 2005/2006, p. 167–171.
 45. KAUNAS, Domas. Keturioliktoji tarptautinė knygotyros konferencija. *Mokslo Lietuva*, 2006, liep. 20–rugs. 6, p. 3.

46. MACEVIČIŪTĖ, Elena. „Knygotyra“: pastovumas ir permainos. Rec. leid.: Knygotyra: turinio rodyklė, 2005, t. 1–45. *Knygotyra*, 2006, t. 47, p. 297–306.
47. NAVICKIENĖ, Aušra. Knygotyros raida Lietuvoje: periodizacija ir chronologija. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 9–35.
48. PAPLAUSKIENĖ, Skirmantė. Vilniaus universiteto dekanai ragino šilutiškius rinktis kokybiškas studijas. *Šilutės naujienos*, 2006, lapkr. 30, p. 4.
49. *Senjorai apie savo laiką ir fakultetą*. Vilnius, 2006. 59 p.: iliustr. ISBN 9955-668-58-X. [Leidiny s skirtas Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto 15 metų sukakčiai].
50. Tradicinės Vilniaus universiteto dienos Šilutėje. *Šilutės naujienos*, 2006, lapkr. 20, p. 8.
51. UŽPELKIENĖ, Dalia. Su šilutiškiais susitiko Vilniaus universiteto fakultetų dekanai. *Šilokarčema* (Šilutė), 2006, lapkr. 17, p. 4.
52. UŽPELKIENĖ, Dalia. Dovanotos knygos ir jų likimai. *Pamarys* (Šilutė), 2006, gruod. 5, p. 5. [Apie Šilutės rajono savivaldybės Fridricho Bajoraičio viešajai bibliotekai Vilniaus universiteto KDI direktoriaus prof. Domo Kauno ir fakultetų dekanų dovanotas knygas].
53. UŽPELKIENĖ, Dalia. Profesoriaus D. Kauno idėja švėkšniškiams. *Pamarys* (Šilutė), 2006, gruod. 5, p. 5. [Apie Knygotyros ir dokumentotyros instituto direktoriaus D. Kauno pasiūlymą Švėkšnos (Šilutės raj.) miestelio gyventojams Lietuvos tūkstantmečio programai teikti kunigo, kalbininko Mykolo Miežinio (1826–1888) kapavietės senosiose Švėkšnos kapinaitėse paminklo atstatymo projektą].
54. VENSKIENĖ, Lijana. Intelektualų dienos Šilutėje. *Pamarys* (Šilutė), 2006, lapkr. 28, p. 1.
55. ZAVADSKYTĖ, Živilė. Tarpukario knygos mokslas Baltijos regione. *Universitas Vilnensis*, 2006, gruodis, p. 7. [Apie Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto tarptautinę knygotyros konferenciją].
56. ZAVADSKYTĖ-ZAKARAUSKIENĖ, Živilė. Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų, Knygotyros ir dokumentotyros institutai 2006 metais. *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 288–298.

2005

57. JOVAIŠA, Dainius. Keletas pastabų biografijų žodynui išėjus. *Tarp knygų*, 2005, nr. 9, p. 18–20, iliustr. [Apie kompaktine plokštele išleistą biografijų žodyną „Lietuvos knygos veikėjai“].
58. KARALIŪNAITĖ, Jūratė. VU informacijos ir žinių dienos Šilutėje. *Universitas Vilnensis*, 2005, balandis, p. 2.
59. MOZŪRAITĖ, Vita. Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų bei Knygotyros ir dokumentotyros institutai 2005 metais. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 302–316.
60. RAGAUSKAS, Aivas; STANCELIS, Vigintas. Didelio Lietuvos knygotyrinės

biografistikos darbo pradžia. Rec. leid.: Lietuvos knygų veikėjai: biografijų žodynas, Vilnius, 2005. *Knygotyra*, 2005, t. 44, p. 283–291.

61. UŽPELKIENĖ, Dalia. VU dekanai laukia geriausių šilutiškių. *Šilokarčemos laikraštis* (Šilutė), 2005, kovo 24, p. 9.
62. UŽPELKIENĖ, Dalia. VU dekanai laukia geriausių šilutiškių. *Tarp knygų*, 2005, nr. 4, p. 39–40.
63. *Vilniaus universiteto mokslo darbų „Knygotyra“ turinio rodyklė* = Index of the contents of Vilnius University scholarly journal „Knygotyra“ („Book science“) = Указатель содержания научных трудов Вильнюсского университета „Кныготыра“ («Книговедение»): 1961–2005, t. 1–45. Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentotyros institutas; sudarė Osvaldas Janonis; [redaktorių kolegija: Alma Braziūnienė, Domas Kaunas (vyr. redaktorius), Aušra Navickienė]. Vilnius, 2005. 137, [1] p. ISBN 9986–19–824–0.

2004

64. MIGON, Krzysztof. Knygotyros vagos veda į ateities horizontus. *Mokslo Lietuva*, 2004, geg. 6–19, p. 16. [Apie Knygotyros ir dokumentotyros instituto leidinį „Knygotyra“].
65. MISIŪNAS, Remigijus. Leidybos bakalauro studijos Vilniaus universitete. *Formatas*, 2004, nr. 8, p. 10.
66. MISIŪNAS, Remigijus. Lietuviškos spaudos atgavimo jubiliejui skirta konferencija – vienas ryškiausių Kalbos

ir knygos metų akcentų. *Universitas Vilnensis*, 2004, gruodis, p. 6.

67. MOZŪRAITĖ, Vita. Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų bei Knygotyros ir dokumentotyros institutai 2004 metais: kronika. *Knygotyra*, 2004, t. 43, p. 224–237.
68. Sveikiname. *Tarp knygų*, 2004, nr. 6, p. 21, nuotr. [Apie Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto sveikinimą docentės Žiedūnės Zaveckienės jubiliejaus proga].
69. *Vilniaus universitetas: bibliografijos rodyklė* (1990–2003). [Sudarė Rita Kivilšienė, Salomėja Peciulkiene, Zofija Milda Petrauskienė, Jūratė Zvėgienė; redakcinė kolegija: Birutė Butkevičienė (pirmininkė) ir kt.]. Vilnius, 2004. 339, [1] p. ISBN 9986-19-661-2.

2003

70. Archyvistika – kas tai? *Universitas Vilnensis*, 2003, gruodis, p. 13. [Apie archyvistikos studijų perspektyvas].
71. ČEPYTĖ, Julija. Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų bei Knygotyros ir dokumentotyros institutai 2002–2003 metais. *Knygotyra*, 2003, t. 41, p. 207–224.
72. DUMBLIAUSKAS, Petras. Knygotyros konferencija. *Šaurės Atėnai*, 2003, rugs. 27, p. 4.
73. Knygos kolegijos nuostatai: Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto ir Knygos kolegijos partnerystės

- sutartis; Apdovanojimas knygos kultūros kūrėjams ir ugdytojams; Apdovanojimo knygos kultūros ugdytojams kandidato pristatymo forma. *Knygotyra*, 2003, t. 41, p. 219–224.
74. MISIŪNAS, Remigijus. Komunikacijos fakultete įsteigta Knygos kolegija. *Universitas Vilnensis*, 2003, gegužė, p. 2.
75. MISIŪNAS, Remigijus. Tryliktoji knygotyrininkų konferencija. *Literatūra ir menas*, 2003, spal. 3, p. 2, 19.
76. SVĖRIENĖ, Audronė. Dalelė knygos kultūros. *Metai*, 2003, nr. 12, p. 149–151. [Apie 2003 m. rugsėjo mėn. vykusią tryliktąją tarptautinę knygotyros konferenciją „Knygos nuosavybės ženklai kaip knygos kultūros paveldas“].
77. ZINKEVIČIENĖ, Julija; MISIŪNAS, Remigijus. Universitetinės studijos: mokymo programų informacinis aprūpinimas. *Informacijos mokslai*, 2003, t. 24, p. 35–45.
- 2002
78. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Bibliologijos katedros 1940–1943 metų veiklos dokumentai [Vilniaus universitetas]. *Knygotyra*, 2002, t. 39, p. 126–147.
79. JANONIS, Osvaldas. *Bibliografijos mokslas Lietuvoje 1986–2000 metais: referatinė apžvalga*. Vilnius, 2002. 65 p.
80. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Bibliotekininkystės ir Knygotyros katedros 2000–2002 metais. *Knygotyra*, 2002, t. 39, p. 234–251.
81. KAUNAS, Domas. Knygos studijos ir mokslas Vilniaus universiteto Knygotyros katedroje. *Formatas*, 2002, nr. 1, p. 24–25, iliustr.
82. MISIŪNAS, Remigijus. Leidybos magistro studijos Vilniaus universitete. *Formatas*, 2002, nr. 1, p. 20–21.
83. NORKIENĖ, Raimonda. Nidoje – gairių istorijos dvelksmas. *Klaipėda*, 2002, spal. 3, p. 13. [Apie Vilniaus universiteto profesoriaus, knygotyrininko, Mažosios Lietuvos tyrinėtojo dr. D. Kauno apsilankymą Neringoje].
84. POČIŪTĖ, Aurelija. 37-oji „Knygotyra“. *Tarp knygų*, 2002, rugsėjis, p. 29.
- 2001
85. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. „Knygotyrai“ – 40. Rec. leid.: *Knygotyra*, 2000, t. 36. *Literatūra ir menas*, 2001, liep. 13, p. 16.
86. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Jubiliejinis „Knygotyros“ tomas: [40-osioms leidimo metinėms]. *Mokslo Lietuva*, 2001, liep. 5–25, p. 19.
87. KAUNAS, Domas. Bibliofilijos būklė – šalies kultūros rodiklis: [pokalbis su Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros katedros vedėju prof. D. Kaunu]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2001, spal. 25–lapkr. 7, p. 2, 10–11; rugs. 20–spal. 3, p. 2.
88. KAUNAS, Domas. Kūrybiniai tautos pradai vis dar negali išsiskleisti: [pokalbis su knygotyrininku, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros katedros vedėju prof. D. Kaunu Šilutės rajono dienų renginyje]. Kalbėjosi Gedi-

- minas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2001, saus. 11, p. 10, nuotr.
89. KAUNAS, Domas. Philobiblonas – dovana skaitančiai ir mėstančiai tautai; Knyga jam buvo pats gyvenimas: [pokalbis su Vilniaus universiteto Knygotyros katedros vedėju prof. D. Kaunu]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2001, rugs. 20–spal. 3, p. 10; spal. 4–24, p. 26 iliustr.
90. KAUNAS, Domas. Tarptautinė knygotyros konferencija vyko ir Plungėje: [pokalbis su konferencijos išvažiuojamosios sesijos vadovu prof. D. Kaunu apie bibliofiliją]. Užrašė Kostas Slivskis. *Plungė*, 2001, rugs. 24, p. 1, 4, portr.
91. LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. „Knygotyra“: branda ir pripažinimas. Rec. leid.: Knygotyra, 2000, t. 36. *Tarp knygų*, 2001, spal. 15–16.
92. MISIŪNAS, Remigijus. Pokalbis apie bibliofiliją prie Gutenbergo galaktikos karsto. *Literatūra ir menas*, 2001, lapkr. 2, p. 7. [Apie tarptautinę knygotyros konferenciją „Bibliofilija“, įvykusią Vilniuje ir Plungėje].
93. STROPUTĖ, Milda. Keturi „Knygotyros“ dešimtmečiai. *Tarp knygų*, 2001, nr. 10, p. 13–15.
94. SVĖRIENĖ, Audronė. Naujausias „Knygotyros“ tomas. Rec. leid.: Knygotyra, 2000, t. 36. *Metai*, 2001, nr. 12, p. 141–144.
95. ŽEMAITYTĖ, Kristina. Jubiliejinis [36-asis] „Knygotyros“ tomas. *Voruta*, 2001, rugpj. 4, p. 5.
96. ŽEMAITYTĖ, Kristina. VU Komunikacijos fakultetas. *Tarp knygų*, 2001, nr. 10, p. 34–35. [Apie tarptautinę knygotyros konferenciją „Bibliofilija“].
- 2000
97. *Bibliografija*: studijos ir mokslas: tarptautinis knygotyros seminaras, skirtas Knygotyros katedros prof. Vlodo Žuko sukaktuvėms, Vilniaus universiteto bibliotekos P. Smuglevičiaus salė, 2000 m. rugsėjo 28–29 d. / [sudarė Domas Kaunas, Osvaldas Janonis]. Vilnius, 2000. 19 p.
98. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Profesorius žvilgsnis į literatūros pabares. *Mokslo Lietuva*, 2000, gruod. 21, p. 2. [Apie Vilniaus universiteto prof. V. Žuko knygą „Literatūros pabarėse“].
99. *Knygotyros katedra: 1940–1990–2000: informacinis leidinys*. Vilnius, 2000. 145 p., [4] iliustr. ISBN 9955-446-01-3.
100. JANONIS, Osvaldas. Knygotyros seminaras. *Tarp knygų*, 2000, nr. 7, p. 42. [Apie 2000 m. rugsėjo 28–29 d. surengtą knygotyros seminarą „Bibliografija: studijos ir mokslas“].
101. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Tarptautiniame knygotyros seminare. *Universitas Vilnensis*, 2000, lapkritis, p. 3. [Apie dešimtąjį knygotyros seminarą, skirtą VU Komunikacijos fakulteto Knygotyros katedros dešimtmečiui ir prof. V. Žuko 75-mečiui].
102. KAUNAS, Domas. Viena koja jaučiuosi esąs šilutiškis: [pokalbis su Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto prodekanu, Knygotyros katedros ve-

- dėju prof. D. Kaunu]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2000, gruod. 21, p. 6–7.
103. KAUNAS, Domas. Vilniaus universiteto Knygotyros katedros pedagoginė ir mokslinė veikla 1990–1999 metais. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 195–203.
104. NAVICKIENĖ, Aušra. Senasis Vilniaus universitetas – knygotyros studijų ir mokslo pradininkas Lietuvoje. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 9–24.
105. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Naujas „Knygotyros“ tomas. Rec. leid.: Knygotyra, 1999, t. 35. *Tarp knygų*, 2000, nr. 10, p. 22–24.
106. SKARIENĖ, Agnė. Enciklopedinis žodynas „Knygotyra“ – knygos pasaulį tyrinėjantis leidinys. Rec. kn.: Knygotyra: enciklopedinis žodynas, Vilnius, 1997. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, kovo 16, p. 5.
107. STONIENĖ, Vanda. „Knygotyra“ (1970–1999): analitinė apžvalga. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 119–132.
108. *Vilniaus universiteto bibliotekininkystės studijų dėstytojai (1949–1999)*. [Sudarė Julija Zinkevičienė]. Vilnius, 1999. 102 p.
109. VOVERIENĖ, Ona. Knygotyrinių ir informacijos mokslų leidinių [tarp jų ir „Knygotyros“] citavimo analizė (1949–1998). *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 133–147.
110. ZINKEVIČIENĖ, Julija. Tarptautinis knygotyros seminaras. *Tarp knygų*, 2000, nr. 11, p. 36–37, iliustr.
111. ZINKEVIČIENĖ, Julija. Bibliografijos kursų dėstymas Vilniaus universitete. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 204–211.
112. ŽIGIENĖ, Valentina. Knygotyros vado [D. Kauno] dalyvavimas suteikė solidumo. *Panevėžio balsas*, 2000, kovo 31, p. 4. [Apie konferenciją „Panevėžio krašto spauda: leidyba ir sklaida“].
- 1999
113. *Bibliotekininkystės studijos Vilniaus universitete, [1949–1999]*. [Sudarė Stanislovas Dubauskas]. Vilnius, 1999. 371, [1] p.: iliustr. ISBN 9955-401-12-5.
114. *Exlibris: bibliotekininkystės studijoms – 50: [parodos katalogas]*. Vilnius, 1999. 32 p.
115. GLOSIENĖ, Audronė. Tarptautinė knygotyros konferencija Vilniuje [1997 m.]. *Bibliografija'97*, 1999, p. 70–75.
116. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Bibliotekininkystės ir knygotyros katedros 1998 metais. *Knygotyra*, 1999, t. 35, p. 291–298.
117. KAUNAS, Domas. Pašnekesys Danieliaus Kleino gramatikų konvoliuto perdavimo iškilmėse: [pokalbis su VU Knygotyros katedros vedėju prof. habil. dr. D. Kaunu ir VU rektoriumi prof. habil. dr. R. Pavilioniu; užrašė Gediminas Zemlickas]. *Mokslo Lietuva*, 1999, gruod. 23, p. 4, 12.
118. MASALSKIS, H. „Knygotyra“ (Buchforschung) 1998. Rec. leid.: Knygotyra, 1998, t. 34. *Mitteilungen. Greifswald*, 1999, p. 66.

119. MICKŪNAS, Edmundas. Tarptautinis knygotyros seminaras. *Plungė*, 1999, gruod. 14, p. 6.; 2000, saus. 18, p. 4. [Rubrikoje „Bibliofilų puslapis“ rašoma apie Vilniuje įvykusį tarptautinį knygotyros seminarą „Knygotyra Lietuvoje: studijos ir mokslas“].
120. NARBUTIENĖ, Daiva. Tęstinio mokslų darbų leidinio „Knygotyra“ redkolegija skaitytojams pateikė naujausią – 34 tomą. *Tarp knygų*, 1999, nr. 7, p. 35.
121. SAULYTĖ, Renata. Svečias kalbėjo apie knygas, jų gimimą ir autografus. *Panevėžio rytas*, 1999, geg. 12, p. 8, nuotr. [Apie prof. D. Kauno viešnagę Rokiškyje].
122. *Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas 1998 metais*: informacinis leidinys. Komunikacijos fakultetas = Faculty of Communication: annual reports. [Parengė R. Geleževičius, A. Glosienė, R. Gudauskas ir kt.]. Vilnius, 1999. 81 p.
123. ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. Aistra – knygos. *Literatūra ir menas*, 1999, geg. 1, p. 10. [Apie prof. D. Kauną].
124. ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. Dėmesio centre vėl knygotyra. *Tarp knygų*, 1999, nr. 11, p. 36–37. [Apie 9-ąjį tarptautinį knygotyros seminarą Vilniaus universitete].
- 1998
125. BAGUŠYTĖ, Ringailė. Gausus „Knygotyros“ tomų derlius. *Literatūra ir menas*, 1998, rugpj. 22, p. 10–11.
126. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. „Knygotyros“ naujienos. *Metai*, 1998, nr. 10, p. 157–159. [Apie Vilniaus universiteto mokslo darbų rinkinį „Knygotyra“].
127. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Bibliotekininkystės ir Knygotyros katedros lietuviškos knygos metais (1997) [VU]: kronika. *Knygotyra*, 1998, t. 34, p. 224–231.
128. KAUNAS, Domas. Tokio plataus lango dar nebuvo Lietuvos kultūroje: [pokalbis su Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakties minėjimo valstybinės komisijos sekretoriumi, VU Komunikacijos fakulteto dekanu, Knygotyros katedros vedėju prof. D. Kaunu]. Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 1998, rugs. 10, 24; lapkr. 19, p. 12, 16; gruod. 3, 24; spal. 8, 22; 1999, saus. 7–20, p. 7, 16, nuotr.
129. *Knygotyros katedra Lietuviškos knygos metais*: informacinis leidinys. [Sudarė Julija Zinkevičienė, ats. redaktorius D. Kaunas, bibliogr. aprašus redagavo O. Janonis, į anglų k. vertė E. Macevičiūtė]. Vilnius, 1998. 83 p. ISBN 9986-19-302-8.
130. KRESLINS, Janis A. Recent publications on Baltic history. Rec. leid.: *Knygotyra*, 1989, t. 25. *Baltic studies newsletter*, 1998, nr. 88, p. 19.
131. MISIŪNAS, Remigijus. Pirmasis knygų leidėjų ir knygotyrininkų seminaras [VU]. *Tarp knygų*, 1998, nr. 7, p. 37.
132. NARBUTIENĖ, Daiva. Nauji „Knygotyros“ tomai. *Tarp knygų*, 1998, nr. 8, p. 20–23.

133. VAIGONYTĖ, E. Lietuvos knyginių ryšių istorijai ir dabarčiai skirtas Knygotyros katedros septintasis seminaras vyko VU bibliotekos P. Smuglevičiaus salėje. *Tarp knygų*, 1998, nr. 12, p. 32.
134. VIŠOCKYTĖ, Ramunė. Ievos Simonaitytės premijos. *Lietuvos sveikata*, 1998, vas. 12–18, p. 27. [Apie premiją prof. D. Kaunui].
- 1997
135. BLEIZGYS, Gintaras. Pirmosios lietuviškos knygos jubiliejų mini knygotyriminkai. *Lietuvos aidas*, 1997, rugs. 26, p. 3. [Apie tarptautinę knygotyros konferenciją Vilniaus universitete].
136. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Tarptautinė knygotyros konferencija. *Tarp knygų*, 1997, nr. 11, p. 33–35.
137. ČERNECKIS, Gintautas. Koks buvo Lietuvos žmogaus santykis su knyga. *Žemaičių saulutė*, 1997, spal. 10, p. 2. [Apie Vilniuje vykusią tarptautinę knygotyros konferenciją, skirtą M. Mažvydo „Katekizmo“ 450-osioms metinėms].
138. ČERNECKIS, Gintautas. Tarptautinė knygotyros konferencija Vilniuje – reikšmingas lietuviškos knygos metų renginys. *Plungė*, 1997, lapkr. 11, p. 4.
139. G.B. Tarptautinė knygotyros konferencija. *Metai*, 1997, nr. 11, p. 159.
140. Skiriama pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakčiai. *Vakarinės naujienos*, 1997, rugs. 24, p. 4. [Apie tarptautinę knygotyros konferenciją Vilniaus universitete].
141. GLOSIENĖ, Audronė. Lietuvių knygotyros mokyklos auklėtinio sėkmė. *Tarp knygų*, 1997, nr. 1, p. 15–16. [Apie Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros katedros asistento Remigijaus Misiūno apgintą daktaro disertaciją „Lietuvių išėivių knygų leidyba Vakarų Europoje 1945–1952 m.“].
142. *Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas 1996 metais*. Komunikacijos fakultetas = Faculty of Communication: annual reports. [Parengė A. Glosienė, R. Gudauskas, G. Kojelytė]. Vilnius, 1997. 96 p. ISBN 9986-19-249-8.
143. *Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas 1997 metais*. Komunikacijos fakultetas = Faculty of Communication : annual report. [Parengė A. Glosienė, R. Gudauskas, G. Kojelytė]; bibliografinius aprašus redagavo O. Janonis; į anglų kalbą vertė E. Macevičiūtė]. Vilnius, 1997. 62 p. ISBN 9986-9135-2-7.
144. ELEKŠIS, Juozas. Vilnius buvo ne kultūros užkampis, o vienas iš centrų. *Mokslo Lietuva*, 1997, spal. 8, p. 1, 5. [Apie Vilniuje įvykusią tarptautinę knygotyros konferenciją, skirtą pirmosios lietuviškos knygos 450-mečiui].
145. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Bibliotekininkystės ir knygotyros katedros 1996 metais [VU]. *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 260–268.
146. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės

- ir Knygotyros katedros 1995 metais. *Knygotyra*, 1997, t. 24, p. 154–158.
147. KAUNAS, Domas. Lietuvos knygotyra pirmosios lietuviškos knygos 450-aisiais metais. *Atgimimas*, 1997, rugs. 26, p. 13.
148. KAUNAS, Domas. Lietuvos knygotyra pirmosios lietuviškos knygos 450-aisiais metais. *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 7–13.
149. KLIMKA, Libertas. VI knygotyros seminaras, skirtas lietuviškų kalendorių 150-mečiui. [Vilnius, 1996 m.]. *Istorija*, 1997, t. 35, p. 172–173.
150. Knygotyra. Iš *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius, 1997, p. 232.
151. *Komunikacijos fakultetas 1996 metais*. [Parengė A. Glosienė, R. Gudauskas, G. Kojelytė]. Vilnius, 1997. 86 p. ISBN 9986-19-249-8.
152. LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. Unikali dedikacija Knygos metams. *Kauno diena*, 1997, spal. 31, p. 19. [Apie tarptautinę knygotyros konferenciją, skirtą pirmosios lietuviškos knygos 450-osioms metinėms].
153. MASKOLAITYTĖ, Danutė. Konferencija, skirta knygai. *Šviesa* (Jurbarkas), 1997, spal. 11, p. 4. [Apie Vilniuje vykusią tarptautinę knygotyros konferenciją, skirtą pirmosios lietuviškos knygos sukakčiai].
154. SKUTULIENĖ, Stasė. Šilutėje – knygotyros mokslininkai iš dešimties šalių. *Vakarų Lietuva*, 1997, rugs. 24–spal. 1, p. 1. [Apie tarptautinę knygotyros konferenciją, skirtą pirmosios lietuviškos sukakčiai].
155. STONIENĖ, V. Knygotyra. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius, 1997, p. 179.
156. ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. Knygotyros seminaras [skirtas lietuviškiems kalendoriams, VU]. *Tarp knygų*, 1997, nr. 1, p. 33.
157. ŽEMAITYTĖ, Agnė. Nežinomas aušrininkas. *Respublika*, 1997, saus. 24, p. 23. [Apie prof. D. Kauno knygos „Aušrininkas“ pristatymą Vilniuje].
158. ŽEMAITYTĖ, Agnė. Nuo „Katekizmo“ iki šių dienų knygotyros. *Respublika*, 1997, rugs. 23, p. 17. [Apie Vilniuje vykusią tarptautinę knygotyros konferenciją, skirtą pirmosios lietuviškos knygos sukakčiai paminėti].

1996

159. *Knygotyros katedra, 1995: informacinis leidinys*. [Sudarė E. Macevičiūtė, J. Zinkevičienė]. Vilnius, 1996. 52 p. ISBN 9986-19-215-3.
160. MATULAITYTĖ, Stasė. Pasirodė Vilniaus universiteto mokslo darbų „Knygotyra“ 21 ir 22 tomai. *Rec. leid.: Knygotyra*, 1995, t. 21–22. *Lietuvos aidas*, 1996, vas. 9, p. 13.
161. NAVICKIENĖ, Aušra. Naujas „Knygotyros“ tomas. *Rec. leid.: Knygotyra*, 1995, t. 21. *Tarp knygų*, 1996, sausis, p. 18.
162. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. „Aušrai“ skirta „Knygotyra“. *Rec. leid.: Knygotyra*.

- tyra, 1995, t. 22. *Kultūros barai*, 1996, nr. 3, p. 76–77.
163. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto katedros 1994 metais. *Knygotyra*, 1996, t. 23, p. 190–194.
164. VITKŪNAS, Vytautas. „Aušra“: plati pažintis su leidiniu. Rec. leid.: *Knygotyra*, 1995, t. 22. *Vakarinės naujienos*, 1996, vas. 15, p. 9.
165. DRAKŠAITĖ, Ilona. Įspūdžiai iš Ketvirtojo knygotyros seminaro [Vilniuje]. *Brasta*, 1994, gruod. 9–13, p. 4.
- 1995
166. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Ta pati ir kitokia „Aušra“. Rec. leid.: *Knygotyra*, 1995, t. 22. *Literatūra ir menas*, 1995, spal. 14, p. 15.
167. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto katedros 1991–1992 metais. *Knygotyra*, 1995, t. 21, p. 170–175.
168. KASTANAUSKAITĖ, Danutė. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto katedros 1993 metais. *Knygotyra*, 1995, t. 22, p. 166–173.
169. KAUNAS, Domas. Bibliofilo biblioteka: [pokalbis su VU knygotyrintinku prof., habil. dr. D. Kaunu apie jo biblioteką; Bibliofilo žvilgsnis; Bibliofilija – gyvenimo būdas]. *Tarp knygų*, 1995, nr. 3, p. 22–26, 28, iliustr.
170. KAUNAS, Domas; MARCINKEVIČIUS, Juozas; BUTKEVIČIENĖ, Birutė. Hegemonija knygų pasaulyje: [Pokalbis su VU Knygotyros kat.
- ved., Lietuvos bibliotekininkų d-jos pirm. D. Kaunu, Lietuvos MA b-kos dir. J. Marcinkevičiumi bei VU b-kos dir. B. Butkevičiene apie Bibliotekų įstatymą]. Užrašė Julijus Lozoraitis. *Respublika*, 1995, birž. 9, p. 17.
171. KAUNAS, Domas. Istorija, kuri baigėsi: [pokalbis su VU Knygotyros kat. ved., dr. Vydūno premijos laureatu prof. D. Kaunu apie M. Lietuvos knygas]. Užrašė Arvydas Jockus. *Lietuvos aidas*, 1995, liep. 21, p. 14.
172. KAUNAS, Domas. Rengiamas jubiliejinis „Knygotyros“ tomas. *Gimtasis kraštas*, 1995, rugpj. 31–rugs. 6, p. 3.
173. Komunikacijos fakultetas 1995 metais. [Parengė A. Glosienė, R. Petuchovaitė, R. Gudauskas]. Vilnius, 1995. 87 p. ISBN 9986-19-147-5.
174. LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. Naujas žvilgsnis į „Aušros“ istoriją. *Kauno diena*, 1995, liep. 14.
175. MARTINKUS, Pranas. Apie lietuvių tautinio judėjimo kūdikį. Rec. leid.: *Knygotyra*, 1995, t. 22. *Klaipėda*, 1995, spal. 3, p. 5.
176. MATULAITYTĖ, Stasė. Viskas apie „Aušrą“. Rec. leid.: *Knygotyra*, 1995, t. 22. *Diena*, 1995, spal. 25, p. 6.
177. NAVICKIENĖ, Aušra. Mokslininkų akiratyje „Aušra“. Rec. leid.: *Knygotyra*, 1995, t. 22. *Tarp knygų*, 1995, spal. 12, p. 18.
178. STONIENĖ, Vanda. Naujas Vilniaus universiteto „Knygotyros“ mokslo darbų tomas, skirtas „Aušros“ 110-osioms

- metinėms. *Dienovidis*, 1995, rugs. 8, p. 14.
179. URBONAS, V. „Aušrai“ paminėti. Rec. leid.: Knygotyra, 1995, t. 22. *Voruta*, 1995, rugs. 19–26, p. 15.
180. UŽPELKIENĖ, D. Knygų naujienos. Rec. leid.: Knygotyra, 1995, t. 22. *Šilokarčema* (Šilutė), 1995, lapkr. 24, p. 3.
181. *Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas 1995 metais*. [Parengė A. Glosienė, R. Gudauskas, R. Petuchovaitė]. Vilnius, 1995. 87 p. ISBN 9986-19-147-5.
182. ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. Apie „Aušrą“ po 112 metų. Rec. leid.: Knygotyra, t. 22. *Gimtasis kraštas*, 1995, spal. 12, p. 3.
- 1994
183. NAVICKIENĖ, Aušra. „Knygotyros“ dvidešimtojo tomo puslapiuose. *Tarp knygų*, 1994, spal. 18.
184. GLOSIENĖ, Audronė. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas 1994. *Informacijos mokslai*, 1994, t. 2, p. 110–114.
- 1993
185. BOGUŠIS, Vytautas. Naujas „Knygotyros“ tomas. Rec. leid.: Knygotyra, 1993, t. 25. *Literatūra ir menas*, 1993, vas. 6, p. 15. Nurodytas aut.: Vytautas Gobušis.
186. Martyno Mažvydo stipendijos ir premijos studentams, pasireiškusiems knygotyroje, nuostatai. Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakties minėjimo valstybinė komisija. *Informacinis biuletenis* [Vilniaus universiteto rektorato leidinys], 1993, nr. 11, p. 3–4.
187. MATULAITYTĖ, Stasė. Išleistas „Knygotyros“ tomas. Rec. leid.: Knygotyra, 1992, t. 18 (25). *Tarp knygų*, 1993, nr. 3, p. 23–24.
188. NAVICKIENĖ, Aušra. Naujas „Knygotyros“ tomas. Rec. leid.: Knygotyra, 1993, t. 19 (26). *Tarp knygų*, 1993, nr. 12, p. 17–18.
189. STONIENĖ, Vanda. Naujas žodis knygotyroje. *Tarp knygų*, 1993, nr. 4, p. 32. [Apie 1993 m. vasario 17 d. Vilniaus universiteto Bibliotekinių katedros asistentės Aušros Navickienės disertaciją „Lietuvos knygos raida 1795–1864 metais“].
- 1992
190. KAUNAS, Domas. Knygotyra keičia kryptį. *Literatūra ir menas*, 1992, kovo 14, p. 11.
191. „Knygotyros“ mokslo darbai: informacinis biuletenis apie parduodamus tomus. Vilniaus universitetas. [Sudarė E. Macevičiūtė, A. Miežinienė]. Vilnius, 1992. 24 p.
192. MATULAITYTĖ, Stasė. Naujas „Knygotyros“ numeris. Rec. leid.: Knygotyra, 1991, t. 24 (1). *Tarp knygų*, 1992, kovas, p. 20–21.
193. NAVICKIENĖ, Aušra. Antrasis knygotyros seminaras. *Literatūra ir menas*, 1992, gruod. 5, p. 13.

194. ZINKEVIČIENĖ, Julija. Naujas „Knygotyros“ sąsiuvinis. *Tarp knygų*, 1992, rugpjūtis, p. 14–15.
- 1991
195. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygotyrininkų gretos gausėja. *Tarp knygų*, 1991, nr. 12, p. 33–34.
196. GRYBAITĖ, Jolanta; MIEŽINIENĖ, Ala. „Knygotyros“ straipsnių permutacinė rodyklė. *Knygotyra*, 1991, t. 17, sąs. 2, p. 93–137.
197. GUDAUSKAS, Renaldas. Įsteigtas Komunikacijos fakultetas. *Tarp knygų*, 1991, nr. 9, p. 7–8.
198. KAUNAS, Domas; MACEVIČIŪTĖ, Elena. Lietuvos knygotyros mokslo darbų leidinio sukaktis: [„Knygotyrai“ – 30 metų]. *Tarp knygų*, 1991, gegužė, p. 16–17.
199. KAUNAS, Domas. The leader of Lithuanian book science. In *The Baltic librarian*. Rīga: National Library of Latvia, 1991, p. 54.

Sudarė NIJOLĖ RAUDYTĖ

Įteikta 2011 m. gegužės mėn.

Atmena „Knygotyros“ autoriams

Leidinyje skelbiami knygotyros ir jai artimų humanitarinių ir socialinių mokslų šakų, kurių tyrimo objektas siejasi su knygotyra ir atitinka Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikavimą, mokslo darbai: tradicinių ir elektroninių knygų leidybos, gamybos, prekybos ir platavimo, spaudotyros, bibliografijos, bibliotekinių kystės, bibliofilijos, skaitybos, knygos meno ir grafikos, raštijos istorijos, epigrafijos, papirusologijos, rankraštinio ir spaudos paveldo, jo restauravimo, konservavimo ir skaitmeninimo, knygotyros biografinės, dokumentotyros.

„Knygotyros“ redaktorių kolegijai įteikiami du rankraščio egzemplioriai ir *.rtf* formos failas diskelyje arba elektroniniu paštu. Straipsnio ir publikacijos apimtis – ne daugiau kaip vienas autorinis lankas (22–24 puslapiai po 28–30 eilučių kiekviename arba iš viso 40 000 spaudos ženklų), apžvalgos – 0,5 autorinio lanko. Straipsniai privalo turėti mokslo darbams būdingą struktūrą, t. y. juose nurodomas tyrimų tikslas, objektas, metodika, apibūdinama analizuojamos problemos istoriografija, pateikiami rezultatai, išvados, bibliografinės nuorodos. Straipsnio pradžioje parašomi reikšminiai žodžiai ir trumpa straipsnio anotacija lietuvių kalba (iki 1300 kompiuterinių ženklų su tarpais), straipsnio pabaigoje – 30–50 eilučių santrauka anglų kalba (*Abstract*). Dėl didesnės apimties straipsnių ir iliustracijų reikėtų tartis su redaktorių kolegija.

Atkreipiame dėmesį:

- literatūros ir šaltinių nuorodos pateikiamos straipsnio pabaigoje pagal bibliografinių nuorodų standartus LST ISO 690 ir LST ISO 690–2,
- aprašai kirilika netransliteruojami ir netranskribuojami,
- straipsniai su prastos kokybės nuorodomis arba parengti pagal kitas taisykles nepriimami,
- atskirame lape pateikiamos trumpos žinios apie autorių,
- visi straipsniai vertinami dviejų recenzentų.

Straipsniai įteikiami ir išleisti tomai įsigyjami šiuo adresu:

„Knygotyros“ redaktorių kolegija,
Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakultetas,
Saulėtekio al. 9,
I rūmai, 503 kab.

Siunčiant paštu nurodyti tokį adresą:

„Knygotyros“ redaktorių kolegija
Komunikacijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3
LT-01513 Vilnius

Tel. (+370 5) 236 61 11, 236 61 12

El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt
ausra.navickiene@kf.vu.lt
elena.maceviciute@kf.vu.lt
alma.braziuniene@kf.vu.lt

„KNYGOTYROS“ BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SUDARYMO METODIKA

Bibliografinių nuorodų sąrašas „Nuorodos“ pateikiamas straipsnio pabaigoje. Bibliografiniai įrašai išdėstomi autorių (o jei autoriai nenurodyti, – antraščių) abėcėlės tvarka ir numeruojami iš eilės. Tekste laužtiniuose skliaustuose pateikiama nuoroda į sąrašo pozicijos numerį, po kablelio rašant cituojamą puslapį. Jei nurodoma daugiau kaip viena pozicija, numeriai atskiriami kabliataškiu. Bibliografiniame apraše apsiribojama tik būtinaisiais elementais.

PAVYZDŽIAI

Bibliografinių nuorodų sąrašas

1. CARROLL, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland* [interaktyvus]. Texinfo ed. 2.1. [Dortmund, Germany]: WindSpiel, November 1994 [žiūrėta 1995 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.germany.eu.net/books/carroll/alice.html>>.

2. McCONNELL, W. H. Constitutional History. Iš *The Canadian Encyclopedia* [CD-ROM]. Mcintosho versija 1.1. Toronto: McClelland & Stewart, c. 1993. ISBN 0-7710-1932-7.

3. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus*: knyga ir skaitytojas 1904–1918 m. Lietuvoje. Vilnius, 1996. 349, [3] p. ISBN 9986-690-01-3.

4. MERRIT, Richard K. From Memory Arts to the New Code Paradigm. Iš *Leonardo* [interaktyvus], 2001, vol. 34, no. 5 [žiūrėta 2005 m. sausio 17 d.]. Accession No. 6347197. Prieiga per: EBSCO Publishing. Academic Search Premier.

Bibliografinės nuorodos į spaudinius

- Spausdintinės monografijos

LOMINADZE, D. G. *Cyclotron waves in plasma*. 1st ed. Oxford, 1981. 206 p. ISBN 0-08-021680-3.

RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus*: knyga ir skaitytojas 1904–1918 m. Lietuvoje. Vilnius, 1996. 349, [3] p. ISBN 9986-690-01-3.

- Spausdintiniai serialiniai leidiniai
Communications equipment manufactures. Manufacturing and Primary Industries Division, Statistics Canada. Preliminary ed. 1970–. Ottawa, 1971–. ISSN 0700-0758.

- Spausdintinių monografijų straipsniai
NAVASAITIS, Algirdas. Uosis. Iš *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, 1988, t. 4, p. 379.

WRIGLEY, E. A. Parish registers and the historian. Iš STEEL, D. *National index of parish registers*. London, 1968, vol. 1, p. 155–167.

- Spausdintinių serialinių leidinių straipsniai
VAŠKEVIČIENĖ, Aušra. Elektroninė informacija bibliotekos darbe. *Tarp knygų*, 2000, nr. 1, p. 1–3.

WEAVER, William. The collectors: command performances. *Architectural Digest*, December 1985, vol. 42, no. 12, p. 126–133.

Bibliografinės nuorodos į elektroninius dokumentus

- Elektroninės monografijos, duomenų bazės ir kompiuterių programos

CARROLL, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland* [interaktyvus]. Texinfo ed. 2.1. [Dortmund, Germany]: WindSpiel, November 1994 [žiūrėta 1995 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.germany.eu.net/books/carroll/alice.html>>.

Meeting agenda [interaktyvus]. Gif-sur-Yvette (France): Centre d'Etudes nucléaires/Saclay, Service de Documentation, March 1991– [žiūrėta 1992 m. rugsėjo 30 d.]. ASCII formatas. Prieiga per: QUESTEL.

- Kirk-Othmer Encyclopedia of Chemical Technology* [interaktyvus]. 3rd ed. New York: John Wiley, 1984 [žiūrėta 1990 m. sausio 3 d.]. Prieiga per: DIALOG Information Services, Palo Alto (Calif.).
- Elektroninių monografijų, duomenų bazių arba kompiuterių programų dalys
World Factbook [CD-ROM]. [Washington, D.C.]: Central Intelligence Agency, 1990. Spain vital statistics. ID number: CI WOFAC 1206.
 CARROLL, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland* [interaktyvus]. Texinfo ed. 2.2. [Dortmund, Germany]: WindSpiel, November 1994 [žiūrėta 1995 m. kovo 30 d.]. Chapter VII. A Mad Tea-Party. Prieiga per internetą: <http://www.germany.eu.net/books/carroll/alice_10.html#SEC13>.
 - Elektroninių monografijų, duomenų bazių arba kompiuterių programų teikiniai
 MERRIT, Richard K. From Memory Arts to the New Code Paradigm. Iš *Leonardo* [interaktyvus], 2001, vol. 34, no. 5 [žiūrėta 2005 m. sausio 17 d.]. Prieiga per: EBSCO Publishing. Academic Search Premier. Accession No. 6347197.
 McCONNELL, W. H. Constitutional History. Iš *The Canadian Encyclopedia* [CD-ROM]. Mcintosho versija 1.1. Toronto: McClelland & Stewart, c. 1993. ISBN 0-7710-1932-7.
 - Elektroniniai serialiniai leidiniai
Journal of Technology Education [interaktyvus]. Blacksburg (Va.): Virginia Polytechnic Institute and State University, 1989– [žiūrėta 1995 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <gopher://borg.lib.vt.edu:70/1/jte>. ISSN 1045-1064.
 - Elektroninių serialinių leidinių straipsniai ir kiti teikiniai
 STONE, Nan. The Globalization of Europe. Iš *Harvard Business Review* [interaktyvus]. May–June 1989 [žiūrėta 1990 m. rugsėjo 3 d.]. Prieiga per: BRS Information Technologies, McLean (Va.).
 PRICE-WILKIN, John. Using the World-Wide Web to Deliver Complex Electronic Documents: Implications for Libraries. Iš *The Public-Access Computer Systems Review* [interaktyvus]. 1994, vol. 5, no. 3 [žiūrėta 1994 m. liepos 28 d.], p. 5–21. Prieiga per internetą: <gopher://info.lib.uh.edu:70/00/articles/e-journals/uhlibrary/pacsreview/v5/n3/pricewil.5n3>. ISSN 1048-6542.
 - Elektroniniai pranešimai
 PARKER, Elliott. Re: Citing Electronic Journals. Iš *Pacs-L (Public Access Computer Systems Forum)* [interaktyvus]. Houston (Tex.): University of Houston Libraries, 24 November 1989; 13:29:35 CST [žiūrėta 1995 m. sausio 1 d.; 16:15 EST]. Prieiga per internetą: <telnet:brsuser@a.cni.org>.
 PRITCHARD, Sarah. *You request for Information about ISO Standards* [interaktyvus]. Pranešimas Margaretai MORRISSON. 1995 m. vasario 18 d. [žiūrėta 1995 m. kovo 3 d.]. Asmeninis pranešimas.

Rankraštiniai dokumentai

Kol nėra Lietuvos standarto bibliografinėms nuorodoms į rankraštinius dokumentus, siūlomas toks jų variantas:

Дело о приписании к Сурдецкому монастырю вольных людей. [Ковно], 1843, октябрь. Kauno apskrities archyvas, f. 49, ap. 1, b. 614, lap. 1–4.

Reminder for authors

The journal publishes scholarly works in book research and the wider range of disciplines within social sciences and humanities (e.g., publishing; production, trade, and dissemination of traditional and electronic books and press; bibliography; library science; bibliophilia; reading science; book art and graphics; history of book and writing, epigraphy; papyrology; manuscript, printed, and digital heritage, its conservation, preservation, and restauration; documentation research; archival and records management issues; biographistics, etc.) devoted to the object related to that of the Book Science according to the classification of research areas, directions and branches approved by the Government of the Republic of Lithuania.

The editing board of “Knygotyra” draws your attention to some regulations on presentation of the material. The article should include the elements required in any research publication: the goal and objectives of research, description of theoretical framework and methodology, historiography of the problem or earlier research review, results of research, discussion, conclusions, and lists of references and sources. The short abstract of the article (till 1300 characters with space) and key words must be presented at the beginning of the article.

Two copies of the manuscript and an *.rtf* file on a diskette or via e-mail must be presented to the editing board. The article or publication should not exceed 22–24 typed pages (1,5 lines spacing), surveys – 12 pages. The summary of

30–50 lines in English should be attached to the manuscript (it will be translated to Lithuanian language). The possibility of presenting larger articles or illustrations should be discussed with the editing board.

- The notes to the text are given at the end of pages (in the footnote). Check the style of references to the literature further down;
- The Cyrillic bibliographic descriptions are not transliterated or transcribed;
- The short data about author should be presented on a separate sheet.
- Each article is assessed by two reviewers.

Visiting address

Editing board of “Knygotyra”
Faculty of Communication
Vilnius University
Saulėtekio al. 9, building 1, room 503
Lithuania

Mailing address

Editing board of “Knygotyra”
Faculty of Communication
Vilnius University
Universiteto 3
LT-01513 Vilnius
Lithuania

Tel. (+370 5) 236 61 11, 236 61 12

E-mail: domas.kaunas@kf.vu.lt
ausra.navickiene@kf.vu.lt
elena.maceviciute@kf.vu.lt
alma.braziuniene@kf.vu.lt

REFERENCES IN “KNYGOTYRA”

References in “Knygotyra” should meet the requirements of the international standard ISO 690:1987 (E) *Documents. Bibliographic references. Contents, format, and structure* and a Lithuanian standard LST ISO 690-2:1999. It is recommended to use only mandatory data elements in the references.

Bibliographic references should be presented in an alphabetic order at the end of the article and numbered consequently. When quoting the source the relevant reference number should be given in square brackets (see Example). The references to articles are separated by a semi-colon. The quoted pages are indicated after the reference number and separated by a comma.

The articles using other systems of referencing are not accepted.

EXAMPLE

McConnell provides an interesting definition of a constitution [2] ...

The publishing situation of that time is characterised by Raguotienė [3, 28–35] ...

You can find the examples on the Internet or in databases [1; 4].

References

1. CARROLL, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland* [interactive]. Texinfo ed. 2.1. [Dortmund, Germany]: WindSpiel, November 1994 [accessed 10 February 1995]. Access through Internet: <<http://www.germany.eu.net/books/carroll/alice.html>>.

2. MCCONNELL, W. H. Constitutional History. In *The Canadian Encyclopedia* [CD-ROM]. Mcintosho versija 1.1. Toronto: McClelland & Stewart, c. 1993. ISBN 0-7710-1932-7.

3. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus*: knyga ir skaitytojas 1904–1918 m. Lie-

tuvoje. Vilnius, 1996. 349, [3] p. ISBN 9986-690-01-3.

4. MERRIT, Richard K. From Memory Arts to the New Code Paradigm. In *Leonardo* [interactive], 2001, vol. 34, no. 5 [accessed 17 January 2005]. Accession No. 6347197. Access through: EBSCO Publishing. Academic Search Premier.

Here are some examples of various types of references

Bibliographic references to publications

- Published monographs

LOMINADZE, D. G. *Cyclotron waves in plasma*. 1st ed. Oxford, 1981. 206 p. ISBN 0-08-021680-3.

ИЕНИШ, Е. В. *Библиографический поиск в научной работе*: справочное пособие-путеводитель. Москва: Книга, 1982. 246, [2] с.

- Published serials

Communications equipment manufactures. Manufacturing and Primary Industries Division, Statistics Canada. Preliminary ed. 1970– . Ottawa, 1971– . ISSN 0700-0758.

- Articles in monographs

NAVASAITIS, Algirdas. Uosis. In *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, 1988, t. 4, p. 379.

WRIGLEY, E. A. Parish registers and the historian. In STEEL, D. *National index of parish registers*. London, 1968, vol. 1, p. 155–167.

- Articles and other documents in serials

VAŠKEVIČIENĖ, Aušra. Elektroninė informacija bibliotekos darbe. *Tarp knygu*, 2000, nr. 1, p. 1–3.

WEAVER, William. The collectors: command performances. *Architectural Digest*, December 1985, vol. 42, no. 12, p. 126–133.

Bibliographic references to electronic documents

- Electronic monographs, databases, computer software

CARROLL, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland* [interactive]. Texinfo ed. 2.1. [Dortmund, Germany]: WindSpiel, November 1994 [accessed 10 February 1995]. Access through Internet: <<http://www.germany.eu.net/books/carroll/alice.html>>.

Meeting agenda [interactive]. Gif-sur-Yvette (France): Centre d'Etudes nucléaires/Saclay, Service de Documentation, March 1991- [accessed 30 September 1992]. ASCII format. Access through: QUESTEL.

Kirk-Othmer Encyclopedia of Chemical Technology [interactive]. 3rd ed. New York: John Wiley, 1984 [accessed 3 January 1990]. Access through: DIALOG Information Services, Palo Alto (Calif.).

- Parts of electronic monographs, databases, computer software

World Factbook [CD-ROM]. [Washington, D. C.]: Central Intelligence Agency, 1990. Spain vital statistics. ID number: CI WO-FACT 1206.

CARROLL, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland* [interactive]. Texinfo ed. 2.2. [Dortmund, Germany]: WindSpiel, November 1994 [accessed 30 March 1995]. Chapter VII. A Mad Tea-Party. Access through Internet: <http://www.germany.eu.net/books/carroll/alice_10.html#SEC13>.

- Collections of electronic monographs, databases, computer software, articles

McCONNELL, W. H. Constitutional History. In *The Canadian Encyclopedia* [CD-

ROM]. Mcintosh version 1.1. Toronto: McClelland & Stewart, c. 1993. ISBN 0-7710-1932-7.

- Electronic serials

Journal of Technology Education [interactive]. Blacksburg (Va.): Virginia Polytechnic Institute and State University, 1989- [accessed 15 March 1995]. Access through Internet: <<gopher://borg.lib.vt.edu:70/1/jte>>.

- Articles and other collections

STONE, Nan. The Globalization of Europe. In *Harvard Business Review* [interactive]. May-June 1989 [accessed 3 September 1990]. Access through: BRS Information Technologies, McLean (Va.).

PRICE-WILKIN, John. Using the World-Wide Web to Deliver Complex Electronic Documents: Implications for Libraries. In *The Public-Access Computer Systems Review* [interactive]. 1994, vol. 5, no. 3 [accessed 28 July 1994], pp. 5-21. Access through Internet: <<gopher://info.lib.uh.edu:70/00/articles/e-journals/uhlibrary/pacsreview/v5/n3/pricewil.5n3>>. ISSN 1048-6542.

- Electronic messages

PARKER, Elliott. Re: Citing Electronic Journals. In *Pacs-L (Public Access Computer Systems Forum)* [interactive]. Houston (Tex.): University of Houston Libraries, 24 November 1989; 13:29:35 CST [accessed 1 January 1995; 16:15 EST]. Access through Internet: <<telnet:brsuser@a.cni.org>>.

PRITCHARD, Sarah. *You request for Information about ISO Standards* [interactive]. Message to: Margaret MORRISSON. 18 February 1995 [accessed 3 March 1995]. Personal message.

Bibliographic references to manuscripts

While there is no a Lithuanian standard for bibliographic references of manuscripts we suggest the following version:

Дело о приписании к Сурецкому монастырю вольных людей. [Ковно], 1843, октябрь. Кауно apskrities archyvas, f. 49, ap. 1, b. 614, lap. 1–4.

Redaktorių kolegija tomą baigė rengti
ir perdavė leidybai 2012 m. rugsėjo mėn.

Kiekvienas straipsnis vertintas dviejų recenzentų

KNYGOTYRA 2012 59

Mokslo darbai

Vyriausiasis redaktorius *Domas Kaunas*
Viršelio dailininkė *Romualda Verygaitė*
Lietuvių kalbos redaktorė *Jolanta Storpirštienė*
Anglų kalbos redaktorė *Aurelija Juškaitė*
Maketuotoja *Nijolė Bukantienė*

22,1 aut. l. 21 sp. l. Tiražas 250 egz.

Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius